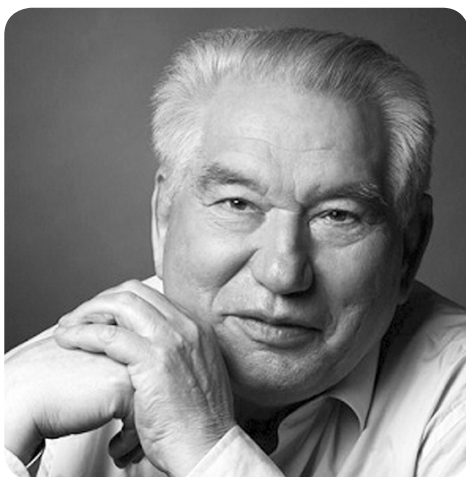

ШЫҢҒЫС
АЙТМАТОВ

ТАУ ҚҰЛАҒАН

ӘОЖ 821.512
КБЖ 84 (5 Қаз)-44
А 32

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
Тілдерді дамыту және қоғамдық-саяси жұмыс комитетінің тапсырысы бойынша
«Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың
2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» аясында шығарылды.*

Орыс тілінен аударған – Нұрлан Қами
Өлеңдерін аударған – Әбубәкір Қайран

А 32 **Айтматов Ш.**
Тау құлаған. Романдар мен хикаят. Орыс тілінен аударған
Қами Нұрлан. – Алматы: «Дәуір-Кітап» баспасы, 2017, 608 бет.

ISBN 978-601-217-594-3

Бұл кітапқа классик жазушы Шыңғыс Айтматовтың «Тау құлаған» және «Кассандра таңбасы» атты осы уақытқа дейін қазақ тілінде жеке кітап болып басылмаған романдары мен «Шыңғысханның ақ бұлтты» атты хикаятының аудармалары енді.

Орыс тілінен тәржімаланған аударма тілі қазақтың төл шығармасындай жатық, кедір-бұдырсыз. Бұл тұрғыдан келгенде, тауқыметі көп аудармашының жауапкершілігін жазушы Нұрлан Қами жақсы түсініп, мақсатты жұмысты сәтті орындаған.

ӘОЖ 821.512
КБЖ 84 (5 Қаз)-44

ISBN 978-601-217-594-3

© ҚР Мәдениет және спорт министрлігі Тілдерді дамыту және қоғамдық-саяси жұмыс комитеті
© «Ш.Шаяхметов атындағы тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығы» РМҚҚ
© Қами Н.И. Орыс тілінен аудармасы, 2017
© «Дәуір-Кітап» баспасы, 2017

ТАУ ҚҰЛАҒАН

(Мәңгілік қалыңдық)

роман

БАСПАДАН

Бұл кітапта жиырмасыншы ғасырдың екінші жартысында алғашқы шығармаларымен-ақ әлемдік әдебиет аспанына жұлдыздай жарқырап шыққан сөз зергері, бауырлас қырғыз халқының шоң перзенті Шыңғыс Айтматовтың екі романы мен бір хикаяты жазушы Нұрлан Қамидың аудармасымен жарияланып отыр.

Классик жазушының «Тау құлаған» деген атпен берілген соңғы романы, сиясы кеппей жатып-ақ, орыс тілінен қазақшаға аударылып, «Жалын» журналының 2006 жылғы 6-12 сандарында және 2007 жылғы 1-ші санында «Мәңгілік келіншек» деген атпен алғаш рет жарияланған болатын. Осы уақытқа дейін жеке кітап болып жарық көрмеген романның сол аударма нұсқасы өзгеріссіз алынды.

«Кассандра таңбасы» атты екінші романы 2006 жылы «Арда» баспасынан жарық көрді және 2008 жылы «Әлем әдебиеті» журналының № 2-3 сандарында басылды. Ал, жазушының өзі әйгілі «Боранды бекет» романына қосымша хикаят деген атаумен жеке кітапша етіп шығарған «Шыңғысханның ақ бұлты» хикаятының қазақша нұсқасы 2003 жылы «Жұлдыз» журналының № 6 санында және 2004 жылы «Атамұра» баспасынан шығарылған «Боранды бекет» романымен бірге жарияланды.

Классик жазушының аталған туындылары жинақталып, қазақ тілді оқырман назарына тұңғыш рет ұсынылып отыр.

I

Бұл өмірде барша жан да бағынып, сөзсіз мойындайтын және ешқашан бұлжымайтын бір шарт бар, ол – жазмыш, ешкім де алдында не күтіп тұрғанын білмек емес, тағдыр деген де сол, пешенесіне не жазылғаны ешкімге белгісіз, оны тек өмірдің өзі ғана көрсетіп береді, олай болмаса, тағдырдың тылсымы деген түсініктің өзі де болмас еді... Дүние жаралғаннан бері солай болып келеді, Адам Ата мен Хауа Анамыздың пейіштен қуылып, Жер бетіне түскені де олардың тағдыры еді, содан былай қанша ғасыр, қанша күн, қанша сағат өтті – өзгерген ештеңе жоқ, тағдырдың тылсымы тіршілікпен бірге жасап келе жатқан мәңгілік қағида, әркімге арналған жеке жұмбақ күйінде қала береді...

Бұл жолы да солай болды, тура сол – бірақ мұндай оқиғаның болатынын алдын ала болжап біле алатын жан баласы қайда, тіптен бұл адамның қиялына да сыймайтын еді, керек десеңіз, жаратқан жалғыздың өзі де дәл осылай болады деп белгілей қоймаған шығар деп күдіктенесін...

Бұл орайда осы ақылға сыймас жәйтті бажайлауға тырысып, осындай оқиғаның боларын алдын ала шамалау үшін бұл жан иелерінің өзара астрологиялық байланысы барлығы, олардың космологиялық туыстығы туралы, тағдырдың жазуымен – тағы да тағдыр! – олар бір жұлдыздың астында дүниеге келген деген сияқты бірдеңені ғана пайымдауға болар. Мұны басқаша түсіндіру мүмкін емес. Кім білген, бәлкім, солай да шығар...

Әрине, олар бір-бірінің жер бетінде тірлік кешіп жатқанын білген емес және біле де алмайтын. Өйткені, олардың бірі тұрғындары тас үйлерге сыймай, көшеде ығы-жығы болып сапырылысып жатқан, аяқ басқан сайын алдыңнан шығатын саудагерлер жайлап алған, кәуапханалардың түтініне ысталған қазіргі заманғы үлкен қалада тұратын да, екіншісі – беткейіндегі қары жарты жыл бойы ерімейтін биік тауды, сыңсыған арша бұталары қаптай өскен құз

жартастар патшалығын мекендейтін. Оның Қар барысы деп аталуы да сондықтан, ал ғылымда, биік тауды зерттейтін ғылым да бар, оны мысық тектестердің – жолбарыс та осылардың қатарынан саналады – қабыландар тобына жатқызады, ал барыстар мекендейтін өңірде тұратын халық оны Жебе-Барыс деп атаушы еді, бұл оның жемтігін ұстау үшін оқыс ұмтылып, ытқи секірген кезде оқтай атылатын әбжілдігін дәл сипаттайтын. Сонымен қатар, кейде оны «Қар кешкен ілбіс» деп те атайды, бұл да шындықтың ауылынан алыс жатқан жоқ... Басқа жануарлар тау ішінің қалтарыс-бұлтарыстарында сіресіп жатқан күртік қарға малтығып шыға алмай қалудан сақтанып, абайлап қана жүретін болса, бұл тура тарта береді... Не деген күш!

Барыстар, көбінесе, түс әлетінде аңға шығады. Бұл кезде шөп коректілердің суатқа беттейтін кезі, жабайы еліктер – тауешкілер мен кәдімгі момақан ғана қойдың жабайы туысы – арқарлар бұл кезде жылға-жылғамен жылжыған мөлдір де сап-салқын тау суын рахаттана сіміріп, ертеңге дейін шөлдерін қандырып алу үшін жан-жақтан суат басына жиналады. Олар мұны ұйымдасқан түрде істейтінін де айта кету керек. Тұяқтары жерге тиер-тиместей болып, соқпақ жолмен бірінің артынан бірі тізіле шұбырып келе жатқан олар аяқтарын сәнмен серпе қозғайды, айналасына жіті көз жіберіп, асқан сақтықпен қозғалады, кез келген дыбысқа елең етіп, сәл қатер төнгенін сезсе болды, серіппедей атылып, қауіпті жерден аулаққа каша жөнелуге дайын.

Дегенмен Жебе-Барыс та өз ісіне жетік болатын. Ол жемтігін жартастың тасасынан тосып алып, жоғарыдан бір-ақ секіріп тарпа бас салады, бұл өте ұтымды әдіс немесе бұтаның түбінен атыла секіріп барып жемтігін алдыңғы аяғымен бір ұрып ұшырып түсіреді де, қозғалуға шамасын келтірмей қанжардай өткір тістерін тамағына қадай түседі, қаны бұрқыраған жемтігі тұяқтары дірілдеп сол жерде жан тапсырады, арғы жағы белгілі...

Ал жемтігін қуып жүріп ұстауға ең қолайлы сәт – олардың суға

әбден қанған шағы. Бұл үшін суат басына жақын жерде жасырынып, қыбыр етпестен тапжылмай жата беру керек, ешкілердің суға әбден қанғанын асықпай күтіп, төзімділік танытпаса болмайды, көздері жалт-жұлт етіп, суды сіміре бере кенет басын жұлқи көтеріп жан-жағына жалтақтай қараудан бір талмайтын жануар алдыңғы аяғымен суды тізесінен кешіп тұрып салқын суды үнсіз сіміре береді. Олар суды неғұрлым көбірек ішсе, барыстың аңшылығы соғұрлым сәтті болмақ. Егер тауешкілер тіке қашар болса, олардың жүйріктігі сонша, соңына түсіп әуреленбесе де болады. Олар дыбыстан шапшаң қимылдайды, оларды құтқаратын да осы, қашқан кезде бақыру-шыңғыру дегенді де білмейді, кейбір құрғақшылық жылдары тауда өскен бұталарды сағалап келетін жабайы шошқа сияқты, жауы жақындап қалғанда қорыққаннан тезегін атқылату деген де тауешкіге жат, ал, суға әбден тойып алғанда олардың қимылы сәл баяулайтын болады, нағыз қимылдап қалар сәт те осы...

Бұл жолы да Жебе-Барыс түске таман суат басында аң ауламақ болды. Тау өзенін бойлай өскен жас бұтаның арасымен асықпай аяңдап келе жатып жан-жағына жіті көз жіберіп қояды – мүмкін соңынан өз туыстарының бірі – тағы бір барыс еріп келе жатқан шығар. Ондай да болады, әсіресе, кейде жұптасып аң аулайтындарға тап бола қалсаң, – өзіңе қауіп. Артық текетірестің не керегі бар, бір-біріңмен ырылдасып жату да дұрыс емес... Жалпы, жалғыз жортқанға не жетсін!.. Ол асықпай аяңдап суатқа қарай келе жатты...

Жаздың соңғы күндері болатын, Еренқабырға тауында бұл ең бір жайлы кезең, қарлы боран соғатын уақытқа әлі ерте, тау асулары ашық, құс атаулының әбден семіріп, қоң жинаған кезі, торғай екеш торғайлар да бір-бірімен шықылықтай сыбырласып, шик-шиқ күлісіп, таусылып бітпес әңгімелерін айтып жүр, өйтпегенде ше – балапандардың қанаттары қатайды, енді ештеңеден қорықпауға болады, қыс түскенше жылы жаққа ұшып кетеді, содан келесі көктемге дейін оларды қайтып көрмейсің. Қыста бұл жақта қалу торғай үшін өліммен тең...

Суатқа беттеген ешкілер көріне ме деп сығалай аңдыған Жебе-

Барыс айналасына жүре бейімделіп келеді, үстіндегі теңбілі бұталар мен жартастардың қасында мұны солармен тұтас жаралғандай етіп тұруға тиіс. Серіппедей серпінді жаралған жотасы биік, мойны жұмыр, үлкен басты, құлағы мысықтың құлағындай, қараңғыда жарқырап жанып тұратын екі көзі от шашқан Жебе-Барыстың тұрқы да ұзын, өзі де ересен қайратты, осы өңірдің табиғатына бейімделе жаратылған теңбілденген терісі жібектей жұмсақ болатын, ежелгі жырларда баяғының бақсылары мен хандары барыс терісінен тігілген тон киген делінетіні бекер болмаса керек... Ол өзінің Африкадағы алыс туысы – шұбар қабыланға өте ұқсас екенін білмейтін, тіптен, екеуінің құйрығының ұзындығына дейін бірдей еді. Бірақ қабылан туысы қайдағы бір әлсіз мысық сияқты үнемі ағашқа өрмелейді де жүреді, олар жемтігіне сол ағаштың үстінен қарғып түсіп бас салады. Ал қар барысының маңдайына жазылғаны басқа, олар терең құздар мен биік жартастардан қарғиды, төрт-бес мың шақырымдық биікте Африкадағыдай діңі жуан ағаштар өспейді, орман-тоғай дегенің сонау төменде, тау беткейінің жайпақтанып барып кең алқапқа қосылатын жерінде ғана кездеседі, ондағы ағаштардың діңі мен бұтақтарын тек сілеусіндер ғана мекендейді... Кейде барыстардың да орманға барып қалатын кездері болады, ондайда сілеусіндер өздерінің үш атадан қосылатын ағайындарын танымағандай болып, ысылдап, пысықырып айбат шегеді. Ал қар барысы тек биік тауда ғана өмір сүреді, ондағы аңшылықтың өзі бітіспес шайқасқа, желаяқ тауешкілермен жан алып-жан беріскен сайысқа ұласып жатады...

Жебе-Барыс жіңішке келген тау өзенінің жағасындағы аласалау бұтаның түбінен арқарлар мен тауешкілерді тосатын орын тауып, тосқауылға қолайлы жерді тандап алды да, жер бауырлап жата кетті. Өткір тырнақтарын бір-біріне үйкелеп, қайрап қояды. Тау беткейін құлдап, әрі үрке, әрі тәкаппар түрде бастарын сілкіп қойып бірінің артынан бірі келе жатқан жеті-сегіз тауешкі осында суатқа келуге тиіс. Оларды әлгінде жартастың қуысынан баспалап тұрып көріп қалған. Енді соларды күтіп қыбыр етпестен қата қалды.

Күннің көзі тас төбеде шақырайып тұр, аспанда сирек қалықтаған

әредік бір ақша бұлттар Еренқабырға тауының осы сілеміндегі көкке шаншылған шыңдарға қонақтап қалып жатыр. Күн көзі де, ауа райы да әккі жыртқыштың көңіл ауанына бейімделгендей, бүгінгі аңшылыққа өте қолайлы болып тұр. Сонымен, асыға күткен аңшылық сәті де жақындап қалды, бірақ Жебе-Барысты алаңдатқан бір жәйт бар еді – дөңкиген қойтастардың арасында жан-жағын бақылап жатып, ол өзінің тыныс алғаны естіліп тұрғанын байқады. Құдды бір ентігі басылмағандай алқына дем алады. Бұл деген басқа жағдайда – ұзақ уақыт жүгіргенде немесе жемтігін бас саламын деп атыла секіргенде, яки ұрғашы барыс үшін таласып қарсыласыңмен алысып-жұлысқанда ғана болатын сияқты еді. Ондайда қырылдаған, күрілдеген дыбыстар алқына шыққан деммен ұласып жатады, уысуыс жүн бұрқырай ұшып, жолап кеткен жан иесін түгел тұншықтыра салғысы келіп ашуы козады. Қыбыр етпей тосқауылда жатып, айнала төңірекпен тұтаса бірігіп кеткен сәтте мұндай ентігуге жол болсын?.. Демінің әрбір дыбысы ап-анық естіліп тұр. Мұндайды бұрын-соңды байқамап еді... Жүрегі де күндегіден жиірек соғатын сияқты, тіптен, құлағын жарып жіберердей болып атқактай дүрілдейді. Ия, соңғы кездері Жебе-Барыстың өмірінде біраз өзгеріс болған. Өткен қыстан бері жалғыз қалды, үйірінен бөлініп, аласталған тау тағысына айналды. Кәрілік бұқпантайлап келіп қалғанда осындай жайсыздықтар басталатыны – табиғи жәйт. Бәрі де осыған бастап әкеледі ғой. Бірде мұның серігі болып жүрген өлекшінге бір жас барыстың жақындай бастағаны бар. Екеуі аяусыз шайқаса кетті. Бұл оны жеңе алмай қойды. Сәл демалып алып қайтадан арпалысты, қарсыласын қуып жіберемін деген ойы тағы да іске аспады. Әлгі шұнақ құлақ жас барыс, шамасы, бір құлағы осындай қырқыстың кезінде дұшпанының аузында кетсе керек, қаһарлы да қажымас қайратты әрі табанды болып шықты, өлекшінге қайта-қайта ұмтылып, үстін жалап, ойнаған болып, сонымен бірге мұны да қорқытуға тырысып, ырылдап қояды. Осының бәрі Жебе-Барыстың көз алдында өтіп жатты. Жебе-Барыстың алғашқы жұбы жер сілкінген кезде мерт болған, содан кейін осы өлекшінді кездестіріп, екеуі талай қысты бірге өткізіп

еді, екі рет күшіктеген болатын, кенет сол жұбы әлгі шұнақ құлак жас барысқа еріп кете барғаны. Құйрығын біресе оңға, біресе солға бұлғандатып, біресе бұтының арасына қыса қалады да, енді бірде қайқайта көтеріп, доғаша иеді, жаңа серігіне иығымен, қапталымен сүйкеніп, еркелеп жүр және осының бәрін мұның көзінше әдейі істеп тұрған сияқты. Мұның бар-жоғын да елеместен жас барысқа ілесіп қайқаңдап кетіп барады...

Жебе-Барыс ашумен соңынан қуған, ұзатпай-ақ қуып жетті, жетпей не көрініпті, олар да асыға қоймағанға ұқсайды – шатқалды бойлап желе жортып барады екен. Бұдан да ештеңе шықпады, бәрі бұрынғыдай аяқталды. Тағы да шайқас, тағы да арпалыс... Бұл жолы бұрынғы қосағы мұны жас барысқа қосыла талады, үйірдегі өз орнын сақтап қалып, барыс үйірінің жаңа күшіктерін өмірге әкелу үшін ұрық себуші міндетін атқаруды ғана қалаған Жебе-Барыс үшін бұл соңғы соққы, ақырғы апат болды. Содан кейін біраз есі кіріп, әл жинаған соң қызбалықпен көршілес үйірдегі жаңа піскен жас қаншықты ертіп кетпек болған, оның да ыңғайы келмеді. Мұнда да сұрапыл шайқасқа түсті, үш барыс бірдей жабылып, сау-тамтығын қалдырмай талап тастады. Өлекшін мен жас барыстар махаббат тойын тойлауға таяу жартастың тасасына кіріп кетті, бұл болса тұқым жалғастыру үшін болған тартыста жеңіліп, біржола шетке қағылып, бір-ақ сәтте тастанды болып шыға келді, өйткені, табиғат заңы бойынша өмірге ұрпақ әкелу қуанышына тек жаңа да жас күштер ғана бөленбек.

Енді бұл жерден кетпесе болмайды, Жебе-Барыс біраз уақыт бойы сол маңды шарлап, ерсілі-қарсылы аласұрып жүгірумен болды, біресе күрт тоқтай қалады, енді бірде жата қалып аунайды, атып тұрып төңіректі тітіренте арылдайды. Сол сәтте қолынан келсе қасқырша ұлуға да бар еді... Жалғыздықтан басы айналып, мәңгіріп қалған ол жанын қоярға жер таппай қиналды, тіптен, аңшылыққа да құмары жоқ еді, әлі де қартая қоймаған, күші де, қуаты да бойында, нағыз бабында тұрған Жебе-Барыстың қазір өздерінде шаруасы жоғын білгендей, бір

үйір тауешкі дәл қасынан асықпай аяндап кетіп бара жатты...

Шындығында да солай болатын, сол бір өзіне де түсініксіз, үйреншікті мәнінен айырылып қалғандай көрінген уақыттың бір үзiгiнде, ол кенет, өзінің қасiрет-қайғысының шырқау шыңын түйсінгендей болды. Толқын жалды шың басында қисая өскен быртық аршаға арқасын сүйеп, айналаға мән-мағынасыз көз жүгiртiп тұрған ол төмендегi ашық алқапта жарыса жүгiрген екi ғашықты көрдi – бiр-бiрiмен алғаш жарасқан, тұла бойы күш-қуат пен құштарлыққа толы екi жас барыс бiрiн-бiрi еркелете тiстелеп қойып, алғаш ұйығар алдында өз қанын өздерi қыздырып, бiр-бiрiне және бүкiл әлемге құшақтарын айқара ашар сәттi аңсағандай билей жортып бара жатты... Оттай жанған көздерінің жанары осындай қашықтан да байқалып тұр.

Жебе-Барыс ыңырана қырылдап, жата қалып аунай кеттi, өз-өзінен қашқандай бауырымен жорғалап, әлдеқайда безіп барады... Бірақ қайда бармақсың? Бiр кездерi өзi де дәл жаңағыдай салтанат құрған, қасында талшыбықтай майысқан жас өлекшiн, құдды бiр абайсызда табанның астында жаншылып қалған жыландай ирелеңдеп, тамсана қыңсылап қояды, бұл оны көршi үйiрден жаңа ғана тартып алған болатын. Сонда екеуi де қазiргiдей жастық тойын тойлап, құмарлық биiн билеген, осы бидiң заңды жалғасы – жанасқан сәттi өз тектестерi, басқа барыстар көрмеуi үшiн аулаққа, оңашаға кетiп бара жатты. Табиғаттың өзi бұл екеуiнiң оңаша қалуын, осындай сырлы сәтте басқа тiрi жанның көзiне түспеуiн қалап тұрғандай едi... Сонда екеуi тура осылай жортқан, алғашқы жанасудың қызығын алдын ала сезiнiп, тұла бойы от боп жанып тұрғандай болды, аспан да қып-қызыл болып өртенiп бара жатқан сияқты, қатар-қатар тiзiлген тау шыңдары да өртке оранғандай боп көрiнген, айнала әлем түгелдей сыңғырлап қоя бердi, бұл екеуi бiр-бiрiнен қуат алғандай әсерленiп, қатарласа жүгiре бердi, жүгiре бердi, сол бiр жаздың соңғы күндерiнiң бiрiнде екеуi келер көктемде биiк тауды мекендейтiн қар барыстарының жаңа ұрпағының өмiрге келуiне бастама салар сәттi күтiп осылай шаршамай-талмай жорта берген...

Екеуі сөйтіп құйрықтары желкілдеп, денелері суда жүзген балықтай ирелеңдей созылып жорта берді. Өлекшін бұдан сәл оза жүгіріп келе жатты, оның артықшылығы да сонда, бұл болса одан сәл кейін келеді, ұрғашы барыстың жас тәнінен бұрқырап тұрған иісті құшырлана жұтып, ыстық деміне мас болып, жүрегінің дүрсілін естіп келе жатыр, тұла бойын әлдебір тәтті сезім билеп алған. Сол сәтте жортып келе жатып бұрын байқамаған бір дыбысты естіді – әлдебір созылыққы да ауыр гүілдеген бір ызың күн сәулесіне қосылып, желмен бірге жан-жаққа таралып жатқандай және бұл дыбыс тура құлағының түбінен шығып жатқан сияқты, ауаның үп еткен қозғалысында, тіптен, күн шапағының өзінде, айнала орман-таудың әр қозғалыс-тербелісінде осы ызың ілініп тұрған тәрізді, қар барысы ол дыбыстың өмір жыры, екеуінің жұбайлық өмірі басталар алдындағы кіріспе, мәңгілік өмір әуені екенін ұға алмап еді... Бұл әуен ақыр аяғында өмірдің қатал заңына айналып кетеді екен, сондай бір тәтті сағым болып шықты, көбінесе солай болатыны да рас қой. Сағым да сейілді, күндер жылжып өте берді, жыл мезгілдері сусыған құмдай ауысып жатты...

Тағдырдың кілт бұрылысы көп, солай болған және бола да бермек, бұған ешкімнің өмірі жүрмейді.

Жебе-Барыс тастанды болып шыққан күні, өлекшіні мұны тастап, күні бойы толас таппаған аяусыз шайқастың жеңімпазы – шұнақ құлақ жас барыспен бірге осы әуенге шомылмақ болып оңаша жаққа жорта жөнелгенде, бұл да сол кепті құшты. Жебе-Барыс айнала төңіректі кезіп жүре берді. Әуелі болған жәйтті мойындамай, буырқанған ашуын баспақ болып беталды қаңғи берген, кейіннен мұнысы бос сандалбайға ұласты, тіптен, аңшылықты да ұмытып кете жаздапты. Міне, сол кезде тағы бір масқараға тап болды. Өмірде не болмайды дейсіз, тау ішіндегі бір тұйық шатқалдың қақ ортасында өзінің бұрынғы жұбы мен шұнақ құлақ қарсыласын кезіктірді, екеуі құмарлық ойынынан кейін ажыраса алмай тұр екен. Кейде жанасқаннан кейін осылай болады, бірін-бірі қоштасуға қимаған ғашықтардай мейірлене қыңсылап, еркелесіп тұр. Жебе-Барысты

көргенде естері шығып, антарылып тұрды да қалды. Қас қакқандай-ақ сәт қой, ашуы қайта қозған Жебе-Барыс басын төмен салып, күр-күр етіп жақындай берді, ұшқын атқан екі көзінен кек жалыны алаулап, екеуінің де тамақтарын орып жіберуге біржола бел буып, төніп келеді. Енді ақтық қимылға көшуге бір-ақ қадам қалды... Сол сәтте аяқ астынан кілт тоқтады, бір-бірінен айырыла алмай қиналған екеуіне қан толған көзімен қаһарлана қарап қозғалмай қатып қалды, әлдебір тылсым күш, тылсым бұйрық күрт тоқтатқан секілді. Сол жұмбақ күш, ішкі дауыс оған ұрпақ жалғастыру үшін бірігіп, енді ажыраса алмай жатқан екеуіне тиіспе деп тыйым салды; кенет кілт бұрылып жүре берді, әлсін-әлсін сүрініп кетеді, ыңырана күркіреп, еңіреп барады...

Бауырлас барыстарынан бірден-бірге бөлектене берген Жебе-Барыс аяусыз қатал да қатігез, не болса соған бола шайқаса кетуден тайынбайтын, жалғыз жортқан мейірімсіз жыртқышқа айналды. Әр үңгірде бір түнеп, қашқан жануарларды қуалап, тау басына да шығып кетіп жүрді, өлтірген жемтігі көбінесе жеуінен артылып қалатын. Бейне бір желінбей қалған өлексемен неше түрлі масылдарды – шибөрі мен түлкіні, борсықтар мен бір-бірімен таласып, қанаттарын сабаласып, тырнақтарын жайып қорқытпақ болып әуреге түсіп жататын қарқылдаған қарға-құзғынды тойдыру үшін аңшылыққа шығатын сияқты. Жебе-Барыс оларға үнсіз де жирене көз тастап аулақта отыратын, кейде олар әлденеге кінәлі болып қалғандай-ақ ақыра ырылдап, тым-тырақай қуып жібереді. Бойын бұған ызасын, жан ауруын, өткенді сағынуын осылай басып жүрді...

Күндер жылжып өтіп жатты, мәңгі қармен құндақталған биік-биік шыңдарының басы күнге шағылыса жалтыраған тау жоталары ғана сол қалпы, ауа райы өзгереді, жыл мезгілдері ауысады, тек биік таудың қожайыны Жебе-Барыс қана сол күйі жалғыздықтан танған жоқ, сөйтіп жүріп бір күні өзінің еңтіге бастағанын аңдады... Әуелі тек күрт қозғалғанда ғана байқалатын, бірақ тып-тыныш жатқан кезде де алқынып, кеудесі ауырған емес еді.

Суат басында тауешкіні аңдып жатқан Жебе-Барыс осы жолы аң

аулау басталғанға дейін-ақ ентігіп тұрғанын аңғарды. Бұл жолы да үйреншікті әдеттен танбау керек, ешкі-арқарлар суға әбден тойғанша күтіп, содан кейін қапысын тауып тап беруге тиіс. Бірақ бұл алдағы қимылдың жоспары ғана. Аңшылықтың сәті түсуінің де маңызы зор, тауешкілердің кейде аяқ астынан әлденеден секемденіп, көзді ашып-жұмғанша қарсы беттен бір-ақ шығып, сатыр-сұтыр безе жөнелетіні бар. Ондайда бәрін қайтадан бастауға тура келеді, содан кейін қуғын басталады, оның қалай аяқталары тағы белгісіз...

Бұл жолы Жебе-Барыстың тағдырына өкпелейтін жөні жоқ еді. Тау жоталарының ең биігіндегі шүйгін шөптерді ғана жейтін, тастан-тасқа секіруден бір танбайтын жабайы қойлар – арқарлар келе жатыр, алдарында қаһарлы жыртқыш – Жебе-Барыс жатқанынан бейхабар бейкүнә арқарлар соқпақ жолдың бұрылысынан шығып, бір-бірінің артынан тізіліп асықпай аяндап келеді. Олар мұны алыстан да байқаған жоқ, жақыннан да иісін ала қоймады, жағаны бойлай тізіліп, суға бас қойды.

Жебе-Барыс тасадан қыбыр етпестен бақылауда, бәрі де сәтімен жүріп жатыр, жануарлар суат басында бір жетісіп қалды, ішеді де сәл демалады, енді тек дер кезін мүлт жіберіп алмаса болды, бәрін бұзып тұрған бір-ақ нәрсе – Жебе-Барыстың өкпесінің сырылы ғана, әрине, мұның ешқандай бөгеті бола қоймас, осындайда соның не керегі бар еді?

Алайда, ұрымтал сәтте барыстың ентігуі бекер еместігі белгілі болды, үйірдің шет жағында тұрған мүйізі арбиған нән арқарға екі-ақ секіргенде жетіп, алдыңғы аяғымен жон арқадан бір ұрғанда сұлатып түсіруге тиіс еді, алайда олай болмай шықты. Секірген сәтте-ақ, бүкіл үйірдің оқыстан селк ете қалып, бастарын кегжите көтергенін көрді, енді оған тырнағы сойдиган аяғымен күйрете соғу ғана қалған, міне, жетті де, алайда бір жағына жалт берген арқарға соққысын тигізе алмай, бір қырындап құлап түсті. Мұндай сәтсіздік болмауы керек еді ғой! Әрине, демі жетпей қалды... Тұла бойын сұрапыл ашу кернеген Жебе-Барыс орнынан атыла тұрып, арқарға қайтадан ұмтылды, ол да әккі неме болып шықты, бір бүйірге орғып түсіп, қорқынышты

жыртқыштан аулақ кету үшін үйірін соңынан ертіп безе жөнелді.

Арқарларға әлі де қуып жетуге болатын, оңтайы келген кез келгенін жығуға болушы еді, Жебе-Барыс жан-дәрмен үйірдің соңынан тұра ұмтылды. Тағы да сәтсіздікке ұрынды – аяғы тиер-тимес жетпей қалып, көздеген арқарын құлата алмады, жеңісін паш еткен күрілі тау ішін жаңғыртқан жоқ, ал үйір болса алыстап кете барды... Алқына дем алып, өз-өзінен асып түспек боп тағы да ұмтылып көрді, бірақ енді кеш еді...

Бұл Жебе-Барыстың мұндай абыройсыздыққа алғаш ұшырауы болатын, бұрын бүйтпеуші еді... Бәрінен де өкініштісі, өзі соған қатты қорланып қалды – сатыр-сұтыр безіп бара жатқан үйірдің көсемі, иір мүйізді арқар бір сәт кері бұрылып, мұны қорқытқандай-ақ мүйізін шайқап-шайқап қойған, аяғымен жер тарпып қыр көрсеткендей сәл тұрды да, қайтадан қаша жөнелді. Демек, енді Жебе-Барыс үнемі жолым бола береді деген сенімнен айырылғаны. Бұдан былай ол басқалардың олжасынан қалған сарқытты қау жап, сүмендеумен күн өткізбек.

Өрине, бұрын да ұсақ-түйек сәтсіздіктер болған, дегенмен Жебе-Барыс ешқашан бүйтіп таза жеңіліп көрмеп еді...

Көпке дейін есін жинай алмай қойды, еңтігін баса алмай демігіп, жан-жағына шарасыздықпен жалтақтап қойып басы ауған жаққа жорта берді...

Күллі әлем қаңырап бос қалған сияқты. Жебе-Барыс өзінің баяғы жас күнінде, алғаш ұйыққан кезінде естіген Әлемдік әуенді, күн мен таудың, сарқырап аққан су мен сыңсыған орманның қосыла салған мәңгілік өмір жырын тағы бір тыңдағысы келіп аңсары ауған, амал кәне, ештеңе ести алмады... Айнала төңірек тып-тыныш, тым-тырыс.

Тау шыңдарының бұрынғы әміршісі, енді жалғыз қалып, демікпесі ұстап алқынған Жебе-Барыс қайда беттегенін өзі де білмей тау аралап жүре берді. Баспана қыларлық бір үңгір тауып алмаса болмайды, жалғыздықтан зарығып, өшіп бара жатқан өмірінің ақырын сол жерде қарсы алуы керек. Жыртқыш өз өмірінің соңғы сәтінде адам баласымен жолығарын, сөйтіп онымен тағдыр бөлісерін білмеп еді.

Тіптен, ондай жан иесінің барын да еміс-еміс қана білетін, басқаша айтсақ, бұл жақта сирек естілетін, тау ішін күңіренге күрс еткен мылтық даусы шыққанда тұла бойы дір қағып тұра қалатын, енді не істеу керегін бажайлап алып, әлгі жерден аулақ кетуге тырысушы еді, бірақ сол қорқынышты адам баласын ешқашан жақын жерден көрген емес.

Оның пешенесіне осындай кездесу жазылған болып шықты.

Тағдыр деген – осы...

II

Кейде белгілі бір уақытта, белгілі бір жерде, ең бастысы – әлдебір кейіпкердің әрекетіне байланысты тағдырдың өзі кілт бұрылыс жасайтын кезі болады, мұның сыры неде екенін білу мүмкін емес. Бұл жолы да солай болды. Біздің кейіпкеріміз оқиға дәл осылай өрістейді деп күтпеп еді. Түптеп келгенде ақиқат салтанат құруға тиіс деп ойлайтын. Өйткені, ақиқат ешқашан өлмек емес. Сол үшін кеудеңде жаның барда ақиқатты дәлелдеуге ұмтыл – өмірге сол үшін келгенбіз, Жаратқанның әмірі осылай. Жарайды, алайда ақиқат дегеннің өзі не екен осы? Не ол? Міне, мәселе қайда жатыр...

Әдеттегідей, жұмадан сенбіге ауған күні айырықша қыза түсетін түнгі өмір бүгін де жәй күндердегіден ертерек басталды. Арсен Саманшин ресторанға қас қарая бастаған кезде-ақ келді, соңғы кездері үйреншікті болып кеткен орнына жайғасып, әлдебір ұсақ-түйекке тапсырыс берді. Өзі шылым шекпеуге тырысып, шыдап бағуда. Бұл да күрес. Темекіні қойғысы келіп жүр. Шеккісі-ақ келеді және қазіргі кездесуді ойлап, тағатсызданып отыр. Көшедегі электр шамдары жарқ етіп жанды да іңір қараңғысы сейіліп сала берді, даңғыл жолмен әрі-бері зырлап жатқан машиналардың шамдары жарқ-жүрк етеді.

Ресторанда әлі де адам аз, алайда енді біраздан соң мұнда ине шаншар орын қалмайды. Бұған таңданатын ештеңе жоқ, уақытты сәнді де көңілді жерде өткізуді қалайтын және бұған шамасы да жететін

жұртшылық кешке қарай осында, Еменді бақтың шет жағында орналасқан, бұрын Офицерлер үйі болған, қазір еуропалық мәнермен безендіріліп, соңғы үрдіске сай әрі геосаяси мәні де бар «Еуразия» деген ат қойылған, талғамы биік таңдаулыларға арналған деп саналатын, сондықтан өзіндік беделге ие болған қымбат ресторанға қарай беттейді.

Міне, осы «Еуразияда» өзінің сәт сағатын күтіп отырған. Егер оны сыртынан бақылап жүрген біреу болса, соңғы кездері осында келгіштеп кеткені несі, және ылғи жалғыз жүретіні қалай деп таңғалар еді. Айталық, негізсіз тәуекелге бел буамын деп барынан айырылып қалған кәсіпкер болса, онда түсінуге болады: өзегін өртеп, ішін жалап бара жатқан күйігін ішімдікпен баспақ шығар дейсің ғой. Бірақ ол мүлдем басқа адам болатын және достарын күткендей болып, «Еуразияда» қымбат шараптан ұрттап қойып отырған себебінің не екенін өзі де анық білмейтін. Уақытты текке өткізбеген түр көрсетіп, жанынан тастамайтын сөмкесінен әлдебір қағаздар алып, соларды парақтап, оқыған болып, шарабынан да ұрттап қойып, музыкаға да құлақ түреді, өстіп отырып-ақ іштей тағатсызданып, іс жүзінде өзінің әлдебір тәуекелге бел буып тұрғанын түсінді, басқа амалы жоқ, қазіргі жағдайда бар үміті үзілгелі тұрғанын сезді, сондықтан бұл жолы ақырғы рет бағын сынап көрмек. Ия, бір әрекет етпесе болмайды, тілге тиек етер бірдеңе табу үшін сол қызға жақын барып үлгерсе жарар еді. Бұл қылығын ол қалай қабылдар екен? Біреулер оны примадонна десіп жүр, дегенмен ненің не екенін бұл да, оның өзі де жақсы біледі ғой... Ең бастысы, қолайлы сәтті құр жіберіп алмау. Тағы бір рет әрекет жасап көру керек. Ия, ақиқатты ашу үшін. Тағы да ақиқат! Бұл да қызық, қашанғы қаузай беруге болады соны! Іс жүзінде не болып шығар екен? Ал одан әрі ше? Бұған жауап ретінде не болып, не қоятынын әзірше айту қиын. Ол өзін толғандырып жүрген жәйттердің маңыздылығына, өз сенімінің дұрыстығына шын сенетін, сол үшін бір жұтым су табылмас шөл далада қаталап өлуге бұйырылса да, бұл пікірінен бас тартпас еді, бірақ соны түсіне

койса кәнеки, мұны да болжап білу қиын. Қазір заман да, заманның ағымы да өзгеріп кетті. Қайтерсің енді, осылай болып шықты ғой. Қатал шындықтың алдында арман-қиял атаулы адыра қалғалы қашан! Бұл болса сол бір құрғақ қиялдың шалғайынан жармасып, айырылғысы келмейді, сөйтіп жүріп, міне, тығырыққа тірелді, сонда да қайтар емес... Құдды соңғы үлгіде салынған жалтыраған даңғыл жолмен құйғытқан шетелдік қымбат көліктерге қол көтеріп айдалада жүгіріп жүргендей, алайда жалғыз жаяуды елеп-ескере қояр ешкім жоқ... Енді міне, тағы да бір рет тәуекелге барғалы тұр. Асығып-үсігіп жұрттан бұрын осында жеткені де, күмбездене төңкерілген ауқымды залдың төріндегі музыканттар шығатын сахнаның қарсы алдындағы орынға жайғасқаны да сондықтан. Бұл орыннан айырылып қалуға болмайды...

Сөйтіп отырғанда сахнаға оркестр мүшелері шықты, концерт басталар алдында әркім өз орнына отырып жатыр. Әлдебір көрнекті тұлғаның концерті болатыны байқалып тұр, мұндай беделді ресторандарда басқа жақтан келген және жергілікті жұлдыздар өнер көрсетеді, таспаға жазып алынған әуенге ілесіп ыңылдамай, кәдімгідей «жанды дауыспен» ән салады, рок-музыка серкелерінің де келетіні бар.

Бұрын опера театрының оркестрінде ойнаған музыканттардың біразын білетін, бірқатарымен жеке таныстығы бар. Рас, біраздан бері олармен араласуды қойып кеткен. Одан бері қанша уақыт өтті. Олар мұны әлі де бұрынғыдай керек ете қояр ма екен? Бірақ мәселе онда емес. Қазір музыка ойнап, әр адамның аңсай күткен толғанысты сәті басталады, бүкіл жан-жүйеңмен тебірене тосқан сырлы әлемнің пердесі сырылып, саз сиқыры болмыстың жаңа кеңістігіне жетелейді, күйбең тірлік кері ығысып, сана-сезімінді әсем әуен әлдилей жөнеледі. Ия, ия, жалпы музыкаға қатысты дүниенің бәрі де мұның, соры да сол шығар, тумысынан бойына біткен, адам түсініп болмас асау да ерікке көнбес қуатты құмар-құштары болатын. Жоқ, жәй ғана құмарлық емес, әлдебір құдіретті күш, соның не екенін ешкім анық айта алмас еді. Осы орайда еске түседі, бір ерсілеу оқиғаға тап болғаны бар, сол

үшін іштей өзін-өзі келеке етіп, есуассың деп айыптап, музыкалық нақұрыссың деп сөгеді, алайда соны ұмыта алар емес. Жас кезінде, қайта құру жылдары журналистік жұмыстармен Лондонда өткен бір конференцияға барған, сондағы сәнді жабдықталған мейманхананың жартылай жер астында орналасқан дәретханасына кіріп еді, әдетте ондай жерде бөтен дыбыс болмайтын, қайдан шығып жатқаны белгісіз, бір сикырлы әуен құйылып тұрды, шамасы осы музыка мұнда үздіксіз ойнап тұратын болса керек, өйткені, патшалар да, басқалар да жаяу баратын бұл орын тәулік бойы істейді екен. Бұл кіргенде де солай болды. Бірі кіріп, бірі шығып жатқан жұртшылық табиғи мұқтажын өтеп, құйрықтарын сүртіп, несербін төгіп, қақырынып-түкірініп, соңынан сарқыратып су жібереді, осының құрметіне Вагнердің бе, Шопеннің бе, әлде сол замандағы басқа бір кеменгердің бе – ғажайып музыкасы ойнап тұрады. О, заңғар көкке шырқаған ғажайып музыка айналып келіп тура сарқынды су ағатын құбырларға құйылып жатыр. Сонда қала мәдениетінің шыңына жеткен осынау өркениеттің бұл мазағын түсіне алмай аңтарылып тұрып қалып еді. Ау, бұл қалай? Музыка деген – Жаратқанның өзіне бастар сапардың қасиетті сазы емес пе! Музыка – Рух галактикасы ғой, адам жаны бір-ақ сәтте күллі ғарышты қамтитын тылсым сырға қанығып шыға келетіні де содан. Тіптен, оны жалпыға ортақ бірден-бір ғаламдық тіл деуге болады, Құдайға құлшылық ету мен қасиетті мінәжат атаулының әндете айтылуы тегін емес қой, керек десеңіз, әрдайым ғаламдық құпияны білу үшін шырқау көкке қол сермеген құштарлығымыз да музыкадан нәр алады емес пе. Адам баласы нақ осы музыка арқылы қиялымен шексіз биікке көтеріліп, қашан мүлт кетер екен деп кірпік қақпай қадағалап отырған ібілістің шеңгеліне сыймай зорайып, өткені мен келешегін бірдей көре алатын құдірет пен азаттыққа ие болмаушы ма еді. Ал мыналардың істеп жүргенін кара! Эх, мұнда да Кеңес Одағындағыдай «Шағым кітапшасы» болар ма еді, сонда осы бес жұлдызды мейманхананың басқарушыларына көкесін танытар едім, деп өкінді сол кезде. Холлға көтерілген соң осы туралы аузын аша беріп, қайтадан

жаба қойды – кейін осыны еске алып, өзін-өзі қанша рет келеке етті десеңші! Ия, Мәскеуде империалистік Батысқа қарсы бітіспес күрестің жолдарын оқытатын жоғары комсомол курсында жүргенде үйренген азды-көпті ағылшыншасымен дәретханада осындай кемел музыка ойнатып, өнерді қорлауға болмайтыны туралы айтпақ болып еді, дереу мынадай жауап алды: егер бұл дәретхана ұнамаса, онда басқасына баруыңа болады...

Музыкаға есі кете берілген ол, кейде әзіл-шыны аралас былай дейтін: егер бала кезімде тауда жылқы бақпай, музыка мектебінде оқығанымда, қазір әйгілі композитор болатын едім, шындығында мен ішімнен ылғи музыка шығарып жүремін, бұл тек өзіме ғана арналған музыка. Шірікін-ай, арнайы білім алғанымда ғой!..

Сондықтан мұның үлесіне тигені тек музыка және театр сыншы-сы ретінде баспасөзде мақалалар жариялау ғана болды – бұл өзіне де ұнайтын. Дегенмен, кейде бұл тұрғыда да алданып қалушы еді...

Бұл туралы ойлаудың не қажеті бар? Сол сәтте ол ресторанда біраз ұрттап алған шараптың желігімен бе, ал «Еуразияда» француздардың аса сапалы шарабын береді, бүгінгі отырысы тағы да қалтасын әжептәуір жұқартып кететін болды-ау, бірақ басқа амалым жоқ деген күнәһар ойды қуып тастап, сөмкесіндегі қағаздарын ақтарғыштап отырып қазір жаңбырдан кейінгі саңырауқұлақтай қаптап кеткен бір жазғыштың мақаласын тауып алды, өзі жиі жарияланып тұрады, арзан бедел жинауға ұмтылған жергілікті жазарман ғой, біреулер оны той-думанды жүргізуші деп те соғады – мұның бір сұхбатында тағы да музыка және музыка мәдениеті туралы айтқан пікіріне сілтеме жасай келе оңдырмай отырғызып кетті, осындайда айтылатындай, қақпасына қақырата доп соқты: «Қайта құрудың адасқан тырнасы – біздің меломанымыз Арсен Саманшин осылай қыт-қыттап жүр. Саманшин бір кездері Горбачевтың үйірімен бірге ұшып-қонушы еді. Бұл күндері нарықтың қыспағына шыдамай құрдымға кеткен өзінің «Руханият» деп аталған газетінің бетінен жұрттың бәрін социализмді қайта жаңғыртуға, мәдениетті қастерлеуге, осы сияқты басқа да ізгі мұраттарды жүзеге асыруға шақыратын. Қазір Горбачев

та, оның үйірі де жоқ, соған қарамастан біздің адасқан тырнамыз рух бостандығы мен музыка туралы қыт-қыттауын қояр емес, оның айтуынша, музыка деген – ғаламдағы асқаралы азаттық және мінсіз сұлулық, бізге де керегі осы екен – бәрекелді! Егер музыка дегеніміз рух бостандығының жоғары көрінісі болса және бұл әлемде одан өткен азаттық болмаса, онда музыканы әркім өз қалауымен, өз білгенімен пайдаланып, ойына келгенін істеуге хақылы емес пе – қаласа ерттеп мініп алады, қамшымен шықпыртады, күн күркіреп, жай түссін, – бізге бәрібір, жұрттың бәрін бір жерге жинаймыз да – алға, алға, алға! – би билейміз, ән шырқаймыз, шексіз қуанышқа бөленіп, әлемдік ауқымдағы сенделіске қосылып, жыныстық құмарлығымызды қандырамыз... Міне, бізге музыка сол үшін керек! Бұл – синтез, құдіреттің күшімен жаралған әсем әуен мен жезөкшелер базарындағы алтынға бағаланған жездің сыңғырындай арзанқол музыканың қойыртпағы! Енді музыкаға білгенімізді істеп, альбомдар мен әнтаспаларды көбейтеміз және таратамыз, өйткені, ақша айналымы біздің қолда – бізді жаңа либерал-байшікештер деп атайды, мейлі ғой, бейшара зиялы қауымның жарымаған өкілі болғаннан байшікеш болған көп артық. Бізді ештеңе де тоқтата алмайды. Эстрадалық думандардың бұқараны қамту ауқымы қайдағы бір кастерлі құндылықтардан, классика-массикадан, фольклор-мольклордан әлдеқайда жоғары. Ол музыкаға өздерің тамсаныңдар! Ал бізге бизнес – электронды бақсылық керек! Міне, бостандықты іс жүзінде көріңдер – жүздеген мың адам қолдарын жоғары созып, ессіздік отын бүріккен сан қилы көз жарқырай жанады, музыка жанартаудай гүрілдейді, аспанның өзі де дауылды күнгі ормандай теңселіп тұр. Дүниежүзілік электронды музыкалық төңкеріс жасасын! Керек болса климатты да өзгертіп жібереміз!» деп жазыпты... Не деген онбаған!

Арсыздыққа толы осы шатпақты еске алып несі бар еді. Көңілін орнықтыру үшін аузын толтыра бір ұрттады да, шараптан тағы құйып алмақ болған, сол мезетте қасына осы ресторанның бір қызметкері келе қалғаны жақсы болды, бірақ даяшы емес. Керісінше, түріне

карағанда сондай байыпты, жуан мойнына европалық үлгіде қызмет көрсететін орындарға лайықты көбелек байлап, үлкен көзілдірік тағып алыпты. Сөйтсе, директор екен.

– Кешіріңіз, сіз – Арсен Саманшин боларсыз? – деп сұрап алды да, Саманшиннің алдына «Еуразияның» белгісі салынған өзінің танысу карточкасын қойды.

– О,кей! – деп үйреншікті әдетімен дереу жауап қатты бұл. – Ия, Арсен Саманшинмін. Қателескен жоқсыз. Өзіңіз «Еуразияның» шеф-директоры боласыз ба? – деді де орнынан сәл көтеріліп, амандасу үшін қолын соза беріп, қалжыңдай таңданыс білдірді: – Демек, тұтас Еуразия құрылығының бастығы сіз екенсіз ғой?

– Ошондой! – деп бетін тыржитты ол жауап ретінде, қырғыз тілінде бұл әлгі айтылған сөздің өте дұрыс екенін білдіреді, мұны «дәл солай» деп алғанымыз жөн шығар. Арсен Саманшин оған сол сәтте-ақ ішінен «Ошондой мырза» деген ат қойып алды. Кейін оған осы есімнің қалай дәл келетініне талай көз жеткізді ғой. Бірақ кейде ішіңнен айтқан қалжыңның да жақсылыққа бастамайтын кезі болады.

Ал Ошондой болса амандасқан соң орындықты жылжытып, үстелдің бұрышына қарай бір қырындап отыра кетті, қап-қалың көзілдірігін орамалымен ысқылай бастағанына қарағанда, асықпай әңгімелескісі келетін сияқты.

Шеф-директор Ошондойдың өзі қасына келгеніне таңданып қалған Арсен Саманшин жарқын жүзбен әрі қарай жалғастыра берді:

– Құрметті шеф-директор, сөмкемді былай алып қояйын, сізге кедергі болмасын, «Еуразия» өте қонақжай мекеме, жанға жайлы, дегенмен мұнда жиі келе бермеуші едім, сондықтан рахаттанып отырмын ...

– Білемін, білемін, – деді ол, бірақ сөзді бөлуге үлгермей қалды..

– Рахаттанып отырмын, – деп жалғастырды Арсен Саманшин жан-жағына қарап қойып, – Қараңызшы, қанша адам келген, ылғи сұлу әйелдер! – дегенмен, әлгінде аздап ұрттағаны да әсер етсе керек, сөзге қонақ берместен әрі қарай жалғастыра берді, – ал әйелдерсіз,

өзіңіз де түсінесіз, ресторанның сәні кіре ме, – деп француз мәнерімен көмейінен құмыға сөйледі Саманшин, сұхбаттасы мұны аңғарған жоқ. – Ия, онда ресторанның да, базардың да сәні кірмес еді. Өне, ағылып келіп жатыр. Ылғи қас сұлу! Ал басқалардан биіктеу отырғанды қалайтын адамға балконнан әлі де орын табылады. Оркестр де аспаптарының күйін келтіруде! Ой, ақыры дайын болды ғой деймін, осы музыканы күтіп отырмын! Сол үшін келгенмін. Люстра-лар қандай әдемі! Италияда шығарылған бұйым екені білініп тұр!

Ошондой басын изеп қойды:

– Ия, ошондой, италиялық бұйым, – деген ол «тоқтай тұрыңыз, мен де бірдеңе айтайын» деп ескерткендей, қолын көтерді.

– Мен сізге бір жұмыспен келіп едім, былай ғой... – деді де, сөзін аяқтамай мүдіріп қалды.

– Ия, айта беріңіз! – деп кең пейілдікпен рұқсат етті Арсен Саманшин, өзін жұртшылықтың ұмыта қоймағанына, әсіресе, осындай менеджерлер мен бизнес-шефтердің әлі де танитынына көңілі толып.

– Келіңіз, ішіп жіберейік, – деп қонақжай түрде ұсыныс жасады Арсен Саманшин әлгінің быттиған бетіне күлімсірей қарап. – Шараптарыңыз жақсы екен, өте жақсы деуге де болады! Кәне, сізге де құйып қояйын, сосын тағы алдырамын..

– Жоқ, жоқ! – Ошондой оның бөтелке ұстаған қолына шап беріп жабыса кетті. – Мен бұл үшін келген жоқпын. Қызмет бабымен жүрмін. Ия, сізді көп адам таниды, белгілі адамсыз, бірақ бұл жайында басқа бір жолы сөйлесерміз. Мен сізге шаруамен келіп едім... Бір мәселе болып тұр. Жағдай былай... Бүгін бізде аса маңызды шара өткізіледі: шетелдік демеушілерге арнап қонақасы бермекпіз, Ақсудың алтынын өндіретін канадалық кәсіпкерлермен бірлесе құрылған кәсіпорынның басшылары, бұл бүкіләлемдік мәнге ие, алтын өндіру жөніндегі біздің әріптестеріміз де осал адамдар емес – қонақасыны солар ұйымдастырып отыр. Демек, күзетшілерімен бірге аса маңызды адамдар келеді, әйелдерін де ертіп келетіні түсінікті шығар. Концерт! Дегенмен, мәселе онда да емес, басқада. Өтірік

айтып қайтейін, жаңа ғана телефон шалып, жоғарыдан нұсқау берді, бүгін Арсен Саманшин осы залда болмасын дейді. Тура осындай талап қойып отыр!

– Тоқтаңыз! Тоқтаңыз! Маған соншалықты қамқор болып жүрген кім екен? – деп өре түрегелді Арсен Саманшин, – Мұндайды талап еткен кім және бұған оның қандай хақы бар?

– Мен тек өзіме берілген бұйрықты ғана айтып тұрмын! – деп тоқтатты оны беті қызарып кеткен Ошондой, түсіндірме беріп жатпастан. – Ал сіздің қамқоршыңыздың кім екенінде жұмысым жоқ. Жоғарыдағылар осылай деді! – Ол жарқыраған люстралары жұмсақ сәуле шашып тұрған төбеге қарай басын бір сілкіп қойды. – Мен тек орындаушымын. Демек, рестораннан у-шусыз және артық сөз қозғамай-ақ шығып кеткеніңіз дұрыс. Осыны тезірек істегеніңізді қалар едім. Кәне, тура қазір орныңыздан тұрыңыз, сонымен тып-тыныш қоштасайық. Талап сондай.

– Осындай да талап бола ма екен! Мұны қалай түсінеміз? – деп қана үлгерген Саманшин дереу ағарып шыға келген ернін жымқыра қысып, өз сөзіне өзі тұншығып қалды. Әрине, қазір жанжал шығарып, бетінен майы тамған мына Ошондойдың екі көзін бақырайтып қойып, үстелді төңкеріп тастауға, тұмсығынан бір ұрып, төбелес бастауға, бүйтіп ар-намысын қорлауға наразылық білдіретіні жөнінде мәлімдеме жасауға, жеке адамға, оның құқықтарына бүйтіп масқара қысым көрсетілуіне қарсы басқа да біраз әрекет етіп көруге болар еді, ондайға бара қойған жоқ, өйтуге шамасы да жоқ еді. Кенет осы дөрекі өктемдіктің қайдан шығып жатқаны туралы болжам миында жарқ ете қалып, қарсылық сезімінің жетегінде кетуден өзін-өзі әрең тежеп қалды, көкейінде тұтанған ашу отын сөндіріп үлгерді, бірақ бұл ерік-жігерінің күштілігінен емес, құдды бір жүрегінің түбінен ауыр соққы алғандай, қарсы алдында түбірімен жұлынған бәйтерек опырыла құлағандай, бойын шарасыздыққа толы әлсіздік билеп алғанын түйсінгеннен болатын, аяғының астындағы қара жер қақ айырылып, тамұқтың түбі көрінгендей болды, өйткені, іштей өзі «жеке адамның сана-сезімі» деп атап жүрген,

өмір бойы көкірегінде біте қайнасып келген сырлы әлемді көбінесе осылай түсіндірмек болатын, санасында үнемі үнсіз ойнап тұратын музыкалық ойлар ағыны деп танып жүрген осы бір романтикалық ұғымды одан әрі дамытсам деп армандап та қоюшы еді, міне, осының бәрі әлгі бәйтеректей қопарыла құлап түсті, бар қастерінен, қажеттілігінен, ішкі дүниесінде дербес өмір сүру қабілетінен бір-ақ сәтте айырылып, көкірегі жұтап сала берді. Бір мезетте бүкіл сана-сезімін күйретіп өткен осы рухани апатты туғызған: «Шынымен сол ма? Шынымен осыған да барғаны ма?» деген бір ғана сұрақ болатын. Осы болжамына өзі де сенбестен сахнаға көз жіберді – әлі шыға қоймапты, оркестр жұртшылықтың көңілін аулау үшін әншінің халық алдына шығар алдындағы кіріспесі тәрізді әртүрлі әуендерден тұратын попури ойнап тұр. Дереу жанынан қалта телефонын (мұны өзі мақтан тұтатын) ала салып, қыздың нөмірін тере бастады. Екі қолы қалтырап кетті. Дауысы да дірілдеп жүрмесе жарар еді. Мұнысын Ошондой байқамаса екен. Басқа амалы болмай тұр емес пе. Білгеніндей-ақ, қыздың телефоны сөндірулі екен, бірер рет үзік-үзік гуіл естілді де, бұл туралы оның өзі жансыз да суық дауыспен хабарлады: «Мен – Айдана Самаровамын. Телефоным уақытша сөндірулі, байланысқа шыға алмаймын», – содан кейін қайтадан гуілдей бастады.

– Жауап бермей ме? – деп әлдебір құпияны жасырғандай қабағын керді Ошондой. Саманшин үндеген жоқ. Ошондой не айтпақ болды екен – жауап бермей тұрған кім, кім ол өзі, бұл кімді айтып тұр, жәй ғана болжамы ма, әлде анық біліп тұр ма? Мұны да тергеп-тексерген жоқ. Өзін-өзі қорлап қайтеді. Тіптен, сонда не шаруасы бар! Шаруа мынада – енді не істейтінін шешуі керек. Тұрып кете бере ме, – онда әңгіме осымен бітеді, әлде бұл талаптың қайдан шыққанын, мұндай нұсқауды кім беріп жүргенін айт деп, әдетте қатардағы тәртіп сақтаушыларға жүктелетін осы бір лас жұмысты ресторанның шеф-директорының өзі атқарып тұрғаны неліктен екенін түсіндіруді талап етіп тұрып ала ма?

– Сонымен, не істейміз? – деп дауыс берді Ошондой. – Тұрамыз

ба? Есікке дейін шығарып салайын, қоштасуымыз керек қой...

– Жоқ, жоқ, нақ соның керегі шамалы, мүлдем керек емес, – деп карсылық білдірді Арсен Саманшин. – Аландамаңыз, шығар жолды өзім де табамын! – сосын қапаланғанын білдіріп, сөмкесін тарс жапты.

– Олай болса, қайтеміз. Мұныңыз да дұрыс. Айтпақшы, ішкен тамағыңыз үшін ақша төлемей-ақ қойыңыз. Мұндай ұсақ-түйек шығынды өзіміз-ақ өтей салармыз, – деген ұсыныс жасады семіздіктен жарылғалы тұрған Ошондой.

Жанын ауыртқан ренішін сыртқа шығару үшін осы сөзді күтіп тұрғандай-ақ Арсен Саманшин бұрқ ете түсті:

– Не айтып тұрсың?! – деп күйінішпен дүрсе қоя берді ол Ошондойға, жаңа ғана «сіз-біз» десіп сыпайылық сақтап тұрғанын ұмытып, «сенге» көшкенін аңғармастан. – Кім деп тұрсың мені? Әлде мұнда сенен қайыр сұрау үшін келіп пе едім! Жоғал әрі! Рестораныңа да, өзіңе де түкіргенім бар. Даяшыны шақыр, тиынына дейін есеп айырыспай тұрып, бұл жерден шықпаймын. Сосын жолама маған! Болды!

– Ал, байқа! Бұл өз шаруаң. Даяшы қазір келеді. Тек осы айтылған әңгімені ұмытып кетпе! – деп ескертті Ошондой, сосын баяу қозғалып орнынан тұрды да бұқаның мойнындай болған қып-қызыл желкесін көрсетіп, бұрылмастан кете барды...

Осы жерде Арсен Саманшин ерсілеу қателік жіберіп алды, мұндай жағдайда бұл ақымақтық болды, ұсақтыққа барып, жанжалды одан әрі ушықтырып жіберді:

– Әй, сен! – деп үстелдің қасынан тұрып кеткен Ошондойды кері шақырып алды да, ол байпаңдап бұрылып жатқан кезде ызалана айғайлап жіберді. – Сен мені қуып шықтым деп ойлама! Мұны бұлай қалдырмасын. Мен де құралақан емеспін. Мен журналистпін, тәуелсіз журналистпін! Осыны ұмытпа!

Бұл сөзі Ошондойға сауырына тиген қамшыдай әсер етті, ол да жарылғалы тұр екен:

– Ұмытпайтындай кім едің, сен? Мықтымсынған түрін! Кім болсаң да түкіріп қойыппын! Сенің былық-

шылығыннан көше сыпырушы әйелдер де жиіркенер еді.

– Онда сенің жұмысың болмасын!

– Жұмысым мынау – өзіңнің қандай қоқыста жүргенінді біл. Журналист деген қазір бордақыға байлаған шошқа сияқты, қалай тамақ берсең, солай қорсылдайды, газеттерің де, теледидарың да – сол. Тапқан екенсің! Егер бес минуттан кейін бұл жерден құрымасаң, өз обалың өзіңе, сүмелек... Керек болса, күш қолданамыз. Болды! Енді аузыңды ашушы болма!

Сөйтті де, ашудан қыржия қалған майлы маңдайынан көзілдірігін жұлып алған Ошондой көше сыпырушы әйелдер де жиіркенетін «тәуелсіз журналистің» сөзіне құлақ аспастан талтандап кете барды.

Арсен Саманшин болса, осы оқиғаның немен аяқталарын біле алмай, дал болып тұр. Осы сәтте даяшы келді:

– Кешіріңіз, міне, есеп айырысайық. Өтінемін!

Даяшы кешігіп қалып еді. Әлі де ашуын тежеуге тырысып отырған Арсен Саманшин ішкен тамағының есебі жазылған қағаз салған тәлеңкені бір бүйірге ысырып тастады:

– Әуелі маған арақ әкел.

– Арақ дейсіз бе?

– Ия, арақ! Түсінбесең тағы да қайталайын – арақ!

– Қазір әкелемін. Қанша?

– Қанша көтере алсаң, сонша! Тез!

– Мақұл!

Даяшы арақ әкелу үшін буфетке беттеді. Арсен Саманшин жан-жағына қызбалана көз тастады. Бұған ешкім көңіл аудармаған сияқты. Ресторан өзінің үйреншікті кешкі өміріне кірісіп кетіпті: халық лық толған, балконда да бос орын жоқ. Айналасы атшаптырым әйдік зал жиналған жұртшылықтың гуіліне, гу-гу әңгімесіне, жарқын-жарқын күлкісіне, бокалдардың сыңғырына тұнып тұр. Залдың көңіл күйімен үндестік тауып, өшіп-жанып, қабырғаларда жалт-жұлт ойнаған жарқыраған сәулелермен құбыла түскен оркестрдің музыкасы да сананды сергітіп, жаныңды жұбатқандай. Тек бұл ғана жетімсіреп қалыпты. Бүгінгі жоспарының іске аспайтынын түсініп,

шамырқана ширыққаннан басы айналып, жүрегі шаншыды. Біреулер өзін осыншама жек көріп, қуып шығуға бұйрық береді деп кім ойлаған! Мұны желкелеп шығарып жіберуді қалаған, тіптен, талап еткен кім екен өзі? Шіркін-ай, осыны кім ойлап тапқанын білер ме еді – Айдананың өзі ме, әлде оның жаңа қамқоршылары ма? Олай болса, мұны сатып жіберуге, жауларына ұстап беруге қалай дәті барды оның? Бұл екеуінің арасындағы сырға олар қалай қанығып жүр, неге араласады бұл іске? Егер осылай болса, әрине. Ал егер олай болмай, осының бәрін қыздың өзі ұйымдастырып жүрсе ше? Осыдан кейін кім болғаны ол? Онда нағыз мекердің өзі, жиіркенішті мақұлық болады да! Не үшін? Апыр-ау, демалып отырған орнынан желкелеп тұрып қуып жіберетіндей не жазығы бар еді?! Ия, осыған себеп бола алатындай бір оқиға болған. Болғаны рас! Және таяуда ғана болды, соңғы кездері екеуінің арасына әлдебір салқындық енгенін сезуші еді, қыз әрнені сылтауратып, кездесуден бас тартатынды шығарды. Сол кезде осында келгені бар, жанынан қалдырмайтын сөмкесі қолында, сахнаның қасында тұрған. Осы «Еуразияда» ғой, кеш бойы әнші қыздан көз алмастан қалшиып тұра берді. Ара-арасында қызға: «Әй, жылтыраққа малынған Ханшайым! Осы күнге дейін сахнадан хабарланбай, сенің аузыңмен айтылмай, сен орындайтын арияларда шырқалмай жүрген «Мәңгілік қалыңдықты» шынымен жерлеп тынғансың ба? Шынымен сол «Мәңгілік қалыңдықты» әлдебір арзан мақсаттарға айырбастап, сығандардың тобырына қосылып құтырына билей беруге еліккенің бе? Әлде ақылыңнан адастың ба?!» – деп айғай салғысы келді. Тағы да сол сияқты ащы әжуаға толы сөздер көкірегінен лықсып шығып, көмейіне тіреле берді, мұндайда миыңның қалтарыс бір түкпірінен неше түрлі құтырынған ойлар мен қатігез пікірлер атой салып шыға келетіні бар емес пе, алайда бір ауыз тіл қатқан жоқ... Бір ауыз! Өкпе-ренішін тірі жанға білдірместен қаққан қазықтай қалшиып тұра берді, ал сөмкесінде, сәт сағаты әлі де соға қоймаған ұлы шығарма ешкімге белгісіз күйінде тұншығып жатыр, әйтеуір өз ойынша солай және бұған алғаусыз сенеді, тек сол сағат қашан соғар екен? Бірақ онда кімнің шаруасы бар? Тек

осы қыз ғана болмаса... Бұл кезде эстрадада дауылпаздың ырғағына қосылып, әлдебір ащы әуен ойнақ салып жатты, әнші қыз серпіне жұлқынған тарсыл-гүрсілі басым әуеннің иіріміне елтіп, жыланша ирелеңдейді, құмарыңды оятып, делебенді қоздыратын әйелдің сиқырлы қимылдарын құбылта ойнатып тұр. Әнші қыздың дауысы мен денесін аяусыз пайдаланып, жолындағының бәрін көтеріп әкетер құйындай құтырынған, сүйкімінен зілі басым дүңкілдеген ырғаққа қосыла тербелген жанды-жансыз атаулыны ұшырып әкетердей көрінген осы бульдозердей ауыр музыканы күнкөріске айналдыруға мәжбүр болған талантты қызға жаны ашып, жаны қиналғанын кім біліп жатыр. Ал қыздың шеберлігі сондай, зал толы жұрт жаппай қозып алып, әншінің тәнін көздерімен ішіп-жеп, дүрілдете қол соғып, ышқына шыңғырысады... Бұл қолына сөмкесін ұстаған күйі тапжылмай тұра берді, бірер рет қыз екеуінің көзі осы ессіздік дауылын қақырата сөуге тырысқан жай оғындай шарпысып қалды. Әрине, мұны тек сол қыз ғана түсініп тұр.

Енді, міне, жаңа қақтығысқа тап болды... Тура сол кездегідей, тек бар айырмашылығы – бұл жолы мұны ресторан залынан желкелеп тұрып қуып шықпақ... Баяғы сөмкесімен бірге, оның ішінде жатқан ұлы шығармасымен қоса қумак.

Жайпақ табаққа салған бір бөтелке арағын көтеріп даяшы келді.

– Мінекейіңіз, құйып берейін бе? Бокалға ма, стақанға ма?

– Стақанға!

– Қанша құйайын?

– Толтырып құй!

Өрт құшағындағы апанға су шашқандай-ақ, стақанды көмейіне төңкере салды. Сол замат арақтың буына тұншығып, демі бітіп, құмығып қалды. Іштегі күйікті арақпен баспақ болған түрі ғой.

– Қанша төлеуім керек? – деп дауысын қатандата сұрады ол есепте-су қағазындағы сандарға үңіліп. Сосын даяшыны таңғалдырып, артық та, кем де емес, бір тиынына дейін қалдырмай түгел төледі де, үн-түнсіз шығар есікке беттеді, бір стақан арақты сіміріп салғаннан кейін бойын тік ұстаудың қаншалықты қиынға түскенін білдірмеуге тырысып,

сүйегі шодырайған иығын тіктеп, мойнындағы тамырлары адырайып, басын кекжитіп қояды. Гардеробтан қалпағын алып, баппен басына қондырды. Қысы-жазы басынан қалпағын тастамайтын әдеті бар. Айдана оны Қалпақбас деп бекер атап жүрген жоқ. Шығып бара жатып құлағы шалды – тағатсыз күткен сүйікті дауыс, Айдана Самарованың дауысы естілді, бүкіл ресторан дүрілдетіп қол соғып жатыр, олардың да күткені осы. Сәнге айналған ғажап әнші сахнаға шықты! Музыка да үн қосып жатыр, жарқыраған сәулелер жоғары-төмен секіре бастады, алғашқы тамсанған дауыстар да шыға бастады: «Ай-да-на! Ай-да-на!». Арсен Саманшин бұрылған жоқ, сөмкесін көтере ұстап кете берді, тек адымын қысқартып, жүрісін баяулатты, бойына тарала бастаған әлгі арақтың әсерін дарытпауға тырысып келеді, кенет басына батыл да ап-айқын бір ой сап ете түсті – міне, тамашалай беріндер, бұдан көрнекі ештеңе болмас, жарнама мен сәннің шырқау шыңы деген осы, айналадағы бүкіл инфрақұрылым осыған қызмет етеді, бірінен-бірі асып түсу бәсекесіне жанталаса ұмтылу осыдан басталады: әркімнің өз керегі бар, біреуге атақ, біреуге даңқ, ал түптеп келгенде мақсат біреу – ақша дегенің аспаннан жауған жаңбырдай нөпірлей төгілуге тиіс. Тіптен, ащы кекесінмен сыбырлап та қойды – ақшаң болмаса, өмірің де сұрықсыз, өзің де адам емессің. Ой, ля-ля! Эх, эстрада, кәнеки! Табанымен жер тепкілеп, қарқылдап тұрып күлгісі келді. Ха – ха – ха! Мұны ешқашан ұмытпаспын! Сосын билеуге де болады. Дегенмен, өзін-өзі тежеп қалды. Енді жылағысы келді. Аспан астын жаңғырықтырып, ышқына бір еңіресе ғой! Жылайтындай себебі де бар. Өмірінің бір кезеңі аяқталғалы тұр, сұрапыл бір сұмдыққа ұрынып қалмай тұрғанда әлдебір жаққа қарасын батырғаны жөн. Кешігіп қалмай тұрғанда дереу кету керек, мәңгі кетеді!

«Сүю және өлтіру! Бұлай болуы мүмкін бе өзі? Сен мұны мастықтан айтып тұрсың!.. Жоқ, бұл мастық емес, – деп жауап берді ол өз-өзіне, әлгі ойдан тұла бойы қалтырап. – Сүю және өлтіру...» Басы ауған жаққа тентіреп бара жатып, тағы бір ойды аңғарып қалды – көрге кіргеннен кейін де ұмытпаспын мұны, кешірмеспін!..

III

Бұл өмірде кімнің пешенесіне не жазылды екен? Ия, кімнің талайына не бұйырыпты? Әрқашан осылай болмақ. Бұдан ешкім де қашып құтылмақ емес... Тағдырыңды тосумен тіршілік етіп, күнің өте береді... Әркім де соңғы күн, соңғы сәтке дейін соны күтумен жүреді... Әрқашан осылай бола бермек.

Міне, тағы да самал лебі есті – бұл қыбыр еткенді қалт жібермейтін міндетінен жаңыла жаздап барып, есін жиған жазмыштың сол сәтте айналаға тұтас көз жіберіп, төңіректі түгел шолып, қыбырлап тіршілік етіп жатқан адамдардың жан сезімі мен ойларын, іс-әрекетін түгел қадағалауға асыққаны болатын. Жазмыш сөйтіп өзінің кейінге қалдыруға болмайтын істерін қайтадан қолға алды, үйреншікті әдетімен әріден ойлап, оқыстан тоқайласар жәйттерді астыртын дайындай берді, бұл жәйттерге қатысы бар пенделердің тағдыры кенеттен анықталып, олардың өмірде не істеп, не қояры белгіленеді, олар жазмыштың бұйрығын өз басынан өткеріп, күтпеген жерден маңдайына жазылған тағдырымен жолығады, сөйтіп әр жолы екі қолын еріксіз көкке жайып, сол баяғы сұрақтарын қояды: неге, неліктен, енді не болады, қайтсем екен?..

Ал аспан болса сол күйі сыбырыңды да, айғайыңды да естіместен мелшиіп тұра береді...

Таудағы тағы аң да ыңырана ышқынып, қырылдап-күрілдеп көк аспаннан осыны сұрамақ болады, аспаннан бір дерек алып берші деп бірде бұлттың, бірде қарлы шыңдардың тасасына жасырынған айға жалбарынады, өйткені тіршілік атаулыны түгел қамтитын тағдырдың бұйрығынан тау барысы да тыс қалмақ емес...

Арлан барыстардың шайқасында жеңіліс тауып, басқаша айтқанда, үйірдегі өлекшіндермен ұйығудан шеттетіліп, сөйтіп ұрпақ жалғастыруға өз үлесін қосу мүмкіндігінен айырылған, сондықтан ешкімге қажетсіз, тастанды болып шыға келген Жебе-Барыс бұл күнде сүлдерін сүйретіп күн өткізіп жүрген. Бірақ осыны әлі де мойындай қоймай, тағдырына мойын ұсынғысы келмей, бұрынғы күш-қуатын қайта шақырып, кейде қызынып та кетеді.

Үйірдегі өлекшіндердің біріне жанасқысы келіп әрекет етіп көрген, олардың бәрі әлдеқашан өзіне жұп тауып алыпты, сондықтан мұның емеуірінін елей қойған ешкім болған жоқ. Өзінің әлі де тұғырдан тая қоймағанын, керек болса, қарсыласын шайнап тастауға шамасы жететінін білдірмек болып бірер рет шайқасқа шығып көрді, алайда бәсекелесінен басым түсе алмай діңкесі құрыды. Ия, өткен қайтып келмейді екен, іс жүзінде, басқалар мұның үйірде бар-жоғын да керек қылмайтын болып шықты, құдды бұл шынымен мына өмірде жоқ сияқты. Сөйтіп, біртіндеп үйірлестерінен шеттей берді, ірі олжаға жолыққанда ұялас барыстардың басы біріге қалса, жылыстап шыға беретін әдет тапты. Бұл да оңайға түскен жоқ. Кейде басқалардың жемтігінің қалдығын күтіп, іштей шамырқанып-шамданғанымен, сыр берместен, орасан төзімділік танытуға тура келетін болып жүр. Сырт көзге әлі де бұрынғыдай тұрқы ірі, басы қазандай, желкесі күжірейген, құйрығын жұмсақ қимылмен иіріп қойып, қабағының астынан шаршаңқы көз тастауының өзі жөпшендінің зәре-құтын қашырғандай көрінетін Жебе-Барыс қажет болған жағдайда өзін-өзі тежей білуді меңгеріп алды.

Алайда үйір мұны керек қыла қоймады, әсіресе, шағылысу маусымында, кейінірек, күшіктеген кезде басқалары бұған алара қарап, ыдырынып, маңына жолатпауға тырысатын болды, бейне бір бұл бірдеңені бүлдіріп қойған сияқты. Ал бұрынғы жұбы мұны мүлдем танымайтын түр көрсетіп, тіптен, мұны менсінбегендей, құйрығын көкке шаншып, жаңадан тапқан қосағы – өзінен де өткен тәкаппар жас барысқа еркелей сүйкеніп қойып, бұған көлеңке құрлы мән бермей, маңғаздана керіліп, дәл қасынан масаттана өте шығатын әдет тапты. Таяуда ғана осы маңды, биік-биік шындарының басына мәңгі қардан бөрік киген Еренқабырға тауының жықпыл-жықпылын мекен еткен ержүрек барыстардың текті көсемі болған Жебе-Барыс енді осындай мазакқа көнуге мәжбүр. Үйірінен аласталып, жалғыз қалған бұл енді борсық пен саршұнақ сияқты әртүрлі ұсақ олжамен күнелтуге көшті, кейде қоян ұстап жейді. Әрине, Жебе-Барыс әзірше аштықтан қорлық көре қойған жоқ, дегенмен бұрын

күн сайын біреуін ұстап, мелдектей тоятын жұп тұяқты жануарға аңшылық құруды біртіндеп ұмыта бастады. Басынан бағы тайғаны ғой бұл.

Алайда мұндай тірлік кешуді қаламаған ішкі қарсылығы басылар емес, әйтпесе, тағдырдың салғанына көніп, үйірдің басынуына шыдап, басқалардың алдында тізесін бүгіп, солардың табанын жалап күн көре беруіне болар еді ғой. Ал мұның бойында осы бір қатал шындықты қабыл алмау, тағы мінезді табиғатына тән өрліктен туындаған наразылық пайда болды, ішкі әлемінен әлдебір күш, сананың бұйрығына бағынғысы келмейтін жойдасыз қарсылық бой көрсетті, бұл – өз-өзіне талап қою болатын. Осы өңірден аулаққа, бір кездері бауырына басып, мейірлене еркелеткен, ал қазір бетпақтана безініп, бедірейген осы тауға, әр жартасы мен жықпыл-жықпыл шатқалдарын жатқа білетін туған өлкеге енді қайтып жоламастай болып, біржола кету керек! Өзін-өзі қомсынудан туған ішкі наразылық күшейе берді, жыртқыштың бойындағы қаны қозып, кейінге қалдырмастан, бөгде әлемге дереу тартып отыруды талап етіп, соған шақырған әмірлі ішкі дауыс бар болмысын билеп алды. Өлгі бөгде әлем ерінбесең желе жортып жетіп баратындай иектің астында емес, мәңгі қарды бүркеніп алып, былқ етпей жата беретін асқар шыңдардың арғы жағында жатыр, ол жақты тұрақты мекен еткен тіршілік иесі ешқашан болған емес, тіптен, құрыш қанат қырандар да бұл шыңдардан асып өте алмайды, жаздың ең бір ыстық мезгілінде де, небәрі бірнеше күнге ғана асу беретін, биік шыңдары бір-бірімен бой таластырған бұл жотаны Үзеңгілес деп атайды. Ішкі күші Жебе-Барысты сол жаққа жетелей бастады, жүрегін сығып, өзегін өртеген өкініш солай қарай сүйрегендей болады, ертеректе бір рет сол маңда болып қайтқаны бар еді, қазіргі қасіреті де содан басталды... Бұрын алақаныңда тұрған нәрсенің қол жетпес биікке көтеріліп кеткенінен өткен азап жоқ екен ғой...

Жебе-барыс Үзеңгілес жотасын басып өтуге бірнеше рет әрекет еткен, сәті түспей қойды, әйтпесе, қазір мұнда сүлдерін сүйретіп жүрмес еді...

Асуға барар жол оңай емес, ешқашан еру дегенді білмейтін мәңгі қарды кешіп, жотаны тұмшалаған, жел тұрса бөктер-бөктерге қашып тығылып, тұрмаса биік-биік шыңдарды сырт көзден жасыруға тырысып, ширатыла толқып жататын шуда-шуда бұлттарды басып өту керек... Бір қарағанда дәл қасыңда тұрған сияқты... Таяқ тастам жер...

Жебе-барыс осының бәрін ой елегінен өткізіп, бір сәт тоқтай калып, күрткі қарды әлі қанша уақыт кешуге тура келетінін бағамдап алады да, мойнына дейін қарға батып, төрт аяғының тырнағын қадап, жартастарға жабыса өрмелеп, қасарысқан қайсарлықпен алға қарай жылжи береді. Алайда ауа жетпей алқына бастады, құдды аңшылықта жүргендей аласұрып, жүрегінің соғысы құлағын жарып жіберердей дүрсілдейді, ең жаманы – айналасы түгел мұнартып, басы айнала бастады. Одан әрі жартасқа өрмелеп, алға қарай жылжуға шамасы жетпей, тынысы тарылды. Қарғыс атқыр демікпесі біржола құлатып тынатын шығар... Ауа жетпей қырылдай береді, ілгері басқан аяғы кері кетіп, бір адым жылжи алар емес... Әлі құрып, құлап бара жатыр. Діттеген межесі көрініп-ақ тұр, күш-қуаты баяғыдай болса, бір-екі сағатта жетіп барар еді, сөйтіп Үзеңгілес асуынан асып, ақыры, көксеген әлеміне жетер еді. Шырқау биіктегі жұмақ әлемге... Егер жете қалса, ақырғы демі үзілгенше, өмірінің соңғы сәті соққанша сол жақта қалуға бекінген...

Енді, міне, бұл күндері қадірі қашқан қаңғыбасқа айналған Жебе-Барыс айнала асқар шыңдар қоршаған, тек жазғы маусымда ғана, онда да қанаттылар мен тұяқты-тырнақтылардың ең төзімді, ең күштілері ғана шыға алатын тау асуына жете алмай қиналып тұр, ауа жетпей демігіп, басын шайқап қойып, тоң боп қатқан жартасты тырнағымен осқылайды. Егер табиғат Жебе-Барысты жылай алатын етіп жаратқан болса, дәл қазір тау-тасты жаңғырықтырып, шарасыздықтан еңіреп қоя берер еді.

Жебе-Барыс асуды басып өтуге бірнеше рет әрекет етті, амал не, сәті түспей-ақ қойды... Бірде қатерлі жыртқышты мүлдем байқамағандай болып, мүйізі иірілген он шақты арқар дәл қасынан

секіре жүгіріп өте шықты, сол күйі ойнақтай басып, асудан ары қарай асып түсті. Олар мұны анық көрді, бұл болса, табиғаттың өзі тау барысының азығы етіп жаратқан арқарларды байқамаған түр көрсетіп, көзінің астымен үнсіз бақылаумен ғана шектелді... О, асқар таулар, мұндайды көріп пе едіңдер? Көк аспан түк көрмегендей үн-түнсіз мелшиіп тұр... Жебе-Барыс дәрменсіздіктен бүгіле түсіп, іштей ышқынумен болды... Неткен қорлық!..

Қайран мұнсыз-қамсыз өткен күндер-ай! Кезінде күмістей жылтыраған судың ұп-ұсақ тамшыларын жан-жаққа шашыратып, гүрілдеп жататын сарқырамадан бір-ақ қарғып өте беруші еді, сүрініп кетсе бітті, сарқырама кімді де болса иіріп әкетіп, жартасқа соғып, талқанын шығарар еді. Жебе-Барыс ол кезде жігерлі де қайратты болатын, қауіп-қатер, кедергі-кесел, құз-жартас дегенді елемеуші еді, қарлы боранның өзі мұны ұялас бауырынша құшағына алып, тау құдайы: «Бері кел, Жебе-Барыс, жақында!» деп тұрғандай болатын. Бұл да солай қарай ентелей ұмтылушы еді, бірақ ешкімді таппай қалады. Енді әлгі дауыс басқа жақтан естіледі: «Кел бері, Жебе-Барыс, бері кел!». Дереу жалт беріп, сонда жүгіреді... Күллі әлемді өз меншігім деп санайтын сол бір заманда үлгеру, қуып жетіп, басып озу, әрқашан жеңіп шығу бұл үшін түкке тұрмаушы еді... Ия, бүкіл әлемді өз меншігі санап, бауырына басқан бақытты кезі сол екен ғой.

Енді міне, таудың асуына жете алмай, қор болып жатыр, өткен күнді өкіне еске алғаннан басқа не қалды бұған?..

...Түс әлеті болатын. Күн сайын өз кезегінде басталатын түскі уақыт емес, сол жаздағы ең бір ерекше, ұмытылмас түс кезі еді ...

Сол жаздың өзін де мәңгі ұмытпақ емес...

Бұлтсыз ашық күндері де биік таудың басындағы күн сәулесі ешқашан күйдірмейді, ыстықтан қашып көлеңкеге тығылмайсың, бұл тек төмендегілердің үлесі, күн сәулесі мұндайда асқар таудың әсем әлеміне қуана нұрын төгіп, мәңгі сарқылмас шексіз-шетсіз қуатының бір бөлігін жанды нәрге айналдырып, жер бетіндегі тіршілік атаулының бәріне – қылтиып шыққан шөптен бастап, алыс бір жақтан ұшып келген, тау шыңдарының басында шыр айнала

ұшып жүрген бір үйір құсқа дейін сіңіре береді... Сол сәтте құдіретті күннің қуатты сәулесіне шомылып, тіршіліктің рахатын сезінумен боласың...

Сол күні дәл осылай болған, жұптасы екеуі Үзеңгілес жотасының бойында күн нұрына малынып, асқақтаған тау шыңдарының аясында рахаттана жортып келе жатты... Бір-бірінің қасында келе жатқанын сезінудің өзі көңіл тоғайтатын еді...

Екеуі мұнда кеше ғана келген болатын. Күні бойы жортып отырып, асудың кезеңіне шығыпты, түн қараңғысына қалмай жетіп алғандары қандай жақсы болды, әйтпесе, қарлы боранға тап болулары да ғажап емес екен. Сол күні Жебе-Барыс пен қасындағы өлекшін асуға күн батпай тұрып жетті. Қуануға тұрарлық жетістік. Түйсігінің бұйрығымен ентелеп осында жеткен екеуіне табиғаттың өзі де тілектес болып тұрған сияқты. Екі жыртқыш ауыр жолдан шаршағанын басып, әрі түнемелік орын қарастыру үшін сәл демалмақ болған, кенет жақын маңнан он шақты тауешкіні көрді. Олар да шөптің шүйгінін, судың тұнығын іздеп, асудан енді ғана асқан екен, жұп тұяқтылар үшін бұл оңайға түспейді, бірақ олар бастарына пәле тауып алған еді – енді барыстар үшін оңай олжаға айналғалы тұр. Жыртқыштар тұра ұмтылды. Әлі демін басып үлгермеген тауешкілерге жету қиынға түскен жоқ. Дереві біреуін жығып үлгерді, қалғандары безіп барады... Түнге қарай жас етке тойып алғаннан артық ләззат бар ма, бәрінің орайы келе қалуын қарашы. Қарауытқан түнгі аспаннан андыздай төнген жұлдыздар да бұларды қостағандай, жымың-жымың етеді.

Таңертең ұясынан жарқырай көтерілген күнмен бірге тау жоталары мен қарлы шыңдар жанданып сала берді, иықтарын қомдап, иіндерін тіктеп, тәкаппарлана асқақтайды...

Жебе-Барыс пен қосағы күнмен бірге орнынан көтеріліп, аң тұяғы тимеген балғын шөпті баппен басып, тырбиған бұталардан секіре аттап, асықпай аяндай жөнелді, жолшыбай жемтік болар аң-құс кездесіп қалса құтқармасы белгілі, дегенмен арнайы аң қағуға шықпаған болатын, биік таудың саф мөлдір таза ауасын көкірек кере

жұтып, рахаттанып келеді. Түске қарай, күннің көзі тас төбеге келген сәтте желіске ауысып, ізінше жортуға көшті. Күн көзінен төгілген тылсым күш тау тағыларына ерекше әсемдік пен қуат беріп, жұптық өмірдің мәнін ұғуға шақырып, шабыттандырып тұрғандай. Бұл – екеуінің жұбайлық жарасым табуының салтанатты шағы болатын...

Бір-біріне сүйкеніп қойып, тынымсыз жорта берді, күллі әлемде тек екеуі ғана, аспандағы күн мен айналадағы таудан басқа ешкім де, ештеңе де қалмаған сияқты. Қарын да, көңіл де тоқ, егер сол кезде алдарынан әлдебір оңай олжа кездесе қалса да мойын бұрмас еді.

Екеуіне ештеңе керек емес болатын. Күн сәулесінен нәр алып, соны жеп, соны ішіп, қызуынан қуат алып, қайраттары арта түсті, бұл өмірде өздері де бар екенінің өзіне масаттанып, шаршамастан сол күйі жортып келеді... Ол да бір дәурен екен-ау...

Жер шары ғаламдық тартылыс күшінің әсерінен өз жолымен дөңгелеп барады, ал жер бетіндегі тіршілік атаулы мәңгіліктің құшағына бөленіп манаурап тұр, Жебе-Барыс пен қосағы күн нұрына малынған тау жоталарының арасында жүйткіп келеді, шақырайған күннің көзі бұл екеуін аялай еркелетіп, өзіне шақырғандай болады, өйткені, сол сәтте олар жыртқыш аңдардың арасынан шыққан қос періште тәрізді еді... Кейде аңдардың да періштеге айналып кететін кезі болады...

Ия, солай. Бір күні жаз да аяқталды, биік таудағы демалыс маусымы бітті, кенет қатты жел тұрып, бір-ақ сәтте бәрінің астан-кестенін шығарды, күн суытып, тынысты тарылтар құтырынған құйын ойнақ салды, аспанның қабағы түйіліп, түнеріп кетті, барыстар эзер дегенде төмен түсіп үлгерді. Ал мұндай әбжілдік таныта алмаған бірқатар жануар қар көшкінінің астында қалып, жылы жаққа ұшып кетуге үлгермеген құстар көз жанарынан айырылып, үсіген күйінде тасқа айналып құлап түсіп жатты...

Ия, солай болған. Ал қазір Жебе-Барыс сол жаққа қайтадан жетуге ұмтылып келеді, күн сәулесінің сиқырлы шапағына тағы да шомылса ғой, шіркін! Бұл жолы жалғыз өзі ғана, сосын ақырғы сәтін сонда өткізіп, біржола қарасын батырса. Тек сол жақта және тек солай ғана,

басқаша болуы мүмкін емес! Үйірінен аласталған жыртқыш өмір жолын осылай аяқтағанды қалап еді...

Бұл өмірде кімнің қалағаны болып жатыр? Асудан өтуге Жебе-Барыстың шамасы жетпей қойды. Демігуін баспақ болып қыр-қыр етіп, ыңыранып, бірер мәрте жартасқа да өрмелеп көрді, құлап түсіп, қайтадан көтерілді, қалтыраған аяғын эзер басып тұр...

Тау барысының тағдыры неге сонша ауыр болды, бар тілегі – таудан асып, сол жақта өлу ғана ғой... Осы мақсатына да жете алмауы кімге керек болды екен? Әлде тағдырының сол асудан өткізбей қойғанына әлдебір себеп бар ма, шынымен Үзеңгілес жотасының бергі бетінде қалуға тиіс болғаны ма? Тағдырдың сондағы көздегені не?

IV

Осыдан екі күн бұрын бір оқырманға жауап ретінде мақала жазып отырған. «Адам жаны деген не, тәйірі! Оған бәрін жапсыра беруге болады. Адам үшін ең бастысы – ой-сана мен ерік-жігер!» деп мәлімдепті әлгі сабаз. «Ия, солай екені рас, бірақ жан дүниемізде болып жататын өзгерістердің кейде аса маңызды болатынын жоққа шығармау керек, рас, соның қаншалықты маңызды екенін сезіне бермейтініміз бар, дегенмен, тіптен, тарихи оқиғалар үшін де көбінесе адам жанының құбылысы шешуші фактор болатыны белгілі. Ізгілік пен зұлымдықтың бастауы да нақ осының өзі – адамның жан дүниесі. Жан дегеніміз – түйсіктің аккумуляторы!..» – деп түйіндеді бұл. Жалпы, себеп табылып жатса, пәлсапа соғып кететін әдеті қалмаған екен...

Қазір бұл жөнінде ойлауға мұрша жоқ. Сол күні Арсен Саманшин компьютерге саусағының ұшын тигізбеп еді. Әлгі мақаланы ешқашан бітіре алмайтынын да болжай алмады. Әдетте кешқұрым музыка тыңдайтыны бар болатын, бұл жолы оған да құлқы соқпады. Енді сол музыканы ешқашан тыңдамайтынын да білген жоқ...

«Еуразия» ресторанындағы қарғыс атқыр думан басталар алдында болған әлгі оқиға жан дүниесін орман өртіндей шарпып

өтті. Бұл оның рухын күйреткенмен бірдей еді. Өзін-өзі игере алмай, өз-өзін қалай тоқтатарын білмей аласұрды, бойын билеп алған наразылық пен өкініш сезімінің тұңғығына бір жұтылып, бір шығып арпалысумен болды. Сұрбойдаққа лайықты тар бөлмедегі жалғыз терезенің алдына сан келіп, сан қайтты, неге бүйтіп сенделіп жүргенін өзі де білмейді. Бір қызығы, өзі туралы бөтен адам сияқты үшінші жақтан ойлай бастады.

Әлсін-әлсін күрсініп, басын шайқап қойып, ресторанның келгелі әлі мойнында жүрген галстугін умаждай береді, оны шешуді ұмытып кетіпті, қараңғы түнге телміріп қарай береді. Қарсы алдындағы тура осы сияқты көп қабатты, көп пәтерлі, ірі панельден салынған сұрғылт үйде жарық көрінбейді. Несіне қарайды оған? Ал жарық болғанда ше? Одан не пайда? Үшінші корпустың жетінші қабатында тұратын, қазір, түн ішінде қайдағы бір мән-мағынасыз ойларға беріліп терезенің алдынан кетпей қойғаны несі, бұған не болды деп коммуналдық көршілердің қайсысы басын қатыра қойсын!

Бекерге жыламсырап, күңкілдеудің не керегі бар?! Кімді кінәлайсың, кімді қорқытпақсың? Бұл орайда, бәрі белгілі болып тұрған жоқ па! Осы жеті қабатты сұрқай үйлердің ауласына әкеліп салған таксидің бұрыла бергені сол еді, манадан арттарына еріп келе жатқан шетелдік машина орағыта алға шығып, жарқыраған шамымен көзін қарықтырып, төніп келіп тоқтады. Көзін көлегейлеген Арсен Саманшин таксиден түсе бергенде, шетелдік машинадан шыққан еңгезердей екеу қарсы алдына келіп тұра қалды. Ия, мына түрлеріне карағанда, бұлар мұны қорқыту, қорлау, тіптен өлімші қылып сабау үшін арнайы жіберілген. Олар әуелі таксисті қайтарып жіберді.

– Тыңда, тезірек тайып тұр бұл жерден!

Сосын Арсен Саманшинді қабырғаға тықсырды:

– Ия, құрметтім, үйіне аман-есен жеттің бе? Осындай сасық жерде тұрасың, ал басыңа мынадай қалпақ киесің, ә! – Арсен Саманшин жауап қатып үлгерген жоқ, әлгі жігіт басындағы қалпағын тартып қалып, көзіне дейін милықтатып жіберді. – Былай болсын, басқаның шаруасына араласушы болма! Әйтпесе, боратып шығарып жатқан

мақалаларың үшін сазайынды тартуың ықтимал. Сен сияқтыларға бір оқ жалынсын! Ұқтың ба, сүмелек? Жайыңа жүрмесен, мақала жазу былай тұрсын, әліпбиді де ұмытатын боласың, сілімтік! Базардағы ішкіштердей сасып тұрғанын қарашы. Бар, жоғал! Есінде болсын, кешігіп қалмай тұрғаныңда, құйрығыңды қысып жүр!..

Екеуі машинасына мініп, тайып тұрды. Соңынан тас атар ма еді...

Қайдан! Өзі әрең тұр. Қараңғыда сипалап жүріп кіре беріс есікті өзер тапты. Бар бітіргені – басындағы қалпағын түзеп қойды...

Енді санасы сансырап отырысы мынау: не істеу керек, әрі қарай қалай өмір сүреді, қайда барып күн көреді? Бүйтіп бас қатыратындай жас бала да емес. Не болған бұған? Өмірді көрудей-ақ көрді емес пе.

Үйленген де болатын. Өзін-өзі кінәлай беруден жалықты. Енді не істейді – өз-өзіне немесе әлдеқашан ұйықтап қалған көршілеріне барып өзінікі дұрыстығын дәлелдей ме? (Сол сәт миында мынадай ой жарқ ете қалды: «Басыңа түскен қиындықты көршілеріне аударма салмақсың ба? Тапқан екенсің!») Ия, үйленген болатын. Тойды дүрілдетіп өткізді. Қазір бәрі ұмытылды ғой. Туыстары көрген сайын ақыл айтады, алғашқы некең сәтсіз болды деп өстіп жүре бермексің бе, басқа әйел тауып ал! Тірлік істеу керек қой! Ия, сол некесі онша берік болмай шықты. Өкінішті, бірақ өз табиғатыңнан безініп, басқа адамға айналып кете алмайсың ғой. Шіркін-ай, солай болар ма еді... Сосын бір-біріне бостандық беріп, ажырасып кетті. Шамасы, махаббат – таң шапағымен тең деген сөз рас шығар, ал таң шапағы мәңгі алаулап тұра бермейді ғой. Бұл жағын ескеріп жатқан ешкім жоқ, жұрттың бәрі сол шапақты күндіз де, түнде де талап етеді. Кейде көкжиектен басқа бір шапақтың қылаң беретіні бар. Сөйтіп, басқа бір күн шығады да онсыз өмір сүруің қиын болып кетеді... Жарайды, қойшы соны. Шапақ па, басқа ма – әйтеуір бірін-бірі мүлдем білмеген адамдай-ақ қайтадан ажырасып кетті. Кеңес заманынан қалған ықшамауданға көшіп келгеніне үшінші жылға аяқ басыпты. Әрине, бұл сияқты қиялимен бірге тұруға қандай әйел шыдайтын еді. Сәбилі бола алмады. Үлгерген жоқ. Туыстары соны да алға тартады. Кім кінәлі бұған? Әйелі банкте істейтін, жұмысқа шын берілген адам

еді. Ақшаның жүрген жері сол ғой. Бәрібір мұнымен бірге тұрып абырой таппаушы еді. Бұл – шала есті қияли емес пе. Қайдағы бір ақылға сыймас идеяларын өмірдегі бар байлықтан жоғары қояды. Ой-санасын сол ғана жаулап алған. Оның үстіне, өзі «кафедрадан шыққан» біреу. Бірде Орталық Азияны зерттеу үшін осы аймаққа келген ағылшынның бір журналист әйелі мұны осылай атап еді. Баспасөз үшін материал жинап жүр екен. Екеуі әртүрлі тақырыпта ұзақ әңгімелесетін. Ия, реті келіп қалғанда ағылшынша сөйлегенді ұнататыны бар. Мәскеуде жүргенде үйренген. Бекер үйренбепті. Сонда лондондық журналист әйел былай деп еді:

– Саманшин мырза, сіз өзінің ой-жоспарын бәрінен артық санайтын, соған шын сенетін, менің кафедрадан шыққан отандастарыма ұқсайсыз. Сіз де өз идеяңызды табу жолында асқан қырағылық көрсетіп, қолыңыз бір жеткен соң уысыңыздан шығармайды екенсіз. Және мұны жақсы меңгеріп алыпсыз.

– Рахмет, бұл сөзіңіз жаныма жағып кетті, жасырмай-ақ қояйын. Мен тауда өскен түлекпін. Тау баласымын. Ол жерде әрқашан жинақы да жіті болуың керек, құздан құлап кетпеу үшін айналаның бәрін бір-ақ сәтте шолып үлгеруге тиіссің...

– Демек, сіздің кафедраңыз – тау болғаны ғой. Бұл да жаңалық! Дегенмен мынаны да ұмытпаңыз, – деп жымып қойды ағылшын әйел. – Бұл жақтың бәрі тау емес пе? Міне, қазір қалада, сіздің елдің астанасында тұрмыз, айналамызды түгелімен тау қоршап жатыр, редакцияда отырмыз, ал, терезеден далаға қарасаңыз, жанарыңыз тауға тіреледі!

– Бұл түсінікті ғой, біз таулы елде тұрамыз. Ал менің туып-өскен жерімдегі тау – мыналардан әлдеқайда биік, оның Үзеңгілес деп аталатыны сондықтан, аспанның өзімен үзеңгі қағыстырып тұрады...

– Ах, неткен жалынды сөз. Мен осындай қызу мінезді адамдарды ұнатамын. Ағылшын тілінде мұны, сіз айтқандай, стиррап – stirrup, дейді. Мен үшін бұл да жаңалық. Сіздің сол тауыңызды ағылшынша – Стиррап деп атасақ қалай болады? Қарсы емессіз бе, Саманшин мырза?

– Өте жақсы. Қырғыз тілінде бұл Стиррап-тоо болады! Үзеңгілес тау деген сөз. Жерлестерім бір мақтанып қалатын болды. Сонымен қатар, тек тау түлегі ғана емес, кафедралық түлек болуға да еш қарсылығым жоқ. Өйткені, кең мағынасында алғанда, кафедра деген ұғым бәрімізге ортақ емес пе.

– Ия, мұныңыз рас. Демек, мен қателеспеген екенмін. Рахмет. Бірін-бірі емеуірінінен түсінетін әріптестердің әңгімелескені қандай қызық. Солай емес пе?

Міне, қазір қараңғы түннің қойнауында бұйыққан тар аулаға терезеден көз тастап тұрып, осы әңгімені ойына алған Арсен Саманшин былай деп ойлады: «Солай, құрметті кафедралық түлек, сені солай атап еді ғой. Бүгін өмірдің тағы бір тәтті сабағын алдың. Таңдайыңа татқан шығар! Бал тати ма екен? Бәрекелді! Санаңа жетті ме енді? Нарық заманында кафедра атаулы түгелімен адыра қалған. Өзіңді де желкелеп қуып шыққан жоқ па, нарықтың шыбыртқысы қатты батты ма? Оның үстіне, таяқ жейсің деп қорқытты-ау! Тіптен, махаббаттың өзі де тауар тәрізді сатуға шығарылған, сен соны әлі күнге дейін ұға алмай жүрсің... Демек, сен бизнес дәуірінен аласталған, жарамсыз деп табылып, күресінге тасталған қоқыссың. Социалистік реализм деп аталатын ағымның зардабын шеккен тағы бір мүскін ғанасың... Солай болып тұр... Өзің қалай ойлап едің, жұрттан асқан ақылдымысың?.. Стирраптан шыққан кемеңгер, ауылдағы туыстарың сені мақтан тұтушы еді, әсіресе, қайта құру жылдары, енді олар да тынышталатын шығар... Енді не істемексің, қайда барып мұң шағасың? Ұмыт, ұмыт әлгі «Мәңгілік қалыңдықты»! Ол әлі жазылған да жоқ, танымал музыка оны сахнаға шықпай жатып таптап кетеді. Қазір соның күні туып тұр. Танымал әндер дәуірі ғой бұл! Ал сен ше? Не осыған көнесің, не ешкімнің көзіне күйік болмай, қараңды батырасың... Не істеуге болады? Мәскеуге кетсе ме екен, ол жақта жақын достары, сенімді серіктері бар, алайда онда да танымал музыка дәуірлеп тұр! Не істесе екен? Жалпы, алды-артын тұтасымен қара түнек тұмшалап алған, шығатын жол жоқ... Осыдан екі жыл бұрын мұндай болады деп ойлап па

еді... Қоштасып, хат жазып қалдырайын... Қызға да, ініме де...

Осындай көңілсіздеу ойларға шомып, терезенің алдында ұзақ тұрды. Содан кейін қалай көзі ілініп кеткенін байқамапты, ұйқысы қанып бір-ақ оянды. Бұл күні кешке дейін ешкім хабарласқан жоқ, қалта телефоны да, үй телефоны да үндемей қойды. Бұрын түн ортасына дейін тыным бермей шырылдап жатушы еді. Тәуелсіз журналист деген атағы бар Арсен Саманшиннің көрген күні сол, сөз бостандығының да өз ауыртпалығы бар. Мойынына алдың ба, енді қашқақтама. Қанша адамның арыз-шағымын тыңдап шықты, кейбіреуін баспасөз арқылы шешудің де сәті түсті, көпшілігі сол күйі қала берді, түптеп келгенде, бұл адвокат емес, небәрі бұқаралық ақпарат құралдарының делбесіз жегіп қойған көк есегі ғана. Баспасөздің өзі де жел айдаған қаңбақ емес... Баспасөз арқылы халықтың алдында көрініп қалуға ұмтылып, иттей таласқан бәсекелестік қырқысқа араласқан болып, сол арқылы көпірген көп сөзбен жеңіске жетіп, айналып келгенде өз мүддесін ғана көздеген неше түрлі пысықайлар жетіп артылады... Бүгін солардың біреуі хабарласар емес, телефонның біржола үні өшкен сияқты... Әлде бұған не болғанын бәрі біліп қойды ма екен.

Бір кезде театр сахнасының патшайымы болған, қазір «эстрада әншісі» атанып, бұрыш-бұрыштың бәрінде ілулі тұрған плакаттардан түспейтін әнші қызға өзі туралы емес, бар болғаны соңғы кезге дейін бірлесе ойласып, бірге жоспарлап келген идея, екеуінің арманындай болған, қазір «қияли опера» деген атаққа ілінген болашақ туынды туралы ескертемін деп жүріп, маскара сәтсіздікке ұшыраған бейшараны мазалап, хабарласып жатудың еш мәні жоқтығын әлдебір кереметтің күшімен бәрі біліп, бәрі бірдей түсініп, солай ұйғарып қойғаны ма? Қыздың өзі де мұнымен бүкіл байланысты күрт үзіп, әлдебіреу сиқырлап қойғандай, күтпеген жерден бейтаныс біреуге айналып кетті, айналасы толған күзетші... Мейлі ғой, мәселе қызда емес, әлгі композиторды қайтеді, бәрін ұмытайық дей ме? Мұндай композиторды қазір қолыңа шам алып іздесең де таппайсың, сол әншінің дауысына арнап классикалық музыка жазғалы жүрген нағыз маэстро еді.

Музыкалық ортада сыйлы, «Мәңгілік қалыңдықтың» идеясын қуана қабылдап, демеуші тауып, қазір мұндай шынайы өнерге қол ұшын беруге олар да көне бермейді, шартқа да отырып қойған композитор Абылаевқа ресторандағы маскара оқиға туралы қалай айтып, қалай түсіндірерсің, бұған сөз таппай қойды, батылы да барар емес. О, сұмдық-ай! Күзетшілері бұрышқа дейін сүйреп әкеліп, таксиге сүйреп кіргізгені аздай, жұдырығын білеп қорқытпақ болды-ау! Оның үстіне, таксистке былай дегені жанына батып кетті: «Тында, шал. Мына сүмелекті үйіне апарып сал, мас болып қалыпты. Еш жерге тоқтама. Тура Орта-сай ықшамауданына апарасың». Сөйтті де таксистің қолына ақша ұстатты. Мә, біз-ақ төлейік! Таксист ызғыта жөнелді...

Арсен Саманшинді сөйтіп қуып шықты. Біраз уақытқа дейін есін жинай алмай қойды, әсіресе, фойеден шығып келе жатып, қабырғадағы шарайнадан өзінің бейнесін көргендегі әсері миына ине болып қадалғандай. Шыңғырып жібере жаздап, өзін-өзі тұншықтырғандай, эзер тоқтап еді. Айнадағы бейнесі сондай бейшара, сорлы, аянышты болып көрініп кетті. Басына мына бір қалпақты қайдан киіп алған десеңші! Классикалық үлгі, сәнді қалпақ.... Соны да мақтан тұтқансың ба! Жалпы, кімсің сен, несің, бір-ақ сәтте қоғамдық орыннан сүйреп шығаратын жиіркенішті азғынға айналып шыға келгенің бе? Намысыңды қорғаудың орнына сол бір озбырлардың дегеніне көніп, сүмірейіп кете бердің, әсем безендірілген, бүкіл қабырғаны тұтас алып тұрған шарайнадан көргенің осының дәлелінен басқа не дейсің. Әшейінде қоқырайып жүретін түріңе не болған, жұрт сені сәнді киінетін, көркем, сымбатты, ақылды да зиялы адам деп білетін еді ғой. «Тәуелсіз журналист» деген дабырайған атағың бар, бұл өтірік емес, бағына ма, сорына ма – шынымен азиялық баспасөз құралдарында сирек кездесетін тәуелсіз журналист болатын. Айдана, мұның еркелетіп атайтын Айасы кейде құлағына сыбырлаушы еді: «Тәуелсізім менің! Білесің бе, мен де тәуелсіз болғым келеді, сонда екеуміз тәуелсіз жұп болар едік!» Ал кәне? Қайда сол тәуелсіз жұп?! Бәрі керісінше болып шықты. Бизнесмен-ақсүйектер бұралқы иттей

тепкілеп қуып шықты, мұны тап ретінде қабыл алмайды екен. Ал тап деген әрқашан болған және бола береді. Қыз болса, омырауы ашық-шашық күйі иығын бір қикаң еткізіп, басқа әлемге, бизнестің жұмағына тартып отырды. Жұмаққа кімнің барғысы келмейді? Онда да жұрттың бәріне бірдей орын тие бермейтін шығар. Қыздың жолы болып кетті. Әттең, жұмақтың кілті қолында болса, Айдананың алдынан сол есікті айқара ашып бермес пе еді! Бірақ жоқ қой сол кілт... Енді қайтпек? Әу баста сол әншіге, соның жан тебіренерлік меццо-сопрано дауысына арнап ойластырылған «Мәңгілік қалыңдықты» сахнаға шығару туралы қияли идеясын қайда қояды, көз алдында құлдырап, азып бара жатқан қазіргі опера театрының қиындықтарын қай құрдымға батырып, көрмедім-білмедім деп аузын құр шөппен сүртуге болады, талантты әншілердің бәрі бакытын басқа жақтан іздеп қаңғырып кетті, оларды ұстап қалу мүмкін емес, дәстүрлі репертуарды қадір тұтатын театр әлі де өмір сүре бере ме, әлде нарықтың иіріміне батып, біржола жоғала ма – бұл ұлттық қана емес, әлемдік ауқымдағы мәселе болып тұр. Бұқаралық мәдениеттің атын жамылып, өнерді саудаға салушылар оның осал жерін дәл тауып, оп-оңай күйретіп тынды, күйреткенде де өз-өзінен іштей іріп, өзін-өзі қор тұтып, енді қайтып биік материя туралы ой толғамақ түгіл бұл жайында ауыз ашуға жасқанатындай етіп біржола тұралатты, бұл да аз көрініпті, енді тәуелсіз-идеалистің ізіне түсіп, мазақ қылып, масқарасын шығармақ, сөйтіп моральдық тұрғыдан жерлеп тынбақ, сонда өзі-ақ қашып кетеді, жолдарын кесіп, аяққа оралғы болу қайда оған! Осының бәрін қазір өз арсыздығынан өздері ләззат алатын, танымал музыканы жетілдіруге атсалысып жүрген топ-модельшілер деп аталатын думан-бизнестің жымысқы қулары жүзеге асырмақ. Күллі әлемге құтырына шабуыл жасап жатқан бұқаралық мәдениеттің жалына жармасып, езуінен көбігі шашырап, ессіздіктен көздері ақиған олардың бұл мақсатына жетіп тынары сөзсіз. Бұл үшін оларда бәрі де бар, Интернеттен бастап Ғарыштық спутниктерге дейінгі алуан түрлі аспаптар мен әдіс-тәсілдерге қоса эстрада, баспасөз сияқты күнделікті қосымша құралдары жеткілікті.

Бәрінен де баспасөзді айтсаңшы, әкімшіл-әміршіл биліктің кезінде сөз бостандығы үшін күресіп, рухани құлдыққа батыл қарсы шығудан тайсалмаған боздағың бұл күндері нарықтың құлына айналып кетті, тікелей эфир кімге қызмет етеді, жөңкілген автомашиналардың әрқайсысының салонында сайрап тұрған радио ше... Тіптен, ғарыш спутниктері де әлемдік ауқымда ойнақ салған думан-бизнестің бағдар түзеуіне көмектесуге көшті. Осының бәрі классикалық құндылықтарды тәрк етіп, футбол стадиондарына жиналған халықты цунамиден кем теңселтпейтін, күн санап шексіз құдіретке ие болып, елдің бәрін естен тандыруға бет бұрған бұқаралық мәдениет деген жәдігөйдің жәрдемімен көл-көсір пайда табу үшін жасалып отыр. Бәрі солардың қолында.

Ал сен, жалғыз жүріп адасқан бейшара қияли, ненің не екенін біле тұрып, олардың жолына тұрмақ болғаның қалай? Әлде бойыңдағы барыңды, оған қоса өзіңді де қалтыраған қолыңмен думаншыл тобырға тарту етіп, махаббатыңды да құрбанға шалып, табакқа салып тартпақсың ба? Мә, алыңдар, тек бізге кедергі келтірмесендер болды, басқасында шаруам жоқ! Сонда бұл – өмірдің мәні мен сұлулығының басты элементі, тіптен Құдайдың өзі сыйлаған мәңгіліктің өлшемі деп өзің атап жүрген асыл сезім – махаббаттан еріксіз бас тарту болып шығар еді. Басқаша айтқанда, сенің пікірің бойынша, махаббат деген – Ғаламды жаратушының өзі тарту еткен сыйлық, мәңгіліктің қуатынан нәр алған құдіретті күш. Махаббатты сен осылай түсіндіресің, ер мен әйелдің ыстық ләззатқа беріліп, бір-бірінен нәр алып, қорғасындай балқыған шешуші сәтін мәңгіліктің рухы мен күнәға белшеден батқан жер бетіндегі тіршіліктің «дәл қазір және осы арада» бір сәттік түйісуі деп атайсың, сондықтан ғашықтардың буырқанған құмарлық-құштарлығы мен сезімі салтанат құрған сәттің салдары кейіннен сан қилы қайғы-қасірет әкелуі мүмкін, аспан мен жердің арасында өмір сүріп жатқан адам баласы үшін бұл тағдырдың тауқыметі болып көрінуі ғажап емес. Ал күндердің күнінде келмей қоймайтын ажал болса, сол бір махаббат хикаясына нүкте қояды, онсыз бола ма, бірақ Құдайдың өзі белгілеп

берген мәңгілік махаббат өлшемі ажалға да мойын ұсынбайды, келер ұрпаққа мұра боп қалады. Өз кезегінде олар да ғашық болады, сүйіп-күйеді, махаббат арқылы мәңгіліктің толассыз айналысына өз үлесін қосады. Алайда адам баласының бойындағы эзәзіл күштер махаббат әлеміне қарсы атой салып шыға келеді, олардың саны да азаймайды, күші де таусылмайды, адамдардың өзара және өз-өзімен осындай мәңгілік күресі ешқашан толастамақ емес, әр жолы әр қырынан көрініс беріп, сан түрлі кейіпке енеді де отырады. Бұл жолы да солай болды, кім ойлаған...

Міне, сен де сасқалақтап қалдың, осындайда айтылатындай, ойсырай жеңілдің, жәбірленіп, қорландың, соған шыдай алмай, махаббатыңды құрбан етпексің, бейне бір теміржолдан шығып кеткен пойыздай-ақ, көңіліңнің төріндегі қастерлің өрден төмен домалап барады. Ал сен ересек адамсың, махаббатты сендерге Жаратқанның өзі мәңгіліктің өлшемі ретінде сыйға тартқан. Сол махаббатқа адал болып қала алмадың, әлдебір думаншының аяғына жығылдың, одан жиіркенетінің соншалық, есімін ішіңнен де атағың келмейді. Ол бұған пысқырмайды да. Мейманасы тасып, масайрап жүр. Өйткені, ол іс жүзінде сүйіктіңді тартып әкетті, өзіне қаратып алды, сені ұмыттырып жіберді, турасын айтсақ, сатып алды және енді демеушілік атты жамылып, қалаған бағасын қойып басқаларға сатады. Ал сен жетімсіреп қала бердің, өйткені, махаббатпен астасып жатқан жан дүниенің сәулесі өшіп, көзге көрінбес мұхиттай шалқып жатқан өз бойындағы сырлы әуен – әуесқойлықтан, ұшқыр сезімнен туған, әлі де жетілдіре түсуді керек қылатын, өзіңнен басқа адам баласы ести де, сезе де алмайтын ғажайып музыка сап тыйылды, кезінде осы әуеннің әлдиінен айырылғың келмеуші еді, енді түйсігіңнің терең түкпірін мекен еткен, ешқандай өлшемге сыймайтын аяулы музыканың кенеттен қуаты кеміп, саябырлап барып мүлдем жоғалып кеткеніне қиналып тұрсың, қалай жоғалмайды, мұндай музыкаға өріс керек, бұл өріс асқақ рухтан бастау алады, сол өрісінді тарылтып алған өзіңнен көр. Енді не істейсің?

Арсен Саманшин өзіне-өзі басу айтып, ақылға келмек болды. Мұның бәрі жәй ашу-ыза ғана. Қашанғы қажай бересің. Қойсаңшы. Енді басына мынадай ой келді: егер «Мәңгілік қалыңдықтың» негізінде жазылған опера шынымен дайын болып, нотаға түсіріліп, партитурасы жазулы тұрған болса, басты рольде ойнайтын әншіні көршілес қалалар мен елдерден де табуға болады емес пе, мейлі, азар болса, біраз қымбатқа түсер. Демек, бұған қатысты басқа мәселелерді де өйтіп-бүйтіп шешуге болады. Бір қарағанда, осыдан дұрысы жоқ...

Осылай істер болса, жағдайды жақсылап бағамдап алуға болар еді, бірақ жан дүниесі ашу-ызаға толы болатын, көңілі тыншыр емес, әбден қаны қарайып алған, тіптен тынысы тарыла бастады, біртіндеп бойын билеп бара жатқан жек көру мен кек алу сезіміне тұншығып, терезенің алдында тұра берді. Бұрын мұндайды ойлап көрмепті, енді ештеңеден тайынатын түрі жоқ. Дүниені төңкеріп, аспандағы жұлдыздарға дейін теңселетіндей етіп сокқыға сокқымен жауап беріп, осылай жәбірлегені үшін кек қайтарса, өзін ғана қорласа бір жөн ғой, бұған шыдауға болар еді, арманындай әлдилеген «Мәңгілік қалыңдықты» аяққа таптады ғой, мұндай пасық та зымиян қорлықты не деп атарын білмей, сөз таппай қиналды.

Алтын басын қазір олигарх деп аталып жүрген қалталылардың бүйтіп жерге жаныштауына қалай шыдап, қалай көндігуге болады, мейлі, арам жолмен тапқан ақшасын көмейіне құя берсін, жердің бетін түгел жалмаса да мейлі, жұрттың бәрі неге сол сұрқиялардың алдында басын июге, жалдамалы қанішер жұмсап кісі өлтіруден бастап ар-ұят атаулыны түгелдей базарға шығарып сатуға дейінгі күллі лас әрекеттерді қамтитын арамзалықтарына көмектесуге тиіс? Бұл сұрақтың жауабы болуы мүмкін емес қой. Кенет Арсен Саманшиннің басына бір қатерлі ой келді – соларды өлтіріп тастаса қайтеді, содан кейін өзі де өмірмен қоштасса ше?! Міне! Бір де бір деген осы! Саған да, маған да ортақ шешім! Бітті! Содан кейін не болып, не қояды, неше түрлі әңгіме айтылып, қауесет тарар, баспасөз бен басқа да ақпарат құралдарында шындық пен өтірік қарша борап жатар – бәріне түкіргені бар!

Бір таңғаларлығы, бұрын өзі кино және теледидар экрандарынан кісі өлтіру көріністеріне келеке етіп, тіптен жирене қарайтын – шытырман оқиғалы киноларда тапаншаны кезеп тұрып ата салады, құрбан болғандар әсем қимылмен құлап жатады, енді өзі де тура сол кинолардағыдай, қолы қалтырамастан әлдекімді дәл көздеп ата салмақ, үш рет атады да, төртіншісін қапысын тексеру ретінде бастан атады, соның алдында дұшпанының көзіне қарап тұрып өз үкімін айтады! Әлгі құрбаны өкініп үлгермейтіндей етіп, анық әрі тез айту керек, өлерінің алдында миы тоқ соққандай қан қақсасын, содан кейін кідірместен, тапаншаны өзінің самайына тақап тұрып шүріппені басып қалады. Сонымен бәрі бітеді. Ана дүниеде кездесерміз. Сол жақта түсінісе жатармыз...

Тек мына жәйтті алдын ала білер ме еді, әлгі зымиян продюсерді, думаншыл эзезілді атып өлтіріп, содан кейін өзі де соның ізінен аттанар алдында осы кек алудың мақсаты орындалып, сол қыз – Айа да Тәңірінің қарғысына ұшырап, қалған өмірінде қиналып өтсе, «Мәңгілік қалыңдықты» шырқауға тиіс даусымен құдды құздан құлап бара жатқандай шыңғырып, махаббатқа опасыздық жасағаны, «Мәңгілік қалыңдықты» сатып кеткені үшін ғұмыр бойы өкініштен өзегі өртеніп өтер болса Арсен Саманшиннің о дүниеге өз еркімен кетердегі ең соңғы үміті ақталып, ақтық сапарға сеніммен аттанар еді.

Сосын екеуінен басқа ешкім білмейтін, Хайдельбергтегі махаббат хикаясын өмірінің ақырғы сәтіне дейін есінен шығармаса... Бұл оқиға екеуі Германияға барғанда болып еді, қала мэриясының арнайы шақыруы бойынша жеке концерт қоюға барған әнші қызға журналист ретінде еріп барған – «Мәңгілік қалыңдықтың» идеясы сол жолы, Хайдельбергтегі Тау қамалында, орта ғасырда салынған неміс қаласының маңындағы әсем табиғатты саябақта оңаша өткізген айлы түнде дүниеге келген болатын. Әр жолы Хайдельбергте өткізген күндерді еңіреп тұрып, өкінішпен еске алып өтсе, бұл оның қайғыға батқан зарлы үнін ана дүниеден естіп жатып, тура сол сияқты өкінішке толы зарлы дауыспен үнсіз ғана: «Хайдельберг түні енді

кайтып ешқашан оралмақ емес!» деп айғай салса... Сөйтіп, сол жақта Хайдельберг туралы ешқашан аяқталмайтын романын жаза берсе...

Жанын қинаған тағы бір азап – өзін-өзі тоқтатуға күш салып: қой мұныңды, ұмыт, бұл ойың жабайылық, өзімшілдік, ұсақтық, пасықтық, сондықтан мұндайды істемек түгіл ойлаудың өзі қылмыс деп қаншама үгіттесе де ештеңе шықпай қойды, кек алуға құмартуы басылар емес, қиянатқа қиянатпен жауап беру сезімі басылудың орнына қанын одан әрі қыздырып, бұрынғыдан да үдей түсті. Кенеттен ойына бала кезден есінде қалған жыр жолдары оралды, әннің қайырмасы ма, әлде бата бергенде айтылатын ба еді, әйтеуір, естуінше, қысылтаяң сәтте қырғыздар осы бәйітті айтады екен:

*«Басыңды тауға соқсаң да,
Намысқа қамшы бассаң да,
Қас дұшпаның тап берсе,
Қашқақтама, жасқанба!
Жеңілмегін қапыдан,
Аударып ал атынан!
Қанжарды сал бойлатып,
Түңілдіріп затынан!
Болмаса олай – өлдім де,
Ер емессің, сен мүлде!»*

Ескіден қалған сөздер ғой. Жанынан безген біреу шығарған, намысты қозғар мұндай асау рухты тентек сөзді кімнің қашан және не үшін айтқанын кім біліп жатыр... Енді, міне, өзі де соған ұқсас жағдайға тап болды, біртіндеп үдей түскен ішкі дауыс бұған да солай дейді: не жауыңды өлтір, не өзің өл! Басқа амал жоқ. Осыны ойлағанда, дереу өзіне-өзі тоқтау айтады – тағылық қой бұл!

Өстіп санасы сарсылды, бірде көкіреген кернегін кекшіл сезімді басуға тырысады, біресе қайтадан сол шешімге бекінеді, бір кезде миында әлдебір ой жарқ ете қалды, дереу терезеден кері шегініп, өз үйінде емес, басқа бір танымайтын жерге тап болғандай, жан-жағына алақтай қарап, кекештене қырылдады: «Есалаң! Не ойлап тұрсың, сен? – Дереу өзін-өзі сыбай жөнелді. – Ақымақ, немен атпақсың?

Айтшы, немен? Саусағыңмен бе? – Қабырғадағы айнаға тақап келіп, едірейе қараған бейнесіне түкіріп жібере жаздады. – Өлтіремін дейсің, содан кейін өз-өзінді атпақсың, ау, сенде ойыншық тапанша да жоқ қой! Қиялдауын мұның! Ұйқы-күлкіні қойып, нені армандап тұрсың? Қаруды қайдан алмақсың?»

Енді осыны ойлай бастады, шынымен қаруды қайдан алуға болады? Жалдамалы кісі өлтірушілер, олардың әдіс-тәсілдері туралы көп естіген, баспасөзде жазып, теледидардан көрсетіп жатады, бірақ сол іс жүзінде оңай емес шығар... Әрине, табуға болар еді, керек болса, сатып алмай ма... Алар-ау, сосын оны ата білу керек... Міне, мәселе қайда жатыр...

Ал «Мәңгілік қалыңдық» құсадан дүние салады...

Ойынан осы шықпай қойды. Тіптен, түсіне де кірді, таң алдында, үйреншікті әдетімен, қалта телефонын қолына ұстап жатқан, соны кезеніп, әлдекімді атпақ болады, ата алар емес, сөйтіп жатқанда телефон шырылдады.

Арсен Саманшин оянып кетті, үйдегі телефон екен, қасына барды, бірақ көтерген жоқ. Жақтырмай, қолын бір сілтеді. Әңгімелесіп тұратын уақыт емес. Телефон тағы шырылдаған, бұл ала қоймаған соң, біраздан соң басылып қалды...

Ия, қару тауып алу керек, бір тапанша болса жетер еді, әрине, бір қорап оғымен бірге. Міне, жұмыс табылды, кім ойлаған... Кімнен алуға болады оны?..

Таң атып қалыпты. Аулада қарбалас басталды. Бұл болса, не істерін білмей сенделіп жүр. Бір тұрады, бір жатады. Бұл бір шешуі қиын мәселе болды-ау! Тіс шөткесі сияқты, жұрттың бәрі білетін қарапайым ғана құрал, бірақ соны іс жүзінде қолға түсіру қиын... Әрине, ең дұрысы – оғымен қосып сатып алу болар еді. Кімнен аларсың? Қазір қару дегенді кәдуілгі қара базарда-ақ сата береді деседі ғой. Бағасына қарамас еді, өйткені, бұдан былай үнемдеу, ақша жинау, ертеңін ойлау дегеннің қажеті жоқ. Бәрі бітті – өмірінің аяқталар сәті жақындап қалды, енді ертеңіне қам жасаудың керегі шамалы...

Егер тапанша сатып алып, оны жанынан тастамай өзімен бірге алып жүрсе, ең дұрысы, жанқалтасына салып қояды, одан басқасы сөзсіз орындарына Арсен Саманшин күмәнданған жоқ. Ойға алғанын орындамай тынбайды, қолы да қалтырамайды, дұшпанын өлтіргеннен кейін соңғы оқты өзіне арнайды. Бәрі жоспар бойынша жүреріне, бұған мүмкіндік табыларына шәк келтірген жоқ, өйткені, өзі сыртынан үкімін шығарып қойған адаммен кез-келген уақытта жолыға алады, бұлар бір ортаның адамдары, әрине, соңғы кездері сирек кездесіп жүр. Қазір эстрадада және таңдаулылар жиналатын мекемелерде өнер көрсететін жұлдыздардың продюсері болып, шылқыған байға айналып, босс, шеф деп аталып жүрген сол неме бір кездері ортақол актер болатын. Ендігі жеткен жерін көрмейсің бе, нарықтың ну орманынан даңғыл жол салып алыпты. Сөйтіп, думан-бизнес саласының дара билеушісі болып шыға келген! Нарықтың ұшпағына шығамыз деп бәріміз басымызды бәйгеге тігіп жүрміз, дегенмен шын мәнінде жолы болып кеткендер саусақпен санарлық. Ол сүмелек оңай жолмен табылған байлығына мастанып, бәрін бір өзі билеп-төстемек болады. Олай болса, арманындай әлдилеген идеяңды аяққа таптап, жеке өміріңе қол сұғып, сүйген қызыңды жансыз роботқа айналдырған құбыжыққа бұл өмірден орын жоқ! Осы да жетер! Қару тапса болды, қалғаны істеле жатады, ендігісі жігерің мен ерлігіңе байланысты.

Өзін-өзі осылай қайрап қойып, ойына алған ісінің дұрыстығына деген сенімі арта берді, бұған өзі де таңданып қалды. Кекшілдіктен туған ашу-ыза адамды қайда апармайды, мұны тізгіндеу қиын-ау, деп ойлап қояды. Демек, кейде ізгілік үшін зұлымдыққа баруға тура келеді екен ғой? Қызық екен! Ізгілік үшін зұлымдық істеуге бола ма өзі? Бұл ойды дереу қуып тастады, тағы кемеңгерси бастадың ба, қойсаңшы! Ойға алған істен бас тартудың амалы ғой бұл... Қорқып тұрған жоқсың ба өзің?

Жетер! Одан да әлгімен кездескен кезде не істейтініңді ойластыр, «сөйлесу керек» деп бастайсың ғой. Сосын...

Айтпақшы, сонымен жақында ғана жолығып еді-ау, біраз

әңгімелескен... Рас, мұның айтқанына елп ете қалған Ертас болған жоқ. Баспасөз мәслихатынан кейін тағы бір жаққа баруға асығып тұр екен. Сағатына қарай береді. Ішінен мұның идеяға шын берілгенін мазақ қылып тұрған шығар, неткен ақымақ өзі! Ия, қайта құру жылдары екеуі де жас болатын, Арсен Саманшин ол кезде бұрынғысынша театр тақырыбына мақалалар жазып жүрген... Ертас Құршатов ешкім танымайтын қатардағы артист еді. Ал қазір! Болар іс болды. Қайта құру кезінде театр өнері шарықтап тұрған. Жаңаша ойлау жүйесі пайда болды. Дәуір тынысы театр сахнасынан көрініс тапты. Жұртшылықтың көз алдында театрдың беделі көтеріліп кетті, сахнада әміршіл жүйенің қыспағынан құтылуға ұмтылған адамның жеңімпаз рухы бейнеленді. Ия, солай болған! Тек қалалық драма театрының ортақол артисі Ертас Құршатов елеусіз күйі қала берді, оны есіне алған ешкім болған жоқ, бойы басқалардан биіктеу, дауысы жуандау демесең, көбінесе көпшілік көрініске ғана қатысатын дарынсыз артистің бойында кейіннен бүкіл эстрада атаулыны, тіптен стадиондарға дейін өз әмірін жүргізетін думан-бизнестің көрнекті өкілі жасырынып жатыр деген ой кімнің басына келсін!

Бір күні «Ертас Құршат» деген сөз тіркесі пайда болды, әсіресе, жастардың арасында кеңінен таралып, алуан түрлі сахналық тәсілдер мен жарнамаларға толы бұқаралық эстрадалық қойылымдардың белгісіне айналды, думан-бизнестің қазіргі заманға тән индустриясы шыққан шығынды тез ақтайды екен. Осы бір таңғаларлық «Ертас Құршаттық» клип-концерттер талай жерді шарлап кетті, Қытай мен Мәскеуге де жетті. Қысқасын айтқанда, Ертас Құршаттың продюсерлігі эстрада кеңістігін жаулап алу тұрғысынан бәрінен басым түсті, өзінің жолы болғыш екен, бұл жағынан дау айта алмайсың. Ертас Құршаттық эстрада концерттерінің құтырынған иірімі Айдана Самарованы да тартып әкетті.

Бұл қалай болды өзі, опера театрының жетекші әншісі болып жүрген Айа, Айдана Самарова кенеттен Ертастың концерттерінің сәні болып, көрерменнің көз алдында барлық телеарналардан күннен-күнге жарқырай түскен жаңа эстрада жұлдызына айналып,

бір сәтте басына бақ құсы боп қона қалған танымал әншілік даңқына қоса дауысы да, келбеті де, сахнадағы мәнері де «Голливуд тәсілімен» өзгеріп сала бергенде, қысқасы, тағдыры толайым өзгеріп, күрт бұрылыс жасаған кезде ойланып жатуға, бұл құбылыстың мән-жайын түсінуге кешігіп қалған еді. «Пойыз кетіп қалды» деген көп айтылатын сөз осы жағдайға арналған сияқты. Шынымен солай болып шықты, бейне бір тағдырдың қалауымен махаббат атты ғажайып жаңалықты, олай да емес, тұтас бір Ғаламды ашу үшін Айдана екеуі Хайдельберг қамалында екі күн бірге болып, сол кезде өмірге келген «Мәңгілік қалыңдықтың» идеясына көңілдері тасып, содан кейін, осының бәрін екеуі бірге бастан кешкен соң, Хайдельбергтен қайтар жолда, бір вагонда келе жатып, бір жерге тоқтаған кезде кенеттен қыз мүлдем басқа жаққа баратын пойызға мініп тайып тұрғандай болды. Ия, пойыз жүріп кетті, бұл соның соңынан қуып келеді, міне, пойыз көкжиектен асып көрінбей кетті, елсіз далада, шпалдардың бойымен алау-далау жүгірген бұл болса жынды адамша: «Ай-а-а-а! Ай-аа! Біздің «Мәңгілік қалыңдықты» қайтесің?» – деп айғайлап келе жатты, өздері мұны «Мәңқалыңдық» деп қысқартып атаушы еді, әлдеқашан көкжиекке сіңіп кеткен пойыздың соңынан: «Ау, біздің «Мәңқалыңдық» ше? Тоқта, тоқта! «Мәңқалыңдықты» қайтеміз?» – деп айғайлап, әлі жүгіріп келеді. «Ай-а-а, Ай-а-а!», кетіп қалды ол... Кім шақырды оны, кім оны алдап әкеткен, мүмкін банктегі шотымен қызықтырған шығар? Әрине, кім екені белгілі, әлгі пойыздың машинисі, бұрын ешкім білмеген, ал қазір әйгілі думаншыл кәсіпкер болып алған Ертас Құршатов...

Айдананың опасыздық жасап, қашып кеткені мен жүрегінде алғаш оянған махаббатын ұрлатып алғанына бола, өзі де солардың деңгейіне дейін құлдырап, пойыздың соңынан жүгіріп, жығылып-тұрып, демігіп: «Ай-а-а, Ай-а-а! Өзіміздің «Мәңқалыңдықты» қайтеміз?» – деп айғайлаудың қаншалықты керегі бар еді? Бұл сұрағына жауап ретінде аспаннан әлдебір дауыс жауап қатты, қарқылдап күліп қояды: «Есалаң! Делқұлы! Нақұрыс!» Бәріне қолын бір-ақ сілтеп, ұмыта салғаны жөн емес пе еді...

Қазіргі думан-бизнестің баса-көктеп алға ұмтылудан басқаны білмейтін аяусыз пайдакүнемдігін жақсы түсіне тұрса да, Арсен Саманшиннің кейде өстіп қиялы шарықтап кететіні бар, бекерге киналатынын біле тұра, өз-өзіне шамасы жетер емес. Өзі үшін қол жетпес арманға айналған сол бір идеясын ұмыта алмай қойды, соның табынушысына айналды, идеясымен қоса тығырыққа тірелгенін біле тұра бұдан бас тарта алмады, бұрынғы ой-толғанысы, өмірі, тірлік-тынысы түгелдей екінші қатарға ысырылып, сүйген қызы мен «Мәңгілік қалыңдық» қана қалғандай. Түйсігі өзін ылғи сақтана қарауға мәжбүр ететін бұқаралық мәдениет болса, күллі әлемді жаулап алу үшін жаппай шабуылға шықты, нарық кеңістігінде толқыған шалқар мұхиттай әлсін-әлсін тасып-төгіліп, бір сәттік үзілістен кейін жаңа күшпен тағы да лықсып, жолындағының бәрін жайпап, құтырынған толқындарымен жағалау атаулыны түгел шайып барады...

Ол бұған жаңа атау ойлап тапты – бұқаралық ақпарат құралдарының аузынан түспейтін бұқаралық мәдениетті ішінен көтерме мәдениет деп атайтын – саудагерлер тауарды тік көтере сатып алушы еді ғой. (Еркің білсін! Бұқаралық мәдениет мұныңа пысырмайды да!)

Шынымен солай екеніне таяуда тағы көзі жетті, стадионда қалалық мерекеге арналған ауқымды думан-концерт болған. Қаланың мерейтойы – салынғанына 250 жыл толғаны атап өтілді.

Қас қарайған шак, мыңдаған адам жиналған стадион теңселіп тұр, жарқ-жұрқ еткен шамдардың жарығы, түрлі-түсті жарнамалар, таудан ескен салқын самал бойын сергіткен халық, негізінен, жастар, көңілі көтеріліп, масайрап, мәз-мейрам болып жүр.

Бәрі де көз қуантып, көңіл тоғайтар қойылымның ұзаққа созылғанын қалайды.

Өзі де солай болатын. Құлақ тұндырардай гүжілдеген музыка стадионды кернеп кеткен, сахнада балеттен бастап, секендеген желөкпе биге дейінгі алуан түрлі қимыл-қозғалыс кезек алмасып, артистердің алуан үлгімен безендірілген киімі мың құбылады,

декорациялар дала гүліндей жайнап тұр, әрине, осы жарқ-жүрк еткен қызулы қойылымның сәні қазіргі ең жарық жұлдыз – Айдана Самарова болатын! Бүгінгі дуылдаған рок-концерт тек сол жұлдызды одан әрі жарқырата түсу үшін ұйымдастырылған тәрізді. Әншінің ашық стадионның үстінде әуелей қалқыған, бояуы қанық, терең де тап-таза үні қуатты дыбыс күшейткіштердің көмегімен аспан астын кернеп кеткендей, сұңғақ бойы мен сымбатты мүсіні, әсем қимылы, өзін еш қысылмастан еркін ұстауы сахнаға сән беріп тұрды, бәз біреулердей артық жалаңаштанбаса да, жан-жағынан қаумалай қоршаған биші қыздар мен жігіттердің ырғақты қозғалысының өзі-ақ көрермендердің делебесін қоздырып, еліктіріп әкетті. Сол мезет жұрттың бәрі өздерін сахнада Айданамен бірге жүргендей сезінді. Бүкіл стадион шаттыққа бөленіп, екі қолын көкке созған көрермендер теңіздей толқып тұрды. Тек бұл ғана: «Міне, опера патшайымы енді ғұмыры қысқа танымал әндердің орындаушысына айналды деген осы!» – деп бармағын тістеп тұрды. Бірақ бұған көңіл аударған ешкім болған жоқ. Керісінше, әнші қыз бір жігітпен қосылып «Лимузин» деп аталатын жеңілтектеу әнді орындаған кезде көрермен халық тіптен құтырынып кетті. Бұл – көршілес өзбектерде соңғы жылдары кең таралған ән болатын, солардың тілінде орындалғанымен, сөзі жұрттың бәріне түсінікті. Электронды аспаптардың көмегімен дыбысы зорая түскен Шығыстың жаңаша әрленген әуені жаныңды баурап алады, әннің клип-сөзі стадион толы халықтың миына шегедей қағылады: «Сен мені сүйемісің, сен мені сүйемісің, Лимузин беремісің, лимузин беремісің?». Жігіт бұған былай деп жауап береді: «Мен сені сүйемін ғой, мен сені сүйемін ғой, Лимузин беремін ғой, лимузин беремін ғой».

Стадионда не болып жатқанын айтсаңызшы! Мың сан адамнан тұратын тобыр қолдарын көкке созып, әлгі ұйқасты қосыла қайталайды: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ли-му-зин!»

Осы сәт стадионның төрт жағынан қойылған ауқымды көріністерге арналған телеэкрандардан осы әнге түсірілген клип жарқ ете қалды: төбесі ашық сәнді кабриолетпен екі ғашық жүйткіп келеді –

Айдана мен оның келбетті әріптесі, зымыраған лимузиннің руліне екеуі кезек ауысып отырады, жарнамаға түсіру үшін жаралғандай табиғат көріністерінің қасынан заулап өте шығады, бірде қарлы шың, бірде мөлдіреген көл суы, бірде көпір, бірде кең дала, лимузиннің үстінен құстар ұшып өтеді, қала сыртындағы саябақтың шет жағына келгенде лимузин тоқтай қалып, ішінен түскен бақытты жұп құшақтасқан күйі шамдары жарқыраған ресторанға беттейді, содан кейін қайтадан лимузинге мініп құйғыта бастайды. Қандай рахат! Демінді алған-алмағаныңды білмей қаласың!

Ал музыка толастар емес, стадион толы халық дүркіреп тұр: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ай-да-на! Ай-да-на!»

Арсен Саманшин не істерін білмей аңтарылып қалды. Есі кеткен жұртшылықтың қасында бұл кім соншама? Амал жоқ, бұл да соларға қосылып міңгірлей бастады: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ай-да-на! Ай-да-на!». Көпшіліктен асып қайда барасың...

Содан соң ғажайып мерекелік көрініске куә болды – түн іргесін қақырата сөгіп, қарауытқан ғарышқа сәуле шашқан от-шашудан аспан асты жарқырап сала берді. Халық дүрілдеп кетті. Неткен әсемдік! Не деген биіктік! Қаланың үстін көкжиекке дейін түгелдей жарқыратып жіберді. (Қала мәрі азамат екен! Мұндайды тек сол ғана істей алады. Кім біледі, оған да көмектескен біреу бар шығар? Әрине, Ертас!) Ең қызығы, от-шашу әдеттегідей осы маңнан, салтанат өтіп жатқан жерден емес, басқа жақтан, қаланың сыртынан атылды, қуатты зымырандар қалаға төніп тұрған таудың бөктеріне алдын ала орналастырылған зеңбіректердің оқпанынан жарқырай ұшып, бірін-бірі қуалай, шырқау биікке шыға бере жарылып жатты, мұндай ауқымды көріністі біреу әдейі ұйымдастырды ғой, деп ойлады бұл (тағы да сол Ертас Құршаттан басқа кім болушы еді), әрине, сол, әдеттен тыс, қиялыңды тербеп, жаныңды қуанышқа бөлейтін мұндай қойылым тек соның ғана қолынан келеді! Осының бәрі қалалық мерекенің құрметіне арналған, шын мәнісінде, жұлдызы жарқырап тұрған әнші қыз Айдананың даңқын асқақтата түсуге қызмет етіп тұр!

Ал музыканың күркіреуі әлі де жалғасып жатты! Бақытты жұп мінген сәнді лимузин панорамалық көріністерге арналған телеэкрандарда бұрынғысынша зымырап барады...

Тау бөктеріндегі зымыран қондырғыларынан ұшқан от-шашу бірден-бірге биіктей түскен сияқты, түнгі аспанға сәуле шашып, көз сүріндіреді... Күллі әлемге жұлдыз шашырап, нұрға бөлеп тұрғандай...

Сол сәтте бұл әлемде ешкім, бірде-бір жан иесі білмеген бір оқиға болды...

Көк жүзіне шаншыла ұшқан от-шашудың сәулесінің күштілігі соншалық, жарығы тау жоталары мен шатқалдарын жарқыратып жіберді, ұйқылы-ояу мүлгіген құстар шошып оянып, шырылдап қоя берді, асудан өте алмай қалжырап, қалғып кеткен Жебе-Барыс та селк ете қалды. Тұла бойы дір-дір етіп, орнынан әрең көтерілді де жоғарыға, тау үстінде жаркылдаған оттарға көз жіберді, сорғалай аққан жұлдызға ұқсамайды, бұрын-соңды көрмеген басқа бірдеңе, тағы жыртқыш бір жағына жалт беріп, жалтармақ болып еді, тығылатын қуыс таппай саскалақтап қалды. Соңғы күндері Жебе-Барыстың жолы болмай жүр, асудан аспақ болып күн сайын талаптанады, алайда басқа әлемге өтіп, біржола жоғалсам деген тілегінің орындалар түрі көрінбейді... Осы жерге жіпсіз байлап қойған не нәрсе екен мұны, тағдырдың қолынан бәрі келмейтін бе еді, арғы бетке өтуге жәрдемдессе қайтеді, жоқ, өйтетін емес, үйірінен қуылып, сүмендеп күн кешуге мәжбүр болған Жебе-Барыс осы жерде, Үзеңгілес асуының бергі бетінде қалуға тиіс болыпты, неше күннен бері әуреленіп жүр, – бәрі бекер. Әлде тағдырға керегі осы ма екен? Кім білген... Тағдыр ешқашан сырын ашпайды ғой... Мүмкін сол түні үлкен қалада өткізілген рок-концерттің зымыранмен ұшқан от-шашуының жарқылы асудың түбінде жатқан Жебе-Барыстың жанарын қарығаны да тағдырдың берген белгісі болар... Кім біледі мұны?..

Ал стадион рок-концерттің ырғағымен шуылдаса айғайлап жатты: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ай-да-на! Ай-да-на!»

«Міне, көтерме мәдениеттің лимузинына мініп, бұл да ғайып

болды!» – деп ойлады өкініштен өзегі өртенген Арсен Саманшин: «Ал енді «Мәңгілік қалыңдықтың» тағдыры не болады?» Ылғи шетелдік көліктер сірескен автотұраққа қойған машинасын – кешке кешкісін қалдырған «Нивасын» алу үшін екі көшедей жаяу жүрген кезде де бар ойы сол ғана болды: «Көтерме мәдениетке көңілі тоғайған қазіргі заманның кереғарлығы шектен шығып кетті-ау. Халық әбден кедейленіп біткен, елді жұмыссыздық жайлап алды, жап-жас жігіттер қолына «Жұмыс беріндер!» деген плакат ұстап пәлен шақырымға созылған жол бойында отыр, бұлардың басым көпшілігі тұрғындары тентіреп кеткен ауылдық жерлерден келген, бұл деген адамзатқа жасалған қиянат емес пе, әлде адамзат қауымына жаңа ұрпақтың қажеті болмағаны ма, яғни қазіргі әлемнің жұмыссыздарға – әлеуметтік тұрғыдан сенің ешкімге керегің жоқ, көзге күйік болмай жоғал дегені ғой. Байлыққа қолы жеткендер лимузин мініп қыдырыстап жүреді, солай ма?»

Кеңес дәуірінен қалған «Нивасына» мініп, түнгі көшені кезіп кетті, басқа машинаға қызықпайды, бір жағынан, осыған үйреніп кетті, оның үстіне, жаңа машина алуға қалтасы көтермейді. Елдің бәрі лимузин міне бермейді ғой. Айа лимузин мініп жүрсе, амал не, ол қазір супержұлдыз болып кеткен, қасында күзетшілері еріп жүреді, телефонды көтермейді... Бұрынғы күйеуімен қайтадан қосыла қоймас, екеуі ажырасқалы біраз жыл өтті, ол жігіт ішкілікке салынып кетті деп естіген.

Бірақ оны да кінәламау керек... Өмірде не болмайды. Әркімнің өз қиындығы бар... Алайда әр нәрсені өз атымен атау керек. Мәселен, табиғатынан дарынды, әсем дауысты опера әншісі Айдана Самарованың өміріндегі күрт өзгерісті алайық, Милан сахнасында ән шырқауға лайық – оның орны сонда, ал ол кенеттен арзан атакқа ұмтылып, эстрада жұлдызы болып шыға келді, бұқаралық мәдениеттің арқасында лимузин мінеді, ха-ха-ха! Ақшаны күреп табатын шығар!

Тоқта, тоқта! Бұл оның өз шаруасы, бүйтуге хақысы бар! Әрине, бұған сөз бар ма. Ал, сен ше? Ерге отыра алмай, жолшыбай аттан

құлап түстің. Сондықтан қиналып, біреулерді ғайбаттамақ боласың... «Мойындасаңшы, – деп өзін-өзі жазғырды Арсен Саманшин. – Бәсекелестерің сенен әлдеқайда мықты болып шыққан жоқ па! Кімсің, сен? Көп болса, журналист шығарсың, тәуелсіз деген атың бар, біршама танымал да болдың, ал ол... Екеуіңнің араларың жер мен көктей-ау. Ол бұқаралық мәдениеттің ғарышын шарлап жүр, сен – бұқаралық ақпарат құралдарындағы қыбырлаған құмырсқасың. Қойсаңшы! Сосын махаббат деген әрқашан сынақтан өтуге тиіс, онсыз махаббаттың өзі де тұл, егер қайғысы мен қасіреті, бақыты мен қуанышы болмаса, махаббаттың өзі де болмас еді ғой... Ия, ия, таудан төмен жөңкілген көшкінді ешбір күш тоқтата алмайды... Әр махаббаттың өз тарихы, өз қасіреті, өз бағасы бар. Ал сен басыңа түскен қиындықты жаһандануға, бұқаралық мәдениетке аудара салмақ боласың. Тапқан екенсің! Еркіңе салса, мына түріңмен Құдайдың да жағасынан алудан тайынбассың. Сақалынан алып, сүйер ме едің... Саған өзін-өзі қорғаштаудан басқаны білмейтін адвокат болу керек, бірақ ондай да болмайды екен-ау... Есіңді жи!

Мықты болсаң басқа сұрақтарға жауап беріп, өзгелердің көзін жеткіз. Бұқаралық мәдениетті кінәламақ боласың, әлгі «Мәңгілік қалыңдығыңа» (біріншіден, ол тек менікі ғана емес. Жарайды, бұл басқа әңгіме!) үдірейе қарсы шығып, ат-тонын ала қашады дейсің. «Мәңгілік қалыңдықтың» бұған не қатысы бар екенін түсіндіріп көрші, Айа екеуің оңаша қалып, емін-еркін сырласқан шақта, айтатын несі бар, өмір бойы тек осы сәтті ғана күткендей болып, ақыры тағдырдың өзі екеуіңе сыйға тартқан махаббаттың лебіне шарпылып, сол махаббаттың сырына қанығып, табиғатын түсінер айтулы мезет туған кезде сонымен жарыса кенеттен дүниеге келген «Мәңгілік қалыңдықтың» қайдан пайда болғанын ұғындыршы. Мүмкін бұл күлкілі шығар, өйткені, жас бала емессіңдер, махаббат дегенді екеуің де бастарыңнан кештіндер, тағдыр сендерді өткенді еске алудан құтқарып, өздеріңді жайлы сезіну үшін Еуропадан ерекше бір орын дайындап қойыпты, тау бөктеріндегі түнгі саябақ, көне қамал, шарбы бұлттың арасынан әрегідік ай сығалайды. Сол

уақытты тағдыр сендерге алдын ала белгілеп қойған, екеуің әзілдеп: бұл біздің махаббатымыздың кіріспесі болар дегенсіңдер, ол отыздан асқан, сен қырыққа келіп қалдың, дегенмен мәселе екеуіңнің көңілің шалқып, буырқанған сезімнің құшағына оранғандарыңда емес, мәселе басқада – сол күні бір-біріңе ессіз ғашық болған екеуіңнің алдында ғайыптан Мәңгілік қалыңдықтың өзі пайда болып, тізерлеп тұрып өтінген жоқ па, құтқара көріңдер мені, әлемдегі адам біткенді аузыма қаратар әншілік дауыс беріңдер, сонда іздеген жарымды табар едім, жан дүниемді кернеген сезімімді әнмен ақтарып, сүйгенімнен айырған, сөйтіп Мәңгілік қалыңдыққа айналдырып жіберген қасіреттен арылар едім деп жалынған еді ғой, осы бір қиялдан туған ғажайып кездесуден операның идеясы өмірге келіп, соған қатысты барша жәйттер анықталды деп айтып көрші. Ия, айтшы осыны, баяндап, суреттеп, көздерін жеткізші, Мәңгілік қалыңдықпен осылай кездескендерің рас қой, сендер – екі ғашық оған уәде беріп, құтқарып қаламыз, опера арқылы, театр сахнасынан күллі әлемге жария етеміз, – деп ант еткенсіңдер, оның ролін Айа орындайтын болған, сонда Айдана құлағына сыбырлап, «Мәңгілік қалыңдықты» өле-өлгенше шырқап өтемін деп сөз берген болатын.

Тоқта, тоқта, бөсіп кеткен жоқсың ба, бұл сөзіңе кім сенеді, мұндай адам айтқысыз кереметті, мұндай ғажайыпты естіген кез-келген ақыл-есі түзу адам: мұның бәрі жалған, бәрі ойдан шығарылған өтірік, әлде аңыз, әлде ертегі, қиялдан туған бөстекі сөз, тылсым дүниенің сырын ұғынбақ болған арманшыл жанның ғашықтықты аңсауы дері сөзсіз. Салауатты адам бұдан басқа не айта алады?

Әрине, жұрттың бәрі осылай қабылдайды. Дегенмен, осыған карамастан, «Мәңгілік қалыңдықтың» ғайыптан пайда болуы Арсен Саманшиннің көкейінде оның бейнесін қалыптастырып кетті (айтпақшы, сол сәтте Айдана да тура сондай сезімде болыпты, демек, бұл ғажапты екеуі бірдей бастан кешкен, кейіннен, амал не, Айдана ашық күнде адасып, жолдан тайды, бағытынан жаңылып, лимузинге мініп тайып тұрды, дұрысы, оны жолдан тайдырды, бизнестің шырмауына түсіп қалды, әлде басқаша ма екен, әңгіме қазір бұл

туралы емес), сондықтан мұның жалғызсырап, шөлдеп жүрген жан дүниесі мен жадында Мәңгілік қалыңдықтың бейнесі сол күйі сақталып қалды, құдды сол бейнені мұның рухын өзіне сенуге, сөйтіп мәңгі жанашыр болуға мәжбүр ету үшін Жаратқанның өзі жіберген сияқты, айталық, Құдайды көріп келген ешкім жоқ, сонда да оған жұрттың бәрі сенеді ғой. Ғайыптың шындық екенін мойындау, өзің іздеген бейнені табу, сол бейнені бар ынты-шынтыңмен қабыл алу, оны шын сүю осылай болмақ. Бар гәп осында жатыр...

Тылсым тұрғысынан келгенде, екеуі Германияда, Хайдельбергте екі күн бірге болған кезде бұлар сол бейнені дәл осылай қабыл алған. Мүмкін бұл да тағдырдың ісі шығар. Мүмкін бұлардың талайына жайшылықта сыры беймәлім әлдебір құпияны ашу міндеті жазылған болар. Ол жаққа Хайдельбергтегі музыка клубының шақыруымен Айдана Самарованың жеке әншілік концертін қоюға барған. Бәрі ойдағыдай, табысты өтті. Әрине, осы жолы Хайдельбергке сапар шегуіне Арсен Саманшиннің де үлес қосқанын әншінің өзі де білетін. Бұған оның жақын достары, журналистер, музыканттар көмектесті. Ия.

Ол жақтағы талғамы биік музыка сүйер қауым Айдананы бөтен халықтың музыка өнерін таныстырушы әрі классикалық жанрдағы әнші деп қабылдады. Теледидар жаңалықтарынан оның орындауындағы әндерден үзінді беріліп, газеттерге мақалалар шықты, жарнамалар ілінді, осындай ерекше гастрольдердің кезінде Европада істелетін дәстүрлі рәсімдердің бәрі жасалып жатты. Айдана Самарова Хайдельбергтегі көне мінәжат үйінде ән шырқады, протестант дінін ұстанатын немістер меймандарға осындай құрмет көрсетеді – діндерлардың құлшылық ететін жерінде зайырлы қоғамға арналған шаралар да өткізіле береді. Сан ғасырлардан бері діни әндер ғана шырқалып келген мұнаралы, күмбезді мінәжатхананың акустикасы мінсіз екен, фортепьяно мен органның сүйемелдеуімен әнші қыз итальян, орыс, неміс тілдерінде ариялар орындап, туған қырғыз тілінде де бірер ән салып берді. Мінәжатхананың залы мен балконында отырған көрермендердің

көздері жарқырап, жүздері нұрланып сала берді, дуылдатып қол соқты.

Хайдельбергке бірлесе сапар шегуге түрткі болған екеуінің махаббаты осы табыс пен шалқар шабыттан нәр алып, бір-біріне деген құштарлығы арта түсті, бірге жүрсе де бірін-бірі қимайтындай. Екеуінің бұл күйіне Айа: «Бұл біздің махаббатымыздың тұтастығы» деп дәл анықтама берді. Өзі де солай болатын, екеуі Хайдельбергте махаббат тереңіне батып кеткендей еді, бірақ бұл тұншықтырмайтын, адамның жан-сезімін аялай әлдилейтін тұңғиық. Бірін-бірі еркелетіп: «Сен менің тұтасымсың!» – дейтін. Ләззатты кез еді-ау!

Екеуі сол тұтастықтан тағы бір жаңалық ашты. Өмірге «Мәңгілік қалыңдық» келді. Бұл оқиға кезекті бір концерттен кейін, мінәжатхананың қасындағы ресторанда салтанатты қонақасы берілген соң, екеуін құрметті мейман ретінде орналастырған Хайдельберг камалының сыртында, тау бөктеріндегі саябақта қыдырып жүрген кезде болған еді. Жүрекке жылы тиіп, көңілінді елжіретер оңаша сәттердің бірі. Махаббат әрдайым қос ғашықтың оңаша қалуын қалап тұрады емес пе. Шаттанып, бақытқа бөленген екеуі камал фойесіндегі дәмханадан аздап виски ішті де, қайтадан сыртқа шығып, аллеяны бойлап асықпай аяңдап келе жатқан, содан кейін жарығы самаладай жарқыраған түнгі қалаға жоғарыдан көз тастап, ұзын орындықта музыка туралы, композиторлар жайында асықпай әңгімелесіп отырды. Кенеттен Айдана бұған бір сұрақ қойды:

– Арсен, ал сен менің өзіңе арнап қандай ән салғанымды қалар едің?

– Тура қазір ме?

– Жоқ!.. Әзілдеп тұрсың ба? Әлдебір концертте, симфониялық оркестрдің сүйемелдеуімен және сен бұл туралы алдын ала білуге тиіссің. Түсінесің бе, сен залда отырасың, ал мен сахнадан тек өзіңе арнап ән шырқаймын, Арсен. Айтшы, нені қалар едің? Италиян әнін бе?

– Ой, Айа, сенің репертуарыңдағы әндердің бәрін ұнатамын ғой. Италиянша, испанша – бұл, әрине, түсінікті. Білесің бе, менің

қалауым, мен үшін ең жақсысы... Білгің келсе айтайын, Айа, мен аздап қиялимын ғой, бұл тұрғыдан келгенде, әйел туралы армандайтын күнәһар діндәр сияқтымын, мен сенің «Мәңгілік қалыңдықтың» ариясын орындағаныңды қалар едім.

– Солай ма! «Мәңгілік қалыңдықтың» ариясын ба? – деп қайталап сұрады ол таңданғанын жасыра алмай. – Білесің бе, бұл аңызды бұрын да құлағым шалған, бұл үшін оның музыкасы, либреттосы, тағы басқалары болуы керек қой... Қызықсың, сен! Сен қазір әйел туралы армандайтын діндәр сияқтысың!

– Солай, Айа, оның рас, алайда қорқатын ештеңе жоқ, бұл тек қиялдағы күнәһарлық қой, ал арманға бастар жолға түсу күнә болып саналмайтын шығар?..

Әзірше қиялда ғана еміс-еміс елестей бастаған «Мәңгілік қалыңдық» операсын сахнаға шығару туралы идеяның өмірге келген сәті сол болатын, бұлар соны сезіне қоймады-ау, сірә. Арсен Саманшин өздері тағдырдың айдауымен тап болған осы сәтті, осы күнді, осы жылды, осы жерді өмір бойы күтіп жүргендей еді...

Тағдыр туралы айтқанда, мынаны да қоса кетейік: сол бір айтулы сәтте Арсен Саманшин көп ұзамай осы хикаяға қатысты басына сұмдық ой келерін, ешқашан қаперіне алып көрмеген қатігез шешім қабылдап, кісі өлтіру туралы жоспар құрарын, құз жиегінен құрдымға құлағалы тұрғанын білсе де кері қайтпайтынын, сол кезде бар ойы – осы жоспарын орындау үшін қаруды қайдан аламын деген болмашы ғана күйкі мақсатқа арналарын білмеп еді... Қайдан білсін...

Тағдыр туралы әңгіме қозғаған соң жол-жөнекей мына жәйтке де тоқталғанымыз жөн: Жебе-Барыс бұл кезде әлі де Үзеңгілес асуына жете алмай әуре болып жүр еді. Біресе кері қайтпақ болады, ізінше қайта оралып, діттеген мақсатына жету үшін асуды басып өтуге, сөйтіп, Үзеңгілестің арғы жағында мәңгі жоғалсам деген тілегіне

жетуге тағдырдың өзі қол ұшын беріп қалар деп үміттенеді. Барыстың бұл қиналысын тағдырдың елей қоятын түрі байқалар емес... Бәрі бұрынғыша қала берді... Жебе-Барыс әлдебір оқыс оқиғаға тап боларын түйсінді...

Алдынан нақты не күтіп тұрғанын әзірше ешқайсысы – адам да, аң да біле алмайтын. Бұл екеуін байланыстырып тұрған ештеңе жоқ, кездейсоқ жолығып қалуы да ақылға сыймайды, бір-бірінің бұл өмірде бар-жоғы бұрын-соңды миына да кіріп-шықпаған аң мен адамның тағдыры бір жерде тоқайласуға тиіс еді, оған таңғалудың қажеті жоқ. Өмірде не болмайды. Адам болса, бұл кезде ойы оңға, санасы санға бөлініп, кісі өлтіретін қаруды қайдан тапсам екен деп қиналып тұр, сондағы іздеп жүрген қаруы қарапайым тапанша ғана (ал кейбір елдерде, айталық, сол Американың өзінде әр үш адамның бірі, АҚШ-тың әрбір үшінші азаматы атылатын қаруды қалта телефонындай-ақ жанына салып жүреді. Телеэкрандардан тәулік бойы атыс-шабысты, адамдарды топырлатып қырып жатқанын көрсетуі тегін емес қой. Мұнда бұл – шешуі қиын мәселе. Аяқ астынан қару керек болып қалғанда қайда барып, кімге жүгінесің, кімнен сатып аласың? Міне, мәселе қайда жатыр!)

Жебе-Барыстың жөні басқа – оның бұл өмірдегі өлшеулі мерзімі аяқталып келеді, тіршілікпен қош айтысар сәті таяп қалды. Мұнда қандай ұқсастық бар? Бұл туралы ойлаған ешкім болған жоқ, мұндай далбасаға басын қатыратын кім бар... Бұл өмірде шынымен де адам сенгісіз сан қилы жәйттер болып жатады...

Сондықтан, бекер уақыт оздырмай хикаямызға қайта оралайық, бұдан біраз уақыт бұрын болған, Мәңгілік қалыңдық туралы толғанысқа жетелеген сәтті еске алайық, одан бері де бір жылдан астам уақыт өтіпті-ау.

Айталық, Хайдельбергтегі тау бөктерінде орналасқан саябақта оңаша сырласып отырған екі ғашықтың бір-біріне ынтықтығы арта түсіп, жан дүниесі жарасым тауып, ортақ пікірлері, мінез-құлқы мен өмірге көзқарасы тұрғысынан өзара ұқсас қырлары көп екенін аңғарған сайын қуанышқа бөленіп, көңілдері шалқып тұрған сәтте

кенеттен ойларына оралып, бейне бір аспаннан түскендей сап ете қалған аңыздағы Мәңгілік қалыңдықтың рухы қос ғашықтың біріне – әрине, қызға! – қонуы мүмкін бе? (Әлде бұл жастық шақтың рахатын толық қызықтай алмай, ләззатын мейірі қанып тата алмағаны үшін екеуіне өтем ретінде табиғаттың өзі тарту еткен сыйлығы ма екен, – анығын кім білген?) Сонымен, екі ғашық сырласып отырған кезде бір кездері махаббаты үшін құрбан болған жас сұлудың, аңыздағы кейіпкердің ғайыптан пайда болуы ақылға сыя ма – бағамдап қарасақ, өмірдің түпкі мәні махаббат екен-ау... Ия, ия, дәл солай, өмірдің түпкі мәні – махаббаттың өзі. Жалпы, Арсен Саманшин адам жанының басқа біреуге қайта қонуын жоққа шығармайтын – бұл, көп жағынан, ғашықтардың көңіл күйіне, бір-біріне деген ынтықтығына, өздерінің бақыты арқылы айналасындағы адамдардың жан дүниесін байыта түсуге қаншалықты дайын екендігіне байланысты.

Арсен Саманшиннің Мәңгілік қалыңдық туралы аңызды Айға айтып беруіне түрткі болған да осы-тұғын.

– Түссінесің бе, Айа, Мәңгілік қалыңдық біздің Үзеңгілес тауын әлі күнге дейін кезіп жүреді, мен мұны бала кезімнен бері білемін және бұған еш күмәнім жоқ, сенбей тұрсың ба?

– Сенемін, әрине, сенемін! – деп қуана қостай кетті Айдана, езуінде жеңіл күлкі ойнап, алақанымен жігіттің мойнынан еркелей құшақтады. – Сенің әңгімеңді тыңдай бергім келеді, айтқан сөзің адамды аялап тұрғандай әсер етеді. Жалғастыра бер. Қарашы, Арсен, айналамыз қандай әсем. Барқыт түн деген осы шығар, ай сәулесі төгіліп тұр, аллеяны тура ертегідегі сиқырлы шамдар жарқыратып тұрғандай. Тек екеуміз, басқа ешкім жоқ. Саябақтағы құстар да тым-тырыс. Ия, айта бер.

– Жарайды. Құстар тыныштала берсін, өз басым Мәңгілік қалыңдық туралы айтқан кезде ешқашан тыныштала алмаймын. Бұл аңызды бала кезімде әке-шешемнен естігенмін, өкінішке қарай, олар қазір бұл өмірде жоқ, дүние салған. Мұны ойдан шығарылған ертегі деуге де болады. Бірақ мен үшін бұл аңыз емес, Айа! Бұл шындық! Тау ішінде оны әлі де кездестіріп қалуға болады, бір көрінеді де,

дереу ғайып болып кетеді, сенесің бе? Мәңгілік қалыңдық туралы аңыз біздің жақта баяғыдан бері айтылып келе жатыр, ол жоғалып кеткен жігітін іздеп тауды шарлап жүреді, қалыңдықты ұрлап әкетпек болған қуғыншылар соңынан еріп келе жатады, мұны жұрттың бәрі біледі. Ал оның ғашық жігіті, жолы болғыш жас аңшы із-түзсіз жоғалып кеткен. Жаулары бір үңгірге қамап қойды ма, әлде тілін кесіп алды ма, кім білген. Бұл тұтас бір хикая, адамдардың ашкөздік пен зымияндық, пасықтық тәрізді арам пиғылдары мұнда да көрініс тапқан. Сол кезде де осылай болған екен ғой.

Білесің бе, бізде мынадай бір ғұрып бар – жаз сайын ай толған кезде Мәңгілік қалыңдықтың жанашырлары тауға шығып, алау жағады, отты алыстан көрсін дегендері ғой. Бақсылар зікір салып, би билеп, Мәңгілік қалыңдық пен күйеу жігіттің аттарын атап шақырады, отқа жақындандар деп өтінеді. Әйелдер оттың басында дауыс етіп, жылап отырады. Кейде ол көлеңкені баспалап келеді екен, иіліп сәлем беріп, қайтадан ғайып болып кетеді дейді. Жігітін іздеуін жалғастыра береді.

Тыңдап ал, Айа, әлде қайтадан дәмханаға барамыз ба? Аздап виски ішерміз?

– Жаңа ғана бардық қой. Сен қызыңқырап қалдың. Керегі жоқ, Арсен. Мәңгілік қалыңдыққа жаным ашып тұр, бейне бір осында – Германияға, Хайдельбергке, мына саябаққа сол үшін келген сияқтымыз.

– Өзі де солай. Мен саған сол хикаяны әңгімелеп берейін. Әуелі мынаны айтайын, есіме түсіп кетті. Мәңгілік қалыңдыққа арналған осындай алауды таудың Қытай жақ бетінде тұратын қырғыздар да жағады екен. Екі елдің шекарасы Үзеңгілес асуының арғы бетімен өтеді, ол жақта ежелден бері қырғыз тайпалары тұрады, олар да біздің туысымыз, арадағы қарым-қатынас үзіліп қалған, асу арқылы тек жазда ғана өтуге болады, онда да сәті түссе ғана. Былтыр журналистік сапармен сол жаққа барып қайттым. Әрине, Үргеніш арқылы ұшақпен бардым, содан кейін автомобильмен жүресің, көптеген кездесулер болды, газеттерде біраз материал жарияладым, әңгіме онда емес,

таудың Қытай жақ бетінде тұратын қырғыздардың да Мәңгілік қалыңдық туралы білетінін, біздің Үзеңгілес тауындағыдай, олардың да жаз кезінде, ай толған уақытта алау жағып, аруақтардан Мәңгілік қалыңдыққа көмектесуді сұрап, жалбарынатын салты бар екенін естігенде айран-асыр қалдым... Қытайдағы қырғыздардың бұл салтының бір ерекшелігі – алау жанында екі сұлу қыз ерттеулі атты дайындап, тізгінінен ұстап тұрады. Мүмкін Мәңгілік қалыңдыққа жүйрік ат керек болып қалар! Түсініп тұрсың ба?

Айдана қалжыңға бұрмақ болды:

– Қалай ойлайсың, мүмкін бізге де қазір осында, Германиядағы Хайдельберг тауының бөктерінде Мәңгілік қалыңдыққа арнап алау жағу керек шығар? Сөйтеік, Арсен!

– Рахмет! Неге жақпасқа, – деп күлді Арсен Саманшин. – Тек бұл туралы ертерек ойлануымыз керек еді. Отын дайындау қажет. Ал бақсыларды қайдан табамыз? Әлде өзім бақсы болайын ба?

– Сәнді костюм киген бақсы боласың! – деп күлді Айдана. – Тамаша. Сенен жақсы бақсы шығар еді, Арсен. Жарайды, оны келесі жолға қалдырайық. Әйтпесе, қала көшелерінің үстіндегі қыратта алау жақсақ, халықаралық жанжал туып кетер.

– Мұның рас, дұрыс айтасың! Сөйтіп бүкіл Европаға атымыз шығып жүрер. – деп күлді Арсен Саманшин басын шайқап қойып. Қызды иығынан құшақтап алған. – Мына саябақта өстіп отыра берсек қой, шіркін! Шыныңды айтшы, мен сені жалықтырып жіберген жоқпын ба, Айа?

– Не айтып тұрсың? Шын сөзім, жақсы демалдық, әрі Мәңгілік қалыңдықтың қазір бізбен бірге екеніне бақыттымын!

– Рахмет саған. Егер шыныңды айтып тұрсаң, онда саған бұл хикаяны бастан-аяқ әңгімелеп берейін. Міне, тыңда. Бұл бағы заманда болған оқиға дейді. Біздің тауда бір жас аңшы болыпты, өзі асқан епті әрі қарулы жігіт екен. Тауешкіге қуып жететіндей әбжіл болған. Қасқыр мен барыс аулаған. Тайпадағы көптеген әулеттерді аңшылықпен асырап тұрған. Халық та оны құрмет тұтып, тайпа көсемі, би болады деп есептепті. Бір күні туыстарымен бірге таудың

арғы бетіндегі кең алқапта өткізілген мерекеге барып, сол жерде бір сұлу қызбен танысады. Екеуі бір-біріне ғашық болып, бірін-бірі көрмесе тұра алмайтын жағдайға жетеді. Жігіт күн сайын тау асып, сүйгенімен жолығуға барып тұрыпты. Бір көріпкел әйел қызға бал ашып, екеуінің махаббатына аспандағы бір жарық жұлдыз қолдау көрсетеді, ол үйлену тойында жарқырап жанып тұруға тиіс деп сәуегейлік айтыпты. Ол басқа жұлдыздардан ала-бөтен жарқырап, тау үстінде қозғалмастан бір орында тұрады, тек таң атқанша бетін бұлт шалмаса болғаны. Қыз бұл туралы аңшыға айтып береді, сонда ол өзіне де бір сәуегей әйел мұның өмірге келуінің сырын ашып бергенін айтады – ол осы қызға үйлену үшін жаралған екен. Қалыңдығы оған мәңгі бірге болуға уәде етеді.

Күндердің күнінде аңшы жігіт туыстарымен бірге қыздың ағайындарына келіп, құда түседі, ұлан-асыр той жасалады. Тау өзенінің жағасына жүздеген киіз үй тігіліп, іші қонаққа толады. Күйеу мен қалыңдықтың құдалығы қай кезде де өткізіліп жатады ғой, дегенмен дәл сондай мереке бұрын-соңды болмаған екен. Қалыңдықтың ата-анасына, туған-туыстарына әкелген сыйлықта есеп жоқ – үйірлеп жылқы, табындап сиыр, отарлап қой, тайтұяқ алтын, күйеудің өзі құндыз бен бұлғыннан бастап әртүрлі аң терісін әкеліпті, екі иығына екі барыс терісін жамылып алған. Мұндай сыйлықты тек жолын Құдай оңғарған, тау-тасты тынбай кезуден бір талмайтын аруақты аңшы ғана тарту ете алмақ. Жігіт иіліп тәжім етіп, терілерді қалыңдықтың ата-анасына сыйлайды. Жиналған халық мәз-мейрам болып, қыз бен жігітті өзен жағасына қарай алып жүреді, осы арада екеуінің құдалығы бекітіліп, жастардың махаббаты мен жарастығына өзен куә болсын деген байлам жасалады. Үйлену тойын осыдан жеті күн өткен соң, таудың бергі бетінде, жігіттің ауылында өткізуге ұйғарылады.

Құдалық той дәстүр бойынша таң атқанша тойланады. Алайда екеуінің бақытын көре алмаған іштарлар мен арам пиғылды дұшпандар да бар екен. Олардың қызғанышын оятқан тек күйеу жігіттің жортқанда жолы оңғарылған атақты аңшы екендігі ғана

емес, халық арасында ақылды да жігерлі, келбетіне мінезі сай жас батыр көп ұзамай туыстас екі тайпаның көсемі – осы өлкенің биі болады деген болжамы еді. Жауларының іштері удай ашып, бұған жол бермеудің амалын ойластыра бастайды. Сөйтіп олар жасырын қастандық ұйымдастыруға бел буады.

Оны білген ешкім болған жоқ, бүлік атаулыны ешқашан болжап білу мүмкін емес, талай елдің бүлінгені де содан. (Білгенде не болар еді? Зымияндықтың шегі бар ма өзі?) Талайлардың өліспей бітіспес жекпе-жекке шығып, жер үшін де, байлық үшін де емес, жауыздардың пиғылы үшін мерт болғаны белгілі... Егер ниет тұзу болмаса, бәрі бекер...

Кейіннен ақындар жырлағандай, адам болып туғаннан аң болып жаралып, аңдарша өмір сүру әлдеқайда жеңіл, Айа, сол өленді қазір оқып беремін...

Сол күні өзен жағасында өткізілген құдалық тойда бақытқа бөленген ғашықтардың сыртынан зұлымдық пен жек көру сезіміне тұншыққан арамзалардың қастандық ойластырып жатқаны, сөйтіп тағдырдың жазуына кереғар әрекет еткелі жүргенін ешкім білмеп еді... Кейіннен ақындар жырлағандай:

*Білсе соны күн көзі –
Пасықтықтан жиіркеніп,
Қып-қызыл боп нұр жүзі,
Кетер еді өртеніп!*

Ия, ақындар былай деп жырлаған:

*Бұлттар соны білгенде
Нөсер болып құяр еді.
Жауыздардың күнәсін
Тазартып бір жуар еді.*

– Көрдің бе, қалай айтылған!

– Ия, Арсен, ғажап екен!

Кейіннен ақындар былай жырлаған:

Теріс ағып кетер еді

Тау өзені жабығып.

Ғашықтардың сертіне

Адалдығын танытып.

(Бәріне бейтарап қарайтын табиғаттың өзі де залымдардың ойластырып жатқан қаскөйлігінен шошынған ғой! Түсініп тұрсың ба?)

Шынымен солай, өзің ойлап қарашы, айнала толы жарасым, тау үстінде күн көзі жарқырап тұр, жаңбыр да бұл жерді айналып өтіп, әрегірек барып жауады, тек салқын самал лебі еседі, шалғын шөп табанды қытықтап, қыдыруға шақырғандай, әр жерге құрылған ошақтардан шыққан түтіннің иісі қонақтардың тәбетін оятып, тамаққа шақырады, аспанда әрі-бері ұшып өткен құстар да көңілдене шықылықтайды, осындай мамыражай сәтте әлгі құпия қастандық туралы кім ойлап, кім сезініпті?..

(Осының бәрін ақындар жырға қосқан!)

Ия, шынымен солай болатын. Өзен жағасындағы ашық алқапта құдалық тойы өтіп жатты, дауыстар жарқын-жарқын шығып, жастар ат үстінде ойын-сауық құрып жүр, бақсылар аруақ шақырып, зікір салады, елдің бәрі маз-мейрам, дегенмен, бәрінен де бүгінгі құдалықтың басты себепкері екі ғашықтың – қалыңдық пен күйеу жігіттің қуанышында шек жоқ. Туыстары мен тайпаластары екеуінің әр сөзіне тамсанып, әр қимылына сүйсіне қарайды. Тойдың ең әсерлі сәті – дәстүрлі «Қыз қуу» ойыны болатын, солай болуға тиіс те.

Қалыңдық пен күйеу жігіт аузымен құс тістеген әйгілі тұлпар мінген, енді екеуі өзара сайысқа түспек – белгілі бір қашықтықтан оза шапқан қызды қуып жетсе, жігіт оны ат үстінен құшақтап сүйеге тиіс. Сәті түссе, бақытыңды үзеңгіден тапқаның, демек, тағдырың шапқан аттай дүбірлі болмақ...

Қызыға күткен көпшіліктің алдында талай жәйттің жария болатыны бар. Бұл жолы да солай болды. Күйеу жігіт пен қалыңдық ат үстінде келеді. Ерде нық отырған қалыңдықтың бойына нәзіктік пен қайсарлық қатар біткен тәрізді, сұлулығы мен сымбаты, атқа

отырысы, киген киімі қандай әсем болса, күйеу жігіт те өзіне сай екен, тұлғасы мен кескін-келбеті ғашығының айдынын одан әрі асырып тұр. Дәстүрлі сөздерді қазіргі тілмен айтып отырғаным үшін кешірерсің, екеуінің атқа шабар сәтті тосып, жайнаң қакқан көздері, өз бақытынан өздері қымсынғандай ұяла жымыиысы қоршаған халықтың да көңіліне жағып, алдағы ойынды қызықтауға асықтыра түскендей. Құрбылары қалыңдықты қайрап қояды: «Аянбай шап, жеткізбе! Жігіттерге өзіміздің кім екенімізді байқатып қояйық!» Дуылдасқан халық жігітке де қалжыңдап жатыр: «Байқа! Қуып жете алмай, күлкіге қалып жүрме!» Бақсылар құтырына билеп жүр – дауылпазды даңғырата ұрып, адамдар мен аттардың делебесін қоздыра түседі...

Міне, ақсақалдар жарысты бастауға белгі берді. Қыз қуу ойыны басталып кетті. Қалыңдық біраз жер озып барып шаба жөнелді, күйеу жігіт оны қуып жетіп, шапқан күйі құшақтап, бетінен сүйеге тиіс...

Екеуі әлгінде бір-біріне адал болуға ант етіп уәде байласқан, құдалық рәсімі жасалған өзенді бетке алып шауып келеді, енді тағы бір рәсімді орындау қалды – қыз қуу жарысында тек өзеннен өткенге дейін ғана шабуға болады, егер жігіт қызды қуып жете алмаса, онда жиналған жұрттың күлкісіне қалады, кері қарай қыз оны қуалайтын болады, жете қалса қамшымен шықпыртады.

Әдетте күйеу жігіт қуып жетеді...

Қалыңдық бұл жарысты мәңгі ұмытпайтын болады, өмір бойы қол ұстасып өтеміз деп серттескен жігітінен қашып келеді, тағдыры нені қалады екен – болашақ жары қуып жете ала ма? Жігіт те жолына жанын құрбан етуге даяр қалыңдығын тағдырының қолынан жұлып алу үшін атына қамшыны баса түседі, көрермен халық қиқуласып жатыр...

Бұл жолы да солай болды. Бұл – өзгермейтін дәстүр. (Мұны айтып тұрған себебім, Айа, ғасырлар тереңінен жеткен осы тарихты сенің де білгенінді қалаймын.) Қалыңдыққа құрбылары: «Аянбай шап! Жеткізбе!» – деп талап қойған. Бәрі жаппай шулап қоя берді. Тізгін қағуды ғана күткен тұлпар да атыла жөнелді. Қалыңдық құстай ұшып барады, жігіт те қалар емес. Қос ғашықты аялай аймалап, беттерінен

өпкен самал жел суылдай сыбырлап, күйеу жігіттің қалыңдығына қуып жетпек болған дәл осы сәтінен асқан бақытты кез болмақ емес деп тұрғандай.

Ах, қандай көңілді, қандай қызық, қандай шабытты кез! Алдарынан өзеннің жағасы көрінді, бұлар әлі зымырап барады, аттарының қаны қызып, еліріп алған. Бар өмірін соған арнап, сүйеге және сүйіктісі болуға серт берген жігіті қашан қуып жетер екен деп қалыңдықтың жүрегі дүрсілдеп келеді! Неткен бақыт, осындай ойынды ойлап тапқан халқымызға мың алғыс!

Тездетсеңші енді, тезірек, жетер кезің болған жоқ па... Қыз еріксіз тізгінін тартып, аяғын үзеңгіге тіреп, шабысын бәсеңдете бастады... Өзенге келіп те қалды, күйеу жігіт жетіп алса екен... Ғажапты қара, жігіт мінген тұлпардың тұяғының дүрсілі мен қырылдай алқынған демалысы бірден-бірге жақындай берді... Міне, енді екеуі үзеңгі қағыстырып, қатарласа шауып келеді, айнала түгел әлдебір нұрлы шуаққа толып кеткендей, осындай сәттердің ұзаққа созылмайтыны қандай өкінішті... Құйындата шауып келе жатып, екеуі де сол сәтте бұдан былай мәңгі бірге екенін сезініп, алғаусыз ұғып еді. Міне, қуып жетіп, белінен орай құшақтады! Шауып келе жатып бетінен сүйді, содан кейін екеуі сол құшақтасқан күйінде аттарының басын ірікпестен әрі қарай шауып кетті.

– Мен сені сүйемін! Сен мендіксің! – деп айғайлады жігіт шауып келе жатып.

– Мәңгі бірге боламыз, – деп жауап қатты қалыңдығы...

Жиналған халық жігіттің қалыңдығын қалай қуып жеткенін, құшақтап сүйгенін қызыға бақылап, дуылдасып тұрды... Бәрі бір ауыздан күйеу жігітті мадақтап жатты!

– Жарайсың! Нағыз жігіт екен! Жол беріңдер! Жолды ашыңдар! Жолдан былай тұр! Күйеу жігіт келе жатыр! Енді ол біздің туысымыз, мәңгі бізбен бірге, біз де онымен біргеміз! – деп лепірді құдалыққа жиналған ағайын.

Құпия қастандық ойластырғандар тістерін шықырлатып, өз кезегін күтіп тұра берді... Бүлік шығарушылар

кастандық жасауға қашан кірісу керегін жақсы білетін...

Құда түсу салтанаты да аяқталды, құдалар бір-бірімен қоштасып, енді жеті күннен кейін күйеу жігіттің ауылында келін түсіру тойын жасауға уағдаласып тарасты.

Бәрі өз ретімен жүріп жатты. Дереу тойға дайындық басталды. Бәрі де салт-дәстүрге байланысты өткізілуге тиіс: ауылдың шет жағына, төбе басына жас жұбайлар алғашқы түнін өткізетін оңаша отау тігіліп, құдалар мен ағайын-туыстарға арналған қонақ үйлер құрылды, той дастарқанына керекті тәтті-дәмді тағамдар мен тарту-таралғы дайындалды, ақын-жыршылар шақырылып, жастардың ән салып, би билейтін орындары сайланды – тойды барша сән-салтанатымен лайықты түрде өткізу керек.

Ол кездегі салт солай болатын – той-думанға тайпаластар түгел атсалысады.

Міне, тойдың басталуына бір-ақ күн қалды, енді қонақтар да келіп қалуға тиіс. Күйеу жігіт тойдың алдында тағы бір рет аңшылық құрып, құрметті қонақтарға құстың етін пісіріп беріп, аң терісін тарту етпек болып екі інісімен бірге таң алдында тауға шығып кетті. Өзімнің естігенім бар, ақындардың жырында да айтылады, аңшылық сәтті болыпты, түске таман күйеу жігітті айғайлап шақырған дауыстар естіліп, аңшының ағайындары шауып келіпті. Өздері көп адам, бәрі шуласып, күз-жартасты жаңғырта айғайлап қоя беріпті: «Сұмдық! Жайсыз хабар! Тоқта! Қайт кейін!» Аңшылар қайтып келгенде, әлгі ағайындар қолымен төсін ұрғылап, жаманат хабар жеткізеді, – айттырып қойған қалыңдығы өткен түнде өзінің бұрынғы ашынасымен бірге белгісіз жаққа қашып кетіпті, біраз адам оларды алушы-сатушысы топырлаған қан базары бір басылмайтын үлкен қалаға кетті деп топшылап отыр.

Сол сәтте табиғат түнеріп сала берді. Жаңа ғана жарқырап тұрған ашық аспан қабағын қарс түйіп, жаздың ыстығында қысқа аяздағыдай суық жел азынай жөнелді, қарлы құйын тұрды. «Масқара-ай!» – деп күңіренген ағайындар аттарынан ауып түсіп, ашынғаннан қалыңдықты қарғап-сілей жөнелді. «Мұндай масқараға

ұшырайтындай не жазып едік! Жердің астына кіріп кетсе де тауып алып, жанын жаһаннамға жіберу керек салдақының!» Бәрі де осы үкімді орындауға дәл қазір аттануға дайын. Тек аңшы жігіт қана үн қатпастан қалшиып қатып қалған. Мұндай сұмдықты естимін деп ойламаған күйеу жігіт тілі байланып қалғандай, құп-қу болып мелшиіп тұра берді.

– Сұмдық-ай! Неткен сұмдық! – деп күбірледі шынымен тебіренген Айдана.

– Айтып тұрмын ғой! – деп қызына сөйледі Арсен Саманшин. – Аңғарған шығарсың, бұл нағыз опералық көрініс! Қандай музыка, қандай сезім, кейіпкерлердің дауысы мен іс-әрекетін елестетіп көрші. Содан кейін, Айа, бұдан да өткен сұрапыл оқиғалар болады.

Ағайындары атқа қонып, дереу қуғын салып, опасыз қалыңдықты ұстап әкеліп, жазаға тарту үшін аңшыны аяғын үзеңгіге салуға итермелей бастайды, сол кезде күйеу жігіттің өзі үн қатады: «Тоқтаңдар, үндерінді өшіріңдер! Қайтыңдар! Ешқайда бармаймын! Бұл – менің ғана басыма түскен қайғы. Серттен тайып, қашып кеткен қалыңдығымды да, күллі адам атаулыны да қарғыс атсын! Адам болып туғаннан айуан болып жаралған артық екен! Кәне, тайып тұрыңдар! Бұдан былай бірде-бір адамды көргім келмейді, мені де ешкім көрмейтін болады! Естідіңдер ме? Көзіме көрінбей жоғалыңдар! Енді қайтып іздеуші болмандар мені!» Сөйтіп, атына да мінбестен жаяу-жалпы таудың жықпыл-жықпылына кіріп кетті. Мұндайды күтпеген туыстары әуелі абыржып қалып, сонсоң ізіне түсуге ұмтылған екен, аңшы жігіт жым-жылас жоқ болып кетіпті. Содан бері оны ешкім көрген емес.

Осы жерде театр үшін таптырмайтын қайғылы көрініс басталады және бұл әлсін-әлсін қайталанып отырады – аңшыдан айырылған туыстары ауылға қайтып келгенде түнде ғана жоғалып кетіп, аяқ астынан қайта табылған қалыңдықтың зарлы дауысы естіледі. Жігітін іздеп шарқ ұрып, зар еңіреп жүр. Қалыңдықтың ешкіммен ешқайда қашып кетпегенін, бұл қасақана жабылған жала, әдейі ұйымдастырылған зымиян әрекет екенін сол мезетте ешкім білмейді,

өткен түні оны дұшпандары ұрлап әкетіп, қол-аяғын байлап, атқа мінгізген де басқа жаққа алып кетпек болған екен. Жолшыбай жақында ғана құда түсіп, уағда байласқан өзеннің жағасына жеткен кезде байлауын шешіп, екі адам екі қолынан ұстап, өзеннің арғы бетіне өзенді жалдап өтпек болады. Қалыңдық сонда ғана құтылады. Дереву жұлқынып босап шығып, гүрілдеп жатқан ағысы қатты өзенге қойып кетеді. Жауыздар қалыңдықты ұстамақ болып тұра ұмтылады, бірақ қызды өзеннің ағысы қақшып әкетеді. Сөйтіп, оны өзен құтқарып қалыпты. Қуғыншылардың қолына түспей, қалыңдық аман қалады, зұлымдық ойлаған жауыздарды буырқанған тау өзені жағалаудағы тастарға соғып, талқанын шығарады. Кереметтің күшімен аман қалған қалыңдық зыр жүгіріп, күйеу жігіттен жаңа ғана айырылып қалған аңшының туыстары тұрған жерден бір-ақ шығады, енді олар не болғанын білу үшін қалыңдықтың соңына түседі, қыз құстай ұшып, ұстатпай қояды. Сөйтіп, бір кезде көзден ғайып болады. Мәңгілік қалыңдықтың құпиясы сол сәттен басталады.

Міне, содан бері тау ішінде Мәңгілік қалыңдықтың зарлы дауысы әлсін-әлсін естіліп тұрады. Мен қазір сол әнді қолымнан келгенінше айтып көрейін, Айа. Тыңда. Көз алдыңа елестетіп көрші, кенеттен тау ішінде алыстан талып естілген зарлы дауыс естіледі. Мәңгілік қалыңдық былай деп зарлайды:

*Жауыздардың тұтқынынан қашып келем, жүгіріп,
Қайда, қайда, қайдасың сен, жетелейді бір үміт?
Пәктігімді сақтап қалдым, саған мәңгі адалмын,
Қайдасың сен, қайда жүрсің, аңшы жігіт – аяулым?
Пәктігімді сақтап қалдым, қас дұшпаннан тап берген.
Өзен мені құтқарып қалды, жағасында ант берген!
Сен қайдасың, қайда жүрсің, естимісің сен мені?
Қалың қуғын қаптап келеді, қара бұлттай төнгелі!
Тауға кіріп жоқ болдың ғой, менің аңшы мергенім,
Өзен бойлап ант беріскен ардағым ең, сен менің!
Қайдасың сен, қай таудасың, қалай зарға төзермін,
Сөз байласып, ант беріп ек жағасында өзеннің...*

Тауға сіңіп тас болдың ба, қайдасың сен, ардағым?
Мен едім ғой жаның сүйген қалыңдығың, жан-жарың.
Біздер енді кетеміз бе мәңгі-бақи жолықпай,
Бір өзеннен су ішіп ек, сыр айтып ек жалықпай,
Сенсіз маған мына өмір көрінеді тамұқтай,
Әлде осылай кетеміз бе, мәңгі-бақи жолықпай?!
Өзен-дағы өз орнында, ал сен жоқсың бірақ та,
Мергенім-ау, тіл қат маған, кеттің бе әлде жыраққа?
Ант етіп ек мәңгілікке, Айды куә етіп ек,
Мергенім-ау, қайда кеттің, қансырайды көкірек?!
Тау орнынан қозғалмай ма, жұбатқандай күбірлеп,
Аспан мынау ашылмай ма, мейірлене күлімдеп?
Күн де күліп, нұр сәулесін сай-салаға төкпей ме?
Тауешікісі саған қарай жолды бастап кетпей ме?
Қайдасың сен, қай таудасың, айтышы енді,
Саған қарай зарлап келем, тікен тіліп өкшемді..
Аспанда Тәңір көрсін деп,
Жердегі пенде көрсін деп,
Сәйгүлік мініп сәнменен, жарыспап па едік сол күні,
Ат үстінде сүйісіп, қауышпап па едік сол күні?!
Қайдасың сен, қай таудасың, айтышы енді,
Саған қарай зарлап келем, тікен тіліп өкшемді..
Сенсіз маған ай қараңғы, түн түнек қой мәңгілік,
Сенсіз маған өмір де жоқ, атпайды ғой таң күліп.
Біз болмасақ, аспан мұңды, қайғылы,
Бізді сонша кім қарғады, қай күні?!
Біз болмасақ тау да мынау қайғылы,
Бізді сонша кім қарғады, қай күні?!
Сый тартпап па ең Тау атынан Тәңір үшін, Көк үшін,
Құдалыққа әкелмеп пе ең тарғыл барыс терісін?
Күнәң сенің жоқ еді ғой бұл тағдырдың алдында,
Жолы болғыш жомарт аңшы, әлде адасып қалдың ба?
Би де билей алмаймыз ба шыр айналып алауды,

Мен сендікпін, сертім осы, аңшы жігіт – қалаулым!

Қайдасың сен, қай таудасың, айтышы енді?!

Саған қарай зарлап келем, тікен тіліп өкшемді...

Қашып келем, қалың қуғын – қалың шаңның ішінде,

Ұстамақшы, мені саған жолықтырмас үшін де!

Сені ғана сүйіп өтем, осыған серт бергенмін,

Зарлап келем сені іздеумен, үн қатсаңшы, мергенім!..

– Ой, Айа! – деді ән саламын деп демігіп қалған Арсен Саманшин, – Көңіл бөлмей-ақ қой, бір қызып кетсем тоқтай алмайтыным бар, қазір демімді басып алайын. Міне, бұл әнді өстіп зыр жүгіріп айту керек, бұл – айналадағы жанды-жансыздың бәріне арналған зарлы шағыну, әр қайталаған сайын күшейе түседі, өйткені, бұл әнді барша заман мен бүкіл ғалам естуге тиіс, мұнда адам жанының қасіреті жатыр. Әннің басты мәні мынада: құда түсіп, серт байласып қойса да зорлықтың күшімен қосыла алмаған қос ғашықтың қайғылы тағдыры күллі адамзатқа арналған мәңгілік ескерту сияқты, түсінесің бе, бұл қасірет күйеу мен қалыңдық қайта табысып, қайтадан қосылғанша сейілмек емес. Өзің ойлап қарашы, бұл жұрттың бәрін тебірентер еді, көрермендер ғашықтарға қосыла қайғыратын болады, адам жаны солай жаратылған. Театрда екібастан солай болады! Білесің бе, операда сахнаның шет жағында ағып жатқан өзен де ән салады. Опера өнерінде мұндай жәйт ешқашан болған емес. Жағасына келіп тұрып серттескен қалыңдықты құтқарып қалған өзен былай деп шырқайды:

«Бұл өзіңнің таудан аққан өзенің,

Құтқаруға сені асығып келемін.

Алып қашам сені қаскөй дұшпаннан,

Саған бейне құдайымдай сенемін.

Тоқтамағын, толқыныма секір тез,

Қауіпті де, қатерді де жеңемін!

Ағысыммен алып кетем арқалап,

Құтқаруға сені асығып келемін!..»

Түсініп тұрсың ба, өзеннің шуылына қосылып, сахнаның сыртында тұрған хор осылай әндетеді, демек, табиғат та әділдікті

жақтайды, егер осының бәрі сахнада болып жатса, қуатты симфониялық музыкамен өрнектеліп, әншілер шырқап тұрса, бас кейіпкердің дауысы біртіндеп биіктей берсе – басқаша емес, тек осылай ғана болуға тиіс, ойлап қарашы өзің – сонда Мәңгілік қалыңдықтың әнін аспан асты түгел еститін болады, көктегі ай да оған қосыла әндетеді, бұл әнді сен орындайсың! Ұқтың ғой? Не боларын ойлашы өзің!

– Ия, ғажап екен, жүгіріп жүріп ән салу, ол әнді күллі әлемге арнау дегенді алғаш рет естіп тұрмын, – деп жауап қатты Айдана. – Өзен де ән салады! Керемет! Өзеннің ән салуы!.. Бұл әнді түгел жатқа білесің бе, Арсен?

– Бала кезімде Мәңгілік қалыңдықтың алауына сан рет қатысқанмын, осының бәрін акындардың аузынан естідім. О-о, мұндай түнде олар шабыттанып кетеді, осы мәңгі өлмес аңызды әр жолы бұрынғыдан да әрлендіре түседі. Әр акын да Мәңгілік қалыңдық үшін шын жүректен қайғырып, тау ішін жаңғырта жан сырын шашады – Мәңгілік қалыңдықты шақырады! Олар үшін бұл сенің сахнада жеке ән шырқағаныңмен тең. От бүріккен жанартаудай-ақ, акынның көмейінен ән төгіліп қоя береді. Төкпе акын деген атақты оларға бекерден-бекер бермейді ғой. Бірде менен осы «Төкпе акын» дегенді Европа халқына қалай түсіндіруге болады деп сұраған, мен сонда «Жан сырын шашқан бард» деп едім, басқаша қалай түсіндірерсің! Акындар өздерімен бірге толғанып, бірге қайғыратын тыңдаушылары болғанда ғана шабыттанады, ондай сәтте акынның терең толғанысқа толы сөздері күллі әлемге таралып жатады...

– Түсініп тұрмын, – деп келісті Айдана, – дегенмен, халық не айтады, күйеу жігіт қайда жоғалып кетті? Тірі қалды ма екен, аман болса, неге бір хабарын бермейді – соны білгім келер еді?

– Ия, бұл да мәңгілік сұрақтардың бірі. Бірақ, жұрттың бәрі түсінеді – оның қайда жүргені, оған не болғаны ешкімге белгісіз. Алайда соның бір дерегі шығып қалар деп күтеді. Біреулер оны адам аяғы баспайтын оңаша бір жерде жасырынып жүр дейді, көрдің бе, ол күллі әлемге, өзінің тағдырына өкпелі; өз-өзінен, өзінің болмысынан

кашып, дәруіш болып кетіпті, Тибеттен бір-ақ шығыпты, сол жақтағы тақуалар мекендейтін үңгірлерде тұрады екен, күні-түні Құдайға жалбарынумен болады деген де сөз бар. Бұның бәрі жәй қауесет қой, шындығында оның ет қызуымен қайда тартып отырғанын білу мүмкін емес, бұл оның жалпы адамзатқа тән болмысқа наразылық білдіруі – адамдар зұлымдықтың бар екенін мойындайды, көбінесе оған көндігіп кетеді, аңшы жігіт бұған үзілді-кесілді қарсы шыққан. Солай емес пе? Әлденеден көңілі қалып, біржола түнілу деген осы. Кеше ғана шалқып-тасып, бір өзі билеп-төстеген айбынды империясынан айырылып қалған императорлар да бүйтіп ашынып, мұндай торығуға салынбаған, мұны білу үшін тарихқа үңілсең жетіп жатыр, ал күйеу жігіт үшін өмірдің басты мәні – сүйгеніне деген махаббаты болған. Жалпы, аңыздың өзі де осы туралы, мұндағы пәлсапа да осында жатыр. Бұл хикаядағы басты кейіпкер – әрине, Мәңгілік қалыңдық, оның ақиқатты табу үшін басын тау-тасқа соғып, шарқ ұруының өзі қандай ерліктен де жоғары емес пе... Сонда былай болып шығады: адамдардың зұлымдығы мен күнәһарлығына қарсы наразылық ретінде күйеу жігіт бұл өмірден үзілді-кесілді бас тартып, мәңгі жалғыз өтуге бел буады, қалыңдық болса, адамдардың күнәсі үшін мәңгі қиналып, мәңгілік тәубаға келумен жүр, оның махаббаты мен қасіретінің тереңдігі мен қуаты да осында... Тіпті, одан да арғысын айтайын – ол әлемдік қайғы-қасіреттің бәрін бір бойына жинаған, соның бәрі үшін бір өзі жапа шегіп жүр, ғашықтардың бақытқа бөленудің орнына көбінесе қайғыға душар болатыны неліктен деп ойлайсың? Әлде адамзаттың күнәсі үшін әрқашан махаббат құрбан болмақ па?

Ойлашы өзің, назар аударшы, Мәңгілік қалыңдықтың бейнесінде, осы тәмсілдік эпоста адамзат әлемінің мәңгі толас таппайтын жауыздығы үшін жазаға тартылудың және сүйгенінен айырылып, сол үшін жаны қиналып, жапа шегудің классикалық үлгісі жатқан жоқ па? Осыдан келіп, зұлымдық үшін әрқашан ізгілік зардап шегеді деген мәңгілік қағида шығады. Мәңгілік қалыңдық іштарлық пен жек көруден туындаған жауыздықтың өртіне шарпылуға көндіккісі

келмейді, ол ғашығын – аңшы жігітті құтқарып, оны мәңгілік кезбелікке салынудан қарапайым өмірге, күнделікті тұрмысқа қайта әкелуге ұмтылады, өйткені, бұл өмір қандай болса да одан бас тартуға болмайды, оның жан дүниесінің осы құлшынысы, ақиқатқа құштарлығы адамдарды ізгілікке шақырады, тағы да қайталайын, адам рухының асқақтығына уақыт жағынан да, кеңістік тұрғысынан да шек қойылуы мүмкін емес, осылай болған және мәңгі солай бола бермек. Мәңгілік тоқтамайтын осы ұмтылысты әрдайым есте ұстау керек. Сондықтан да оны өзеннің өзі құтқарып қалып, ғашығын аңсаған адал жар ешқашан ұмытылмайтын Мәңгілік қалыңдықтың асқақ бейнесіне айналып кеткен. Байқап тұрсың ба, қазір де ол осында, Хайдельберг тауының бөктеріндегі осы саябақта, біздің қасымызда тұр, біздің өзі туралы ойлап, әңгіме етіп тұрғанымызды сезіп, осында келген. Ауыз әдебиетінің осы бір озық үлгісінен махаббатты аңсаудың ғаламдық қуатын сезінген жоқсың ба?

– Сезінгенде қандай! Бұл жайында өзің де тұтас лекция оқып тастадың және ғаламдық ауқымда оқыдың, – деп сүйсіне әжуалап қойды Айдана. – Ой, қалай өстіп тоқтаусыз толғана беруге болады? – деп көйлегінің ойығы түгел ашып тұрған иығын бір қозғап қойды. – Есімде ме, бір журналист әйел сені ғаламдық ауқымдағы халықтарды жақындастырушы деп еді ғой? Адамның күлкісі келеді – халықтарды жақындастырушы әрі ғаламдық ауқымда! Өзіңе ұнай ма осы?

– Кешір. Мейлі, мен-ақ қияли бола қояйын, ал сенің алдында мүлдем басқа міндет тұр – сен опера сахнасында Мәңгілік қалыңдыққа айналып, өзіңнің әсем де асқақ дауысыңның қуатымен буырқанған музыканың құйынын ерттеп мініп, сол бейнені шырқау биікке шығаруың керек, тіптен ғарыштың өзіне де жеткізе аларыңа сенімім кәміл!

– Ой, қойсаңшы, қашанғы мақтай бересің! Осы саябақтағы орындықтан тура ғарышқа аттанамын, ия? Өзің айтқандай, буырқанған музыканың құйынын ерттеп мінемін. Сонда мен ғарыштағы әнші немесе ғарышкер-әнші болмақпын ба? Сен де айтасың-ау! Әйтеуір, шығармайтының жоқ!

– Жарайды, кешір! Бірақ мен шын айтып тұрмын. Айтшы, өзін де байқаған жоқсың ба, аңғармадың ба – дәл қазір Мәңгілік қалыңдық та осы саябақ та, бізбен бірге, эне, ана шамы жарқырап тұрған бағананың қасындағы ағаштың тасасында тұр. Оның не дегенін білесің бе?

– Не дейді? Айтып жіберші?

– Өзің де естуге тырыс. Былай дейді: өзімді еске алған ғашықтарға тағзым ету үшін осы сәтті қанша уақыт күттім, одан бері қанша жыл, қанша ғасыр өтті. Ия, жылдар жылжып, ғасырлар артта қалды, ал мен болсам, сол күйі ғашығының отын түтете алмаған бақытсыз қалыңдық күйімде қалдым, адамдар мені сондықтан да Мәңгілік қалыңдық деп атайды, сағыныш пен қайғыдан бағытынан адасқан мен сияқты бейбаққа жол сілтемек болып, тау басында түнімен алау жағады, бақсылар аруақ шақырып, Мәңгілік қалыңдықтың әлі де қанша уақыт бойы тауды кезіп, күйеу жігітін іздеп шарқ ұрарын, қанша уақыт жылап-сықтап, қуғыншыларды қарғап-сілейтінін білуге тырысады. Аруақтар ылғи бір-ақ жауап қайтарады (тыңда, Айа, бұл саған да, екеуімізге де қатысты), Мәңгілік қалыңдық туралы бүкіл әлем білуге тиіс, ол адамдардың алдында өзінің мұңлы әнін мәңгі шырқай береді, сөйтіп тағдырының қасіретті болғанын айтып жар салады, әлемдегі барлық қалыңдықтарға өсиет етеді – осы әнді өздеріңнің күйеу жігіттеріңе арнап айтып беріңдер, бұл кіршіксіз аппақ махаббат пен сүйгеніңе адалдықтың куәсі болсын!

Көрдің бе, бұл жерде тұтас бір өміртаным, пәлсапалық көзқарас жатыр. Дәл қазір, тура осы жерде бізді де аруақтар естісе екен. Олар, Айа, сенің орындауыңдағы Мәңгілік қалыңдықтың әнін тыңдасақ дейді, демек, сен мұны халықтың алдында шырқауға тиіссің. Аруақтар тағы да былай деп тұр: жоғарыдан саған басқа адамға айналуға бұйрық түсті, саған басқа адамның жаны қонады, сөйтіп сен Мәңгілік қалыңдықтың ғашықтарға сәлемін жеткізуші өкілі боласың! Сонда саған Құдай да, аруақтар да риза болмақ, ал адамдар осы әнді құрмет тұтып, тамсана тандай қағады, сенің даусың ғарыштан да естіліп тұратын болады...

– Ой, ой, ой! Қайда шырқап кеттің өзің! – деп бөліп жіберді Айда-

на келекелеп. – Қой, жетер, сен мені ғарыштан бір-ақ шығардың ғой, қиялдың да шегі бар, турасын айту керек емес пе. Доғар енді!

– Ой, асықпай қоя тұршы, – деп Арсен Саманшин да көнер емес. – Турасын айтуға қашан да үлгереміз. Бір секунд! Енді ана жаққа қара, көрдің бе, маған сенбей тұрсың, шамның астындағы ағаштың тасасына қарашы, Мәңгілік қалындықтың сұлбасын байқаған жоқсың ба? Қара, ол саған ризашылық білдіріп, үміттен тағзым етіп тұр. Мәңгі жас күйінде қалған қандай әсем қыз! Неткен сұлу, үстіндегі үлбіреген ақ жібек көйлегі қандай жарасымды, нілден тоқылған орамалы тура қанат секілді.

Айдана келіскендей болып базын изеп қойды, содан кейін былай деп тіл қатты:

– Сен, Арсен, шынымен қияли-романтик екенсің. Дәл қазір бұл сөзіңе сенгім-ақ келеді, сеніп те тұрмын, әрі сүйсінемін де, алайда арманның өзі де шындыққа негізделуге тиіс. Мәңгілік қалындықтың ариясын орындау үшін оның музыкасы, нотасы мен партитурасы болуы керек, симфониялық оркестрді, сценографияны, костюмдерді, жүздеген адамнан тұратын хорды қайдан таппақсың, өзен де ән салады дейсің, оның сахналық технологиясын кім жасайды, ақыр аяғында, композитор қайда, қоюшы-режиссері кім болмақ, ең бастысы, қаржыны қайдан аласың, осының бәріне керекті қаражатты кім береді – қазір ең қиыны осы! Тек бізде ғана емес, барлық жерде де опера театрының күні өткен. Мемлекет опералық сюжеттерді қаржыландыруды әлдеқашан ұмытқан.

Қыздың бұл сөзімен келіспеуге амал жоқ еді, бірақ Арсен Саманшин өз пікірін қуаттай берді:

– Ия, білемін, қазір опера театры да қаңырап қалған храммен тең. Бұл күндері опера театрларын эстрадалық әулекілер, сайқымазақтар мен басқа да арзан сауықшылдар жайлап алған. Білемін, әншілердің бәрі дерлік күнкөрістің қамымен базар жағалап кетті. Бұл рас. Қазіргі композиторлар операға арнап музыка жазбайтын болды. Бұл да шындық. Бірақ өнер өлмеуге тиіс. Әлде осының бәріне қол қусырып қарап отыра береміз бе?

– Сонда не істемексің?

– Егер сен, Айа, осы рольді ойнауға, Мәңгілік қалыңдықтың ариясын орындауға келісім берсең, мен барлық қиындық-кедергілерді бульдозерше бұзып өтіп, жол салып берер едім. Қайтсем де осыған қол жеткіземін. Өзің де білесің, композитор Әбдеевпен келісіп қойдым. Ол мені күтіп отыр. Либреттосын өзім жазамын. Ол бізбен кездескісі келеді. Елге қайтқан соң хабарласамын оған...

– Жарайды, жақсы. Көрерміз мұны да... Әуелі либреттонды жаз, қымбатты жазғышым менің! Жүр, кеттік...

Көне Хайдельберг саябағында түн ортасы болыпты. Аллеядағы шамдардың жарығынан түскен көлеңкелер де қыбыр етпей мүлгіп қалған, енді таңға дейін осылай тұра бермек. Арсен Саманшин мен Айдана Самарова қолтықтасып мейманханаға, ежелгі қамалға қайтып келе жатып та әлгі әңгімені жалғастыра берді. Бұл әңгіме төсекте де толастаған жоқ, құмарлана аймаласып жатып, сол туралы сыбырласып шықты. Таңертең Мәскеуге ұшады, одан әрі елге қайту керек.

Хайдельбергтегі осындай кездесу екеуіне енді қайтып бұйырмаған екен. Арсен Саманшин мұны кейінірек, Айдана Самарованың сол бір естен кетпес ерекше концертінен елге қайтқан соң біраз уақыт өткеннен кейін ғана түсінді; екеуінің Хайдельбергте бірге болуы, тағдырдың өзі тарту еткен сол бір күндер мен түндер бұлар үшін махаббат сезімінің шырқау шыңы, өзіндік бір Олимп тауы болған екен. Хайдельбергте өткізген сол бір шырын күндерді бұл шын көңілімен осылай қабылдап, осылай атап еді – екеуінің осы кездесуінің мағынасын арттырып, мәнділігін асқақтата түсу үшін Көктің бұйрығымен берілген аяндай боп, кенеттен ойына келген «Мәңгілік қалыңдық» операсының идеясы ой-санасын билеп алғаны; жердің түбінен осында, Хайдельбергке келіп, осынау неміс романтизмі орталығында махаббат ләззатына бөленіп, жан сезімін еркелете аялаған әлдебір рухани әуеннің құшағында балқып, күнделікті тірліктің қарапайым ағынынан әлдеқайда биіктете түсер сиқырлы әлемге сүңгіп кеткені осы идеяның оянуына түрткі болған себеп қана сияқты. Осы бір

әсерлі сәтте ой-сезіміндегі бүкіл күнделікті, үйреншікті жәйттердің бәрі кейін ығысып, кеше де, оның алдыңғы күндері де, жалпы, осы сәтке дейінгі барлық уақытта да басын қатырып, миын мүжіген алуан түрлі қиындықтар, кикілжің-қақтығыстар, шатақ-жанжалдар, қосылып-ажырасулар, сотқа жүгініп, қорғаушы жалдап, әбігерге түсуге мәжбүр еткен дау-дамайлар, жек көру мен ашу-ызаға толы күйініштер тәрізді күнделікті өмірдегі күйбең-сарсаң атаулы түгел ұмытылып кеткені де содан... Ия, етектен тартып, адымын аштырмай қойған осындай күйкі тірлік сол күндері екеуінің де есінен мүлдем шығып кеткен болатын. Айдана да күйеуге тиіп, ажырасып үлгерген, әртістердің көбінің басындағы жәйт қой, ал қазір, тағдырдың айдауымен Хайдельбергтегі жүз жылдық саябақта қыдырып жүрген екеуі сол сәтте сәбидей пәк, періштедей таза, анадан жаңа туғандай бейкүнә жандар болатын, Мәңгілік қалыңдықтың бұларға мұңын шағып, қайғысын бөліспек болғаны да, бәлкім, содан шығар...

Хайдельберг саябағында солай болып еді...

Кейін бәрі өзгеріп кетті...

Демек, екеуінің тағдыры екі басқа болғаны. Біраз уақытқа дейін кездесіп жүрді, сол күйі құрғақ қиял, орындалмас арман боп қалған «Мәңгілік қалыңдық» туралы жол-жөнекей әңгімелесіп қоятын, телефонмен сөйлесіп жүрді, содан бір күні бәрі үзілді, тікелей телехабардан соң Айдана көрермендердің көз алдында көлбең-көлбең етіп, лимузинге отырып кете барды. Сол лимузиннің жүк салғышында қанша ақша жатқанын білер ме еді! (Сол үшін оны кінәлауға бола ма өзі? Байлыққа кенелуге, оған өз еңбегімен, дарынымен қол жеткізуге, қысқасы, жолы оңғарылып, сол арқылы даңққа бөленуге кім ұмтылмайды!) Қазір ол думан-мейрам жұлдыздарын жағуды жеке басының меншігі етіп алған мықтының өзімен, Ертас Құршатпен шартқа отырған. Ғасыр шарты! Бүйтуге хақы да бар! Ия, хақы бар. Солай! Енді не айтасың, олигархтарға қарсы шықпақ болып әуреге түсіп жүрген, бейшара! Қағаз шимайлағаннан басқа не келеді қолыңнан? Қазір баспасөз де олигархтардың билігінде. Сонда Арсен Саманшин бүйтіп құлдырағаны, қызғаныштың қызыл итіне жем

болғаны үшін өзін-өзі жек көріп кетті, қарғап-сілеп, жабайысың деп сыбады... Сөйтіп, тығырыққа тірелді. Осымен бәрін қоя салу керек еді. Күшті күш қана жеңеді, әйтпесе, оның несі күш депті ғой біреу. Бұқаралық мәдениет бұл сияқты идеалисті табанына салып таптай салды, енді қайтып көтеріле алмайтын шығар... Ал Ертас Құршатты бұл күндері жұрттың бәрі мойындаған құдіретті Құдай дерсің – қаншама рестораны, эстрадасы, стадионы бар, телеарналардың бәрі соны ғана жарнамалайды, осының бәрі ашықтан-ашық жасалып жатыр, өйткені, ол заңды түрде патшалық құрып тұр, бұқаралық мәдениет мұхитын тасытқан да сол, Арсен Саманшинді «Мәңгілік қалыңдығымен» қосып шайып әкетіп, талай адал жүректі өнерпаздың адыра қалған арманың ыбырсып жатқан күресіннен бір-ақ шығарған да сол мұхиттың толқыны...

Содан кейін күтпеген жерден жанын жаншыған тағы бір зіл салмақтың астында қалды, қарғыс атқыр сол оңбағанды – Ертас Құршатты өлтірсем деген әзәзіл ой бар болмысын билеп алды. Кенеттен бұрқ ете қалған кек алу сезімі жанын қоярға жер таптырмай әкетіп барады, бұл қайдан шыққан қанішерлік, әлде жан дүниесінің әлдебір терең түкпірінде бұрыннан бұғып жатқаны ма – әйтеуір, бар ойы тек соны өлтіріп тыну ғана, әлде бұл өзін-өзі қор тұтып, ашынғаннан туындаған ашу-ыза ма екен, тамағына өкінішті өксік тіреліп, тынысы тарылып барады, өзін-өзі қақпанға түсіргені ме шынымен? Әлде тағдыры ма, бұл? Кім білген мұны! Хайдельбергте махаббатқа мас болып тұрған кезде дүниеге келген ғажайып асқақ идеяның ақыры осыған әкеп соғады, кісі өлтіруге деген ессіз ұмтылысқа жеткізеді деп кім ойлапты. Дегенмен осынау қиналысқа толы қараңғы күндердің өзінде де түңілістің түнегі құрсаған жан дүниесіне әлдебір ұшқын түсіп, Айдана Самарованы Мәңгілік қалыңдықтың алдында бірлесіп тәубаға келуге көндіру, тауға шығып, алау жағу, сол жерде Хайдельбергтегі қияли идея үшін кешірім сұрау, сөйтіп өзегін өртеген өкініштен арылу туралы орындалуы қиын ойдың да оянған сәті болған, алайда қызға хабарласудың сәгі түспеді. Мүмкін осының өзі дұрыс шығар – әйтпесе, күлкіге қалып, мазаққа ұшырауы ықтимал ғой, мұны көз алдына елестетіп те көрді. Әрине, ол

мұны ақыры есінен адасып тынған екен дері даусыз. Бұл болса, егер екеуі Мәңгілік қалыңдықтың алдында тәубаға келу үшін тауға шыға калса, алдында тізесін бүгіп, еңіреп жылап, көк аспанның өзін куәға шақыра тұрып, былай дер еді – тағдырдың өзі тарту еткен мәңгілікті түйсіну мүмкіндігінен бас тартуға махаббаттың ешқандай хақысы жоқ (тағы да пәлсапа соғып, тағы да ғарышқа қол созбақсың ба, бейшара!), өйткені, махаббат деген қос ғашықтың мәңгілікті ұзартуға арналған сара жолы, махаббаттың өрісі сезімге құрылған, оны тарылту, оны бұзу күллі әлемді, бүкіл ғаламды, толайым тіршілікті жаратқан Құдайдың өзін елемей, оның бұлжымас заңын аяқасты ету болмақ. Түптеп келгенде, махаббаттың өзін де сол жаратқан, өмірдің мәңгілік жалғасуы тек махаббаттың ғана еншісіне бұйырмақ. Сондықтан, Махаббат деген – мәңгілікке ұмтылу, Құдайдың өзі сызып берген осы жолдан таймау үшін әр адамға берілген мүмкіндік... (Тек осы жолмен кім қалай жүріп өтеді – міне, мәселе қайда!)

Бірақ онда тағы да мазаққа қалып, күлкі болар еді! Осының бәрі кімге керек! Ендігі Голливуд туралы армандап жүрген Жұлдыз-қыз (сол баяғы Ертас Құршат оны киноға түсірмек-міс) думан-бизнесті ысырып қойып, әлдебір аруақтарды шақыру, Мәңгілік қалыңдықтың рухын күту үшін алтын уақытын жоғалтып, сенімен бірге тауға шығуға келісе қояды деп кім айтты саған? Күлкілі ғой, бұл!

Сөйтіп, мұндай есекдәмені ұмытуға тура келді.

Бұл жөнінде «Еуразия» ресторанында тағдырдың өзі тұп-тура ескерткен жоқ па... Ақырғы үмітінің үзілгені де сонда болатын...

Енді соған жауап ретінде батыл әрекетке көшу үшін қару сататын біреуді тауып алу керек, бұдан басқа ештеңе қалған жоқ... Қалай, қайдан табады? Бұл сұрақтың жауабы ондай емес! Өмірде осындай келеңсіз жағдайлардың болатыны неліктен екен... Олай болса, тұрмыс-тірліктен безініп, онды-солын бірдей қиратып-бүлдіргеннен не пайда... Бүйткеннен не түседі? Тек өмірмен қоштасар алдында ақырғы сөзін айтып кету ғана қалды!..

Бұл түн осылай өтті. Мың ойланып, мың толғанып, өзін-өзі жеңуге тырысып баққанымен бәрібір бір тоқтамға келе алмай қойды.

Жаппай ұйқыға кеткен бес қабатты үйлердің ауласына қараған терезесіндегі шамының жарығы да жалғызсырап тұрғандай. Арсен Саманшин азапқа батып, мұңға шомып, торығып, өзін-өзі кісі өлтіруге бармай-ақ қоюға көндірмек болды, ізінше онда өз-өзіме қол салудан басқа амал жоқ деп бекінуге ыңғай танытады. Бір кезде жауыздықтың осы бір ең сұмпайы түрін жасамай-ақ қояйыншы деп райынан қайтуға тырысады, бірақ кек алуға сүйрелеген өкініш пен ашынуы басылар емес. Сөйтіп, өзі батылдық деп есептеген осы әрекетті жүзеге асырсам деген әзәзіл ой меңдей береді. Бұл үшін оқ ататын қару керек. Оны қайдан аласың? Сөйтіп, санасы сарсылып, күйзеле берді...

Бұл түні Жебе-Барыс та таудағы асуға жете алмай күйзеліп шықты. Амалсыздан саяқ өмір кешуге көшкен жыртқыш таң атқанша кірпік ілген жоқ. Тірліктен баз кешіп, қамығып, торығумен болды. Аспандағы жұлдыздарға қарап, ызалана ыңыранып қояды. Қарауытқан аспанда жамыраған жұлдыздар жымың-жымың етеді. Шіркін, солардың қасына барар ма еді, жұлдыздар бірін-бірі талау, үйірінен қуып шығу дегенді білмейді, жазы-қысы әрдайым жадырай жымыңдап тұра береді...

Арсен Саманшин да терезеден жұлдыздарға қарап тұрған. Ол да солардың арасына біржола кетіп, миын ашытқан ойлардан арылсам деп армандап қояды...

Кенет басына өзінен-өзі бір ой келе қалды, тапанша тауып бер деп туған ағасына, Ардақ Саманшинға айтып көрсе қайтеді? Қаладағы саудагерлердің арасында Ардақтың таныстары толып жатыр. Бұрын дәрігер-терапевт болған ол қазір ит өсірумен айналысады, орта-азиялық қасқыр иттерді Европаға, негізінен, Германияға апарып сатады. Бұл иттерге деген сұраныс көп. Сатып алушылар жетіп артылады. Иттерді басқа елге әкету үшін қажетті құжаттарды тиісінше жасай да алады. Сонымен күнін көріп жүр, өзінің бала-шағасы да көп емес, мектеп жасындағы үш баласы бар – бір қыз, екі ұл. Әйелі Гүлнәр – бұрынғы медбике. Жалпы, нарықтық заманға бейімделіп алған. Ардақтың өзі бұл жайында, әзіл-шыны аралас «Иттің өміріне бейімделіп жүрмін» деп қояды... Қаланың сыртында жеке үйде

тұрады, ауласы кең, иттерге арналған шарбағы тормен қоршалған... «Жигули» машинасы бар.

Ардақ, негізі, жан-жақты білімді, еңбекқор, адал адам. Тұйықжарда тұратын туыстары оның ит сатумен айналысқанын құптамайды. Тіптен, арланады екен. Қанша жыл оқыды, дәрігер болып шықты, әлемді аралап ит сату деген не масқара! Әсіресе, ауылда тұратын Қадиша апасы айырықша аршыл болып шықты, үйдің үлкені де сол, Ардақтың кәсібі туралы әңгіме бола қалса, ұялғаннан екі беті қызарып кетеді. Жаратпайды, қайтерсің енді. Жалпы, ауылдағылардың бәрі ит сату дегенге үрке қарайды, мұндайды кім естіген, ит деген толып жүр емес пе, керегінді ұстай бер, эне, қалағаныңды асырап алуыңа болады, бүйте берсе бір күні мысық сатуды шығарар, оны қойып, егеуқұйрық сатуға көшер. Ия, әрине, ауыл тұрғындары үшін бұл ақылға қонбайтын тірлік. Ардақ олардың сөзін құлағына қыстырмайды, рас, өзі де ауылға бара бермейді, ондағы ағайын құлағын сарсытып біткен...

Оның есесіне, жасының үлкендігін пайдаланып, ыңғайы келгенде Арсенге ұрсатыны бар – қашанғы бойдақ жүре бересің! Несіне созасың? Қалада да, ауылда да жар болуға лайықты әйелдер толып жүр... Жарайды, бір рет қателескен екенсің – үйлендің, ажырастың, енді өстіп өмір бойы тізенді құшақтап жүре бересің бе, өзің европаша ойлайтын адамсың, шет тілін білесің, халыққа танымал тәуелсіз журналистің, қазір бұл нағыз беделді мамандық, жер-жердегі конференцияларға шақырып жатады, өз-өзінді асырауға шамаң жетеді, тағысын-тағы, егер күнәға батпауға серт берген әлдебір тақуа болмасаң, жалғыздықтан пайда жоғын білесің ғой, бойдақ өмірден не барқадар таппақсың...

Жалпы, бұл тақырыпқа әңгіме табылады... Қару тауып бере қоюы екіталай, міндетті түрде тергеуге алады: «Аяқ астынан не болып қалды, тапаншаны қайтпексің?» Өзі де қазымыр адам, дәрігерлердің бәрі сондай болып келеді ғой, рас, аздап ішетіні бар, не дегенмен, мұндай шетін істе туған ағасынан көмек сұрағаны көңілге қонбайды екен... Не үшін керегін біліп қалса, ондай іске өлсе де жол бермейді...

Сол түні таңға дейін аласұрып жүріп, осыны да ойлап еді.

Терезеден жұлдыздарға көз жіберді. Жаз күндері жұлдыздар көбейіп кететін сияқты. Осылай өмір сүрер ме еді – сәуле шашып тұра бересің, ешкімде жұмысың жоқ...

VI

Ертесіне телефонның шырылынан оянып кетті. Төсегінен еріне көтеріліп, асықпай телефонның қасына барып, тұтқаны алғанша қоя салар деп күтіп еді, шырт ұйқыдан оятқанды кім жақтыра қойсын. Шырыл басылар емес. Есесіне сергіп қалармын деп үміттенді – таң атқанша өз ойымен арпалысып, бір сәт көзі ілініп кеткенде жаман түс көріп, мазасы болмап еді, күнделікті тіршілік телефонның шырылынан басталды. Өз адамы екен – марқұм әкесінің туған бауыры Бектұр аға. Ол жиі хабарласып тұрады, не дегенмен, жақын туысы емес пе, өзі шын мағынасында іскер адам (сондайлар көп болар ма еді). Соңғы жылдары туған ауылы Тұйықжарда колхоз бастығы болды, ондай ұжымдарды түгел таратып жібергенге дейін осы қызметті абыройлы атқарды. Кейін де абыржып-сасқалақтаған жоқ. Алғашқылардың бірі болып аңшылық бизнесті жолға қойды. Үзеңгілес тауындағы белгілі кәсіпкер аңшыға айналып кетті – «Мерген» деп аталатын фирма құрды, соны одан әрі дамыта түсуге ұсыныс жасап жүр, соңғы кездері шетелден аңшылар келе бастады, әрине, олардың басым көпшілігі «Мерген» фирмасының көмегімен аңға шығады. Ағайының шетелдік аңшыларды шақыру жөніндегі құжаттарын Арсен Саманшин реттеп береді.

Оқиға осылай өрби бастады...

Ерік-жігері мен сана-сезімін бүйтіп жаныштай берудің, дәлірек айтсақ, өзінің жан дүниесін азаптаудың қалай және немен бітерін кім айта алады, кісі өлтіремін немесе өз-өзіме қол саламын деп қарадай бүлінгені несі, бұл қайдан шыққан қанішерлік, бұрын мұндайды ойламақ түгіл, түсінде де көрген емес, соншама намысқой, соншама тәкаппар болып кеткен бе, мұндайы жоқ сияқты еді, енді сол үшін

өзін-өзі жерден алып, жерге салып, қарғап-сілегеннен не пайда.

Сол кезде телефон шырылдады. Өз-өзімен әлі келісімге келе алмай тұрған Арсен Саманшиннің кіммен де болса сөйлесуге құлқы жоқ еді, «мәңгілік өз адамы» – Бектұр Саманшиннің үйреншікті дауысын естігенде, оның не айтарын, содан кейін кездескен уақытта қандай әңгіме боларын, қандай мәселені шешу керектігін бірден біле қойды, әуелі Арсен бұл әңгімені кейінге шегеріп, кездесуді түстен кейінгі уақытқа қалдырғысы келген. Есін жиып, өзін-өзі қалыпқа келтіріп, қазіргі, өзі атағандай, жан дүниесінің сейсмикалық жағдайын өйтіп-бүйтіп тоқтатуға тура келетін болды. Содан кейін... Басты шаруаға көшер алдындағы еш мәні жоқ, әбден әдетке айналып кеткен бірер сөз алмасқан сәтте-ақ Арсен Саманшиннің басына қайдан келгені белгісіз, бір ой сап ете қалды, қаруды қайдан аламын деген түнімен діңкелетіп біткен сұрақтың жауабы, осы бір есірік мәселенің шешімі, ақыры, өз-өзінен табылғалы тұрған жоқ па. Бойы жеңілдеп сала берді. Сондықтан алғашқы сөздерден кейін-ақ жанданып шыға келді, алдағы әңгімені кейінге қалдырмастан, дереу кірісуге дайын екенін білдірді, соңғы кездері хабарласпай кеткені үшін кешірім сұрады... Солай болып қалды, бұл әнтекстікті түзету қиын емес.

Ия, сөйтіп әзірше бәрінің ыңғайы келе қалған сияқты, әрине, әлі нақты ештеңе шешіле қойған жоқ, дегенмен, иығынан ауыр жүк түскендей, бір серпіліп қалды...

Ағайы екеуінің әңгімесі Арсен Саманшин ойластырған, ашынғаннан, зұлымдықты жазаламақ ниеттен туған, шын мәнісінде қылмыс болып табылатын жоспарға еш қатысы жоқ, мүлдем басқа жәйттер жөнінде болатын...

Туыстардың арасында үйреншікті болып кеткен бұл әңгіме бұрыннан айтылып жүрген мәселенің төңірегінде өрбіді. Сол баяғы аңшылыққа қатысты. Бектұр Саманшиннің бизнесі, оның «Мерген» деп аталатын аңшылық фирмасының шаруасы жайында. Бұл жолы да солай болды.

– Ақыры таптым-ау сені, тыңда, саған кешеден бері хабарласа

алмай жүрмін, – деп інісін кінәлай жөнелді Бектұр аға, туыстардың арасында Бектұр Саманшинді құрметті түрде осылай атайтын. – Қайда жоғалып кеттің, Арсен? Қалта телефоныңды айырып тастапсың. Не болып жүр, саған?

– Бектұр аға, өзің қаладасың ба?

– Әрине, осындамын, сенімен сөйлесу үшін келіп тұрмын. Әлгі араб ханзадаларын, олардың барыс ауламақ болғанын ұмытып кеткеннен саусың ба? Бәрін өзің ұйымдастырған жоқ па едің? Оларға мүдіріп-кідіру дегенді білмейтін, тура өзің сияқты аудармашы керек. Сызбалықтап жүріп алдың ғой, әлде кежегең кері тартып жүр ме? Жұрттың бәрі саған қызғана қарайды – нағыз тәуелсіз журналистсің, өз еркің өзінде, не істесең де өзің білесің, осылай демейтін бе еді. Сенің істеп жүргенің мынау. Ұмытып кеткен болдың ғой.

– Жоқ, Бектұр аға! Қалай ұмытамын мұны.

– Онда неге соншама созып жүрсің? Уақыт болды ғой. Мен болсам, саған сеніп жүрмін. Енді бір жұмадан кейін араб ханзадалары біздің тауға келуге тиіс, сен тым-тырыс жатып алдың...

– Ол жағына алаңдама, Бектұр аға, теледидарға бір ауқымды хабар дайындағанмын. Шетелдік журналистер келді. Бәріміз бірге қатыстық. Уайымдама, Бектұр аға, бәрін ойластырып қойдым, араб ханзадаларын өзім қарсы аламын, аудармашысы да, қазір айтып жүргендей, менеджері де өзім боламын, осыған ұйғардым. Үнемі қасында жүремін.

– Ә, олай болса, Құдайға шүкір! Құдайға шүкір! Әкеңнің туған бауырымен істес болғанда осылай еткенің жөн. Әйтпесе бола ма! Басқа аңшылардың келгенінен кеткені тез. Мейлі, өздері білсін. Біздің жаққа араб ханзадалары алғаш рет келгелі тұр, өзің де түсінесің, бұл бізге Алланың жердегі өкілдері келгенмен тең. Оның үстіне, небәрі жеті-ақ күн қалды. Тауда оларды лайықты қарсы алу үшін қаншама дайындық керек! Дұрыстап дайындалмаса тағы болмайды! Ең бастысы, маусым басталып келеді, барыстар Үзеңгілес асуының арғы бетіндегі жазғы мекенінен кері қайтуға тиіс. Сондықтан, уақыт өткізбей, дереу іске кірісу керек.

– Түсініп тұрмын, Бектұр аға. Айттым ғой, мен дайынмын.

– Бір жерде жолығайық онда, Арсен. Бәрін сөйлесіп алу керек. Одан басқа да шаруалар бар. Саған да алаңдап жүрміз...

– Жолығамыз, Бектұр аға. Қазір таңертеңгі тоғыз. Сағат он бірде кездесейік. Қай жерде екенін айтсаң болды?

– Қаласаң, сенің пәтеріңе барайын?

– Жарайды, кел, оған дейін шәй қайнатып қоярмын...

– Жарайды, Арсен. Тек шәй қойып, әуре болмасаң да жетеді. Қайтесің оны? Мені бір басқа жақтан келген қонақ деп тұрсың ба? Үйлі-баранды болсаң, бір сәрі. Туыстардың бәрі осыған алаңдап жүр, сенің жүрісің мынау... Жарайды... Сағат он бірге таман барамын...

– Келіңіз, Бектұр аға, күтемін...

Телефонды орнына қойып, Арсен Саманшин жеңіл ғана бір күрсінді. Жан-жағына қарады. Бектұр Саманшиннің шопырының қалта телефонының нөмірін есіне түсіріп, оған да хабарласты – су жаңа джипті сол айдайды, өзі бір жақсы жігіт. Аты – Итібай. Кейде Арсен оған былай деп әзілдейтін: – Иті бай болса, қожайынның өзіне де бірдеңе тиіп қалатын шығар!.. Эх, адамдардың байлыққа жету туралы арманы таусыла ма, осыған қатысты неше түрлі теңеулерді тауып жатады-ау... Ха-ха-ха, шығар алдында хабар бер, – деп, Итібаймен де келісті...

Бұл жағын бір ыңғайға келтірген Арсен Саманшин аздап тынышталғандай болды, сосын әлгі бір ерепейсіз болса да есінен кетпей қойған ойға қайта оралды. Ия, сонау колхоз дәуірінен бері Тұйықжар аймағындағы тұрғындардың арасында құрметке бөленіп келе жатқан, қазір сол өңірдегі ең ірі аңшылық кәсіпорынның бастығы, өзінің ең жақын туысы Бектұр Саманшиннің ұсынысына міндетті түрде келісуі керек. Ия, соның басшылығымен аңшылық құрмақ болған мұндай жоғары мәртебелі меймандарға қызмет көрсетуге бұл да атсалысуға тиіс. Араб ханзадаларының бірі – Сауд королінің мұрагері Хасан, екіншісі – кувейттік Мысыр ханзада. Өздері немере ағайынды дейді. Ат жарысты, құс салуды, саятшылықты ұнатады екен. Ең бастысы – араб ханзадалары жалғыз жүрмейді, бұл жолы

олар қар барысын ауламақ, ондай текті жыртқышты әлемнің басқа жерінен, Таяу Шығыстан да, Африкадан да таппайсың, бұл аңдар ол жақтың аптап ыстығына шыдамайды, олар тек қыста суық, жазда салқын биік тауды ғана мекен етеді, терісінің әсемдігі де содан, әр түгі алтынмен бағаланады... Сонымен, аңшылықпен әуестенетін ханзадалардың қасында толған адам – қызметшілері, күзетшілері, жолбасшылары, тағы басқалары болады, солардың бәрі аңшылыққа қажетті және басқа қарулармен жарақтанған... Олардың тұрақты аудармашысы әрі жолбасшы менеджері ретінде бұл да солармен бірге жүреді, демек, мұның да қаруы болуға тиіс – ең құрығанда, карабині болады, тапанша туралы айтудың да қажеті жоқ... Міне, сол тапаншаны кейіннен өзінде қалдыруға тиіс, мұның да бір амалы табыллар, егер олжалы оралса, ханзадалардың өздері-ақ сол тапаншаны бұған сыйлай салуы ғажап емес. Аңшылық сапар аяқталған соң таудан түскен кезде, әлгі тапаншаны өзімен бірге қалаға алып келеді де, ойластырған жоспарын іске асыру үшін соны пайдаланады.

Сөйтіп, Арсен Саманшиннің Тұйықжарда тұратын әйгілі туысы Бектұр Саманшиннің қарамағында қызмет ету үшін, жазғы маусымда бірер аптаға барып қайтуға шешім қабылдауына бір сәттік әсерден туындаған осы бір кек алу сезімі түрткі болып еді...

Бұл күн өстіп таңертеңгі телефон шырылынан басталды. Бір жағынан, ағасының телефон соғып оятып жібергені жақсы болды, ұйықтап жатқанда да тыным бермеген мазасыз ойлардан арылып, есін жиып, қалыпты өмірге оралуға мәжбүр етті. Райынан қайтып, есі кіргендей болған Арсен Саманшин сезіміне тежеу салып, алуан саққа жүгірген қиялында пайда болған неше түрлі жоспарларды кейінге қалдырып, өз-өзімен уақытша мәмілеге келді. Бәрін қойып, шаруамен айналысу керек. Енді ол өзіне-өзі былай деді: «Жетер, Арыс, жетер, тыныштал! Қазір бұл жайында ойлайтын уақыт емес, есіңнен айырыла қоймаған шығарсың әлі, Арыс! (Айдана оны осылай – Арыс деп атайтын, бұл оны Айа деуші еді. Бірін-бірі еркелеткені ғой, мұндайды түсінуге тырысу керек, онсыз бола ма... Енді соны еске алып, шарасыз күрсінгеннен басқа ештеңе қалған жоқ). Осындай

сәттерде Арсен өзін жапырағы саудырап түсіп, бұтақтары сыииып, желдің өтінде жалаңаш қалған ағаштай сезінеді... Жаны да жалаңаш...

Ия, әрине, бұл шаруаны таңертеңнен бастап қолға алу керек, кейінге қалдыратын ештеңе жоқ, қашанғы өзін-өзі жер қылып, бекерге қинала бермек... Жетер осы да! Жұмыс бастан асып жатыр... Тек компьютердің қойны-қонышы ғана бастай салып тастаған, асығыстан бітпей қалған, редакциялар жарыққа шығаруға асығып, тағатсыздана күтіп отырған мәтіндерге толы. Кепілге алынған аманат дерсің! Өзі де әр тақырыпты бір шолады, ағымдағы публицистикадан бастап, гидроэнергетикалық мәселелерге дейін араласа береді, оны да қоя салып басқа тақырыпқа ойысады. Соның нәтижесі қандай? Жалпы, бұрындары аяқталмаған мақалалар бүйтіп жиналып қалмаушы еді... Шамасы, осының бәрі тәуелсіз журналист деген атау таңылғаннан бері пайда болған әдет сияқты. Тәуелсіз! Ешкімнің алдында есеп бермейді, ешкімге кіріптар емес. Өз қалауымен өмір сүреді... Бүйтуге де бола ма екен!

Махаббатым қыршынынан қиылды-ау, небір асыл ойларым жарық көре алмай жөргегінде тұншықты-ау деп қамығып, жаны қиналған Арсен Саманшин бүйтіп іштей езіле бермей, ауылға барып, бәрін ұмыту үшін өзін-өзі қолға алуға тырысты. (Қарғыс атқыр капитализм өз дегенін істеп тынды-ау ақыры!). Ия, әрине! «Капитализм бәрібір дегенін істейді, оған ешкім де қарсы тұра алмайды, шамасы жетпейді! Жалпы, бұған капитализмнің не қатысы бар? Болғанда қандай! Қазір идеяны да тауар сияқты сатып алуға, сатуға, тыйым салуға болады, ақша үшін бәрін де істейді... Сенің жөнің бөлек, сатылмайсың, демек, оларға жатсың, либералдардың арасынан қаңғып келген келімсексің, сазайыңды тарт енді... Жалғыз өзің тартысып көр, не болар екен. Сен басыңнан айырыласың, олар бәрін де сатып алады. Бүйтіп бұғып та жүре алмайсың, басқа амалың да жоқ. Дегенмен, мұны кейінге қалдыра тұрайық. Не нәрсенің де өзіндік бір стратегиясы мен тактикасы болуға тиіс... Жетер енді, ұмыт. Түкіргенің бар ма оларға!» – деп өзін-өзі жұбатпақ болды. Қазір Бектұр аға келеді, сосын бәрі өзгеріп шыға келеді. Күн тәртібіне басқа мәселе қойылады, өмір де

өзгереді, басқа нәрселермен шұғылдануға тура келеді. Бұл да онай әңгіме емес, ол кісінің жұмысы, бизнесі жөнінде дұрыстап сөйлесу керек...

Сөйтіп жүріп шынымен тынышталып, өзіне-өзі тежеу салғандай болғанымен, Арсен Саманшин өзі үшін мәңгілік тақырыпқа айналған тағы бір мәселе ойынан шықпай қойғаны неліктен екенін түсіне алмады: бір жағынан, Мәңгілік қалыңдықтың алдында ақталып тұрғандай, әрі оны жұбатпақ бола ма... Оған өзі емес, өз бойындағы екінші Арсен, әлдебір егізінің сыңары сөйлеп тұр, бейне бір ол қасында, көрші бөлмеде немесе жеті қабатты «хрущевтің үйінің» тозығы жетіп, сықырлап, шиқылдап, эзер тұрған лифтінен қазір ғана түсіп, есіктің артында тұрған сияқты. Оған бәрін ұғындырмақ болып, кешірім сұрағандай үнсіз сыбырлайды: «Асықпа, Мәңгілік қалыңдық, сәл шыда. Мүмкін жағдайымыз түзеліп, Құдай жолымызды оңғарар, сонда бұған да қол жеткізерміз. Айдана екеуінді табыстырармын, сол кезде әлемде жоқ ерекше музыка өмірге келер, ол нағыз классика болады! Айдана сахнада, сен сахнаның сыртында тұрасың, бәрін өз көзіңмен көріп, құлағыңмен естисің. Тек сәл шыдашы. Содан кейін өзің саралай жатарсың – Айдана кінәлі ме, жоқ па? Түсін, ол сенен әдейі бас тартқан жоқ, оны да бір кезде сені ұрлағандай ұрлап әкетті, ол кездегіден басқаша, қазіргі үрдіспен ұрлады, жолдан тайдырып, аздырып, ақшаға сатып алды. Бұрын сұлу қыздарды ұрлағанда ауылға басып кіріп, атқа өңгеріп ала қашатын, қазір ондай қыздарды доллардың тұлпарына мінгізіп ұрлайтын болған, енді ол қыз доллардың қызуына желігіп, өзі де сол доллардың үйіріне ұмтылатын болды, жылқышылардың бәрі миллионер, әрқайсысы өз долларын камшылап, өз үйірін бағумен жүр. Қазіргі өмір осындай. Бұдан басқа жол жоқ, жұрттың бәрі нарықтың базарында итісіп-тартысып жүр. Бұған ешкім кінәлі емес, нарықтық экономика басы қызған асаудай құтырына шауып келеді. Екінші жағынан, ойлап қарасақ, осылай өмір сүріп жүргеніміз үшін бәріміз де кінәліміз. Өзіміз кінәліміз. Ой, аруым, ой, Мәңгілік қалыңдық, тағы да социология мен саясаттануға ауып кетіппін ғой. Тек сен бұған қамығып жүрме, бұл жағына бас

қатырып нең бар. Мен де байқамай осы былыққа басымды сұғып алып, шыға алмай жүрмін. Кешір, сені де алаңдатып қойдым-ау, Мәңгілік қалыңдық-ай. Қайтеміз, осылай болып тұр. Өстіп өмір сүріп жатырмыз. Тек сенші маған, Құдай қаласа, әлі де жолығамыз. Өзірше аңысын аңди тұрайық... Тағы бір нәрсе... Кешір, сәл кідіріші, тоқтай тұршы. Өзегімді өртеп, жанымды жегі құрттай жеген тағы бір жәйт бар. Кешір, Мәңгілік қалыңдық, сенен несіне жасырайын. Кейде мынаны ойлаймын – ол қыз өзін қалай сезініп жүр екен, жарнамалардан жарқырата көрсетіп, сахнада жарқ-жұрқ еткен сәулеге малынып, бақытқа белшеден батқандай көрініп жүргенімен, шынымен бақытты ма ол? Әлде сол сыртқы жылтырақтың тасасында әлдебір қуыс, аядай ғана үңгірі бар ма, бәлкім сонда тығылып алып, онашада еңіреп бір жылайтын шығар, не істерін білмей қиналып жүрген жоқ па екен? Жаным ашиды оған, аяймын, оңай ма – менен бойын аулақ салып, қашқақтап жүргенімен, екеуміз бірге болған Хайдельберг саябағын еске алмауы мүмкін емес, қаншама арман-қиялымыз ортақ еді, өзің де көрдің ғой оны, Мәңгілік қалыңдық, енді, міне, ол екеуміз бір қалада тұрсақ та екі жақта жүрміз. Ия, сол бір күндер ешқашан ұмытылмақ емес... Қой, жетер, мұным не менің, тағы да қиялға беріліп кетіппін-ау...»

Өстіп өз қиялымен өзі үнсіз сыбырласып отырып, дереу бұл әурешілікті тоқтатпақ болды: «Есінді жи! Тағы да қиялыңа еліте бастадың ба? Неге тынышталмайсың? Кіммен тартыспақсың? Баспасөз бетінде оларға қарсы мақалалар жариялап, жалғыз өзің көпке топырақ шашпақ боласың – көп қой олар, пәлсәпа соғып, өзіңше олигархтарды адамшылыққа үндемексің, ал олар, қазіргі долларбайлар әлемдік рынокты аралап жүр, ит сатумен айналысатын туған ағаң Ардақ айтқандай, олар жемқорлыққа белшеден батқан, сен де осыны айтып көргенсің, – құлағына қыстырған жоқ. Өйткені, олар сені адам деп санамайды, олар үшін рыноктан тыс қалғандардың бұл өмірде бар-жоғы бәрібір, демек, сен бұл жаққа адасып келіп қалған қаңғыбассың. Керек десең, Құдайдың өзі де қазір осы долларбайларға қызмет етеді, солармен бірге жемқорлыққа мелдектеп, солардың

үйірімен бірге жайылады. Несі бар? Қазір сол Құдайыңның өзі ғаламдық банкир болып кеткен. Токта, токта, қайдағыны айтып кеттім мен. Доғар! Кешіре көр, Жаратқан, күнәһармын мен, күнәһармын! Құдайдың өзіне жала жаппақ болғаным, қай сасқаным? Кешіре гөр, жазала мені! Заман ағымына ілесе алмайтын мендей кісәпірді теңізге батырып жіберсе де обалым жоқ, менің бар-жоғымнан не пайда, ізіміз білінбейтіндей қылып көзімізді құрту керек!.. Қырсыққанда, мен сияқты қияңқылар ешқашан таусылмайды, көзге күйік болып, әлсін-әлсін адамдарды аздыруға ұмтылады. Енді келіп социологияға ұрынамыз: бұл заманның сұрқылтайы – күндіз-түні бір тынбайтын, бақсыдай зіркілдеген жынды-шалыс ырғағы күллі әлемді билеп алған, өйткені аспан асты, жер үстін әу бастан-ақ жаппай былық, қиянат пен зорлық-зомбылық жайлап алған, әділет жоқ, қайдан болсын... О, Құдай, тағы да кемеңгерсіп, ақыл-ойдың ақбозына қоныппын ғой, үзеңгіні үзіп жіберердей шіренемін келіп... Жұмыс деген бастан асып жатыр, мен болсам...»

Дереу пәтерін жинастыруға кірісті. Бектұр аға іскер адам, қатал қожайын, жақтырмаса бетің бар, жүзің бар демей ойына келгенін айта салады. Кезінде бір колхозды уысында ұстағаны да сол мінезінен. Салақтығы, қырсыздығы үшін талайларды жерден алып, жерге салған деседі: көнді жолдың жиегіне төккенің не, кәне жина! Жиған шөбің шөмеле емес, мас кезіндегі өзің сияқты бір жағына қисайып кетіпті, дереу түзет! Бақшанды шошқа қораға айналдырып жіберіпсің, арықты неге тазаламайсың, арам шөп басып кетіпті ғой!.. Ауылдастарына осындай қатал талап қоя білгенге ұқсайды және мұнысы дұрыс та болған...

Осының бәрін білетін Арсен Саманшин кіре берісті шаңсорғышпен тазартып, әр жерде шашылып жатқан газет-қағаздарды жинастырды, оқылғаны бар, оқылмағаны бар, жылтырақ журналдар да толып жатыр екен... Содан кейін айнаның шаңын сүртіп, ашық-қоңыр түсті пианиноның бетін аялай сипалады. Пианино әдемі болатын, пәтеріндегі жалғыз-ақ құнды мүлік те сол, оның бұл үшін қымбаттығы тек әмбебап музыка аспабы

болғандықтан емес, бұл онсыз да белгілі ғой, бұл аспапта Айдана ойнаған! Бір емес, екі рет... Ымырт үйірілгеннен бастап түн ортасы ауғанға дейін пианиноның қасынан тұрмай қойып еді.

Соның бәрі еріксіз есіне түсіп тұр, Арсен Саманшиннің өзі әуесқой-дилетант болатын, жаттап алған әуендерін қайталайтыны бар, Айдана фортепьянода шынымен өте жақсы ойнайтын. Оның музыкасын тыңдағанның өзі бір ғанибет – асығу дегенді білмейді, бейне бір орман ішінен талып естілген көкектің даусы секілді болып, алыс Европаның жаңғырығы құлақты қытықтайды... Арсен оны әрдайым тандана да сүйсіне тыңдайтын, қыздың қолының өзі музыкаға айналып кеткендей, әлде музыканың өзі оның қолынан шыға ма, көз жанары да әуеннің ырғағымен жарқылдайтын сияқты. Бұған қалай шыдарсың, Арсен Саманшин де шыдай алмады, көңілі босап, сағынышы оянды, күйсандықтың тілдерін еппен басып, сол бір әуенді қайтадан іздегендей болды. Қайтадан көңілі құлази бастады. Енді ол келмейді ғой, пианиноға да отырмайды, пианинодан төсекке дейін екі-ақ қадам, төсектің өз әуені бар... Оны еш кінәламайды, опасыздыққа қия алар емес, іс жүзінде солай болып тұрса да мұндайды ойлаудың өзі күнә, өйткені мұның түсінуінше, Айдана Самарова адамның дегеніне көнбейтін қырсық тағдырдың қияңқы әрекетінің құрбаны ғана. Оны өстіп ақтамақ болады, екеуінің қарым-қатынасының тұйыққа тірелуіне тағдыр кінәлі, осыны ойлағанда жаны тебіренді, көңілі толқып сала берді...

Осы сәт телефон шырылдады. Арсен селк ете қалды. Күткеніндей-ақ, Бектұр ағаның шопыры Итібай екен. Келе жатырмыз дейді...

Оларды даладан тосып алу керек. Арсен Саманшин бір киерін үстіне іліп, мойнына галстук тағып, екі минуттан кейін аулаға шықты, жасы үлкен туысты, ағайынның ақсақалын осылай күтіп алған жөн. Баяғы заманда мұндай құрметті қонақты ауыл сыртынан қарсы алып, атының тізгінін ұстап, сүйемелдеп түсіріп алатын, атын аулақ жердегі кермеге байлап, ауыздығын алып, айыл-тартпасын босатып қояды... Содан кейін алдына жем салып, сұлы береді, қазіргі қонақтың машинасына жанармай құясың...

Қиялдағы қонақтың аты алдындағы сұлыға енді бас қоя бергенде қымбатты туысы Бектұр ағаның автомашинасы да келді, машина болғанда қандай – арқыраған жапондық джип, қара түсті болса да айнадай жарқырап тұр, үлкенді-кішілі шамдарының әйнегі жылт-жылт етеді, моторының қуаты алты жүз аттың күшіне пара-пар, ауланың бір шетінен кіріп, енді бұның есігіне қарай жақындап келеді. Таулы аймақта осындай джиптер көп болса ғой. Бектұрдың Араб әмірліктерінен сатып әкелген темір тұлпары бүкіл Тұйықжар өңіріндегі осындай жалғыз-ақ машина, бұл жақта «Жигули» мен «Москвич» сияқты қарапайым көліктерді де саусақпен санауға болады. Енді қалай – халық әбден кедейленіп біткен, қаншама кіріптарлық жағдайда болғанымен бұрын колхоз кезінде итшілеп болса да өмір сүріп, тарығу дегенді білмеген талай адам бұл күндері өлмешінің күнін көріп отыр, болмашы ақыға иінін жазбай еңбек етеді, енді біреулері ұрлыққа салынып кетті, болашақ та бұлыңғыр, бизнеспен айналыс дейді, кәне ол – картоп қазып, жер қазғаннан басқа бизнес бар ма мұнда, енді қайттік... Есесіне бостандық алдық, аштан бұралтып қойған бостандықтың азабы ауыр болады екен, әзірше ауылдық жердің барша ауыртпалығын өтпелі кезеңге аудара салады, ертең нарықтық экономикаға өтеміз, сонда қарық боласындар! Ия, күтсеңші! Тіптен, бір әулекі енді баланы да нарыққа бейімдеп туу керек деп ұран салыпты. Бұл түрімізбен қайда барар екенбіз! Ауыл адамының қазір машинаны ойлауға шамасы жоқ, олар орта ғасырдағыдай жүкті есекпен тасиды. Әйтеуір, маршрутты таксилер келетін болыпты, бұған да шүкір. Жастар болса тік көтеріліп қалаға ауды, енді сол жақта қаңғып жүр...

Дегенмен, бизнес заманының шабысына жаяу қосылып жүргендер де бар. Біреулер тауды кезіп, жабайы бал жинап, соны саудаға шығаратын болыпты. Бұрын бұл өңірде балды сату деген болмайтын, оны тек тарту етеді, өйткені бал – жас-кәріге бірдей ем, таңдайының дәмін келтірер тәтті тағам. Жәй, сөздің орайы келгесін айтып жатырмыз, әйтпесе онда тұрған ештеңе жоқ...

Бектұр ағасы джипіне мініп, мұны іздеп келіп тұр. Неткен құрмет,

не деген ғанибет, осы өңірдің бетке ұстары – Бектұр Саманшиннің өзі келді! Ағасы біраз уақыттан бері аңшылық бизнесті жолға қойған, шаруасы дөңгеленіп тұр, жұмысы жыл бойы жүріп жатыр, маусым сайын әртүрлі жабайы аңдарды аулайды, олардың арасында қазір жұрт «Марко Поло» деп атап кеткен арқарлар да, тауешкі де, аю да, жыртқыш құстар да бар. Енді міне, қар барысын аулау да бизнестің ерекше түріне айналыпты. Жарайсың, Бектұр аға, айтатын несі бар, алтынды белден қазу деген осы, ақылды адам ғой.

Туыстар осылай кездесті – машина тоқтаған кезде Арсен джиптің есігін ашты, Бектұр аға күлімсіреп түсіп келе жатыр, інісінің қолын алып, құшақтап амандасты. Ия, түрі де, тұлғасы да келісті-ақ адам, әсіресе, кеудесін жапқан қаба сақалы өзіне ерекше айбын беріп тұрады. Жалпы, бұлардың тұқымындағы еркектердің бәрі сондай, Арсен де елден ерек көзге шалынатын жігіт, тек басқа Саманшиндер сияқты сақал-мұрт қоюды әдетке айналдырған емес.

Екеуі жақын туыстардың әдетімен қос қолдап амандасты, бір-бірінің алақанын қысқылап, мәре-сәре болып қалды. Маңдай түйістіріп, жымия күліп, ықылас білдірісіп жатыр. Бектұр аға быртиған қолын төсіне қойып, бірінші болып тіл қатты:

– Құдайға шүкір, аман-есенбіз, әйтеуір. Көріспегелі қанша болды өзі, Арсен, екі айдан асып кетті ғой деймін?

– Ия, байеке, үш айдай болып қалды.

– Көрдің бе! – деп бүйінің сирағындай түксиген қабағын бір көтеріп қойды Бектұр аға. – Қалаға бірнеше рет келгенмін, сені табудың сәті осы жолы түсті. Жарайды, енді арамызда көбірек болатын шығарсың. Өзің де түсініп тұрған шығарсың.

– Жақсы, байеке, әрине түсінемін. Ал, жолыға алмай жүргеніміз, сол баяғы қу тірліктің кесірі, онсыз тағы болмайды, әйтпесе... Жарайды, әлі де сөйлесе жатармыз. Ең бастысы, кездестік, әйтеуір...

Айдана екеуінің арасында болған жәйтті де, сол үшін кімнің көзіне шыққан сүйелдей болып жүргенін де, олар өзін жолдарынан қағып тастап, шетке қарай ығыстырып, сүйгенінің қасына жоламастай етіп қуып жіберуге, жалпы қоғамдық өмірден аластауға тырысып

жүргенін, бұған жауап ретінде өзінің не істеуге бел бұғанын ағасына айтпақ емес. Ондайды айтуға болмайды, бұл жолы әңгіме басқа, тікелей шаруаға қатысты болмақ. Бектұр ағаның да күткені осы, Тұйықжар тауынан осы үшін түсіп отыр.

Жақын туыстардың жайдары жолығысуы қастарынан олай-бұлай өтіп жатқан көршілердің де көңіліне жаққан сияқты, күлімсірей бастарын изеп қояды. Үсті-басы алқа-салқа, біреуі ит жетектеген екі бала пысық екен, аулада басқа да неше түрлі машина толып тұрса да, Бектұрдың джипін ұнатып қалыпты, бірін-бірі түрткілеп, әлденені сыбырласып айтып жатты, әрине, осындай жалтыраған, әрі қуатты машинаның руліне отырып жүйткітер ме еді, иті де қасында болса, көшедегі жұрттың бәрі бұларға таңдана қарап, екі батырға қол бұлғап шуылдасып жатса.

Джипке көзі түсіп кеткен Арсен бір сәт осыны ойлап, күліп жібере жаздады, көңілі көтеріліп сала берді.

Кейде айналадағы жайдарылық пен шынайылықтан жаныңның жадырап қоя беретіні бар ғой. Ондайда: сендер қуансаңдар – мен де қоса қуанамын дегің келеді. Жазғы күннің әлі қыза қоймаған шуағы да жер бетіндегі барша жанды мақұлыққа сәулесін төгіп, бір сәттік қуанышқа бөлегендей еді, төңірек түгел тамылжып тұр. Адам көңілінің бір сәттік қуанышына күннің өзі де ортақтығын білдіргендей болады.

Бұл дүниеде бәрі де өстіп мінсіз жарасым тауып тұрса ғой. Әрқашан осылай бола берер ме еді, алайда осындай сәтте аспанның әлдебір бұрышында бұлт үйіріліп, табиғаттың қабағы түйіле бастайтыны бар... Неге сөйтеді екен? Не керек оған? Мейлі, өзі білсін...

Сол сәтте Арсен Саманшиннің бойында кенеттен оянған жаймашуақ көңіл күй мен өз-өзіне сенімділік кейіннен, шаруаны талқылауға кіріскен кезде де сақталып қалды. Ия, Бектұр аға жұртқа сөзін өткізе алатын адам, бұл орайда оның бойынан өз шаруасына мығым қожайынның нық сенімі білініп тұрады, не айтса да орынды, барлық пікірімен де, келтірген дәлелдерімен де келісе бергің келеді.

Ия, аңшылық құруға заң жүзінде рұқсат етілген ресми құжаттарға

лицензия алудан бастап, түскен табыстан төленетін салыққа дейін бәрін ойластырып, негіздеп, жоспарлап қойған, осындай экзотикалық бизнестің бір парасы ретінде қар барысын аулауға да рұқсат етілгені құжаттарда жеке бап түрінде бекітіліпті. Араб ханзадалары (немере ағайынды) бұл жағынан әлдеқашан хабардар етілген. Олармен жасалған келісімшарттың ағылшын тіліндегі нұсқасын сонау көктемде-ақ Арсен Саманшиннің өзі дайындап берген. Мұны ұмытып та барады екен, енді соны нақты іске асыратын уақыт келіпті. Әрине, Бектұр Саманшин ағылшын тілінен мүлдем мақұрым, бұл өңірдің халқы сенің «инглишінді» қайтсін, сондықтан араб аңшыларымен аралас-құралас атаулы түгелімен Арсенге жүктелетін болды.

Меймандарға қызмет көрсетудің тәртібі тұрғысынан келгенде және Бектұр Саманшиннің жеке көзқарасы бойынша, араб ханзадаларымен араласу және делдалдық ету сияқты күрделі де құрметті іске Арсеннен басқа лайықты ешкім жоқ. Өйткені, патша тұқымынан болып табылатын араб ханзадаларына жәй ғана аудармашы емес, олардың мәртебесіне сай келетін елеулі тұлға, терезесі тең болмаса да соған жетекабыл, басқаша айтқанда, елден ерек адам керек екен.

– Сондықтан, қымбатты Арсен, ата-бабамыздың аруағы қолдасын сені, өзіңнен беделді, өзіңнен артық қандай тілмаш болуы мүмкін, өзің де түсінесің, топырағы торқа болғыр марқұм ағам – сенің әкең тірі болса, осы шаруаға ол да атсалыспас па еді, – деп нығарлап қойды Бектұр аға. – Бизнес үшін де беделді адамдар мен әріптестер керек. Көмектесіп жібер, екі аптадай бірге болсаң жетер еді, бұл саған қиынға соқпайтын шығар. Сенің тәуелсіз журналист екенің бүкіл аймаққа мәлім, қайда барып, қайда жүрсең де өз еркің өзінде, солай емес пе?.. Мынаны ұмытпа, өзің де білесің, бес күннен кейін ханзадалардың жіберген адамдары келеді, оларды дайындық тобы дейді ғой, өздері үш кісі екен. Араб ханзадалары өздерінің жекеменшік ұшағымен Әулиеатадағы айыртөртке келіп қонады.

– Аэропорт, байеке, айыртөрт емес, – деп ағайының сөзін түзеп қойды Арсен. Бірақ ол мұны елең қылған жоқ:

– Ал мен айырпорт деймін, біздің жақта оны солай атайды. Бізге ең жақын айырпорт сол. Өзің де білесің. Келісім жасауға көмектесіп едің ғой. Қағаздарды толтырғансың, телефонмен де сөйлестің, есінде ме, олар банктен хабарласты... Енді, міне – бірге жұмыс істейтін болдық. Араб ханзадаларын айырпорттан бірге қарсы алайық, тауға да бірге шығамыз... Ол жақта бәрін дайындап қойдық. Бұл жағына алаңдама. Бұрынғы колхоз кеңсесін сатып алғам, екі бөлмесін қонақүйге айналдырдық, қаладағыдай емес, әрине, дегенмен бұл да жарап жатыр... Аңшылыққа тура Үзенгілес асуының өзіне шығамыз, керек болса асудан әрі қарай да апаруға болады, арғы жағы Қытай, ондағы соқпақтарды жатқа білемін. Ол жаққа альпинистерден басқа ешкім бармайды, мейлі ғой, жас ханзадалардың барғысы келсе неге апармасқа? Барыс аулап көңіл көтерсін. Тегін емес, әрине. Өзің де білесің... Құдай қаласа, барыстар үшін біраз олжа түсірерміз деп ойлаймын. Әркім өз үлесін алады...

Өстіп тағы біраз шаруаны пысықтап алды. Бұл орайда Бектұр Саманшин бәрін ойластырып қойған екен, нағыз бизнесменге тән қарымы бар екені байқалып тұр – араб ханзадаларының аңшылық құруы мен демалуы үшін не керектің бәрін сайлап қойыпты: жорық шатыры да, мініс аттар да, атшылардың кім болатыны да мұқият сараланған. Мәртебелі меймандардың аттарын күту, ерттеу мен ерін алу – осының бәрі тек өздеріне ғана белгілі, әлдеқашан сыннан өткен сенімді адамдарға жүктеліпті, ал қару-жарақ пен жарық түсіретін және алыстан көретін дүрбі тәрізді құралдар үшін кім жауап беретіні құдды ресми хаттама тәрізді алдын ала жазып қойылған. Арсен Саманшин туысына іштей сүйсініп, мақтан тұта бастады, сонымен қатар, адамның мақсатты әрекетінің арасында бизнестің алдына түсер ештеңе жоқтығына тағы да көз жеткізгендей болды. Ия, адамның ұмтылысының биік шыңы бизнес болып қалатын шығар, сірә.

Тұйықжардағы аңшылық бизнестің жоспары да талқыланып бітті, егер мұны қарлы таудың қолаттарын шарлаған қар барыстары білген болса, жота-жотаны қуалап, асудан асып жоғалмас па еді, осы жоспарды солардың арасындағы ең әлсізі, жыртқыш ағайындарының

арасынан біржола аласталған Жебе-Барыс білсе қайтер еді? Жадыланып қалғандай болып, Үзеңгілес асуының түбінде өстіп әлі де жата берер ме еді, әлде... Нені күтіп жатыр ол?

Арсен Саманшинге келсек, осы бизнес-процеске қатысы бар адам ретінде алдағы аңшылықтың қалай ойластырылғанын, әрине, егжей-тегжейіне дейін біледі, әсіресе Бектұр Саманшинмен кездескеннен кейін бәрін жақсылап тұрып пысықтап алған, десек те, кейін белгілі болғанындай, алдында не күтіп тұрғанын, өмір соқпағының соңғы бұрылысы қайда апарып тірерін ол да білмеген екен. Әрине, оны да ескеруге болар еді деп сәуегейсу қиын емес. Алайда болары болып, бояуы сіңген соң ақылды болып көрінудің не қажеті бар? Жағдайдың өзі тура солай қалыптасып келе жатты. Тылсым дүниенің құдіретті күшінің қалауымен алдын ала дайындалған сұрапыл жоспар іске асып, болар іс болған кезде біздің кейіпкеріміздің бар бітіргені – күнделігіне «Көрінбес қақпа немесе шарасыздық формуласы» деп айдар тағып, бірер ауыз сөз жазып үлгерген екен. Тағдырымен сырласу тәрізді осы жазбасында ол былай деп ой түйеді: «Тағдырдың өзі алдымызға тартқан әрбір тосқауылдың алдын ала дайындалған, айқара ашық тұрған көрінбес қақпасы болады, осы қақпаның табалдырығынан аттау маңдайына жазылып, пешенесіне бұйырған әр адам мұны сол көрінбес қақпаның арғы жағына өткенде бір-ақ біледі. Қақпадан кірген адамның кері қайтуы мүмкін емес, бұл да қайтадан дүниеге келудің болмайтыны тәрізді бұлжымас қағида. Бұл – көрінбес қақпаның арғы жағына өтуге бұйырылған адамға тағдырдың шығарған үкімі. Шарасыздық формуласы деген осы – кірер жол бар да, шығар жол жоқ».

Жазмышты мойындауға мәжбүр болған адамның бұл сөзі әлі де жалғасып, Арсен Саманшиннің қаламынан туған қайғылы эссеге ұласуы мүмкін еді, бірақ тек бір ғана жағдайда, егер содан кейінгі оқиғалар тізбегі басқаша түзілгенде ғана...

Таңертеңгі салқын леп басылып, күн көтерілген сайын ыстық та күшейе бастады. Үйдің де ауасы тарылып, қапырық болып кетті. Әңгіменің арасында Арсен Саманшин орнынан тұрып, түнде ашық

қалған терезені жапты да, шкафтың жоғарғы жағында, қабырғаға орнатылған шағын конденсаторды қосты. Көп қабатты үйлерде ыстыққа шыдау қиын, мұндайда тек конденсатор ғана жаныңды сақтап қалады. Бұған дау бар ма. Бектұр аға терезені ашып қояды өтінді. Таулы өлкеде таза ауамен демалып үйренген адам ғой. Әрине, қонақтың айтқаны заң... Терезенің ашық тұрғаны да бір нәрсеге себеп болыпты. Ондай боларын кім білген...

Туысқандар екі сағаттан астам уақытқа созылған әңгімеге қайта оралды. Бұл уақыттың ішінде ақкөңіл де шаруақор шопыр Итібай шәйін де ішті, джипке жанармай құйып, жуғызып, базардан жеміс әкеліп те үлгерді. Екі туыстың арасы жер-жиһанды жайлап алған бизнес арқылы бұрынғыдан да жақындай түскен секілді, айтпақшы, таулы өңірдің адамдары қазір дүниені шарлап жүрген саудагерлердің айтқан сөзіне сенер-сенбесін білмей дал болып жүр екен – гүл екеш гүлді де саудаға шығаруға болады екен ғой? Ондайды кім естіген! Адам шіркіннің ойлап таппайтыны болсашы, гүл деген өз-өзінен өсіп тұрған нәрсе емес пе, оны қызықтауға болады, әсемдігіне сүйсінесің, қасынан өтіп бара жатып, атыңнан түсіп, балаларды қуанту үшін бір дестесін жұлып алуға болады, оны сату деген күлкілі ғой... Міне, сол аңғал халықтың қалың ортасынан шыққан ағайынды Саманшиндер енді аңшылық құру жөніндегі ауқымды бизнес-жобаны талқылап отыр. Мәселе адам көзінен аулақта өмір сүретін, әлемдегі ең құпия жыртқыш – қар барысы туралы, нарықтың қолы неткен ұзын еді, оларға да келіп жеткені ғой.

Аңшылықтың да нарыққа бейімделе бастағанын осыдан-ақ біле беріңіз, бүгінгі әңгіменің арнасы сол төңіректен ұзап шығар емес. Алдағы аңшылықтың жай-жапсарын қағазға түсіріп отырған ағайын тыңдап отырып, Арсен Саманшинге осының бәрі тура театрдағы қойылым сияқты көрініп кетті, режиссері – бұрынғы колхоз бастығы, мүмкін шынымен ақылды адам шығар, міне енді ол келесі көріністі суреттегендей-ақ, аңшылық тәсілдерін баяндап кетті. Мысалы, Бектұр Саманшин шетелдік аңшылардың қалаған аңын тандап тұрып атып алуы үшін тау тағыларын қоршауға қалай қуып тығуға болаты-

нын тәптіштеп кетті. Естіген құлаққа ауыр тиетін осы бір зымиян тәсілді амалсыз тыңдауға мәжбүр болған Арсен Саманшин енді оның мән-жайын ұғып алуға тырысты, өйткені ертең таудағы аңшылықтың қыр-сырын араб ханзадаларына егжей-тегжейлі түсіндіруге тура келеді, сөйтіп отырып, қазір сонау Еренқабырға тауында қаннен-қаперсіз жортып жүрген барыстарға жаны ашып тұрғанын аңдады, «қайран ғана барыстарым-ай, дәл қазір алыстағы қалада, нөпірлеген адамы көшеге сыймай құжынаған мегаполистегі «хрушев үйлерінің» бірінде отырған екі туыс қазір сендердің тағдырларыңды шешіп отырғанын, құдды бір Жаратқанның өзіндей-ақ қай күні, қай сағатта жаныңды аларын белгілеп отырғанын білмейсіндер ғой, сендердің сорларың да осы» деп іштей тебіренді. Егер мұны білер болса, тағы аңға да жан керек, кешігіп қалмай тұрғанда Гималайға ма, әлдебір қиян тауға безіп жоғалмас па еді.

Қиял шіркін не деген жүйрік, қырандай самғап біресе ұяға, біресе қияға сермейді. Мұндай да әумесерлік болады екен, кенеттен басына әрі керемет ізгі, әрі ессіз сандырақ бір ой келді: айталық, осыны таудағы барыстарға қалай білдіруге болар еді? Қиялдың бүйтіп шарықтауын шалықтау десе болмас па, соған мүмкіндік болған күннің өзінде де ондайды ойыңа алуға қалай дәтің барады, бизнесті қайтпексің, бизнес қайда қалмақ? Аспанға ұшып кете ме? Қайдағы бір жабайы аңдарды құтқарамын деп бизнесті құрдымға кетіркөкпісің? Соны айтшы? Осы қиялың шындыққа айналып, тағы аңдарды шынымен құтқарып қалдың делік, сонда не болмақ? Дүние-әлем сол күйі тұра берер деп пе едің? Жоқ, онда бәрі құрып тынар еді, адам баласы өз қолымен жасаған ақырзаманның құрбаны болып, жер бетінен өзін-өзі құртып тынады. Сондықтан – жоқ дегесін жоқ, бизнестен асып ешқайда кетпейсің, қалғанының бәрін сосын көре жатармыз, кейін, кейін... Әйтпесе, байқап көр, жағыңды ашсаң болды – өз басыңды өзін жұтқаның, одан да асылып өлгенің артық! «Мерген» деп аталатын аңшылық бизнес фирмасының бастығы Бектұр ағаның байыппен айтып берген нұсқауларын қойын дәптеріне ағылшын тілінде түсіріп отырып араб ханзадаларымен жұмыс істеген кезде керегі болады –

Арсен Саманшин еш себепсіз, ішкі түйсіктің түртпегімен, аяқ астынан осыны ойлады, әлде бұл да Құдайдың жіберген жазасы ма екен?

Бектұр Саманшин, сол сәтте, әрине, Арсеннің не ойлағанын, жан дүниесінде қандай толқын жүгіріп өткенін аңғарған жоқ, оның өзі де бұл жайында тіл қатып, емеуірін білдірген емес.

Ортақ шаруаны талқылап отырған екі адамның біреуінің басына осындай теріс ой келеді деп кім ойласын, мұндайды түсіндіріп берудің өзі де мүмкін емес. Таудың арғы бетінде сокқан желден бергі беттегі ағаштың бұтағы шайқалмайды ғой.

Көңілі күмән атаулыдан ада Бектұр Саманшин інісін туыстарша жақын тартып, әлгі ұсынысын нық сеніммен, бажайлап айтып берді. Жоспарын қағазға сызып, таудағы шатқалдар мен құз-жартастардың қай тұсына тосқауыл қоятынын белгілеп отыр, сол маңды жан-жағынан, ең кемі үш, әйтпесе төрт қапталдан қаумалап, қоршап алған жөн, әйтпесе жыртқыштарды аранға жығамыз деу бос әуре болмақ, сөйтіп жан-жақтан бір мезгілде даңғаза көтеріп, улап-шулап, тағы аңдарды қажетті бағытқа қарай қуалайтын боламыз. Әрине, жолымыз болуы да, болмауы да мүмкін. Қайткен күнде де кемінде бес-алты жігіт керек, олар жыртқыштарды ат үстінен үркітіп, мергендер жасырынған орынға қарай қуалауға тиіс. Меймандардың жолы болып жатса, олардың жергілікті көмекшілерінің екі есе жолы болғаны, түскен ақшаны бәріміз бөліп аламыз. Әркімге өз үлесі тиеді, әрине. Сондықтан, әркімнің де тырысып бағатыны түсінікті шығар...

Бектұр Саманшин өзінің тікелей басшылығымен өткізілетін мұндай жауапты жұмысты сеніп тапсыруға болатын ауылдастарын да атап өтті. Олар ендігі аттарын баптап, қарулары мен даңғыраларын дайындап жатқан да шығар...

Ия, туысканының әңгімесі мұны айран-асыр қалдырды, ағайы болашақ клиенттерге арналған бизнес-аңшылықтың жоспарын келістіріп тұрып жасаған екен. Ыстық шәйді баптана ұрттап қойып, екеуі ұзақ отырды, тең аңшылықты ғана емес, басқа да шаруаларды сөз етті, туған өлкеде әңгімеге татитын жәйттер баршылық емес пе.

Сөйтіп отырғанда бір қызық болды, шынымен таңғаларлық жәйт. Мұндайды ойдан шығара алмайсың.

Мәселе мынада, жаз кезінде аулада, үйлердің төңірегінде кептерлер мен қарлығаштар қаптап кетеді, биік үйлердің шатырларына, төбесі мен қабырғасының арасындағы қуыстарға ұя салып, мекен етіп алған. Оларға ешкім назар аудармайды, кептерлер әдемі болып келеді, оларды тұрғындардың ұнататыны бар, қарлығаштарда ешкімнің шаруасы жоқ, өздерімен өздері тірлік етіп жатыр. Бірде топтасып, бірде жеке ұшып-қонып жүре береді, қанаттанып қалған балапандарын ұядан шығарып, ұшуды үйретеді. Баяғыдан бері солай әлі де солай болып келе жатыр... Шықылықтаған торғайлардай емес, қарлығаштар текті құс қой – сұлу, сымбатты, тіптен сыпайы деуге де болады...

Бірақ олай емес екен. Бұл жолы олар ерекше қызық мінез көрсетті, әлде бірдененің нышаны ма екен...

Ағайынды Саманшиндер дастарқан басында әңгіме құрып, таңертеңнен бері өздерінің бизнес-жобасы мен таудағы барыстарды аулау жөніндегі жоспарын талқылап отырған, Арсен Саманшин қолындағы қойын дәптеріне ағайынның айтқан сөздерін ағылшын тілінде түсіріп жатты, араб ханзадаларына істің мән-жайын ұғындырып беруі керек қой, сол кезде ашық тұрған терезеден екі қарлығаш ұшып кірді, шамасы, жұптас болса керек. Егер олар мұнда қателесіп, адасып кірген болса, әлгі терезеден кері қарай ұшып шыға алатын еді. Онда тұрған не бар, құстар да адасатын шығар, бұған таңданатын ештеңе жоқ... Бұл екеуі кері қайтуға тырысар емес, бөлмені айнала ұшып жүр, әлсін-әлсін шықылықтап, дыбыс беріп қояды.

– Ой, мыналарды қара, қарлығаштар ғой, бұлар қайдан жүр! – деп таңданысын білдірген Бектұр аға бір қозғалып қойды. – Өстіп терезеден кіріп кете бере ме өздері?

– Жоқ, бірінші рет көріп тұрмын. Бұрын бүйтіп кірген емес. Жалпы, біздің аулада құс көп, терезенің алдымен олай-былай ұшып өтетіні бар. Осы үйдің шатырының астында

ұясы болса керек, – деп түсіндіре бастады Арсен Саманшин.

– Әлде бірденеден қорқып кетті ме екен? Терезені ашыңқырашы, ұшып кетсін.

Терезені шалқайта ашып тастады, қарлығаштардың қайтқысы келмейтін сияқты. Кіп-кішкентай көздері жылт-жылт етіп, төбені айнала ұшып, тынбастан шықылықтай береді. Шынымен әлденеге алаңдаулы сияқты. Жайшылықта адамдарға жақындай бермейтін құстар бұл жолы үйдің ішіне әдейі ұшып кірген тәрізді, бірдене айтпақ болатындай ма, әлденеден сақтандырғысы келе ме... Әйтеуір сол сәтте Арсен Саманшинге солай көрініп кетті, бұл ойына өзінің де күлкісі келді, үлкен Саманшин орындықтың арқалығында ілулі тұрған сүлгіні алып сермелеп, құстарды қуып шықпақ болып жүр. Қарлығаштар сүлгіден қашып, аулаға ұшып шықты...

– Қызық болды-ау бұл, – деп басын шайқап қойды Бектұр аға. – Мұнысы несі екен? Жарайды, ұша берсін. Жұмыс істейік, уақыт тығыз. Сен қашан келмексің, соны анықтап алайық, аң үркітетін жігіттермен жолығуымыз керек. Сосын екеуміз келісімшартқа отырамыз.

– Екеуміздің арамызда қандай келісім-шарт? Оның не қажеті бар?

– Жоқ, жоқ, қазір онсыз болмайды. Келісімшартсыз бизнес бола ма екен!..

Арсен Саманшин ағайының бұл ұсынысынан бас тартпақ болған: қажеті жоқ, байеке, мен саған әкемдей сенемін ғой, аузын ашып үлгерген жоқ, әлгі екі қарлығаш тағы да ұшып кірді, төбені бойлап шыр айналып жүр.

– Ха, – деп таң-тамаша қалды Бектұр аға, – мыналар қайтып келді ғой! Бұнысы несі?

«Ия, бұл екі құс әлденені айтып бітіруге немесе аяғына дейін тындауға, яки өздерін толғандырған әлдебір жаңалыққа толық қанығу үшін қайтып келгендей көрінеді екен», – деп ойлады Арсен, сол сәтте әлденеге мазасызданып жүрген қос қарлығашқа көз алмастан қарай беріп, екеуінің мұң шаққандай шықылықтауы нені білдіретінін білсем ғой деп қиялдады. Бектұр аға: – Құстарды қуып

шығып, терезені жауып, – қойшы деп өтінді. Сүлгіні қолға алуға тура келді, сосын терезені жауып тастады. Содан кейін шкафтың үстіндегі конденсаторды қайтадан қосты. Терезе жабық, Бектұр аға ыстықтап жүрер.

Алайда бір минут өтпестен әлгі екеуі терезенің алдына тағы ұшып келді, әйнекті тесіп жіберердей үңіле төніп, әлгінде айтып үлгермеген әлдебір маңызды хабарды жеткізбек болғандай, немесе әлденені ескерткендей тағатсыздана шықылықтайды... Сыртта тұрып іштегі екеуіне үңілген қарлығаштар өздерінің осы адам сенгісіз әрекетін ақтарлықтай әлдебір құпия сырды ашуға ниеттеніп тұрғандай. Егер дауысы болса айғайлап жібергелі тұрған тәрізді. Бізді тыңдап алыңдар деп талап ететін сияқты ма...

Бектұр аға иығын қиқаң еткізіп, өз-өзіне сұрақ қойды:

– Бұл ненің нышаны? Жақсылыққа көрінсе игі еді... Жарайды, бұларға бола алаңдамай-ақ қояйық. Терезенің пердесін жап, бізді көрмейтін болсын. Мүмкін сонда тынышталатын шығар.

Терезенің пердесін түсіруге тура келді.

Содан кейін туыскандар оны-мұныны сөз етіп тағы да біраз уақыт отырды, Арсеннің ойынан әлгі жұмбақ қарлығаштар кетпей қойды, ондайды кім көрген, құстардың осындай қылық көрсеткенін бұрын-соңды естіген емес, олардан жасырынып, терезені жауып алғанына аздап өкініп те отыр...

Екеуара әңгіме барысында осы ойдан арыла алмай қойды, келген шаруасын пысықтап алғанына көңілі тоғайған Бектұр Саманшин жақын туыстығын пайдаланып, Арсен інісінің бойдақтық өміріне қатысты өз пікірін білдірді:

– Жағдайың жаман емес-ау, Арсен, – деді ол інісінің жүзіне тура қарап, – құрақ ұшып күтіп алып жатырсың, оныға рахмет, дегенмен, көңіліңе келмесін, бойдақтардың шәйін ішуді қоятын уақыт жеткен жоқ па осы? Әрине, мәселе шәйда емес, несіне соза бересің, үйленіп алмайсың ба, біреулер бес-алты әйелім бар деп теледидардан мақтанады, сен болсаң бір рет сүрініп кеттің де, әлі оңала алмай жүрсің. Жоқ, мұның болмайды, Арсен. Өзің жассың, ақылдысың,

марқұм әкең сені мактан тұтар еді, тірі болса немере сүйгім келеді деріне күмәнім жоқ, рас, бай емессің, бірақ күніңді көре алмай жүрген де ештеңе жоқ, туыстардың бәрі сенің тойыңды күтіп жүр. Өз басым әрқашан дайынмын, құдалығыңа жұмсауға бір үйір жылқы да бөліп қойғам, керек десең осы қалаға айдап әкелейін. Күлкісі жоқ. Жақсы әйелді қаладан да, даладан да табуға болады. Таңдағаныңды ал. Уақыт болса өтіп барады... Өзің де түсінесің ғой бәрін.

Арсен жымыып, келісім бергендей басын шұлғып қояды, сөйтіп отырып әңгімені басқа тақырыпқа бұрмақ болып еді, кенет Бектұр Саманшиннің ойына әлдене түсіп кетті:

– Тыңда, Арсен, мүмкін әлгі қарлығаштар мұнда тегіннен-тегін ұшып келмеген болар, ә, қалай ойлайсың? Олар да сенің әйеліңді көргісі келіп, шыдамай үйге кіріп келген болар! – деп өз әзіліне өзі мәз болып қарқылдап күліп қойды. Бірақ Арсен шынымен жауап берді:

– Олай болса ештеңе емес қой.

Кейін аулада Бектұрды шығарып салып тұрып та Арсен осыны ойлады: «Егер олай болса ештеңе етпес еді». Бектұр Саманшин шаруақор адам, оның ойында басқа нәрсе жүр. Жуғаннан кейін бұрынғыдан бетер жарқырап шыға келген джипінің қасында тұрған Арсеннің шаң басқан «Нивасын» көріп, былай деді:

– Тыңда, Арсен, егер бәрі өзіміз ойлағандай сәтті өтіп жатса, сен де осындай бір джип сатып алар едің, оны да ойлап қой. Қашанғы «Нива» мініп жүре бермексің, әрине, бұл да жаман машина емес, кеңестік дәуірден қалған мұра, дегенмен қазіргі бизнес заманында сен сияқты адамға джиптен лайықты көлік жоқ.

Арсен де Бектұр ағайына ризашылық білдіріп жатыр:

– Рахмет, байеке, рахмет, ретіне қарай көрерміз, джип деген таулы жерде мінуге жақсы, дегенмен көре жатармыз оны – өзі әлі соны ойлап тұр: «Олай болса жақсы ғой», сөйтіп әңгімені басқа арнаға бұрып жіберді:

– Ия, Итібай, қалай демалдың? Жарайсың, осы бетіңнен тайма. Біздің жақтың тауына сен сияқты жігіттер ғана шыдай алады.

– Ия, Итібай екеуміз бұл тауды біраз шарладық қой. Қанша жол жүрді деп ойлайсың? Үш жүз шақырым!

– Үш жүз қырық болды! – деп қосып қойды Итібай күлімсіреп.

Туысқандар құшақтасып қоштасты, Арсен джиптің соңынан қолын бұлғап шығарып салды, ойынан әлгі сұрақ кетер емес: «Олай болса ештеңе емес қой!»

Қарлығаштардың жұмбақ қылығын ұмыта алмайтындай Арсен Саманшиннің тағы бір себебі бар еді, одан тек көңілі жабырқайды. Бұл туралы ешкімге тіс жармақ емес, әрине, қарлығаштарға қатысты осы жәйтті естісе, Айдана ғана шын таңырқап, бұдан әлдебір сырлы да мәнді қорытынды түйер еді, осы жөнінде қандай да бір хикая жазса, либретто немесе жан тебіренер ән туса ғой деп армандары сөзсіз. Ия, ол күтпеген жерден оңаша сырласуға түрткі болар әңгіме таба қоюға шебер-ақ. Осындай сырласу ғашықтарды бұрынғыдан да жақындата түспей ме. Қанша рет солай болды екен. Енді оның дауысын телефоннан естудің өзі мұң, әлгі бір лимузинге отырып, тайып тұрды, есесіне қазір ақшаға бөгіп жүр. Не істерсің бұған! Әйтпесе әлдебір тылсым сырлы хабарды жеткізбек болған жұмбақ қарлығаштар туралы дереу соған айтып бермес пе еді. Іштей оларға «хабаршы-қарлығаштар» деп ат қойып алды. Тек олар қандай хабар айтпақ болды екен?

Әрине, бір-екі күннен кейін бұл да ұмытылып кетері сөзсіз, солай болды да, Тұйықжар тауында өтетін алдағы бизнес-аңшылыққа дайындалу оңай емес, шаруа бастан асады, соған білек сыбана кірісіп кеткен, кенет әлгі хабаршы-қарлығаштар қайтадан есіне түсті, солар шынымен әлденені хабарламақ болды-ау деген байламға келді, сөйтіп ол тау бөктеріндегі туған ауылына келгелі бесінші күн болғанда күнделігіне: «Көрінбес қақпа немесе шарасыздық формуласы» деп айдар қойып, түңіліске толы ащы ойларын жазды, өз-өзіне тағы да ескерткендей, баяғы бір ойларын қайталаған:

«Бұл туралы бірден біле алмайсың. Тағдырдың өзі алдымызға тартқан әрбір тосқауылдың алдын-ала дайындалған, айқара ашық тұрған көрінбес қақпасы болады, осы қақпаның табалдырығынан

аттау маңдайына жазылып, пешенесіне бұйырған әр адам мұны сол көрінбес қақпаның арғы жағына өткенде бір-ақ біледі. Тек солай ғана болады. Арғы жаққа өткен адам мұны сол қақпаның табалдырығынан аттағанда ғана біле алады. Қақпадан кірген адамның кері қайтуы мүмкін емес, бұл да қайтадан дүниеге келудің болмайтыны тәрізді бұлжымас қағида. Бұл – көрінбес қақпаның арғы жағына өтуге бұйырылған адамға тағдырдың шығарған үкімі. Шарасыздық формуласы деген осы. Кірер жол бар да, шығар жол жоқ».

Әлгі қарлығаштар шынымен осы туралы ескертпек болғаны ма? Олар мұны қайдан біледі?! Күлкілі ғой бұл. Нағыз ақымақтық. Жабайылық. Мұндайды да ойлауға болады екен-ау. Әзірше солай болып тұр. Әзірше... Кейіннен Арсен Саманшиннің қаламынан осындай ойлар қағазға төгілуі үшін де әлдебір оқиғалар болуға тиіс еді. Әзірше ондай ештеңе байқала қойған жоқ. Мазасызданатын ештеңе жоқ, бизнес-жоспар бойынша белгіленген жұмыстар өз ретімен жүріп жатыр.

Тағдырының қандай тарту дайындап қойғаны қаперіне кірмеген жігітіміз әлі де өз ойымен болып жүр, Айданамен жолығып, сол бір тылсым сырлы қарлығаштар туралы әңгімелеп бере алмайтын болдым-ау деп мұңаяды. Тапқан екен! Осы да себеп болып па, әлде осыны ести сала Айданасы құйғытып жетіп келіп, кәне сол ғажайып қарлығаштар, көрсетші маған! – деп мойнына орала кетеді дей ме? Есі дұрыс па өзінің, әлде сүйген қызы тастап кеткен соң шалықтай бастаған ба?

Түптеп келгенде, оның жағдайы да Үзеңгілес асуының түбіне әлдебір сиқырлы күш байлап қойғандай не әрі, не бері кетпей жүріп алған, үйірінен аласталған Жебе-Барыстың жағдайымен шамалас-тұғын. Нені күтіп жүр ол?

VI

Екі күннен кейін Арсен Саманшин өзінің «Нивасымен» жолда келе жатты. Ия, араб ханзадаларының келуіне санаулы күндер қалды, Араб әмірліктері билеушісінің мұрагері Хасан мен кувейттік

Мысыр екеуі немере ағайынды екен. Әрине, олардың толық аты-жөнін айтып шығу да, есте сақтау да оңай емес, бұл үшін алдын ала дайындалып, жаттап алу керек. Әзірше осы да жетіп жатыр – ханзада Хасан мен ханзада Мысыр... Арсен Саманшин өзінің туған өлкесі – Еренқабырға тауының бір сілемі болып табылатын Тұйықжарға сол екеуінің аңшылық құруына қызмет ету үшін келе жатыр.

Жол әжептәуір ұзақ болатын – бес сағатқа жуық уақыт керек. Талай жүрген жолы ғой, әсіресе автокөлік айдауды үйренгеннен бері. Әр жолы сынақтан өткендей боласың – жолдың тек жартысына ғана асфальт төселген, қалғаны – жәй топырақ төгілген үйінді жол, тау бөктерін қиялай, біресе өрге көтеріліп, біресе еңіске түсіп ілбіп отырасың. «Нива» әлі де әжетке жарайды, әзірше жүрісінен жаңыла қойған жоқ, дегенмен соңғы кездері қалада саңырауқұлақша қаптап кеткен шетелдік машиналардың арасында сиреп бара жатыр.

Қаланың шет жағындағы бұралаң көшелерді айналып өтіп, шығысқа қарай беттеп келеді, қала сыртындағы бақшалар мен ауылдардың қасымен біраз жүрген соң бұрынғы колхоздар мен совхоздардың егіс алқабына шығасың. Алдында тау жоталарына барып тірелетін егістік жатыр, оның арғы жағынан Еренқабырғаның қарлы шыңдары мұнартады, сол таудың шатқалдары мен қолаттарында жолбарыстар мен қабыландардың туысы, бұл күндері ауқымды халықаралық аңшылықтың нысанасына айналған қар барыстары ықылым заманнан бері тіршілік етеді, араб аңшыларының мұнда жер шарының басқа бір географиялық аймағынан келгенін ескерсек, солай болып тұр.

Арсен Саманшин өзінің «Нивасымен» сол биік-биік шыңдары көк тіреген тауды бетке алып, өзінің туып-өскен өлкесіне қарай тартып келеді, бұрын мұнда әртүрлі шаруалармен, біреулерді жерлеуге, біреулердің үйлену тойына, жақын туыстарының қоныс тойына келіп тұратын. Бұл жолы басқа тірлікпен келе жатыр, апасының үйіне түседі, ол да біраздан бері үйге тағы да бөлме қосу керек деп қыңқылдап жүрген, күйеуі ауылдың ұстасы, бұл күндері ұстаның табысы мардымсыз болып кетті, Өскен деген ұлы үйленбек, оған да

қаржы керек, қысқасы, егер жолы оңарылып, бизнес-жоспарлары орындалып жатса, апасына міндетті түрде көмектеседі, онсыз бола ма.

Бұл жолы Арсен Саманшин ауылына ерекше себеппен келе жатыр, бұрын мұндайды өзі де көрген емес, не дегенмен тәуелсіз журналист емес пе – өз еркі өзінде, қызмет бабы бойынша ешкімге тәуелді емес, сондықтан жақын туысы, осы өлкенің бетке ұстары, аңшылық бизнесін алғашқылардың бірі болып ашқан Бектұр Саманшиннің бір сөзін екі етпей қабыл алды. Жерлестері Арсеннің бұл кішіпейілдігін өздерінше бағалады, туыс екенінде дау жоқ, дегенмен аспаннан өзі түскелі тұрған долларлардан кім бас тартсын. Ондай ақымақты таппайсың қазір. Араб аңшыларының сапары, дұрысы, тауда жортқан қар барысының осы өлкені мекендеуі қыпқызыл ақша болып қалтаға өзі-ақ құйылғалы тұрған жоқ па. Өйткені қазір жабайы аңның өзі де нарықтық айналымға түсіп кеткен, мұндайды кім ойлапты. Егер бұл жақта қар барысы болмаса, онда араб ханзадалары мыс-мыс ақша шығарып, сонша жерден сандалып келер ме еді мұнда? Әркім де өз қалтасын ойлайды. Қашан да солай болған және бола да береді.

Ал ақша жүрген жерде басқаның жан дүниесінде не болып жатқанында кімнің шаруасы бар. Біреулер атқа мінеді, біреулер бокқа мінеді. Менікі жүре тұрсын, бөтендікі тұра тұрсын. Әркімнің өз ойлағаны бар. Сондықтан Арсен Саманшиннің аудармашы болуға келісім беруінің шын себебі не екенін ешкім білген жоқ, білуге тырысқан да жоқ.

Жалғыз өзі рульде келе жатып, спидометрдегі жылдамдықтың өзгеруі мен жолда кездескен басқа машиналарды бақылаумен ғана болған, әсіресе бұрылыста сақ болу керек, шірей тиелген әйдік-әйдік жүк машиналары, кейде оларды «қытай-машина» деп атайды, аударылып кете жаздап эзер келеді, олардың қасынан аман-сау өткен сайын бір жеңілдеп қаласың, жол бойындағы осындай әбігерге қарамастан, сол баяғы бір-ақ нәрсе ойынан кетер емес: енді не істейді, қалай өмір сүреді? Тек сол ғана болса жақсы ғой, ара-арасында соңғы

кездері ойына жиі оралып жүрген сол бір қатігез пиғыл кенеттен қылт ете қалады, сол ойынан өзі де қорқып, еске алмауға тырысады, айтсе де болар емес. Сол сәтте Арсен Саманшин машинада отырып, орнынан ұшып тұра жаздайды – «ақтық жауаптың» әлегі азапқа салып келеді. Бұл қандай «ақтық жауап», қайдан шыққан пәле? Қолаamtаның арасынан жылтыраған шоқ тәрізді көкейін күйдіріп, жанын жеген кек алуға деген құштарлықты – өлтіреді және өзі де өледі! – ішінен солай атаған. Және бұл ойынан бас тартуға болмайды. Сонымен қатар, осыншама надан болғаным ба, өз-өзімді жеңе алмайтындай мәдениетім соншалықты төмен бе, жан дүниемді қайта жаңғыртуға шамам жетпейтін рухым әлсіз болғаны ма деп таңданып та келеді. «Бір кезде ізгі жүректі ақкөңіл адам сияқты едім, – деп ойлады ол, – сөйтсем мен де бір түкке тұрғысыз күйкі пенде екенмін-ау. Жабайы түйсік жанымды жеп барады, нарықтық идеология маған арналмаған болып шықты, бір теуіп жол жиегіне лақтырып тастамақ... Социалистік монополиядан құтылып едік, нарықтық монополияға тап болдық – осыны ойлаған кім бар? Монополияға көңісі келмеген қырсықтарды қай кезде де қылғындыра салатын. Сөйтіп сені өлтірмек болады екен, сен де өлтір оларды! Ерегіскен дұшпанға берер ақтық жауабың осы...» Өзін-өзі ұялтпақ болып, айыптап, мазақ қылғысы келеді, жүрегінің түбінде райынан қайту, кешіру жөнінде мысқалдай сезім жоқ. «Ақтық жауап» беруге толық хақым бар деп бекініп алған...

Тау бөктеріндегі айналма жолмен «Нивасын» айдап келе жатқан ол өстіп өзі сияқты Құдайдың назарынан тыс қалған немесе сол Құдайдың өзі бар болса, оны әлдеқашан ұмытқан миллиондаған пенделер әбігер болып жүрген үлкен қаладан біртіндеп алыстап бара жатты. Жанын жеген мазасыздық пен бұлдыр үрей, қайғы-мұңы мен таңғы ұйқыдан оянған сәтте қиялын тербер арман-аңсарына деген сағыныш өзімен бірге кетіп барады; қарғыс атқыр сол қала ғой мұны Айданадан айырған, ару қызды бұқаралық мәдениеттің қапасына қамап қойды (қызықты қара, бұқаралық мәдениет темір торлы түрме болып шығуы да мүмкін екен-ау!), бұл түрме де кәдуілгі

кылмыскерлерді қамайтын түрмеден бір кем емес, ол жақта қарулы күзет, мұнарадан бақылап тұрады, бейне-көрініс құралдары және бар, мұнда есіктің артында, сахнаның сыртында, лимузиннің ішінде тәулік бойы бизнес-күзетшілердің қоршауында жүресің. Мәңгілік қалыңдықты солардың қай-қайсысы да қамауда ұстай алмас еді, сан ғасырдан бері тауды кезіп жүргені де содан, бостандықты сүйгенінен емес пе. Қала халқы ондай мұңлықты қайтсін... Сахнаға шығып, адамдардың жан сезіміне, санасына жол ашуына ешқашан мүмкіндік бермейді олар...

Арсен Саманшиннің бүйтіп қалаған жағына кете беруіне қаланың да көңгісі келмейтін сияқты. Қала оны жол бойы телефон арқылы тауып алып, жағасына жабысып жіберер емес, жол үстінде де, кейде сөзінен жаңылып қалмас үшін жол жиегіне тоқтап тұрып та қалта телефоны арқылы жауап беруге тура келді. Негізінен, алдын ала уәде етіп қойған мақалалар мен сұхбаттардың мәтінін сұраған әр алуан редакциялар хабарласып жатты, енді оларды біраз уақыт кейінге қалдыруға тура келеді, неғұрлым табанды редакторлар мен телехабар жүргізушілерге демалыста жүрмін, өз-өзіме демалыс бергем, бүйтуге толық хақым бар, алдағы үш апта бойы сапарда боламын, қазірдің өзінде қаладан шығып кеткенмін деп бәрін бажайлап түсіндіруге мәжбүр болды. Сөйтіп бұл мәселелерді кейінге қалдыру жөнінде келіскендей болды, жол үстінде телефон сокқандардың екеуінің шаруасы шұғыл екен – дереу, нақ осы сәтте, телефонмен болса да жауап беруді талап етті, өйткені Арсен Саманшиннің қазіргі күйіп тұрған қоғамдық мәселелер жөніндегі пікірлерін сынға алғандарға қарсы не айтарын баспасөз және телехабар арқылы жария ету керек болып тұр екен. Белгілі жағдай, мұндай дау-дамайға баяғыдан бері араласып келеді ғой, соның бәрі қалада, кеңселер мен редакцияларда өтетін, қаланың сыртында жүріп телефон арқылы пікірсайысқа түсіп көрмепті. Амал жоқ, мұны да байқап көруге тура келді. Машинасын тоқтатып, әңгімеге араласты. Телефон соғып тұрған өзінің ескі танысы, «Жаңа жол» газетінің бас редакторы Құмаш Байсалов болатын. Екеуі баспасөзде ежелден бері бірге істеп келеді.

– Тыңда, Құмаш, – деп бастады Арсен Саманшин. – Не болып қалды? Мен жолда келе жатырмын, айттым ғой саған. Қайтып барған соң асықпай әңгімелессек болмайтын ба еді...

– Түсініп тұрмын, Арсен, ескертіп қояйын деп едім, бұл сенің конференцияда, медиафорумда сөйлеген сөзіңе байланысты, есінде ме?

– Әрине, есімде.

– Былай болып тұр, бір топ діни қайраткер, өзіміздің жергілікті діндерлар ғой – арасында мұсылмандар да, христиандар да, тіптен либерал баптистер де бар, солар ашық хат жазыпты, талай айтып едім саған, кейде артық кетіп қалатының бар.

– Ия, бұл діндерларға не керек екен, неғып бәрінің басы бірігіп қалған? Аяқ астынан достаса қалыпты ғой. Әшейінде бір-бірімен амандасуға жарамайтын еді...

– Өйткені сен жұрттың алдында Құдайдың өзін, түп-тура Жасаған жалғызды өзіңнің әлгі «Сөзіңе» тәуелді етпек болыпсың дейді.

– Соншама не деп қойыппын, мұны қалай түсінуге болады? Ау, егер менің сөзіме тәуелді болса, ол қандай Құдай? Олар да айта береді екен.

– Түк білмегенсі қалмашы, Арсен. Өзіңнің не айтқаныңды білетін шығарсың. Әлгі хатта жазғаныңдай, бұл ұстанымың адасу емес, ақиқатты бұрмалау екенін халықтың алдында ашық мойындап, тәубаға келуінді талап етіп отыр.

– Тоқта, тоқта, қандай ұстаным? Тағы нені тауып алыпты?

– Алматыда өткен медиафорумда сөйлеген сөзің есінде ме?

– Жақсылап ойлансам, есіме түсетін шығар, бұл өзі мамыр айында болмап па еді...

– Ия, дұрыс, мамырдың аяғы, 25-і мен 27-сінің арасында өткен...

– Әрі қарай айта бер?

– Қазір мен оқып берейін, олардың наразылығының мәні неде екенін тыңдап ал.

– Оқи бер, болсаңшы енді.

– Жарайды, тыңда. Айтпақшы, телефоның отырып қалмай ма?

– Ол жағына аландама, керек болса кайтадан қуаттандырып аламын.

– Былай ғой. Оқимын... «Сонымен, біздің толық келісілген ортақ пікіріміз бойынша, біз – әлемдік діндердің филиалдары болып табылатын аймақтық орталықтардың өкілдері – белгілі журналист Арсен Саманшиннің «Евразия медиафорумында» орын алған құдайсыздығына қарсы ортақ көзқарасымызды, айыптауымызды және наразылығымызды білдіреміз, ол өзі тарихтың көшпенді дәуіріндегі пәлсапа деп айдар таққан, шын мәнісінде атеизмнен де қауіпті «Сөз» деп аталатын шығармасына сілтеме жасап, сондағы жабайылық мәтіннен үзінді келтіріп, барша діндерлардың намысын қорлады»... Естіп тұрсың ба?

– Ия, естідім, естіп тұрмын.

– Әрі қарай сенің сөзіңді келтіреді. Айтпақшы, есінде ме, конференцияда сөйлеген сөздердің бәрін теледидар арқылы тікелей таратқан жоқ па еді? Қазір оқып беремін, шыдай тұр, міне, сен былай депсің, хатта осыны келтірген... «Бұл орайда қазіргі бұқаралық ақпарат құралдарының шын мәнісінде аса ауқымды мәнге ие болып отырғанына қатысты менің өз көзқарасым, өз түсінігім пайда болуы ықтимал. Сондықтан дәуіріміздің қалыптасып келе жатқан ақпарат кеңістіктерінің қазіргі күн тәртібінде тұрған күнделікті мәнділігі мен жауапкершілігін ескертіп қана қоймай, сонымен қатар, бағы замандарда өмір сүрген көшпенді философтардан мұра боп қалған, сөз құдіретінің сан салалы екендігін шынайы ұғынудың ежелгі тәсілдеріне жүгініп көрейін. Атап айтқанда, сонау көшпенді замандағы қырғыз-қазақ поэзиясынан бір үзінді келтіре кетейін, бұл сөз қазіргі әлемдік діндердің қағидаларынан әлдеқайда бұрын айтылған. Өзін азат сезінгендіктен еркін айтылған бұл сөздің терең де ауқымды мағынасы бәрін қамтиды, міне тыңдап көріңіздер: «Сөз көктегі Құдайды бағып, Ғаламды сауған, ұрпақ ауысып, ғасырлар өте береді, ал Сөз бізді сол ғаламдық сүтпен асырап келе жатыр. Сондықтан Сөзден тыс, Сөздің шегінен тысқары Құдай да, Ғалам да болмақ емес және дүниеде Сөзден асқан, одан құдіретті күш

жоқ, Сөздің отындай шарпитын, солай күйдіретін от та жоқ». Бұл – сол кездегі көшпенді философтардың, суырып салма ақындардың ғаламдық рухта айтқан сөзі».

– Ия. Біздің молдалар мен поптарымыз оның несін жақтырмай қалыпты?

– Осыны көпшіліктің алдында айтқаныңды! Міне, олар сенің сөзіңнен үзінді келтіріп отыр, содан кейін бәрі бірдей өре түрегеледі: теледидар арқылы жұрттың алдында Құдайды жоққа шығаруға қалай дәті барады мұның!.. Жаңа ғана естідің ғой өзің?

– Ия, рахмет. Шынымды айтсам, олардың тарапынан мұндайды күтпеп едім. Кеңірек ойлай ма деуші едім. Бұл мәселені өзімнің дұрыс түсінгеніме күмәнім жоқ.

– Жарайды, енді не істейміз, қайтсек болады?

– Өздерің біліңдер.

– Ия, әрине. Бұл түсінікті ғой, Арсен. Саған не үшін хабарласқанымды ұғып ал, есінде болсын, біз осы діндәрларды жақтаймыз, олардың хатын бірінші бетке жариялаймыз. Түсін, сен екеуіміз қайта құрудан бері қол ұстасып бірге келе жатырмыз, алайда дәл қазір газетте оларды қолдамасақ газетіміз құрып тынады, қаражат көзі бітеліп қалады. Қаржыны кімнің құйып отырғанын өзің де білесің, бізге бұл жайында ескертіп қойған, ашықтан-ашық түспалдады.

– Білгенде қандай. Ол тек сендерді ғана емес, көп ұзамай бүкіл мәдениетті уысында ұстайтын болады. Сол кезде бәрің тек соның ғана айтқанымен жүретін боласыңдар...

– Сонымен, бізге өкпелемейсің ғой?

– Өкпелеп нем бар. Қарсылық жоқ. Өз ұстанымым дұрыс екенін мен де дәлелдеп бағармын. Шындық үшін қашан да орын табылады.

– Жарайды! Бізді де түсін, Арсен. Біз мұны жетіскеннен істеп отырған жоқпыз. Қожайындарға сенің бұған дейінгі тағы бір мақалаң да ұнамапты.

– Ол қандай мақала?

– Ресей баспасөзіндегі...

– Ә-ә, ия.

– Атының өзі неге тұрады! «Байлық пен билікке жанталаса ұмтылу». Өткір мақала! Тас ғасырынан бастап қазіргі күнге дейін...

– Ия, ондай да болған, – деп қысқа қайырды Арсен Саманшин, бұл жолы арандатушылар үшін қоздырушының міндетін осы мақала атқарған болды ғой деп ойлады. Соның өшін алу үшін поптарды жалдаған, олар да тырысып бағыпты. Осының бәрінің артында Ертас Құршаттан басқа кім тұрушы еді. Бұл жағынан күмәнданған емес. Телефонын иегімен қысып тұрып, былай деп қосты: – Жарайды, Құмаш. Есімде болсын. Мен жүруім керек. Сау бол, Құмаш!

– О, кей! Арсен! Саған ақыл үйрететін мен емеспін, әрине, дегенмен басыңа бұлт үйіріліп келе жатқанын ұмытпа. Хатты жариялаймыз, онсыз болмайды. Құдайшылдар есіктің алдында күтіп тұр.

– Қайдағы құдайшылдар олар! Маскарапаздар емес пе!

– Жәй айтып тұрмын. Әзілім ғой. Өзің де таулы жердің жігітісің, өр мен еңісті, терең құзды ажырата алатын шығарсың. Жолың болсын...

– Рахмет. Кеттім мен, – деп жауап берді Арсен Саманшин, досының соңғы сөзі жолда сақ бол дегені ме, әлде басқа бірдеңені меңзегені ме – соны түсіне алмай келеді.

Құлаққа тыным жоқ – редакциялардан тағы екі рет телефон шалды, оларды реттеу қиынға түскен жоқ...

Арсен Саманшин өстіп «Нивасын» жүйткітіп келе жатты, машинасына май құйып алды, тау бөктеріндегі қара жолға жетіп қалыпты. Қырқаға көтеріліп, еңіске құлап, жыланша ирелендеген тау жолымен жүрудің өзіндік әсемдігі бар, бәрін жіті қадағалап отыруың керек, машинаға да салмақ түседі. Бар ойын жолға аудармақ болған Арсен Саманшин өзінің медиафорумда сөйлеген сөзін баспасөз беттерінде біржақты түсіндіріп жатқанына налыды: әртүрлі конференцияларда мұндай даулы сөздер қанша рет айтылды, бүйтіп ұйымдасқан түрде жабыла талау деген ешқашан болып көрмеп еді. Және соны ашық істемек – Арсен Саманшин қаладан кетіп барады,

басқалардың қайғы-қасіретін саудаға салып, соған мәз болып, содан ләззат алатын, арамдықпен жиған байлығымен басқаларды тұншықтармақ болып жүрген біреулерге қарсы батыл әрекет етуге өз-өзімен келісім жасап еді, сол шіркіндерден аулақ кетіп, жаны қиналса да, амалсыз тоқтаған сол шешімін іске асыруды кейінге қалдырмақ, бұл жайында әлемдегі бірде-бір жан иесі білмейді, енді міне сол дұшпаны жол үстінде соңынан қуып жетіп, идеялық соққы беріп тұрған жоқ па. Олай болса, кейінге қалдыратын несі бар, араб ханзадаларының аңшылық сапары аяқталған соң, сол жоспарын жүзеге асырып, ақтық жауап беруді қолға алу керек... Жол үстінде келе жатып, осы жөнінде қынжыла ойлап қойды, өзін-өзі соны істеуге көндірмек, басқа ештеңе қалған жоқ, өлтіреді және өзі де өледі...

Осындай ауыр ойлардан арыла алмай қойды. Мүмкін тағдырының кілті осындай ойларға байланысты шығар. Жолда келе жатқанына үш сағаттан асты, бала кезден таныс, туып-өскен жеріне жақындап қалды, енді бір сағаттай жүрсе ауылға жетеді, Тұйықжар – бұл өңірдегі үлкен ауыл болатын, бір кездері ең ірі колхоз шаруашылығы болып саналып келді, Арсен Саманшин туған ауылына жеткенге дейін сол бір мазасыз ойлар мен толғаныстардан құтыла алмады. Бір қызығы, қаладан безіп, таулы өлкедегі кеңістікке сіңіп жоғалуды қалаған сайын көкейінде әлдебір аңғал тілек бас көтереді, ересек адамның емес, жас баланың қиялы тәрізді ақылға сыймайтын қияли тілек – шіркін-ай, тура қазір, дәл осы жерде Айданамен жолығып, шер тарқатып сырласар ма еді, осы тілегім орындала қалса ғой... Одан арғысын да армандайды – екеуі мұның туған ауылына бірге барса. Ия, рульде келе жатып, бұл сапарға не үшін шыққанын бастан-аяқ айтып берсе, қаладан аттанар алдында қызбен хабарласуға тырысып еді, онысынан түк шықпайтынын біле тұрып сөйтті, оның «Алло!» деген сөзін ести алмай қойды, кетерінде бір ауыз сөйлескісі келген, шамасы қыздың қатал тағдыры бұған жол бермеуге бекінсе керек, енді оның тағдыры биік, дәлірек айтсақ, тағдыры ақшаның күшімен биікке көтерілген думаншының қолында... Осындай неше түрлі ойға кетіп отырып, егер шынымен Айдананы көре қалсам, онымен

әңгімелесіп кетсек қалай болар еді деп армандау ғана қалды.

Сол сәтте ол мұның иығына басын сүйеп, қасында отырғандай елестеді. Айа өте ілтипатты болатын әрі сұлу, әрине, сұлу болуға міндетті де, өйткені кез келген әйел үшін ең алдымен сұлу болу керек, тірліктің алғашқы шарты осы, адамзат баласы жаралғаннан бері солай, жасыратын несі бар – Айа шынымен сұлу болып жаралған, бойы да, мүсіні де келісті, әрдайым нұр шашып, жарқырап тұратын көзі, қап-қара кірпігі, иығынан қидырған қолаң шашы ақ жүзін көмкеріп тұрады, оны кейде артқа қарай тарап, кейде қобыратып түсіріп қоя береді. Дауысы ше! Бұл жерде оған сондай әсем де күшті дауыс бергені үшін Құдайға ризашылық білдіру керек. Солай емес пе, Айа! Ах, кешірерсің, бұл туралы айтпауым керек еді. Түсінемін, түсінемін, кінәлімін, мойындадым, жазалай бер. Сен әлгі думаншыл пысықтардың қолжаулығы болып кеткен екенсің, қаласа қосып, қаламаса өшіріп тастайтын әнтаспа сияқтысың. Мен сияқты желөкпені қасыңнан қуып жіберді. Бұл жайында кейінірек...

– Тоқта! Қайда кеттің? – деп елең ете қалды Арсен рульде келе жатып. Қараса, қасында ешкім жоқ...

Ауылда бәрі күтіп отыр екен – туысқанның жөні бөлек қой, туған апасы, ұста жездесі, жиендері, балдыздары, немере, шөбере және басқа ағайындары, ең бастысы, інісінің келер уақытын сағаты мен минутына дейін есептеп қойған Бектұр аға да осында, енді қайтсін, уақыт тығыз, араб ханзадалары енді бес күннен кейін – 17-ші шілдеде сағат 17.00-де Әулиеата әуежайына келіп түсуге тиіс, барлық мәселелерді аэропорттағы қызметкерлермен келісіп қойған, ханзадаларға Интернет арқылы хабар берілді, олардың келуі жөніндегі мәселе әбден пысықталды, тек қашан кері қайтатыны дәл белгіленген жоқ. Олар осында болған кезде ұшақ пен оның экипажы аэропортта болады, Бектұр Саманшиннің өзі айтатындай, «айырпортта» күтеді (арабтар үшін жекеменшік ұшақ деген сенің «Ниваң» сияқты), қысқасы, бизнес-жоспар бойынша бәрі дайын. Арсен болса қиял мен шындықтың ара-жігін ажырата алмай «Ниваның» рулінде әлі есеңгіреп отыр... Кенет қыз тағы да қасында отырғандай болды...

– Қайда барасың, Арыс? – деп сұрап қояды.

– Ой, кешір, Айа, – деді селк ете қалған Арсен, машинаның рулін бұрғыштап. – Мен саған телефон соғып едім, хабарласа алмай қойдым. Үстіңе екеуміз Хайдельберг саябағында бірге болған кездегі көйлегінді киіпсің ғой, өзі саған сондай жарасады.

– Мен мұны әдейі сақтап жүрмін, бүгін сені қуанту үшін киіп шықтым, Арыс, – деді қыз.

Енді жігіт әңгімені басқа арнаға қарай ойыстырды.

– Қайда барсақ та бәрібір емес пе, одан да дұрыстап сөйлесіп алайық. Бірдеңе істеуіміз керек, Айа. Кәне, сөйлесейікші.

– Жарайды. Қаласаң, сөйлесейік.

– Сен мұны жайсыз хабар деп қабылдап жүрме, осының аяғы шынымен насырға шабуы мүмкін. Сенің өміріңе қатысы жоқ, әрине, дегенмен...

– Не, не болып қалды? Әлде бұл сенің өміріңе қатысты ма?

– Тек менің ғана емес.

– Айтсаңшы енді, Арыс?

– Былай ғой, сен ақылды, жігерлі, сұлу әйелсің. Құдай саған ғарыштық деуге тұрарлық дауыс берді, сен тек ғарыштай биік әндерді ғана айтуға тиіссің. Құдайдың сол сенімін ақтап жүрсің бе? Сенің қазіргі құдайың басқа, ол – бизнес құдайы, оның аты – Ертас Құршат, қарғыс атсын оны! Ол тек байлығына мастанған көп қалталының бірі емес, Ертас Құршат думаншыл бизнесменнің тонын киген ібілістің өзі. Ол өзіне бағынбайтындардың бәрін жек көреді. Ол бәрін біле қояды, иісшіл иттен де әрі...

– Ой, байқасаңшы! Рульге ие бол, Арыс!

– Алаңдама, Айа, бәрі дұрыс.

– Бір кезде рульге отырғанда менен асқан жүргізуші жоқ деп мақтанушы едің.

– Мүмкін солай да шығар... Тыңдап ал. Айтып болайын. Ол өзінің айуанға тән иісшілдігімен менің Мәскеудегі бір газетте жарияланған «Байлық пен билікке өршелене ұмтылу» деп аталатын мақаламда кімді меңзегенімді түсініп қалыпты.

– Ол мақаланы оқыған жоқпын, Арыс. Естуімше, онда ешкімнің аты аталмаған сияқты еді ғой.

– Өзім де ешкімді нақты көрсеткім келмеп еді. Мәселе сонда, бұл мақалада ешкімнің есімі аталмаған, оның қажеті де жоқ болатын. Түсінесің бе, әңгіме қандай жолмен болса да байлыққа қол жеткізуге ұмтылғандардың бәрі түптеп келгенде билікке жетуге де дәл солай ұмтылатыны туралы. Билікқұмарлықтың неше түрі болады, тікелей билік басына келесің бе, әлде оларды сатып алып, астыртын билейсің бе, екеуі де жарай береді. Менің айтайын дегенім мынау еді – ақша деген билік басындағыларға ауадай қажет, байлыққа бөккендер үшін енді билікке жету ауадай қажет болады. Адам солай жаралған. Билік пен байлық бір-біріңсіз күн көре алмайды, бұл екеуі – басқаларды билеп-төстеудің өзара жымдасып жатқан тетігі, кімнің мандайына не жазылса, сол болады ғой, біреу бұдан ләззат алады, енді біреу өле-өлгенше бәрін қарғап-сілеп өтеді, байлық арқылы билікке немесе керісінше – әйтеуір осы екеуіне ие болу сияқты мақсатқа қалай да жету үшін олар кезкелген тәсілді қолданудан тайынбайды, әлгі біздің танысымыз осы мақалада өзінің нағыз бет-бейнесі, шын мәнісінде кім екені сипатталғанын сезе қойған...

– Ой, ой, Арыс, тағы баяғы әдетіңе бастың, саған тек лекция оқу керек. Одан да руліңе сақ бол, алдыңа қара!

– Алаңдама деймін. Байлық пен биліктің жатырдан шықпай жатып тұтасып кеткен Сиам егіздері сияқты біртұтас дүние екенін көп ұзамай өзің де білетін боласың.

– Сен не, социализмді қайтадан әкелмекпісің? Оны да көрген сияқты едік.

– Оны айтып тұрған жоқпын.

– Сонда нені?

– Сен екеуміздің нарықтық заманның байшікештеріне табаққа салып тартылған құрбандық болғанымызды айтамын. Не ойлап келесің?

– Өзің де білесің ғой! Қинамашы мені, Арсен.

– Неге үндемей қалдың? Жаныңа батып кетті ме?

– Тыңда, тоқтатшы машинаны! Әйтпесе, секіріп түсемін. Жетер енді! Мені оларға жетіскеннен қосылды деп жүрмісің, менен артық түсінесің ғой осыны, мәселе мынада – не бүгінгі өнердumannың жалына жармасып жұлдыз болып жарқырап шығамын, не романтизмді жоқтап жылаумен күнімді өткізіп, қол жайып қайыр сұрауым керек! Түсінесің ғой. Жанымды қинамашы менің, білесің ғой, әке-шешем зейнетақысын да ала алмай жүр, қызым солардың қолында. Басқа кімге тапсырамын оны? Өзім тәрбиелеуге уақытым жоқ, эстрада қуалап зыр жүгіруден қолым босамайды. Білемін, жаның ашиды, менің болашағымды ойлайсың, Мәңгілік қалыңдықты ойлап киналасың, егер сондай идеалист болып жаралсаң, мен не істеуім керек? Жоқ! Бізде жоқ ол, жоқ...

– Не жоқ? Нені айтып тұрсың?

– Сен екеуіміз енді қайтып ешқашан жолықпайтынымызды айтамын.

– Неге?

– Білесің бе, бұл менің саған айтар соңғы сөзім. Мейлі, мен-ақ арсыз болайын. Дүниенің қисыны қисық болғаны үшін жалғыз өзін күңіреніп, зар еңірейсің, – сөзі бір басқа, өзі бір басқа. Қиналып жүрсің, сен сияқтылар да баршылық, ал оның бизнес-гаремі бар. Қайталап айтайын – бизнес-гаремі бар. Және онда мен сияқтылар толып жүр. Ақша үшін жұрттың бәрі зыр жүгіріп кетеді, тағы да қайталанса деп тілейді. Ия, эстрада-лар мен лимузиндердің қожайындарын жақтырмайсың, оларды менсінбейсің, содан не шықты? Ол ешкім емес еді, бизнесте бәріне қол жеткізді! Күш соның жағында. Осымен бітті!

– Ия, Айдана, бәрі бітті! Сенікі дұрыс. Бұл сөзіңе алып-қосарым жоқ. Бәрі дұрыс. Дегенмен мен де жеңіле қоймаспын. Оның дегені болмас. Сенің де көзің жетеді, осы үшін күресіп жүрмін мен. Не болды саған? Қайда кеттің? Тек мойымашы. Бұл үшін сен кінәлі емессің, сені жолдан тайдырған – нарықтық заман, оның табынар құдайы ақша ғана. Бәрін солардың құдайы билеп тұр. Тек жабырқамашы.

– Бұл жауап емес.

– Қайда кеттің? Токта. Қайдасың? Қайдасың сен?

Қыз тағы да жоқ болып кетті. Жігітіміз машинасын тоқтатып, жан-жағына абыржи көз жіберді, бейне бір Айдана Самарова жаңа ғана шынымен қасында отырған сияқты, жүйткіп келе жатқан машинадан қарғып түсіп, бір-ақ сәтте ғайып болып кеткендей. Клип бітті. Тек сәлден соң ғана есі кіріп, өзін-өзі маңдайынан шапалақпен шарт еткізді де, жолын жалғастыра берді, ащы жымыып, басын шайқап қояды. Тағы да қиялға беріліп кеткені үшін өзін-өзі бір сыбап қойып, есірік қиялында болып жатқан оқиғаларға қайран қалып келеді. Іштей екіге жарылып, өз-өзімен және қызбен өткізген сұхбатын ақтап алар жалғыз-ақ жәйт – мәңгі сарқылмас махаббат қана, оның өзі әрі адамды елтітіп, шабытыңды шарықтатып жібереді (бұл сүйгендіктен), әрі жүректі сығып, өзегінді өртейді (бұл соның күйігінен).

Сөйтіп жүріп ауылына жақындап қалыпты...

Тек көңілін бір жұбатары – өз бойында, клипке айналып кеткен қияли санасында болып жатқан жәйттер қаншама күлкілі де ерсі болғанымен, мұның шын мәнісінде не істеуге бекінгенін жер басып жүрген пенделердің бірде-бірі білмейді. Ешкім де... Білген кезде, бәрі кеш болады, бұл енді басқа мәселе. Бақи дүниеде дұшпандардың өзі де бір-бірінің қолын қысып, құшақтасып көріседі дейді ғой...

«Нивасын» жүйткітіп келе жатып осындай алуан қилы ойға берілген Арсен Саманшин тау бөктерінде орналасқан туған ауылына жақындап қалыпты, Тұйықжардың еңістеу келген шет жағын орай өтетін жолға түскенде-ақ көріне бастаған шифермен жабылған үйлердің төбелеріне, дуалдар мен аулаларға қуана көз тастап қойып, толғанып келеді. Жолшыбай ойына оралып, жүрегін тырнаған жәйттердің бәрін ұмытып кетті, мұнда да келмегелі жарты жыл болыпты-ау, енді міне, кедей де болса көңіліне жылы тиетін ауылына аман-сау оралып келеді, әлгінде жолайырықтағы көрші ауылдан жанармай құйып алғаны оңды болыпты, бұл жақта мұның да маңызы зор – ауылға келгенде жанармайың толы болғаны дұрыс.

Мұндағылар да күтіп отыр екен. Аулаға кірісімен Қадиша апасы

мен ұста жездесі Орман алдынан жүгіріп шықты, құшақтасып көрісіп жатыр (жездесінің үстінен балқыған темір мен қызған төстің иісі келетіндей), апасы көзіне жас алды, Ардақтың үй-іші, балалары аман ба деп туысының жағдайын сұрап жатыр, сол сәтте оның ит сатумен айналысатынын да ұмытып кетіпті, әшейінде соны айтып реніш білдіріп отыратын еді. Шын жүректен шыққан қуаныш екені сезіліп тұр, өздері мұның араб ханзадалары бизнес-аңшылық құрғанда соларға тілмаш болуға келгенін біледі екен, бес минуттан кейін Бектұр ағаның өзі де жетті, ол да мұны асыға күткенге ұқсайды, бұл түсінікті де – Арсен болмаса Бектұр Саманшин тіл-ауызсыз қалмай ма, Бектұр аға аттың үстінен түсер емес, үстіне шекпен, аяғына етік, басына ақ қалпақ киген, құдды бір бәйгеге шапқалы тұрған шабандоз дерсің. Көмейінен сөйлейтін әдетімен алғашқы сөзін былай бастады:

– Күткенмін сені, Арсен, мазам кетіп жүр еді, дер кезінде келгенің жақсы болды. Шаруамыз уағда бойынша жүріп жатыр, бәрі дайын, мен саған көптен күткен қонақ аңшылардан факспен келген хабарды әкелдім. Оқып шығып, аударып қоярсың, мұны ертең істесең де болады. Бүгінше жақсылап демал, жолдан шаршаған шығарсың. Жұмыс көп болатын түрі бар...

Тағы біраз әңгімелесіп, асықпай шәй ішті, апасы бәрін қамдап қойған екен, біртіндеп көршілер бас сұға бастады, бәрі амандық-саулық білгісі келеді. Көшеде балалар ойнап жүр, біреулері «Ниваның» қасынан айналшықтап шықпайды. Ауылдастарының арасынан мектепте бірге оқыған сыныптасы Тастан-Ауғанмен ұзақ сөйлесті, бүйтемін деп өзі де ойламап еді, дегенмен, мұнысы дұрыс болған сияқты. Бір қызығы, оның шын есімі Тастанбек болатын, үш жылдай Ауғанстандағы соғысқа қатысып, жеңіл жараланып, кеудесіне орден тағып оралғаннан кейін оны ауылдағылардың бәрі Тастан-Ауған деп атап кетті, үйіндегілер одан да қысқартып, Тас-Ауған дейді, сөйтіп өздері де ойламастан, аяқ астынан оны «тастан жаралған ауғандық» етіп шығарды. Мысалы, «Тас ескерткіш» деген сияқты. Тау қырғыздарының аттары ылғи осындай болып келеді: Темірбек, Темірхан, Темірқұл дегендей. Дүниеге келгенде әке-шешесінің

азан шақырып қойған аты періштенің құлағына шалынған ба, әлде тағдырдың қалауы осы ма екен, шынымен қара тастай берік, қайратты да шымыр болып өсті, бозбала кезінде-ақ ауылдағы мықты деген жігіттермен күреске түсе беретін, сөйтіп жастық шағын Ауғанстан тауында жан алып, жан беріскен алапат соғыста өткізіп, әбден шыңдалып қайтқан жауынгерге деген ауылдастарының ықыласы мен ризашылығы оның осындай жаңа есімінен көрініс тауыпты. Оның үстіне, Арсен Саманшин екеуі бала кезінен бір ауылда өскен, алыстау болса да бір атаның балалары болып келеді. Кейін екеуінің жолы екі айырылды – Арсеннің студенттік кезі Мәскеу мен Ленинградта өтті, кейіннен қатарларының көпшілігі сияқты қалалық болып кетті. Тастан-Ауған әуелі облыстық ауылшаруашылық техникумында оқыды, агрономиялық бөлімді тәмамдайтын жылы әскер қатарына шақырылып, жаяу әскер бөлімшесімен бірге Ауғанстанға аттанды, Құдайға шүкір, Горбачевтің жарлығымен кеңес әскері түгелдей Отанына оралғанда бұл да ауылына қайтты, туған колхозында қалып, жұмыс істеді, көп ұзамай тарих тегершігі бір аунап түсіп, қайта құрудан демократиялық реформаларға қарай жылжыды, ауылдық жерлерде жекешелендіру жүргізілді, колхоздағыдай емес, енді әркім өз жеріне өзі қожайын болып шыға келді. Тастан-Ауған содан бері басқалармен бірге таулы өңірде шағын бизнеспен айналысады, дәлірек айтсақ, итшілеп күн көрумен келеді, басқа не амал бар, оның үстіне, таулы аймақта істейтін шаруа да жоқ.

Арсен Саманшин, бір кездегі сыныптасы Тастан-Ауған жөнінде осының бәрін не үшін еске алды? Өйткені, інісі келген соң апасы оған ауылдастарының мұны асыға тосып жүргенін айтқан:

– Сенің келуіңді жұрттың бәрі күтіп жүр, Тастан-Ауған үш рет сұрап келді, сыныптасың ғой, баяғыда мектепке бірге барушы едіңдер.

Сөйтіп, Арсен Саманшин туған ауылына келді, туған-туыстарымен көрісті, бәрі жапырласып жатыр, басы айналып кетті. Арсен Саманшин әрқайсысымен бірер ауыз тіл қатысып үлгерді. Көршілері мен Бектұр шефтен кейін, бір қызығы, ауылдастары оны

дәстүрлі «Байеке» дегенді қойып, заман үрдісімен шеф деп атайтын болыпты (шеф келді, шеф кетті, қысқасы, әдемі естіледі екен), демек бизнес өзін бұл жағынан да көрсетіп жатыр, енді ше, бүкіл әлемде солай – әр бизнестің өз шефі болуға тиіс, сонымен, Бектұр шефтен кейін Тастан-Ауған амандасуға келді. Құшақтасып көрісті. Екеуі де қуанысып қалды. Бірін-бірі көрмегелі екі жыл өтіпті. Бұл жөнінде Тас-Ауғанның өз пікірі бар екен:

– Қалада сендерде әркімнің өз телефоны бар, қалаған уақытта бір-біріңмен сөйлесе бересіңдер. Бізде телефон жоқ, қашан болары да белгісіз. Өзің білесің, Арсен, ауылда электр бар, соған да шүкір. Кеңес өкіметінің кезінде соны тартып алғанымыз қандай жақсы болған, енді міне, өйтіп-бүйтіп өмір сүріп жатырмыз, – деп қорытты Тастан-Ауған. – Қалта телефоны тек шефте және оның екі көмекшісінде ғана бар, оларды танитын шығарсың – Бөріби мен Жанарбек, есінде ме, мектепке бәріміз бірге баратын едік қой.

– Ия, әрине, есімде, – деп күліп қойды Арсен, сосын сөздің реті келіп тұрғанда ескі досын үміттендіріп қою үшін сөзін жалғастырды. – Қалта телефонына келсек, мен былай ойлап тұрмын, араб хан-задаларымен бірге барыс аулауды сәтті өткізсек болды емес пе. Түсініп тұрған шығарсың, онда сенің қолыңа да біраз тиын-тебен түседі. Бектұр аға қалаға келгенде барыс үркітушілердің басшысы етіп сені, Тастан-Ауғанды белгіледім деген. Бұл оңай жұмыс емес, тастан тасқа секіріп, құздан қарғып, бар дауысыңмен айғайлап, тауды жаңғырықтырып жүретін боласың, өзің де білесің, Бектұр аға үшін сенің орның бөлек, әрі Ауғанстанның тауында талай шайқасқа қатысқан тәжірибең бар. Табысың қомақты болатын шығар деп ойлаймын. Бір емес, бірнеше телефон сатып аласың сонда. Тағы бір айтайын дегенім, ең бастысы, барыстар таптырмай жүрмесе болды.

Бұл сөзіне Тастан-Ауған иығын құнжитумен жауап берді, мұнымен нені білдірмек болғанын түсіну қиын:

– Сәті түссе, көрерміз. Әлі де сөйлесеміз ғой. Күліп жүрме, Арсен, бала кезімізде бұл жайында қаншама ертегі естігенімізбен, қар барысы біздің тауда да сирек кездеседі, ал қалта телефоны деген

қалада қапшықтағы картоп сияқты толып жатыр дейді ғой. Әркімнің өз уайымы бар.

– Бұл сөзіңнің жаны бар, – деп қостады Арсен Саманшин. – Дегенмен барыстарды қалай да табу керек, пойыз орнынан қозғалып кетті, Тастан-Ауған. Бәрінің өз жөні болуға тиіс. Енді бұл – ертегі емес, байқаймын, араб аңшыларының алдына барыстарды қуып әкелуге өзің де асығып тұрған сияқтысың. Бұл – үлкен бизнес.

– Ия, әрине, үлкен бизнес. Айтатын несі бар.

– Шеф Бектұр ағаның айтуынша, сендер, үркітушілер – бес адам екенсіңдер, сен солардың бригадирі есебіндесің, бәрің де атқа мініп шығасыңдар дейді. Аттың майын да төлейді екен.

– Оның рас, – деп қуаттады Тастан-Ауған. – Бесеуміз. Аттарымыз да мықты. Тек сол үшін төлейтін ақысы қалада велосипедпен адам тасығандай-ақ баға. Біз адам аяғы баспаған шатқалдар мен қарлы тауда жүретін боламыз. Олай болса, үзенгі үшін де төлеу керек, бизнестің аты бизнес емес пе. Жарайды, ертең жолығармыз. О, кей!

– О, кей!

Ауланың есігіне жақындап қалған Тастан-Ауған кенет сәл кідіріп, ойланғандай болды, тағы бірдеңе айтуды ұмытып кеткен сияқты. Солай екен. Қайта оралды:

– Тоқташы, Арсен, бір минут аялдашы.

– Ия, не айтайын деп едің? Құлағым сенде.

– Оңаша шығайық. Былай ғой, Арсен, сен өз адамымызсың, бәріміз осы ауылда туып-өскен тұяқпыз, бұл жағын өзің де білесің. Арабтарға керегі біздің тауларда бірер күн аң аулап, көңіл көтеру ғана, сосын тайып тұрады, өзіміз не істейміз, соны ойластыру керек. Біз – сол бес жігіт, өзіңмен осы жайында ақылдассақ деп едік. Мұндай жағдай күн сайын бола бермейді. Айтпақшы, шефтің тапсыруымен саған бір белді ат дайындап қойғанбыз, сенің де араб ханзадаларымен бірге әрі-бері шапқылауыңа тура келеді емес пе. Атың мықты, көресің ғой, ер-тұрманын арнайы таңдадық. Онсыз бола ма, біз үшін шефтің айтқаны заң! Саған сол атты көрсеткіміз келген, мініп көр, шабысын байқа, содан кейін шәй ішіп отырып әңгімелесерміз...

– Жарайды, Тас-Ауған, отырайық, әңгімелесейік, атқа да мінейін, дұрыс айтасың, байқап көрмесем бола ма. Тек мұны қай уақытқа белгілеп едіңдер, соны білгім келіп тұр, бәрі бизнес-жоспар бойынша жүретін шығар. Бұл жағын шефпен келісіп пе едіңдер?

– Мен де соны айтып тұрмын, қазір тек бизнес-жоспар бойынша ғана өмір сүреміз. Ойланып көр, Арсен, ертеңге қалай қарайсың? Арабтар 17-сінде келеді, ал бүгін 12-сі, күн кешкіріп барады. Ертең жолыққанымыз дұрыс, әйтпесе үлгермеуіміз мүмкін. Тауға шығып кетуіміз керек. Жұмыс бастан асып жатыр. Арабтар келеді деп бүкіл ауыл болып тайлы-таяғымызбен шапқылап жүрміз, әйтеуір...

– Демек бизнес-жоспар бойынша солай болғаны, – деді Арсен Саманшин.

– Солай болып тұр. Енді бизнес-жоспарсыз қыбыр етпейтін болдық қой. Жарайды, біздің бесеу күтіп жүр сені, бақташы жігіттер өзінді көруге асыққалы қашан.

– Жақсы, келістік. Тек шефке ескертіп қояйын.

– Өзің біл, сыныптасыммен жолығуым керек еді дерсің, есінде болсын, ішіп-жеп отыратын уақыт жоқ, қонақ қылудың орайын кейінірек келтіре жатармыз. Біздің бес жігіттің қазір ондайға мойын бұруға шамасы болмай тұр, одан да маңызды шаруалар бар.

– Ол жағына алаңдама, Тас-Ауған, менің де ішкілікке үйірлігім шамалы. (Жақында ғана «Еуразия» ресторанында бір стақан арақты басына бір-ақ көтергенін айтып мақтанудың реті келіп-ақ еді, соның артында кімнің тұрғаны есіне түсіп, ызаға булығып, шашалып қала жаздады). Әрине, отырып әңгімелесеміз ғой, біз жай ғана замандастар емеспіз, бір мектепте оқыған құрдастығымыз одан әлдеқайда артық.

– Тура солай, Арсен, бес жігіттің бірі – бұрынғы мұғалім, оны да білесің, бірге оқыған Сақсан ше, Сақсағай-Жалбыршаш деп мазактаушы едік қой. Педучилищені бітіріп, мұғалім болып келген соң, дене тәрбиесінен сабақ беріп жүрді...

– Ия, әрине, есімде.

– Сол Сақсан, біздің баяғы Сақсағай қазір бақташы болып кеткен,

енді қайтсін, мұғалімнің жалақысы қазір күнкөріске де жетпейді. Тығырыққа тірелу деген – осы.

Арсен Саманшин үндеген жоқ, айтатын ештеңе таба алар емес. Тас-Ауған сөзін жалғастырды:

– Сақсан – жақсы жігіт. Екі жыл қапшық тасып сауда да жасап көрді. Қай бір жетіскен тірлік дейсің. Жүрші, отырайық, Сақсан туралы бір-екі ауыз әңгіме айтайын. Тыңдайсың ба?

– Айта бер, тыңдағанда қандай. Кел, отырайық.

– Сақсанның да тағдыры ауыр болды. Мұғалім еді, одан саудаға шықты, біраз жерді аралап қайтты, енді міне, тауды кезіп бақташы болып жүр. Былай ғой, Арсен, соның бір әңгімесі бар, рас-өтірігін кім білген... Өзі осы жайында айтқанда тура сот залындағы айыптаушы сияқты қызынып кетеді.

– Ия, ол қандай әңгіме?

– Әйтеуір бізге, ауылдың адамдарына ақылға сыймайтындай болып көрінеді. Біздің де жүрмейтін жеріміз жоқ, біреудің отын көсеуден жалықпаймыз, соған араласпасаң, өзгенің отын көсемесең өз ошағыңның түтінін өшіріп алуың кәдік.

– Ау, әңгіменді айтсаңшы енді. Бұл сөзіңнен түк түсінбедім ғой?

– деп аңтарылды Арсен Саманшин. – Ұғындыршы өзің.

Тас-Ауған сәл үнсіз қалды да былай, деп жауап қайтарды:

– Былай ғой, біздің Сақсан-Жалбыршаш екі жылдан астам ел кезіп сауда жасағанда, өзінің айтуынша, біраз жерді шарлаған екен. Аштан өлмеудің қамы ғой, қапшық арқалаған саудагерді сұм тағдыр қайда ғана айдап апармайды, бұл жағын өзің де білесің, шамасы, сол кезде біреулерден естіген болуы керек, енді соны бізге былай-ша жеткізіп жүр. Сондықтан ба, әйтеуір араб елдерін, әсіресе мұнай өндіретін әлгі Әмірліктер мен Саудияда және басқа елдерде жұмақта жүргендей тайрандаған байшікештерді иттің етінен жек көреді, оны да түсінуге болады. Сақсанның айтуынша, сол елдер мұнайдың арқасында басқалардың мойнына мінген масыл болып отыр және қазіргі мұнай бағасының шырқап кетуі есебінен байлыққа бөгіп, соны көтере алмай ақылынан адасқанға ұқсайды. Оның айтуынша,

олар жердің қанын сорып отыр және тегін байлықтан есі ауып қалған.

– Бұл күллі әлемге, бүкіл дүниежүзіне белгілі жәйт емес пе, – деп ескертті Арсен Саманшин. – Мұнайдан түскен долларларға сан жетпейді, бұл бизнес қазір ғарышқа шырқап кетті. Бұл тек азшылықтың ғана игілігі болып отыр. Оны жұрттың бәрі біледі.

– Бұған дау жоқ қой. Араб байшікештерінің нені ермек ететінін естіген кезде мына біз сияқтылар есімізден танып қала жаздадық. Ондайды кім көрген, ең қымбат джиптерге мініп алып, жарыс ұйымдастырады екен. Қайда екенін білесің бе? Сахара шөлінің құмында!

– Сахараның құмында! – Бұл жолы Арсен Саманшин шынымен таңғалды. – Ия, ондайды естімеппін! Ә-ә, түсінікті, кейбіреулер таулы-тасты жерлерде қатерге толы жарыстар өткізеді, шамасы, құмдағы жарыс одан да қызықты болар.

– Солай болса бір жөн ғой! Ойлап қарашы, Арсен, бізге оны Сақсағай айтып берді, осы жарысты көзімен көрген адамдардан естіпті, енді біреулер теледидардан көрдік деп қостағанға ұқсайды, аузымызды ашып қалдық! Таңданғаннан көзіміз бақырайып кеткен шығар. Әлгі джип мінген шабандоздар, және қандай джип! – біздің жақта ондай машинаның қарасы да жоқ, тіптен шефтің өзі де көрмеген болар, оның джипін де сол жақтан, Әмірліктерден бе, Кувейттен бе әкелген дейді ғой... Сонымен, әлгі шабандоздар тек жарысып қана қоймайды екен. Өңкей суырылып тұрған супер-джип мінген сабаздар атасының асына асыққандай-ақ құтырына жарысқа шығады дейді, бірін-бірі басып озуға тырысып, құм төбелердің бірінің шаңын екіншісіне қосып, өздері оны тура біздегідей, шоқы деп атайды екен, құйындата зымырағанда құдды мұхиттағы толқындардың төбесінен құлдилаытын су шаңғысын ерттеп мінген еріккендерге ұқсайтын болса керек. Шаңғы тәрізді сол тақтайды қалай атаушы еді өзі?

– Есіме түспей тұр, тоқта, серфинг деп атайды ғой деймін, ағылшын сөзі, онда тұрған ештеңе жоқ. Соны көргенде өз көзіме өзім сенбейтін кездерім болады. Ия, содан?

– Содан әлгі су шаңғысы тәрізді жарыс та аяқталады, біреулер

озып келеді, енді бірі қалып қояды, оның да өз мәресі бар. Мәреге құмды кешіп ең соңынан келген машина жарыста жолы болмаған сормандай джип деп танылады екен, ондайдың көзін құрту керек, соны дереу іске асырады дейді. Ойлап қарашы, әлгі шабандоздар бәрі бір жерге жиналып, адам айтса сенгісіз, тура сол жерде ермек үшін ең соңынан келген машинаны өртеп жібереді, бензин шашып, сол жерде от қояды, өздері шампан ішіп, би билеп, отқа оранған машинаны айнала жүгіріп мәз-мейрам болады екен, арасында сол джиптің иесі де бар, бұл нағыз жексұрындық, айуандық болатынын қаперіне де алмайды. Оларға не тұрыпты, ертесіне түк көрмегендей, тағы бір жап-жаңа джип сатып алып жүре береді, түкіргені бар ма, есесіне көңіл көтеріп, сайрандап қалды. Сөйтіп өздерінің бір кездері астындағы түйесі сүрініп кетпеуін, сөйтіп құм арасында көмусіз қалмауын өтініп, Жаратқанға жалбарынған бәдәуилерден әлдеқайда бөлек, өзге адам екендігін дәлелдедік деп ойлайтын болса керек.

Арсен Саманшин бұл әңгімеден есеңгіреп қалғандай, маңдайының терін сүртті:

– Шынымен сөйте ме екен!? – деп күбірледі ол. – Егер рас болса, онда бұл адам төзгісіз ысырапшылдық қой! Бір кездері ғасырлар бойы күнкөрістің қамымен құм кешіп, ғұмырын өткізген адамдар қазір осындай ақтауға болмайтын шашпалыққа ұрынады.

– Соның бәрі, Арсен, мұнай ұңғыларынан аспанға атқылаған миллиондар мен миллиардтардың есепсіз молдығынан. Жер бетінде осындай әділетсіздік орнағаны үшін кім кінәлі? Осы сұраққа жауап беретін кім бар – біреулер ермек үшін джипті өртейді, басқалар, нақты айтсақ, мына біз – баламызды мектепке жіберу үшін аяқ киім сатып әпере алмаймыз.

– Түсінемін, – деп күбірледі сенімсіз үнмен Арсен Саманшин. Досының осы сөзі – ермек үшін джипті өртеу мен баласын мектепке жіберу үшін кәдімгі аяқ киім сатып әпере алмау – жанына қатты баты, жадына шеге етіп қаққандай, еріксіз есінде қалды. Жан дүниесі төңкеріліп түскендей бір жайсыздықты сезінді. Мұндай әңгімені

күтпеп еді. Әшейін ауылдағы өткен-кеткенді айтатын шығармыз деп ойлаған, әңгіме ауаны басқаша өрбіді. Қызуланып алған Тас-Ауғанға басалқы айту үшін былай деп күмілжіді:

– Қой енді, сабаңа түс, достым, қызбаланба. Түсініп тұрмын, қайтеміз енді... Күндердің күнінде сазайын тартады олар, өмірдің өзі-ақ орнына келтіреді бәрін.

– Мені қойшы! Оған бола күйіп-піспеспін-ау. Әшейін әңгіме-дағы. Осы туралы Сақсағайдың айтқанын естісең ғой, күйінгеннен көк аспанды тілгілеуге бар. Әлемдегі әділетсіздік атаулының арасынан ең жанына батқаны осы сияқты. Жабылып жүріп әрең қойдырамыз, жасыратын несі бар, жүз грамм ішкесін ғана басылады. Тығырыққа тірелдік әбден.

– Ия, әрине. Қой, ұмытайық мұны, – деп Арсен досының иығынан қағып қойды. – Ол елдердің халқы негізінен дұрыс адамдар болар, бәрі бірдей бай болып кетті деймісің, әлгі есерсоқ өртегіштер иен байлыққа кездейсоқ ие бола кеткендер ғой, шамасы. Құдайдан тапсын. Оларды қайтеміз, өзімізді ойлайық, біздің де алақанымызға қарға саңғитын күн туған сияқты ғой, барыс аулау басталса, бір кенеліп қалатын шығармыз деп ойлаймын.

– Оған сөз бар ма, біздің шеф мықты ғой, өте іскер адам. Бәрімізге бизнес-артель ашып бергенінің өзі неге тұрады. Көрерміз. Аңшының жолы оңғарылуы да, сәтсіздікке тап болуы да аяқ астынан.

Досының көңілін серпілту үшін Арсен Саманшин әзіл айтпақ болды:

– Бәрінен бұрын қар барыстарына рахмет, соларға алғыс айтуымыз керек. Біздің тауда сол тағылар болмаса осы аңшылықтың өзі де болмас еді ғой. Солай емес пе? Онда Бектұр аға кіммен келісім-шартқа отырар еді!

– Мұның рас, – деп шынымен жауап қатты Тас-Ауған. – Барыс сатып күн көруіміз қалып еді енді. Амал кәне? Тау тағысымен шартқа отыра алмайсың.

– Сен де айтады екенсің! – деп күліп жіберді Арсен Саманшин. – Мұндайды естіп көрмеппін – қар барыстарымен шартқа отыру дейсің

бе. Қатырдың! Рахмет саған. Енді демалайық. О, кей?

– О, кей! Сенің уақытыңды алдым-ау. Күн де кешкіріп қалыпты. Демала бер, тек ертең жолығатынымызды ұмытпа, өтінемін. Міндетті түрде. Біз сенің атыңды көрсетеміз.

– Жақсы, Тас-Ауған. Қаладағылар мұндайда: «Біз саған атыңның тұсаукесерін ұйымдастырамыз», – дейді.

– Ия, ия, тура солай болады... Тұсаукесер... Шефке де солай дейміз, тұсаукесер өткіземіз.

Қоштасарда тағы бұрылды:

– Атқа мінгенде киетін етігің бар ма еді? Жоқ болса, оны да табамыз.

– Аландама. Ала келгенмін, баяғы етігім ғой. Талай жылдан бері киілместен жатыр еді.

Түнге қарай, күні бойғы жүрістен шаршаған ол бөлменің бір бұрышындағы апасы салып берген төсекке енді қисайғалы тұрған, қалта телефонына шефтің өзі (оны осылай атауға үйреніп те кетіпті) – Бектұр аға хабарласты. Ол өзінің тау жақтағы Дастарқан сайында жүргенін айтты, араб ханзадалары келген соң алғаш рет осы жерде түнейтін болады, дала қосын тігу оңай ма, оның үстіне, бұлар жәй ғана қонақтар емес, патша әулетінен, сондықтан жоғары мәртебелі немере ағайынды екі жігітті лайықты қарсы алған жөн. Шефтің айтуы бойынша, ертең түстен кейін Арсен екеуі алдағы жұмыс барысын ақылдасу үшін осында кездесетін болып келісті. Үш күннен кейін қонақ аңшылар Әулиеата әуежайына келіп түседі, оларды күтіп алу керек, сол сәттен бастап Арсен араб ханзадаларының қасында күні-түні бірге болуға тиіс. Бұл да оңай міндет емес. Аңшылықтың жөні бір бөлек, дегенмен олардың қандай адам екенін, мінез-құлқы, пиғыл-ниеті қандай екенін кім біліпті.

Негізі, Арсен Саманшин өз міндетін шын көңілімен, барша жауапкершілікті сезіне отырып атқармақ болған, ағайымен телефон арқылы сөйлескеннен кейін осы ойына бекіне түскен ол ұйықтап ба-

ра жатып, әлгінде Тас-Ауғанмен болған әңгімені есіне алды. Геосаяси тұрғыдан алғанда әжептәуір маңызды жәйттерді қозғады-ау өзі... Мұнысы несі екен?.. Қызық...

Жаздың осы бір сәтінде, биік таудағы қарлы шыңдар мен қатпарлана тіркескен жоталардың арасындағы шатқалдарда қараңғы түн күшіне мінген болатын, лезде айнала-төңірек қыстың күніндей суытып сала берді. Осы манды мекендейтін аң-құс біткен таңға дейін тыныштала қалған. Әйтпесе бола ма. Табиғаттың өзі де тыныштыққа шақырып тұрғандай – аспан жүзіндегі баданадай-баданадай ірі болып көрінетін жұлдыздар тау үстінен төніп тұрған сияқты, суық қана жымыңдап қояды, бұлттар да түйдектеле шудалануды қойып, тау жоталарын қуалай жайылып кеткен, жаңбыр жаумайтынға ұқсайды, әншейінде күркіреп жататын өзендердің шуылы да бәсеңдеп қалған. Тек Үзеңгілес асуының түбінде ғана жер бауырлай суылдаған тау желі басыла қоймапты, үйірінен аласталған Жебе-Барыс сол күйі әлі осында, жоғарыдан құлап, әр жерде үйіліп қалған тастарды аралап, іші-бауырын жалап бара жатқан күйікті баспақ болады, тағы да осында түнемек, соған ыңғайлы қуыс іздеп жүр. Бұл бейбақ сөйтіп ақыры асудан аса алмай қойды, жаз болса өтіп барады, бұл әлі осы маңнан айналсоқтап шыға алар емес, бірде жоғалып кетіп, енді бірде қайта оралады. Бүгін осында түнейтін болды. Бұталардың басына қонақтаған торғайлардың шырылы неге басылмайтынын түсіне алмай дал, өзара әңгіме айтып отырғандай шықылықтай береді, түнгі жапалақ – түн көкегі оларға анда-санда бір күрк етіп сес көрсетіп қояды, оны да тыңдар емес... Тау тағысының мазасын алған тағы бір жәйт алыстан талып естілген адам даусы болатын. Олар қайдан жүр? Бұл дауыстың тауды шарлап ғашығын іздеген Мәңгілік қалыңдықтың зарлы үні екенін Жебе-Барыс қайдан білсін. Міне, сол дауыс тағы да естілді, «Қайдасың сен? Қайда жүрсің? Жауап берші! Мен ғой бұл – сол баяғы Мәңгілік қалыңдықпын, өзінді іздеп, тау-тасты шарлап жүрмін, сені іздеп табанымнан таусылдым, қайдасың, қайда жүрсің?»... Бұл жолы Мәңгілік қалыңдықтың даусы бұрынғыдан да мұңлы, тебіреніске толы тәрізді: «Ой, ой, енді не болады? Енді

кайттім? Не істесем екен? Ой, ой, не болады енді? Не болады?»... Соншама неден қауіптенді ол? Әлде бір сұмдықты сезіп тұр ма?

Мәңгілік қалыңдықтың сұңқылы мен дауысының әлденеден сезіктенгендей үрейлі шыққанына шыдай алмаған Жебе-Барыс атып тұрып, тар соқпақты бойлап басқа жаққа бет алып сүмеңдей жөнелді... Соншама неден шошынды екен? Бұл жағын бір Құдайдан басқа ешкім білмейтін еді...

VII

Соның не екенін Құдайдан басқа да білетіндер бар болып шықты, дегенмен, олар да анық білмеген, тек шамалап қана болжаған екен. Басқа құрлықтың бір түкпірінде жүрген біреулер Мәңгілік қалыңдық мекен еткен жерде, дәлірек айтсақ, Тұйықжар тауында қар барысын ауламақ болып жоспар құрыпты.

Бұл күні Арсен Саманшин ерте тұрды, ес білгелі осы жерде ілулі тұратын, тиіп кетсең салдырлап қоя беретін ауладағы қолжуғыштың астында ұзақ жуынды, беті-қолын, мойнын жуып, қырынып алды, апасы мұның таза сүлгімен ғана сүртінетінін жақсы біледі, бәрін дайындап қойыпты. Күн қызған соң аулада отырып, біраз күнге күйдірінсем бе деп те ойлады, ауа райы жақсы екен, оянған кезде терезеден далаға көз жіберген, көңілі жадырап сала берді – тау жоталарының көрінісі тура суретшінің қылқаламынан шыққандай әсем де ап-анық көрініп тұр. Сол жақта мұны қар барыстары күтіп жүрген болар, осы кезде қалта телефоны шылдырлады. Кешегі әңгімені тағы бір пысықтау үшін хабарласып жатқан Бектұр шеф шығар деп ойлаған, күтпеген жерден телефон тап-таза ағылшын тілінде сөйлеп қоя берді. Қияндағы таудың арасында жүріп біреудің ағылшынша сөйлегені ерсілеу естіледі екен.

Телефондағы дауыс сергек те жағымды болып шықты, әңгімеге тартып тұрғандай:

– Қайырлы таң! Сіздерде қазір таңғы уақыт шығар деп ойлаймын. Кешіріңіз, сіз мистер Арсен Саманшин боларсыз?

– Ия, ия, дәл соның өзі! Сіз кім боласыз, кешіріңіз, қайдан хабарласып тұрсыз?

– Мен, бір жағынан, сіздің әріптесіңіз болармын деп ойлаймын, ханзада Хасанның сыртқы қызмет жөніндегі баспасөз хатшысымын, атым Роберт, қысқартып айтқанда Боб Лукас боламын, канадалықпын. Танысып қояйық. Сезіп тұрмын, ағылшынша тым тәуір біледі екенсіз, сондықтан жергілікті тұрғындармен тілдесу үшін тікелей тілмаштық еткеніңіз оң болар еді, сіздің жаққа аңшылық сапармен барып қайтпақпыз. Естіп тұрсыз ба?

– Өте жақсы естіліп тұр. Ия, әрине, сіздерге тілмаш болуға тырысып бағармын. Қазір қай жерден хабарласып тұрсыз, құрметті Боб?

– Қайдан дегеніңіз қалай, қымбатты Арсен! Осы жақтан, Әмірліктерден. Өзіңіз де білетін шығарсыз, бізбен бірге ханзадалардың көмекшілері, арасында дәрігерлер мен аспаздар да бар, бірсыпыра адам еріп барады. Сондықтан, дайындалып жатырмыз.

– Бұл жақсы екен. Біз де дайындалудамыз. Бір түсінбей тұрғаным, біздің жақ – таулы өлке, сіз маған қалай телефон соғып тұрсыз, сосын осы жаққа келген соң бұл жерден басқа жаққа да хабарласа аласыз ба? Кешіріңіз, мұны қалай істедіңіз, Боб?

– Түк қиындығы жоқ, құрметті Арсен! Спутник байланысы арқылы. Біз әлемнің кезкелген түкпіріне, тіптен ғарышқа да хабарласа аламыз, сондай-ақ қай жерде жүрсек те байланысқа еркін шыға береміз. Біздің жоғары мәртебелі ханзадалардың ғарыш орбитасында жекеменшік байланыс спутнигі бар. Қалаған уақытта кезкелген нүктемен хабарласуға болады. Міне, қазір алыс Азия тауларында жүрген сізбен сөйлесіп тұрмын, тау арасында жортқан қар барыстары спутник байланысы арқылы өздеріне, тағы аңдарға қызмет көрсетіліп жатқанынан мүлдем бейхабар, аңшылық кезінде олармен де жолығуымыз керек емес пе. Жәй айтқаным ғой. Айып етпеңіз, бұл сөзімді әзіл деп қабылдарсыз.

– Окасы жоқ, құрметті Боб, әзіл-күлкінің артығы болмайды. Барыстармен байланысқа шығу әрдайым көңілді бола бермеуі мүмкін.

– Ха-ха, әрине, солай! Ең бастысы, олжамыз молырақ болсын деңіз, барыстар да өздерінің алыс ағайыны жолбарыстар сияқты сирек кездесетін аң емес пе. Оларды неғұрлым көбірек тапсақ, соғұрлым пайда да молырақ түседі. Жоғары мәртебелі ханзадалар бұл жайын ойлап бас қатырмайды, әрине, олар үшін аңшылық та спорттың бір түрі, ал сіз бен бізге пайданың молырақ түскені керек. Сондықтан олжаның көбірек болғанын қалаймыз. Басқаша айтсақ, барыстарды көбірек ауласақ, бізге түсетін пайданың да мөлшері арта түседі. Ең алдымен, сіздердің «Мерген» аңшылық фирмаларыңыз үшін солай. Оның да беделі жоғарылай түсетін болады.

– Ия, Боб, мен де шамамен солай ойлаймын.

Ал өзі сол сәтте мүлдем басқа нәрсені ойлап тұр еді. Мынаны кара, акпараттық технологиялар жабайы аңдардың үңгіріне дейін жеткен екен ғой, енді аңшылық құру үшін оларды ғарыштан індететін болыпты. Спутник байланысы өзіне де қызмет ететінін тау басындағы тағы жыртқыш қайдан білсін, бұл қызметтен ол тек зиян ғана шегеді...

Баспасөз хатшысы Роберт Лукас сөзшең екен, жайдарылығы телефон арқылы сөйлеген сөзінен-ақ байқалып тұр. Ендігі әңгіме алдағы харекеттер туралы өрбіді. Араб ханзадалары өздерінің жеке ұшағымен келіп қонған сәттен бастап оларға қызмет көрсетудің шарттары мен басқа да жай-жапсары жайында айтылды. Ұшағы да өздерінің дәрежесіне сай екен, әйгілі «Боинг 737» лайнері, экипажы тәжірибелі мамандардан тұрады. Қонғаннан кейін ұшақ пен оның экипажы аңшылық сапар аяқталғанға дейін әуежайда арнайы күзетте болады.

Арсен Саманшин спутник байланысы арқылы жүргізілген бұл әңгіменің кейбір тұстарын Бектұр шефпен кездескенде мәлімдеу үшін қойын дәптеріне түртіп қойды. Ол екеуі Бектұр ағайы Дастарқан сайындағы аңшылар қосынан қайтып оралған соң кездесуге уағдаласқан болатын. Келген соң өзім хабарласамын деген.

Оған дейін Тас-Ауған бастаған бес жігітпен жолығып, бақташылардың бұған дайындап қойған атын көріп, өзіндік бір

«тұсаукесерге» барып қайтуға болады. Арсен Саманшин үшін бұл кездесудің маңыздылығы сонда – өзі, Тас-Ауған және Сақсағай-Жалбыршаш бір сыныпта оқыған болатын, қалған үш бақташы бұлардан екі-үш жас кіші. Ең бастысы, бәрі де таныс жігіттер, кезінде бір мектепте оқыған. Айтпақшы, сол мектептің де сәні кете бастапты, шатырының әр жері ойылып, құлағалы тұр, кеше қасынан өтіп бара жатып аңдаған, бұл басқа мәселе, не дегенмен, туған мектебің әрқашан ыстық көрінеді екен...

Енді біраздан соң Тас-Ауған мен Сақсан-Жалбыршаш келді, өздері жаяу жүр, әуелі мектепке соғайық дегенде іші жылып сала берген, олардың ойы басқа болып шықты. Арсен Саманшин мұны қайдан білсін, білуі де мүмкін емес еді, тіптен анасынан қайта туып келсе де солай. Үшеуі мектепке қарай аяндап келеді, мұның да себебі бар екен. Тас-Ауған әзіл-шыны аралас былай деді, онысы рас та болатын:

– Арсен досым, есінде болсын, біз, бұрынғы сыныптастарыңның бәрі, бұл күндері бойдақ жүрміз.

Арсен шынымен таңданып қалды:

– Бұл қалай, неғып бойдақ жүрсіңдер, не болып қалды?

– Тоқтама, жүре берейік. Қорқатын ештеңе жоқ, қазір айтып беремін.

Ал Сақсағай-Жалбыршаш басын шайқап, мырс ете қалды:

– Бұл жайында бүкіл ауыл біледі. Бойдақ екенімізді! Әйтпесе, сені мектепке емес, үйімізге шақырар едік.

– Қалжыңды қойыңдаршы!

– Өкпелеме, Арсен. Біз үшін сен ұлы адамсың, қандай қалжың болуы мүмкін, – деп сендірмек болды Тас-Ауған. – Қазір мектепке барамыз, онда ешкім жоқ, бәрі жазғы каникулда жүр, білесің ғой, мұғалімдер де, оқушылар да демалыста. Күзетшіге арақ беріп, бүгінше бізге кедергі келтірме деп көндіріп қойғанбыз. Сөйтіп оны үйіне жібердік. Соны пайдаланып, алтауымыз бүгін мектепте жиналғанымыз дұрыс болар деп ұйғардық. Аттарымыз мектептің ауласында тұр. Бойдақ жүрген себебімізді түсіндірейін. Қазір үй іші,

катын-қалаш, бала-шаға дегеннің бәрі тауда, жайлауға шығып кеткен. Биыл жайлауды жылдағыдан да биіктеу жерден таңдадық, Ақсай өзенінің жағасы есінде шығар, жайлауымыз сонда. Бұрын ауылдың бәрі тік көтеріліп жайлауға шыға бермейтін еді ғой. Биыл өзіміз ескіше бүкіл үйелменімізбен бірге мал бағып, демалу үшін жайлауға шығамыз деп шештік.

– Соның өзі жақсы, – деп қостады Сақсағай-Жалбыршаш. – Еркіндік деген сол! Қайда барғым келсе де өзім білемін. Баяғыдай колхозда жүрген жоқпыз ғой.

– Өз басым соған өкінемін. Жарайды, бұл туралы кейін айта жатармыз, – деп сөзін жалғастырды Тас-Ауған. – Бұл жолы бізді мұнда Бектұрған шефтің өзі шақырып алды, аңшылық құрамыз дейді. Аң үркітуші боламыз, иттеріміз дайын, түсінетін шығарсың, Арсен, барыстарды жасырынған жерінен айдап шығып, оқ жетер жерге қуып әкелу керек, бұл үшін арнайы аран дайындамаса болмайды, әйтпесе тағы аң қалтарыстағы бір шатқалға кіріп алып, жата беруі мүмкін. Ондай жерден жыртқышты шығара алмайсың, өзің бас сұғар болсаң тарпа бас салып, талап тастайды. Жағдай солай, әйтпесе бұлар неғып бойдақ бола қалған деп таңданып тұрған шығарсың. Жәй сөз ғой. Аң үркітуден жолымыз болса, азды-көпті олжалы оралуымыз ғажап емес. Сол үшін келдік мұнда.

– Сөйтіп өздеріңді сырттай бойдақпыз деп жариялаған екенсіңдер ғой! – деп күлді жағдайды енді түсінген Арсен Саманшин.

– Соған өкініп тұрмын, – деп күңк етті Сақсағай-Жалбыршаш, – сен айтқандай, сырттай бойдақ болуды тоқтатып, жайлауға барып мал бақтық дейік. Одан не пайда. Қазір малдың бағасы мүлдем арзандап кетті, кедей байғұстың күні бұрынғыдан да нашар, әйтпесе...

Арсен аузын ашып үлгерген жоқ, Тас-Ауған бөліп кетті:

– Жарайды, Сақсан, бұл жайында кейінірек сөйлесерміз. Жаксылап сөйлесеміз әлі. Қазір басқа нәрсені ойлау керек. – Сөзін аяқтамастан тоқтай қалды. Сақсан-Жалбыршаш та үнсіз.

Енді Арсен оларға таңертең Әмірліктерден жоғары мәртебелі ханзада Хасанның баспасөз хатшысы Роберт Лукастың телефон

соққанын айта бастады, не туралы сөйлескендерін де жасырған жоқ. Достары бұл әңгімеге осыншама қызығарын білмеп еді, мектепке он-ақ қадам қалған, бәрі тұра қалып сұрақты жаудыра бастады, әсіресе спутник байланысына ерекше шұқшиды. Олар үшін бұл нағыз жаңалық еді:

– Онысы қызық екен! – деді Тас-Ауған. – Демек олар орбитадағы спутник арқылы қай жерде жүрсе де кез келген жаққа хабарласа алатын болды ғой. Айталық, біздің таулардағы масаның ызыңы шықпайтын, ойбайыңды салсаң да ешкім естімейтін терең шатқалда немесе қар басқан үңгірдің ішінде отырып та ғарышқа, Әмірліктерге, Европаға, тіптен Америкаға да телефон соға беретін болғаны ғой. Түк қиындығы жоқ! Ия, бұдан асқан жаңалық болмас!

Екі бақташыға араб ханзадаларының ұшағы олардың аңшылығы аяқталғанға дейін әуежайда арнаулы күзетте тұратыны да қызық болып көрінді, таудағы барыстарды үркітушілерге мұның қандай қатысы бар екен. Қызғаныштан іштері күйіп тұрған шығар.

– Мынаны қара! – деді қап-қара шашы шынымен иығына дейін жалбырап түсіп кеткен Сақсан-Жалбыршаш. – Көрдің бе! Тұтас бір «Боинг» ұшағы мен ұшқыштар тып-тыныш қана өздерінің қожайындарын күтіп отырмақ. Қапшық тасып сауда жасап жүргенімде бір минут кешігуге болмайтын еді, рейстегі ұшақ ешкімді күтпейді, міндің бе, мінбедің бе – түкіргені бар ма саған! Мыналарға рахат. Қалаған уақытында келеді де ұшып кете береді. Байлықтың күші деген осы!

Тас-Ауған бәрін анықтап алмақ:

– Ұшақты әуежайға байлап қоятын себебі, ханзадалар қалаған уақытында еш кедергісіз ұшып кететіндей болуы үшін ғой, солай ма? Мен тек атымды ғана сөйтіп байлап қоя аламын, әне аулада тұр, қаласам – мінемін, қоя беруім де мүмкін, керек болса қаңтарып қоямын.

– Шамасы, – деп түсіндірмек болды Арсен Саманшин, – олар үшін бұл түкке тұрмайтын шығар. Өздері қажет деп тапса отырады да ұшып кете береді. Ұшақ дайын. Экипаж күтіп тұр.

Осылай әңгімелесе жүріп бір кезде бәрі бірге оқыған мектепке де келді, әуелі бастауыш, кейіннен орта білімді осы мектептен алып еді, енді міне, тағдырдың айдауымен үшеуінің басын бұл жерге басқа бір оқиға тоғыстырып тұр – таудағы барыстарға бизнес-аңшылық құрмақ. Әрине, ешқайсысы да дәл осылай ойлай қойған жоқ, бірақ бұл рас қой, аңшылық жөніндегі осы бизнес-жоспарға қатысуға үшеуі де ынталы, әркімнің ішкі есебі бар. Алыста жатқан бір елден арнайы келе жатқан меймандар да енді осы оқиғаға белсене араласатын болады. Олардың ештеңеден қаперсіз екені анық.

Арсен Саманшиннің бұл мектепке келмегеніне көп болған екен, ауылдың шетінде, жолдан сәл қиыстау орналасқан мектебін көріп жүрген, қасынан да талай өтті, бүйтіп арнайы келіп, өткенді еске аламын-ау деп ойлап көрген емес.

Көңілі көтеріліп сала берді – міне, алтын ұя-мектебіне де келіп тұр, уақыттың әсерінен біраз шөгіп, шифермен жабылған төбесінің бояуы оңып, есік-терезесі ескіріп, жақтау ағашы қурап кеткенімен сол баяғы күйі, кезінде асыр салып ойнаған ауласы да сол, дәлізі де, сынып бөлмелері де еш өзгермеген сияқты... Әлгінде, Тас-Ауған мектепте жиналамыз дегенде Арсен ыңғайсыз бола ма деп ойлап еді, әдетте шәй ішуге үйге шақырады, досы мұны бәрібір көндірді – қатын-бала жайлауда, мектептегілер түгелімен демалысқа шығып кеткен, директордың өзі болмаса да одан рұқсат сұрапты. Арсен Саманшин содан кейін ғана тынышталып, тіптен іштей риза болып қалды. Күн жарқырап тұр, қарлы шыңдары алыстан мұнарта көрінген тау да бүгін ерекше әдемі сияқты, ол жақта қар барыстары мен басқа да жан-жануарлар бар, осындай шаруаның басы қылтиғаны – солардың арқасы. Айналада торғайлар ұшып жүр, өздері көп-ақ, әрі ешқандай қауіп-қатер жоқтығын білгендей бейғам көрінеді. Жазғы күннің жылуына риза болғандай, рахаттана шықылықтасады...

Тас-Ауғанның бестігіндегі бұлардан екі-үш жас кішілігі бар қалған үш жігіт Арсен Саманшинді жадырай қарсы алып, қуана амандасты, олармен де осы мектепте бірге оқыған, өздерінің араларында әлдебір тәртіп бар екені байқалады: Тас-Ауған бәріне

әскерде жүргендей-ақ бұйрық беріп жүр – анда бар, мұнда кел, осында тұр, ананы әкел, мынаны апар, аш, жап деген сияқты, олар да бәрін қалт еткізбей орындайды. Арсенге бұл да ұнап қалды, әдетте ауыл жігіттері мұндайда шала бурыл жүретін еді, мыналар сап-сау. Осының бәрі бұған деген достық құрметті білдіріп, өзіне деген сенімін оятты, Арсен Саманшин достарының тандап қойған атына мініп мектепті бір айналып шықты, рахаттанып қалды. Аты мықты екен, бурыл түсті, ер-тұрманы да келісті. Тас-Ауған оны құрмет білдіру ретінде өзі жетектеп әкелді:

– Қымбатты Арсен, кеше өзің айтқандай, бұл бас қосуымызды атыңның тұсаукесерін өткізгеніміз деп біл, етік киіп шыққаның жақсы болды, бұл – сенің мініс атың. Тізгінді ұста, ерге қон, арабтармен бірге осы атқа мініп жортатын боласың, біз қанша керек болса, сонша барысты қуып әкелеміз. (Бәрі жамыраса күліп жатыр).

– Рахмет, – деп жерлестеріне алғыс айтты Арсен. – Олай болса, мен де арабтардың риза болып қайтуы үшін барымды салатын боламын. Бұл өзіміз үшін керек қой.

– Енді өзіміздің сыныпты көріп шығайық, аттестатты осында алдық қой. Қандай жақсы уақыт еді, мұғалімдеріміз қандай асыл адамдар еді. Қазір ше? Мұғалім атаулының бәрі күнкөрістің қамымен тентіреп кетті. Біз болсақ мынау, нысанаға барыстарды іліктіре гөр деп Құдайға жалбарынып жүрміз... Біреулер аңға шыққанда жеке ұшағын мініп келеді, біз соларға қызмет етуіміз керек.

Бәрі жапа-тармағай бастарын изеп жатыр. Арсен айналаға көз жүгіртті, ауланың іші тып-тыныш, мектеп қаңырап бос тұр, шарбаққа байлаулы аттар мүлгіп қалған, құстар бұрынғысынша ерсілі-қарсылы ұшуынан танар емес, тек адамдардың жан дүниесі ғана жай таба алмай тұрған сияқты. Тас-Ауғанның жол-жөнекей айта салған осы сөзін басқалар ашу-ызамен, кіжініп тұрып айтар еді, оларды да түсінуге болады, солай екені рас қой... Қайда қарасаң да көзіңе әділетсіздік түседі.

Дәлізді аралап, әр сыныпқа бас сұғып жүргенде Арсен мұнда жөндеу жұмысы жүргізілмегелі көп болғанын аңдады, мектептің

сәні кетіп-ақ қалыпты, бір-ақ нәрсе өзгерген – қақпағы сарт етіп ашылатын баяғы дәрекілеу парталардың орнына төрт сирақты үстелдер мен арқалығы бар орындықтар қойылған. Сыныптағы тақталар да жанартылған сияқты, әлде бұған солай көрінді ме екен... Біраз аралап, есігі ашық тұрған сыныптарға кіріп көрді..

Тас-Ауған сағатына қарады:

– Ағайындар, сағат он бір болыпты. Уақыт өтіп барады. Арсен, кәне, мәселені шешіп алайық, бұрынғы сыныбымызға кіріп, отырып әңгімелесейік.

– Біздің үйге барсақ қайтеді, Гүлайым апама шәй қойғызып ішеміз, емін-еркін отырмаймыз ба, үй кең, орын жетеді.

– Жоқ, жоқ, Арсен, оны қоя тұр, кәне, мында кірейік, бұрынғы сыныбымыз ғой, сосын бәрін түсіндіремін.

– Мейілдерің, мен сендерге қонақпын, өздерің біліңдер.

– Кіре бер, мына екі үстелге бір-бірімізге қарсы қарап отырайық. Сендер де келіңдер.

Бәрі де сыныптағы жарығы мол түсіп тұрған бұрышқа, тау жаққа қарайтын терезенің алдындағы екі үстелдің жанына келіп отырды, бос сыныпта бес бақташы отыр, алтыншысы – Арсен, сәл үнсіздік орнады. Арсен Саманшин ауылдастарының мұны бос тұрған мектепке не үшін шақырғанын, енді не айтпақ екенін түсіне алмай дал. Сәлден соң бәріне шұқшия қарап, көзімен бір шолып өткен Тас-Ауған терең бір демалды да жөткірініп қойып әңгімесін бастады, не айтарын алдын-ала ойластырып қойған сияқты, жаттап алғандай сұңқылдай жөнелді:

– Арсен, біз саған мынаны айтпақпыз. Тыңдап ал.

– Ия, тыңдап отырмын. Ресмиліктің керегі не? Бәріміз туыспыз, бір ауылда тұратын ағайынбыз. Не болып қалды? Жақын туыстардың біреуі қайтыс болып па еді? Білуімше, бәрі аман сияқты еді ғой... Бәріміз осы мектепте оқыған жоқ па едік.

– Мәселе онда емес, Арсен! Бар гәп біздің қайда оқып, қайда тұрғанымызда болса бір сәрі ғой. Жоқ, мәселе басқада. Сен біздің бауырымызсың, қонағымызсың, бүгін біздің қолымыздасың, мұнда

не үшін ертіп келгенімізді және одан әрі не болатынын айтпақпыз...

– Тоқта, тоқта, «біздің қолымыздасың» дегенінді қалай түсінеміз? Мініске ат бердік деп, енді соны бұлдағалы жүргеннен саумысыңдар? Олай болса, қалаға қайтып кетуім мүмкін. Маған өзімнің машинама да жетеді.

– Кетесің бе, жоқ па, ол да белгісіз болып тұр.

– Бұл қалай? Ашығын айтсаңшы...

– Сол үшін келдік қой. Бұл оңай әңгіме емес, кеңірдекке қанжар тақағанмен бірдей...

– Соқпашы қайдағыны! Естерің дұрыс па, кімді ақымақ қылмақсыңдар! Әлде, Тас-Ауған, өзің ақылыңнан адастың ба?

– Қызбаланба, әңгімемді дұрыс бастай алмаған мен кінәлімін бұған, – деді беті қабара бастаған Тас-Ауған орнынан көтеріліп, қасындағылар да қозғалақтап, сыбырласып кетті, әлгінде құйрығын бұлғандатып қана қойған ауладағы дүрегей кенеттен өршелене үріп қоя берді, бірдеңе көрінген шығар бұған.

– Бар, көріп келші! – деп бұйырды Тас-Ауған шетте отырған бақташыға. – Егер біреу келсе кіргізуші болма, тірі тышқан жақындамасын. Итті де қуып жібер. Ешкім маңайымызға жоламай-тын болсын...

Туған ауылында мұндай құпияға тап болармын деп ойламаған Арсен Саманшин абдырап қалды, орнынан тұрып сынып бөлмесінен дәлізге шықпақ болған, одан әрі далаға шығып кетпек. Бірақ Тас-Ауған жолын кес-кестей берді, қолын иығына салып, бірдеңе айтқысы келіп еді, Арсен Саманшин бұлқынып, қолын қағып жіберді, дереу орнынан тұрып дәлізге шығуға ұмтылды, сол сәт ашық тұрған терезеден иттің шәуілінен үркіп, қашып кіргендей болып, қанаттары суылдап, екі қарлығаш ұшып кіргені, әлденеден құр қалғандай жарыса шықылықтайды, төбелерін айнала ұшып жүріп алды, осыдан бірнеше күн бұрын мұның қаладағы пәтерінде Бектұр аға екеуі шәй ішіп отырғанда да дәл осылай кіріп келіп еді, солардың өзі болмасын, онда да өстіп әлденені жеткізгісі келгендей немесе бір пәледен сақтандырмақ болғандай, тыным таппай шырылдай берген,

бұл екеуі қанаттарын жайып жіберіп, жағы сембей шырылдаудан бір танбаған қарлығаштарды терезеден кері қарай қуып шықты, содан кейін екінші рет ұшып кіріп, тағы да төбелерін айнала ұшып жүріп алды, қайтадан қуып шыққаннан кейін де жабық тұрған терезені тұмсығымен түрткілеп, қайткенде де ішке кіруге ұмтылып, әлдебір маңызды хабарды жеткізе алмай қалғандай жанталаса шырылдап кетпей қойып еді. Арсен Саманшин қайран қалды. Кенеттен санасын бір түйсік шарпып өтті, бұл туралы тірі жанға айтуға болмайтын еді, шынымен тағдырдың ескертуі ме, осы екі қарлығаш мұны алдынан тосқан әлдебір сұмдықтан сақтандыру үшін осымен екінші рет ұшып келіп тұрған жоқ па – тұла бойы мұздап сала берді.

Енді міне, бір кездері алғаш рет әліппенің бетін ашқан аяулы мектебінде сол жағдай тура сол күйі қайталанып тұр. Қос қарлығаштың тынымсыз шырылы мен қанаттарының суылы адамдардың сөйлеуіне мүмкіндік берер емес. Әрине, жабылып жүріп қарлығаштарды сыныптан қуып шықты, олар тура өткен жолғыдай қайтадан ұшып кірді, тағы да қуып шығып, терезені жауып алған, бұларды таң-тамаша қалдырып, екі құс кетпей қойды, тұмсықтарымен терезенің әйнегін ұрғылап, шықылықтай береді, енді оларға ауладағы иттің үргені қосылды, оны да қуып жіберген, бәрібір қоятын түрі жоқ. Сақсан-Жалбыршаш бір ұсыныс жасады:

– Арғы беттегі сыныпқа барсақ кайтеді, ол бұдан тарлау болса да тыныш. Әйтпесе мына жынды қарлығаштар маза беретін емес. Осы манда ұясы бар шығар, соны қорғамақ болып әлекке түсіп жүрген болар, сірә. Жүріңдер, сонда барайық. Кеттік.

Бәрі басқа бөлмеге ауысты. Арсен Саманшин де өзгеріп сала берді. Іштей тас-түйін ширығып алғанымен, сырт кейпінен салқын сабырлылық танылады. Бақташылар мен Тас-Ауғанға қарсы бірдеңе айтып, сөз таластыруды ойына алар емес. Шындығына келгенде, қазір олардың бар-жоғына да мән беріп тұрған жоқ. Санасын бір-ақ ой билеп алған: жақында мұның өмірінде әдеттен тыс, ерекше бір оқиға болмақ, әлдебір қатерлі сынақ па екен, бәлкім тағдырдың тосын сыйы шығар, анығын кім білсін. Не екен сол? Осыны білетін біреу

бар ма өзі, әлде алдын ала сезіну деген тек түйсікпен ғана шектелетін болғаны ма...

Басқа сыныпқа орын ауыстырып, мазаны алған қарлығаштардың шырылынан құлақ тынышталған соң Тас-Ауған әлгі ойынан айнып қалғандай, қасындағы серіктеріне былай деп бұйырды:

– Тыңдандар, былай болсын. Біз Арсен екеуміз осында әңгімемізді одан әрі жалғастырайық, сендер, келісім бойынша, әрқайсысың өз орындарына барыңдар, бізге ешкім кедергі келтірмейтін болсын, жан-жағымыздың бәрін қадағалаңдар. Сен, Құлтай, аттарды бір-бірлеп суғарып кел, ана жердегі арықта су ағып жатыр, Жақпар тастың қасында, өзің де білесің ғой.

Бәрі де бұның бұйрығына сөзсіз бағынатынға ұқсайды. Ауғанстандағы тәжірибесі текке кетпегені байқалып тұр.

– Бұл жерден, Арсен, біздің сөзімізді ешкім естімейді, сені осында ертіп әкелгеніміз де содан, неге бүйткенімізді және алдағы уақытта не істегелі жүргенімізді айтып берейін. – Арсен бірдеңе дер ме екен деп сәл тосып еді, ол үнсіз ғана басын изеді. Тас-Ауған сөзін жалғастырды:

– Тыңда, Арсен, жаһандану дегеннің не екенін және өз басының амандығы үшін әркімнің оған қалай бейімделуге тиіс екенін саған түсіндірудің керегі болмас.

– Құлашыңды кеңге сілтеп тұрған жоқсың ба? – деп ескертті Арсен Саманшин, – жаһандану – дүниежүзілік үрдіс. Өзімізге қарай ойыссаңшы.

– Жақсы. Мен мұны өз білгенімше түсінемін. Қазір қай жерде де байлар қаптап кетті, оларды олигарх деп атайды екен, ол жағын менен артық білесің. Мейлі ғой, тек мына жәйтті қалай түсінеміз – бизнес атаулыны түгелдей солар астына басып алған, төңірегіндегі сан миллион адам әлгінің байлығының жұқанасына да иелік ете алмайды. Бұған қалай төзуге болады? Ойласам қаным қайнайды.

– Бұған бәсекелестік арқылы қол жеткізу керек, – деп тағы да ескерту жасады Арсен Саманшин.

– Бәсекелестіктің де неше түрі болады. Кім бай болса, бәрі соның

колында, сонда біз қол қусырып отыра бермекпіз бе? Әлгі осында келе жатқан араб аңшылары қаласа бәрімізді орман-тауымызбен қоса түп көтере сатып алуға шамасы жетеді, одан мұрты да қисаймайды, біз оларға қызмет етіп, қар барысын алдына айдап әкелуіміз керек...

– Сен айдалаға лағып барасың, Тастанбек, мектепте оқып жүргенімізде Тастанбек едің, Ауғанстанға барып, Тас-Ауған болып қайттың, солай, Тас-Ауған, далаға лағып барасың, бәсекелестік өндірістен басталады, бұл үшін технологияны меңгеріп, жұмыс күшін таба білу керек. Басқалардан кейін қалмау үшін дамуға ұмтылуымыз керек...

Бірақ Тас-Ауған сөзін бөліп жіберді:

– Далаға лағып тұрған жоқпын. Бағытым дұрыс және сен де сол бағытпен жүретін боласың. Жетер! Жырымыз бітті. Бүгіннен бастап сен де бізбен бірге боласың, егер аман қалғың келсе. Жағдай былай, біз бір іске бел будық – әлгі араб ханзадаларын аманатқа аламыз. Неге бақырайып қалдың? Қорықпа! Еріккеннен емес, әрине. Жанын сақтап қалу үшін олар қанша сұрасақ, сонша ақша төлейтін болады...

– Тоқта, тоқта, есің дұрыс па өзіңнің? Не айтып тұрсың!

– Өзіңнен басқалардың бәрін ақымақ деп санайсың ба, ақылдың да неше түрі болады, бәрін ойластырып, есептеп қойдық, біреуі қыбыр ете алмайды – жоспарымызда мін жоқ. Арсен, мынаны есінде сақта, қанша өмірің қалса, сонша уақыт бойы бізбен бірге боласың, басқа амалың жоқ. Теледидардағы хабар жүргізуші сияқты, біз бен аманатқа алынғандардың арасын байланыстырып тұрасың, біз сенің айтқаныңмен жүреміз.

– Қалай, қалай? Ақылыңнан адасқаннан саумысың? Не шатып тұрсың? Бекерге оттама. Осыны айту үшін ертіп келдің бе мұнда?

– Алаңдама, бұл әңгімені бізден басқа ешкім естімейді. Қайталаймын – сен біздің басшымыз боласың, аманатқа алынғандар алдыңа жығылып, Құдайға жалбарынады әлі. Сонда біз сені ақтық деміміз қалғанша мақтан тұтып өтеміз.

– Сен де айтады екенсің! Тұрған жерінде сыпыртып боқтап алайын ба осы! Мұндайды нағыз есуастың өзі де айтпайтын шығар.

Егер бос сөйлеуді Ауғанстаннан үйреніп келсең, оныңды маған емес, басқаларға айт. Ұмыт мұны, әйтпесе кеш қаласың! Мұндайды мүлдем ойыңнан шығар. Кім ойлап тауып жүр мұны? Халықаралық жанжал шығармақсыңдар ма? Қала көшелерінде бостандық үшін, демократия үшін деп еліріп, ереуілге шығатындар аздай, енді сендер қалып па едіңдер? Өздеріңді ойласаңдаршы, әлде жейтін наныңды тауып беріп жүрген «Мерген» фирмасын құртып тынбақсыңдар ма? Баспен ойлау керек! Ақша үшін адам ұрлағанды қай атаңнан көріп едің? Ойлансаңдаршы!

– Дұрыс айтасың, ойлану керек – халықаралық жанжал шығаруға болмайды, «Мерген» фирмасын құртуға болмайды, әлемдік миллиардерлердің кеңірдегіне пышақ тақауға болмайды: Бізді қайыршылыққа душар етіп, табанға салып таптауға болады, балаларымызды білімсіз қалдыруға болады – өйткені университетке төлейтін ақша жоқ, емделуден қағуға болады – дәрігерге де, дәрі-дәрмек алуға да көк тиынымыз жоқ. Нақты өмірде осылай – байлардың дәулеті кемерінен асып-төгіліп жатқан мұхит сияқты, кедейлердің аузына соның бір тамшысы тамбайды. Сен айтқан дәстүрге келсек, Арсен, біздің халық адам ұрламайды дейсің. Ондайлардың талайы болғанын ұмытып қалдың ба, бұл жөнінде қаншама аңыз айтылады, барымта-сырымта деген не еді, есіңе түсірші, барымташылар аманатқа адам ұстамап па, соларды құтқару үшін үйірлеп жылқы, отарлап қой төлеп, өзара қырқысты сөйтіп тоқтатып отырғаны қайда, ол кезде байлықты солай бөлісетін болған.

– Бұл жайында әлі де ұзақ айтысуға болады, Тас-Ауған. Күні кеше мен де осылай ойлауым мүмкін еді, қазір бұл сөзіңмен келісе алмаймын, ертең әркім өз ісімен айналысып, ешкім басқаның самайына мылтықтың ұңғысын кезенбейтін болса да осылай ойлаймын, сондықтан сенің аманатқа адам аламын деген жоспарыңа қосылмаймын.

– Не ойласаң да өзің біл, Арсен, таңғалмаймын. Оларды аманатқа алған сәттен бастап, бәрін өзің жүргізесің, менің нұсқауыммен бұйрықтың бәрін сен беретін боласың, біз бесеуміз бұған аралас-

паймыз, соны қалаған күннің өзінде түк шығара алмас едік, өйткені ағылшынша бір ауыз сөз айта алмаймыз. Бұл біздің кінәміз емес. Біз сенің қасыңда мылтық кезеніп тұратын боламыз, қалғанының бәрін өзің істейсің, Арсен, тек сен ғана. Бақытымызға орай, осында аңшылық құруға көңілі ауған араб ханзадаларын, қалай атап едің оларды – жоғары мәртебелі дедің бе – соларды қуып тығатын үңгірдің ішінде осылай әрекет ететін боласың. Жоғары мәртебелі ханзадалардың әрқайсысы 10 миллион доллардан барымта төлейтінін айтасың, сонда жалпы мөлшері 20 миллион доллар болады, бәрін есептеп қойдық, біз бесеуіміз, сенімен алтау, әрбірімізге 3 миллион 300 мың доллардан тиеді. Бізге бұл үш реттен өмір сүрсек те жетеді. Өз үлесінді не істейсің – өзің білесің. Мүмкін, ақыры, қатын аларсың, сөйтіп дені дұрыс еркек сияқты үйлі-баранды болып өмір сүрерсің, сөйтіп Құдай сені де ұрпақсыз қалдырмас.

– Тыңда, осы ертегіңді доғарсаң қайтеді. Сабана түс, Тас-Ауған, дұрыстап ойлан. Құдды мен келісім беріп, сенің бұйрығыңды орындауға дайын тұрғандай-ақ сөйлейсің ғой өзің. Мұндай былыққа қандай ақша үшін де бара алмасын, ұқтың ба? Мен лаңкес емеспін.

– Біз де лаңкес емеспіз. 20 миллион қолымызға тисе болды, олар үшін бұл екі тиынмен тең, ханзадаларды босатамыз. Сол кезде сен де боссың. Тек содан кейін қайда барар екенсің... Бұл туралы сол кезде сөйлесе жатармыз...

– Мен қазір де боспын. Сенің қарамағыңдағы алтыншы қарақшы бола алмасын. Осымен әңгіме бітті. Бос сөзбен бекерге уақыт оздырмайық.

– Қателесіп тұрсың, сен қазірдің өзінде бос емессің. Осы сәттен бастап біздің алтыншы адамымызсың.

– Мен бұған келіспеймін, қалай айтып тұрсың мұны!

– Егер келіспесең, осы жерден тірі шықпайсың. Қабірің осы мектептің ауласында, ескі қораның бұрышындағы дәретхананың қасында болады, ол жерге өзің де талай барғансың. Сүймен-күректеріміз дайын, бес минуттың ішінде көміп үлгереміз. Қаруымыз да сай. Өмірімнің бір бөлігін Ауғанстанда бекерге

өткізбеген шығармын, өзім де талайлардың өмірін қиғанмын. Есіктің сыртында дыбыссыз атылатын тапанша ұстап бір жігітіміз тұр. Олардың бәріне қарудың алуан түрін, тіптен гранатометті де қалай пайдалануды үйретіп қойғам. Бұл жағынан әбден кәнігі болып алғам, мақтанып тұрған ештеңем жоқ. Қысқасы, біз сені аман-сау жібере алмаймыз, мұнда қалай келсең, солай кетемін деп ойлама. Бұл сені жек көргендіктен емес, өзің де түсініп тұрсың, басқа амалымыз жоқ. Сен бізге, біз саған мәңгі қосақталып өтеміз енді. Біз лаңкес емеспіз, тек әлемдік капиталдан өз үлесімізді алғымыз келеді, одан артықтың керегі жоқ... Тек сол ғана...

– Болды, жетер. Әбден тойдым, кеттім мен.

– Қозғалушы болма... Қаныңды мойныма жүктеуге мәжбүр етпе мені! Сыныптасын өлтірген қанішер деген атқа қалдырма.

– Ия, мен де соны ойлап тұрмын. Осында сабақ оқып жүргенімізде, үзілісте алысып-жұлысып ойнаған сәттерде біраз жылдан соң осындай жағдайға тап боламыз деп ойлап па едік? – Арсен Саманшин орнына тұрып, терезеге жақындады, бір жақтауын ашып қойды.

– Не, ыстықтап кеттің бе, қапырық па? – деп сұрады Тас-Ауған.

– Ия, ауа жетпей тұр, – деп жауап берді Арсен, терезені ашқанда әлгі қарлығаштар ұшып кіре ме деп дәмеленіп еді, құдды осы тығырықтан шығатын жолды солар тауып беретін сияқты, сосын торығып: «Жеткен жерің осы болды, жігітім... Әлгі қарлығаштар қайда екен?» – деп ойлады. Уақыт өтіп жатыр, қарлығаштар көрінбей қойды... Демек тағдырдың бұралаң жолына түсіп үлгерген болды...

Тас-Ауған райынан қайтар емес, мұнысы бірден-бірге ызғар шаша бастаған көз жанарынан байқалып тұр, енді ол төтесінен тартты:

– Тыңда, бізді де мисыз ақымақ деп ойлама, сенің оңайлықпен келіспейтініңді, мұндайға бармайтыныңды білгенбіз. Бұл бізге айдан анық. Сен мұны қылмыс деп санайсың.

– Содан басқа не дейсің! – деп қатқыл жауап қатты Арсен Саманшин, – алдын ала ойластырылған қылмыс!

– Мейлі, солай-ақ болсын. Не ойласаң да өзің біл. Бәрібір өз дегенімізден қайтпаймыз. Сен де бізбен бірге боласың, не

катарымызда жүресің, не айыпкер ретінде қол-аяғыңды байлап, еріксіз апарамыз. Таңдау өзінде!

Арсен Саманшин үстелді жұдырығымен бір соғып, шарасы таусылғаннан бар дауысымен ақырып жіберуге шақ қалды, бірақ дер кезінде өзін-өзі тежеп үлгерді, қазір айғайласып жататын уақыт емес, сыныптасы да мұның айғайынан қорқа қоймасы хақ.

– Сонда не істемексің? Сенің бұйрығыңмен байлап апара ма, әлде өз еркіммен баруым керек пе? Екеуін де қаламасам ше?

– Үстелді ұрғыштама. Бұл саған жараспайды. Қанша ақылды болсаң да, бәрібір бізді айныта алмайсың. Қазір мұнда Құдайдың өзі кіріп келсе де алған бетімізден қайтпаймыз. Салғыласып жататын ештеңе жоқ! Аспаннан өзі келіп түскелі тұрған үлесімізден айырылып қалғанша құзға құлап өлгеніміз артық. 20 миллион доллар далада жатқан жоқ!

– Ия, далада жатқан жоқ. Мынаны айтшы, Тастанбек, қарапайым жігіт болып жүрген кезіндегі атың солай еді ғой, сол ақшада сенің де үлесің бар дегенді қайдан тауып алдың? Ә, Тастанбек, қайдағы үлес ол? Шынымен аспаннан түсті ме? Мұны қалай айтып тұрсың? Мұндайды қарақшылық тонау деп атайды, аспаннан түскен үлесім деп тықақтайсың, оның үстіне, содан айырылып қаламын деп қорқасың. Қайда бара жатқаныңды ойласайшы!

– Сендер, 20-шы ғасырдың ақылмандары қайда шақырсаңдар, сонда барамыз, солардың алдыңғы қатарында өзің де айғырша арқырап жүрсің ғой – жаһандануға барамыз, әркім де әлемдік өркениеттен өз үлесін алуға тиіс.

– Мүлдем ақылыңнан адасқан екенсің, бұған жаһанданудың қандай қатысы бар, ол деген қазіргі заманғы ұғымдардың бірі ғана. Қазір мұны түсіндіріп, дәлелдеп жататын уақыт емес, әрине. Жаһандану дегенді өзіңше түсінеді екенсің, бұл – нағыз жабайылық!

– Біздің өз түсінігіміз бар, ол жағына алаңдамасаң да болады.

– Ия, ол қандай түсінік? Олай болса аяғыңдағы шәркейің жырттық екен деп, сол үшін кез келген банкирді жағасынан алып сілкілеуге болады, солай ма?

– Солай де! Банкирлерді қорғауға көштің бе енді?

– Егер менің еркімде болса, оларды да, сені де – бәріңді бір қайыққа мінгізіп, әлгі жаһандану теңізіне жібере салар едім.

– Олармен бір қайыққа сыя қоймаспын. Менімен бірге қайыққа мініп қайтеді ол, екі мың адамдық әйдік кемесі бар, соның өзін де бизнеске айналдырып алады. Байлардың өз жаһандануы бар, дүниенің байлығын өздері ғана астына баспақ, есесіне біздің де өз жаһандануымыз бар – өз үлесімізді қайтсек те алуымыз керек, өзіміз тапсақ жақсы, әрине, таппасақ – әлгі байлардың жағасын жырттып жүріп тартып аламыз. Таудан барыс ауламақ болып желіккен мына арабтардан да өз үлесімізді барымталап алуға толық хақымыз бар.

– Тыңда, Тастанбек-Ауған, сен біршама білімді жігітсің, білемін ғой, сөйте тұра хақым бар деген сөзді қалай айтып тұрсың?! Қандай хақың бар сенің? Кісі тонауға хақың бар ма?! Мынауың ақылға сыймайды ғой.

– Ақылыңа сыймаса, сыйғызамын деп әуреленбе! – деді Тас-Ауған терезеге қарай беттеген Арсен Саманшинге. Ол теріс қарап тұрған күйі жауап қатты:

– Сен менің өз сөзімді өзіме түсіндірмей-ақ қой. Тыңдағым келмейді.

– Тыңдағың келе ме, жоқ па, маған бәрібір. Ойлан, Арсен, енді мені тыңдауыңа тура келеді. Бәрі бітті, қақпанға түстің, жалғыз сен ғана емес, бәріміз де сол қақпанның тұтқынымыз. Шегінер жер қалған жоқ. Сосын бізді қанішер тонаушы екен деп қалма. Біле білсең, кезінде ата-бабамыз өріске малын жайғаны, өз жеріндегі өзеннің суын ішкені үшін көршілерін барымталап аманатқа алып, құн талап еткен, оларды тек үйірлеп жылқы, табындап сиыр, отарлап қой әкеліп бергенде ғана босататын болған. Өзің де түсініп тұрған шығарсың, қазір заман басқа. Бізді қалай атасаң да өзің біл, қарақшы дейсің бе, тонаушы дейсің бе, тіптен ұры дерсің, бұдан біздің қылшығымыз да қисаймайды. Сен екеуміз бір-бірімізді сыйлауымыз да, сыйлауымыз да мүмкін, бізге сенен керегі – ақшасын қайда жұмсарын білмей ерігіп жүрген, жаһандануды жақтайтын миллионер аңшылар

осында келіп түскен күннен, сол сағаттан, сол сәттен бастап әр қадамыңды тек менің бұйрығым бойынша ғана аттайтын боласың. Өзің мені Бектұр шефтің айтқанына көніп, айдағанына жүре беретін қолбаласы деп қалғаннан саумысың? Әрине, біз секілді кедейлердің қолынан байдың жұмсауымен жүргеннен басқа ештеңе келмейді, айтқанын істеуге дайын екеніміз рас, таудағы аң-құсты қыру үшін өз бизнесімен айналыса берсін, жолы да оңғарылсын, оның қанжығасы майланса басқа бейбақтарға да пайдасы тиіп қалуы мүмкін, ал біздің өз аңшылығымыз бар, шатқалдар мен шоқ бұталардың арасын кезген иттей болып барыс аңдимыз, таба қалсақ оқ жетер жерге айдап әкелеміз, мергендер оларды нысанаға іліп үлгергенше сол аңшы ханзадалардың өздерін аулап әкетіп, үңгірге жасырып үлгереміз. Сөйтіп оларға басының амандығы үшін құн төлетеміз. Әркімнің өз білгені бар... Естіп тұрсың ба, Арсен, осының бәрін саған еріккеннен айтып тұрған жоқпын, мәселенің жай-жапсарын түсініп алсын деп тұрмын. Ойлап қарашы өзің! Сен олармен әңгімелесіп, араласып бірге жүре аласың, біз үшін олар аспандағы аймен бірдей, әйтсе де бұл жолы оларды желкесінен бүріп, үңгірге апарып тығып жібереміз. Мұндай мүмкіндікті түсінде де көрмеуің мүмкін, бұл жолы бізге Құдайдың өзі қарасып тұр... Осыны түсін. Тілмаштық етуің олардың көңіліне жағуға тиіс, сонда олардың сеніміне кіресің, кейін өздерін қақпанға түсіріп, үңгірге апарып тыққан кезде тек саған ғана үміт арта алатындай болғаны дұрыс. Естіп тұрсың ба, Арсен, айтқан сөзім санаңа жетіп жатыр ма?

Арсен тіл қатпастан терезенің алдында басын салбыратып тұра берді.

– Дымыңды ішіңе бүгіп, тымырая бермей, мұқият тыңдап ал. Сенің өз адамымыз, туысқанымыз екендігің біздің бестікке өте қолайлы болып тұр. Бір-бірімізді түсіне алатын шығармыз. Ханзадалардың қолында спутник арқылы байланысқа шығатын телефондары болғаны тіптен жақсы, қалаған уақытта әлемнің кез келген түкпіріне хабарласа алады. Үңгірде жатып зар илеп, құтқара көріндер деп туыстарына жалынған кезде, ағайындары сонау Африканың қасында емес

пе, олардың кімге не айтып жатқанын сен арқылы түгел біліп отырамыз. Сенсіз бұл жоспарымыздан түк шықпайды... Енді түсінген шығарсың? Неге үндемейсің, Арсен?

– Менің айтатын ештеңем жоқ, – деп жауап берді ол. Енді екеуі де үнсіз қалды.

«Дүние орнында ма өзі?» Бала кезінен бері құлағында жатталып қалған осы сөзді ауылдастары өмірде әлдебір оқыс оқиға, жайсыз жағдай бола қалғанда айтушы еді, қазір сол кепті өзі киіп тұрған сияқты. Ия, айнала дүниенің бәрі, қазір өзі ішінде қамалып отырған, абайсызда әлдекім келіп қалып, оңаша әңгімені бұзып жүрмесін деп төрт жағынан Тас-Ауғанның серіктері күзетіп тұрған осы мектеп те сол баяғы орнында. Ия, айналадағы дүние ешқашан өзгермеуі ықтимал, алайда адамның ішкі жан дүниесі бір-ақ сәтте астаңкестең болып, асты-үстіне шығуы мүмкін, мұны қазір өз басынан кешіп тұр. Осы бір ауыз сөздің терең ішкі мағынасы санасына енді ғана жеткендей: «Дүние орнында ма өзі?» Бір қызығы, нақты дүние қашан да орнында қала береді, алайда әр жолы әйтеуір бір бейбақ осы сұрақты есі шыға қойып жатады: «Дүние орнында ма өзі?»...

Осындай қысылтаяң сәтте ойына не түскенін көрмейсің бе, мұндайды өзі де күтпеп еді, кенеттен бағы замандардан бері осы тауды кезіп жүрген Мәңгілік қалыңдық қайда екен деп ойлады, «дүние орнында емесін» біле ме екен ол? Осыны Айдана Самарова біле ме, бұл жөнінде ойлай ма екен? Әй, қайдам, думан-бизнестің лимузиніне мініп құйғытып жүргенде мұндайды ойлап, бас қатырып қайтеді! Тау тағысын ойына алды, «дүние орнында емесін» ол да білмейді ғой, бүгін ерекше жарқырап тұрған мұндай ашық күнде толарсақтан қар кешіп, адам аяғы баспайтын жақпар тастарды тасалап, өмір бойы тек өздері ғана еркін билеп келген осы өңірде кезекті жемтігін аңдып баспалап келе жатыр ма екен, өлекшіні күшіктерімен бірге түскі шуақты пайдаланып, тастың үстінде күнге қыздырынып жатқан шығар, «дүниенің орнында емесін» қайдан білсін...

Аспанда самарқау қалқып қос қыран ұшып жүр, артық шаңқылдамай, үнсіз ғана баяу сырғып барады. Биік-биік шыңдардың

үстінен не көрді екен олар, нені күтіп жүр, көк жүзінде үн-түнсіз қалықтауы нені білдіреді?..

Әлде олар әлдебір тылсымның күшімен «дүниенің орнында емесін» біліп, көп ұзамай бір пәленің боларын, сол қырсықты адамдардың әкелерін сезіп, қамығып жүр ме...

Ақылға сыймастай ерсі, ыңғайсыз, ойлаудың өзі ұят көрінетін тағы бір жәйт – оң қапталында, екі-ақ адым жерде бұрынғы сыныптасы, қазір Тас-Ауған болып кеткен Тастанбек тұр. «Дүниенің орнында еместігіне» нақ осы сыныптасы кінәлі, жек көруге де, қарғап-сілеп, қатал жазалауға да лайық бас күнәһар осы, неге екені белгісіз, Арсен Саманшин оны аяп тұр еді, өзінікі дұрыс екеніне бек сенімді, сондықтан жабайы ашкөздікпен қылмысқа баруға бел буған құрдасына шынымен жаны ашып, іші-бауыры езіліп барады. Апырау, адал кәсіппен айналысса қайтеді, енді кеш қой, бір қисайса түзелмейтін қырсық мінезі де белгілі. 20 миллион доллардың сиқыры неткен күшті еді, мың бақсы ойнаса да мұндай әсер ете қоймас, ақша деген айдаһарға арбалып, ақылынан айырылып қалған ғой бұл бейбақ. Бұл сиқырды қайтаратын күш болса, кәнеки...

Осы ойын түсініп қойғандай, Тастан-Ауған қайтадан тіл қатты:

– Тыңда, Арсен, қашанғы ойланасың, сақалың ағарғанша ойлана бермексің бе! Қанша ойлансаң да бәрібір басқа амалың жоқ. Біз енді кері қайтпаймыз, не бізбен бірге боласың, не бұл өмірмен қоштасасың. Түсін, бұл табалдырықтан аттадың екен, енді басыңның амандығын ойлауың керек.

– Кімнің өмір сүріп, кімнің өлетінін шешетіндей кімсің, сен? Бұған қандай хақың бар?

– Өйткені, сен қазір сондай жағдайға тап болып тұрсың, бұл тығырықтан шығудың екі-ақ жолы бар – не бізбен бірге боласың да, аманатқа алынған ханзадалар үшін төленген құннан өз үлесінді аласың, не бізге сатқындық жасап, ұстап бересің, турасын айтайын, онда сенен кек алмай қоймаймыз. Біз бұған дайынбыз және сенің тірі қалуыңды қалап тұрмыз, қалғанын өзің шеш.

– Үлес-үлес деп қоймайсың. Мен сенен үлес сұрап па едім? Тағы

да айтайын, бұл жерде ешкімнің үлесі жоқ. Бұл тек қылмыс пен тонау ғана.

– Ия, солай. Бұл туралы да айтқанбыз. Соғыста тек әрекет еткен адам ғана жеңіске жетеді. Ауғанстанда тектен-текке жүрді дейсің бе, біраз жәйтті біліп қайтқам. Біздің жоспарымызды мұқият тыңдап ал. Бәрін рет-ретімен айтайын.

Мынадан бастайық, бекзада аңшылардың келуі, оларды қарсы алу, тағзым ету сияқты рәсімдердің біздің бестікке еш қатысы жоқ. Біз тезек теріп, қазан қайнатуды ғана білеміз, одан басқаға керегіміз жоқ. Әйтсе де астымызда атымыз бар, демек өзімізге өзіміз қожайынбыз. Өзің білесің, Арсен, араб ханзадалары аңшылық құруға келгенде тәулік бойы солардың қасында жүресің. Жұмысыңды істей бер, бізге алаңдама, керек кезінде сені де, басқаларды да өзіміз табамыз, сол кезде бәрі де сасқалақтап, есі шығып кетеді. Түк те істей алмай қалады. Басқа амалы жоқ.

Жорық дабылын қаққан кезде, дабыл беруші өзім боламын, әрине, бәріне дайын тұруың керек, өйткені бәріміздің кигеніміз бір камыт. Келгеннен кейін мәртебелі меймандар Бектұрған ағайыңның үйінде аздап демалатын шығар, ертесіне тауға шығып, Қоламта шатқалындағы қосқа барады. Жарты жолға дейін Бектұрғанның джипі мен басқа да машиналар жеткізіп салатын шығар. Біз ат үстінде боламыз. Бәрін ойластырып қойдық, бәрі дайын, аттар ерттеліп, әзір тұрады. Түсін, Арсен, мұны айтып тұрған себебім – бәріміз де жағдайды бір адамдай ұғып алуымыз керек. Сен аударма жасамасаң, біздің қолымыздан ештеңе келмейді, біз болмасақ құр аудармадан тағы түк шықпайды. Оларды аманатқа алуды қашан, қай жерде және қалай жасаймыз? Олар үшін құн төлетуді қалай ұйымдастырамыз? Осының бәрін рет-ретімен айтып берейін, сонда мұның тұтас бір бағдарлама екеніне көзің жетеді. Солай емес пе? Неге үндемейсің?

– Білмеймін. Кейін айтармын.

– Былай істейік, алдымен саған қолымызда не барын айтайын. Қаруымыз – ең сапалы, әскер қатарында қолданылатын атқыштар қаруы, бұл түсінікті шығар. Жолбарыс аулауға ешкім де жалаң қол

бармайды, мұнда да солай, таудағы қар барысы жолбарыс тұрмақ, арыстаннан да қауіпті. Мысалға мынаны алайық, кез келген циркте арыстан, жолбарыс, қасқыр сияқты аңдар секіріп, билеп, үйретушінің әмірімен неше түрлі өнер көрсетіп жатады, алайда қолға үйретілген қар барысын ешқандай цирктен көре алмайсың. Өзің де білесің, барыс терісі аса қымбат тұрады, қағаздарда жазатындай, таңдаулыларға арналған биік таудағы бизнес осы үшін ұйымдастырылған. Әлі күнге аман жүргені үшін барыстарға рахмет! Солай емес пе? Неге үндемейсің? Мейлің, ішіңнен мынау не оттап тұр деп ойлайтын шығарсың. Бұл да мүмкін. Әлденеден сүрініп кетпес үшін әркім өз шаруасын анық білуге тиіс. Құмырсақаға алаңдап жүргенді пілден айырылып қалуымыз мүмкін. Күлкің келіп тұрған жоқ па, Арсен?

— Әлі келе қойған жоқ.

— Тағы да оларды қалай, қашан және қай жерде аманатқа алатынымыздан бастайын. Мұнда бір гәп бар, есінде болсын, тауда және тау орманында аңшылық құру үшін Кувейттен дауыс күшейтетін аспаптар жіберген, мұнда телефонмен сөйлесу мүмкін емес, сондықтан бір-бірімен қашықтан сөйлесу үшін тапқан амалы шығар, енді бір таудан екіншісіне айғайлап тұруымыз қалып еді, теледидардан көрсетіп жатады ғой, алаңға ереуілге шыққандарды қуғанда сөйтпейтін бе еді. Сол аспаптарды қалай атаушы еді? Айтып жіберші?

— Рупор.

— Жоқ, одан да басқа аты бар.

— Мегафон.

— Ия, солай. Сенің де өз рупор-мегафоның болады. Бәрімізде бар, атпен шауып келе жатып та рупормен айғайлай береміз. Аңшылық құрған кезде барлық әңгіме мен берілген белгіні дереу ағылшын тіліне және керісінше аударып отырасың. Барыстардың жасырынатын қуысы қалмайды. Құлақтары бітіп қалуы ықтимал. Әңгіме онда емес. Бәрі саған байланысты, сен оларға әлгі талапты қойғаныңда, қалай деуші еді өзін, жауыңды дегеніңе көндіру үшін айтатын сөз бар еді ғой, «егер осыны істемесең буындыра саламын, сүмелек!» деген сияқты, есіме түспей тұр, — деп қынжылды Тастан-

Ауған маңдайын тыжырып. Арсен Саманшин оның ультиматум туралы айтпақ болғанын түсінді, сол сөзді аузына алғысы келмеді, тілі барар емес, алайда, амалсыздан айтуға тура келді:

– Ультиматум ба? Соны айтқалы тұрмысың?

– Ия, әрине. Тілімнің ұшында тұр еді, ылғи ойымда жүретін, тарс есімнен шығып кеткені. Қызық, ондай да болады екен. Қазір әзілдейтін кез емес, әйтсе де біздің бір жас ақын былай деп әндетіп еді: «Менің атым – ультиматум, шауып келем құйғытып. Қарсы алдымнан кездескен жан, тәжім етеді, бас иіп»... Сөздің сырағысы ғой, «менің атым – ультиматум» дегені ұнап қалды. Жәй, сөз арасында айтып тұрмын. Аңшылық пен басқа жәйттер өз алдына, ең бастысы – ультиматум, аманатқа алынғандарды үңгірге қамап, қаруын тартып алып, аяқ киіміне дейін шешіп аламыз – қашып кете қалса тау ішінде жалаң аяқ қайда барар екен... Бұл да сөз арасында айтқаным. Маған керегі мынау, Арсен, осыны түсін: егер олар бізге 20 миллион тауып бермесе, онда үңгірдің ішіне қойылған жаяу әскерге қарсы қолданылатын минаны жарып жібереміз, оны әлдеқашан дайындап қойғам.

– Үңгірге мина қойып па едің? – деп сұрады аң-таң қалған Арсен Саманшин.

– Ия, Ауғанда жүргенде ондайды талай істегенмін. Менің ультиматумым осы! 20 миллион төлесен – шығасың, әйтпесе жарып жібереміз! Неге бақырайып қалдың, есім дұрыс, күмәнің болмасын, біздің тауда мұндай мүмкіндік бола бермейді, енді қайтып болмайтын да шығар. Барыстар асудың арғы бетіне өтіп кетеді. Жарайды, істің мәнісін айтайын. Бәрі саған байланысты дейтін себебім – берілген бұйрықтар мен нұсқаулардың бәрін дауыс күшейткіш арқылы аударып тұрасың, ағылшынша, біздіңше және орыс тілінде, өйткені оны бәріміз түсінеміз. Аңшылықпен тек екі адам ғана айналысады, екі ханзада, олардың қасында өзің барсың, әйтпесе бола ма, сосын біз – бес аң үркітуші оларды жан-жағынан қоршап жүреміз, басқалары – қызметшілер, кейінде қалып қояды. Ағайың – Бектұрған шеф аңшылықтың сәті түссін деп Құдайға жалбарынумен болатын шығар.

Бұл кезде менің бұйрығым бойынша ханзадаларды үңгірге қамап, қаруларын тартып аламыз, ең бастысы, аманатқа алынғандардың амандығы үшін төленетін құн – біздің барымтамыз 24 сағаттың ішінде қолма-қол ақша түрінде үстелдің үстінде жатуын талап етеміз. Сөйтіп, ультиматумды орындау үшін оларға бір тәулік уақыт беріледі. Бірден шарт қоямыз, мерзімді ұзарту деген болмайды, не қолма-қол ақша төлейді, не ханзадалардың басын кесіп, қолдарына ұстатамыз.

Үндемейсің ғой, Арсен, бұл саған ұнамай тұр, түсінемін, енді сені мазалаған сұраққа жауап берейін. (Тас-Ауған шынымен мұның ойындағысын оқып тұрған сияқты еді). Сен мұны нақты қалай іске асырмақ деп ойлайсың. Міне, былай, бәрін есептеп қойғанбыз. Олардың Таяу Шығыстағы банктерінің сейфінде қысы-жазы, күндіз-түні миллиардтаған долларлар қолма-қол ақша түрінде жатады, соның арасынан небәрі 20 миллион доллар ғана алады, бұл үшін оларға саусағын қимылдатса жетіп жатыр. Бұл ақшаны 5 минуттың ішінде әрқайсысының көлемі 60 та 85 сантиметрлік төрт қорапқа 5 миллионнан бөліп салады, әр қораптың салмағы 20 килограмм құрайды, сонда небәрі 80 килограмм болады. Мұнда қалай әкеледі оны? Ұшақ бұл жерге 9 сағатта жетеді. Бұл үшін тек нұсқау берсе болды, заматта орындайды. Биік таудағы үңгірде отырып ол жаққа қалай хабарласуға болады? Бұл да қиын емес, өзің білесің, олардың жанынан тастамай алып жүретін спутник арқылы жұмыс істейтін телефоны бар, онымен қалаған жеріңе, ғарышқа да хабарласа беруге болады. Олардың не айтқанын өзің қадағалайсың, қасынан бір минутқа да кетуіңе болмайды.

Үндемейсің ғой, Арсен, осы былыққа, тіптен адам естімеген қылмысқа қатысқың келмей тұр ма?.. Бәрін ойластырып, бәрін есептеп қойғанмын, көріп тұрсың, енді біз де жаһанданудан өз үлесімізді алатын боламыз, соған қол жеткізбей тоқтамаймыз. Не ойласаң да өзің біл, сенің жаһандануың бір бөлек, менікі мүлдем басқа, бұйрығымды қалт еткізбей орындайтын боласың. Бұл үшін осы барымта үшін төленетін құннан кесімді үлесінді аласың. Өйткені, онда сенің де үлесің бар. Егер жиреніп, бас тартып жатсаң

өзің білесің, олай болса, бізге бере сал, одан да бас тартпаймыз. Бұл әркімнің жеке шаруасы. Әрине, мұның бәрі тек жалпы сипаттама ғана. Саған жоспарымыздың жобасын түсіндіріп жатқаным ғой. Мақсатымызға жете алатынымызға күмәнің қалмауы үшін мынаны айтайын: қонақтарды үңгірге қамайтын сәттің қалай болатынын да ойластырып қойдым. Әуелі олар, қонақ аңшылар бірінші аймақта, үңгірге жақын жердегі Қоламта шатқалына еруге тиіс, сөйтіп айнала анық көрінетін кеңірек жерге жеткенде, біздің бестік аңдарды оқ жетер жерге қуалап әкеледі. Бір барысты аңдып жүрміз, соны жақынырақ қуып әкелудің сәті түсер деп үміттенемін. Біз оған «Ұзынқұйрық Қазанбас» деп ат қойып алдық. Басы шынымен үлкен, құйрығын қайқайтқан кезде, ұзындығы сонша, жалына дейін жетеді. Жігіттер оны біраздан бері аңдып жүр, жаз бойы Үзеңгілес асуының маңынан шықпайды, нені күтіп жүргенін қайдам. Алдымен соны қуып әкелеміз, қашып кетпеуі үшін жеңіл жаралап қоюымыз да мүмкін. Осының бәрін қонақ аңшылардың көңілін табу үшін істегендей түр көрсетеміз, іс жүзінде Таяу Шығыстағы ең ірі байларды аманатқа алып, үңгірге апарып қамап қою мақсатында жасаймыз. Олар да үңгірге түнеп көрсін, біздің малшылар талай рет паналаған жер ғой, ештеңесі кетпес. Солай, Арсен, не ойласаң да мейлің, саған аса маңызды міндет жүктеліп тұр, олармен бетпесті қаласың. Араб ханзадаларын қолға түсіріп, қаруларын тартып алған соң ультиматумды хабарлайсың. Біз қолымызға автомат ұстап, үңгірді күзетіп тұрамыз, жігіттерді дайындап, соғыс ісіне үйретіп қойғам, сен ханзадаларға әрқайсысының өмірі 10 миллионға бағаланғанын, сол ақшаны 24 сағаттың ішінде төлесе ғана аман қалатынын түсіндіресің. Содан кейін үңгірден шығып, дауыс күшейткішпен жалпақ жұртқа жар саласың: өз тілімізде және ағылшын тілінде араб ханзадалары кепілдікке алынып, әрқайсысының басына құн тігілгенін хабарлайсың, бірақ нақты мөлшерін айтпайсың, сондықтан осы маңда төтенше жағдай жарияланады, жергілікті немесе басқа жақтан келген адам болсын – үңгірге қарай қадам басқанды қыбыр еткізбей атып тастаймыз, егер

24 сағаттың ішінде талабымыз орындалмаса, ешкімге аяушылық жасалмайды дейсің...

Түптеп келгенде өзі де қамауда қалған Арсен Саманшинге бұ-рынғы сыныптасының осы қатерлі жоспарын тыңдау біршама күшке түсті, осыншама төзімдімін деп ойламайтын. Өзін-өзі құрдымға құлатқалы тұрған бейбақты тоқтату мүмкін емес еді. Іштей оны бұрынғыдан әрмен жазғыра түсті, сонымен қатар, кепілге адам алып, бақташылар үшін түпсіз байлық болып көрінген мөлшердегі құнды қалай төлету жөніндегі іс-әрекетті барынша мұқият ойластырғанына таңданып тұр еді. Бұрынғы досының батылдығы мен шешімталдығын білдіретін жарқ-жұрқ еткен көзі мен шалт қимылын үнсіз бақылап тұрып, осыншама жігердің теріс бағытталғанына өкінді. Бұл ессіздікті тоқтату да, сыныптасын райынан қайтару да мүмкін емес... Сонымен бір мезгілде Арсен Саманшин өзінің де басына әрі қияли, әрі қорқынышты ойлар келіп тұрғанын аңғарды. Аманатқа алынған ханзадалармен бірге сол үнгірдің ішіне қарғыс атқыр Ертас Құршат-ты да желкесінен түйгіштеп, тепкілеп тұрып кіргізер ме еді. Бұлай ойлау ұят, жиіркенішті әрі қиялшылық болатын, сонда да ойлады. Нарықты сылтаулатып классикалық өнердің түбіне жеткелі жүрген, Мәңгілік қалыңдық пен Айдана Самарованың жолына бизнестен алынбас камал соққан сол бір көкірегін керген, бірақ іші бықсып жатқан думаншыл-бизнесменнен құн да сұрамас еді, арам ақшасына қақалып өлсін немесе қақ маңдайдан қадалған бір оқ жалынсын оған... Тағы бір ой маза берер емес, жанұшыра шықылықтап қоймаған әлгі қарлығаштар шынымен бір сұмдықтың боларын сездіруге тырысқан екен ғой. Міне, осыны ескертпек болған... Әрі күлкілі, әрі мұңлы... Қайран қарлығаштарым-ай, қайдасыңдар қазір?..

Уақыт түске таяп қалыпты, Тастан-Ауғанның сөзі таусылар емес, мүмкін бұл бір жағынан өзін-өзі сендіру әрі жігерін жани түсу үшін айтылып жатқан шығар, енді ол ханзадаларды аманатқа алғаннан кейін не болатынын тәптіштеп кетті. Оның Арсен Саманшинге түсіндіруі бойынша, оқиға одан әрі былай өрбімек.

– Сен бізді ақшаны қалай алуды ғана ойлайды деп тұрған шығарсың, Арсен, одан кейін не болады, қайда бармақ, төрт қорапқа

толтырылған 20 миллион долларды алған соң не істемек деген сұрақтарға жауап таппай тұрсың ғой. Аманатқа алынған ханзадаларды босатқан кезде дайын тұрған арнайы әскердің лап қоятыны белгілі, мұны біз де түсінеміз. Уайымдама, Арсен, неше түрлі келіссөздер мен әңгімелер бір тәулік бойы сенің мойыңда болады, бұдан құтыла алмайсың. Сонымен, сұраған ақшамызды алған соң не істейміз? Мұны да ойластырдык. Арсен, бұған алаңдама, біздің жеті сағат бейтарап уақытымыз болады. Бейтарап уақыттың не екенін, одан бізге не пайда екенін білгің келмей ме?

– Жарайды, түсіндіріп көр. Осының бәрін есту маған ауыр тиетінін біліп тұрған шығарсың, іші-бауырым езіліп бара жатыр. Сенімен мұндай жәйттер туралы сөйлеміз деп кім ойлаған. Үңгіріңе кіріп алып, сырттағының бәрін бұркыратып атқыламақ боласың, үңгірдің сыртында не болып жатқанын білгің де келмейді.

– Ол үңгірде жалғыз емеспін, сен де бізбен біргесің. Бәріміз бірге қорғанамыз. Бейтарап уақыттың не екенін қазір айтып беремін. Былай, мақсатымыз орындалып, Қоламта шатқалына, үңгірге мейлінше жақын маңға араб ханзадалары үшін төлейтін құнды әкелген кезде оны тексеріп шығып, бәрі дұрыс екеніне көз жеткізген соң сыртқа шығасың да, есінде болсын, аманаттар қолымызда тұрғанда бізге ешкім тиісе алмайды, сол кезде далаға шығып, дыбыс күшейткішпен, мегафонмен ағылшын және біздің тілдерде айналадағылардың бәріне естілетін етіп, жеті сағаттық бейтарап уақыт жариялайтынымызды хабарлайсың. Аманатқа алынғандар үңгірде қала береді, ішіп-жемі бар, біз өз жолымызбен кетеміз. Хабарлаған кезде осы сәттен бастап жеті сағат бойы үңгірге кіруге де, шығуға да болмайтынын, кірер-шығар жолдың бәріне чешен миналары қойылғанын, олардың күші тек жеті сағаттан кейін ғана жойылатынын ескертесің. Мұны үш рет қайталайсың.

Бұл біздің оларға айтқан соңғы сөзіміз болады. Күте берсін, ол кезде ақшаны екі қораптан брезент сөмкелерге (олар дайын тұр) саламыз да екі атқа артып алып, тайып тұрамыз, аттар дайын, Бектұрған шефтің араб ханзадалары мінсін деп арнайы баптаған

мықты аттары бар. Сөйтіп брезент қоржындарға салынған төрт қорапқа теңдей бөлінген 20 миллион доллар артқан аттарды жетектеп Үзеңгілес асуына қарай қозғаламыз. Жолды да зерттедік. Еш қауіп жоқ, асудың алдында бізді жайлаудан келген қатын-баламыз күтіп тұрады... Бұл жағын да ойластырып қойдық... Алаңдама... Бәрі жақсы болады...

Арсен Саманшин тіл қатқан жоқ, әбден ойластырылған, буырқанған зұлымдыққа толы, бағдарламалық деуге болатындай осынау таудағы қастандық жөніндегі жоспардың қыр-сырына қаныққан сайын өзінің шарасыздығын, шынымен кері қайтар жол қалмағанын, Тастан-Ауған бастаған бестіктің қармағына біржола ілінгенін, енді одан келіспеуі немесе қаламауы арқылы құтылуы мүмкін еместігін мойындап тұр еді, өйткені, олардың осы жоспарды ашып беруінің өзі мұны тамұққа барар жолда өздеріне біржола матау болатын.

– Соншама қиналмай-ақ қой, – деді Тастан-Ауған өз сөзін өзі бөліп. – Қатерлі екені рас, бірақ бұл тәуекел етуге тұрарлық іс, мен сені түсінемін, сондықтан бұл шаруаға еш алдаусыз, ашық та адал шақырып тұрмын. Тауда көшкін жүргенде осылай болады, жанды-жансыздың бәрі көшкінмен бірге құзға құлап опат болады, тек бірнеше торғай ғана көкке көтеріліп үлгереді, сөйтіп аман қалады. Сол торғай құрлы қауқарымыз бар шығар?

Арсен Саманшин иығын қусырды:

– Мен сенен ештеңе сұраған жоқпын. Ол жағын өзің білесің. Ал менің өз ойым бар...

Осы сәтте кенеттен қалта телефоны шырылдап қоя берді. Екеуі де селк ете түсті... Арсен Саманшиннің ағылшынша жауап бергенінен секем алған Тастан-Ауған бірдеңе түсінетіндей-ақ қасына тақап келіп Арсен Саманшиннің бетіне тесіле қарап қалыпты, ол қайтадан бәз-баяғы қалпына түскен, дауысы да, бет-әлпеті де жанданып сала берді. Олар бес минуттай сөйлесті. Содан кейін телефонын өшіріп, не әңгіме болғанын білгенше асығып тұрған (бұған дейін тек Арсеннің «Ия, Боб! Жақсы, Боб» деген сияқты кейбір сөздерін ғана ұғып

үлгерген) Тастан-Ауғанға бұл Хасан ханзаданың баспасөз хатшысы Роберт Лукас екенін, ол «Мерген» фирмасының кеңсесіне қосымша факс жіберетінін, шілденің 15-інде 3 адамнан тұратын дайындау тобы ұшып келіп, биік таудағы қарлы аймақтарға арналған жаңа үлгідегі альпинистердің ұйықтайтын қапшықтарын және аңшыларға қажетті басқа да құрал-саймандар жеткізетінін хабарлапты, тағы бір жаңалық – олармен бірге екі кинооператор келеді екен, олар табиғат көріністері мен аңшылық құруды киноға түсірмек, соларды және дайындау тобын қарсы алуды өтініпті.

– Көрдің бе, жұмыс басталып кетті, – Арсен Саманшин шаруаға катысты әңгімеге көшпек болды, – бүрсігіңі Әулиеатадағы аэропортқа бару керек, бұл жөнінде әуелі шефпен сөйлесетін шығармыз. – Тастан-Ауғанмен арадағы әңгіменің аяқталғанын білдірмек болып, сыныпты бір аралап шықты, терезеге қарап тұрып ойланған түрде былай деді:

– Уақыт болды, Тастан, мен барып шефке жолығуым керек.

– Ол Дастарқандағы қосқа кеткен жоқ па еді, әлі келе қоймаған шығар.

– Ендігі келген болар, – деп сенімсіздеу үн қатты Арсен Саманшин, – сен екеуміз біраз әңгімелестік қой. Енді шаруамен айналысу керек.

– Дұрыс айтасың. Шаруаның да шаруасы бар. Осы әңгімені жақсылап ұғып ал. Тағы бірдеңе айтайын, Арсен. Біз күткен адамдардың келуіне үш жарым күн қалды. Бәрі де біздің жоспарымыз бойынша жүруге тиіс, басқаша болуы мүмкін емес. Егер әлі де күдік-күмәнің болса, өзің білесің, не ойласаң да өзің біл. Менің бұйрығымды орындауға дайын тұруың керек, әйтпесе бір минуттан кейін ажал құшасың. Бос сөз екен деп жүрме. Жынданған ба деп те ойлама. Ондайды ешкім айта алмайды, ақыл-есім дұрыс, күш-қуатым бойымда. Жағдай солай – сенің қол-аяғың матаулы, мен сені қорлап тұрған жоқпын, керісінше, адам ретінде сен менен әлдеқайда биіксің, тек жағдайды түсін – менің бұйрығымды дереу орындауың керек. Келіссең де, келіспесең де солай, енді бәрібір кеш қалдың. Біз сені

шакырған жокпыз, өзің келдің. Енді бәрін ұмытайық. Біз қарақшы емеспіз, күні ертең жұрттың бәрі солай деп шуылдаса да мейлі, біз тек өз үлесімізді алмақпыз. Басқа амалымыз жоқ.

– Жақсы, – деп бөліп жіберді оны Арсен Саманшин, – сөзіңді мұқият тыңдағанымды көрдің ғой. Сен мені мәжбүр етпексің, бірақ бәрін өзім шешуім керек.

– Түсінемін, сенің орнында болсам мен де осылай дер едім. Әлгінде айтқанымды тағы қайталайын, біз қазір Құдайдың өзі келсе де алған бетімізден қайтпаймыз. Бұл – біздің ортақ байламымыз. Үлесін алған соң не істесе де әркім өзі біледі. Алдымен, саған кезек береміз, тек бір аптадан кейін, Памир тауының Ауғанстан жақ бетіне өтіп алған соң. Таудан асып, ол жаққа аман-есен өтуді өз мойныма аламын, жолды да, оның арғы жағын да жақсы білемін. Қазір жаз кезі. Өтетінімізге еш күмәнім жоқ. Сондықтан, қатын-баламызды да ертіп аламыз. Олар тауда, жайлауға шығып кеткен деп айтып едім ғой. Оларды қалдырып кетуге болмайды. Бұл орайда саған жеңіл тиеді – бойдақсың, бар өмірің алдыңда. Мынаны біліп қой, ханзадаларды кепілдікке аларда үй ішіміз Үзеңгілес асуының алдында болады, жолшыбай оларды да ала кетеміз. Бірақ, Қоламта шатқалында, сүрлеу жолдың қапталындағы үңгірде не болатынын бесеуміздің үйімізден де ешкім білмейді. Бұл олардың шаруасы емес. Шетелге өтіп, Ауғанстанда қодас өсірумен айналысатын қырғыздардың арасында біраз уақыт тұрамыз, балаларды Қытайдың, Үндістанның, Пәкістанның жоғары оқу орындарында оқытамыз, ол кезде бұл үшін төлейтін ақшамыз болады.

Телефон тағы шырылдады. Бұл жолы Арсенді шеф Бектұрғанның өзі іздеген екен.

– Тыңда, қайда жүрсің? Не жаңалығың бар?

– Мектепте отырмын. Тастан-Ауған екеуміз осында соғып, балалық шақты еске алайық деп едік. Атымды көрдім. Жақсы ат екен, көңілім толды, байеке. Жаңалығым мынау – ханзаданың баспасөз хатшысы Роберт Лукас хабарласты. Не айтты дейсің бе? Бүрсігүні үш адамнан тұратын дайындау тобы мен екі кинооператор келеді. Ханзадалардың өздері ертесіне, бір күннен кейін ұшып шығады. Ия,

қазір кеңсеге барамын, сонда бәрін ақылдасармыз. Аландама, бәрі ойдағыдай болады. Бәрі де кесте бойынша жүріп жатыр.

Оның шефпен, дұрысы, өзінің туған ағайы Бектұрғанмен қалай сөйлескені, өзінің қандай жағдайға тап болғанын білдірмеуі Тастан-Ауғанның көңілін жайландырған сияқты. Арсен Саманшиннің дауысынан орнықтылық байқалады:

– Мені шеф шақырып жатыр, білесің ғой, онда да жұмыс көп. Кәне, Тастан, шығайық. Кеттім мен.

– Жарайды. Тек мынаны ұмытпа. Басқасының бәрі келісілді. Мынадай белгі беремін – сол күні баяғы сержанттық фуражкамды киемін, білесің ғой, кеңес әскерінікі, күнқағары бар, айналасы қызыл матамен әдіптелген. Егер басымда сол фуражка болса, бәрін менің бұйрығым бойынша істейсің. Ұқтың ба? Әрі қарай мұқият тыңдап ал – операцияны болдырмауға тырысып жүрме. Онда жаман болады. Біз ештеңеден тайынбаймыз. Не оларды аманатқа аламыз, не аңшылықта ма, үңгірде ме – бәрі мерт болады. Әйтеуір тірі қалдырмаймыз, осыдан қорытынды шығара бер. Егер, Арсен, әлі де осының бәрі қылмыс деп ойлайтын болсаң, бұл ойыңды ішінде сақта. Егер ағайыңа айтып қойсаң одан да жаман болады, бәріңді атып тастаймыз, біреуің аман қалмайсың. Егер, Арсен, қалаға қашып кетіп, жасырынып қаламын деп ойласаң, одан да түк шықпайды, не жолшыбай ұстап аламыз, не қаладан табамыз, басқа амалымыз жоқ... Өтінемін сенен, мынаны түсін, мен сені еріккеннен қорқытқалы тұрған жоқпын, бұдан басқа жолды көрмей тұрмын. Болды! Енді ештеңе айтпаймын! Сәл тоқтай тұр, жігіттер кірсін. – Терезеден қарады да біреуге айғайлады:

– Әй, Құлан, шақыр бәрін. Ішке кіріңдер.

– Оларды қайтесің? – деп таңданғанын білдірді Арсен Саманшин.

– Қазір көресің ғой.

Оқушылары мен мұғалімдері түгел демалыста жүрген мектеп пен қаңырап қалған ауланы төзімділікпен күзеткен төртеуі ішке кірді.

Бәрі сыныпқа кіріп, қатарласып тұра қалды, Тастан-Ауған оларға Арсен Саманшинді нұсқап, әскерше тіл қатты:

– Мына жәйтті баяндаймын, біз Қоламта шатқалына қатысты

әңгімені түгел талқылап шықтық. Барлық мәселені анықтап алдық. Енді әрқайсысың бері жақындап, өз сөздеріңді айтыңдар. Баста!

Бірінші болып Арсен Саманшиннің қасына бұрынғы сыныптасы, осы мектептің бұрынғы мұғалімі, кейін қапшықтап зат тасып, сауда жасаған Сақсан-Жалбыршаш келді:

– Тек солай ғана, басқаша болуы мүмкін емес! – деді де қайтадан орнына барды. Содан кейін басқалары да бір-бірлеп осыны қайталап шықты:

– Тек солай ғана, басқаша болуы мүмкін емес!

– Тек солай ғана, басқаша болуы мүмкін емес!

– Тек солай ғана, басқаша болуы мүмкін емес!

Содан соң Тастан-Ауған сұрақ қойды:

– Қалай, Арсен? Бәрі бұйрық бойынша жүретінін ұқтың ба?

– Дәл солай, тура әскердегідей. Бұйрық Құдайдан да жоғары.

– Ауғанстанда жүргенде бұйрықсыз өмір сүруге болмайды, қызға барсаң да бұйрықсыз барма деуші едік. Сонымен, енді алтау болдық. Кәне, іске кірісейік. Арсеннің өз жұмыстары бар. Сақсан менімен хабарласып тұрады. Сен үшеуің – Құлтай, Жылқыш, Жандос – түнделетіп барлауға аттанасыңдар, ертең түске дейін қайтып оралатын болыңдар. Анды қай жерден қағу оңайырақ боларын анықтаңдар. Егер әлгі асудың түбінде жүрген Ұзынкұйрық Қазанбасты көрсеңдер, әзірше тиіспендер. Қоламта шатқалына қалай, қай сүрлеумен қуып әкелуге болатынын ойластырыңдар. Қару-жарақтарыңды түгел алыңдар, аттарды күзетуге керек болар. Ең бастысы, аңшылық басталған кезде біздің қай жерде тұрғанымыз қолайлы боларын ойластырыңдар. Кірісе беріңдер. Айтпақшы, күзетшіні тауып алып, кілтін қайтарып беріңдер, бір жерде мас болып жатқан шығар, іздендер оны. Атқа қоныңдар.

Мектептің ауласында қоштасып жан-жаққа тарасты. Арсеннің атын да өздерімен бірге ала кетті, ол өзі «Мерген» фирмасының кеңсесі орналасқан бұрынғы колхоз басқармасына жаяу тартты, онда шеф – Бектұрған ағай күтіп отыр. Арсен Саманшинмен бірге атын жетектеп алған Тастан-Ауған да біраз жерге дейін еріп барды.

Сол айтқанын тағы пысықтап келеді. Егер бірдене бұлдірер болсаң, есінде болсын, бәрі бірге құриды, келгендер де, осы жақтағылар да, автоматпен дыр еткізіп атамыз да тастаймыз. Айтқанды орындап, құн төлеп жатса, ешкімнің басынан бір тал шашы түспейтін болады.

VIII

Сөйтіп екеуі түс әлетінде Тұйықжар ауылының еңіске қарай көлбеу құдилаытын бас көшесімен келе жатты (барыс аулауға аңсары ауған Жоғары мәртебелі араб ханзадаларының келуіне тура үш жарым күн қалған), өздері үшін ауыр соққан екеуара қиын әңгімеден кейін әлі де ортақ келісімге келе қоймаған бұрынғы сыныптастар қазір «Мерген» фирмасының кеңсесіне айналған бұрынғы колхоз басқармасына бет алған. Сырт көзге тату достар сияқты көрінеді, кең иықты, бойлары да бірдей, асықпай аяндап әңгімелесіп келеді, екеуінің де тағдыры алдағы сұрапыл оқиғаның нәтижесіне байланысты, тек Арсен Саманшин әлі келісім бере қойған жоқ, атын жетектеп алған Тастан-Ауған болса, өздерінің осы қастандығына қосылуға Арсенді қалай да көндіремін деп үміттенеді.

Осы қатерлі әңгімені көшеде келе жатып та жалғастыра берер еді, өйткені тағдырдың өзі екеуіне осыны жазған, кенет қарсы алдынан бір салт атты желдіртіп шыға келді. Оны жұмсаған Бектұр шефтің өзі екен, «Тастан-Ауғанды кеңсеге ертіп әкел, тапсырма бермекпін» деп бұйырғанға ұқсайды. Ол да атынан түсті, Оразқұл деген жігіт, Арсен Саманшин сияқты әйгілі адам жаяу келе жатқанда оның ат үстінде жүруі қолайсыз болады ғой, оның үстіне, анау-мынау емес, Бектұр Саманшиннің өзінің інісі. Енді үшеуі қатарласып келеді – Арсен Саманшин ортада, аттарын жетектеп алған екеуі екі жағында. Сол сәтте Тұйықжар ауылының бас көшесінде үшеуінің өстіп жаяу жүргені де тағдырдың қалауымен болған іс екен, бұған Арсен Саманшин кейіннен көз жеткізді. Осылай болуға тиіс екен. Үшеуі әрнені сөз етіп, асықпай аяндап келеді. Жетектегі ерттеулі аттар да осындай мүмкіндікті пайдаланып қалғысы келгендей маңғаз қозғалады.

Жолшыбай біреулері есекке мінген, басқалары жаяу жүргіншілермен амандасып қойып, үшеуі көшемен аяңдап келеді, ауылдастары үйінен шығып, ауласынан қарап, сәлемдесіп жатыр. Не дегенмен, Арсен Саманшинді жерлестері құрмет тұтады екен, көпшілігі оның Тұйықжардан шыққанын кәдімгідей мақтан ететінге ұқсайды.

Есігінің алдында шуақтап отырған бір кемпір бұларды көріп, амандасу үшін орнынан тұрды, бұлар да кідірген, сол замат қолына шағын фотоаппарат ұстаған бір жас сұлу сылаң етіп шыға келді. Қимыл-қозғалысы жеңіл де ойнақы, өзі сымбатты әрі тартымды екен, қоңырқай өңді, екі көзі жарқырап, жымыып қояды, шаш қойысы, джинси кигені, өңірі ашық спорт көйлегі қаладан келгенін білдіріп тұр.

– Сәлеметсіздер ме, үшеуіңіздің осы келе жатқандарыңыз қандай әдемі көрініс – Арсен ағай орталарыңызда, сіздер аттарыңызды жетектеп алғансыздар! Әдемі-ақ! Рұқсат етсеңіздер, суретке тартып алайын, тамаша сурет шығады! Шын айтамын! Жок, тоқтамаңыздар, жүре беріңіздер, қарсы алдарыңыздан түсіріп алайын. Ия, ия! Білесіздер ме, бұл цифрлы фотоаппарат!

– Цифрлы фотоаппарат мұнда да келген бе? – деп танданды Арсен Саманшин. – Бұл жақсы екен!

– Мен ел аралап сауда жасаймын, есімім Елес, өзім көршілес Молатастанмын, осында әпкем тұрады, қазір ауырып жатыр. Міне, осылай! Бір-біріңізге жақынырақ жүріңіздер, аттардың тізгінін қысқарта ұстаңыздар! Міне, енді дұрыс! Мен де сол жаққа – «Мерген» кеңсесіне бара жатырмын.

Жіті қозғалып, қолымен ишара жасап, үшеуін суретке түсіріп әуреленіп жүрген қызға қараған сайын Арсен Саманшиннің бойы жеңілдей түскендей болды, қыздың бойынан қасында аяңдап келе жатқан Тастан-Ауғанмен арадағы мектепте болған әңгімеден кейін ішінен жегідей жеген ауыр ойдан құтқарып, зіл салмақтың астында жаншылған жан дүниесін қайта серпілткен әлдебір аялы сезімнің лебі есіп қоя берді. Адамның көңілі орнығып, көңілі

көтерілуі үшін «дүниенің орнында болуы» қаншалықты маңызды екенін осы сәтте ұққандай. Құтқарушы періштедей аяқ астынан сап ете қалған қыздың тағы да суретке түсіре беруін қалады, есімін де бірден жаттап ала қойды – әлдебір еміс-еміс есте қалған жәйттердің жалт еткен бейнесіндей әсер ететін есім – Елес. Қысқа айтылғанымен, жарқын естілетін есімінің өзі сезімді селт еткізеді.

Бұл кезде Елес бұларды тоқтатып қойып, фотоаппараттың экранынан жаңа ғана түсірген суретін көрсетіп жатыр еді. «Қараңыздар, үш жігіттің суреті тамаша болып шыққан жоқ па!» Бәрі де риза болып қалды. Тастан-Ауған таңданысын жасыра алмай жүр: «Міне, қазіргі техника деген осы!» Арсен Саманшин қызды есімімен атады:

– Рахмет, Елес! Тағы бір тартып жібермейсің бе! Кәне, Елес, бәріміз бірге түсейік, тек бізді кім түсірер екен?

– Ой, бұл жақсы болар еді! Сізбен бірге суретке түсуге өзім де құштармын, тамаша естелік болсын, – дереу анадай жерде кетіп бара жатқан бір баланы шақырып алды:

– Тыңда, Балабас, мына фотоаппаратты ұста, бізді суретке түсіресің. Мына тетігін бассаң болды.

Ол да келісе кетті. Бәрі объективке қарап тұра қалды – Арсен мен Елес ортада, екі шетте аттарын жетекке алған екеуі. Қасында тұрған қыздың талшыбықтай майысқан денесінің нәзік тартымдылығын сезген Арсен оған тақала түсті, Елес те тартынған жоқ, бір сәт өзі де ұмсына бергендей болды. Бала фотоаппаратты сырт еткізген соң Арсен Саманшин тағы да түсіруін талап етті:

– Рахмет, Балабас, тағы бір тартып жібер, ия, ия, сөйте қойшы. – Екеуі тағы да бір-біріне тығыла түсті...

Бұл суретті де экраннан көрген олар мәз-мейрам болып қалды, әсіресе Елес ерекше риза сияқты:

– Ой, қандай жақсы болды, Арсен аға, бүйгіп суретке түсемін деп армандап та көрмеп едім!

Суретке сүйсіне қараған Арсен тағы бір өтініш білдірді:

– Енді бұл суретті қашан алуға болады, Елес? Қашан және қай жерде?

– Аласыз, Арсен аға, тездетіп шығаруға тырысармын. Сіз қашан кететін едіңіз?

– Әзірше осындамын, біз мұнда «мерген-бизнеспен» айналыспақпыз.

– Мен де осында боламын. «Мергенге» көмектесемін, фирма мен оның қонақтарын суретке түсір деп шақыртып алған. Оның үстіне, шефтің тағы бір тапсырмасы бар, меймандар таудағы аңшылықтан оралған соң, оларға арнап ауыл әндерін орындамақпыз. Әнші қыздар бар ғой. Төмен-ауылдан Баялы ақын келеді. Мен де бір ән салып беремін. Гитараға қосылып айтамын. Гитарамды да ала келдім.

– Солай ма! Кәдімгідей концерт қояды екенсіңдер ғой. Сәті түссе, біз де тыңдармыз оны.

Енді сол бағытпен бәрі бірге аяндап келеді. Сөз арасында Арсен қызға сұрақ қойды:

– Елес, сен кәсіпқой фотографсың ба?

– Ой, жоқ, қайдан! Бұрын кітапханашы болғам. Кезінде пединститутта оқығанмын. Өзіміздің автобусымыз болды, біз оны библиобус деп атайтынбыз, облысты аралап кітап таратушы едік, кейін бәрі тоқтады ғой. Библиобусты біреу жекешелендіріп алды. Жалақымыз айына 15 доллар, өзіңіз де білесіз, оған күн көре алмайсың. Сосын басқа жұмыспен айналысып кеттім.

– Түсінікті, – деп міңгірледі Арсен Саманшин. Тастан-Ауған бұған мәнді көзқараспен қарап қояды, онысы: жағдайдың қандай екенін көрдің бе, біреулердің жалақысы 15 доллар ғана, қолымызға 20 миллион түскелі тұр, сен кергімек боласың! Бұдан артық не керек саған? – дегенді білдіріп тұр еді.

Өстіп асықпай аяндап келеді, Арсен Саманшин бір нәрсеге таңғалды, Тастан-Ауған атына мініп, шеф Бектұрға тезірек жете алар еді. Оразқұл кетіп қалды. Бірақ асығар емес, атын жетектеп еріп келеді. «Мейлі, өзі білсін, – деп ойлады Арсен Саманшин, жаңа ғана, осыдан жиырма минут бұрын айтылған әңгімені есіне алғысы келмеді. Айтар

уәжі таусылған сияқты. Құдыққа құлап кеткен екеудің бірі төмен, екіншісі жоғары тартса, одан қалай шығуға болады...

Тастан-Ауған да үнсіз қалған, үшеуі түк болмағандай көшемен келе жатыр, өз уақытын күтіп тым-тырыс жатқан алдағы оқиғаға көзқарастары әртүрлі, тіптен мүлдем қарама-қайшы болса да, сол оқиғаны алдын ала ушықтыруды екі жігіт те қаламайтындай. Соның өзі қалай болып шығар екен? (Ол жағын бір Құдайдың өзі ғана біледі... Әлде осыны терең ішкі түйсігімен сезген Елес өзі де түсінбестен мұның – жалғызсырап, жаны құлазыған, жұрттың бәрінен бөлініп қалып, осы оқиғаға еркінен тыс тартылуға мәжбүр болған бейшараның қиналысын жеңілдету үшін тап болды ма екен?). Тағдырдың бұл тәлкегінен қалай құтылуға болады? «Жоғал әрі, маңыма жолама, бұл туралы ойламаймын да» деп, өзін-өзі жанұшыра жұбатпақ болған Арсен Саманшин жанына тыныштық бермей қойған мазасыз ойлардан арылуға тырысып келеді. Қаннен- қаперсіз қасында келе жатқан Елестің бәле-жаладан сақтайтын қасиеті бар екеніне, өзі соны білмесе де, бұл жерге мұны құтқару үшін келгеніне деген сенімі арта түскендей... Қазір ол өзінің көтерме саудамен, турасын айтқанда – алыпсатарлықпен айналысатынын әңгімелеп келеді. Әулиеатадан пойызға отырып Саратовқа барады, одан ұшаққа мініп Мәскеуге ұшады, ол жерден әртүрлі өтімді тауардың екі-үш теңін арзан бағаға сатып алып, осында әкеледі де, ұсақ саудагерлерге жоғары бағамен сатады, содан түскен 10-15 пайыз кіріске күн көріп жүр. Өзірше денсаулық барда неге істемеске? Неге екені белгісіз, қыздың айтқаны жанына майдай жақты, бейне бір осы әңгімеден жан жарасы жазыла түсетіндей. Не болды өзіне, қалай және не үшін – Арсен Саманшин мұны өзіне де түсіндіріп бере алмас еді, жаңа ғана жолыққан, аспаннан түскендей болып аяқ астынан сап ете қалған осы бір ақжарқын әрі сонысымен тартымды қызға күтпеген жерден ынтық сезімі оянып шыға келгені несі, кім екенін де білмейді ғой әлі, бірақ қыздың бойынан әлдебір қорғаушы күш пен махаббат лебі есіп тұрғандай еді, көкірегін кернеген наразылық пен қапысыз төнген қатерді айқын сезінгеніне қарамастан есінен айырыла қоймай, өзіндік бет-бейнесін

жоғалтпауға барын сала тырысқан сәтте тап болған қорғаушы күш... Махаббатқа келсек – өзіне салса, дәл қазір қызбен бірге сонау мұзарт шыңға ұшып баруға дайын еді, сол жерде тек екеуі ғана болса, жас сұлудың бойды балқытар ыстық демін жұтып, алақанына салып аялап, құшағына қысып, сол биіктен түпсіз аспан мен айнала жер бетіне шаттана көз тастар еді, соның бәрі тек екеуіне ғана ортақ, екеуінің ғана меншігі болар еді. Немесе екеуі мұның «Нивасына» отырып қалаға тартып отырса, қазір шықса түн ортасына таман жетіп қалар еді-ау... Қала көшелерінің шамы жарқырап, әсем әуен төгіліп тұрған шығар... Әзірше бұлар ауылдың көшесінде келеді, төңірек түгел ізгі ниет танытып тұр – дарбазадан жүгіре шыққан иттер де, ауладағы жазғы қазандықтардың бұрқыраған түтіні де, дуалдан мойнын соза караған ауыл адамдары да жайбарақат, жылы жүзбен амандасып, бастарын изеп қояды, сөйтіп бұрын колхоз кеңсесі болған, қазіргі «Мерген» фирмасының офисіне де жетіп қалыпты. Арсен Саманшин қызға «сізді» қойып, «сенге» көшейік деп айтып үлгерді, жасымыз да анау айтқандай алшақ емес сияқты, сондықтан бір-бірімізбен жақын адамдай сөйлесе бергеніміз жөн шығар. Кеңсеге кіріп бара жатып, Елестен: – Мұнда көп кідіресің бе? – деп сұрады. Қыз батыл жауап қайтарды:

– Мен сені қанша керек болса, сонша уақыт күтемін, Арсен.

Бұл ризашылығын білдірді:

– Сенің кездескенің қандай жақсы болды...

Кеңсенің іші де, ауласы да адамға лық толы екен. Өйтпегенде ше, бұл оқиғаны бүкіл ауыл күтіп отыр ғой, оның үстіне, анау-мынау емес, араб ханзадалары келе жатыр. Ауыл тұрғындарының қапылысын түсінуге болады. Балалар да кеңсенің маңында ойнайтын болыпты. Тәңір дінін қайта жаңғыртпақ болып әуреге түсіп жүрген біреу халықты Үзеңгілес асуына қарап мінәжат етуге шақырыпты деседі, таудағы жел оңынан тұрып, қар барыстарын тығылған жерінен қуып шықсын, аңшылықтың сәтті өтуіне қолдау көрсетсін деп жалбарынуға үгіттеп жүрген көрінеді. Оған ауыл молдасы қарсы пікір айтыпты, есі дұрыс адам тауға-желге құлшылық етпейді,

мергендердің жолын оңғару тек Құдіретті Алла тағаланың ғана қолынан келеді деп әлгі тәңіршілді кінәлапты. Күлкілі, әрине. Соның бәрі жол-жөнекей болып жатқан тіршілік. Бектұр шефтің өзі бастаған «Мерген» фирмасының қосалқы қызмет топтары аңшылық құруды ғана емес, ханзадалардың нөкері мен қызметшілерін орналастыруды және оларға қызмет көрсетуді де ұйымдастыруға қатысты жиын-кеңес өткізіпті. Қариялар әлі-әзір ұмытыла қоймағанымен социализммен бірге келмесе кеткен колхоздағы еңбек жиналыстарынан кейін, ондайға ауылдағы еркек-әйел тайлы-таяғы қалмастан қатысушы еді, мұндай ірі көлемдегі шара бұл ауылда бірінші рет өткізілгелі отырғанын айтып жүр. Біреулер қар барыстарының арқасында ауылымызға да жан кіріп қалды деп әзілдеп қояды...

Осыған байланысты бірқатар мәселелер мен міндеттер қарастырылды, біреулерге тапсырма беріліп жатыр, ерігіп жүргендер де бар, енді біреулер бір әжетке жарап қалармын деген үмітпен келіпті. Арсен Саманшин ауылдастарының ұйымшылдығына риза болды. Көпшілігін біраздан бері көрмеген екен, әкесінің інісі, өзінің ағайы, қазір шеф атанып жырғап жүрген Бектұрған байекемен іскер әңгіменің үстінде жүздесті. Тек бір жәйт қана мазасын алып, дегбірін қашырғандай болды – ауылдастары Тастан-Ауғанды кәдімгідей құрмет тұтады екен, әжептәуір беделі бар сияқты. Ол да түк білмегендей, күні ертең осы отырғандардың зәре-құтын қашырап сұмдық жоспардан мүлдем хабарсыз адам сияқты монтанси қалыпты. Тастан-Ауғанға арнап ауылдағы әйелдердің қандай әзіл ән шығарғанын естігенде Арсен Саманшиннің күлуге де шамасы жетпеді.

*Ей, ауғандық, қарап өт,
Керуеніңмен ала кет.
Керуеніңе ерейін,
Бала тауып берейін.
Айтпан – тиын, манат бер,
Ашпын, жейтін тамақ бер!
Ей, ауғандық, қарап өт,
Ей, ауғандық, ала кет!*

– Ия, – деп ойлады Арсен Саманшин, – ол туралы ауылдың әзіл әнін ғана айтсаңдар жақсы ғой, кейін қайғылы ән шығарып жүрмесендер жарар еді... Күдай басқа салмасын...

Әзірше тыныш, осы тыныштықтың астарында бұл өңірде адам естіп көрмеген сұрапыл қатер жатқанын қайдан білсін, осындай жағдайда Елестің осы ауылға «арнайы өзі үшін» (өзі сондай анықтама берген) келуі, осындайда көп айтылатындай, оған бір көргеннен ғашық болуы Арсен Саманшинге ұзаққа созылған жалғыздықтан жапа шегіп, махаббатқа шөліркеген жан дүниесі біржола солып, кураған қу далаға айналар сәтте тағдырдың арнайы жіберген тартуы сияқты көрінді – бүгінгі оқиғалардың арасында бұл үшін үміт отын оятқан осы жәйт еді. Сөйтсе, ауылдастары бұл үшін аса маңызды осы оқиғаны аңғармаған екен, тіптен бұған мән беріп, елеп-ескерген де ешкім болмапты. Олар үшін Елес өз жерлестері, осындағы апасына келген көршілес Төмен ауылдың тұрғыны ғана. (Сібірдегі Тюмень өлкесінің – белгілі бір аймақтың атауының түп-төркіні осы сөзден шығады екен-ау деп ойлады ол).

Шетелдіктер келген соң кез келген мәселе бойынша міндетті түрде аудармашы керек болады, кеңседе өзінің ағайы – сақалды шеф Бектұрғанмен бірге алдағы аңшылықтың жай-жапсарын талқылауға қатысып отырған Арсен Саманшин дәл қазір далаға шығып, әйелдердің арасынан Елесті шақырып алып, екеуі қол ұстасып, апасының ауласына кіріп кетсе, «Нивасына» мініп қалаға тайып тұрса, таудан асып, даланы басып өз әлеміне, үйреншікті өмір салтына қайта оралса, ол жақ қыз үшін де таңсық емес сияқты ғой деген ойға беріліп кетеді... Біртіндеп Айдана да, оның зымиян бастығы Құршат та ұмытылып, санасынан өшіп бара жатқандай, бұған өзі де таңданып қояды... Демек, шын сүйген аңсары да көмескі тартып, жаулары да ұмытылатын болғаны ғой...

Елес екеуі шынымен сонда, қалаға тартып кетсе, өз қайығына мініп шалқар мұхитты аралап сапарға шыққандай, әсем әуен мен жарқыраған шамдардың арасына сіңіп жоғалса, сонда өзін бақытты сезінер еді! Тоқта! Шетелдік меймандардың бизнес-аңшылығына

көмектесемін деп туысқаның Бектұр шефке берген уәдең қайда, туысқандық парызың емес пе бұл, өзің де мұнда сол үшін келмеп пе едің? Бүйтерің бар, басынан үміттендірмей, бұл жаққа келмеуің керек еді. Жоқ, жоқ, болмайды, бір адым аттаушы болма, оның үстіне, Тастан-Ауған да бар, шетелдік меймандарды кепілдікке алып, үңгірге апарып тығып қоймақ... Әзірше сырттай құрылған жоспар ғана, бірақ ертең не боларын кім біледі? Не істеуге болады, қалай қылған жөн, бұған тағы кімнің қатысы бар?.. Бұл сұрақтың жауабын ешкім де білмейтін...

Дегенмен, бұған тағы біреудің қатысы бар еді, аталастарынан аласталып, жалғыздық пен әлдебір беймәлім үрейден құты қашып, жаны қиналған, ыңырси боздаған тағы бір жан иесі бар болатын. Ол – Үзеңгілес асуының түбіне тылсымның күшімен байланған Жебе-Барыс. Соңғы күндері жан-жағына дүрбі салып әлденені аңдыған, әлдебір түтікті аузына тақап, жер-дүниені жаңғырықтыра айғайлайтын атты кісілер келгіштеп кетті. Бүгін де солардың үшеуі жүр. Төңіректі дүрбісімен тінткілеп, қорқынышты түтіктерімен тау-тасты жаңғырта бақырысады... Бұл болса, қанша қорыққанымен, текті жыртқыш емес пе, тасаға тығылып, жасырыну дегенді білмейді, қазандай басын оңды-солды бұрғыштап, құйрығын басына жеткенше қайқайтып тұра береді... Жебе-Барыс әлгі аттылардың өзін «Ұзынкұйрық Қазанбас» деп атайтынын қайдан білсін. Міне, тағы да осы маңда тентіреп жүр...

Жебе-Барыс оларға оқты көзін қадап, ыңырана күркіреді: «Не үшін, неге келдіңдер мұнда? Не керек сендерге? Жайларыңа жүріңдер, мынадай жаңғырықтан таудың өзі қопарылып түссе қайтпексіндер, онда өздерің де оңбайсыңдар ғой...»

Арсен Саманшин кешке дейін шыдай алмады, Елеске жолығып, оңаша сырласпаса болар емес. Шефпен әңгімеден анықталғанындай,

бүгін кешкісін қолы бос екен, ертең күні бойы жұмыс күтіп тұр, аудармашы меймандардың қасынан ешқайда кетпеуге тиіс. Таңертең бәрі бірге Әулиеата әуежайына барып, дайындау тобы мен кинооператорларды күтіп алады. Оның ертесіне немере ағайынды Жоғары мәртебелі араб ханзадаларының өздері де келеді. Керек болады-ау деген мәліметтерді қойын дәптеріне түртіп алып, кеңседен енді шығып бара жатқан, Тастан-Ауған ентелеп қуып жетті:

– Тыңда, Арсен, кетіп барасың ба, есінде болсын, ертең саған атыңды әкеледі, Айымкүлдің ауласына байлап кетеді. Әр кез ерттеулі тұратын болсын...

– Жарайды, әкеле берсін. Мініп көрдім ғой, жақсы ат екен.

– Қаруыңды қашан алмақсың? Саған бесатар береді, өзің тапанша сұрағансың, ол да бар, сосын саған автомат дайындап қойдық. Әлгі дауыс күшейткішті де әкеледі, ол туралы айтып едік қой, репродуктор ше?

– Бүгін емес, ертең әкелсін. Кешке салым, сағат алтыларда, шеф екеуіміз Әулиеатадан келген кезде. Қаруды тек өзіме ғана бересіндер.

– Әрине, өзіңе береді. Бек-шефтің өкімі сондай – рұқсат қағазға қолыңды қойып аласың. Сен қалай ойлап едің? Сосын, Арсен, тағы бір мәселе бар. Оңашаға шығайықшы.

Екеуі бұрышты айналып кетті, жайымен ерсілі-қарсылы аяңдап қойып, сөздерін жалғастырды.

– Ең бастысы мынау, – деді Тастан-Ауған, – қазір тарасамыз да, содан кейін тауда, Молатаста жолығамыз. Сен онда ханзадалармен бірге барасың, біз аң үркітіп жүреміз. Көрерміз, мүмкін бәрінің реті келе қоймас, бірде атпен, бірде жаяу жүріп, жартасқа өрмелейтін сәттер де болуы мүмкін. Басыма әскери фуражкамы кісем болды, айтып едім ғой саған, кеңес әскерінен қалған, күнқағары бар, қызыл матамен әдіптелген фуражка, мен оны Ауғанстаннан киіп келгем. Осыны ұмытпа. Басымда фуражка болса – менің бұйрығымды орындайсың. Не бұйырсам да бұлжытпай орындайтын бол. Бұл туралы да айтқанмын.

Арсен Саманшиннің құлағы тұнып қалды, қаны басына шапты:

– Тыңда, ойлансаң қайтеді? Не бүлдіргелі жүрсің?! Кешігіп қалмай тұрғанда райыңнан қайт.

– Саған не көрінді! Әлде сол әлемдік арамтамақтардың 20 миллионын біздің бақташылардан қызғанып тұрсың ба?

– Бөлісті мұндай жолмен жүргізуге болмайды.

– Ия, әрине, төңкеріс жасау, реформа жүргізу арқылы – онда да кімнің қанша байлықты талап алары белгісіз. Соны күтпекпін бе!

– Бұл істегелі жүргенің – лаңкестік болады! Түсінсеңші!

– Бола берсін! Жаһанданудан біз де өз үлесімізді аламыз.

– Қазір бұл жайында дауласпай-ақ қояйық. Халықаралық жанжал шығады. Ханзадалар мұнда «Мерген» фирмасымен жасалған келісім-шарт бойынша келмек. Мына жоспарың бәріміздің түбімізге жетеді. Не боларын ойлап көрші? Олардың өз күзетшілері бар, қантөгіссіз бітпейді бұл.

– Уайымдама, қалай болса да саған тиіспейміз, тек біздің сөзімізді ағылшынша айтып берсең болды.

– Мен өзімді айтып тұрған жоқпын. Айт не, айтпа не! Тыңда! Екеуіміз жекпе-жек атысқа шыға қоймаспыз.

– Шықсақ – шығамыз! Сен бізді өркениеттен алатын үлесімізден айырмақсың ғой. Өз үлесіңнен де қағыласың. Оған бола өкінбейтін шығарсың, өйткені өзің кінәлі болғалы тұрсың.

– Тағы да қайталаймын, дауласпайық, өркениетті қоя тұршы, өзіндікін дұрыс деп санасаң да.

– Жарайды, олай болса, өзің біл, Арсен, мен өз ойымнан қайтпаймын. Әлі де уақыт бар. Тұтас үш күн. Фуражкамды ұмытпа. Сау бол, кездескенше.

Екеуі қоштаса алмай біраз кідіріп қалды. Содан кейін ойына тағы бірдеңе түскен Тастан-Ауған бұрылып, желкесін қасып тұрып былай деп қосты:

– Не сезіп тұрғаныңды білемін, егер қазір екеуіміз жұрттың көзінше бір-бірімізді боқтап-боралап қоштассақ әлдеқайда жеңілірек болар еді. Мені де ойла, дәл қазір қандай сезімге бой алдырып тұрғанымды білесің бе? Суға кетіп өлгім келеді, алайда өмір сүру ке-

рек, жоқшылықта емес, адам сияқты өмір сүрсем деймін, осы да жетер, қашанғы бұл әзәзілдер бізді қолжаулық қыла бермек, балалардың мектепке киіп баратын аяқ киімі жоқ, жаппай кедейлік жайлап алған, сендер үйсіз-күйсіз қаңғыбас деп атайтын бейшаралар сияқты малдың соңынан еріп көшеміз де жүреміз, өздерің газеттерге жазып, артын жалап жүрген, керемет олигарх деп атайтын байшікештер біліп қойсын, біз қожайынның тауығы да жемейтін тамақты місе тұтатын қолбала кедей емеспіз, енді күллі әлемнің алдында кеңірдегінен аламыз оларды!.. Ал сен сырттай бақылап тұра бермексің!

– Бақылауға тұратын нәрселер де бар. Сенің ойыңша, басыңа фуражқанды киіп келесің де бәрін ұстап алып, қамай саласың, сонымен бәрі біте қалмақ па? Жоқ, бұрынғыдан да жаман болады... Дүниеге басқаша көзқараспен қарау керек.

– Өйткен көзқарасы құрып кетсін! Фуражкамды киетінім анық!

– Кимей тұрып, ойланып ал.

– Мен емес, өзің ойлан. Жарайды, сау бол...

Екеуі осылай қоштасты, екеуінің де көкірегін тырнаған мазасыздық пен түңілісі бұрынғыдан да арта түскен, өзара бір түсіністік пен келісімге келе алмай қойды, сонымен қатар, араб ханзадаларын кепілдікке алу мақсатында ойластырылған бұл әрекеттің салдары үшін екеуінің де жауап беруіне тура келетінін бұлардың қаншалықты түсінгенін айту қиын еді, Еренқабырға тауының бір жықпылында болуы ықтимал бұл оқиғаға осы таудың құз-шатқалдары мен жырасайларын мекендейтін қар барыстары да еріксіз қатысуға мәжбүр болғалы тұр. Үнсіз ышқынып, іштей күрсінді – жазықсыз аңдар осыны білсе ғой, шіркін! Алдынан не күтіп тұрғанын біле алса! Егер осы тағы жыртқыштар болмаса, екі күннен кейін жүзеге асырылғалы отырған аңшылықты, сонымен қатар, әлгі қастандықты ұйымдастыру кімнің ойына келер еді. Егер бүйтіп ақылға салуға шамасы жете қалған күнде де қар барыстары осының бәрінен мүлдем бейхабар болып қала берер еді ғой. Ия, бәрібір әркімге де маңдайына жазылғаны бұйырмақ...

Дегенмен, сол сәтте Арсен Саманшин мұндайды ойлай қоймап

еді. Бір сәттік қиялға ерік беріп, жалғыз қалған сәтте-ақ ол кеудесін кере терең бір дем алды, құдды тұңғыыққа батып бара жатқан жерінен су бетіне қайта шығып, өмірдің қайталанбас шынайы дәмін енді ғана татқандай, тәтті ауаны құшырлана сіміре бергісі келеді, ауаны әр жұтқан сайын күндізгі алғаш кездескен сәтте-ақ пайда болған құштарлық сезімі ояна түскендей, қазір онымен қайтадан жолығып, өмірдің басқа бір кеңістігіне араласып кете берерін алдын ала сезіп, сол сезімге алдын ала масайып тұр. Бұл неғылған тез оянған құштарлық? Махаббат деген өстіп күтпеген жерден лап етіп тұтана ма екен, оның да өзіндік кіріспесі, алғы шарттары болмайтын ба еді? Әлде бұл лаңкестік әрекетке амалсыздан қатысу қаупі төнгенде қиналысқа түскен жан дүниесін құтқару үшін тағдырдың өзі жіберген жедел жәрдем бе? (Енді одан қайтіп құтыларсың? Құрып кетсін! Бұл жайында ойлағысы да келмейді!) Одан да қызды тезірек тауып алып, өмірдің басқа бір қатпарына сіңіп кеткен дұрыс. Ол да мұның қиналысын түсініп, бәрін көріп-біліп отырған сияқты, сөйтіп Елес оны терезеден өзі шақырып алды:

— Мен мұндамын, Арсен! — екеуінің де күткені осы екен. Бірін-бірі-емеуірінінен түсініп, былай шешті, қазір қыз осындағы апасының үйіне барады, Арсен де «Нивасына» мініп сол үйге жақындайды, сосын екеуі ауылдың сыртына шығып кетеді, әуелі барып жанармай құйып алады, содан кейін бастары ауған жаққа тартып отырады, тек екеуі бірге болса жетеді, басқа ештеңенің керегі жоқ. Ең қуаныштысы, қыздың өзі де осыны қалап тұр еді. Арсен Саманшин уәделі жерге келгенде Елес дайын тұр екен, арқасында жолсөмкесі, қолында гитара, иығына пүліш жамылғысын іліп алыпты, жымиған күйі ауласынан жүгіріп шықты. Айтатын несі бар, гитараны шерте білген адам музыка арқылы қандай сезімді де жеткізе алады, жамылғыны астарына төсейді, ғашықтарға төсеніштен артық не керек. Бәрі жақсы ба-сталып келе жатыр!

Екеуі иық түйістіріп отырып, машинамен кете барды, бір-біріне қарап қояды және қараған сайын өздерін бақытты сезінетін сияқты. Бақытқа бастар жолмен зымырай жөнелген «Нива» оларды әлдеқайда

әкетіп бара жатыр, дүние-әлем өзгеріп сала берді – бәрі сол баяғы табиғи қалпы, алайда нақ осы сәтті әдеттегі сезіммен ұғына алмасын анық. Екеуі бәріне сүйсініп, әрі танданып келеді. Осы үйреншікті де әдеттен тыс әлемде алдарынан жолыққанның бәрі бұларға басқа қырынан көрінді – шын шебердің қолынан шыққан шынайы суреттің асты-үстінен бірдей жарық жағып, одан әрі сұлуландыра түскендей. Мұндай сурет құлпырып сала береді және оны жауһар шығарма деп атайды. Махаббат деген де жауһар сезім емес пе!

Ия, екеуі өстіп кенеттен тап болған бақытқа мас болып келе жатқан, айнала көргендерінің бәріне жас балаша таңырқайды, қыз жиырма бестен, жігіт отыздан асқан, бұл өмірден жақсыны да, жаманды да көрді, екеуінің де «өмірбаянында» бәрі бар, үйленіп, жанжалдасып, ажырасып та үлгерген, енді міне, өткеннің шырмауынан арылып, өмірдің жаңа кезеңіне өтіп, бойларын билеген ғашық сезімнен басқа ештеңені білмейтін жастардай-ақ, бұл әлемді жаңа көргендей сұқтанып, сүйсініп келеді: дүниеде сен екеуімізден басқа ешкім де, ештеңе де жоқ... Дегенмен, бұл не өзі? Жоқ, құр қиял, өзін-өзі алдау емес. Тағдырдың кейде мәңгілік пен шексіздіктің ғарыштық түйіні, рух пен тәнді жаңғыртар сәулесі тәрізді кенеттен тарту етер сыйы болады. Сондықтан да екеуі «Нивамен» құйғытып келе жатқанда төңіректің бәрі – күннің көзі осындай шуақты екенін қазір ғана білді, әлемдегі ең әсем тау да осы шығар, тасқындап ағып жатқан өзен суы қандай мөп-мөлдір, үйлердің шатырлары қандай әдемі соғылған, адамдар, күнде көріп жүрген ауыл адамдары бүгін ерекше сұлу болып кетіпті, жолдың жиегінде тұрып, көзімен ұзатып салады, қастарымен өтіп бара жатқан арбаның үстіндегілер көлігін тежеп, ізет білдіріп жатыр, бір сөзбен айтқанда, сол сәтте бұлардың көзіне шалынған жанды-жансыз, алыс-жақын заттар мен құбылыстардың бәрі ғажайып әсем әрі жанға жылы болып көрінді. Осының бәрі екеуінің басы ауған жаққа безіп бара жатқанына, қасында Елес отырғанына байланысты болатын, қыз мұны көзімен аймалап келеді, әр кірпігі еркелете қадалатындай... Осы бір махаббат сапарына беттеп келе жатып, Арсен Саманшин былай деп ой түйіндеді: егер махаббат

екі адамға шынымен ортақ болса, онда тағдырдың өзінің қалтарыс-бұрылыстарын қалт етпей бақылап отыратын ғұмырдың әділдігі де осы болуға тиіс. Қасіретпен астасып жатпаған арманшылдық аңғал болады, сондықтан алдамшы келеді деген пікір бар. Олай емес, арманшылдық бәрін де өзгеше қабылдайды: көктегі күн де, жеті қабат болса да, сол көк аспанның өзі де, қанаттарын қуана қағып, айнала ұшып-қонған көбелектер де оған мүлдем өзгеше көрінеді. Соның бәрі ғашықтық пен дүние-әлемді алғаусыз тазалықпен қабылдай білуден туындайды. Жігітіміз дереу өзін-өзі тоқтатып, тежеу салмақ болды: «Не деген әулекімін өзім, бүйтуге бола ма екен, қайдағы жоқты қайдан ойлай беремін осы, шынымен ақылымнан адасқаннан саумын ба? Мейлі, солай-ақ болсын. Есесіне сәл де болса өзімді бақытты сезінетін боламын. Әлде шын махаббат осы ма екен? Шіркін-ай, солай болар ма еді! Бір кемеңгердің айтуынша, махаббат деген – жанның нұрлануы екен. Олай болса, жанымыз нұрлана берсін, руль де жеңілдеп кеткен сияқты, жолдың өзі де ғашықтар келе жатқанын білгендей, құшағын айқара ашады!»

Жігіттің жан дүниесі осылай әндетіп келе жатты, Елес те еш қысылып-қымтырылмастан тура осыны айтқан кезде әлгі пікірі бұрынғыдан да беки түсті:

– Қарашы, Арсен, мына таулар баяғыдан бері махаббатымды осы жерден жолықтыратынымды күткен екен, мұнда жиі келетінім де осыдан шығар. Күтетінмін, бірақ соның шынымен болатынына сене алмаушы едім... Біздің ауылда осы тауды Мәңгілік қалыңдық кезіп жүреді деген аңыз бар.

– Ой, айтпашы, Елес! Әйтпесе, жылап жіберермін!

– Ха-ха-ха! Ол үшін менің де жаным ауырады... Ой, рульді мықтап ұста! Жол да бүгін тап-таза сияқты!

Осындай сәттерде ол мынадай тұжырымға келетін, егер қос ғашықтың екеуі бірдей бақытты болса, онда бұған дейін олардың әрқайсысының жеке басында не болғаны, қандай қиындықты бастан кешіргені түкке де тұрмайды. Ондайды еске алудың қажеті жоқ, оның бәрі өткеннің үлесінде қалған жәйттер ретінде ұмытылуға

тиіс, өйткені мұндай сәттерде өмір жаңадан басталады және оны осы сәттен бастап есептеу керек. Тек тіл-көзден аулақ... Қазір бұлар сондай сәтті бастан кешіп келеді.

Алайда осындай өзімшіл идеализміне (бұл терминді жолшыбай өзі ойлап тапты) әрі қиналып, әрі сүйсініп келе жатып, бақыт деген әрқашан қайғы-қасіреттің қарауылына ілініп тұрады деген мазасыз ой ара-тұра санасында жарқ ете түсетінін байқап келеді. Демек, шексіз бақыт болмайды екен. Бұл жолы да әлсін-әлсін көкірегі шым ете қалады: «Аңшылық құруға келген араб ханзадаларының жағдайы не болмақ? Шынымен Тастан-Ауған оларды аманатқа алар ма екен? Оны әлі де райынан қайтаруға тырысармын-ау, көнбесе ше, онда не істеймін? Меймандарды қорғау үшін бәрін автоматпен (Бектұр шеф бұған да автомат беруге уәде еткен) қырып салып, өзім де өлейін бе? Көп кедей ат төбеліндей байларды сонау есте жоқ ерте замандардан бері жек көреді, ертең мұны – міне, арабтардың миллиардтаған ақшасын қорғау үшін мерт болған бейшара деп жүрмей ме! Бұл кімге керек? Кереғарлық деген осы – жұрттың бәрі миллиардер болғысы келеді, өздері бола алмағасын, оларды жек көреді. Мәселе онда емес. Әркімнің өз ойы бар. Сонымен, не істейміз, қалай қыламыз? Бәріміз бір арқанмен маталғанбыз. Біздің адамдар қарақшылық жасауға бел буыпты. Олардың жоғалтатын ештеңесі жоқ. Олжаға кенелу үшін ештеңеден тайынар емес... Айуан болып кеткен бе, шіркіндер... Айуанның олжасын табиғаттың өзі дайындап қойған. Адамдардың олжасы – қылмыс арқылы табылмақ. Тастан-Ауған айтқандай, жаһандануды ерттеп мініп, өз үлесінді алып қалуың керек, шамаң жеткенінше молырақ қамты. Кешігіп қалмай тұрғанда шеңгелінді сала түс! Эх, құрып кеткір бұрынғы мектептес досым-ай, Ауғанға барып қаның қарайып қайтыпты, енді жаһанданудың өзін ат бауырына алып сабағалы жүр. Не істеуге болады? Қайтсек екен? Түу, сен де! Ұмыт бәрін, түкіргенің бар ма!.. Енді не істейміз? Ештеңе!»

Бұл ойының тұйыққа тірелгенін сезіп, назарын басқа жаққа аудармақ болды, бүгінгі кенеттен тап болған жаңа болмыстан бір

сәтке де ауытқып, аландамау керек. Ия, шынымен солай болатын – жаңа өмір басталған сияқты. Бұлар әуелі Елестің апайы тұратын осы ауылдың қасында орналасқан, бұл өңірдегі бірден-бір жанармай құю бекетіне бұрылды, қыз мұнда өзінің сауда-саттық шаруасына байланысты жиі келіп тұрады екен, «Ниваға» бензин құйып алды да әрі қарай тартты. Жолға шыққан соң Арсен Саманшин кенет машинасын қалаға баратын жолға қарай бұрды, бұл үшін таудың арасымен жүру керек. Машинаны бұрған соң Арсен Саманшин сәл тоқтап, бір минут жол жиегіне аялдады. Үн-түнсіз ойланып отыр.

– Не болды, Арсен? – деп сұрады Елес. – Ана жаққа бармаймыз ба?

Жігіт үндеген жоқ, содан кейін күлімсіреп, басын шайқады да, қыздың жүзіне тура қарап тұрып, әзіл-шыны аралас былай деді:

– Қарсы болмайсың ба, Елес, мен сені қалаға әкетпекпін!

– Солай ма!

– Ия, баяғы замандағыдай, сені алып қашпақпын. Бұған не айтасың?

– Ой, Арсен, не үшін?

– Әзілдеп тұрған жоқпын, екеуіміз қосыламыз, ерлі-зайыпты күн кешеміз.

– Қыз алып қашқан журналист! Сонда мені гитараммен қосып алып қашпақсың ғой! Қызық екен! – деп қуана күліп жіберді Елес. – Жаксы ғой бұл! Мұндайды тек армандауға ғана болады! Ерлі-зайыпты болғанды мен де қалаймын. Айда көлігіңді! Әйтпесе, машинамыз қалай қарай, қай бағытқа жүрерін білмей тұр!

– О, кей! Демек, келістік қой. Әзірше, өзіміз ойлағандай, тауға барайық, содан кейін көре жатармыз, – деп Арсен Саманшин «Ниваны» өздері алғаш таңдаған жаққа – таудың бергі бетіндегі шатқалды жарып аққан өзеннің жағасында өскен шоқ тоғайға қарай бұрды.

Ендігі оқиға клип-фильмдегідей өрбіді. Діттеген жерлеріне тез-ақ жетті. Дереву жайғасып, машинадан гитараны алып шықты. Күн еңкейіп қалған, біртіндеп күлгін түске бояла бастаған тау жақтан

кешкі самал есіп тұр. Жаздың нағыз қызған шағы. Тау өзені ғасырлар бойы су шайып, кедір-бұдырын тегістеп, жұмырлап тастаған тастарды еркелете сипалап, сылқ-сылқ күліп, сылдырап ағып жатыр. Екеуі құрғақ бұталарды сындырып әкеліп, шағын алау жақты. Елестің қолы-қолына жұқпайды. Нені қолға алса да тез тындыратыны көрініп тұр. Өзеннің жағасындағы көк шалғынға үйден ала шыққан жамылғыны төсеп жіберіп, дереу екеуі де тыр-жалаңаш шешінді де, тұңғиық сезімге жұтылып кете барды, аймаласып, айқасқан қос ғашық көк аспанның куәлік етуімен махаббат айдынында ес-түссіз қалқып барады... Ғашықтардың лапылдаған сезіміне сүйсінген аспан әлемі де тас төбеден төңкеріліп, үңіле қалған. Бұл екеуі өздерінің кім екенін ұмытқандай, бірде бас айналардай шырқау биік те түпсіз терең ғарыш әлеміне самғай көтеріліп, енді бірде қайтадан жерге түседі. Айнала табиғат та бұлармен бірге қимылдап, бірге тыныстайтындай, көгорай шөптің әр талы, ағаштардың әр жапырағы екеуінің демімен бірге сыбдырласып, ағаш бұтақтары бір жоғары, бір төмен майыса қозғалып, әредік шоқтала өскен гүлдер де әсем үйлесіммен ырғала билеп кетті... Бұлардың махаббатына табиғат түгел қошемет көрсетіп тұрғандай. Әсіресе жылтыр тастарды аялай аққан тау өзені ерекше қуанышқа бөленіп – сықылықтай күліп, буырқанып, рахаттана ыңыранып, бір сәт тоқтай қалып, қайтадан құшағын жайып, жағалауды құшырлана аймалайды. Тау шыңдарының арасынан әлсін-әлсін жарқ етіп көрінген күн де шаттана көзін қысып қояды, ұшқан құстар осы ләззатты көрініске сүйсініп әуеде ілініп тұрып қалыпты, жүгірген аң, жорғалаған саршұнақ тышқанға дейін қалт тұра қалып, бастарын жан-жағына бұрғыштап, құлақтарын қайшылап, жарқыраған көздерімен осы махаббат мерекесіне құтты болсын айтып тұр... Екі ғашық жұмақтың төрінде жүргендей рахатқа бөленіп, құшақтары айқасып, қайтадан жазылып, буырқанған өзенге қойып кетіп, бір-біріне су шашысып, мәз-мейрам болады, мүсіндері қандай сұлу, жүздері бал-бұл жанады, қайтадан құшақтасып, махаббат сусынынан тағы да сіміре түседі, ризашылыққа бөленіп, мейірі қанған күн көзі таудан асып, төсегіне құлап барады...

Тау шатқалындағы өзеннің жағасында осылай болды. Соның

бәрін жүрегімен сезген Мәңгілік қалыңдық таудан тауға секіріп, екі ғашықты көруге асығып, деден қағып жүгіріп келеді. Кенет гитарасын сыңғырлатып, шырқап қоя берген Елестің даусын естіп, қалт тоқтай қалды, ғашық әнін беріле тыңдап, көзінен жасы сорғалап, сыбырлап тұр: «Мен де осыны армандап едім... Қайдасың сен, мергенім, қайда жүрсің? Қашан жолығар екенбіз?»

Осының бәрі тау шатқалындағы өзеннің жағасында болған. Талай жәйттер айтылды, талай сырлар шертілді. Екеуі де бір-бірінің өткен өмірі, жеке басының тірлігі туралы бір ауыз сөз қозғаған жоқ, бұлар үшін уақыт осы күннен, осы сәттен басталғандай. Рас, екеуінің әңгімесі әзілден өрбіді, жалпы, әзіл дегеннің ғұмыры қысқа болады, бақытымызға орай, әзіл-қалжың ешқашан таусылмақ емес. Арсен Саманшин кенеттен былай деп мәлімдеді:

– Білесің бе, бұл жер енді Елес шатқалы деп аталатын болады! Әдемі емес пе? Бұған қалай қарайсың? Географиялық басқару орындарына осындай ұсыныс жасамақпын.

– Қалай болып шығарын байқап көрейік, Арсен, өйткені, мен мұны Арсен шатқалы деп атауды ұсынбақпын! Екеуіміз де бүгін жас бала сияқтымыз, ия? Әуелі өз есімімізден бастайықшы, мен сені бұдан былай Арсенбек деп атаймын, ал сен мені Елесгүл де, бала кезімде жұрттың бәрі солай атаушы еді.

Содан кейін екеуі алуан тақырыпта сөз қозғады, саясат туралы да айтылды, саясаттың жүрмейтін жері бар ма, қос ғашықтың осындай оңаша шағына да араласып кетті, саясат туралы әңгіме басталса бітті, оған қатысты басқа да толып жатқан жәйттер өз-өзінен ағытылып кетеді. Халықтың жағдайы қалай болады, енді не істеу керек? Арсен Саманшиннің бұл жөніндегі пікірін Елес түсіністікпен қабылдады. Өзін толғантып жүрген ойларын айтты. Мысалы, ауылдық жерлерде егін және мал шаруашылығы өнімдерін экспортқа шығаруға сұраныс жоқ. Кедейлік пен жұмыссыздық содан туындайды, жұмыссыздық жүрген жерде ұрлық пен маскүнемдік сияқты азғындаудың қоса жүретіні белгілі, талай адам есірткіге салынып кетті. Айнала түгел тығырыққа тіреліп тұрған осындай кезде «Мерген» аңшылық

фирмасының атағы дүрілдеп шыға келгені түсінікті – мұнда жұмыс та бар, жалақы да төленеді. Біраз адамның өз қолы өз аузына жетіп, бір жырғап қалды. Шетелдің байлары аңшылық құруға осында келетін болды деп ауыл түгел қуанып жүр. Олардың көңілін қалдырғым келмейді, өзі сауда жасағанда майдай жағады, шекесі шылқып жүр, біздің бірер доллар тапқанымызды көре алмағаны ма деп сөз қылуы кәдік. Сенің ағайың іскер адам, талайларға жақсылық жасап жүр. Тек ертеңгі күніміз не боларын білмеймін.

– Шақыра салысымен жетіп келгеніме қарамастан, осыны айтпауыма болмай тұр, Арсен. Мә, гитараны ұстай тұршы, өмір бойы сенің алдында ән салып өтуге бармын, қазір мынаны ойлап тұрмын, – деді ол екеуі Тұйықжарға қайтуға жиналып жатқан кезде. – Экология туралы қақсағанда жағымыз сембейді.

– Ия, дұрыс айтасың, Елес, мен сені түсініп тұрмын, біраз қиналуға тура келеді, – деп келісті қыздың не айтқалы тұрғанын емеуірінен ұққан жігітіміз. – Бұл жайында қанша рет айтылды, экология туралы эпос жазып жатқандар да бар, ақша көрсе болды, көздері қызарып шыға келеді, экологияң жайына қалады... Сен өзің туралы айтып тұрсың, әрине, бұған тікелей қатысың жоқ, аңшылыққа араласпайсың, гитаранды шертіп, ойын-сауыққа ғана үлес қосасың. Ал мен осы аңшылықтың басы-қасында жүруге тиіспін, Бектұр-шефке уәде бергем, туысканымның сөзін жерге тастай алмаймын – сөйтіп маған шегінер жер қалған жоқ. Қол-аяғым матаулы... Білгенімде ғой...

– Ой, түсінемін, Арсен, ой, құшақташы мені, қандай рахат! – екеуі тағы да құшақтары айқасып, естері кете сүйісе бастады. Аздан соң Елес демін басып, сөзін жалғастырды. – Бұл ұсыныстан бас тартып, осында келмеген күннің өзінде де... Бизнес қазаны бәрібір сақырлап қайнай берер еді.

– Токта! Токта! «Мерген» фирмасының бизнесі жәй себеп қана болған, шамасы, мен мұнда сенімен жолығатынымды сезіп, сен үшін келген шығармын, Елес. Екеуміз кездесуге тиіс болған шығармыз. Міне, сол үшін келгенмін мұнда...

– Дұрыс айтасың! Өзім де осыны айтуыңды күтіп едім. Мен де мұнда сен үшін келгенмін, Арсен! Солай шығып тұр. Көрдің бе...

– Ия, көріп тұрмын, демек, «жаман айтпай – жақсы жоқ» деген сөз дұрыс айтылған. Керек десең, бұл үшін қар барыстарына алғыс айтуымыз керек, бәріне солар кінәлі, біздің осында келуімізге түрткі болған солар емес пе, ха-ха-ха!

– Ой, Арсен, шынымен солай, барыстарға рахмет!

Тағы да аймаласып, сүйісе бастады, кенет Елес тағы бір әзілді ойлап тапты:

– Тыңда, Арсен, білесің бе, сен – барыссың, ал мен – өлекшінмін!

– Солай ма? Жалпы, дұрыс айтасың, солай!

Осы сәт бір оқыс сезімді бастан кешірді – кереметтің күші ме екен, әлде басқа ма!.. «Екеуміз де барыспыз» деген мағынасыз сөзді айтқаны сол еді, санасын сұмдық үрей шарпып өтті, әлде ішкі түйсігінің ескертуі ме, еріксіз: «Егер барыс болсақ, күніміз не болмақ?» – деп ойлады. Бұл далбасаға күлейін деп еді, шашалып қала жаздады, тұла бойы тітіркеніп, бойы мұздап сала берді... Мұнысы несі екен?

Қалай болғанда да осы әзілдері байыпты әңгімеге қозғау салды. Елестің айтуынша, таудағы ауылда шулы жаңалыққа айналып, жергілікті тұрғындардың әңгімесіне өзек, тілдеріне тиек болып, бұдан басқа айтатын сөз қалмағандай көрінген аңшылық бизнестің күнделікті өмірдегі басты тақырыпқа айналуы осы өңірдегі тұрғындар үшін ауыл шаруашылығының таудағы тағы аңдар мен жабайы жануарларға аңшылық құру тәрізді маңызды іс болудан қалғанын білдіретіні туралы ешкімге жақ ашпаса да, соңғы күндері көкейін әлдебір мазасыздық билеп алыпты. Егер осылай жалғаса беріп, жаңа нарықтық ахуалға байланысты тауар өндірудің жергілікті тәсілдерін тауып, соларды жолға қою қолға алынбай, аңшылық бизнес тағы бірнеше жыл дүрілдеп тұрар болса таудағы аң да таусылып бітеді, ең алдымен бұл қар барыстарына қатысты, соңғы кекілікке дейін атып алады, содан кейін нені ауламақ, қайтіп күн көрмек?

– Ойлап қарашы, Арсен, осыны ойлап мазам қашып жүр, бұл

жайында ешкіммен ой бөлісуге батылым бармайды. Білесің бе, Арсен, тіптен қолымнан келсе, араб аңшыларының алдынан қолыма: «Қар барысынан қолыңды тарт! Біздің барыстарға тиісуші болма! Барыстардың да өмір сүруге хақы бар, біздің аңдарымызға тиіспендер!» деген ұрандар жазылған плакат көтеріп шығар едім! Бұл жайында ойлаудың өзі қорқынышты – онда мені ауыл тұрғындарының өздері-ақ таспен атып өлтірер еді, мұндай бизнеске кесел келтірген адамды кім аясын! Шетелдіктердің аңшылық құруына жағдай жасағаннан басқа күнкөріс көзі де қалған жоқ! Өйтіп-бүйтіп өмір сүру керек қой! Жоқ, олар түсінбейді де, бұған кедергі келтіргендерді аямайды да, солай емес пе, Арсен?

– Ия, қазір солай, бұл сөзіңмен толық келісемін, дұрыс айтасың, Елес, бұл жолы болмаса да келесі жолы осындай бастама көтеруіміз керек, бизнес-аңшылыққа балама бола алатындай кәсіп көздерін табу керек, Ауғанстанда есірткі плантацияларын алмастыра алатын ауыл шаруашылығы дақылдарын іздестіріп жатыр дейді ғой, сол сияқты. Бұл туралы қазір көп жазып жүр.

– Кенеттен осы әңгімені қозғағаным үшін кешір, Арсен. Жан дүниеміз жаңа ғана жарастық тапқан кезде бұл орынсыз да болған шығар. Сен маған бақыт қақпасын аштың, түсінесің бе, сауданың қамымен әр жерге, әр қалаға барып тұрамын, ол жақтарда не болып жатқанын көріп жүрмін, жұрттың бәрі нарықтық экономикаға бейімделіп жатыр, тек біздің таудың халқы ғана ұйқысынан оянар емес... Кешір... Барыс аулауға қарсы плакат көтеру туралы айтқаным құр қиял ғана, шетелдіктердің ермегінен пайда таппақ боламыз, аңшылардың соңынан сөйтіп салпақтай беріп, өз білгенімізбен еңбек етпейтін болсақ, өзіміз сорлаймыз ғой, кейіннен айналамыз түгел қаңырап қалмай ма?.. Кешір... Көп сөйлеп кетіппін. Мен сені сүйемін... Сенесің бе осыған?

– Әрине, сенемін! Сен де мені кешір, Елес. Бұл өте маңызды әңгіме, біраз пікір қосар едім, әзірше соны кейінге қалдыра тұрайық... Машинаға мініп, жолға шығайық, түн болып қалды, шаруа жайында әлі талай сөйлесерміз. Кімнің

кімді сүйетініне келсек, бұл менің сүйікті тақырыбым.

– Онда сөйтейік, Арсен, мен гитарамды алып артқы орындыққа отырайын, машинаны айдауына кедергі келтірмейін. Саған баяу ғана сыршыл әуендерді шертіп отырамын... Бұл да музыка... Келістік пе?

– Келіскенде қандай! Бұл мен үшін ғашығымның өзіме ғана арнап оңашада қойған концерті болады. Тыңдаймын да... тағдырыма алғыс айтамын.

– Не үшін?

– Сен үшін, Елес!

– Мен де!

– Олай болса, кеттік!

Бұл жерде ешқандай театрдың жоқ екенін, қызға сырын алдырмай, өзін ақжарқын ұстау, өзін-өзі аяусыз кінәлап, ішінен қан жылап отырса да, өзегін жарған өкінішін сыртқа шығармай, өз-өзіне тоқтау салып, барыс үркітушілердің қандай сұмдыққа дайындалып жатқанын, соқыр сенімнің құлы, дегенінен қайтпауға бекінген бірбеткей, жаһанданудың жауы Тастан-Ауғанның басына әскери фуражкасын киіп, сол арқылы аңшыларды аманатқа алу жөнінде бұйрық-белгі бергелі жүргенін жасырып қалу Арсен Саманшинге қаншалықты қиынға түскенін Елес білмейтін еді, осының бәрінің салдары не болмақ және немен аяқталар екен... Өзі де арандап қалды, енді бұдан құтыла алмас... Не істеуге болады? Не амал бар? Бұйткен аңшылық бизнесті қарғыс атсын! Адамды да, аңды да бір арқанмен матаған озбырлық қой бұл... Бұл тұзақтан аман құтыласың деп кім айта алады? Ешкім... Сондықтан, тағдыры қыл үстінде тұр – не бар болады, не жоқ болады. Бұл жайында жан сырын бөліскен ғашығына да айта алмайды... Тас қамалды қиратуға тәуекел етуге батылы барар емес... Жоқ, өйтуге болмайды...

Таулы өңірде ымырт ерте түседі, күн батса болды, төңірек түгел тұнжыраған қараңғылық құшағына жұтылып жүре береді. Табиғат ғашықтарға оң көзімен қарайды деген сөз рас болса керек. Қайтар жолда айнала-төңірек екеуіне құшағын жайып, тамылжып тұрды. Мұндайды тек шексіз сүйіспеншіліктің әсерінен санасының сарайы айқара ашылған кезде, болмыстың әсем үйлесімін жан-жүрегімен

сезінген сәтте шын ғашықтар ғана ұғына алады. Бір-біріне және айналадағы табиғаттың әсемдігіне қалай сүйсінсе, өздерінің жан дүниесінің сұлулығына да солай масаттанып, рахатқа бөленіп келеді.

Іңір қараңғысында бұрынғыдан да зорайып көрінетін тау шыңдарының жоталары біртіндеп бір-біріне қосылып бара жатыр, тік жартастары мен үшкір тастарының қырлары да дөңгелене түскендей. Сол шыңдардың үстінде, әлгінде ғана көкпеңбек болып тұрып, күрт қарауытып сала берген түпсіз аспанның төсінде шуда-шуда ақша бұлттар еркелей иіріледі. Ақшыл тұманмен астасқан осы бұлттарға қарай қол ұстасып жүгіріп кетер ме еді, солармен бірге аспан әлемінде аунақ салсаң ғой, шіркін. Жел де жоқ, жаңбыр да жоқ, ыстық та, суық та емес, мамыражай бір ғажайып сәт.

«Нива» еңістегі ылди жолмен баяу жылжып келеді, екі ғашық үйлеріне қайтуға асығар емес, әлі де бірге болғанды қалайды. Жол бойы кенеттен талайына тап болған осынау бақытты сезімнің әлдиіне бөленген екеуі бұл серуеннің жәй ғана көңіл көтеру емес, тағдырларын біржола шешкен, екеуі де іштей қалаған, екеуі үшін де сөзсіз маңызды кездесу болғанын, бұған дейінгі өткен өмірі, бұрынғы сан қилы оқиғалар мен кездесулер, махаббат машақаттары түгел ұмытылып, алдағы өмірден біржола сызып тасталғанын жан-тәнімен ұғынып келеді. Қайда бастар екен бұл, жақсылыққа ма, әлде... Алдарынан не күтіп тұр, күні ертең не болады? Қандай істерге, қандай қиындықтарға тап болар екен? Бұл жайында екеуі де ойлаған жоқ – естерінен тандырған құдіретті сезімнің құшағында келе жатып, осы бақытымыз мәңгі жалғаса берсе екен деп тілеп келеді.

Сөйтіп, олар қайтып келе жатты. Артқы орындықта отырған Елес гитарасын баппен шертіп қояды, сүйіктіңмен бірге жаныңды тербеген әсем әуенді тыңдау бір ғанибет емес пе, Арсен Саманшин өзінің «Нивасын» айдап осы жолмен талай өтті, соған қарамастан бұл жолы алғаш рет келе жатқандай сезінді, өйткені қазір ғашығымен бірге жаны жаңғырып, жаңа адам болып оралды ғой, сондықтан басқа жәйттерге, әсіресе байыпты толғанысқа алаңдамақ емес. Жеңіл әзілмен жол қысқартып келеді, Елес те тура солай жауап қайырады,

әңгімелері жарасымды-ақ. Бір сәт артына бұрылып, жымиған күйі былай деп сұрады:

– Ал егер машинаны кері қарай бұрсам қайтесің? Қалаға тартып отырсақ! Бұған қалай қарар едің?

Елес сәл алға ұмсынып, сыбырлай жауап қайтарды:

– Қалаған жеріңнен бұрыла бер!

Осылай көңілі шалқып келе жатып Арсен Саманшин бір нәрсеге таңғалды, күтпеген жерден мүлдем өзгеріп шыға келгені қызық болды, мұны қалай түсіндіруге болады, сосын былай деп ойлады: «Маған не болды өзі, әлде бұл да адамзат дамуының жаңа бір сатысы ма екен?», өйткені соңғы кездері бір сәт те есінен кетпей қойған кек алу туралы жоспары, сенімді қару – тапанша тауып алып, қолы қалтырамастан қас жауының жанын жаһаннамға жіберіп, содан кейін өзін-өзі өлтіруге бел байлағаны біртіндеп ұмытылып бара жатыр, бұрынғыдай мазасын алып, дегбірін қашырмайды, көкейінің терең түкпірінен соны біржола ұмытып, мойнына сондай ауыр күнәні артпай-ақ қойсам қайтеді деген жаңа пікір бой көтерген сияқты. «Сол Құршаты түспегір құрып неге кетпейді өзі! Сырты жылтыр, іші бұлдыр жұлдызға айналғанына мәз болып жүрген Айдана мені керек қылмаса, онсыз-ақ өмір сүре аламын. Не деген есалаң болғанмын өзім. Жетер енді! Бәрі бітті! Алдымнан жаңа көкжиек ашылды», – деген ойлар арагідік миында жарқ ете қалады. Тағы да: «Мәңгілік қалыңдықты бәрібір ұмытпаймын. Ол шығарманы енді жаңа күшпен, жаңа жігермен қолға аламын. Ең бастысы – жаным жаңғырып қалды...»

Алайда тағдырдың өз ойлағаны бар, нақты шындықты ұмытып, оны елемеуге тырысқан ғашықтарды өмір кейде өз орнына қойып береді. Болмыстың бақыт дегенді өзінше бағалайтыны болады, қатал шындық бұл екеуін тәтті ұйқыдан оятып, өзімен бетпе-бет келуге мәжбүр ету үшін мысықтабандап келіп қалып еді.

Жолда келе жатып Арсен Саманшин осындай ойға кетті, өзі соны дұрыс деп есептейтін сияқты, егер Елес екеуі шынымен ерлі-зайыпты болып бірге тұрса қайтер еді? Екеуінің мінезі де, өмірге

көзкарасы да, тұрмыс туралы пікірі де ұқсас екен. Қыз да осылай ойлады ма, жоқ па – ол жағын білмейді, бұл жөнінде әзірше ештеңе айтыла қойған жоқ. Әйтеуір, бұл қыз өзіне лайықты сияқты, білімі де, білігі де жеткілікті, бойы да, сойы да ешкімнен кем емес, тасымал саудамен айналысып жүргеніне қарағанда пысық та болуы керек. Бұл орайда самауырын сауған көпестердің әйелі сияқты асты-үстін түгел тексеріп отыратын жағдай қайда. Әйтеуір, туыстарының қашанғы бойдақ жүре бересің деген қыжыртпасынан құтылары сөзсіз, әсіресе, ауылдағылар «Черчилль аға» деп атап жүрген Бектұр шеф пен ит сату жөніндегі сарапшы болып кеткен Ардақ ағасы және басқа немерешөбере ағайындар тынышталар еді. Ең бастысы, тағдырдың мұндай күрт бұрылысына Елес қалай қарайды, ол не айтады – оның да өз ойы, жоспары, шешілмей жүрген мәселелері болуы мүмкін ғой. Дегенмен, жол өзінікі, үйлену жөніндегі әңгімені қашан да ер адам бастауға тиіс...

Әрине, екеуінің қалаға бірге кететіні туралы осында, Тұйықжардағы «Мерген» фирмасының шаруасына араласып жүргенде, араб ханзадаларының қар барысын аулау сапары сәтімен басталып, ойдағыдай аяқталғанға дейін-ақ сөйлесіп, әзіл ретінде емес, шынымен келісіп, екеуінің тілегі бір жерден шығарына анық көз жеткізіп алуға болар еді. Елестің гитарада шерткен әуеніне елтіп келе жатып осы ойы беки түсті, бұл әңгімені тура қазір, жолда келе жатып бастағаны жөн, содан кейін тұрмыстың таусылып бітпес күйбеңіне екеуі бірлесіп кірісетін болады, бірақ пенде шіркіннің қай ойлағаны болып жатыр, өмірдің өзі бұлардың алдына алдырмас асуын сол замат тоса қойды. Арсен Саманшин тамағына кептеліп, тынысын тарылтқан әлгі бір сұмпайы қастандықты, Тастан-Ауған мен оның сыбайластарының шетелдік аңшыларды аманатқа алу жөніндегі қылмысты жоспарын есіне түсірмеуге, елемеуге, мүлдем ұмытуға, бұл жөнінде ойға алмауға қаншама тырысқанымен қолынан келмей қойды, Тастан-Ауған әлі де райынан қайтып, құн төлету арқылы пәлен миллион олжаға кенелуге құрылған адам естімеген қаскүнемдікке бара қоймас деп өзін-өзі сендірмек болады. Байлыққа

белшеден батудың мұндай мүмкіндігі өмірде бір-ақ рет болатыны, одан айырылып қалмау керектігі туралы арам пиғылдан арылып, бұл оқиғаның туған ауылына қандай зардабы тиерін, бүкіл елдің абыройдан айырылып қаларын ойлау керек емес пе.

Жалпыға ортақ болғанымен, жеке басың қинала қалса дереу есіңе сап ете түсетін жәйттер туралы ойлады. Сөйтіп, осы шындыққа тағы да көз жеткізгендей болды: «О, Құдай, бұл дүниенің кереғарлықтан ғана тұратыны несі екен – әу баста жаралғаннан бері осылай ма, әйтеуір, қайда барсаң да қисынсыз қарама-қайшылыққа тап боласың, аяққа оратылып жүргізбейді», – деп ойлады ол терезеден жан-жаққа қарап қойып. Ымырт үйірілген екен, ауыл да онша алыс емес. Елеспен қоштасқысы келмей тұр. Әбден бауыр басып қалыпты. Мүлдем қия алар емес. Сонымен қатар, басына неше түрлі ойлар оралады: «Жағдай болса мынау – өзін-өзі жаһандануға қарсымын деп жариялаған құрып кеткір Тастан-Ауғанның қақпанына түсіп қалдым. Ол үшін жаһанданудың өзі де лаңкестіктің бір тәсілі. Ақталу үшін тапқан амалын қарашы. Марксішлдер оны қолдар еді, ақтап алуы да бек мүмкін, әрине. Тау ішінде өзіміздің Че Гевара пайда болуға тиіс деп қояды. Мейлі ғой, дегенмен, бұл қайда, Че Гевара қайда! Оны ұқпайды, өзінікі жөн. Эх, миллиондаған долларлар селдей қаптап, кез келген әдемі ой мен асыл мұраттарыңды тасқынымен ағызып әкеткелі тұрғанда райынан қайтара алмассың оны. Бұл орайда ол үшін өмір мен өлімнің еш айырмашылығы жоқ. Күйкі тірліктен түңілемін деп жолдан адасқан бейбақтар-ай, қайыршылықпен күн кешу кімге ұнасын. Нақ осы сәтте миллиардтары мен триллиондарын қайда шашарын білмей жүргені күллі әлемге белгілі байшікештер аңшылық құрамыз деп, аспаннан сап ете түскендей өздері келе қалғанын айтсаңшы. Тастан-Ауғанның соңына ерген қарақшылардың миы айналып қалған, әлгілердің ақшасында өздерінің де үлесі бар екеніне шынымен сенімді... Ой, қашанғы қыңқылдай беруге болады, бәріне бір-ақ түкіріп, тайып отырмай ма! Сонда қайда бармақсың? Өйтіп өз басыңда сауғаларсың-ау, басқалары қайтпек? Тығырыққа тірелдің деген осы, бұл пәлеге қайдан тап болып едім! Мұнысы қорқақтық

боларын іші сезіп тұр, ой орманынан алып шығар соқпағыңды тапсаң да өз-өзіңнен бәрібір қашып құтылмассың.

Мұның бәрі әзірше жоспар ғана, сондықтан сайқымазақтың қалжыңындай өрескел әрі күлкілі болатын. Осының бәрін қызға айтып беріп, күлкіге қарық болсақ қайтеді деп бір ойлады. Әуелі машинаның жүрісін сәл баяулатып, байыппен сұрақ қойды:

– Елес, егер әлдебір себеппен тау ішіндегі үңгірді мекен етіп, жалғыз өзім елден жырақ кетіп, саяқ тұрсам қайтеді дегенімде бірдене айтпақ болғансың, ол не еді?

Елес тартынған жоқ:

– Мен де бірге қалар едім. Қасыңнан мәңгі кетпес едім! – деді ол күлімсіреп, гитарасын қоя салып, басын мұның иығына сүйеді.

– О-о, бұл оңай емес, Елес. Кел, қасыма отыршы, әлі он шақырымдай жүреміз, сөйлесіп алайық, – деп «Нивасын» тоқтатты. Елес жіті қимылдап қасына келіп отырды, жаны жылып қоя берді, тұла бойы әлдебір тәтті сезімге бөленгендей болып, машинасын қозғады.

– Не, Арсен, шынымен үңгірде тұрғың келіп жүр ме?

– Кім білген оны, бұл туралы кейінірек сөйлесерміз, одан да мынаны айтшы – менімен бірге үңгірде тұруға шынымен дайынсың ба өзің? Тас дәуіріне қайтадан тап боламын деп қорықпайсың ба?

Елестің шынын айтып отырғаны бірден байқалады, әңгіменің ауаны әзіл-шыны аралас болғанымен, байсалды жауап беруді талап ететін:

– Байқамадың ба, Арсен, мен саған ұнауға тырысып келемін ғой.

– Сөйткеніңді мен де қалар едім!

– Несі бар, олай болса, жаңа ғана өзеннің жағасында, бұталардың арасында жатқанымыздай тауда да өмір сүреміз, махаббат ләззатына бөленеміз. Бұтаның түбінде ұйықтап, өзенге шомыламыз. Тек маған мынаны айтшы, үңгірде тұрған кезімізде өзің де үңгір адамы болып кетесің ғой, сол кезде немен шұғылданбақсың?

– Өз-өзімді жетілдірумен шұғылданамын. Саған лекция оқимын. Тәңіршілдік деген ілім бар. Аспан әміршісіне сыйынатындар ұстанады.

– Мұны осы жақтағы молдалар біліп қойса, үңгірдің аузын бітеп тастар. Онда не істейсің? Тек ойлап қалма, Арсен, ол үңгірде жалғыз қалмайсың, мен де қасыңда боламын, ешқайда кетпеймін.

– Е, онда қорқатын ештеңе жоқ. Исламшылардың өз шаруасы да жетіп жатыр. Қайдағы бір тау ішіндегі кезбені қайтсін, олар бүкіл ғаламның мәселелерімен айналысады, соған да уақыт таба бермейді.

– Мен ше, Арсен? Мен тек сенің қамыңды ғана ойлайтын боламын. Демек, мен үшін сенен басқа ғаламның қажеті жоқ!

– Ондай болсам арманым не! Айтшы, мен үшін не жасай алар едің?

– Бала туып берер едім. Ия, шын айтамын! Ұлымыз болады, қолынан ұстап жетектеп жүремін. Сенің үңгірдегі лекцияңа ертіп апарамын, бала кезінен құлағына сіңе берсін.

– Баланы жастайынан оқытқан дұрыс, әрине. Қай кезде де солай болған. Мен дайынмын. Аспан әміршісінен бәрі солай болып шығуын сұрап жалбарынар едім. Кешір, Елес, мүмкін бұл орынсыз да болар, алайда шынымен сұрап тұрмын, осыны білгім келеді – бұған дейін балалы болып көріп пе едің?

Елес еш қысылған жоқ – қысқа ғана жауап берді:

– Жоқ. Сақтанып жүрдім ғой.

– Енді сақтанбауға тырысшы.

– Керісінше, Арсен. Сен құлшылық еткелі жүрген Аспан әміршісіне мен де жалбарынып, ұлды болуымызды сұрамақпын.

– Қыз болса да қуанар едім, Елес!

– Мен де! Жаксы ғой бұл! Қыздар жастайынан ақылды болады.

– Ия, бұл белгілі жәйт! Көрдің бе, Елес, барлық мәселелер реттелді, осындайда айтатындай, енді тараптардың хаттамаға қол қоюы ғана қалды.

– Бұл тамаша хаттама болады! – деді қыз сүйсінгенін жасыра алмай.

– Олай болса, сол хаттаманы дайындау керек, – деп тіл қатты жігіт.

Бір сәт екеуі де үнсіз қалды, осы көңілді шешімге қалай келгендерін түсінуге тырысып келеді. Ауылдың шет жағы көрінді. Қараңғылық қоюлана түскен. Жарқыраған оттар біртіндеп жақындай берді. Кенет машинаның ішінде телефон шырылы естілді.

– Ой, маған ғой! – деп орнынан лып етіп көтерілген Елес артқы орындыққа еңкейіп, күрткесін алды да қалтасынан телефонын шығарды:

– Ия, ия! Бұл кім екен? Ә, Зейнеп! Мен таудан түсіп келемін, ол жаққа телефон дабылы жетпейді, Тұйықжарға қазір ғана келдік. Ия, тыңдап тұрмын. Факспен жіберген сұрағымызға қандай жауап келерін күтіп жүргенімді білесің ғой. Он тоғызы дейсің бе, бұл тым ерте емес пе? Солай болып тұр. Жақсы, бәрін ойланып алайын, содан кейін өзім хабарласамын. Ия, ия, міндетті түрде, екі сағаттан кейін. Әзірше, Зейнеп.

Елес телефонын қайтадан күрткесінің қалтасына салып қойды да, бұл Әулиеатаның маңындағы Шолғанда тұратын құрбысы – тасымал сауда жөніндегі әріптесі Зейнеп екенін айтты, өздері төрт адам, Елес солардың арасындағы жетекшісі тәрізді, бір кездері пионерлердің осындай жетекшісі болушы еді. Саратовта ұсақ көтерме сауда кешені бар. Сол жаққа пойызбен барып, тауар сатып алу керек. Ол жақпен келісім жасап қойған, әкелген заттарын осындағы базарлар мен дүкендерге таратып береді.

– Не істейсің, Елес? – деп сұрады ол мазасызданып. – Жолға шығатын болсаң жеткізіп салайын.

– Жоқ, алаңдамай-ақ қой. Пойызбен барамыз ғой. Әулиеатадан жолығамыз да Саратовқа тартамыз. Сосын кері қайтамыз. Енді не істесем екен? Саратовқа бір аптадан кейін баратын шығармыз деп жүрсем, олай емес, ертең жолға шығу керек болып тұр.

Тағы да үнсіз қалды. Арсен Саманшин машинасын тоқтатты. Қысқа да болса думанды, жұмақта жүргендей рахат кездесуді кенеттен күнделікті тіршілік бөліп кетті. Екеуі де ересек адам, сонда да кәдімгідей абыржып қалды. Онда тұрған не бар, бұл дүниеде әркімнің де өз ісі, өз шаруасы болады, өмірдің өзі де осындай ұсақ-түйектерден

тұрмай ма. Бұл екеуі аспаннан қол ұстасып салбырап түскендей, бір-бірінен қысылып, қымсынды да қалды. Бұл ыңғайсыздық бір сәтке ғана созылды. Елес пысықтығын танытты:

– Былай істейін, Арсен, оларға хабарласайын да, бұл жолы Саратовқа менсіз-ақ бара беріңдер деп өтінейін.

Арсен Саманшин оны жолынан қалдырғысы келмеді:

– Шаруаларыңның мәнісін білмеймін ғой, Елес. Араларыңдағы келісімді бұзбағаның дұрыс болатын шығар.

– Арсен, – деді ол мұның иығына қолын артып. – Егер сен екеуміздің біреумізге бірдеңе керек болса, бәріне де баруға дайынмын.

Екеуі өстіп өзара толық үндестік тапқандай болды, жан дүниелері бірігіп кеткендей, мұны түсіндіру қиын болатын, өйткені бұл ұзақ жылдар бойы бірге өмір сүріп, бірлесе тәжірибе жинақтаудан, тағдырдың ортақтығынан туындаған жарасым емес, небәрі бірер сағат араласып, жарты күнге де жетпейтін аз ғана уақыттың ішінде, бір-бірінің мінезінің қырларын біліп үлгермей жатып-ақ пайда болған жақындық еді.

Бейне бір екеуіне ғана ортақ әлдебір ұлы іске дайындыққа бел буып тұрғандай болатын, бұл туралы ашып ештеңе айтпаса да, теңіз төсінде шарқ ұрған қос шағала тәрізді бірін-бірі ымы мен ишарасынан, дауысынан, көзге көрінбей самғаған қанаттардың сусылынан ұғып, алғаусыз түсініп тұрған.

Дегенмен, Арсен Саманшин қызды апасының үйіне ертіп кірердің алдында, содан кейін өзі аулаға қайта шығады, оған бір сөз айтуы керектігін түсінді, дұрысы, тұспалдаса да жетіп жатыр – бұдан былай онсыз өмір сүре алмайтыны онсыз да түсінікті болатын. Көше бойлап сәл жүргеннен кейін машинасын қайтадан тоқтатты, мұндай нәрсені рульде келе жатып айту әбестік болар еді. Моторды өшіріп, әңгімесін бастамақ болған, тағы да телефон шырылдап қоя берді. Бұл жолы Арсен Саманшиннің телефоны. Шеф, өзінің ағайы Бектұр, «жергілікті Черчилль-аға». Қайда жүргенін, дәл қазір қайда екенін сұрады, өзі көмекшілерімен бірге күні бойы жұмыс істеп, аңшылық бизнес-жобаны және соған байланысты басқа да

нәрселерді дайындаумен айналысқанын айтты. Басты жаңалық – Тұйықжарға әкімнің өзі – аудан әкімшілігінің бастығы Жанышбаев келіпті, сол баяғы немере ағайынды араб ханзадалары – Хасан мен Мысырды қарсы алуға дайындықтың барысымен таныспак, өйткені хаттама бойынша мұндай жоғары мәртебелі қонақтарды жергілікті мемлекеттік субъектінің бастығы қарсы алып, құттықтауға тиіс екен. Сондықтан Бектұр ағасы Арсен Саманшиннің көп кідірмей «Мерген» фирмасының кеңсесіне келуін шеф ретінде талап етіп, ағасы ретінде өтініш білдірді, аудан әкімі Жанышбаевпен кейбір мәселелерді ақылдасу керек, содан кейін барыс аулаушы мәртебелі меймандардың дайындық тобын қарсы алу үшін таңертең Әулиеата әуежайына баруға қатысты басқа да жәйттер талқыланбақ.

Сөйтіп, екеуінің енді басталған ғашықтық хикаясын күйкі тірлік тағы да бөліп жіберді. Асықпаса болмайтын еді. Қыз екеуі телефонмен үнемі байланыста боламыз деп келісіп алды. Арсен Саманшин бәрі дұрыс екенін тексеріп, көзін жеткізу үшін машинада отырып +078-59-67-30 нөмірін терді де, Елестің қалта телефоны шырылдаған соң іскер адамдай-ақ атып тұрып, былай деді: «Құрметті Елес Батырқызы! Мазалағаным үшін, кешіріңіз. Сізге Арсен Саманшин деген біреу хабарласып тұр. Ол сізбен үзбей байланысқа шығып тұрғысы келеді, өйткені сізсіз өмір сүре алмайтын болыпты. Бұған не айтасыз? Ә, Елес Батырқызы?» Елес Батырқызы баяу ғана сыңқылдап күліп қоя берді: «Ия, құрметті Арсен Саманшин, келесі хабарласқанға дейін сағыныштан өліп кетпеу үшін, оның өзі де сізге хабарласып тұрмақ. Рахмет сізге, Махаббат Махаббатұлы! Немесе Сүйіктімнің ұлы Сүйіктім десем де болады».

– О, кей! – деп көңілдене жауап қатты жігіт, екеуі де телефондарын өшіріп, үнсіз ғана бір-бірінің жанарынан көз алмай тесіле қалды, бейне бір мәңгілікке қоштасқалы тұрғандай.

– Күтемін! – деді қоштасарда Арсен Саманшин.

– Мен сенен де асыға күтемін – деп жауап берді Елес.

Жігіт машинадан түсіп, қыз отырған оң жақтағы есікті ашты, енді екеуі іңір қараңғысында ауланың шет жағында тағы да бетпелет қалды. Кенет өзінің осы қызсыз шынымен өмір сүре алмайтынын

жан-тәнімен түйсінді, одан айырылып қалмау үшін бар күшін салуға тиіс, қоштаса қалса да мейлінше қысқа уақытқа ғана. Қыз былай деп тіл қатты:

– Саратовка барғым келмей тұр. Не істесем екен? Құрбыларымды көндіруге тырысып көрейін.

– Байқа, Елес. Тек реті келсе ғана сөйт. Әйтпесе, үш-төрт күнге шыдармын. Бұл жерден сенсіз ешқайда кетпеймін.

– Бұл жағын әлі сөйлесе жатармыз. Ретіне қарай көрермін, Арсен. Мүмкін Саратовтан бірден Бішкекке баратын пойызға отырармын?

– Онда вокзалдан күтіп аламын. Тек үзбей хабарласып тұр. Ешқандай сұрақтың керегі жоқ. Бәрін келісіп аламыз. Бәрі де аңшылықтың қаншалықты тезірек аяқталуына байланысты.

– Ия, түсінемін.

Екеуі құшақтасып қоштасты. Ыстық та нәзік құшақ.

Арсен Саманшин «Нивасымен» кеңсе жаққа қарай жылжыды, қолын бұлғап қоштасқан қыздың сұлбасы қарауытып барып, біртіндеп көлеңкеге сіңіп кетті.

Машинаның жарығын жағып, ақырын жылжып келе жатып есіне түсті, қара жер қақ айырылып өзі соған жұтылып кеткендей сезінді: егер әлгі есерсоқ сыныптасы ханзадаларды шынымен кепілге алса не болмақ?! Бұл туралы ешкімге, тіптен сүйген қызына да айтуға болмайды... Айтсаң, – арылмас пәлеге қалдың, бәрі құрып тынады. «Мерген» фирмасының да күлі көкке ұшады. Айтпасаң, – одан да жаман... Не істеуге болады? Ах, қазір Тастан-Ауған атанып жүрген құрып кеткір сыныптасы Тастанбек-ай!

Тастан-Ауған бәрін біліп отырған сияқты, көріпкел емес, әрине, бірақ Арсен Саманшин қазіргі офис, бұрынғы колхоз кеңсесіне келіп, шефтің кабинетіне беттеген кезде қабылдау бөлмесінде отырған көмекшілердің арасынан Тастан-Ауғанды да көрді, оны осында болады деп ойламап еді. Тастан-Ауған бірінші болып амандасты:

– Ә, сәлем, Арсен, келдің бе? Жүр, шеф күтіп қалды, – деп түк болмағандай қолынан ұстап жетелей жөнелді, есіктің алдында сәл

кідіріп былай деп сұрады: – Әкімнің аты-жөнін білесің бе? Өз атын, әкесінің есімін?

– Жоқ, оны мүлдем танымаймын.

– Көршібек Алтайұлы. Жанышбаев. Көршібек Алтайұлы. Ұмытып қалма. Сосын ханзадаларға сыйлық ретінде екеуіне бір-бірден екі бүркіт дайындап қойыпты, әкімшіліктің атынан тапсырады екен.

– Түсінікті. Өзің мұнда қайдан жүрсің?

– Қайдан болушы еді, мен жәй ғана аң қағушы емеспін, осындай маңызды оқиға болған кезде шеф мені ылғи шақырып алады. Осы жолы да сөйтті.

– Түсінікті.

– Кірейік... Ә-ә, ия! Елес екеуің қалай қыдырдыңдар?

– Онда сенің жұмысың не?

– Қой, жасырма! Өзі саған нағыз лайықты қыз. Кірсеңші.

Сөйтіп екеуі ішке кірді, жоралғы бойынша Арсен Саманшин әуелі әкіммен амандасты: толықша келген, келбетті кісі екен, галстук таққан, жасы қырықты қырқалап қалған сияқты, күлімсіреп қолын алды, бұдан бұрын бір-екі рет әлдебір конференцияларда көргені есіне түсті, содан кейін Арсен Саманшин шефке – өзінің Бектұр ағайына сәлем берді. Шефтің бет әлпетіндегі бірден көзге ұрып тұрған ерекшелік – жартылай ағарып кеткен қою сақалы болатын. Әңгімені әкімнің өзі бастады:

– Сені күтіп отыр едік, Арсен. Әңгіме бар. Өзің де түсінесің ғой.

– Мен дайынмын, Көршібек Алтайұлы. Менің шаруам – негізінен, аудармашылық қой. Ілеспе аударма жасау қолдан келетін шығар.

– Білемін. Білемін. Сенсіз қадам баса алмаймыз. Біз үшін сен аудармашы ғана емессің, Арсен. Біз сені мақтан тұтамыз! Мына кісідей туысканың бар – Бектұр ағаны мұндағылар Черчилль аға дейді екен ғой! Оны сен де мақтан ете аласың!.. Қалай келмессің. Біздің Бекең кезінде колхозды да жақсы басқарған. Қазір бүкіл аңшылық бизнесті уысында ұстап отыр: арқарлардан бастап барыстарға дейін осы кісіге бағынады. Бізге осы да жетіп жатыр. Өзің болсаң бүкіл баспасөздің ханысың!

– Баспасөздің ханы! Ондайды бұрын-соңды естімеппін!

– Ондай да болады.

Әзілдері жарасып, бәрінің көңілі көтеріліп қалды. Содан кейін байыпты әңгіме басталды, айтылмаған нәрсе қалған жоқ – нені қалай, қайтіп істеу керектігі түгел сөз болды. Негізінен, әкімнің өзі сөйлеп отыр.

Әкім әуелі аңшы құстарды – бүркіттерді тарту ету рәсімін қалай өткізген дұрыс болатыны туралы ақылдаспақ болды (араб байлары тау бүркіті мен сұңқар ұстағанды ұнатады екен. Енді Үзеңгілес тауынан алдыртқан бүркіттерді де өздерімен бірге жердің екінші бір қиырына әкетпек). Бүркіт сыйлаудың өзіндік дәстүрі бар, басына томағасы кигізілген құсты қолдан қолға табыс етеді, бұл орайда қонақ былғарыдан қалың етіп тігілген қолғап киюге тиіс, әйтпесе, кім біледі, бүркіттің тырнағы абайсызда білегіне батып кетсе, мәртебелі қонағымыз итше қыңсылап, тұра қашар. Осы рәсімді қай кезде істеген жөн – қонақтар Тұйықжарға келген кезде ме, әлде аңшылық аяқталып, елдеріне қайтар сәтте сыйлаған дұрыс па? Екеуі де орынды болатын сияқты. Осы сәт әңгімеге Тастан-Ауған араласты, мұның еш сөкеттігі жоқ еді, ол ханзадаларды басты мақсатынан, аңшылық құрудан алаңдатпайық, аңшы құстарды ең соңынан, елдеріне қайтар алдында, барлық жөн-жоралғысын істеп барып тарту етуге болады ғой. Оның сөзін шеф Бектұр мен осында жиналған басқа да ауыл адамдары түгел қостады. Аудан әкімі Жанышбаев бұл пікірмен толық келісетінін білдірді. Енді Тастан-Ауған қызып кетті, мұндай сыйлықты тарту еткен кезде бұл рәсімді ежелгі салт бойынша өткізсек жақсы болар еді, құсты қолдан қолға өткізерде бақсылар аңшылық дұғаны орындауға тиіс:

– Арамызда ондай бақсылар да бар, зікір салып, би билеп, бүркіттің жолын ашар дұға оқып береді. Арсен олардың айтқан сөздері мен әндерінің мәтінін дереу ағылшын тіліне аударып тұрады, бүркіттерге арналған дұғаның не мақсатта айтылғанын ханзадалардың да білгісі келетін шығар. Мүмкін сол әндерді алдын ала тыңдап алып, аудармасын күні бұрын дайындап қоярсың?

– Жарайды, жарайды, оны қоя тұр, әлі ойлана жатармыз, – деп мазасыздана жауап берді Арсен Саманшин, өз көзіне өзі сенер емес, Тастан-Ауғанға не көрінген: «Шынымен райынан қайтқаны ма? Онда жақсы болар еді, өз басым нағыз олжа деп бүркіттердің табылғанын емес, нақ осыны санар едім! Алдаусыратып тұрған жоқ па? Онда жұрттың бәрін сан соқтырып кететін болды-ау!»

Тастан-Ауған жұрттың бәрін аузына қаратып алған, енді қайдағы бір Самалбас деген елді бездірген бақсы туралы айтып жатыр.

– Сізге мынаны айтайын, Көршібек Алтайұлы, әкімсіз ғой, мұны да біліп жүріңіз, біздің Тұйықжарда бір бақсы бар, ондайды басқа жақтан таба алмайсыз. Бектұр-аға, Самалбасты білесіз ғой (ол күлімсіреп басын изеп қойды), сен де, Арсен, естіген болуың керек. Тұйықжарда оны еңбектеген жастан еңкейген кәріге дейін бәрі біледі. Оның ойынын көрсеңіз талып түсуіңіз мүмкін! Зікір салғаны қандай! Зыр жүгіріп, секіріп, қырылдап, айғайға басқанда зәре-құтың қашады:

Тұрмысыңдар байқамай

Таулар құлап қалғанын?

Тұрмысыңдар байқамай

Баулар құрап қалғанын?

Барлығына осының

Құдіретімді салғамын!

Бір шыбықпен бәріңді

Қойдай қылып айдаймын.

Табанымды жалатып,

Қарсы келсең, жайлаймын.

Мен – Самалмын, мен – зормын,

Мен – Самалмын, мен – нормын.

Бәрі жамыраса күліп жатыр. Аудан әкімі Жанышбаев та мәз, енді ол былай деп сұрады:

– Осы Самалбасты Жоғары мәртебелі ханзадаларға көрсетуге бола ма өзі? Қалай ойлайсыңдар?

Бұған шеф Бектұрған дереу жауап қатты:

– Күлкінің орны бөлек қой, дегенмен бұл туралы айтып та керегі

жоқ. Оны ханзадалардың маңына жолатуға болмайды! Самалбас жұлқынып, секіріп, айғайлап, қонақтардың үрейін ұшырып жүрер, оның не айтып тұрғанын сөзбе-сөз аудару керек болады, қалай ойлайсың, Арсен, ондай жынойнақтың не керегі бар?

– Сөзін аударуға болады ғой. Басты мақсатымыз ханзадаларға бүркіттерді табыс ету болса, басқа нәрсеге алаңдап қайтеміз. Бүркіт деген тотықұс емес, онымен ойнауға болмайды...

Жұрт тағы да күлкіге бөленді... Содан кейін қайтадан шаруа жайын ақылдасуға ойысты. Терезеден түнеріп қараңғылық төніп тұр. Шеф Бектұр «Черчилльдің» қорқорын бұрқыратып тұрып аудан әкіміне өз жоспарын баяндап берді, неге екені белгісіз, алдағы аңшылықты «Жебе-Барыс жоспары» деп атапты, осы сәттен бастап бәрі де өздерінің қойын дәптеріне осылай жазып алды, жоспардың ұзын-ырғасы мынау: меймандарды әуежайдан күтіп алып, Тұйықжарға ертіп келу, келген соң меймандарды арнайы дайындалған үйлерге бөліп орналастыру, күзетшілеріне қазір өздері мәжіліс құрып отырған осы кабинетті босатып берсе де жететін шығар, ертесіне тауға шығуға дайындық жұмыстарын бастау және тікелей аңшылыққа байланысты шұғыл әрекеттерге кірісу. Тауда шағын аңшылық тұрақ дайын тұр – ханзадаларға арнайы шатырлар тігілген, қызметшілеріне жәй қос та жарай береді. Шатқалға дейін машинамен барады, олардың арасында Катардан жүк таситын ұшақпен Әулиеата әуежайына әкелінген америкалық «Хаммер» суперджипі де бар, одан әрі тау ішін атқа салт мініп аралаймыз, ол жермен автокөлік жүре алмайды, аттарды тауда мінуге арнайы дайындап қойған, тағалары жаңартылып, ер-тұрманы сай, бәрі дайын тұр. Сосын аңшылықтың өзі басталады, бұл үшін аңды жаяу қағып, жартастарға өрмелеп, тау ішіндегі жықпыл-жықпылды аралау керек, қалғаны аңшылардың өз шаруасы десек те болады. Түптеп келгенде, аудан әкімімен кездесуге қатысушылардың бәрі «Жебе-Барыс жоспарының» барлық тармақтары бойынша, автокөліктердің жанармайынан бастап аттарды жалға алу, олардың ер-тұрманын, басқа да әбзелдерін дайындау, жалпы, әрбір қыбыр еткен қозғалысы үшін ақы төленетін болғанына риза болып тарасты.

Алау жағуға дейін қарастырылған... Міне, бизнес-жоспар бойынша жұмыс істеп, нарықтық жүйеге қосылу деген осы! Осы жәйттің өзі-ақ Тұйықжар тұрғындарына кәдімгідей әсер етіп, бір маркайып қалды. Енді олар да нарықтық жүйенің не екенін түсінетін болды... Әр аттаған адымың үшін ақысын төлете білу керек...

Сөйтіп, бәрінің көңілі көтеріліп қалды. Аудан әкімі Жанышбаев та әсершіл адам болып шықты – шеф Бектұрға былай деп сұрақ қойды:

– Беке ақсақал, жоспарыңыз мұқият ойластырып жасалған екен, тек оны неге «Жебе-Барыс жоспары» деп атадыңыз, соны айтып беріңізші?

Шеф Бектұр қорқорын бұрқыратып, күлімсіреп қойып, баптана жауап қатты, сақалы да жымыңдап қоя бергендей көрінді:

– «Жебе-Барыс» туралы біздің ақындар айтып жүретін бір өлең бар еді, сол есіме түсіп кеткені, оны біздің жақтың адамдары түгел жатқа соғады, Арсен, бір мақалада соны сен де пайдаланған сияқты едің ғой?

– Ия, Беке, есімде, фольклор туралы бір мақаламда келтіргенім бар.

– Солай еді, қымбатты Көршібек Алтайұлы, ақындардың сол өлеңі ойыма оралып, соны ала салып едім, қазір айтып беремін, ішімнен бір қайталап алайын:

Жебе-Барыс шыңнан құзға қарғиды,

Жебе-Барыс таудан тағы аңдиды.

Жебе-Барыс әрқашан да олжалы,

Құдай оған қуат беріп, қолдады.

Біздің ұлдар болсын сондай, қайратты,

Біздің ұлдар болсын сондай айбатты.

Әрбір елдің болсын Жебе-Барысы,

Әрбір елдің болсын Ері, Арысы!..

– Ия, біздің ақындар қалай екен? Аудан әкімі алақанын шапаттады:

– Е, осыдан шыққан екен ғой! Өте қызық өлең! Олай болса, Беке ақсақал, осы елдің Жебе-Барыс батыры өзіңіз болдыңыз ғой?

Шеф Бектұр иығын қомдады:

– Ол жағын қайдам. Егер бизнес жағынан келсек, мүмкін бұл өңірде мен де бірдене тындырып жүрген шығармын. Дегенмен, нағыз батыр Жебе-Барыс – жастарымыз ғой. Міне, біздің Тастан-Ауған сәті түсіп жатса барыстарды тура аңшылардың алдына қуып әкелемін деп жүр, – нағыз Жебе-Барыс батыр осы болмай ма сонда!

– Рахмет, рахмет! – деп күбірледі ризалығын жасыра алмаған Тастан-Ауған.

– Тағы бір Жебе-Барыс батырымыз – міне, тіл атаулының бәрін білетін біздің Арсен! Менің інім!

– Жебе-Барыс болу қайда маған? Небәрі бірнеше күн ассистент-аудармашы болғаннан басқа бітірерім жоқ, тілмаштар қашан батыр болып еді, – деп әзілдеп құтылмақ болды Арсен Саманшин.

Жұрт тағы да күлкіге кенеліп қалды. Қалай болғанда да осы ақжарқындық пен достық ниеттегі шынайылық қар барыстарын аулау жөніндегі аңшылық бизнесінің бастамасы тым тәуір екенін көрсетіп тұрғандай болатын. Енді осы «Жебе-Барыс» жоспарының бас кейіпкерлері – немере ағайынды араб ханзадалары Хасан мен Мысырдың келуі ғана қалды. Одан әрі не боларын солар келгеннен кейін өмірдің өзі көрсетіп береді, аңшылық сапар сәтті бола ма, жоқ па – бұл да тағдырдың қолында әрі тек аңшыларға ғана емес, сол аңшылықтың құрбаны болуға тиісті барыстарға да байланысты. Әзірше бизнестің бастамасы шынымен жақсы сияқты.

Аудан әкімі Жанышбаев көңілді қайтатын болды: ол мәртебелі меймандарды күтіп алу үшін әуежайға өзі баруға ұйғарды, ханзадаларды сол жерде жергілікті әкімшіліктің атынан құттықтап қарсы алады, сыйлық ретінде бүркіттерді тарту етуге арналған салтанатты рәсімді, өзі айтқандай, осы шараның барысында келісе жататын болды, өйткені барыс аулаудың өзі екі күнде аяқтала ма, әлде одан да ұзаққа созыла ма, бұл жағы белгісіз емес пе. Ханзадалардың бүркіттерді қабыл алғаннан кейін жауап ретінде қандай ризашылық білдіретіні олардың өз шаруасы, мейманның аты мейман, өздері қалай шешсе солай болады, деп сыпайылықпен түсіндірді шеф Бектұр.

Ия, король әулетінің мүшелері әрдайым ерекше құрметке ие, алыс таудағы Тұйықжар ауылында да солай болуға тиіс.

Жиналғандар аудан әкімін аттандырып салу үшін далаға шықты. Ол қоштасарда былай деді:

– Рахмет, шәй ішіп, әңгіме айттық дегендей, қайтатын уақыт та болды, сағат сегізден асып кетіпті ғой, – деді сағатына қарап қойып, – уақыт қалай зырылдап өте шықты, мұның бәрі сіздермен кеңесуіміз әрі қызықты, әрі пайдалы болғанынан шығар. «Жебе-Барыс» жоспары тұтас бір стратегия деуге тұрарлық нәрсе екен. Бектұр ақсақал, әуежайда жолыққанша аман-сау болыңыз, мен жүрейін, Құдай қаласа, бір сағаттың ішінде үйге де жетермін. Сіздерге табыс тілеймін!

Бәрі онымен құшақтасып, қол алысып қоштасты. Осы сәт Арсен Саманшин жерлестерінің меймандостығына сүйсініп тұрды, бұл орайда, бизнестің де ықпалы бар екен-ау деп ойлады. Басқасын былай қойғанда, бұлардың бәрі қонаққа келе жатқан мәртебелі аңшылар – мұнай миллиардерлері белгілі бір жомарттық танытар деп дәмеленіп жүргені рас. Бұған еш күмән жоқ. Сондықтан, жергілікті әкімшіліктің басшысы – аудан әкімін қоса алғанда, бұл шараға өзінің де қатысы бар екенін білдіріп қалуға жұрттың бәрі тырысып-ақ жүр.

Түптеп келгенде, осының бәрі кәдімгі тіршіліктің қамынан басқа ештеңе емес, мейлі, солай-ақ болсын... Тастан-Ауғанның қылығына таңғалып тұр, түк білмегендей момақан бола қалыпты. Белсенділік танытып, үлкенді құрмет тұтатынын білдіріп, сызылды да қалды. Тап соның арам ойы бар деп ешкім күдіктенбес еді. Керек десен, әлгінде өзінің «нарықтық» пікірлерін ортаға салған жоқ па. Демек, ақылға келіп, райынан қайтқан болды, әйтпесе түске дейінгі буырқанған жұлқынысы мен кешкісін айтқан сөздерінің, жасаған ұсыныстарының арасы жер мен көктей ғой. Бір-біріне үш қайнаса сорпасы қосылмайды. «Құдай қолдап, бәрі оңды болса игі еді» деп ойлады Арсен Саманшин. Алайда көкейіндегі мазасыздықтан арыла алмады, осыған көзін жеткізу үшін сұрақты төтесінен қояр ма еді, соның реті келер емес. Оның үстіне, осы уақыт бойы іштей Елесті

ойлап, алаңдай берді, қайда екен қазір, не істейтін болды? Телефон соғып, хабар білгені дұрыс еді, әуелі Тастан-Ауғанмен сөйлесіп алуы керек. Ол кеткелі жатқан. Аудан әкімімен және шеф Бектұрмен қоштасқан Тастан-Ауған кермеге беттеп барады, аты сонда байлаулы тұрған. Атының шылбырын шешіп, ерге қонғалы тұрған сәтте Арсен Саманшин бұрынғы сыныптасының қасына келді.

– Тыңда, – деп тоқтатып алды. – Сонымен, әскери фуражканды не істейтін болдың? Киесің бе?

– Не? Оған алаңдама. Бәрі ойдағыдай болады.

– Ойдағыдай дегенінді қалай түсінеміз?

– Айттым ғой саған! Алаңдама! Бәрі ойдағыдай болады! Болды! Мен асығыспын, түсініп тұрсың ба?

Тастан-Ауған сөйтіп сыныптасы Арсен Саманшинді айран-асыр қылып кете барды. Бұл Тастан-Ауғанды қалай түсінуге болады, жаңа ғана тәубасына келгендей болып, жұрттың бәріне жалпақтап, сызыла қалып еді, енді міне, сөйлескісі де келмей тартып отырды. Екінші жағынан, тірі жанға сыр білдірмей, өзін елгезек жігіт етіп көрсету оған қаншама қиынға түскенін, бұл үшін қаншама күш-жігерін сарп еткенін де түсінуге болады. Содан кейін аздап босаңсығаны шығар. Мейлі, өзі білсін! Тек райынан қайтып, бизнес-аңшылықтағы Жебе-барыс батыр болып қалса жарар еді...

Арсен Саманшиннің өз жағдайы да оңып тұрған жоқ, көкейіндегі мазасыздық басылар емес, өмірдің нақты шындығына бейімделуге тырысып, бұл да нарықтық экономикаға тән бәрін қамтитын ауқымды да тегеуірінді қуаттың бір көрінісі болар деп топшылады, нақ осы сәтте бұл бизнес-аңшылыққа қатысты. Оның құрығынан ешкім де құтыла алмайды, керісінше, жұрттың бәрі өз мүддесін сонымен ұштастырғысы келіп, оған жанталаса қызмет етуге ұмтылады. Нарықтық экономиканың ондай серпінділігі қаншалықты қауіпті екеніне ешкім шүбә келтіре қоймас, түптің түбінде осы бизнес-аңшылықтың экологиялық қиындықтар тудыратынына еш күмәні жоқ. Алайда ол жағын ойлап жатқан ешкім жоқ, экология деген сөздің өзі де бұл күндері жиі айтылғанымен, құр

байбалам, еріккеннің ермегі, бөстекі сөз ғана болып қалған жоқ па!

Ия, бұл жайында аузын ашқан адам болған жоқ, өзі де түк білмегендей үнсіз қалды, өйткені, таулы аймақтағы осы бір ерекше бизнестің жалғыз қожайыны болып отырған адаммен жақын туыс әрі бұл бизнес-жоспар туралы мәселе енді ғана көтеріле бастаған кезде-ақ оның шетелдік құжаттамаларының алғашқы нұсқасын дайындауға атсалысқаны бар, қысқасы, бұл іске өзі де белсене араласқан адам болып тұр. Ол кезде болашағы бұлдыр жәй ғана ұсыныс болатын, енді нақты шындыққа айналып кетті. Нарықтық экономика тек алуан түрлі бизнесті ғана емес, адамдардың ақыл-ойы мен жан дүниесін де толық билеп алады екен. Әлгінде шеф Бектұр бір әңгіме айтып берген. Күндіз осында жағдайды біліп, өз ұсынысын айту үшін келгендердің біреуі өзінің ақылға сыйымсыздау ойын ортаға салыпты. Оның айтуынша, қар барысын аулау деген әшейін ұсақ-түйек қана, одан да ауқымды жәйттерді ойластырайық, мысалы таудағы қарды сатсақ қайтеді деп ұсыныс жасапты. Шеф Бектұр мынау не айтып тұр деп танданған екен, әлгі кісі бұл әлемде бәрі сатылады деп өзінікін дәлелдеуге кірісіпті. Біздің таудағы қар – етектегі өзендердің суы емес пе, бүкіл Орта Азия осы қардың арқасында өмір сүріп отыр деп соғыпты сабазың. Ал сонда тау кімдікі? Біздікі емес пе! Демек, ондағы қар да, мұз да біздікі. Етектегі барлық суармалы жер, егіс алқабы, суат атаулы қайдан қоректеніп жатыр? Бұл жақта жаңбыр да жаумайды! Бәрі біздің су! Олай болса, судың ақысын төлесін! Мұнай, газ, басқа да қуат көздері қымбатқа сатылады ғой, сатып алушыларға ешкім жеңілдік жасамайды. Суымызды өзендерге тегін-ақ бере саламыз, жазықтағы елдімекендер онсыз өмір сүре алар ма еді? Ал олар рахмет айтуды да білмейді. Оны былай қойғанда, ол жақтың тұрғындары бізді, таулықтарды адам есебіне қоспайды. Бизнес деп барыс қуалаудың не керегі бар, ұсақ-түйек қой бұл... Былай істейік, «Мерген» фирмасы тек аңшылықпен айналысуды місе тұтып қоймай, енді су сатуды да қолға алсын, одан бәрімізге белгілі бір үлес тиетін болсын... Әлгі кісі өзінің нарықтық ұсынысын өстіп қызулана дәлелдеп баққан екен, біреулер араласып, су деген Құдай-тағаланың

баршаға ортақ етіп жаратқан ризығы, баюдың басқа жолын іздеген дұрыс деп әрең қойдырыпты, халықтың қамын ойлап шерменде болған қайраткерді жұбатуға тура келгенге ұқсайды...

Егер бұл ойдың қазіргі нарықтық өлшемдерден туындап отырғанын ескермесек, күлкілі жәйтке саюға да болар еді...

Осының бәрін ойынан бір өткізіп шыққан Арсен Саманшин көлігіне отырып, моторды қоспас бұрын Елестің нөмірін терді. Қыздың телефоны бос емес, тасымал саудамен айналысатын құрбыларымен әлі келіссөз жүргізіп жатса керек. Қыздың дауысын естіп, оның да өзін тыңдағанын қалап тұр. Әлгінде «Жебе-Барыс жоспары» жайында ойлап тұрғанда-ақ күні бойы жолыққан адамдарының арасынан барыс аулау бизнесіне қарсылық білдіріп, «Қар барыстарынан тарт қолыңды!», «Бизнес-аңшылық жойылсын!» деген ұрандар жазылған плакат көтеріп шықпақ болған жалғыз адам Елес қана екеніне таңдана көз жеткізген. Өйте қалған жағдайда бизнес-аңшылықтан табатын ықтимал нәпақадан айырмақ болғаны үшін ауылдастарының өздері-ақ таспен атқылап өлтірерін қыздың өзі де біліп тұр. Олардың басқа табысы жоқ қой...

Елестің осындай ізгі ниетін парықтап, осы әбігердің бәрі экологиялық апат туғызатынын түсіне білгеніне риза болған Арсен Саманшиннің бойы бір жеңілдеп қалды, дауысын естіп, әңгімелескісі келді, амал не, хабарласа алмады, оның осы әлемде бар екені, әлгіндей жазаға тартылып, тобырдың қолынан қаза табудан аман жүргенінің өзі қандай бақыт. Бейне бір шынымен сондай қатерден аман қалғандай-ақ жаны жадырап сала берді... Міне, бәрі артта қалды! Елес тірі және оған деген махаббаты бұрынғыдан да арта түскен...

Өмір шындығы өкшелеп қалар емес. Апасының үйіне баратын уақыт та болды, олар күтіп отыр ғой, таңертең шеф Бектұрмен бірге әуежайға барып, бизнес-аңшылыққа тапсырыс берушілер мен «Мерген» фирмасының арасында жасалған келісімшартқа сәйкес ұшып келетін дайындық тобын қарсы алу керек, содан кейін осы оқиғаның бас кейіпкерлері болмақ мейман аңшылардың – ханзадалардың келуіне дайындық жұмыстарына кірісетін болады.

Сосын әуелі көлікпен, одан әрі атқа мініп тауға шығады, одан әрі жаяу жүріп құз-жартастардың жықпыл-жықпылын аралап, қар барыстары мекендейтін жерлерді анықтау керек, содан кейін ғана аңшылықтың өзі басталады – тау тағысын індетіп отырып, сәті түссе атып алу керек. Шеф Бектұр аңшылықтың жай-жапсарын жақсы білетін адам, бұл жолғы сапардың да қалай өтетінін алдын ала болжап қойған, сондықтан ол Арсеннің тілмаштық жұмысына баса мән беріп отыр: «Кез келген аудармашы тауға өрмелей алмайды, сен осы өңірдің ұланысың, әрі жассың, күш-қуатың бойыңда. Жалпы, біздің тұқымның жігіттері қай кезде де мықты болған. Құдайға шүкір...» Араб ханзадаларының жасы да мұнымен шамалас. Әрине, олар альпинист ретінде біраз жаттыққан адамдар, дегенмен, оны да көрерміз... «Жалпы айтқанда, сең қозғалды», – деп, Арсен Саманшин апасының ауласына жете бере Горбачевтің осы әйгілі сөзін еске алды, ішінен жымыып қояды, бұл үшін махаббат сеңі қозғалған сияқты ғой...

Шынымен солай болатын. Күтпеген жерден лап ете қалған махаббат оты Елестің де жанын шарпып, дегбірін алып бітті. Тасымал саудамен айналысатын құрбыларын көндірудің сәті түспеді. Ұсақ тауарларды көтере сатып алу үшін Саратовқа сапар шегуді кейінге қалдырудың реті келер емес. Елес бір сәт қиналып кетті, телефонның қасынан шықпайды, бір алып, бір қойып, біресе қайтадан қуаттандырады, махаббат сеңі қозғалған сәтте сапарға шығуға тура келіп тұрғанын қарашы, ертең-ақ жолға шығуға тиіс. Тасымал саудамен айналысатын адамның көрген күні осы – шарламаған жері қалмады, аузы-мұрнынан шыға толтырылған ап-ауыр пластик қапшықтарды арқалап қанша рет сандалды, жолшыбай милиция мен кеденшілер пойыздың үстінде, шекара бекеттерінде соңғы тиынына дейін сыпырып алған сәттер де болды, дегенмен дәл бүйтіп жолға шыққысы келмеген кезі болған емес. Басына қайдағы жоқ ойлар келеді, әлде таудағы барыстардың арасына кетіп қалса ма екен, аңшылардың арасынан сүйіктісін көргенде алдынан жүгіріп шығып, «сені осында, барыстардың арасында жүріп күткенмін, маған десең өзіңмен бірге

жердің шетіне дейін баруға да әзірмін» деп таңғалдырса... Алайда қу тірлікке дауа бар ма, серіктес құрбыларының алдындағы парызын өтемесе болмайды, Зейнеп пен көрші ауылда тұратын екі қыз бар, – төртеуі үнемі жолға бірге шығады, тек өстіп бірге жүргенде ғана қарақшылардың шабуылынан аман қалуға болады: жалғыз жортқан талай қыз із-түзсіз жоғалып кеткен. Бақылау бекеттері арқылы өтуге рұқсат ететін ресми құжат тек Елесте ғана бар, басқалары оның көмекшісі болып саналады. Алдын ала жоспарлап қойған сапарға бармай қалудың еш амалын таба алмай қойды. Енді өзі қаламаса да құрбыларымен бірге Саратовқа баруға тура келеді, әйтпесе, тауда жортқан барыстардың арасынан бір-ақ шығып, жалғызаяқ соқпақ жолда сүйгенімен жолықса, екеуі бір-біріне құшақ жая ұмтылар еді... Ой, не деген ақымақтық! Осының бәрін қалай түсіндіреді, жастықтың қызуымен талай әнтектік жасап еді, дегенмен бүгінгі күнді Құдайдың өзі бұған арнайы жіберген сияқты... Өткеннің бәрін есепке алмаса да болады...

Түні бойы жастықты көз жасымен шылап, осы бақытымнан айыра көрме деп Құдайға жалбарынумен болды...

Ақыры телефон шырылдап, екі ғашық бірін-бірі үздіге шыққан даусының лебімен шарпып, бір-біріне өз жағдайының не болғанын айтып, көп ұзамай жолығуға уәде байласқан соң ғана қиналысы басылып, жаны жадырағандай болды, тынысы кеңіп сала берді...

Сол түні тау үстінен төнген толған ай баршаға нұрын шашып, жарқырап тұрды. Бұлтсыз ашық аспандағы сан мыңдаған ұсақ жұлдыздардың арасында жалғызсырағандай көрінген айға қарап ыңыранған Жебе-Барыс күркірей мұңын шағады. Не айтқысы келді екен, сонша неге қиналады, мұны білген ешкім болған жоқ... Бедірейіп, безерген аспандағы айға шағынғанша безіп кетпейсің бе бұл жерден, барыс туыстарыңа бармайсың ба! Жоқ, біреу жадылап қойғандай Үзеңгілес асуының түбінен кетер емес. Соңғы күндері

әлдебір екі салтаттының анадайдан бой көрсетіп, жақын да келмей, алыстан аңдып жүргенін де елең қылар емес. Жүре берсін, еріккен екі аяқтыларда не шаруасы бар. Сөйтсе, олардың шаруасы бар екен, сыртынан дүрбі салып, нақ осының өзін бақылап жүрген болып шықты, «Ұзынкұйрық қазанбас» деп сыртынан ат қойып алыпты...

IX

Бектұрдың «Жебе-Барыс жоспары» іс жүзінде барлық жұмыстың алдын ала түзілген кесте арқылы және күн тәртібі бойынша жүргізілуін қамтамасыз ететін. Бұл орайда, обалы не керек, «бизнес-жоспардың» мұқият ойластырылып, бәрін де ескере отырып жасалғанын айта кеткен жөн, сондықтан қонақ аңшыларға қатысты ешқандай қолайсыздық тумауға тиіс. Аңшылыққа дайындық және оны өткізу жөніндегі сервистік шараларға бүкіл Тұйықжар ауылы тартылды деуге болады. Бұл күндері ауылдың жас-кәрісі бірдей осы бизнес-науқанның табысты өтуінен түсетін мол қаржыны күтумен жүр. Ауылда тоқмейілдік пен тағатсыздана тосқаннан туындаған әбігерлік байқалады. Қар барыстарын аулаудың сәтті аяқталуына бәрі де іштей тілектес. Құдай аңшылардың жолдарын оңғарсын деп іштей жалбарынған бір адам. Онда осы бизнес-аңшылыққа атсалысқан адамдар табысқа бір кенеліп қалуға тиіс. Өмір деген осы ғой, бұл жайында тек сол қар барыстарының өздері ғана білмейтін, тағы жыртқыш таяу күндері алдынан не күтіп тұрғанын біле де алмаушы еді.

Ал «Мерген» фирмасының төңірегіндегі жағдай ойдағыдай қалыптасып келеді. Меймандарға қатысты шаруаның бәрі Арсен Саманшиннің тәулік бойы дерлік тілмаштық етуімен жүзеге асырылып жатты. Арсен Саманшинсіз мұндай өзара түсіністіктің болуы мүмкін еместігіне шеф Бектұр анық көз жеткізді. Сондықтан ыңғайы келген сәтте шеф Бектұр інісіне ризашылық білдіруден танған емес: «Тағы да айтайын, қымбатты Арсен, сен оларға тіл қатқан кезде меймандарымыз жаңбырдан кейінгі гүлдей жайнап сала

береді. Әрине, олардың бір сөзін де түсінбеймін. Әйтеуір риза екені көзінен, бет-әлпетінен аңғарылып тұрады».

Шынымен солай сияқты еді. Алғашқы сәттерден бастап, ұшақтан түсіп келе жатқанда, алғаш амандасқанда, одан әрі жолда келе жатып әртүрлі тұрмыстық жәйттер мен басқа да байыпты тақырыптарға қатысты сөз қозғалған кезде араб ханзадалары да, олардың көмекшілері де ықыласпен әңгімелесіп, әр нәрсеге қызығушылық танытумен болды. Меймандар мен оларды қарсы алған қойжайындардың арасындағы қарым-қатынастың лексикалық сипаты аса маңызды болғанын, тұтастай алғанда, осылай сипаттауға болатын шығар. Бәрінің бастауы сөз екені рас қой. Өз кезегінде, Арсен Саманшинге тәулік бойы дерлік үш тілден – ағылшын, орыс және қырғыз тілдерінен қатар аударып, бәріне үлгеруге тырысып бағу ауыр тиді, соның өзі қызық болып көрінді. Әуелі дайындық тобы, содан кейін ханзадалардың өздері келіп, оларды қарсы алу жөніндегі жұмыстың бірінші бөлігі аяқталды, сөйтіп шалғайдағы тау бөктерінде жатқан шағын ауылдағы бұл шара артық экзотикалық қызықтаусыз, ұйымдастырылған түрде байыппен атқарылды.

Өзара жақын туыс, бір-біріне немере ағайын болып келетін екі ханзада – Хасан мен Мысырдың бірі Кембриджді, екіншісі Оксфордты тәмамдаған, заман ағымына ілесе білетін, сымбатты, жүзінен ақыл нышаны байқалатын, қараторы келген ақжарқын жігіттер болып шықты. Жастары да шамалас сияқты. Хасан ханзаданың қою кара мұрты бар, Мысыр ханзада сақал-мұрт қоймапты, қаласа оның мұрты да туысының мұртынан кем түспейтіндей қою болары байқалып тұр. Сөздерінің ыңғайына қарағанда, тау жыртқышын аулау олар үшін батырлық даңқын асыратын ермек қана емес, сонымен қатар, альпинистік тәжірибелерін шыңдай түсуге арналған жаттығу болатын сияқты.

Өзара қарым-қатынас орнату үшін осы деректер де жетеді, өз кезегінде, қонақтар да аудармашы арқылы бұл ел, осы таулы аймақ, биік таудағы климаттық жағдай, жергілікті тұрғындар, олардың

салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы туралы біліп алды. Бас кезінде осы мәліметтер де жетіп жатыр.

Тұйықжарға тұтас бір автокеруен болып жетті – ең алдында өзінің джипіне мінген шеф Бектұр, одан кейін жол таңдамайтын қуатты джип – анау-мынау танкке бергісіз «Хаммерде» жоғары мәртебелі ханзадалар, олардың қасында аудармашы әрі тұрақты кеңесші-жолбасшы ретінде Арсен Саманшин бар, олардың артында күзетшілері, қызметшілері, теледидар тілшілері мінген басқа машиналар келеді.

Тұйықжар тұрғындары бірі қалмай көшеде жүр, меймандарды қуана құттықтап, қолдарын бұлғап қояды, әсіресе, «Хаммерді» көргенде таң-тамаша қалған балалар жолдың шетімен соңынан еріп жүгіріп келеді, танк сияқты мұндай үлкен машинаны олар бірінші рет көріп тұр, осындай ғажап машина өздерінің ауылдарына келгеніне сенер-сенбесін білмей аңтарылып қалған, сондарынан иттері де еріп келеді. Кейбір жәйттерге тек балалар ғана емес, ересектер де таң ғалыпты, ертесіне олар да өздерінің алған әсерін айтып жатыр – ханзадалар келеді дегенге басына тәж киген маңғаз мырзаларды көреміз деп ойласа, спорт киімін киген кәдімгі жап-жас жігіттер ғой, тәйірі. Қайтерсің енді, бұл өмірде ертегіге де орын қалдыру керек...

Күн еңкейіп қалған кез. Біртіндеп ымырт түседі, одан кеш басталады, ол түнге ұласады. Меймандарды өздеріне бөлінген жайларға орналастырып, біраз демалған соң қонақасыға шақырды, арақ құйып ұсынып еді, ханзадалар мұндай рәсімдік ішімдікті тек аңшылық сапар сәтті аяқталып, шығыс елдерінің телеэкрандарынан экзотикалық елтірі ретінде көрсетіліп жүрген қар барысының терісін иықтарына ілген соң ғана ішуге болады, осы таулы өлкеге де сол үшін келгенбіз деп қалжыңға сүйеп, бас тартты. Ия, аңшылық деген еріккеннің ермегі емес, әр заманда өмір сүрген әртүрлі адамдар үшін бұл тек таңдаулылар ғана айналысатын ерекше кәсіп болған. Сөздің реті келіп тұрғанда Арсен Саманшин араб ханзадаларына Мәңгілік қалыңдық туралы аңызды әңгімелеп берді, қысқаша ғана мәлімет бере салармын деп ойлаған, өзі де қызып кетті, қонақ ханзадалардың

да толқығаны байқалды, адамзаттың басынан арылмаған соры – қызғаныш пен көре алмаушылықтың кесірінен қосыла алмаған қалыңдық пен күйеу жігіттің қасіреті оларды шынымен тебіrentкенге ұқсайды. Күйеу жігіттің ержүрек аңшы болғанын, құдаларға тарту ретінде қар барысының терісін сыйлағанын естігенде тіптен айран-асыр қалды, ол кезде мылтық болмаған ғой, тағы жыртқышты қалай ұстады екен, сондай-ақ құдаларға барыс терісін сыйлау дәстүрі әлі де сақталған ба? Демек, барыс терісі де қабылан мен жолбарыс терісі тәрізді аса жоғары бағаланатын табиғи байлық болды ғой? Бұл жерде олардың аңшылық тұрғыдағы білім-білігі әжептәуір екені көрінді. Сөйтіп, Арсен Саманшин ханзадалардың әрнені білуге құмарлығымен қатар, адам жатырқамас ақжарқындығын аңғарды. Ханзада-аңшылар оның араб елдерінде болған-болмағанын сұрады, Египеттен басқа елдерге жолы түспегенін естіген соң, өз елдеріне қонаққа шақырып, өздерінің ханзадалық-шақыру кәртішкелерін ұсынды, келе қалса достықтың белгісі ретінде оны нағыз бәдәуилер мекендейтін қоныстарға ертіп апаруға уәде етті. Әрине, Арсен Саманшин оларға шын жүректен алғыс айтты, әзірше тек экзотикалық жәйттерді ғана сұрастырып отырғандарына іштей шүкіршілік етіп қояды, шефтің өзі де әңгіме барысында күнделікті тіршілік, әлеуметтік, саяси, экологиялық мәселелерді мүмкіндігінше қозғамауға тырысуды өтінген болатын. Журналистік әдетімен осы көкейкесті жәйттерге ханзадалардың қалай қарайтынын білгісі келіп тықыршып-ақ отыр, бірақ өзін-өзі тежеп қалды. Бұлар – ата-бабасынан бері билік құрып келе жатқан әмірлердің әулетінен, әрине, қай тақырыпқа болса да өздерінің биігінен қарайды. Солай болмағанда қайтетін еді. Сондықтан, мұндай адамдардың өміртанымы өзгеше болмақ. Дегенмен, әлеуметтік тұрғыдан да, саяси тұрғыдан да қарауға болмайтын жалпыәлемдік құндылықтар бар емес пе. Айталық, кейде әлдебір экологиялық қиындықтар белгілі бір аймаққа ғана қатысты болып көрінуі мүмкін, бір жақта әлдебір апат болып жатыр екен, онда не жұмысымыз бар, олар қайда, біз қайда деп ауызды қу шөппен сүртіп жүре беруге де болады. Бірақ, түптеп келгенде, кез-

келген экологиялық ауытқу бүкіл табиғатқа ортақ құбылыс болмақ. Алайда Бектұр ағайының айтуы бойынша, бұл жақтағы бизнесте ең маңыздысы – қонақжайлық, сондықтан әркім өз жөнін біліп, сыпайылық сақтағаны дұрыс. Сыпайылықтан аттап өтуге болмайды. Қонақтар өздерін жайлы сезінуге тиіс. Солай ғой, әрине, қонақтың аты қашан да қонақ... Оларға жайлы болғанын кім жек көрсін. Арсен Саманшиннің көкірегің тырнаған күдігі сейілер емес – сол баяғы Тастан-Ауған ғой, өзі қайда жүр екен? Тынышталып, тәубасына келіп, сабасына түскен сияқты еді... Әйтеуір, әкіммен кездесу кезінде өзін қалай ұстағанына қарап осылай топшылауға болады. Құдай көп көрмесін, демек, тұтас алғанда, фирманың қызметі ойдағыдай болғаны, қалғанын жүре-бара көрерміз. Мәртебелі меймандарды қадірлеп қарсы алып, құрметтеп шығарып салсақ, шеф Бектұрдың ойы да сол, бизнес-шартқа қол қойған тараптардың мақсаты да осы емес пе. Ия, нарықтық экономика бұл орайда да өзінің әмбебап мөрің басып үлгеріпті, дұрысы, әмбебап қызмет көрсету үрдісін енгізіп тынған...

Өзірше бәрі жақсы жүріп жатыр... Таңертең негізгі шара басталады. Әуелі көліктің дөңгелегі жеткен жерге дейін джиптермен барады, одан әрі бүкіл қару-жарақ пен керек-жабдықтарды артып алып, атпен жүреді, аттар да шыдамайтын қия беткейге жеткен соң жаяу жүріп, таса-тасаны бұқпалап, күз-жартасты аралап аң қағуға кіріседі. Аңшылықтың өзі сол сәттен басталады – байлыққа бөгіп, жайлы өмірге үйренген қонақтар адам аяғы баспаған тау арасындағы шытырман қуыстарды кезіп барыс аулау дегеннің не екенін көрсін. Бұл сапардан экзотикалық әсер алып, өздерінің аңшылық кезіндегі ерлік көрсетуіне сүйсінбек болу – жабайы дәуірден қалған түйсіктің бір көрінісі. Мейлі ғой... Оларды бизнес-шартқа отыруға ешкім зорлықпен мәжбүр етпеген шығар. Ох, бұл бизнестің де істемейтіні жоқ-ау! Кейбіреулер оны аңшылықтың технологиясы деп соғады.

Ұйқыға жатар алдында қонақтар таза ауамен демалу үшін аулаға шықты. Түнгі аспанға тесіле қарап қояды – ай толған шақ, жұлдыздар жымың қағады, аспан ашық, көкжиекті көмкерген қарлы шыңдар

болмаса бұл ғалам сұрықсыз бос кеңістік болып қалардай көрінеді.

Сол жақты қолымен нұсқап тұрып, Хасан ханзада сұрақ қойды:

– Арсен мырза, әлгі аңыздағы мерген жігіт осы тауда аңшылық құрған шығар, солай ма?

– Ия, жоғары мәртебелім, сонда өмір сүріп, осы тауда аңшылық еткен, – деп жауап берді Арсен Саманшин.

Ханзада Мысыр сұрақты басқаша қойды:

– Мәңгілік қалыңдық та зарлы жырын осы тауды аралап жүріп айтқан ба?

– Ия, жоғары мәртебелім, аңшы жігітті ол әлі күнге дейін іздеп жүр, тауды кезіп, атын атап шақырудан бір танбайды!

– Байғұс-ай! – деп аяушылық білдірді Хасан ханзада. Екіншісі, ханзада Мысыр бір ғажап пікір білдірді:

– Ия, байғұс екені рас. Мүмкін әлемге ол осы күйінде керек болар. Маған бір ой келіп тұр, егер оны рәміздік тұлға ретінде қарастырып, тау аралап зыр жүгірген қызды – әрине, актрисаны – ғарыштан телекамераға түсіріп алса, сөйтіп күн сайын таңертең Мәңгілік қалыңдықтың бейнесін телеэкраннан көрсетіп тұрса қайтер еді?

– Бұл өте әдемі көрініс болар еді! – деп қостады Хасан. – Бұл орайда оның анимациялық бейнесі де кәдеге асады, қазір мұндай клиптер сәнге айналып тұр ғой, оның үстіне, ғажап романтика. Сөйтіп Мәңгілік қалыңдықты махаббат пен адалдықтың бүкіләлемдік тұлғасына айналдырса. Оның бейнесін әр адамның да есте ұстағаны артық болмас еді. Махаббатты әркім де қастерлей білуге тиіс. Бұл жайында өзіңіз не айтар едіңіз, Арсен мырза?

– Мен де шамамен осы тұрғыда «Мәңгілік қалыңдық» операсын қою туралы баяғыдан бері армандап келемін. Сәті түсер еді деп ойлаймын... Осыған қол жеткізсем ғой, шіркін... Классикалық опера болар еді... Сіздердің пікірлеріңіз мені одан әрі шабыттандыра түсті. Ойымыздың бір жерден шыққанына қайран қалып тұрмын...

Сөйтіп, күтпеген жерден «Мәңгілік қалыңдық» бейнесін өнер туындысы ретінде жұртшылыққа ұсыну жөніндегі пікір тағы да

көтерілді. Бұл туралы аңшылық сапар аяқталған соң асықпай отырып, кеңінен әңгімелесуге сөз байласты. Сапар сәтті болса, бұл арманды нақты жүзеге асыруға болады...

Сосын бір-біріне қайырлы түн тіледі:

– Жақсы жатып, жайлы тұрыңыздар!

– Танертеңге дейін!

Қонақтармен қош айтысып, апасының үйіне келген соң ауланы кезіп біраз жүрді. Мейман ханзадалардың пікірі Арсен Саманшинге кәдімгідей әсер еткен болатын. Бұлай болар деп күтпеп еді. Ханзадалардың Кембридж бен Оксфордта оқығаны бекер емес екен. Бір жағынан таңданып та қалды – осындай биік өнер туралы толғаныс пен жабайы хайуандарға аңшылық құрып, өлтіруге деген құштарлық бір адамның бойында қалай үндестік табады? Қызық екен. Бұларды түсіну қиын. Тегін адам ханзада бола ма.

Түн ортасы болып қалыпты. Ұйқыға жату керек... Осы толғанғаны да жетер. Ұйықтап алмаса болмайды..

Бұл кезде тау-тасты мекен еткен тағы аңдар түнгі тыныштықты бұзбау үшін түгел ұйқыға кеткен болатын. Тек Үзеңгілес асуының түбінде жатқан Жебе-Барыс қана жанын қоярға жер таппай, айға карап күрілдеп, өз табанын өзі тістелеп аласұрады, мазасын алып, тұла бойын тітіренткен түсініксіз қобалжуын баспақ болады... Төңірек тып-тыныш, тек тау өзенінің шуылы ғана естіліп тұр. Алыстан сол баяғы зарлы дауыс талып естіледі. Ұйқысы қашқан Мәңгілік қалыңдықтың әні...

Ал басқа біреу бұл түні өзінің жер басып жүрген ғашығы туралы ойлап жатыр еді. Елес не істеп жүр екен? Құрбыларымен бірге Саратовқа баратын пойызға отыруға үлгерді ме екен? Үлгермеген болса, енді бір тәуліктен кейін мінуге тиіс. Ия, қазір пойыздар да сирек жүретін болып кетті. Есесіне жұрттың бәрі ұшақпен жүріп-

тұруға көшті. Елес таңертең бір рет хабарласқан, содан бері телефон соққан жоқ. Өзі де хабарласа алмады. Бір минут уақыт таппай қойды. Шатқалды жарып аққан өзен жағасында екеуі оңашада өткізген ұмытылмас сәттер тағы да ойына оралды. Сол кезде өздерін шынымен бақытты сезініп еді – күннің көзі шырайлана жарқырап, тау шыңдары бұларға қуана көз тіккен, өзен суы екеуін бақыт тасқынына бөлеп, аялай әлдилеген болатын. Сол бір балдай тәтті шақты тағы да бастан кешер ме еді... Сәті түссе, тағы да хабарласып, тілдесу керек...

Сөйтіп жатып танды атырды. Ауа райы сәл-пәл өзгерейін деген екен. Тау шыңдарын қара бұлт бүркеп алыпты. Жел тұрыпты, әр бағыттан ұйтқи соғып тұр. Соңғы күндері жадырап тұрған табиғаттың жайдары мінезі өзгермейтіндей көрініп еді. Қазір де алаңдайтын ештеңе жоқ. Жазғы бұлт қазір-ақ сейіліп, жел де әп-сәтте басыла қалуы мүмкін, тек жаңбыр жауып, күн күркіреп мазаны алып жүрмесе жарады...

Өзірше бұл туралы ойлаған ешкім бола қойған жоқ. Бәрі де ертелетіп іске кірісіп кеткен, «аңшылық жөніндегі шұғыл шараларды» ұйымдастыру үшін жолға шығуға үлгеру керек – «Мерген» фирмасының «Жебе-Барыс» бағдарламасы бойынша жасалған ресми құжаттарында осылай деп көрсетілген.

Сонымен, ақыры жолға да шықты. Джиптер мен қосалқы жүк машиналары тауға қарай бет алды. Мейман аңшылардың сауытты «Хаммеріне» мінген Арсен Саманшин жолшыбай тағы да бәрін тексеріп шықты: мергендерге арналған мылтықтар мен автоматты түрде атылатын қару-жарақ, дүрбі, дауыс күшейткіш мегафон, биік тауда ауа жетпей қинала қалған жағдайға арналған оттегі қапшықтар, басқа да керек-жарақтар түгел алынды ма, ештеңені ұмыт қалдырып кеткен жоқ па...

Бәрі өз кезегімен жүріп жатты. Атшылар күтіп тұрған жерге дейін отыз шақырымдай жүріпті, бұл жақтың жолымен сағатына 40-50 шақырымнан артық жылдамдықпен жүре алмайсың. Атшылар сақа-дай сай тұр екен. Аттар түгел ерттеулі, бәрінің тағасы жаңартылған.

Енді ерге қонып, жүкті қайта тиеуге тура келді. Бұл жұмысты Бектұр шефтің өзі бастан-аяқ қадағалады.

Енді бәрі салт атты болып шыға келді. Ханзадалардың тәп-тәуір шабандоз екені байкалып тұр. Дегенмен таудағы соқпақ жолды ипподромның алаңымен салыстыра алмайсың. Тау жолында атқа салт мінген адам ер үстінде үнемі қозғалыста болып, салмағын екі жаққа кезек ауыстырып отыруға тиіс, астындағы атының жүрісіне сақ болуы керек, кейде не оң жақтан, не сол жақтан тас домалауы мүмкін...

Бірінің артынан бірі шұбатылып тауға өрмелеп келеді. Ең алдында осы маңды жақсы білетін бір малшы, одан кейін шеф Бектұр, оның артында жоғары мәртебелі ханзадалар, олардан кейін Арсен Саманшин. Әзірше ара-тұра тіл қатысып қоюға болады, кейінірек ара қашықтық ұлғайған сәтте сөйлесу үшін бәрінің қанжығасында бір-бір дауыс күшейткіш мегафоны бар. Мәртебелі меймандардың күзетшілері мен көмекшілері едәуір кейіндеп қалған.

Тау жолы біртіндеп тарыла берді – жоғары өрлеген сайын жартастардың қырлары өткірлене түскендей, мына кезбелер қайдан сап ете қалды дегендей тәкаппарлана қыр көрсетеді, кей жерлерде жоғарыдан құлаған ұсақ тастар жолды басып қалыпты, соған карамастан, аттар әзірше жақсы жүріп келеді. Енді біраздан соң аттан түсіп, жаяу өрлеуге тура келеді.

Биік тауды тұрақ еткен жабайы жануарлардың да қарасы көріне бастады – бірер рет тауешкілер мен иір мүйізді арқарлардың шағын үйірлері көзге шалынды, қарап үлгергеніңше орғып-орғып көзден таса болады. Тау жыртқыштарының ежелгі азығына айналған тұяқтылардың қайда асыққанын кім білген. Тауешкілердің әсем де жіті кимылын дүрбімен сүйсіне бақылап тұрған Хасан ханзада атының тізгінін тежеп, сәл деміге тұрып, бір әдемі пікір білдірді:

– Маған қазір бір ой келді, достарым, егер бір күні осы әсем аңдардың бәрі жиналып, басқа жаққа тайып тұрса не болар еді – аштықтан көзі қарайған барыстар бірін-бірі талап жер еді ғой, солай емес пе?

– Соған ақылдары жетпейді ғой! – деп туысын қағыта көзін

қысып қойды Мысыр ханзада. – Әйтпесе, баяғыда-ақ сөйтпес пе еді.

– Мүмкін керісінше шығар, табиғаттың заңы асқан ақылдылықпен ойластырылған сияқты! – деп қосты Арсен Саманшин.

Қос ханзада жымыып қойды:

– Өте дұрыс!

– Табиғаттың кемеңгерлігіне басымызды иеміз!

– Барыстардың жолы болды, демек, біздің де жолымыз болуға тиіс! Солай емес пе?

Қонақтардың мұндай орынды қалжыңы екеуінің арасында жылы сыйластық барын білдіргендей, ханзадалардың тәрбиесі мен біліктілігін көрсетіп тұр. Бұл жақсы да болатын... Арсен Саманшиннің өзі де осыны қалап тұр, меймандардың көңіл күйі көтеріңкі болғаны дұрыс, олар мұнда тек аңшылық құру үшін ғана келмеген шығар. Мұндайда адамдардың арасындағы қарым-қатынас та өте маңызды.

– Былай, құрметті ханзадалар, – деді Арсен Саманшин. – Біздің фирманың бастығы шеф Бектұр мынаны түсіндіруді өтінген, ана жартастан кейінгі бұрылыста ат шалдырып аламыз, демалуға арналған шатырлар құрулы тұр. Сол жерде аттарды қалдырып, әрі карай жаяу өрлейміз.

– Біз дайынбыз.

– Аңшылықтың жай-жапсарын білеміз ғой...

Түс әлеті. Шеф Бектұрға рахме, аздаған демалыс ұйымдастырғаны оңды болды, тау қымызын ішіп бәрі рахаттанып қалды. Биік таудың ерекшелігі де біліне бастады – аңшылар алқына демалып отыр. Жолқапшықтарын асынып, қаруларын сайлап, дыбыс күшейткіштерін иықтарына ілді.

Арсен Саманшин бір сәт аудармашылық жұмыстан босап, сәл болса да оңаша қалуға мүмкіндік алды, меймандар тауға шығамыз деп әжептәуір шаршаған екен, шатырларына кіріп демалуға қисайды, шатқалдардың арасындағы жықпылдар мен бұталардың арасынан қар барыстарын іздеуге кірісер алдында біраз әл жинап алған дұрыс. Шеф Бектұрды екі көмекшісі қолтығынан демеп аттан түсірді, ентігіп

тұрып, сақалын сипап қойып, ханзадалар мен оларға еріп жүрген адамдарға біраз күтуге тура келетінін ескертті, бұл ұзаққа созылып кетуі де мүмкін, өйткені барыс үркітушілерден әлі хабар келмей жатыр. Ханзадалар бұл ескертуді түсіністікпен қабыл алды, одан әрі әңгіме өрбіген жоқ.

Сөйтіп аңшылар тобы алдын ала шатырлар тігіп, дайындап қойған тұрақта демалып жатты, кейіннен белгілі болғандай, бұл онша алыс та емес, Үзеңгілес асуының алдындағы Молатас үңгірінің тұсы болып шықты.

Альпинистер мен геологтардың айтуынша, мұндай биікте адамның жан дүниесі өзгеріске түсіп, көңіл күйі мен айналадағы ортаны қабылдау әсері басқа ауанға ойысады екен, бейне бір жаның жаңғырып қалғандай күй кешесің. Тауға шыққанда адамның ойлау жүйесі тереңдей түседі, бұған бүкіл дүниежүзіндегі тақуалардың оңашада Құдайға құлшылық етіп, жанын тазарту үшін биік тауға кетуді әдетке айналдыруы дәлел бола алады, жазық жердегі, ормандағы немесе ойпаттағы үйреншікті жағдаймен салыстырғанда тау ішінде адамның ойлары сезімтал әрі шынайы бола түседі, бұған биік таудағы ортаның ерекше ахуалы әсер ететін болса керек. Төбеңнен түпсіз көк аспан төніп тұр, қолыңды созсаң бұлтқа жетеді, тау шыңдары осы орнынан қозғалмастай етіп жер бетіне мәңгі бекітілгендей, бұл да өмірдің бұлжымас заңы, таудағы ақ қар мен көк мұздың кіршіксіз тазалығына жаның сүйсінеді, қолмен ұстап, аяғыңмен басып көруіңе болады, сылдырай аққан мөп-мөлдір тау өзенінің суы сап-салқын, саф таза, ауасын қанша жұтсаң шөлің басылмайды, әшейінде байқай бермейтін тыныс алысыңды анық аңғарасың.

Бәлкім, заттардың табиғаты сондай шығар, биік тауда адамның жан дүниесі ерекше ғарыштық сипатқа ие болады, ойың да, сезімің де, қиялың да тау шыңындай биіктеп, түпсіз тереңдеп, тау желіндей өткірлене түсетіні де содан. Осы сәт Арсен Саманшин жан дүниесінің нақ солай қанаттана түскенін аңғарды. Тіршіліктің қамы ұмытылып, міндет атаулының баршасынан құтылып, өзімен-өзі оңаша қалған. Ішкі әлемі мүлдем өзгеріп кеткен сияқты. Жігіттің

бар болмысы «дәл қазір және нақ осы жерде», биік таудағы шағын алаңқайға тігілген шатырларда емес, әлдебір алыс жақта жүргенін бұл кезде ешкім біле алмайтын еді, өзі де осының бәрі өңінде болып тұрғандай сезінді, отарбаның гуілін, теміржолмен зулап бара жатқан жолаушылар пойызының ырғақты сартылын анық естіп тұр, тіптен басы айналып кетті. Ой, қандай ғажайып көрініс – даланы жаңғырта гуілдеген отарбаның даусынан тау шыңдары теңселіп кетті, Арсен Саманшиннің өзі пойызбен қатарласа жүгіріп, терезелерге үңіліп айғайлап келеді: «Елес! Әй, әй, Елес, бұл мен ғой, мен сені сүйемін! Әй, тасымал саудамен айналысатын қыз, сүйіктім менің! Сен өз шаруаңмен Саратовқа бара жатырсың, ал мен соңыңнан қуып келемін! Тыңда, тыңдашы, Елес, мен қазір тауда жүрмін, бірақ өзіңмен біргемін. Студент кезімде мен де осы жолмен талай сапар шеккем, әуелі Саратовқа, одан әрі Мәскеуге барушы едім. Еділдің бойындағы Саратовты мен де жақсы көремін! Ах, Саратов, қазақша бұл Сарытау ғой! Мен ұнатқан Сарытау – Саратовқа сен де кетіп барасың, Елес, мен де сенің қасыңдамын, Елес! Жабысып қалмай қойғаным үшін кешірім өтінемін! Тып-тыныш жол шегуіңе де мұрша бермей қойдым-ау! Жолаушылардың бәрі екеумізге таңдана қарайды. Сенсіз өмір сүре алар емеспін!..»

Сол сәтте ол осылай ойлап еді, уақыт пен кеңістікті өстіп ерекше бір тәсілмен толық қамтып, ендігі тағдыры осы шексіз уақыт пен кеңістіктің бір түкпірінде кетіп бара жатқан сүйген қызы Елеспен ғана байланысты екенін көз алдына ап-анық елестетті...

Оның жан дүниесінде не болып жатқанын, жаңа ғана әлдеқайдағы Саратовқа бара жатқан пойыз осы таудың дәл қасынан салдыр-күлдір өте шыққанын, жігіт сол пойыздың соңынан жүгіріп Елесті шақырғанын қасындағылардың бірде-бірі білген жоқ. Мұның кереметі осында болатын! Өкінішке қарай, бұл жайында қонақ аңшылар да, ауылдастары да, төбелерінен пырылдай ұшқан тау кекіліктері де, адамдардан аулақ кетуге асығып, секіре безген тауешкілер де, Молатас үңгірінің маңына жиналған бұл кісілердің өздерін аулау үшін келгені қаперіне де кірмеген қар барыстары да білмеп еді.

Арсен Саманшиннің өзіне келсек, демалып жатқан меймандардың сөздерін ілесе аударып отыру міндетінен құтылып, өзімен-өзі болып отыр еді. Қиялындағы өмірде пойыздың соңынан жүгіру мүмкіндігінің бір сәтін де өткізіп алмауға тырысып, айналадағы өмірді түгел ұмытқан, бұл жүгірісі тағдырымен жарысқа түсу сияқты еді, қуып жете аласың ба, жоқ па – ол да белгісіз...

Оның үнсіз айғайын тек Елес ғана естіді, бұл кезде ол бір қолымен есіктің тұтқасынан ұстап, екінші қолын пойызға ілесе жүгірген Арсен Саманшинге еңкейе созып, вагонның баспалдағында тұр еді:

– Арсен! Арсен! Мен сенің дауысыңды естідім, өзіңді де көріп тұрмын, мен де сені сүйемін! Қуып жетші, секіріп мінші пойызға, мен сені құлатпай ұстап аламын! Тағы да құшақтасып, құмарымыз қанғанша сүйісейік бір!

Әх, қиялдың көк дөненін ерттеп мінген адамның басына не келіп, не кетпейді, арманшыл адам талай нәрсені ап-анық елестете алады! Вагонның ашық тұрған есігі мен қолын жанталаса бұлғаған қыз тура өңіндегідей көрініп тұр, бұл да пойызды қуып жетуге бар күшін салып құстай ұшып келеді. Міне, қуып та жетті, өйткені екі ғашық соны қалаған болатын, ғашықтардың құштарлығынан қуатты тілек болмайды, бұл сезімнің бойында ғаламдық алапат күш бар, шексіздікке, мәңгілікке шақырған, ұрпақ жалғастыруға үндеген осы сезім ентіге пысылдаған пойыздың да аптығын басып, күн нұрына бөленіп шалқып жатқан ұлан-ғайыр даланың тілегіне ұласқан, көкжиектің екі шетін бір-біріне жалғасам деп асыққан отарбаның өзі де осы тілекті қостап, гуілдей үн қосады: «Қуып же-е-е-ет!.. Қуып же-е-е-ет!..»

Тағдыры оған осыны бұйырды, жолы болып тұр екен, вагонды қуып жетіп, бір-ақ қарғып мініп алды, қыз да қолын ұсынып, демеп жатыр, екеуі құшақтасып көрісті... Арманы шынға айналыпты. Қиялы бір-ақ сәтте нақтылыққа ұласты... Пойыз кең даланы дүбірлетіп, теміржолдың бойымен сартылдап жүйткіп келеді, қуаныштан көңілі шалқыған отарбаның өзі де ақшыл түтінін шылқыта будақтатып қояды...

– Жүр, отырып әңгімелесейік, – деді Арсен Саманшин

демін басқан соң. – Екеуміз дұрыстап сөйлесуіміз керек, Елес...

– Ой, Арсен, қайда асығасың? Шаршадың ғой, демалсаңшы...

– Уақыт жоқ. Мен саған тау басынан жүгіріп жеттім, Елес. Өзің де білесің, біз онда аңшылыққа дайындалып жатырмыз, тездетпесек болмайды. Көріп тұрсың, саған жету үшін пойыздың соңынан құдым, мына пәпкені өзіңе табыс етейін деп едім, мұнда менің қолжазбам бар...

– Қолжазба? Не айтып тұрсың, Арсен? Осы қолжазбаны беру үшін пойыздың соңынан құдың ба?

– Ия, солай. Қазір бәрін айтып беремін. Жүрші..

Екеуі купенің терезесінің алдындағы үстелдің жанына бір-біріне қарсы қарап отырды. Жанарлары нұр шашып, арақашықтық дегенді білмейтін кіршіксіз махаббат пен ой-армандарының бірлігін паш етіп тұр. Әйтеуір, өзіне солай көрінді. Арсен Саманшин әңгіменің тиегін ағытып қоя берді:

– Елес, түсінесің ғой, мен саған жетуге асыққанда өмірімді тәуекелге тіккенмін. Мына қолжазбада екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі бір оқиға баяндалған, ол кезде екеуміз бұл өмірге келген жоқпыз, болашақ ата-анамыз да жалаңаяқ жүгірген бала болатын. Менің айтайын дегенім мынау еді, арада пәлен жыл, пәлен ғасыр уақыт өтіп, сан ұрпақ ауысқан соң бұл хикая қайта оянып, өткен өмірдің әлдебір қатпарынан осы заманға өзі сұранып келді, осы жайында бір шерлі әңгіме жазғанмын, атауын да адамды селт еткізердей етіп қойдым: «Өлім бе – өмір ме?» деп аталады. Ия, қазіргі кезде кісі өлтіру деген темекінің тұқылын табаныңмен жанши салғандай оп-оңай болып кетті ғой, өзім де сол шектен аттай жаздап барып тоқтағанмын, бұл жайында кейінірек айтамын, жоқ, қызықтыру үшін айтып тұрған жоқпын. Бұл өзі қылмыстық оқиғаға құрылған шығарма емес, мүлдем керісінше. Осы әңгімемен бірге мұхиттың түбінен шыға келіп, сан миллион өлгендер мен өлтіргендер жатқан зиратқа беттеген адам сияқтымын, қорымнан тыныш жер бола ма, сонда отырып әлгі марқұмдар мен өзіме осы шығарманы оқып берсем деп едім. Жағдай осы, Елес, кешір, өз жанымның шытырман орманы-

на қайта сүңгіп кеттім бе, сенің мамандығың кітапханашы ғой, ненің не екенін білесің және түсінесің, шатысқан ойларымды оп-оңай оқып отырғаның үшін шынымен ризамын, Елес (Рахмет, Елес, басынды изегенің үшін). Сонымен, өткен қыста пойызбен Байқоңырға, ғарыш айлағына барғанмын, ғарышта ұзақ мерзімді ұшу сапарында жүрген ғарышкер досым Сәлітжан хабарласқан, ғарыштан әр адамға орын табуға болатыны туралы армандайтын адам жайында эссе жазуым керек-тұғын, әрине, онысы құр қиял ғой, бұл туралы кейінірек айтармын. Өзі солай дейді... Тағы да қиялға беріліп кеттім бе. Кешір мені, Елес. Сонымен, былтыр қыста аяқ астынан өткенімді сағынып, жолға шыққанмын, пойызбен жүрмегелі көп болған екен, жолшыбай студенттік күндерімді еске алдым, ол кезде қазіргідей ұшақтар көп емес еді ғой, Мәскеу мен Ленинградтағы университеттерде оқығанмын, бұл жайында айтқанмын саған, есінде ме? Сонымен, әуелі Байқоңырға, одан әрі Саратов арқылы Мәскеуге тағы да пойызбен сапар шектім, жол үстінде терезеден далаға көз тастап отырдым, әр нәрсеге назар аударып, табиғат көріністеріне сүйсінуді ұнатамын, сезімтал жанмын ғой, қайтерсің енді, кенеттен толқын шайып жағаға шығарып тастаған жаңқадай бағы замандағы бір оқиға жүрегімді тербеп ала жөнелгені. Сөйтсем, сол бір жанымды тербеген жәйт – осы теміржолдың бойында, осы далада, Қазақстанның байтақ даласын басып өтіп, Саратовқа соғып, одан әрі Мәскеуге тартатын осы жолдың бойында болған сол оқиға өмір бойы жадымның терең бір түкпірінде сақталып келген екен. Ойымды баурап алған не дейсің ғой? Сол баяғы жол, бір бағытта немесе қарсы шыққан пойыздар, Батыс пен Шығыстың арасын жалғастырып жатқан бәз-баяғы тынымсыз қозғалыс, осы ерсілі-қарсылы сапырылысқан адамдардың тағдырында нендей жәйттер болды, олардың өміріндегі өзгерістердің сыры неде – міне, осы жайында толғанып, ғасырлар тасасында жасырынған оқиғалар көзіме елестегендей болды, бейне бір ғарыштық экраннан әлдебір ауқымды фильм көріп отырған сияқтымын – Арал теңізін сарқып тындық, ойласам ет-бауырым езіледі, оның есесіне Байқоңыр ғарыш айлағын салдық. Осы

оқиғалардың арасында қаншама тағдыр жатыр – міне, сонда мен соғыс мүгедегі, қазір оларды Ұлы Отан соғысының мүгедегі деп атайды, айыпкерлер батальонында болған Сергей Антоновичтан естіген әңгімемді жазуға бел байлағам, әңгімеде ол Сергей деген жас жігіт, мен ол кезде жолшыбай сапарлас болған студентпін, халқымыздың дәстүрі бойынша үлкенге құрметпен қараймын, ол менің атаммен жасты болатын. Ой, сөзім көбейіп кетті-ау, уақыт тығыз. Сонымен, баяғы әңгімені еске алдым, Сергей Антонович біздің вагонға Саратовтан мінген, Мәскеуге дейін екі тәулік жүреміз. «Өлім бе – өмір ме?» деген әңгімені жазуды сол кездесуден кейін он жыл өткен соң ғана қолға алдым, Сергей Антонович, әңгімедегі Сергей әлдеқашан өмірден озған, мұны анықтап алғанмын. Өкінішті, әрине. Сергей Антоновичты сол жолы ауруханаға жеткізіп салғанмын, әңгімені жазып бітіргенде, дұрысы, сол кісінің айтқанын қағазға түсіргенде бұл шығарманы жауынгерлер жерленген зиратта оқу керектігін ұқтым. Есінде ме, сол әңгімені жауынгерлер зиратының басына барып оқимын дегенімде: «Өлім бе – өмір ме?» дегенді қалай түсінеміз?» деп сұрақ қойғансың. Оны түсіндіру мүмкін емес деп жауап қаттым. Бұл оқиғаға, Елес, сенің де қатысың бар деп сендірмек болдым. Сен қатты таңырқағансың. Осыны ұғындырмақ болып едім, үлгере алмадым. Мәселе мынада: мен де, сен де Саратовты басып өтіп Мәскеуге апаратын, сөйтіп Батыс пен Шығысты жалғастырып жатқан осы жолдың бойында жүреміз, Елес. «Өлім бе – өмір ме?» деп аталатын әңгіменің оқиғасы да осында өтеді. Сергей майданға осы жолмен аттанған, Ресейдің ұлы қалаларында оқыған кезімде мен де осы жолмен жүретінмін, қазір сен осы жолмен сапарға шығасың, осы пойызбен тауар тасисың, бәрімізді байланыстырып тұрған бірдеңе бар... Ой, тоқтатшы мені, Елес, тоқтатшы, не көрінді маған, тағы да лағып кеттім... Уақыт тығыз... Әр сөзімді сәуегейлік ретінде қабыл ал. Ең бастысы, саған мынаны түсіндірейін деп едім, не үшін сені қуып жетпек болдым, қайтып келуіңді күтіп, келесі жолыққанда-ақ бәрін айтып беруіме болар еді ғой, күте алмадым; бұл саған да, біздің кездесуімізге де байланысты, Елес. Мынаны айтып қояйын, сен

мені құтқарып қалдың, жан дүниеде не болып жатқанын білмесең де мәңгі өлмес жанымды күнәһарлықтан құтқардың. Саған айтпак болып, өткен жолы үлгере алмағаным мынау еді: биылғы көктемде осы «Өлім бе – өмір ме?» деп аталатын әңгімемді жарияламақ болғам, сәті түсіп тұр еді, осы арқылы соғыстың және адам баласының мәңгілік табиғаты туралы өз сөзімді айтқым келген. Қалай болғанда да, кез келген соғысты адам шығарады, сонымен қатар, соғыс атаулының бәрі адамдарға тек қайғы-қасірет қана әкеледі, осы қарапайым шындықты шын түсінген адамның маңдай соры бес елі... Осы тұрғыда өз пікірімді білдіргім келген, кенеттен өзім әлдебір қырсыққа тап болып, біреуді қаталдықпен өлтірмек болдым және соны істеп тынатын едім. Сонда бұл толып жатқан кісі өлтірудің тағы бірі ғана болып қоймас еді, сонымен қатар, автордың Құдайға күпірлік жасауы, жазған шығармасында бір ақиқатты дәлелдемек болып, іс жүзінде содан тайқып шығуы болар еді... Сондықтан, өзімнің ар-ұятымды азаптамай-ақ қояйын деп «Өлім бе – өмір ме?» деп аталатын осы әңгімені жасырып қойғам. Әлі ұяламын. Әлгі жауымды өлтіру арқылы «Өлім бе – өмір ме?» деп аталатын әңгімемдегі өз ойымды өзім жоққа шығара жаздадым. Тағдырдың әділдігі мынада, Елес, кісі өлтіру туралы ойдан арылуыма көмектескен өзіңсің, Елес. Екеуміздің махаббатымыз арқылы тағы бір жаңалық аштым, сөйтіп қайтадан азаттық алдым және саған шынымды айтып тұрмын, Елес, мені азат еткен сенсің, кеше ғана әділдік деп санап, кек алуды мақсат тұтқаныммен, енді ондай қылмысқа ешқашан бармайтынымды ұқтым.

Саған айтып үлгерсем деген бар сырым осы еді. Бұл ой маған екеуміздің кездесуімізден кейін ғана келді, кейде жан дүниеімізде бұғып жатқан жәйттерді жарыққа шығару үшін рухани жақыныңмен жолығу ғана жетіспей тұрады екен, сол сияқты, тек зират басында ғана айтылатын шындық та болады, мысалы, менің «Өлім бе – өмір ме?» атты әңгімемде айтылатын Сергей есімді жігіттің жан сыры осыған жатады, мұны тек жауынгерлер зиратында ғана оқу керек – күнделікті тіршіліктің әбігерінен тыс жерде, аруақтар да бұл хикаяға

құлақ салып, өмірде жұрттың бәрі ұғына бермейтін ақиқаттың болатынына көз жеткізсін. Тек бұл ғана емес. Менің ойымша, әр адамның өз мінәжаты болуға тиіс. Менің мінәжатым осы әңгіменің мәтінінде келтірілген, егер оны сен де қабыл алсаң, екеуміз бірлесе құлшылық ететін боламыз. Махаббаттағы ең басты жәйт те осы... Сосын... Ия, қойын дәптеріме мұны да жазып қойғам – бұл әңгімені алғаш рет Мәскеу қаласының түбіндегі әйгілі Волоколамск зиратында, содан кейін Брест қамалында және басқа жерлерде, әсіресе, Европадағы зираттарда оқысам деп едім.

Жалықтырып жіберсем, кешір, Елес, бақытты сәттер қысқа болады, ал махаббат – мәңгіліктің алдындағы екі ғашықтың кенеттен ашқан жаңалығы. Тағы да басқа жаққа бұрып кеттім бе, айып етпе... Көрдің бе, асығып-үсігіп тұрып осы айтқанымның өзі саған арнаған ойларымның бір бөлігі ғана, соның өзін де қиялымда айтып тұрмын... Мүмкін бұл саналы түрде жасалған өз-өзіме сүйсінуім болар... Міне, қазір тауда жүрмін, біраздан соң аңшылыққа шығамыз, сен бір вокзалда отырсың, пойызға қазір мінесің бе, әлде кейінірек пе – бұл да белгісіз, пойыздардың қозғалыс кестесі өзгере береді деп едің... Осыған қарамастан, екеуміз бір вагонда, бір купеде келе жатқандай-ақ әңгімелесіп отырмаз, тағы да қайталаймын, бұл құр қиял ғана, мұның да шегі болады – әне, бізге қарай бір салт атты келеді, Тастан-Ауғанның аң үркітушілерінің бірі болар... Қайтеміз, іске кірісеміз де. Кездескенше, Елес, жолыққанша... О, не айтып кеттім, мұным не, Елес? Мұндайды тек мен сияқты есалаң ғана айтуы мүмкін, басқаша бола алмаймын.

Осы сәт Тастан-Ауғанның аң үркітушілер тобынан бір салт атты келді, сол баяғы Жалбыршаш екен. Қонақтарға сәлемдескені болар, жалбыраған шашын бір сілкіп қойды да, Бектұр шефке бұрылды, айтуынша, мұны Тастан-Ауған жіберіпті, қар барыстарының екі үйірінің ізіне түсіпті, оларды дүрбімен көруге болады екен, өздері «Ұзынқұйрық қазанбас» деп атаған ірі барысты өзі меншіктеп алғанға ұқсайды, керек бағытқа қарай қуып әкелуге болады дейді. Тастан-Ауғанның басты өтініші мынау, аудармашы Арсенмен

жолығуы керек, бұталардың арасында жасырынып жатқан ірі барысты қауіпсіз тәсілмен қалай атып алуға болатынын Арсенге түсіндіріп бермек. Мұны айтып ұғындыру қиын, жақын келіп көруге тиіс, сонда мейман аңшыларға қалай бағыт-бағдар сілтейтінін білетін болады. Шеф Бектұр дереу Арсен Саманшиннің тез баруын өтінді:

– Тында, Арсен, барыстарды аулауға аттанбай тұрып, әуелі аң қағушылармен кездесуге баратыныңды қонақтарға айтып кет. Жалғыз жортқан жыртқыш қатерлі болады, тарпа бас салып, дереу бұталардың арасына жасырынып қалуы мүмкін. Сондықтан, оған қалай жақын баруға болатынын өзің көріп кел.

Арсен Саманшин ханзадалардан сәл тоса тұруды өтінді, аңшылыққа кіріспей тұрып, әуелі не істеу керек, қалай қамдануға тиіс екенін аң қағушылардан біліп келеді, сосын бәрін баяндап береді. Ханзадалар тоса тұруға қуана келісім берді.

Жалбыршаш алға түсті, Арсен Саманшин де аттың үстінде, соңынан еріп келеді. Жақпар тастардың арасында шоқтана өскен бұталар арқылы өту шынымен қиын екен, алаңқайға шыққанша кәдімгідей қиналуға тура келді. Жоғарыда әлдебір құстар қалықтап жүр. Айнала тып-тыныш. Кенет Жалбыршаш қолына мегафонын алып, дыбыс берді:

– Тастан-Ауған! Біз келдік! Естіп тұрсың ба, біз осындамыз!

Ол да мегафонмен жауап қатты:

– Мен де осындамын! Міне, қазір!

Арсен Саманшин атынан түсіп, сәл аяқ суытпақ болған. Жалбыршаш қарсылық білдірді:

– Отыра бер, неге түспексің? Аттан түспе. Өне, Тастан-Ауған да келді.

Қапталдағы бұталардың арасынан атқа мінген Тастан-Ауған шықты, мойнына дыбыс күшейткішін іліп алыпты, иығында автомат. О, сұмдық-ай басына өзі айтқан әскери фуражкасын киіп алған! Арсен Саманшин талып түсе жаздады. Тастан-Ауған басындағы фуражкасын бір көтеріп қойып, қайтадан киді де сөз бастады:

– Неге бақырайып қалдың?! Біз дайынбыз! Бесеуміздің

де автоматымыз бар! Егер біз сұраған құнды, 20 миллионды алақанымызға салмаса, бәрінің көзін құртамыз! Осы жердегілердің бәрі өледі! Ешкім аман қалмайды. Ешкімді аямаймыз. Ия, неге үндемейсің?

– Не айтуым керек, – деді даусы қинала шыққан Арсен Саманшин.
– Алаңдама, бәрі ойдағыдай болады демеп пе едің?

– Өзі де солай. Бәрі ойдағыдай, біз сөзімізде тұратын адамбыз. Еш күмәнің болмасын, бәрін рет-ретімен істейміз. Сондықтан, бері кара, мынаны көрдің бе, Молатас үңгірі деген осы, айтып едім ғой саған. Оны миналап қойғанбыз. Байшікеш-ханзадаларды сол үңгірге қамаймыз. Менің айтқанымның бәрін оларға ағылшын тілінде аударып тұрасың, бір сөзін қалдырушы болма. Жаһандану жұрттың бәріне ортақ, оны тек өздерінің ғана үлесі деп ойламасын. Біз де өз үлесімізді аламыз. Міне, үңгірге кіретін ауыз, атыңнан түс, кіріп көр, мұнда орын жетеді, кепілге алынғандар бір тәулік бойы осында отырады, егер сол уақыттың ішінде құн төлемейтін болса, одан артық бір минут уақыт бермейміз, ешқандай аяушылық күтпесін. Неге үндемейсің? Есің шығып кетті ме? Бәрін егжей-тегжейлі түсініріп едім ғой, біз мұны бүге-шігесіне дейін есептеп қойғанбыз, бәрі де менің бұйрығым бойынша болады. Басты қатырма, мені кәмпит тәрізді еріп кетеді деп пе едің, олай болмайды! Ау, бірдеңе десеңші? Сенен сұрап тұрмын, бұйрығымды сөзсіз орындайсың ба, жоқ па?!

Арсен Саманшин әлгінде атынан түскен болатын. Абдырап, қайтадан үзеңгіге аяғын салды. Не істерін білмей сасқалақтап тұр. Тастан-Ауған жекіріп қалды:

– Тоқта! Әуелі мұқият тыңдап ал – оларды осында ертіп келесің, қаруларын тартып алып, үңгірге қуып тығамыз. Әңгіме қысқа болады. Автоматтың ұңғысын желкесіне тақап тұрамыз. Менің бұйрығым бойынша оларға спутник арқылы өздерінің Дубайына ма, Әміриятына ма, басқасына ма – хабарласуды бұйырасың, дереу ұшақпен біз сұраған ақшаны әкелетін болсын – 20 миллион доллар ақшаны 5 миллионнан төрт қорапқа салып жеткізуге тиіс. Бұл талаптың әр сөзін қадап тұрып айтасың. Олардың да әр сөзін сол

күйі маған жеткізесің. Ұқтың ба?! Егер келіспесең, онда тура қазір тұтқынға алынасың. Сенің де, олардың да көздеріңді құртамыз!

– Асықпа, – деді ақыры есін жиған Арсен Саманшин, ашкөздіктен тағыланып кеткен бұл есірікті райынан қайтару мүмкін емес еді. – Ақыры осылай шешкен екенсің, мынаны біліп қой, егер бір тамшы қан төгілетін болса, мен ештеңеден тайынбаймын!

– Қорқытпа мені! Өзім де бір тамшы қан төгілуіне жол бермеймін. Оларды аманатқа аламыз, тірі қалуы үшін 20 миллион құн төлейді. Бітті! 20 миллионды әкел де – жөніңе кет! Менің айтарым осы! Қалғанын дереу орындайсың! Тез! Небәрі 15-20 минут уақыт беремін! Одан артық бір секунд кідіруші болма! Бар, ертіп әкел оларды! Бізбен, аң қағушылармен жолықтырамын де. Басқа ештеңе айтушы болма! Егер бірдеңе болып жатса, бәрін қырып саламыз. Біздің жоғалтатын ештеңеміз жоқ! Кәне, ертіп әкел бәрін. Есінде болсын – сенімен бірге барыс ату үшін екі ханзада ғана келеді, аң үркітушілер жыртқышты жан-жағынан қамап тұр дейсің, қалғандарының да ізіне түстік, оларды кейінірек аулаймыз. Олармен бірге еріп келгендер мен Бектұрдың адамдары сол жерде күтсін. Олардың бізге керегі жоқ. Ұқтың ба? 15-20 минуттың ішінде келмесендер, бәріңді қырып саламыз! Болды! Бар енді!

– Қазір, – деп күбірледі Арсен Саманшин, әлі де үміттеніп, Тастан-Ауғанның басындағы фуражкаға қарап қояды, бейне бір бұрынғы сыныптасының басында басқа киім болса, бәрі өзгеріп кететіндей. Ауыр күрсініп, үн-түнсіз атына қонды да, келген жағына қарай қайтадан беттеді.

Төңірек тым-тырыс тына қалған. Ер үстінде еңкейіп, бір сәтте шөгіп сала берген Арсен Саманшин артына бұрылып та қарамастан кері қайтып барады, қазір аңшы ханзадаларды үңгірге ертіп келіп, тұтқынға өткізіп, өзі де берілуге тиіс. Айнала тып-тыныш. Тек бұлақ суының сылдыры ғана естіледі. Әлдебір құстар төбесін сипай, қанаттары суылдап, үнсіз ұшып өтті. Астындағы аты жолды бөгеген тастардан ақырын аттап, шатырларға қарай аяндап келеді, онда мұны ханзада-аңшылар тосып тұр. Осы сәт Арсен Саманшин бейне бір

ойлануға шамасы жоқ, қайғыға батқан қаралы салт аттыға ұқсайтын еді. Жетіп те қалды, мына жартасты айналса болды, ханзадалар күтіп тұр. Кенет ол күрт тоқтай қалды. Қызық, мұнысы несі? Аяғын үзеңгіге шірей көтеріліп, жан-жағына қарады. Оң жақ иығында ілулі жүрген мегафонын жұлып алды, ерінің алдыңғы қасына автомат-калашникті қойды, шұғыл бір әрекетке бел буған сияқты. Солай да болатын. Келесі сәтте мегафоннан Арсен Саманшиннің жан ұшырған даусы естілді. Орысшасы мен қырғызшасын араластырып, тауды жаңғырта ағылшын тілінде айғай салды:

– Тыңдаңдар, менің бұйрығымды тыңдаңдар, сырттан келген шетелдік аңшылар! Қарғыс атсын сендерді! – Дыбыс күшейткіш арқылы зорая естілген даусы тауды жаңғырта қайталанып тұр. Тізгінін тежеп, ат үстінде тұрған күйі одан әрі жалғастырды. – Сендерге айтып тұрмын, келімсек аңшылар! Қарғыс атсын сендерді! Біздің қар барыстарынан тартыңдар қолдарыңды! Дереву жоғалыңдар бұл жерден! Тайып тұрыңдар! Біздің аңдарды қынадай қыруға жол бере алмасын! Қолдарыңды тартыңдар! Жоғалыңдар! Табандарыңды жалтыратыңдар, барыстарды құртпақ болғандар! Қасиетті тауымызды арамдамай, өздеріңнің Дубайларыңа, Кувейттеріңе тайып тұрыңдар! Табандарыңды жалтыратыңдар бұл жерден! Дереву кетіңдер, кәне, әйтпесе көздеріңді құртамын! Бәріңді қырып саламын! – Сөзін дәлелдеу үшін аспанға автоматтан бір дүркін оқ жаудырды. Тау іші күңіреніп қоя берді. Бір қиядан беткейді бойлап тастар құлай бастады. Бұған жауап ретінде жан-жақтан оқ атыла бастады. Бей-берекет атылған оқтың даусынан Арсен Саманшиннің астындағы аты үркіп кетті. Жұлқына секіріп, қатарынан тиген бірнеше оқтан ауыр жараланған жануар омақаса құлады. Арсен Саманшин оқыс жығылған атының астында қала жаздап, әупірімдеп эзер шықты, аяғын қайырып алды, атыс үдеп барады – Тастан-Ауғанның жігіттері де, аңшы ханзадалардың күзетшілері де, Бектұрдың адамдары да, бәрі боратып атып жатыр. Осы әбігердің арасында аңшы ханзадалар аттарына мініп, кері қарай шаба жөнелгенін ешкім байқамай қалды. Жан-жақтан үрейлі айғайлар естіледі, бораған оқтың дыбысы одан да үрейлі.

Өлген атының қасында бұқпантайлап жатқан Арсен Саманшин бірнеше жерінен жараланғанын аңғарған жоқ. Иығы мен кеудесі, белі тас боп қатып қалған, денесін құрсап тастағандай қозғалтар емес, беткейге қарай домалап кетпеуге тырысып, ақырын жылжымақ болған, кенет қарсы алдынан үсті-басын қан басқан алып барыс лып етіп шыға келді. Бұл Жебе-Барыс болатын. Жыртқыш күр ете қалды да бір аяғын сүйретіп, жер бауырлап әрі қарай жорғалай берді. Осының бәрі дәл қасында болып жатыр: күннің көзі дір-дір етіп, таудың өзі де қалшылдап тұрғандай, жел де күшейіп кеткен, тамағын қысып, тұншықтырып әкетіп барады. Мегафоны мен автоматын лақтырып тастап, неге екені белгісіз, жаралы жыртқыштың соңынан бұл да еңбектей жөнелді. Басқалардың не істеп жатқанында шаруасы жоқ, бұл кезде әбден құтырынып алған Тастан-Ауған мұны қарғап-сілеп, балағаттап, аузына келгенін айтып жатқан: – Оңбаған! Сатқын! Сені өлтірудің өзі аз! Құзға құлап көзің неге құрымады екен! Бар жоспарымыздың түбіне жеттің! Қаңғытып жіберетін болдың! Өлмесең өрем қап, қызғаныштан ішің күйіп шыдатпаған ғой, сүмелек!

Бектұр шал жерге жата қалып, сақалын жұлып, домалап жүр, ара-тұра ойбайын сала шыңғырып қояды: – Маскара-ай! Сұмдық! Абыройдан жұрдай болдық-ау! Құдай атсын сені, аруақтар берсін жазанды! – деген сияқты қарғысын жаудырып жатыр. Келген жағына қарай тұра қашқан аңшы ханзадалардың әлде араб, әлде басқа тілде не деп айғайлағанын естіген адамның өзі де түсінбес еді.

Осындай ессіздікке толы айғай-шу мен сатырлаған атыс әлі де біразға дейін тау ішін жаңғырықтырып тұрды, біртіндеп атыс та саябырлады, кімнің кімді атқанын ұғып болар емес, үш жақтан бірдей бораған оқтың кімге арналғанын білу қиын, аң қағушылар да, шеф Бектұрдың көмекшілері де, аңшы ханзадалардың күзетшілері де оқты аяған жоқ, атыспен бірге айғайлаған дауыстар да басылды...

Бір-ақ сәттің ішінде тау ішіндегі адамдар мен аңдарды қалай шошытқанын Арсен Саманшин білген жоқ... Бұл жайында ойлап жататын шамасы да болмап еді. Қаңғыған оқтан алған жарақаттары

ауыр болатын. Мұны өзі де сезді, әсіресе, көкірегіндегі жарасы қауіпті, жаншып әкетіп барады, сорғалаған қанына киімі әбден шыланыпты. Ұзаққа шыдамайтынын ұқты, бір тасада жасырына тұрар ма еді. Бір жығылып, бір тұрып, демігіп, әзер қозғалады. Тастан-Ауғанның аманатқа алған аңшыларды қамаймыз деген Молатас үңгірі қай тұста қалғанын шамалап алғаны мұндай жақсы болар ма. Сүйретіліп сонда жеткен Арсен Саманшин тізерлей жорғалап үңгірдің ішіне әрең кірді. Кірген бойда қарсы алдынан тайыншадай ірі барыстың өлімсіреп өшіп бара жатқан жанарын көрді. Бұл Жебе-Барыс болатын. Жыртқыш қозғалған жоқ. Алдыңғы аяғын алға қарай соза жығылған екен, орнынан көтерілуге де әрекет етер емес. Басын аяғының үстіне қойған күйі қыбыр етпей жата берді, қырылдап, ауыр демалады.

«Сен де осындасың ба?» – деді Арсен Саманшин жыртқышқа, неге олай дегенін өзі де білмейді, бейне бір ескі танысын кездестірген сияқты. Жебе-Барыс алқынып, әзер демалады, үсті-басы қанға малшыныпты.

Жебе-Барыстың қасына сүйретіліп жеткен адамның да жағдайы сондай болатын: Арсен Саманшин кеудесі мен иығынан аққан қанды тоқтата алмай қойды, дәл қасында әбден әлсіреп, дәрмені құрыған жабайы жыртқыш қансырап өлгелі жатыр.

Қаңғыған оқтан ба, көздеп атылған оқтан ба, әйтеуір өлімші болып жараланған бұл екеуі – адам мен аң өмірінің соңғы сәтінде аспан астындағы бір қуыста, бір үңгірдің ішінде қатар жатуға бұйырылған болып шықты, бұл да тағдырдың жазғаны ма екен... Кенеттен тау үстінде күн күркіреп, жан-жақты жаңғырықтыра сұрау салғандай болды, не болып кетті өзі? Бұлттарды айыра тіліп, жарқ-жұрқ еткен найзағай да аң-таң...

Сөйтіп, «Мерген» фирмасы ұйымдастырған халықаралық аңшылық бизнестің бір-ақ сәтте ойраны шықты, «бизнес-жобаны» күл-талқан етіп, барша жұртты нәпакасынан қаққан кім екеніне ешкім сенгісі келмейді, бұл мүмкін емес қой...

Аттарынан машинаға ауысып мінген аңқұмар ханзадалар ауылға жетіп, ешкіммен қоштаспастан «Хаммерге» отырып, нөкерлерін

ертіп Әулиеата әуежайына тартып отырған соң ғана бәрі түсінікті болды, ол жақта оларды арнайы ұшақ күтіп тұрған болатын.

Тұйықжар тұрғындары ауылды кезіп, әр жерде топ-топ болып жиналып, осы бір құлақ естіп, көз көрмеген сұмдық оқиғаны талқылай бастады, әр жерден қорқынышты айғай шығып жатыр:

– Маскара! Не деген сұмдық!

– Арсенді асып өлтіру аз! Өртеп жіберу керек!

– Осындай бастаманың түбіне жетті! Бектұрды қаңғытып жіберетін болды!

– Ауымыздағы нәпақамыздан қақты-ау!

– Оған адамдардан да тауды кезген жабайы аң артық екен!

– Бүйтуге қандай хақысы бар оның!

– «Барыстардан қолында тарт!» – деп айғайлауға кім рұқсат беріпті оған!

– Оңбаған, осындай мүмкіндіктен айырды бізді!

– Сол барыстардың өздері талап өлтірсе сауап болар еді оған!

Қар барыстарын аулау бизнесінен азды-көпті пайда табамыз ба деп дәметкен ауыл тұрғындары бұл үмітінен айырған адамның басына білген қарғысын жаудырып жатты...

Буырқанған тобыр бір кезде Арсен Саманшиннің апасының үйіне беттеді, ызаға булыққан бейбақтар ауладағы қолдарына іліккен заттарды қиратып, сол жерде тұрған Арсеннің «Нивасының» әйнегі мен шамын шақты, кабинасын тас-талқан қылды, Арсен Саманшиннің басқа да заттарын беруді талап етіп, жуғаннан кейін кепсін деп іліп қойған жерінен көйлегі мен күрткесін, ішкіімін тауып алып, жыртып тастады, апасы қаншама сақтап қалуға тырысқанымен, шұғыл жұмыс істеуге арналған компьютерін қиратып, байғұс әйелдің өзін де таяққа жықты, жұмыстан жүгіріп келген ұста күйеуі төбелеске араласпақ болып еді, құтырынған тобыр оны да тепкілеп тастады...

О-о, ауылдастарының мұндай ашуын, осыншама қаһарын басқа қайда жұмсауға болар еді!.. Әйтеуір, жаңбыр жауып кеткені абырой болды, уақыт та кешкіріп қалған, аспан астын жаңғырта күн

күркіреп, ауылдағы бүліншілік тоқтады да, бәрі үйді-үйіне тығылып, жоқ болды...

Жаңбыр күшейе түсті, күннің күркіреуі зорайып, көкжиекті қалтыратып жіберді, аспан төсін әлсін-әлсін қақырата сөккен найзағай да бірдеңесін жоғалтқандай таулы өлкенің әр жырасын жарқырата үңіледі.

Сол күні көзге көрінбес найзағайдай жарқ етіп, тағы бір оқиға болды. Әлдебір жайсыздықты сезгендей елегізіп, мазасы қашқан Елес кешке қарай Тұйықжардағы апасына хабарласты, қалта телефонын соған қалдырып кеткен, әзірше сенде болсын, құрбыларымның телефоны арқылы хабарласып тұрармын деп еді, сонысы оңды болыпты. Бұрын Елес ешқашан бүйтіп көрген емес, бұл жолы онымен байланысты үзгісі келмеп еді. Сөйтіп Саратовқа жол жүрерден жарты сағат бұрын апасына телефон соқты, үй-ішінің жағдайын біліп, өзінің қазір пойызға мінгелі тұрғанын айтпақ болған. Көп кідірмеспін, тезірек қайтып оралуға тырысамын ғой. Барыс аулауға келген араб аңшыларының жағдайы не болыпты, таудан хабар алып тұрсындар ма, әрине, ең алдымен, Арсен Саманшин жайында білгісі келген. Ештеңе сұрап үлгерген жоқ. Хабарласқаны сол еді, аузын ашып ләм дегенше апасы киіп кетті: «Сенбісің, Елес?» Содан кейін долданып айғайлай жөнелсін! «Молатас тауында не болғанын білесің бе, бүкіл ауыл дүрк көтерілді, сенің Арсенің бәрін бүлдіріпті, ауылымыз жаппай соны қарғап-сілеп жүр. Молатасқа барған соң Арсен дауыс күшейткішпен былай деп айғайлапты: «Біздің барыстардан қолдарыңды тартыңдар! Келген жақтарыңа қайтадан тайып тұрыңдар! Жоғалыңдар!» Сөйтіп, аузына келгенін көкіп, араб ханзадаларын желкелеп қуып шықпақ болғанға ұқсайды, бұл аз дегендей, оларға қаратып оқ атқан дейді. Ханзадаларға да жан керек, тұра қашыпты. Сасып қалған аңшылар жаппай жан-жаққа оқты боратып қоя беріпті. Бектұр байғұс басын тасқа ұрып еңіреп жылап жүр. Бүкіл бизнесі құритын болды енді! Ал ауыл тұрғындары Арсеннің апасының үйін тас-талқан етіп қиратып тастады. Арсеннің өзі із-түзсіз жоғалып кетіпті, біреу атып тастады ма, әлде өзін-өзі атып өлтірді ме, анығын ешкім білмейді.

Естіп тұрсың ба, Елес? Неге үндемейсің? Не болды саған? Ау, жауап берсеңші! Әлде тілің байланып қалды ма?»

Кенет апасы еңіреп қоя берді:

– Ой, тағы не пәлеге тап болдық! Елестің тілі байланып қалыпты! Сөйлей алмайды! Енді не істедік? Әлгі Арсенге аяқ астынан ғашық бола қалып еді, енді міне!

Есінен адасқандай болып, шашын жұла бастады. Күйеуі жұбатқан болып жатыр:

– Ау, қойсаңшы! Соншама бақыратындай не көрінді? Тыныштал, кәне, Елестің өзі де келеді ғой осында, сол кезде Молатасқа ертіп апарамын, бұл үшін мініске жарамды бір-екі ат табармыз. Қаласаң, сені де ертіп аламыз. Елес бәрін өз көзімен көргені дұрыс, сонда ғана не болып, не қойғанын түсінетін болады. Тек өзің сабаңа түсші.

– Ой, енді не істеймін! Құдай берген жалғыз сіңілімді, Елесті қайтемін, оның жағдайы не болмақ... Молатасқа кетсек, балаларды кім қарайды?

– Өлмес. Олар да өсіп қалды емес пе. Оның үстіне, ұл балалар. Бір-екі күн шыдай тұрар. Малға да қарайтын адам керек. Көршілер бас-көз болатын шығар...

Елес үшін бүйтіп алаңдаған тек туған апасы ғана емес. Сапарға бірге шыққалы тұрған серік қыздары да қорқып кетті, Елес жолсөмкесін бір ырғап иығына салды да, әр сөзін шегелеп тұрып былай деді:

– Болды! Өздерің кете беріңдер. Міне, Саратовка бару үшін керекті құжаттар. Мен дереу ауылға, тауға қайтуым керек болып тұр.

– Не болды, өлім-жітімнен аман ба, әйтеуір?

– Бәлкім солай да шығар.

– Қайтып келген соң жолығатын шығармыз?

– Бәлкім, жолығып қалармыз.

– Сені сұраса не айтамыз? Тауар алуға келесің бе?

– Бәлкім, барармын.

– Не болды саған? Ақылыңнан адасқаннан саумысың өзің, Елес?

Әлде «бәлкім» дегеннен басқа сөзді ұмытып қалдың ба? Айтсаңшы бірдене!

– «Бәлкім» дегенде қайтейін енді? Бүкіл өміріміз осы «бәлкімнен» ғана тұрады! Басқа не айтайын? Мазамды алмаңдаршы! Мен айтарымды айттым. Өздерің кете беріңдер. Болды!

Сөйтіп Елес қарсы жолыққан адамдарды қаға-маға вокзалдан безе жөнелді, құдды бір өрттен қашқан адам секілді... Жұрттың бәрі бұл қызға не көрінді дегендей шошына қарайды... Білмейді ғой...

Ия, қайдан білсін... Жолсөмкесін иығына іліп алып, вокзалдан тұра қашқан байғұс қыздың көкірегін тұмшалаған қайғысы шарасынан асып-төгіліп, кеңістікті торлап, ұйтқыған желмен, түйдектелген қап-қара бұлтпен араласып, сүйген жігіті із-түзсіз жоғалып кеткен Үзеңгілес тауына нөсер болып құйылғанын кім біліп жатыр... Енді міне, өзі де Мәңгілік қалыңдықпен бірге тауды кезіп жүгіріп келеді... «Көмектесші маған, Мәңгілік қалыңдық, көмектесе көрші, жігітімді көрген жоқсың ба?»

Сол күні тау ішіндегі құз-шатқалдарды сілкінтіп, биік-биік шыңдарды теңселте ышқынған дауыл бір басылған жоқ, әлсін-әлсін төңіректі тітірете жаңғырықтырып күн күркірейді, найзағай оттары тау беткейі мен шатқалдардағы әр түйіршікке дейін ап-анық көрінетіндей етіп жарқыратып жібереді...

Бір кезде шелектеп жаңбыр құйып берді, ымырт күрт қоюланып, әп-сәтте айнала түнеріп шыға келді. Осы жазда мұндай толассыз жаңбыр алғаш рет жауып тұр. Молатас үңгірінің іші де лезде қараңғы тартып, суып сала берді.

Тағдырдың айдауымен осы үңгірді паналауға мәжбүр болған байғұстарға бәрібір болатын – суық па, қараңғы ма, енді олар үшін еш мәні жоқ. Олар екеу еді, екеуінің де маңдайына ақтық демі үзіліп, жантәсілім етерде бір үңгірдің ішінде қауышу жазылған болып шықты – адам да, тағы жыртқыш та әл үстінде жатыр. Екеуінің де өмір жолы сол күні аяқ астынан басталып кеткен тарс-тұрс

атыстың кезінде әлде қаңғып тиген, әлде арнайы көздеп атылған оқтан үзілетін болды. Таудың ішінде адасу, жолынан жаңылысу деген ормандағыдан бетер болады... Кімнің кімді атқанын және не үшін атқанын кім байырқалап жатыр?.. Енді соның керегі де жоқ, сәт санап мәңгілікке ұштасып бара жатқан жалған дүниенің соңғы елестері ғана көз алдынан көлбең-көлбең етеді. Не болып, не қойғанын анық айта алатын кім бар өзі?.. Ешкім ештеңе айта алмайтын шығар...

Жебе-Барыстың тынысы тарылды, денесінің әр жеріндегі жараларынан аққан қанмен бірге өмірлік қуаты да кеміп барады. Сол күйі, шарадай басын алдыңғы аяқтарының үстіне қойған қалпы үзілгелі жатыр, шұбатыла құлаған әйгілі құйрығы керексіздіктен ұмыт қалған әлдебір зат сияқты...

Арсен Саманшин жыртқыштың бір бүйірін жантая жығылыпты. Сәл-пәл аулаққа, үңгірдің басқа түкпіріне кетіп қалуы керек еді, бұған шама қайда, соның керегі бар ма өзі? Өлгелі жатқан барыстың денесін жастана құлаған екен, өте оңтайлы жатыр. Арсен Саманшиннің бар күші басын тіктеуге ғана жетті. «Екеуміз ақырғы сәтте кездесіппіз-ау...»

Арсен Саманшиннің бір қапталы шылқып кетіпті, сорғалаған қан тас үңгірдің еденін шылап жатыр. Бір тәуірі, санасы сөне қоймаған, бұл өмірде көрген ең соңғы игілігі де осы шығар – енді ол ақырғы ойларын жинақтауға тырысты. Ойлануға шамасы жеткеніне де шүкір, осының бәріне өзі кінәлі екен-ау, бірақ өлер алдында Елеспен қоштасып қалуы керек, екеуінің махаббат қызығына бөленіп, бақытты сәттерді бастан кешкені қандай тез өтсе, қоштасуы да сондай шұғыл болды:

– Қош бол, Елес. Енді қайтып көрісе алмаспыз. Арманымыздың орындалмағаны үшін кешірерсің... Басымды иіп, тәжім етемін саған. Қош бол, қош. Үлгере алмадым. Соған өкінемін. Бәріне өзім кінәлімін...

Өзі мазақ қылып, қорлағандай болған араб ханзадаларының алдында да кешірім өтінбек болды, ар-ұяты жанын жеп

барады, бейне бір олар мұны шынымен естіп тұрғандай:

– Құдай үшін, өтінемін, бәріне мен кінәлімін, басқа амалым болмады, сендерге қатер төніп тұрғаны туралы тек өстіп қана ескерте алатын едім. Қолдарыңнан келсе, кешіріңдер... Кінәлімін және бұл соңғы сөзім... Мойындаймын... Тағдырдың қалауымен өздеріңе бұйырған биік мәртебелеріңнің игілігін көріңдер, кешіріңдер мені, кінәлімін, тағы да кінәлімін... Аямай-ақ қойыңдар мені: балағаттап, қарғап-сілей беріңдер...

Әкесінің туған бауырынан да ащы өкінішпен, шынайы тәубаға келгендей болып кешірім сұрап жатыр:

– Бектұр аға, байсеке, қарғай бер мені! Аяусыз қарғап-сілеші! Әулетіміздің атына кір келтіріп, бастаған ісіңнің түбіне жетіп тындым, менің кесірімнен далада қаңғып қалатын болдың, басқа амалым болмағанын қалай түсіндіре аламын саған? Дүйім елдің алдында қас маскара болғаныммен қоймай, саған да арылмас қайғы-қасірет әкеліп, залалымды тигізгенімді түсінемін. Қарғай бер, мен бұған әбден лайықпын, міне ақтық демім үзіліп барады... Тек кешіре көрші, мен мұны саған жамандық ойлағаннан немесе ақымақтық пен көре алмаушылықтан істеген жоқпын... Ғұмырың ұзақ болсын, ағатайым, шамаң жетсе кешір, жаныңа жара салғаныма шыдамдылық танытып, кешіре көрші мен байғұсты... Ана дүниеге барған соң өзіңнің аған, менің әкем алдымнан шығар, соған бәрін түсіндіріп берермін...

Басқа туыстарын, Қадиша апасы мен ұста жездесін де есіне алды:

– Сендерге де зияным тиді-ау. Кінәлімін, кешіріңдер мені... Тек сөге жамандай көрмеңдерші...

Ең соңынан қазіргі заман үрдісімен шетелдік ит сату бизнесімен айналысып, күн көріп жүрген Ардақ ағасын да есіне алды:

– Ардақ, мен өліп бара жатырмын. Енді кездесе алмаспыз. Мені білесің ғой, өз бетіммен жүрген адам едім, мен үшін қайғырып, уайымдамай-ақ қой... Өз шаруаларың да жетіп жатқан шығар. Балаларды өсіруің керек, артымда ұрпақ қалдырмастан кетіп барамын. Бұл да Құдайдың жіберген жазасы болар...

Арсен Саманшин енді Айдананың алдында өкініп, кешірім сұрады:

– Кешір, Айдана, арзан жұлдызға айналып, эстраданы бизнес көзі деп түсінгенің үшін айыптап, жек көрмек болғаным үшін ғафу ет. Сенің тағдырың осы екен ғой. Өзіңді опера сахнасынан Мәңгілік қалыңдықтың бейнесінде көремін бе деп армандап едім. Сөйтіп мазанды ала беретінмін, тағдыр сені бұдан біржола құтқарғалы тұр, тек әлгі Ертас Құршатқа ештеңе демей-ақ қойшы, оған ақырғы сөзімді өзім айтармын:

– Ертас Құршат, сен жолың болған жексұрынсың, олигарх болдың, сол күйінде қала бер. Соңғы сәтке дейін алдында кінәлі болып келдім, өйткені сені өлтіргім келген, соншалықты жек көріп, жиренетінмін сенен, бұның себебі де бар. Енді ойласам, менікі қате болған екен, сабама түстім, тынышталдым. Мен туралы жаман ойлама, қолыңнан келсе кешіргейсің.

Демі үзіліп бара жатқан Арсен Саманшин бұрынғы сыныптасы Тастан-Ауған мен оның сыбайластарына да осы сипатта соңғы сөзін арнамақ болып еді, қатты қиналып, жаны ауырып кетті. Не айтарсың оларға, ақтық демің қалған сәтте не деп қоштасарсың? Әлде бар кінәні соларға артып, қарғап-сілей ме?

«Мейлі, Құдай кешірсін сені! Мен-ақ құрбандығың болайын және соны ешкім білмей-ақ қойсын, айуандық қанқұмарлыққа бой алдырып, қандай қылмыстан да бас тартпауға бекініп едің. Сенің емес, тек өзімнің алдымда ғана кінәлімін. Мейлі, мен-ақ құрбандық болайын, Құдайдың өзі кешірсін!»

Бизнес-аңшылықтың ақыры жанжалмен аяқталғанынан зардап шеккен ауылдастары мұны жабыла қарғап, бар пәлені бір өзінің басына үйіп-төгіп жатыр-ау деп ойлап еді, өзегін әлдебір күйік шарпығандай болды.

– Өтінемін, кешіріңдер мені, жерлестерім, аз да болса нәпақаларыңнан қағып, өз аяғымен келіп тұрған табысты ауыздарыңнан жырып әкеткендей болдым-ау. Енді не істейін? Өліп бара жатып кешірім сұраймын сендерден, кешіре көріңдер мені...

Ақыры осылай болып шықты... Тек аруағымды тілдей көрмендерші, мен бұған еріккеннен барған жоқпын... Бірақ соны ешкім біле алмайды енді... Қош болындар.

Қар барысы ендігі өліп те қалған. Оның ізінше адам да ақтық рет демін алды...

Өмірінің соңғы сәтінде, демі үзіліп бара жатып Мәңгілік қалыңдықтың алыстан талып естілген дауысын аңдады: «Қайдасың сен, қайда жүрсің, аңшы жігіт!» Оған да ақтық рет сыбырлай тіл қатты: «Қош бол, сен екеуіміз ешқашан кездесе алмайтын болдық...»

Түнгі аспанды торлаған қара бұлттың арасынан шыға алмай, Ай да адасып жүр, әлгінде ғана құтырына гуілдеп тұрған жел де жартасты тасалап, тына қалыпты, төңіректі түгел жым-жырт тыныштық басқан...

Ертесіне осы маңда үш салт атты пайда болды – ер адам алдында келеді, екі әйел соңына ерген. Бұлар Елес пен апа-жездесі болатын.

Кеше ғана бизнес-аңшылыққа байланысты адам айтса сенгісіз сұмдық оқиға болған Молатас үңгірінің қасындағы осы жерге Елес тек туыстарының жанашырлық танытуының арқасында ғана келіп жетті. Болған жәйттің мән-жайына қанығып, сан-саққа жүгірткен алуан қилы әңгімелерді тыңдап құлағы сарсыды, енді бәрін өз көзімен көріп, сүйгенінен шынымен айырылып қалғанына анық көз жеткізуге тиіс. Туыстары Елесті осында сол үшін ертіп әкелді.

Жездесі Жора бұл маңды жақсы білетін. Колхозда ферма меңгерушісі болған кезінде жол-жөнекей Молатас үңгіріне де соға кететін. Қазір де Елес пен апасын үңгірге қарай батыл бастап келеді. Соқпақ жолмен көтеріліп келе жатып әуелі төрт аяғы көктен келіп, төңкеріле құлаған атты көрді, оқ тиіп өлген, бір тәулік бойы жаңбырдың астында жатқаннан ба, қарны қампиып ісініп кетіпті, айылдары үзілген, ер-тоқымы түсіп қалыпты. Қасында Арсеннің мегафоны мен автоматы жатыр. Қаруды көрген Жора атынан секіріп түсіп, автоматты да, мегафонды да жерден көтеріп

алды. Өлген ат пен иесіз қалған қаруды көрген соң-ақ Арсеннің де аман қалмағанын ұқты. Сәлден соң бұған көздері жетті.

Үңгірге кірерде үшеуі де бір сұмдықты сезгендей болды. Елес қалш-қалш етіп, өксігін баса алмай келеді, апасы оны қолынан тас қылып ұстап алған. Ішке кіріп, не болғанын көрген кезде бір ауыз сөз айта алмай құмығып қалды, шылқыған қаннан үңгірдің ішінде кішігірім қақ тұрып қалыпты, соның ортасында адамның мәйіті мен жабайы жыртқыштың, бұрынғыдан да зорая түскендей көрінген ірі барыстың денесі жатыр. Арсен Саманшин басын Жебе-Барыстың кеудесіне сүйей жығылған екен. Екі әйел дауыс салып қоя берді:

– Ой, ой, ой, бұл қалай болды! Біздің Арсен осылай қаза тапқан ба, Жаратқанның бүйтіп жазалағаны несі оны!

Елестің апасы жыламсырап, күбірлеп сөйлеп қояды:

– Елдің бәрі Арсен өзін-өзі өлтіріп тынды деп бекер айтып жүрмеген болды ғой! Бұл қалай сонда, ақылды жігіт сияқты еді, мен байғұс ақыры Елесім де үй болып, тұрмыс құрады деп қуанып жүрсем... Мұндай сұмдық боларын кім біліпті. Өзім де секем алып едім, кенеттен қона қалған бұл қандай бақ деп...

Елес тізерлеп отыра қалып еңіреп қоя берді, Арсеннің сұп-суық қолын аялап сипалап қояды, енді не істемек, не айтады, қайда бармақ...

Екеуі ұзақ жылады. Апасы Елестің басына қара орамал тартты. Жора әйелдердің тынышталуын күтіп, үңгірден бір шығып, бір кіріп сенделумен жүр. Елес бір сәт еңіреуін тоқтатып, қасында жүрелеп отырған апасына бар сырын жайып салды, әлі де өксігі басылар емес:

– Құмар, сен маған анамдай болып кетіп едің, несін жасырайын, ақымақ болып, Арсенге осындай ой салған мен едім, «Біздің барыстардан қолдарыңды тартыңдар! Таудың экологиясын бұзушылар жойылсын!» деген және басқа осындай ұрандар жазылған плакат көтеріп, наразылық білдірсем бе деп ойлайтынмын, бірақ біздің ауылда өйтуге болмайтынын түсінетінмін. Арсен ол кезде ештеңе демеп еді, оған да ой салған болдым ғой, міне соның ақыры осыған әкеп тіреді... Неге ғана айттым екен соны...

– Ой, бүйтіп өз-өзінді жазғырма, Елес, жаны жақын адамдар бір-біріне не демеуші еді. Тағдырдың ісі шығар. Одан да енді не істейсің, байғұсты қалай жерлемексің, соны ойла. Туыстары оның өзін де, өлігін де көргісі келмейді, мұны түсініп тұрсың. Бірақ марқұмды өлі жыртқыштың денесінің қасында қалдырып кетуге тағы болмайды.

– Ия, Құмар, дұрыс айтасың. Арсенсіз қалай өмір сүретінімді білмей тұрмын, бейне бір өмір бойы қол ұстасып бірге жүрген сияқтымыз. Ресейде әйелдер монастыры бар деуші еді, сауда жасап сапарға шыққанда естігенмін, сонау пионерлік кезден бері дінге сенбесем де, сонда барып күні-түні Арсен үшін Құдайға жалбарынатын шығармын.

– Жылама, Елес, жылай берме. Сенен ол да шығатынын білемін ғой. Сондай адамсың сен. Мектепте пионерлердің жетекшісі болғаныңды ұмытқаным жоқ. Дегенмен, ойлан: арты қалай болады, онда бір барсаң, өмір бойы сонда қаласың.

– Әрине, ойланамын. Бұл ойымнан тек бір-ақ жағдайда ғана бас тартуым мүмкін, егер одан бала көтеріп қалған болсам...

– Ах, солай ма! Құдайым соған жазсын! Өзің қалай ойлайсың, мүмкін бе бұл?

– Әйтеуір, үмітім бар. Күтіп жүрмін. Түс көргенмін. Көп ұзамай бәрі анықталады. Егер күткенім болмай шықса, сонда кетемін.

– Ия, Елес, мен сені түсініп тұрмын, бір жағынан, жаным ашиды, – Құмар тағы бірдеңе айтқысы келіп еді, сол сәтте тау ішін дүрілдетіп әкетіп бара жатқан әлдебір гуіл естілді. Не болғанын білу үшін амалсыз далаға шықты. Тікұшақ екен. Тау шыңдарының арасынан асқан ептілікпен өтіп, шатқалды қуалап ұшып келеді. Үшеуі үңгірдің қасында тікұшақтың ұшуын бақылап біраз тұрды. Байлаудағы аттары да елеңдей бастады. Жора оларды тыныштандырмақ болып, тізгіндерін қолына алды. Тікұшақ Молатас үңгірінің маңын біраз айналып жүрді де, қайтадан ұшып кетті. Оның гуілі басылған соң Жора алақанын ысқылап қойып, ойлана тіл қатты.:

– Меніңше, әлгі тікұшақ тегін келген жоқ. Бұл тауға ешкім де

еріккеннен келмейді. Демек, бір себебі болған. Шамасы, мұндағы оқиға туралы аудан орталығына да хабар жеткен шығар.

Әйелі де қосып қойды:

– Мейлі, өздері білсін. Біздің өз жұмысымыз бар. Елес екеуіміз енді не істейтінімізді ойластырғанбыз, Арсенді жерлеу керек қой. Өзің не айтасың, Жора?

– Не айтайын. Ойланатын ештеңе жоқ, тезірек жерлеу керек. Туыстарының ешқайсысы ештеңе дей қоймап еді. Шеф Бектұр да, Арсеннің өз апасы Гүлайым да, жездесі де, басқа туыстары мен көрші-көлем де жерлеу туралы бір ауыз сөз айтқан жоқ. Бар білгендері – балағаттап, қарғап, сыбап жатыр. Қашанғы қарғай беруге болады!

Енді тағы бір қиындық туындады, тау жолымен мәйітті ауылдағы зиратқа қалай апармақ? Атқа тиеп алып жүру оңай емес. Кейбір жерлерден зембілге салып жаяу алып өту керек, бұл үшін бірнеше қарулы жігіттің көмегі қажет болады. Дайын тұрған көмекші кәне? Жора бұл мәселені марқұмның жақын туыстарымен ақылдасып алып, сосын шешу керек деп ұйғарды. Ия, Арсен Саманшиннің кесірінен бәрі осылай аяқталғанына жұрттың бәрі шексіз ашулы, бірақ қалай болғанда да оны жерлеу керек қой – небір шектен шыққан қылмыскерлерді де қара жердің қойнауына бермеуші ме еді.

– Ойлану керек, – деп түйіндеді Жора, – әзірше ішке кірейік, Арсеннің жаны тыныштық тапсын деп құран бағыштап жіберейін, молда емеспін, әрине, білгенімді оқырмын.

Үшеуі қайтадан үңгірдің ішіне кірді, бәрі де сол алғашқы көргендей – үй орнындай жерді қапысыз суарып, ендігі қата бастаған шылқыған қанның ортасында барыстың өлі денесі жатыр, оның бүйіріне басын сүйей жығылған Арсен Саманшиннің мәйіті де сол қалпы, қансырап өлгеннен бе екен, беті қуарып кетіпті.

Мәйітті қоршай, үн-түнсіз отыра қалды. Елес бетін қара орамалмен тұмшалап, үнсіз жылап отыр. Жора алақанын жайып,

күбірлеп құран оқыды, араб тілінде шала-пұла оқыған сөздерінің мағынасын өзі де түсінбейтіні байқалып тұр, жалғыз ол емес, бұл жақтың адамдарының арасында осы рәсімдік тілді түсінетіндер жоқ-ау, сірә. Алайда дәстүрден аттап кете алмайсың...

Үшеуі өстіп бата қылып отырған кезде Елес жан дегендегі жақыны – туған апасы Құмар мен жездесі Жораның қасында болғанына шүкір деп ойлады, солардың арқасында, міне, үңгірдің ішінде болса да марқұм сүйгенін азалап отыр, әйтпесе жоқтау айтатын да ешкім табылмас еді ғой. Тағдырдың жазғанын көрмей-сің бе, өлерінде қасында бақұлдасып қалатын да ешкім болмапты. Кенет оның осындай кермек ойларына жауап табылғандай-ақ даладан ат тұяғының дүрсілі мен адамдардың дауысы естілді.

Үңгірге бірден бес адам кіріп келді. Тастан-Ауған мен оның аң үркітетін серіктері екен. Дәстүрді құрметтеп тізе бүгу жоқ, түнеріп, көздерін төмен салып, құран оқу аяқталуын үнсіз күтіп тұра берді. Құран оқылып болған соң Тастан-Ауған сол тұнжыраған күйі тіл қатты:

– Сендерге мынаны айтуға келдік, Молатас үңгіріне мина қойылған. Дереу үңгірден кетіңдер, қазір жарылыс болады. Кідірмей, тез жөнеліңдер.

Жора қарсылық білдірді:

– Оны неге жармақсыңдар, Арсен Саманшиннің мәйіті бар емес пе, оны жерлеу керек қой. Бұларың қалай?

– Ол жағында шаруамыз жоқ. Үңгірді жарамыз, сонда мәйіт үйіндінің астында қалады, бұл да жерлеуге жатпай ма.

– Жоқ, бұл жерлеу емес, – деп ашулана бажылдап қоя берді Құмар. – Әйел ретінде айтып тұрмын, әуелі жерлендер оны, содан кейін жара беріңдер. Бәріміз де ажалды пендеміз, марқұмды аза тұтып жерлеу керек, әлде өздерің өлмейміз деп жүрсіңдер ме!

– Ақыл үйретпе! Бізге Молатас үңгірін жаруға тапсырма берілген. Сол үшін келдік мұнда. Сендердің жарты сағат уақыттарың бар.

Енді басындағы қара орамалын серпіп тастап, Елес сөйлеп кетті:

– Өйте алмайсыңдар! Мен бұған жол бере алмаспын! Адам өлімін мазақ қылу ғой бұл! Бұйтіп аруакты басынғандарың жазасыз кетпес, мен өлімге бас тіккен адаммын. Өлген адамның денесін жойып жіберіп, жерлеуге мүмкіндік бермеу дегенді қай атаңнан көріп едің!

– Сен кімсің, ей! – деп ақырып жіберді бұған дейін әзер шыдап тұрған Тастан-Ауған. (Оның есірік мақсатына жетер жолы осында, осы тауда кеше ғана кесілгенін, сөйтіп аяқ астынан байып шыға келсем деген үміті үзілгенін байғұс қыз қайдан білсін. Енді бұрынғы сыныптасының өлі денесін қорлап кек алмақ). – Кімсің өзің?! – деп ақырды құтырынып алған Тастан-Ауған. –

Жауап бер, кәне!

– Кімсің дейсің бе? Бұл сұрағыңа дәл қазір жауап бере алмаспын! Міне, аяғыңның астында марқұмның сүйегі жатыр, мен де қазір соның соңынан аттанамын – өлтіріңдер мені. Олай болса, мені де оның мәйітімен қоса жарып жібер, осы үңгірдің ішінде мәңгі бірге қалайық. Мен дайынмын, жарыңдар, кәне! Тура қазір жарыңдар, сонда мен де онымен бірге өлетін боламын... Тура қазір!

Осы бір ессіз айтыстың немен аяқталарын кім білген, абырой болғанда, тығырықтан шығар жолды Жора тапты:

– Тастан-Ауған, тыңда мені, әйелдермен бұлай сөйлесуге болмайды, әсіресе, қан жұтып, қайғырып отырған әйелдермен. Жайына қалдыр оларды, мәйіттің қасында дауласып тұрғанымыз дұрыс емес, жүр, далаға шығайық, не істеуге боларын ақылдасып, кеңесіп көрейік. Үңгірді жарып жіберуге қашан да үлгересің. Алдымен сөйлесіп алайық.

Сөйтіп, еркектер далаға шықты. Шуылдасып, дауласып жатыр.

Марқұмның қасында өздері оңаша қалған соң Құмар сіңілісінің басынан сипап, әлгінде желкесіне түсіп кеткен қара орамалын түзеп қойды, жұбатпақ болып ақылын айтып жатыр:

– Жылама, Елес, марқұмның өзі де бәрін естіп жатқан шығар. Өз сөзіңді айттың ғой. Аруағы риза шығар Арсеннің, әрі қарай не істейтіндерін еркектер өздері шешсін. Ох, мұндайды кім көрген...

Елес те жауап қатты:

– Рахмет, Құмар, туған апамсың ғой, туған анамдай болып кеттің маған. Енді ойлап отырмын, Арсеннің тағдыры неге бүйтіп күрт өзгерді екен, ақылды адам еді, әділ болатын. Бала кезімнен бері газеттерге шыққан мақалаларын үзбей оқып, теледидардан айтқан сөздерін қалт жібермей тыңдаушы едім. Екеуміздің арамыздағы жарқ етіп тұтанған махаббатты айтсаңшы! Бір емес, екі рет өмір сүрсек те жететін еді! Енді, міне, ақыры не болды, үңгірдің ішінде жабайы барыспен бірге ажалын тапты, мына қаныпезерлер оның сүйегін жер бетінен жоқ қылып, жарып жібереміз дейді. Мұны қалай түсінуге болады – бұл оның бірегей тұлғасына деген құрметі ме, әлде марқұмның мәйітін қорламақ болғандары ма?.. Мен үшін ол әулие тектес адам, тек оның орнын жоқтатпай, артында ізі қалып, сәбилі болсам екен, ұл болса да, қыз болса да бәрібір – аты өшпес еді, ұрпағы қалар еді.

Апалы-сіңілілі екі шерменде өстіп мұнайып отыра берді...

Біраздан соң Жора кірді, өңі қашып кеткен, қанша айтысса да әлгілерді райынан қайтара алмапты. Тастан-Ауған таңертеңге дейін мұрсат беріпті, өзін қызмет етіп жүрген бастығым – шеф Бектұрмен ақылдасып көрейін, оның да «Мерген» фирмасы құрдымға кетті. Күтіңдер, ертең қайтып келемін, сонда бәрін біржола шешеміз депті...

Таңның атқанын күтіп алаудың қасында бүрісіп отырған Елестің бар ойы осы ғана болды – сүйгенін еске алып, бейітіне барып жүре алар ма екен, сәбилі болып жатса, ең құрығанда, әкесінің моласын көрсетер еді ғой, әлде мұны сол алданышынан да айырып тына ма?

Алыстан тау ішін кезген Мәңгілік қалыңдықтың дауысы естілгендей болды: «Қайдасың, аңшы жігіт, қайда жүрсің?», Елес оған сыбырлай жауап қатты: «Естіп тұрмын сені, Мәңгілік

қалыңдық, мен де сен сияқты бейбақпын, бізді ешкім де күйеу мен қалыңдық деп көрген емес, өз-өзімді жесір атаудан басқа амалым қалмады, енді болашақ сәбиімді қолынан жетектеп сүйгенімнің бейітіне барып тұруға жазсын деп Құдайға жалбарынып отырмын».

Таңертең жағдай түзелгендей болды. Адамның тәубасына келуі қашан да оңай емес, бұл да өз-өзіңмен мәңгілік күрестің бір көрінісі, өйткені, тәубаға келу – барша уақытта да ізгілікке деген ұмтылыс, қай заманда да өз бойыңдағы зұлымдықты жеңу арқылы ізгіліктің сара жолына түсуге деген мәңгілік үндеу, сөйтіп ерте ме, кеш пе, ашық па, әлде іштей ме – әйтеуір түбі бір тәубаға келуің керек. Тәубаға келудің түпкі мәні осы, әлсіз боп жаратылған адам баласы үшін осыған қол жеткізудің өзі бір азап.

Таңертең Тастан-Ауғанның жігіттері зембіл көтеріп келіпті, марқұмның сүйегін орап алуға керегі болады деп жабынды да ала келген. Мәйітті зембілге салып, шатқалдан алып шығу керек, ол жерде Бектұрдың джипі мен тағы бірнеше машина күтіп тұр. Демек, Молатас үңгірін жару кейінге қалдырылған немесе мүлдем жармайтын болған. Шеф Бектұр барыстың өлігін таудың бір қуысына көме салыңдар деп бұйырыпты.

Өзін-өзі жесір етіп шығарған Елес қара жамылып, Арсен Саманшиннің сүйегі салынған зембілдің соңынан еріп келеді. Одан кейін Құмар апасы мен Жора жездесі, аттарды жетектеп алыпты.

Тастан-Ауғанның жан дүниесінде не болып жатқанын ешкім білген жоқ, дұрысы, ешкім түсіне алмады. Ол да атын жетекке алып, қаралы шерудің арасында келеді. Біреулер көзіне жас алыпты деседі. Кімді, дұрысы – нені жоқтап жылады екен?.. Басынан әскери фуражкасын жұлып алып, беткейге қарай лақтырып жібергені несі, бұрын осы бас киіміне шаң жұқтырмай күтіп сақтаушы еді.

Елес болса енді мұңдасына айналған аңыздағы кейіпкермен іштей сырласып келеді: «Естідім, естідім сені, Мәңгілік қалыңдық. Әлі де қайтып ораламын, өзіңмен де жолығамын, сонда екеуіміз

қосылып бір жылармыз, сірә, мен де саған мұңымды шағып бағармын. Күт мені, көп ұзамай келемін...»

Сол күндері тағы бір аңыз өмірге келді, бұған сену қиын, әрине, білушілер шынымен солай болған деседі. Тастан-Ауғанның екі серігі оқ тиіп өлген «Ұзынқұйрық қазанбас» барысты көміп тастау үшін үңгірге барса, Жебе-барыс жатқан орнында болмай шығыпты. Сөйтіп, Жебе-Барыс із-түзсіз жоғалып кеткен дейді... Кетіп қалыпты. Кейіннен оны көргендер де табылыпты – Жебе-Барыстың елесі тау-тасты аралап, кезіп жүргенге ұқсайды...

ЭПИЛОГ

Арсен Саманшин

ӨЛІМ БЕ – ӨМІР МЕ...

(Өңгіме)

*Тек аспандағы күн ғана қанға боялудан аман қалады...
Үстіндегі адамынан айырылған ат әлдеқайда шаба жөнеледі...
(Сыған әйелдің сәуегейлігінен)*

I

*Төпеп тұрған зенит оғының нөсерінен ұшағын аулаққа әкетіп
үлгерген ұшқыш қарша бораған ажал оғынан қаншалықты алыс
кеткенін анықтау үшін төменге көз жіберді, дәл астында жалы
бұрқыраған қоңыр-жасыл қалың орман көсіліп жатыр, ұшақ бұрылған
сайын орман да бірге айналатын секілді, шалқасынан төңкеріліп, қазір
әлдебір түпсіз кеңістікке құлап түсіп, біржола жұтылып кетердей
көрінеді. Келесі сәтте жойғыш-ұшақ қайтадан бағытын түзеді,
орман да дереу орнына келіп, тұманданған көкжиекпен астасып
жатқан қалпына қайтадан түсті. Дүние-әлем үйреншікті күйіне
қайта оралды. Ұшқыш аптығын басып үлгерген жоқ, ұшақтың
тура қарсы алдынан қарауытып әлдене шыға келді, мұның кенеттен
болғаны соншалық, әуеде не нәрсемен соқтығысып қалғанын
бажайлап үлгерген жоқ – не екені анық көріне қоймағанымен, әлдебір
ауыр да тығыз, сонымен қатар, жанды денемен шатыр-шұтыр
айқаса кеткенін сезді. Ауыр соққыдан ұшақ солқ ете түсті, бір сәт
ұшқыштың көз алды тұманданып, түк көрмей қалды...*

*Бұл соғыс аймағынан аулақ кетуге жанталаса ұмтылған бір
топ құс болатын, өздері бейне бір ұшып келе жатып соқыр болып
қалғандай...*

Ұшқыштың тұла бойын тер басып кетті. Машинаның шүйіле құлауына жол бермеу үшін әзер басқарып қалды, ұшақпен соқтығысып қалған құстардың қан-жыны кабинаның терезесін жуып кеткен, жиіркенгеннен құсып қоя жаздады.

Құстар бұл өлкеден күзді күтпей-ақ кетіп жатыр. Жаздың ортасы енді болғанына қарамастан бір-бірлеп те, үйір-үйірімен де күндіз-түні бірдей басқа жаққа ұшып кетуге асығады, әлі толық басып үлгермеген жұмытқаға толы ұялары мен енді ғана өмірге келген, шиқылдасып жем сұраудан басқаны білмейтін балапандарына да қарайтын емес. Ең соңынан түні бойы уілдеуден бір танбайтын батпақ жапалақтары кетті...

Жан-жануар атаулы түгел қашып барады...

Орманда өртеніп жатыр, бұрқыраған түтіні көз жетер жерді түгел жауып кеткен, ғасырлар бойы міні құрымаған төбесімен көк тіреген қарағайлар құтырылған дауылға төтеп бере алмай жығылғандай-ақ сықырлап барып, гүрс етіп құлап түседі. Зеңбіректердің оғы мен миналардың жарылуынан, аспаннан лақтырылған бомбалар мен танкілердің шабуылынан, сол танкілерге қарсы атылған қарулардан қара жердің өзі де солқ-солқ етіп қайнап жатқандай көрінеді, төңірек түгел жарылыстан көз ашар емес... Сансыз жарылыстан бағытынан жаңылып, арнасынан адасқан өзендердің жылгалары біртіндеп ойпаттар мен жазық жерлерді басып жатыр. Осы бүліншілік үшін сазайын тартқан бір танкі су толы орға жантая жығылыпты, зеңбірегін көкке кезеп, ашық алаңқайдың қақ ортасында мәңгілікке қисайып қалған...

Осының бәрі күн сайын өршелене қайталанып жатыр және әзірше тоқтайтын түрі көрінбейді, өйткені, әскери тілмен айтқанда, мұнда майдандар шайқасы жүріп жатқан. Майдан мен майданның қырқысы. Әр тарап та дұшпанының қарсылығын тойтарып, шабуылға көшіп, жау әскерінің қос қапталы мен тылын тас-талқан етіп қиратып, әскерін қырып салуға тырысып бағуда. Екі жақ та қарсыласының қорғанысын бұзып өтіп,

шабуылға бірінші болып шығуды алдына міндет етіп қойған...

Әзірше ешқайсысы да бұл мақсатқа жете алар емес. Сондықтан, шеп құрып соғысу ұзаққа созылып кетті және күн санап жалғаса береді...

Уақыт болса өтіп жатыр. Соғыс театры деп аталатын осы аймақта қару-жарақтың күркірі күндіз-түні бір толас таппай, жаңбырға да, желге де, басқаға да қарамастан сары күзге дейін бір басылған жоқ... Сол жылы құстар да ұяларына қайтып оралмады, қорғасын нөсерінің астында тапталған шалғын-шөп те қайтадан бас көтермей, гүлдер де шешек ата алмады.

Бірін-бірі тезірек құртып тынуға бекінген майдан штабтары асығыс-үсігіс жаңадан шұғыл жоспарлар жасап, жалпы шығын мен қаза тапқан және жараланған әскердің саны туралы құпия мәліметтер жинап жатты – екі жақтың штабтары да бір-ақ нәрсені дәлелдемек болады – дұшпанға аяусыз соққы беру үшін қажетті күшті еселеп арттыра түсу керек, сондықтан өздерінің Жоғары мәртебелі көсемдерінен әскер күші мен техника, оқ-дәрі және басқа қосымша қор беруді талап етеді: біреуі жаңа өмірлік кеңістікті жаулап алуға арналған есірік идеяны жүзеге асыру үшін жанталасса, екіншісі – сол кеңістікті қалай да қорғап қалуды мақсат тұтқан. Қалай болғанда да екі жаққа да сұратқан көмегі беріліп жатты, ол күштер де жаңа шайқастарда сарқылып қалады, тағы да қосымша көмек жіберіледі...

Соғыстан берекесі кеткен жазғы маусым аяқталып келеді, соғысушы тараптардың ақырғы дайындық мерзімі де келіп жетті, енді дұшпанның қорғанысын бұзу керек, содан кейін тежеуді білмес тегеуірінді күш лап қоймақ – тасқынды шабуыл басталуға тиіс...

Күллі әлемде қан шашырамаған бір-ақ нәрсе – аспандағы күн ғана аман қалатын осы ауқымды қантөгіс басталар қарсаңда құстары ауып кеткен бұл аймаққа тағдырдың айдауымен талай адам жиналған болатын, бәлкім олардың өздері де өмірге осы қырғынға қатысу үшін келген болар.

Солардың бірі осы қырғынға тап боларын өзі де білмеп еді.

Ол кәрі Азияның табалдырығы тәрізді Еділ өзенінің жағасында орналасқан Саратов қаласынан шыққан әскери эшелонның құрамына іліккен болатын. Соғысқа баратыны белгілі, әрине, қай майданның қандай бөлігіне тап боларын тек жоғары қолбасшылар ғана біледі, қарапайым жауынгерді қай тесікке тығын, қай жыртыққа жамау қылса да солардың еркі... Дегенмен, бағытымыз Мәскеу деген сыбыс естіліп қалған, одан әрі белгілі ғой – майдан даласы күтіп тұр... Өзі де солай болатын. Мұндай бағытты болжау онша қиынға түсе қойған жоқ.

Саратовтан кешке салым шыққан, жаз бойы әбден тойдырған қапырық түннен кейін аптап ыстықтан күйіп кеткен Еділ даласын басып өтті, енді теміржолдың екі жағынан әрегідік шоқ тоғайлар мен қылқан жапырақты орманның шет пұшапы көріне бастады, қарасаң көз қуанады – тура көне суреттерде бейнеленгендей. Қаружарағын асынған жауынгерлерге лық толы жылы вагондардың ашық тұрған есіктерінен салқын леп сезіле бастады. Көп ұзамай қалың орманның құшағына да еніп кетті.

– Қараңдар, не деген қалың орман! Ресейге кірдік, Ресей-анамызға да жеттік! – деп шуласып жатты жауынгерлер, бейне бір өздері Ресейден емес, басқа жақтан келген сияқты.

Олардың арасында бір жап-жас ұзынтұра бозбала келе жатты, үстіндегі әскери киімі әкесінің иығынан шешіп алғандай солбырайып тұр, – бұл Сергей Воронцов болатын, взводағылар оған Сергей пірэдар деп ат қойып алыпты, біреулер Сергей әкей деп жүр. Өзінен де бар, жігітіміз сөз арасында Құдай туралы айтып қалған, оның сөзіне қарағанда, Құдай дегеніміз – қатып қалған қасаң ұғым емес, жанды құбылыс екен; оның түсіндіруінен бұл қандай құбылыс екенін ұға қойған ешкім болған жоқ, дегенмен, көптің ішінде міндетті түрде құжақтар да болатыны белгілі ғой, біреулер оны дереу шіркеу тілімен Сергей етіп шығарды, бұл аз дегендей пірэдар деп қосып қойды. Сөйтіп, бәрі бір мәз болып қалды – Воронцов небәрі он тоғыз жаста болатын. Жастайынан ақылды болып көрінгісі келетін есерсоқты неге күлкі қылмасқа. Ол бұған ренжіген жоқ.

Сергий вагонның есігінің жақтауына асылып сағаттап тапжылмай тұра беретін, ол жерде бұдан көп тұрған ешкім болмаған шығар. Басқалары карта ойнайды, біреулерде кеше вокзалда шығарып салушылар қыстырып жіберген ішімдік те қалған екен, еріккен адам не істемейді, жолшыбай дөңгелектердің дүрсіліне қосыла шуласып, неше түрлі әңгіме көйітеді, енді біреулер ән салып, өз дауыстарына өздері мәз болады, Сергей алдарынан қарсы жүйткіген жаңа жерлерге қараудан жалызғар емес. Балалық қызығумен құмарта қарайды, ежелгі Ресей өңіріне Сергей алғаш рет келіп тұр, мектеп бітіргеннен кейін Мәскеуге оқуға барамын деп армандаушы еді, енді ол арманы адыра қалды, пойыз оны соғысқа әкеле жатыр. Эшелонның үстінде өтіп жатқан өмір түгелдей қозғалыстан тұрады, стансыға келгенде қолдарына шәйнек алып қайнақ су алуға жүгіреді, жауынгерлік құрғақ тамақты қажалайды, Еділ жағасындағы әскери лагерьде үш ай бойы жаттығудан өткеннен бері жолшыбай алуан түрлі әсерге бөленіп келеді. Талайды көрген жырындылар үшін түкке тұрғысыз болғанымен, бұған бейтаныс, әлдебір ерекше нәрсені көрген сайын қасындағы біреуді жеңінен тартқыштап, әлгі нәрсені нұсқап жатады – ананы қарашы! Сондағысы теміржолды сағалаған біреулердің ағаштан қиып соққан үйлері, қамыстың арасынан қылт етіп көрініп қалған көлік, сиырға ер салып мінген әлдебір есерсоқ: қызық екен, сиырға салт мінгенді кім көрген! Ашық далада анадайдан көзге шалынатын зауыттың биік мұржасының ұшар басында мұнайдан алау жағып қойыпты. Сергей осының бәрін түсіндіріп келеді, әлгі аспанға сәулесі түскен биік алау өз бетімен жанып тұр, ілеспе газды сөйтіп жағып жібермесе болмайды; әкесі мұнай өнеркәсібінде жұмыс істеген, онда да өстіп мұржалардан алау жанып тұратын. Әсіресе, қысқы түнде, қар жауып тұрған кезде өте әдемі көрінеді – жапалақтап жауған қар сонау биікте жанып тұрған алаудың жарығына шағылысып ұшқын атады. Жаңа жылда анасымен және қарындастарымен бірге сол алауды қызықтауға баратын, қол ұстасып қар кешкен қандай қызық. Қайтып оралғанда үйдің іші ерекше жылынып кеткендей сезілетін,

балалар тақпақ оқиды, анасы бәліш пісіріп қойған, әншейінде қатал болып көрінетін бухгалтер әкесі де көңілді жүруші еді. Біреулер бұл пірәдардың қайдағы бір бәлішті, тақпақ оқығанын еске алғаны несі деп күлкі қылады, түсінбейді ғой... Өзі майданға бара жатыр!

Тоғыз жолдың торабындағы бір стансыда пойыз жүрісін баяулатқан, ымырт үйірілген кез, кенет Сергей жолдастарының назарын бомба түсіп қираған, сондықтан қосымша жолға әкеп қойған, паровозы да, вагондары да өртеніп кеткен пойызға аударды. Ешкім тіл қатқан жоқ, бәрінің де бомбаның астында қалған пойыз қалай өртенгені, фашист ұшақтарының қалай шабуыл жасағаны, сол кезде бұл вагондарда қандай әбігер болғаны туралы ойлап тұрғаны белгілі еді. Жанталасып жерге секіріп түсіп құтылмақ болғандардың қаншасы оққа ұшып, қаншасы өртеніп өлді екен? Бұлардың көзіне шалынған соғыстың алғашқы көрінісі осы пойыз болатын. Бейне бір зират басында жолыққандай тып-тыныш кездесіп, солай үнсіз қоштасты. Көбісі махоркасының түтінін бұрқыратып үнсіз ойла-нып тұр.

Жолшыбай күлкілі жәйттер де болды, аңғал жігітті әбден келе-ке қылып, бәрі бір жетісіп қалды. Сергей тағы да біреуді жеңінен тартқыштап жатыр:

– Қарашы! Қандай әдемі құдық, көріп тұрсың ба, жаппаның астындағы құдықты айтамын, қақпағы қалай әсем безендірілген! Сұлулық деп осыны айт!

Дереу әлдекім қағызға жауап қатты:

– Құдықты, оның әсем безендірілген қақпағын қайтесің! Өзің соғысқа кетіп барасың. Одан да сол құдықтан су алып жатқан қызды айтпайсың ба. Ішкөйлекпен жүргенін қарашы, денесі әбден күнге тотығып кетіпті, түрі қандай, бөксесін айтсаңшы! Ал сен құдық дейсің! Әй, пірәдарым-ай, сенің орныңда болсам, эшелоннан секіріп түсіп қасына жетіп барар едім, дезертир қылып шығара ма деп қорқамын!

Бәрі мәз болып қалды.

Оның осындай адам екенін жұрттың бәрі салғаннан-ақ біліп

алғанын айта кету керек аңғал, көңілі пірәдардай таза, балғын балалықтан арыла қоймаған – қарамайтын нәрсеге қарап, көрмейтін нәрсені көреді, бойы да, сойы да ешкімнен кем емес, ақылсыз деуге де болмайды, бірақ Сергей көп жағынан әлі де бала болып қалған сияқты еді, ұялшақтығы да бар, мінезі де қызық. Кейде бұл жөнінде Сергейдің өзі де қамыға ойлап қояды, мұның қатарлары адам қызығарлықтай тез есейіп кетті, бірқатары әйелдермен де емін-еркін, ашық сөйлесе береді. Бұл болса – мынау! Махаббат тәрізді бір оқиганы бұл да басынан кешкен, соның өзі де сорақылау аяқталды.

Кешіе вокзалдан аттанғалы тұрғанда қызық оқиға болды, күлкілі деуге де келеді, әлде керісінше ме екен... Жол бойы сол оқиға ойынан шықпай қойды. Осының бәрі мұның кім екенін, періштедей пәктігіне қоса ашықауыз, босбелбеулігін көлденең көк аттының өзі бірден аңғарып қоятынынан сияқты...

Оқиға былай басталған, бұлардың бөлімі жолға шығатынын кенеттен дабыл қағылғандай-ақ таң атар-атпастан хабарлады. Неге бүйтіп тездеткенін кім білген, бұйрық солай. Соғыс кезінде бәрін де соған сілтей салуға болады. Бұйрықтың аты – қашан да бұйрық. Дереве жолға жинала бастады. Көп ұзамай қала маңындағы лагерьден бүкіл жаяу әскер рота-рота болып жолға шықты. Саратовтың шеткері көшелерімен стансыға қарай тартып келеді... Лек-лек әскердің арасындағы бірқатары Саратовтың өзінен шақырылғандар. Біреулері туып-өскен үйлері мен жатақханаларының, кешіе ғана өздері еңбек еткен фабрикалардың қақпасының жанынан өтіп бара жатыр. Мұндайда қалай үн-түнсіз кете берерсің. Бәрі осыдан басталды. Әрине, ешкім де сапты бұзып, жүгіріп шыға алмайды, ондайға командирлер жол бере қоймас, көпшілігі жаздың күні ашық тұрған терезелерден туыстарымен, жақын-жуықтарымен қоштасып қалу үшін айғайды салып-ақ келеді. Басқалары көшедегі жүргіншілерден сәлем жолдап жатыр. Бала деген қандай шапшаң, ілезде жан-жақтағы ауалардан жүгіре шыққан жүгермектер жұрттың бәрін елең еткізіп шуылда-сып кетті: «Солдаттар келе жатыр! Қызыләскерлер соғысқа кетіп

барады!» Енді әйелдер шұбырып кетті – майданға аттанып бара жатқан жауынгерлердің әйелдері, ана-қарындастары, көршілері! Бәрі жан-жақтан қаумалап еріп келеді, құдды бұларды арнайы күтіп тұрғандай: біреулері аяғына шәркейін сұға салған, енді біреулері оған да үлгермепті, жаны қалмай жүгіріп келеді; бір әйел басын жуып болған соң құрғатып сүртіп те үлгермепті, сүлгісі сол күйі қолында жүр; біреуінің жыртық юбкасын ауыстыруға да мұршасы болмапты. Етігінің өкшесін шірей қадап, сап түзеп адымдаған жауынгерлермен қапталдасып емпеңдеп келеді, қоштасарда ақыл-кеңестерін айтып жатыр, соғысқа аттанған азаматтарына Құдайдың өзі жар болсын деп жапырласып тілек білдіреді; сол сәтте олардың бәрі жақын туыстай көрініп кетті; бәрі де бұларға үйлеріне, Саратовқа, Еділ бойына, туған өлкеге жеңіспен оралуды тілейді, бір кейуана еңкілдеп жылап жүр, өзі «Сталиннің даңқы арта берсін!» – деп ұран тастап қояды. Стансыға жақындай бере естерін жигандай болды, қоштасардың алдында бәрі жыламсырап, бейшара күйге түсті де қалды, өздері туралы, бастарына түскен қайғысы мен тағдыры туралы енді ғана ойланғандай, майданға жол шеккен осы ер-азаматтармен мәңгілікке қоштасып тұрғандарын сезгендей, қоштасарда бәрінің де қайғы-мұңы көмейіне кептеліп қалды, енді олардың бар өмірі соғыстың құрбанына айналмақ, талқаны таусылғанға дейін жесірліктің ащы дәміне тұншығып, сол бір кермек күйікті талмаумен ғұмыр кешпек...

– Кәне, әйелдер, айғайламаңдар! Жүруге кедергі келтірмеңдер! Тараңдар бәрің!

Командирлердің жекіруі де, өтініп, алдаусыратуы да оларға еш әсер етпей қойды. Бәрі сол күйі жүре берді – солдаттар сап түзеген, қапталында дедектеген әйелдер мен шуылдасқан балалар, Саратовтың жағалау бойындағы иір-қиыр көшелерімен біресе қырқаға көтеріліп, енді бірде ойпатқа түсіп адымдап келеді. Біртіндеп Еділден де қашықтай түсті...

Сергий қоштасар сәт мұндай ауыр тиеді деп ойламап еді, өзі де өмірінде алғаш рет көпшіліктің алдында қоштасқалы тұр. Жаны

қиналып тұр, соны білдіргісі келмей, қасында бірге адымдап келе жатқан жгіттер тәрізді өзін сергек көрсетуге тырысып, көзіне көзі ұшырасқан адамдардың бәріне жымыып қойып, қолын бұлғап, оқасы жоқ, бәріне шыдаймыз ғой дегендей сенімді түр көрсетпек болады. Әйтпесе бола ма! Иштей ет-бауыры езіліп барады, тұсысқандарымен қоштасудың да сәті түспеді – әке-шешесі кәрі адамдар, бұл – олардың кенже баласы. Үлкен апасы Қазақстанның Қытаймен шектесетін тұсындағы шекара бекетінде, екіншісі, Вероника осында, Саратовта тұрады, күйеуі майданға кеткен, өлі-тірісі белгісіз, өзінің бөпесі бар, жұмысқа кеткенде баласын соңғы кездері күрт қартайып кеткен анасына қалдырады, әкесі – Воронцов Николай Иванович өмір бойы Еділ бойындағы мұнай кәсіпорындарында кеңсе қызметкері болған, қазір ауруханада жатыр, біраздан бері денсаулығы әлсіреп кеткен. Осының бәрі туралы Вероника бұлар күні-түні әскери ғылымды үйреніп жатқан қала сыртындағы лагерьге хат жазып жіберген. Туыстарымен жолығуға қатаң тыйым салынған болатын, Верониканың жазуына қарағанда, бір өзі жұмысқа да, үйге де қарауы керек, ауруханаға әкесіне барып тұрады, соның бәріне әзер үлгеріп жүргенге ұқсайды. Осы апасы өте елгезек болатын, бәрін біледі, жұрттың бәріне жаны ашып, көмектескісі келіп тұрады. Верониканы ештеңе жасырмайтын ашықтығы үшін де сыйлаушы еді, сол әдетімен хатында да ештеңені жасыру дегенді білмейді. Сергей апасының соңғы хатына жауап жазған жоқ, жазар-жазбасын әлі білмей жүр, ондағы хабар бұған өте жайсыз әсер етті. Апасының сол хатынан кейін өзін қолайсыз сезініп, жан дүниесі алай-дүлей болып кетті. Верониканың қайдан біліп жүргені белгісіз, мұның бұрынғы сыныптасы Наташа туралы жазыпты, мектепте жүргенде оны жұрттың бәрі «Коминтерн қыз» деп атайтын, өйткені Наташа жетінші сыныпта оқып жүргенде Коминтерн туралы, Испаниядағы коминтерн бригадаларының қалай шайқасып жүргені жайында өлең жазыпты, сөйтіп оны Мәскеуге жолдапты, ол жақтан бұған алғыс білдірген хат келіпті, мектеп үшін бұл айтулы оқиға болатын, өзі де Комин-

терннен алған хатын жұрттың бәріне оқуға беруден жалықпайды. Пысық та жігері тасып тұратын сол Наташа-Коминтерн кейін белсенді болып кетті, жиналыс біткеннің бәрінде сөз алады, оны бәрі біледі, өзі де жұрттың бәрін таниды. Тура соғыс басталардың алдында бір оқиға болды. Бір рет екеуі мектептегі сауық кешінде билегені бар. Жұптасып билеп жүргендерге қарап терезенің алдында тұрған, қыздың өзі билеп жүрген жігітін тастай салып, қасына жетіп келгені. «Кеттік, Сережа, сенімен билегім келіп тұр!» деп, қолынан ұстап жетелей жөнелді. Жетекшісіне бағынған пионер сияқты бұл да көне кетті, қыздың бойы мұның иығына әзер жетеді екен. Осынышама жігер қай жеріне сыйып тұр деп таңғаласың. Өзі де тек осы шақыруды ғана күтіп жүргендей екен, қаны бұрқ етіп басына шапты. Екеуі бишілердің арасына қосылып жүре берді. Бәрі де осыдан басталған.

Сергий іштей әлдебір екіұдай сезімге бөленді – музыка ырғағымен теңселіп жүрген көпшіліктің арасында аздап басы айналғандай болды, вальс әуеніне елтіген жұртшылықтан көзге көрінбес отты леп есіп тұрғандай-ақ денесі қызып, тынысы жиілеп кетті, бойын билеп әкетіп бара жатқан құштарлық сезімнен өзі де қымсынғандай, әрі айналадағы адамдардан ұяла ма, мына тобырдың арасынан тұра қашып, Наташамен бірге аспанға ұшып кетер ме еді деп қиялдады, қызды құшағына қысып алып, ешкім көрместей алыс бір жаққа тартып отырса, шіркін! Ал, Наташа-Коминтерн жақсы билейді екен, өзі резеңкеден жасалғандай, денесі әрі жұмсақ, әрі серпінді сияқты, жігітіміз кенет тұла бойын құрсаған қолайсыздық сезімі ғайып болып, жеңілдеп сала бергенін аңғарды, енді екеуінің арасында әлдебір ерекше жақындық сезімі пайда болды – жүрегі дүрсілдеп әкетіп барады, қанша тырысса да басылар емес. Қыз мұны бар болмысымен өзіне тарта түскендей, ыстық демі бетін шарпып, бір-біріне соншалықты жақын жүргенімен, жүзін анық көре алмады, қатты толқығаннан өз-өзіне не болғанын аңдай алмай қойды, кенет қыз мұның құлағына сыбырлады: «Білемін, Сережка, сен мені сүйесің, мен туралы армандайсың да!» – сонда ғана қыздың

көзінде астамсыған күлкі барын байқады, бетін бұған әдейі тақай түседі.

Сергий қатты қысылды, ондайды күтпеп еді, сондықтан не айтарын білмей абдырап қалды, әйтеуір бидің ырғағынан ада-сып қалмағанына шүкір, сол күйі тербетіліп жүре берді. Көше балалары секілді батыл жауап қайтарғысы-ақ келеді, олар мұндайда сасқалақтауды білмес еді, – айта қалса дөп тигізеді, бұл болса бәріне де байсалды жауап беріп үйреніп қалған. Қызды қанишалықты сүйетінін ойлап көрмегенін, сонда да ұнататынын, өте ұнататынын айтқысы келді. Наташа тағы да алдын орап кетті, мұның не айтқалы тұрғанын шынымен біліп қойған сияқты, сол ойын өзгертіп жіберген: «Жауап бермей-ақ қой, Сережа, керек емес, тырыспасаң да болады! Әзілім ғой, – деді қыз музыка ырғағымен теңселіп, басын изеп қойып, – түсінесің бе, мен сенің ойыңды оқып тұрмын, керек десең сен үшін бәрін айтып бере аламын. – Наташа айтқаны анық естілетіндей болуы үшін мұны бишілердің шет жағына қарай икемдеп әкеліп, тоқтай қалды. – Мен кімнің не ойлап тұрғанын біле аламын, – деп жалғастырды сосын. – Аудандық комитетте маған көрегендігің бар екен, комсомол үгітшісі боласың деген. Сенің де ішкі ойыңды анық көріп тұрмын. Сен мені сүйесің және жақында осыны өзіме айтатын боласың! Сен сондай адамсың. Басқаларға ұқсамайсың. Жайбасарсың. Ой, жайбасарым сол! Сен өз ойыңды айтамын дегенше талай уақыт өтіп кетер. Бәрін біліп тұрмын. Қыздарға ешқашан жақындап көрмегенсің. Солай ғой, ия? Оны да біліп тұрмын! Жасырмай-ақ қой. Көзіңнен көрініп тұр бәрі! Мен сені жақсы білемін. Жалпы, мен бәрін де білемін. Көп ұзамай қыздар соңыңнан жүгіріп жүретін болады. Бұл жақсы емес пе! Байқа! Мен – біріншімін! Сен тек менімен бірге боласың! Екеуі қайтадан билеп кетті. Наташаның аузы жабылар емес. – Үнемі бірге жүретін боламыз, – деп жалғастырды ол. – Мен жиналыстарда сөз сөйлеймін, сен газеттерге мақала жазасың, сөйтіп журналист болып шыға келесің. Бұл сенің қолыңнан келеді, білемін ғой. Түсінесің бе, мен алғыр адаммын, жұртты сөзіме

ұйыта аламын, сен – ақылдысың, маған сондай жігіт керек. Түсініп тұрсың ба?»

Міне, осындай әзіл-шыны белгісіз әңгіме болған, бұл туралы шынымен ойлану керек пе, әлде ұмытқаны жөн бе, оны да білмейді, сол түні Сергей таң атқанша ұйықтай алмай шықты, бейне бір электр тоғы соққандай есеңгіреп қалыпты. Содан кейін қызға хат жазбақ болған, кейінірек жыртып тастады. Байсалды түрде хат жазған орынсыз болып көрінді, қыздың көңілін таппақ болып, ермек үшін хат жазу Сергейдің өзіне қызық емес.

Арада біраз уақыт өткен соң ғана сабасына түскендей болды. Мектепті бітірген соң пединститутқа оқуға түсті, сол жазда соғыс басталды, екеуі бірер рет жолығып қалған, оны-мұныны айтып біраз тұрды, махаббат туралы бір ауыз сөз айтылған жоқ. Сергей әр жолы сондағы би кешінде басталған әңгімеге қайта оралармыз деп күтеді, өзі ишара білдірген емес, қыз да үндемей қойды. Ең дұрысы, сол оқиганы ұмытуы керек еді, әскер қатарына шақырту алған кезде бәрі керісінше болып шықты. Сергей қанша тырысқанымен өзін-өзі көндіре алмай қойды, сөйтіп қыздың пәтері орналасқан көп қабатты үйдің қасынан қалай шыққанын өзі де білмей қалды, көңілі алабұртып, толқып барады, қайтып кетсем бе деп бірнеше рет оқталды, бірақ соған шамасы жетер емес, ақыры жолықты – қыз үйіне қайтып келеді екен. Әңгіме өте сылбыр өтті. Бейне бір сөніп қалған ошақтағы қоламтаның әлсіз жылуы тәрізді. Отты қайтадан лапылдата түсу үшін құрғақ отын керек қой. Сергей өзінің әскер қатарына алынғанын, қоштасуға келгенін айтты. Қыз бұл хабарды селсоқ қабылдады, қазір жұрттың бәрін әскерге шақырады, жаппай шақырту жүріп жатыр ғой. Өзі асығыс екен, тығыз жұмысы бар, хат жазып тұруға уәде етті. Дала поштасының мекенжайын тезірек салып жіберерсің. Сергей қуанып қалды, құдды тек сол үшін келген сияқты, хат жазысып тұруға уәделессе болды, өйткені, көзбе-көз сөйлескендей емес, хатта бәрін ашып айтуға болады. Әшейінде айтуға батылың жетпейтін сөздерді хатқа жаза аласың ғой. Қатарынан үш рет хат жазды,

алайда жауап келмей қойды. Не айтарын, қыздың хаттарына қалай жауап қайтарарын мұқият ойластырып қойған. Содан жауынгерлік өмірдің күнделікті қарбаласымен жүріп, үміті де өше бастады, кенет Вероника апасының соңғы хатынан Наташа-Коминтерн жасы өзінен біраз үлкен, осыдан бір жыл бұрын әйелі қайтыс болған, майданға шақыруға жатпайтын арнайы рұқсат қағазы бар бір кісіге күйеуге тигелі жатқанын білді, апасы соның бәрін қайдан біліп қойғанына таңғалды. Одан әрі Вероника былай деп жазыпты: «Сережа, қымбатты інім, соған бола көңіліңе кірбің түсіп жүрмесін. Сені білемін ғой, неше түрлі романдарды оқи беруші едің, бәріне сол кітаптардың тұрғысынан қарайсың, енді жабырқайтын шығарсың. Өйтіп бекерге қиналып жүрме. Түсінесің бе, ол екеуің мүлдем бөлек адамсыңдар. Табиғаттарың кереғар жаратылған. Оны да кінәлама, күйеуге тимек болса, бұл оның өз шаруасы. Ол сенің теңің емес. Маған сенуіңе болады. Тек өзің аман-есен қайтып оралсаң болды, соғыс тезірек аяқталса екен, сенің де, саған ғашық болған қыздың да бақытты боларына сенімім кәміл, бұған күмәнің болмасын, Сережа, ішім сезеді ғой. Тек өзің қамығып жүрмесең болды, інішегім. Үйге тезірек қайтып орал... Соғысы түспегір тезірек бітсе екен, сол күнді көруге асығып жүрмін...» Хатта осыны жазыпты. Түптеп келгенде, соншама қиналып, жабығатындай Наташа-Коминтерн екеуінің арасында ештеңе болған жоқ қой. Апасы мұны тыныштандыруға тырысып бағыпты.

Наташа екеуінің арасындағы осы бір сәтсіз аяқталған оқиға бұл үшін өткеннің үлесінде қалған, көрген түстей көмескі тартып, он тоғыз жасында өмірден алған әлдебір сабақ қана болып қалды. Сөйтіп соғысқа аттанды, көкірегінде екіұдай сезім қалды, бір жағынан қынжылып, екінші жағынан өмір тәжірибесі жоқ, аңғал да ашық көңілі сеніп қала жаздаған сол бір жәйтті ұмытқысы келеді. Міне, енді әскер қатарында шеру тартып, қапталдаса жүгірген әйелдер мен балалардың қоршауында бір кезде бақытты балалық шағын өткізген қаладан майданға аттанып барады. Тек солардың арасында Вероника апасының жоқтығына өкінеді, бұларды шұғыл

түрде майданға жөнелтетінін білсе, соңғы рет қоштасып қалу үшін бәрін тастап жүгіріп жетер еді-ау.

Бұл әлемде ақылға сыймастай ғажайып оқиғалар болып тұрады деген сөз тегін айтылмаған ғой. Мүмкін бұл да сондай оқиғалардың бірі шығар – тағдыр мұның әпкесімен жолыға алмауының орнын ойына да кіріп-шықпаған ерекше жәйтпен толтырмақ болыпты. Бұл туралы ол вагонға мініп, біраз тынышталғаннан кейін, жолда келе жатып ойына алды.

Жауынгерлер вокзалды бетке алып шеру тартып келе жатқанда әр көшеден жүгіріп шығып, әлсін-әлсін бұларға жақынырақ келуге тырысқан әйелдердің арасында кенет бір сыған әйел пайда болды. Қайдан шыға келгенін бір Құдайдың өзі білсін, жазкүндері Саратовта сығандар ылғи толып жүреді. Оның қараторы жүзі, емпеңдеп жүгірген сайын тербетіле түсетін жез сырғасы, иығына түсіп кеткен жыртық-жыртық гүлді шәлісі, етегі жерге шұбатылып жатқан юбкасы бірден көзге түсіп тұрды. Сығанның аты сыған емес пе! Шұбырған адамдарға жолшыбай еріп кетсе керек, енді сап түзеген солдаттардың қасында ол да әлдене деп айғайлап, қолын бұлап, жауынгерлердің арасынан біреуді іздейтін сияқты. Жауынгерлер бір-біріне көзін қысып, бүйірінен түртіп қалып, ана сыған қызы сені іздеп жүр дегендей құлана жымыңдасады. Бір жауынгер оған өзі тіл қатты:

– Әй, сыған қызы, әй, тентек қыз, мен мұндамын! Естіп тұрсың ба? Мен ғой бұл! Бал ашып беру үшін іздеп жүрмісің? – Ол дереу: «Саған кейін аша жатармын, қазір өзіме керек адамды іздеп жүрмін», – дегенде әлгі жауынгер кәдімгідей таңданып қалды. Біраздан соң сыған қызы өзі айтқандай, іздеген адамын тауып та алды.

Шұбырған халыққа еріп жүгіріп келе жатқан сыған қызы тағдырдың сыйға тартқан көрегендігімен бе, әлде өзінің таңдауы сол болды ма, әйтеуір әлгі айтқан адамын тез тапты. Біреулер таңданып қалды, басқалары мырс етіп күліп жіберді – сыған қыздың таңдаған адамы Сергей болып шықты. Оның таңдауы неге соған

түсті екен? Қатарласа жүгіріп келе жатып, сыған қызы Сергейге арнай сөйледі:

– Тыңда, жігітім! Жас жігіт, саған айтамын, әй, қасы қап-қара жігіт, бері шетке шық, қолыңды бер маған, жолыңа бал ашайын, бақытыңмен қашан жолығатыныңды білетін боласың!

Сергий саптың шетінен санағанда үшінші қатарда келе жатқан. Мәселе оның қай қатарда болуында емес, осындай ерсі жағдайға нақ өзінің тап болуында еді, әуелі не істерін білмей абыржып қалды. Мұндайға алғаш рет жолығып тұр, осы уақытқа дейін не бал ашқанды, не сәуегейлік жасағанды көрген емес, үй-ішіндегілер де мұндайды білмейтін – әкесі карта ашпақ түгіл, ойнап та көрмеген, шешесі де ырым-жырымға сене бермейді, мына пәле қайдан сап ете түсті!

– Қажеті жоқ! Мен ондайға сенбеймін! – деді сасқалақтап, сыған қызын ренжітіп алдым ба деп күлімсіреп қарап қойды, ығын қомдап, бүйтіп бас тартқаным дөрекілік болды-ау, кешірім сұрауым керек пе еді деп қобалжып келеді; не үшін кешірім сұрамақ, оның үстіне серіктері де мазақ қыла бастады – сыған қызының кімге бал ашпақ болғанын қараңдар, біздің пірәдарды таңдапты. Енді кімді таңдаушы еді! Өзі Құдайға сенеді, одан артық не керек!

Сыған қызы да тықақтап қояр емес:

– Тыңда, жігітім, тағдырыңнан бас тартуға болмайды, бұл үлкен күнә!

Қасындағы жігіттердің біреуі қағызға таныстырып қойды:

– Оның аты Сергей болады.

– Сергей? Әй, Сергей, қымбаттым, қара қасты жігіт! Айтып тұрмын ғой саған – бұл сенің тағдырың, одан бас тартқаның дұрыс емес. Сергей, өзің жап-жас екенсің, алдыңды болжап берейін саған! Шын көңіліммен бал ашпақпын. Бәрін тура айтамын, ештеңені жасырмаймын!

Енді біреулер оның өзіне дүрсе қоя берді:

– Жолды бөгеме, сыған қызы! Асығыс екенімізді көріп тұрсың ғой.

– Бөгемеймін, жігіттер, мен тек алақанына бір қарасам болды, сосын жүре берсін!

– Жетер енді, жалықтырып жібердің, бөгет болма деп айттық қой саған!

Сыған қызы онша жас та емес, кексе әйелге де жатпайды. Сергейдің байқауынша, жүзінде әшейіндегі қулық та жоқ сияқты, керісінше, ақжарқындық пен жанашырлық байқалады, тура Вероника апасы сияқты. Вероника ылғи біреулерге жақсылық жасағысы келіп тұрады, сондықтан үнемі мұрнына су жетпей жүгіреді де жүреді. Ия, көзі ме екен, дұрысы, адамға көз тастауы болар, Вероникаға ұқсайды екен, әлде бұған солай көрінді ме, өйткені ол: «Мен саған апаң ретінде айтып тұрмын! Сен маған туған інімдейсің!» – деп те салған.

Сыған қызы көпшілікке араласып, көрінбей кеткен кезде Сергей өзін тағы да жайсыз сезінді, соншама ұялғаным не, айтқанын тыңдай салуым керек еді деп өзін-өзі кінәлап та қойды. Мұнысы онша жақсы болмады-ауі.

Бұл кезде стансыға да келіп қалған болатын, ротадаң соң рота, взводтаң соң взвод, шеру тартып жетіп келді, жауынгерлерге еріп келген Саратов халқы шуылдап-гуілдеп кетті. Жүк вагондарынан жасақталған эшелон теміржолдың бойында дайын тұр екен, есіктерін айқара ашып тастапты. Өзінің ұзынын-ай, шеті-шегі көрінер емес. Майданға осы вагондарға мініп аттанатын болды.

Сапардың алдындағы әбігер басталып кетті, қай взводқа қай вагон бөлінгенін анықтағаниша пойызды бойлап ерсілі-қарсылы біраз сабылды, әйелдер мен балалар да аяққа оралғы болып қалар емес, қазір оларды ешқандай күйпен қуып жібере алмайсың.

Пойызға отырғызу ұзаққа созылды. Күннің ыстығынан перрон да тарылып кеткендей. Вагонға мінгізу басталғаниша кезек күткен Сергей әлгі сыған қызын ұмытып та кеткендей екен, кенет оның өзі сап ете түсті. Неткен табанды адам, ақыры топырлаған жұрттың арасынан мұны жазбай тауып алды:

– Әй, Сергей! Сені іздеп жүрмін ғой, Сергей-ау! Тыңдап ал мені,

жігітім, тек бас тарта көрмі. Тағдыр маған сенің жолыңа бал ашуды бұйырып тұр. Бетімді қайтарма, соғысқа бара жатырсың, болашағыңды біл.

Сергийдің өзі де қуанып қалды:

– Жарайды. Егер осы айтқаның рас болса, аша бер балыңды, – деп жолқапшығын жерге қойып, иығындағы автоматын түзеді, оң қолының алға созып, алақанын жсайды.

Сөйтіп пойызға отырардың алдында, қаруластарының көз алдында әйгілі сәуегейлік те жасалды. Сыған қызы мұның алақанындағы сызықтарға үңіліп біраз тұрды, әлденені күбірлеп, ерні жыбыр-жыбыр етіп, басын шайқап қояды:

– Ой, тоқта! Алдыңнан бұрын-соңды адам баласы естіп-көрмеген сұрапыл шайқас күтіп тұр. Ой, тағдыр, тағдыр! Тек аспандағы күн ғана қанға боялудан аман қалады... Үстіндегі адамынан айырылған ат әлдеқайда шаба жөнеледі, – деп сыбырлады ол ешкімге көз тоқтатпастан, содан кейін Сергийдің көзіне тура қарап тұрып былай деп қосты: – Бір қызға ғашық болып, бетің қайтып қалған екен. Соған қайғырып жүрсің, мұның бекер болған. Өзің ақ қағаздай тап-таза, күнәдан пәк екенсің.

Қызық көріп, жиналып қалған солдаттар тағы да дуылдасып кетті:

– Бұл түсінікті ғой, бейкүнә бала ғашық боп қалыпты, одан не пайда!

– Не пайда дейді ғой! – деп екіншісі жорта қорғаған болып жатыр.

– Сендерге күлкі керек. Ал біздің пірәдар жазықсыз жапа шегіп жүр! Әлгі қыздың өзі мекер болып тұр ғой, құйрығын бұлғаң еткізген де тайып тұрған! Біздің жігіт күнәдан пәк күйі қала беріпті!

– Тыңдама бұларды, одан да мені тыңда, – деп сыған қызы мұны тағы да өзіне қаратып алды. – Енді сол алақаныңды көрсет, сосын менің айтқанымды тыңда.

Сергийдің сол жақ алақанын да мұқият тексеріп шыққан сыған қызы бір сәт үнсіз қалды да қуана тіл қатты:

– Ажалдан аман қаласың! Өзім де біліп едім! Жүрегім сезіп еді. Міне, көріп тұрсың ба – ажалсыз адамсың сен! Жұлдызың жоғары екен! Білгенмін осыны! Сондықтан да соңыңа еріп келдім!

Бәрі қозғалақтап кетті. Сергей ыржалақтап күле береді, мұндайда не істеуге болады өзі – қуана ма, әлде бәрін күлкіге айналдырып, әдейі басын иіп тәжім ете ме, қолын тарта беріп еді, бір есіріктің жетіп келгені. Кузьмин деген есерсоқтау біреу бар-тұғын, өзі мылжың, әрі қытымыр, жұрттың аузындағы сөзін аңдып, тиіседі де жүреді. Қашан көрсең ақыл үйретіп жүргені.

– Тоқта, тоқта, қымбатты сыған қызы, мұның қалай? – деп басын шайқап қойды ол. – Өзің басқа жаққа бұрып барасың ғой. Ажалсыз деген не сөз? Сен бірдеңе түсіндің бе? Ажалсыз адам бола ма өзі? Мұндайды кім естіген? Жұрттың бәрі ажалды, тек бұл ғана ажалсыз, ә? Қызық екен! Біз де қыдырып бара жатқан жоқпыз, соғысқа аттанып барамыз. Онда кім өліп, кім қалатынын ешкім біле алмақ емес. Майдан даласында ажал деген сенің кімге бал ашып, кімге ашпағаныңа қарай қоймас. Бәрін қырып салар. Кімді алдап тұрсың сен?

– Алдағаны несі, мен тек алдағы тағдырды болжап тұрмын. Оның маңдайына ажалсыздық жұлдызы жазылған. Тағдыры сондай, – деп сыған қызы да сөзінен танар емес. Содан кейін бәрінің көңілін табатындай бір сөз айтты, бірақ соны түсіне қойған адам аз болған сияқты. – Тағдыр ажалдан да биік тұрады. Тағдырдан тағдыр бастау алады, ажалдың соңына ештеңе ере алмайды. Мына жігітке тағдыры ажалсыздық жұлдызын сыйлапты, маңдайына жазғаны сол... Жұлдызы мәңгі жарқырап тұра бермек!..

Кузьмин тағы біраз күңкілдеп, жиналыста тұрғандай қолын шошаңдатып, сығандардың сәуегейлігі түкке тұрмайтынын дәлелдемек болып еді, неге екені белгісіз, солдаттардың оған емес, сыған қызының болжамына сенгенді артық көріп тұрғаны байқалып қалды. Аттанар уақыт болып, вагонға отырғызу басталған кезде көпшілігі әлгі сыған әйелдің қолын қысып қоштасып жатты, ол да пойыз орнынан қозғалғанға дейін перроннан кетпей қойды, содан

кейін де вагондардың соңынан жүгірген әйелдер мен балаларға қосылып, біраз жерге дейін еріп келді, Сергейге қолын бұлғап қоштасып жатыр, сөйтіп стансыдан шыққан эшелон әбден көзден таса болғанша қалмай қойды...

Күн ыстық болатын. Сол түні жол бойы ұйықтай алмай шықты. Қараңғы түнде вагон дөңгелектерінің сартылы мен паровоздың жүректі сыздатып, әлдебір мазасыздыққа бастайтын созылыңқы гуілі ғана естіледі. Тарихтың толқыны айдаған жаңқадай болып, әлемдік қырғынға аттанып бара жатқан Сергейдің ойына неше түрлі жәйттер оралды. Арасында әлгі сыған қызының айтқандарын да еске алып қояды. Қайдан тап болды өзі, сәуегейлігі де қызық екен. Әсіресе: «Тек аспандағы күн ғана қанға боялудан аман қалады... Үстіндегі адамынан айырылған ат әлдеқайда шаба жөнеледі», – деген сөзін ұмыта алмай қойды. Бұл не дегені екен, нені білдіреді бұл? Жұмбақ әрі түсініксіз. Тек аспандағы күн ғана қанға боялмайтындай соншама не болуы мүмкін? Ал үстіндегі адамынан айырылған ат ше? Бұл нені білдіреді? Ажалсыз жұлдыз деген не? Қандай жұлдыз ол? Оның бұған не қатысы бар? Не бұл? Қайда екен сол жұлдыз? Қай маңда орналасқан? Әлде осының бәрі әшейін әңгіме ғана ма? Солай шығар. Адам мен жұлдыздың бір-біріне не қатысы бар? Егер аспандағы жұлдызды айтса, ол қайда, біреу қайда? Бұл жерде ешқандай байланыс жоқ қой. Жұлдыздар өз жайымен жүр, адам да өз бетімен өмір сүреді. Бірақ тағдыр деген бар емес пе? Тағдырдан тағдыр бастау алады деп не еді... Ал тағдыр деген не? Тағдыр қалай тағдырдан бастау алады? Бұл қалай болады екен сонда?..

Дөңгелектер үздіксіз сартылдап келеді. Сөрелерге киімішең жата кеткен солдаттар қорылға басып жатыр. Есіктің саңылауынан бірде жылт етіп ай көрінеді, енді бірде бұлтқа сіңіп жоғалады, жұлдыздар да пойызбен жарысып келеді...

Бір қызығы, сыған әйел Наташа-Коминтерн туралы, оған хат жазғанын, бұдан түк шықпағанын қайдан білді екен? Бәрі дәл келіп тұр. Оның айтуынша, бұл бекер қамығып жүр екен. Демек, қайғырудың да бекер болатыны зой. Алдан не күтіп тұр екен?

Майданда не болмақ? Қорқынышты, әрине. Саратовта соғыстан жараланып қайтқан майдангерлермен жолыққаны бар, солардың әңгімесін қызыға тыңдаушы еді. Енді мұның не екенін өз көзімен көретін болды...

Дөңгелектің сартылын тыңдап үнсіз жатыр, ұйқысы келер емес. Әр адамның да өмірін анықтап, болашағын белгілеп қоятын бір тылсым күш бар-ау, тағдыр деген сол шығар деп ойлады. Оны тағдыр деп атаған біреу бар ғой, әйтеуір. Оның бұйрығын ешкім өзгерте алмайды және мұны түсіндіріп бере алатын да ешкім жоқ. Сол тағдырдың өзі қайда болады екен? Соғыс та тағдырдың ісі шығар, әлде кімнің өмір сүріп, кімнің өлетіні, кім жеңіп, кім жеңілетіні де сол тағдырдың бұйрығымен бола ма екен? Солай болуға тиіс. Міне, бұлар да тағдырдың айдауымен соғысқа, майданға аттанып барады. Эшелонға тиеліп, ағаш сөрелің үстінде жатысы мынау, пойыз болса бұларды фашистермен арадағы қанды қырғынға апарып салу үшін бар жылдамдығымен жүйткіп келеді. Ол жақта не күтіп тұр? Тағы да тағдыр ма? Өле ме, аман қала ма? Кімнің кімді жеңері де осыған байланысты-ау, сірә. Ия, кім көбірек өлтірсе, сол жеңеді. Соғыстың тезірек аяқталуын, қарны тоя тамақ жеуді бәрі де армандайды. Вокзалға бара жатқанда көшедегі әйелдер мен балалар осыны айтып айғайлаған. Бұл үшін соғысқа түсіп, жауды көбірек қыру керек, соғысты тезірек аяқтау үшін жеңіске жету қажет. Солай болып тұр. Үйде де әкесі мен шешесі осы тұрғыда дауласып қалушы еді. Бұған әскер қатарына шақырту қағазы келгенде екеуі әжің-күжің әңгімелесіп, таңертең әскери комиссариатқа кешігіп қалмау керектігін айтып, жолға нені алып, нені дайындауға болатынын ойластырып тұрған, кенет шешесі орындықтың шетіне отыра кетіп, екі қолын кеудесіне қойып, жалынышты үнмен былай деді: «Сереженька, тек ешкімді өлтіре көрмеші, біреудің қанын төгіп жүрмеші, балам!»

Бұл не дегені? Байқамай айтып қалды ма, әлде бұрыннан ойлап жүргені ме? Анасының әлдебір алыс сапардан оралып, табалдырықтан жаңа ғана аттап тұрып, жол бойы ұзақ

ойланғандай-ақ, бетіне үңіліп тұрып айтқан осы сөзі енді ешқашан ұмытылмастай болып, жадында мәңгі жатталып қалды. Өзі де анасын өмірінде алғаш рет көріп тұрғандай, бұрын нұрланып тұратын аялы жанары суалып, бетін де әжім торлап, қартайып кеткенін, үстіндегі сәтен көйлегі мен иығына жамылған түбіт шалісі әбден ескіргенін қазір ғана байқады. Баяғыдан бері, Еділ бойындағы мұнай өнеркәсіптерінің бірінен-біріне ауысқан әкесімен бірге ел кезіп жүрген уақытта, ол кезде бұл жалаңаяқ жүзгірген бала болатын, шешесі қос бұрым етіп өрген қалың шашын төбесіне түйіп қойған, сымбатты да сүйекті келген, үйдегі күйбең тірліктен, балаларға қараудан, олардың сабағын қадағалап, өмір бойы диабеттен зардап шегіп келе жатқан күйеуінің жағдайын ойлаудан бір қолы босайтын байғұс әйел – сол қиындықтың бәрін күндердің бір күнінде, жалғыз ұлын соғысқа аттандырар алдында әлгі сөзді айту үшін бастан кешкен бе деп айран-асыр қалды. Анасының «соғыста ешкімді өлтіре көрмеші, ешкімнің қанын төгіп жүрмеші» деп тілек білдіруінен қатты қысылды, күмілжіп, не айтып тұрғанын өзі де бағамдамастан міңгірлей берді:

– Не айтып кеттің, мама! Бұл әңгімені қояйықшы. Мен әскер қатарында боламын ғой, – деді де, сөзден жалтармақ болып икафтағы оқулықтары мен басқа да кітаптарды қарай бастады. – Мама, мұнда кітапханадан алған кітаптар бар еді, соларды бөлек шығарып қояйын, Вероника апарып өткізе салсын.

Әлгі әңгімеден бәрібір құтыла алмады, өйткені, енді әкесі араласқан болатын. Николай Иванович қашан да ойындағысын тура айтатын, тіптен қызбалау деуге де болады, сәл нәрсеге айтысып шыға келетін, басышлармен ешқашан тіл табыса алмай, бауыры ауыратыны да сондықтан шығар.

– Өлтірме деген не сөз? – деп дүрсе қоя берді ол. – Өлтірме, қан төкпе деп қалай айтып тұрсың! Мынауың қызық екен! Әлде балаңның қайда бара жатқанын ұмытып қалдың ба? Соғысқа кетіп барады. Сен де, мамасы, кейде аузыңа келгенді айта саласың, – деп бір тоқтады да, бөлмені шарлап темекі іздей бастады. Шешесі

оның темекісін тығып қоятын, толқыған кезде шылым шекпесе басыла алмайды, махорканың көк түтінін құшырлана жұтқан соң ғана сабасына түседі. «Жүдеулігің мен мінезіңнің шатақтығы да темекіні қоймағанның кесірі» деп, шешесі ылғи ұрсып отыратын.

– Тек көп шекпеші, Коля, – деді ол күйеуіне бұрылып, – өзіңді аясаңшы. Көк түтінді қашанғы бұрқырата бермексің.

– Ия, әлгі сөзіңнен кейін қалай шекпессің, Сергей болса майданға кетіп бара жатыр, сондағы үйреткенің осы ма? Ол жақта не бітірмек сонда?

– Сондықтан да айтып тұрмын. Мейлі, бұл сөзімнің ақ-қарасын Құдайдың өзі шешсін. Бәрінің айтатыны сол – өлтір, қыр, жой! Жауларымыз бізді өлтіреді, біз оларды қырамыз! Содан кейін қалай өмір сүрмекпіз, әлде жер бетінде ылғи кісі өлтірушілер ғана қалмақ па? Менің айтып тұрғаным мынау – әлде мені түсінбейді дейсің бе? Әрине, сен оны өлтірмесең, ол сені өлтіреді, қалай өлтірсең де бәрібір кісі өлтіруші болып шығасың. Анатолийге, күйеу баламызды айтамын, не болғанын білмейміз, өлтіріп кетті ме, әлде өзі басқаларды өлтіріп жүр ме? Бұл туралы Вероникаға бір ауыз сөз айтуға батылым бармайды. Ең болмаса, көңілімде жүрген ойымды ұлыма айтпаймын ба! – Сөйтіп, үнсіз егіліп жылап жіберді, өксігін баса алар емес, өз сөзіне өзі жауап таппай отыр, бірақ сол пікірінен айну үшін жеткілікті дәлел де таба алар емес.

– Міне, солай, – деп жалғастырды әкесі кінәлай сөйлеп, – бұл сөзің қайда апарып жеткізетінін білесің бе өзің? Мұндай теріс үгіт жүргізгенің үшін халық жауы етіп шығарады да Сібірге, айдап жібереді! Мұнда дүниежүзілік соғыс жүріп жатыр, кімді кім жеңері белгісіз, біз бе – олар ма? Ал сен өлтірме дейсің! Әлде туған ұлыма менің жаным ашымайды деп ойлайсың ба? Немесе Анатолийға? Ау, одан басқа амалың кәне? Солдат өз отанын қорғайды, оған сондай бұйрық берілген. Солдат жауының көзін құртса – өлтірсе, бұл оның бұйрықты орындағаны, жауынгерлік парызын өтегені, мұны қаһармандық дейді, сен қалай ойлап едің!

Шешесі үндеген жоқ, ұлының зат қапшығының жыртығын

жамап отыра берді, әкесі енді өзінің жастық шағын еске алып кетті, ол кезде өзі де қазіргі Сергей сияқты, он тоғыз жаста, бірінші дүниежүзілік соғыста сұңгуір қайықта теңізші болған. Түптеп келгенде, әкесінің айтпағы – дұшпан әскерін өлтіру деген ең маңызды әрі ең дұрыс іс. Мысалы, кезінде өзі де Балтық теңізінде сұңгуір қайықпен жасырынып барып жау әскері тиелген тасымал кемесін суға батырған. Әуелі судың астымен дұшпанның кемесінің ізінен ұзақ уақыт бойы еріп отырыпты. Содан кейін торпедамен шабуыл жасаған. Бәрі сәтті аяқталыпты, екі торпеда да нысанаға дөп тиіп, жау кемесінің жақтауын опырып жіберген. Кемеде өрт шығып, біртіндеп бата бастапты. Бұлар сұңгуір қайықпен дереу тереңге жасырынған, бір сағаттан кейін қайтадан көтеріліп, перископпен су бетінде не болып жатқанын бақылапты. Әйдік кемеңіз тұмсығы көкке қарап, жартылай батып үлгерген екен, айналасында суға батып-шығып талай адам жанталасып жүр.

Перископпен қараған, әрине, командир мен аға офицерлер ғана, байланысшылар солардың айтқанын минут сайын Кронштадтағы ставкаға хабарлап, Морзе әліппесімен әскери тапсырманың мүлтіксіз орындалғанын жеткізіп жатты, ал тапсырма дегеніміз – бұйрық. Жауды жоюға бұйрық берілді ме, – орындау керек!

Әуелі суға батып бара жатқан адамдарды тек перископпен ғана бақылап тұрған. Содан кейін, жау кемесі суға толық жұтылып жоқ болған соң айнала төңіректе сұңгуір қайыққа ешқандай қауіп жоқтығына көз жеткізіп алып, сосын судың бетіне көтерілді. Бәріне түгел жоғарыға шығуға бұйрық берілді, бүкіл экипаж палубаға көтеріліп, командирдің алғысын тыңдауға жиналды. Айналада жау әскері суға батып жатыр, өздерінің қатары селдіреп қалыпты. Біреулері сұңгуір қайыққа жақындағысы келеді, жүзіп жеткендерін қолдарындағы наганды ұмсына созып, атып өлтіріп жатыр... Олар теңіздің жал-жал толқындарына жұтылып кетуде, қас қарайып қалыпты, бұлар қайтадан суға батып, теңіздің түбіне қарай төмен түсті...

Соғыс деген осы. Соғыста кім көбірек өлтірсе – сол жеңеді,

ал жеңген жақтыкі қашан да дұрыс. Қашан да солай болған және солай бола бермек.

Шешесі дауласқан да, қарсылық білдірген де жоқ. Тек құптамағандай басын шайқап қойды. Сосын көршілері қоштасуға кірді, апайы мен жиендері де келіпті. Вероника да жұмыстан жетіп үлгерген екен, дереу мамасына көмектесе бастады, оны-мұныны әңгіме етіп бәрі түн ортасына дейін отырды.

Ата-анасының екеуіне де жаны ашиды – анасы ешкімді өлтіре көрмеші деп өтінсе, әкесі өзіңді өлтіріп тастамауы үшін жауларды көбірек өлтір дейді. Бұрын күнделікті үй тіршілігі болып көрінетін жәйттердің қадірін тек жолда келе жатып қана ұқты, соның бәрінен айырылғанын ойласа жүрегі шанышып кетеді. Сәт санап өткен өмірі артта қалып барады. Еділ өзенінің Саратов маңындағы жарқабақты жағалауын еске алды. Жазғы маусымда қыдыратын жерлері, жасыл желекке малынған аралдар, күн сәулесіне шағылысып жарқыраған өзен суы, желкенді қайықтар. Әсіресе, бала кезінде Сергей өзенді кесіп өтетін теміржол көпіріне барғанды ұнататын. Көпір тым-тым биікте болатын, басыңды шалқайтып қарамасаң көре алмайсың, төменде, өзеннің жағасында тұрып, көпірмен сатыр-сұтыр өтіп жатқан пойыздарды сағаттар бойы қызықтап тұра беруші еді, вагон дөңгелектерінің дүрсіліне құлақ түреді; көпірдің темірден соғылған жақтаулары гуілдеп, аспан төсіндегі ақша бұлттардың астында дір-дір етеді, сол сәттерде Еділдегі көпірді басып өтіп, әлдебір жаққа, кітаптарда жазылатын зажайып елдерге аттанып бара жатқандардың бақытына қызыға да қызгана қарайтын...

Балалық шақтың тағы бір суреті ойына оралды, жаңа жыл түні үй-ішімен түгелдей тік көтеріліп, қар басқан даланы кесіп өтіп, ұшар басындағы алауы жарқырап жанып тұрған мұнай құбырларын қызықтауға баратын, аяқтарына пима киіп алған. Жанды құбыжықтай құйқылжи алаулаған оттың жарығына шағылысып, жапалақтай жауып тұрған қар түйіршіктеріне де жан біткендей көрінеді. Ашқарақ от баяу ғана қалықтап қонып

жатқан қарды жанталаса жұтып жатыр, оған қарайтын қар жоқ, сол күйі бір қалыппен жапалақтап тұр... От та өшер емес, қардың да басылатын түрі көрінбейді...

Жылдар өте келе көп нәрсе өзгерді, талай қызық келмеске кетті. Енді міне, соғысқа аттанып барады – не жауын өлтіреді, не өзі өледі. Басқа амалы жоқ, тек солай ғана болуға тиіс, соғыстың заңы сондай. Не болса да барғасын көре жатар, соғыстың аты соғыс емес пе. Сергей үнсіз жылап қоя берді, анасын, әкесін, апасы Верониканы есіне алды, ұйқыны соғып жатқан солдаттардың арасында жалғыз өзі үн-түнсіз іштей егіліп келеді. Тағы да баяғыдай қол ұстасып, қар басқан даланы кесіп өтіп түнгі аспанды жарқыратып тұрған алауды қызықтар ма еді.

Дөңгелектер бір қалыпты дүрсілдеп келеді, вагон да ырғаң-ырғаң қозғалысынан жаңылар емес. Түн қараңғылығын сейілтуге тырысқандай болып, оқта-текте шамы жылтырап алдарынан шыға келген әлдебір бекеттердің қасынан тоқтамастан өте шығады. Солдаттар мен қару-жараққа лықа толған эшелон не өліп, не өлтіргеннен басқаны білмейтін қатыгез майданды бетке алып заулап келеді. Өлу сенің еркіңде емес, ешкімнің де өздігінен өлгісі келмес-ау, бірақ нақ сені өлтіретінін қайдан білуші едің. Ал өлтіру – өз еркіңдегі іс, соғыста онсыз тағы болмайды. Дегенмен, өлтірсем бе – өлтірмесем бе деп өз-өзіңе қалай айтарсың?

...Дөңгелектер де осы сөзді қайталайтындай: өлім бе – өмір ме, өлім бе – өмір ме, өлім бе – өмір ме...

Кірпігіне көз жасы ілініп қалған Сергей біртіндеп қалғып бара жатып майдан даласын, кескілескен шайқасты көз алдына елестетпек болды, кімді қалай өлтірер екен – атып өлтіре ме, әлде қоян-қолтық ұрыста істікпен шанша ма, жаз бойы Еділ жағасындағы лагерьде бұларға соны үйреткен болатын. Өзін өлтіру үшін нақ сол әрекетті кімнің істейтінін де елестетуге тырысты. Әлі бетпе-бет келіп көрмеген дұшпанын – немісті, фашисті көз алдына келтірмек болады... Мұнысынан түк шықпай қойды – көзі көрмеген жауының қандай боларын елестету қиын екен, әкесінің

әңгімесін тыңдағанда сұңгуір қайықтың қасында суға батып бара жатқан дұшпандарды да елестете алмаушы еді. Олардың бет-жүзін толқын жауып қалатын сияқты. Анықтап көре алмайсың. Жақын келгендерін судан шықпай жатып-ақ атып өлтіруде... Олар тұңғиық теңіз суына жұтылып жоқ болып кетеді.

Дөңселектер дүрсілдеп келеді: өлім бе – өмір ме. Сергей мектепте оқыған неміс сөздерін есіне түсірмек болған, осы сөздің немісше қалай айтылатыны жадында болмай шықты: өлім бе – өмір ме, өлім бе – өмір ме, өлім бе – өмір ме...

Пойыз түн қойнауына сұңгіп барады...

P.S.

«Өлім бе – өмір ме» атты әңгіменің мәтінін Арсен Саманишиннің қағаздарының арасынан тауып алу мен үшін қиынға түскен жоқ. Тек осы әңгіменің жарияланған нұсқасын автордың өзі көре алмағаны ғана өкінішті.

Автор дүниеден өткен соң оқырмандары бұрынғыдан да көбейіп кететіні бар. Сосын Арсен Саманишиннің қойын дәптерінде жазғанындай, бұл әңгімені майдангерлердің зиратында дауыстап оқитын боламын.

Сондай-ақ, марқұм Арсен Саманишин аузынан тастамайтын «Мәңгілік қалыңдықтың» зары да құлағымнан кетпейді! Мен де онымен біргемін...

Елес Жебе-Барысқызы (мен тегімді өзгертіп алғанмын).

Ақпан, 2006.

Брюссель.

КАССАНДРА ТАҢБАСЫ

Роман

(XX ғасырдың күпірліктерінен)

Кассандраға ғашық болып, бірақ оның жүрегінде жауап сезім оята алмаған Аполлон ол қызды қатал жазалап, оның сәуегейлігіне ешкім сенбейтіндей етті...

(Ежелгі грек аңызынан)

Ол екеуімен салыстырғанда, әлі өмірге келмеген, аспан астында істеліп жатқан зұлымдықтарды көрмеген жан әлдеқайда пәк, әлдеқайда бақытты еді.

(Екклезиаст)

I

Бұл жолы да әуелі Сөз пайда болды. Сол бір мәңгі өлмейтін сюжеттегідей.

Содан кейін болған жәйттердің бәрі де сол Айтылғанның салдары-тұғын.

Алайда, осы бір оқыс оқиғаны басынан кешкендердің көпшілігі, кейіннен өмірбаян жазғанда, өмірде өздері куә болған ең бір таңғажайып оқиға ретінде нақ осыны айтамыз деп ойлай қоймаған шығар. Оның үстіне, сол куәгерлердің бәрі осы жәйт туралы естеліктерін: «Сол күнгі таңғажайып оқиға құдды бір шытырман оқиғалы романдағыдай өрбіді» деген сөйлемнен бастайтын.

Бұл рас болатын. «Трибюн» газетінің қызметкерлеріне бас редактордан келіп түскен нұсқауда басқарма мүшелері отыратын қабатта шұғыл өткізілгелі жатқан редколлегия жиналысы кезінде ешқайда хабарласуға, телефон шалғандар мен факс жібергендерге жауап беруге, редакцияға келушілерді қабылдауға болмайтыны қатаң ескертілді.

Бәрі де осы шұғыл жиналыстан басталды.

Газет бетінде мұндай мәлімдеме жариялау деген адамның өңі түгіл түсіне де кірмес! Бірақ, бір тоқтамға келіп, тездетіп әрекет етпесе тағы болмайды. Мәселе осылай қойылып отыр – екінің бірі. Сөйтіп, «барша құрлықтардағы ақыл-ойдың әміршісі» деген атағына шаң жуытқысы келмейтін «Трибюн» де арбалып қалды (кейін бәсекелестері мұны эзәзілдің арбауы десіп жүрді), өйткені, бар гәп мынада болатын – бүкіл әлем халқын естен тандыратарлық тосын хабарды жұртшылықтың назарына ұсыну керек пе, жоқ па? Бұл материалды жариялауға әзірше тек осы редакцияға ғана ұсыныс жасалып отыр, сондықтан олар тәуекелге бел буып, адамзат тарихындағы бұрын-соңды құлақ естіп, көз көрмеген шулы жаңалықты дереу жариялауға шешім қабылдады.

Міне, сол кезде, оқиға енді ғана өрістер алдында редакциядағы шолушылардың бірінің айтқан сөзі біраз адамның есінде қалыпты. «Міне, жігіттер, болды, – деді ол әлгі материал басылған, әлі сиясы да кеппеген газет санын қолына ұстап тұрып, – тарих қиялдан да озып кетті! Бұл біздің, «Трибюннің» арқасында жүзеге асып отыр! Мұндай жетістікке ешкім жете алмайды, басқалар үшін бұл алынбас асу болып қала бермек. Ал, қалғанын көріп алармыз, бұған өмірдің өзі төреші. Бұл қайда апарып соқтыруы мүмкін? Оны көре жатармыз! – Сосын басын шайқап қойып, былай деп қосты: – Дегенмен, әріптестер, мынаны ескертіп қояйын, әркім өз қамын өзі ойласын – бір сағаттан кейін не болатынын ешкім білмейді».

Ашығын айтқанда, оның қауіптенетін жөні бар еді. Мұны бәрі де түсінді. Сол күні редакциядағы көңіл күй ауаны сәт санап өзгеріп тұрды – бас редактордан бастап журналистика факультетінен осында тәжірибе жинақтап, болашақ хабарларын жазуға машықтану үшін келген студенттерге дейін біресе есікті жауып алып, бір-бірімен тілдесуден де қашқақтап, үстелдерінен бас көтермей шұқшиыса қалса, енді бірде жаппай сенделісіп, дәліздер мен бөлмелерді кезіп, ішкі толқыныстан көздері жалтылдап, бір-бірімен жарыса ауыз жаппай сөйлеп кетеді. Алайда, басқа нәрсені ойлайтын уақыт та жеткен болатын – есік-терезені мықтап бекітіп қою керек еді, әйтпесе ашуға

булыққан көшедегі тобыр мұндай хабарды жариялаған редакцияның күлін көкке ұшыру үшін баса-көктеп кіріп келуі ғажап емес, бұған күмәнданған ешкім болған жоқ, өйткені, бұл үшін себеп те жеткілікті, ондай жағдайда құтырынған тобыр (оған ешқандай полицияның шамасы жетпесі кәміл) әйнек атаулыны шағып, телефондарды табанға салып таптап, жиһаз бен жазу құралдарын қиратып, жанжал шыққан жерге елден бұрын жететін теледидар тілшілерінің алдында бұларды – бір сағаттың ішінде күллі әлемді шулатып, адам баласын Құдайдың өзіне қарсы қоймақ болған газетшілерді жағасынан алып сілкілеуі әбден мүмкін...

Ал, әзірше ештеңеден алаңсыз адамдар Американың осы бір үлкен қаласының көшелерімен әдеттегідей ерсілі-қарсылы ағылып жатты, әйнек қабырғалы биік үйлердің арасымен жосылған адам селімен қатар, жалтыраған машиналар нөпірі де толассыз қозғалыс үстінде, көк жүзінде қалықтаған тікұшақтар күн сәулесімен жалт-жұлт шағылысады. Бұрын мызғымастай көрінген болмыстың құпия өлкесіне баса-көктеп кіріп, күпірлікке белшеден батқан күнәһар газетті сілкілей айғайлап, алаңды азан-қазан еткен, тозақтан шыққан тажалды апанында тұншықтыруға шақырып, ұран тастаған, сөйтіп айналаны түгел дүрліктірген ешкім көрінер емес...

«Трибюн» өз бәсекелестерінің алдын орап кетуге асықты. Асығыс-үсігіс теріліп жатқан газет санындағы ғарыштан келген бұл материал жарты сағат кешігіп шығар болса, кейінгі салдары қалай боларын ойлап жатпастан, әлемнің кез келген түкпіріндегі басқа бір газеттің оны сол күйі баса салмасына кім кепіл? Сондықтан, осыдан кейін дүниені топан су басып, жер бетіндегі тіршілік атаулы түгел тұңғыыққа жұтылса да, содан кейін ешқандай газет атаулының керегі болмай қалса да, «Трибюннің» ондай мүмкіндіктен айырылып қалуына болмайтын еді...

Ал, күндердің күні болмай қоймайтын сол топан судың қоймасы – ұлы мұхит бұл кезде өзінің алып ағыстарын еркелете ойнатып, арагідік жал-жал толқындарын аспанға шапшытып қойып, күн

сәулесімен құбыла жалтырап, жылт-жылт еткен күйі жер шарын аялай тербетіп, құрылықтардың арасында бұйығып қана жатқан болатын.

Атлант мұхитының үстімен ұшып келе жатқан әуе кемесінің әйнегінен шетсіз-шексіз су әлемін қызықтаған Футуролог осынау шақырайған күн сәулесіне жонын тосқан мұхитқа сүйсініп келеді, шынын айтқанда, бұл жерде ерекше ештеңе жоқ – жүздеген әуе жолаушысы үшін төменде жатқан мұхит та, қай жағына қарасаң да бәрі бірдей сияқты көрінетін іш пыстырған толқындар да, бар-жоғы білінбейтін көкжиек те амалсыздан көз жіберер айналадағы көрініс қана. Ал, Футуролог адамның түймедей ғана көз жанарына ұланғайыр әлемдік кеңістіктің тұтас сыйып кететіні қандай керемет деп таңырқап келе жатқан. Оның үстіне, бұл кездейсоқ құбылыс емес. Тіптен, көк жүзінде еркін қалықтаған құс патшасы бүркіт те айналаны түгел көре алмайды. Ия, қолдан жасалған екінші болмысқа айналған техникалық жетістіктердің арқасында адамзат өз бойынан әлемдегі сан алуан құбылыстарға бейімделе білудің жаңа қорларын тауып, біртіндеп Құдайдың ғана қолынан келер құдіретке ие болып отыр. Санаға сыймас шексіз биікте көзге шалынбас құйындай жүйткіген Құдай ғана жер шарын түгел бақылай алса керек. Ұшақтың толассыз гүріліне еріне құлақ тосқан Футуролог осындай ойларға беріліп келе жатты. Өз-өзіңмен оңаша қалған қандай рахат... Мұз салынған үлкен бокалға құйылған алтын түстес вискиден бойы балқыған ол қанын қыздыра маужыратқан ыстық лепті бөтенсіген жоқ, керісінше, өз еркі өзіне тиген осындай оңаша сәтті ұзағырақ соза түскісі келген. Қасындағы орындықтарда әңгімемен алаңдатар ешкім болмай, бір қатарда бір өзі отырғаны қандай жақсы болды, бұл да қазір сирек кездесетін жәйт.

Футуролог Еуропаға кезекті сапарынан қайтып келе жатқан. Ылғи зиялылар жиналған тағы бір халықаралық конференция, осы бір космополиттік ортадағы таусылып бітпес айтыс-тартыс, алуан түрлі көзқарастар мен кереғарлықтардан тұратын, бір-бірінен туындап, өзара ұласып жатқан пікірталас. Тағы да әлемдік өркениеттің

болашағы, бір бағытта дамудың қауіптілігі және сол сияқты әрқашан көкейтесті болып қала беретін басқа да мәселелер туралы әңгіме қозғалды; гарвардтық ғалымның бар өмірі осы мәселелерді пайымдауға кетті десе де болады, жыл өткен сайын осы бір сәуегейлік ғылымын қаншалықты меңгере түскендей көрінгенімен, талмай зерттеген саласы – адамзат қауымының болашағы жөніндегі ұшы-қиырсыз мәселелер ешқашан сырын алдырмастай көріне береді. Кей кездері тағдырды алдын ала болжап, бүгін де, ертең де, тіптен, мындаған жылдардан кейін де ешкім ешқашан ұғына алмайтын өмірдің мәнін білуге тырысып, ғұмыр бойы әуре болудың керегі бар ма өзі деген ойға да беріліп кетеді. Бірақ, болашақты болжамақ боп, келешекке қиял жүгіртуден бас тарту оңай емес, көкжиектен енді ғана қылаң берген бұлыңғыр елестің не екенін тап басып, дәл айтып беруге деген ұмтылыс қаншама сананды сарсылтқанымен үміттендіріп, үздіктіріп қоятыны бар. Болашақтың сұлбасы байқалмаған тағдырыңнан не қайыр, тәйірі! Алайда, ғылыми тұрғыдан салиқалы болуға, «тартыстан биік тұруға» тырысып, тарих тегершігінің қай бағытта дөңгелеп бара жатқанын, қандай құздан құлауы мүмкін екенін болжап, сәуегейлік айту кейде қиынға түседі; соның өзі тегершік емес, бола қалған күнде де әлденеге соғылып, шабақтары сынған, өзі қиқа-жика болып майысып, дөңгелемек түгіл өздігінен орнынан қозғалуға да жарамайтын әлдебір қиранды шығар – әйтеуір қозғалыстың осы түріне ғылымда басқа бір атау табылмай-ақ қойды. Әрі қолданбалы, әрі қайшылыққа толы «мұнаралық» футурологияның бар қолынан келері – шамалау, нобайын жасау, долбарлау ғана; сөйте тұра бәрін түсіндіріп, бәрін болжап бермек болады. Биік болғанымен шатқаяқтап эзер тұрған сол «мұнарадан» айтылған кейбір болжамдарды естігенде тұра қашқың келеді, өз болжамыңнан өзің қорқып, алдағы тарихтың қатерлі қалтарыстарын көзің шалғанда, ең алдымен барлық жерде билікке, тек қана билікке жетуге ашықтан-ашық ұмтылған тегеуірінді күштердің бас көтеруін сезгенде жаның шошиды; олар бұрынғы зұлымдықтардың орнына жаңасын әкеледі, өйткені, мақсатының қандай екені туралы не айтса

да билік атаулының бәрі қантөгіс арқылы жүргізілетіні рас қой. Осының бәріне қарамастан, ақиқат пен қол жетпес асқақ мұраттарға ұмтылған адам жаны үшін футурология деген азап пен тозақтан басқа ештеңе емес. Дегенмен, адам баласы өзінің болашағын білуге құмар, бұл сонау көз жетпес көне заманның өзінде-ақ басталған; жалпы жұртты тегістей жақсылыққа бөлеу тілегінен туындаған осынау риясыз әрекеттен бойын аулақ салып, күнделікті күйбең тірліктен рахат тапқан адам атты хайуанға болашақтағы ықтимал даму жолын көрсетіп беруден бас тарту Футуролог үшін өз-өзінен безінумен бірдей болатын. Қанша жылын осы мақсатқа сарп етті! Қазіргі бас пайдасын ғана көздеген қоғамда «сәуегейлердің» өз атына лайық болып қалуы оңай емес. Өмірді де, өлімді де құдайлардың атынан айта салатын Дельфы көріпкелдері салтанат құрған даңқты антикалық дәуір келмекке кетті. Өкінішке қарай, XX ғасырда сәуегейлерді менсіне бермейді, әрі аяусыз сынайтыны да бар.

Бірақ, бұл да соншалықты қорқынышты емес. Футуролог пен оның әріптестері өздерінің кәсіби мүдделерін ғана көздейтін ерекше ортада өмір сүреді. Мысалы, осы жолы ол Еуропаға тек әлгі симпозиумға қатысу үшін ғана емес, өзінің Майндағы Франкфуртта басылып шыққан жаңа кітабының тұсаукесеріне бола барған. Қабылдау кезінде біреу осы жөнінде әзілдегенсіп, немістің «майн» деген сөзін ойнату арқылы Майндағы ұлы қалада «Майне Хераусфордерунг» («Өз-өзімді сайысқа шақыруым») деген кітап басылып шықты, мұны тек автордың өзінен басқа ешкім жоққа шығара алмаса керек деген. Сол кітапта бұл көптен бері арыла алмай жүрген солшылдық көзқарастан безінгендей болып еді. Мұнысы шынымен-ақ өзін-өзі, дұрысы, жастық шақтың әуестігін сайысқа шақыруға ұқсап кеткен де сияқты. Әлде осы ғасырдың экстремистік ағымын жөнуді өстіп өзінен бастамақ болды ма екен.

Тұсаукесерден кейін баспасөз мәслихатын өткізіп, қолтаңба таратты, содан кейін аз уақыт Рейн өзенінің бойымен саяхаттап, серуен кемесінің үстінде «Шпигельдің» тілшісімен сұхбаттасқан. Футурологияның жасамыс ақсақалын Рейн жағасындағы

жартастардың аясында суретке түсіріп алды. Тағы да астарлы әзіл айтылды – мына кәрі жартастар сіздің келбетіңізге әлдебір жарасым береді екен, өзіңіз де кәрі жартас сияқты мызғымас тұлғасыз. Қитұрқылау айтылған бұл сөзге мысқылдай жауап қатты: «Мақалаңызды тура солай – «Кәрі жартастың толғанысы» деп атауыңызға болады». Сөйтіп, Кәрі жартас біраз сырын ақтарды. Неше түрлі сұрақтар қойылды. Ғылымда, яғни нақты өмірде өз-өзіңмен сайысу дегенді қалай түсінеміз? Бұл өзіңіздің өмір тәжірибеңіз бен наным-сенімдеріңізді қайта қарау емес пе? Ақсақал не айтар екен: сарыуайымшылдыққа салыну – қатал тағдыр әрдайым өз білгенімен шығара салатын ғұмырдың қорытындысын мойындау ма? Футурологиядағы авантюризм туралы не ойлайсыз? Ақыры, өз-өзіңізді қалай сезінесіз деген сұрақ та қойылды. Рейн шарабы ұнады ма сізге? Е, мұныңыз жақсы екен! Америкалықтар ылғи осындай. Өсіресе, арғы тегі неміс болса!

Енді міне, шиеленісті жарыстан кейін бәрін ұмытып, шиыршық атқан денесін босаңсыту үшін шешінетін жерге асыққан спортшы тәрізді Роберт Борк та ұшақтың үстінде демалмақ болып, үнемі ойында жүретін жәйттерді ұмытуға тырысып келеді. Бірақ, ойламай отыра алмады. Өмір жолының қорытындысы ретіндегі жаңа монографиясы туралы ойлады. Өзіндік бір «Әндердің әнін» жазып, ешқашан аяқталмайтын нәрсеге нүкте қоюға тиіс. Егер сәті түссе, әрине. Көп жылдық тәжірибенің негізінде жаңа ғылыми болжамдар жасай алса. Роберт Борктың пікірі бойынша, адамзат қазір мүлдем жаңа мәселелермен бетпе-бет келіп отыр, алдынан бұрын белгісіз болып келген, баршаға ортақ сынақтар күтіп тұр; егер күн суытып немесе күрт ысып кетсе ондай жағдай барша адамға бірдей қатысты болар еді, бұл да сол сияқты. Осы жаңа мәселелерді пайымдай келіп, адамзат өзінің біржола жойылып кетуі мүмкін екендігін сезінуге қабілет танытып қана қоймай, сонымен қатар, осыны сезіну арқылы аман қалудың жаңа тәсілдері мен одан әрі дамудың жолдары мен тұрпатын да таба білуге тиіс; ең маңыздысы осы, өз кезегінде, бұл жаңаша өмір сүруге, жаңаша ойлана білуге жетелеуге тиіс; оның,

Роберт Борктың «Әндерінің әні» осы болмақ – нақ осы туралы, болашақтағы даму жолы туралы жазуы керек... Қолынан келер ме екен?. Бұл оңай жұмыс емес.... Ал, уақыт болса зымырап өтіп жатыр...

Ұшақтың қанатының астында сол күйі шалқып жатқан шалқар мұхиттың ұсақ толқындары күн сәулесімен жымың қағады. Шақырайған күн, бұлтсыз ашық аспан, кеңістікте самғаған ұшақ – осының бәрі мұхиттың үстінде мәңгі қалықтап тұрған қозғалыс сияқты... Енді бір жарым сағаттан кейін құрлық пен жағалаудың сұлбасы көрінуге тиіс, содан кейін ұшақ та қонуға дайындалып төмендей бастайды, аспандағы үзіліс сол кезде аяқталады, адамдары құжынаған әуежайдағы алғашқы қадамнан бастап тағы да адамдардың ұйығына сіңіп кетесің.

Ал, әзірше ұшу сапары аяқтала қойған жоқ, Футуролог кенеттен бір күтпеген жағдайдың куәсі болды.

Ол фотосурет түсірумен әуестенетін, керемет талантты болмаса да үнемі фотоаппаратын жанынан тастамай өзімен бірге алып жүріп, көңіліне ұнаған нәрсенің бәрін суретке тарта беретін әдеті бар еді. Әсіресе, неше түрлі аспан көріністерін суретке түсіруге құмар. Әйелі Джесси үйге сыймай кеткен сапасыз фотосуреттерді қайтерін білмей қиналатын. Ара-тұра ренжіген сәттерінде мұны фотоқоқыс жинаушы деп атап, бір күні бәрін өртеп жіберемін деп қорқытатын, бірақ одан қорыққаннан әуесқойлығын тастаған бұл да жоқ. Кейде өзін-өзі әжуалап: «Мен стратосфераны зерттеушімін, ғылымда да нақты негізсіз болжам жасаймын, фотоға түсіретінім де аспандағы бұлттар ғана», – дейтін. Бұл жолы да өзінің коллекциясын әлдебір ерекше тұрпатты қаңғыған бұлтпен толтырсам ба деп ойлап, фотоаппаратын дайындап, үйде отырып көшені қызықтаған бала сияқты терезеге үңіліп келе жатыр. Өкінішке қарай, көзге ештеңе түсе қоймады, аспан шайдай ашық, тек алыс төменде ғана бірер шоқ кезбе бұлттар бұлдырап көрінеді.

Ұшақ белгіленген бағытпен бұрыла бергенде қисайған қанатының астынан мұхитта жүзіп жүрген бір топ китті көріп қалды. Кеңістікте

еркін қозғалған киттердің бәрін бірдей тұтас та анық көргенде керемет әсер алып, құштарлығы оянып кетті. Түсінде ылғи кит көретіні тегін емес қой. Ия, түсінде де олар шалқар мұхитта жүзіп жүретін. Мұны да өздерімен бірге сапарға шығуға шақыратын сияқты еді. Енді, міне, өңінде де көріп тұр. Адам сенгісіз көрініс! Киттер күзде қайтқан тыр-налар сияқты үшкір сап түзеп жүзеді екен. Өздері жиырма шақты. Ұшақ қанатын тіктеді, бірақ төмендегі киттер әлі көрініп тұр. Жал-жал толқындарды қақ жарып, бастарынан асыра шапшыта су ша-шып, біресе сүңгіп кетіп, енді бірде қайтадан су бетіне көтеріліп, бағыттарынан ауытқымай бір қалыпты жүзіп келеді.

Киттердің қозғалысының қуатына сүйсінген Роберт Борк бәрін ұмытып, бейне бір өзі де сол киттермен қатар жүзіп келе жатқандай сезінді, міне, ол да кит-адамға айналып кеткен, қыраттан құлаған нөсер суындай болып, мұхит суы мұның да жонын сипай сорғалап жатыр. Буырқанған мұхитта кең тыныспен самғай жүзген бұл ке-неттен түйсігінің терең бір түкпірінен бой көтерген әлдебір сезім арқылы бұдан былай ақтық демі таусылғанға дейінгі қалған ғұмыры киттермен байланысты боларын түсінді; осы кездесудің тылсым сыры да ашылып сала берді: мына киттерді алдынан не күтіп тұрса, бұл да соған жолықпақ, олар нендей жәйтке тап болса, бұл да соны бастан кешпек...

Демек, олар мұның түсіне тегін кіріп жүрмеген болды ғой?.. Жоқ, бұл кездейсоқтық емес. Бірақ, қазір бұлар қайда асығып барады екен? Мұны қайда ертіп апармақ, сондағы мақсаттары не? Осыншама қашықтан суреттің анық шығарына сене қоймағанмен, фотоаппараттың тетігін басты.

Келесі сәтте үйіне хабарласпақ болып, орындықтың жақтауына жапсыра орналастырылған әуе телефонын алды. Банк шотының нөмірін, қаланың кодын, үй телефонының нөмірін теріп жатып, бір саннан жаңылысып кетті де қайтадан терді. Жаңа ғана көргенін әйеліне айтып беруге асығып еді. Кейде алған әсерінді біреуге айтқың келіп, ой бөлісетін адам іздейтін кез болады ғой. «Джесси неге телефонды көтермей жатыр?! Қайда жүр өзі? Әлде бір жаққа

шығып кетті ме екен? Мұны қарсы алуға кеткені ме, әлі ерте емес пе? Машинасына соғып көрейін!» Бір үйір китті көргенін тек әйеліне ғана айтуға тиіс, сөйтіп осыны кездескеннен кейін айтуға болмайтындай-ақ асыға түсті. Жақын достары Футурологты ылғи әжуалайтын – бұл сабазың әйеліне түсінде де опасыздық жасап көрген емес.

Ал, мұхиттағы киттер бұл кезде көзден таса болып кеткен еді...

– Джесси! – деп айғайлап жіберді ол ақыры әйелі телефонды алған кезде. – Есіңде ме, түсімде кит көремін деуші едім ғой?!

– Ия, мұны неге сұрадың? Не болды саған? Қайдасың өзін?

– Жаңа ғана соларды көрдім! Мұхитта жүзіп бара жатыр екен! Түсінесің бе, бұл өзі... Бұл бір керемет көрініс, өмірімде мұндайды көрмеппін... Бұл деген...

– Тоқта, тоқта, соншама мазасызданғаның не? Құдай үшін, қоя тұршы... Үйге келгесін айтарсың... Кит дейді!.. Мұнда бір сұмдық болып жатыр, қалай айтарымды білмей тұрмын! Жұрттың бәрі есінен танып қалғандай. Бәрі жанталасып «Трибюнді» оқып жатыр! Салондарыңда бүгінгі газеттер жоқ па еді? Бірақ, қайдан болсын... Сендер ұшақта отырғанда мына жақта адам айтқысыз даңғаза көтерілді! «Трибюннің» шұғыл саны жарық көріпті, жаңа ғана радио мен теледидардан хабарлады... Бәрі сол газетті оқып жатыр...

– Ол не екен? Саяси жаңалық па?

– Жоқ, басқа. Мүлдем басқа! Саған қалай түсіндірерімді білмей тұрмын. Өзім әлі оқып болған жоқпын. Бұл мүлдем басқа нәрсе.

– Не туралы айтылған? Не ол сонда?

– Ғарыш тақуасының Рим папасына жолдауы. Жалпы, баршаға, барлық адамдарға арналған...

– Не-не? Ол не қылған ғарыш тақуасы? Күлкімді келтірмеші, өтінемін. Ғарыш тақуалары деген де бар ма?

– Оны түсіндіре алмаймын. Бұл өте үлкен материал. Қазір жұрттың бәрі жапырлап соны оқып жатыр.

– Не туралы жолдау? Мәні неде? Бір-екі сөзбен айта алмайсың ба?

– Әлгі ғарыш тақуасы керемет ғылыми жаңалық аштым дейді.

Оның айтуынша, енді адамдар өмірге келу-келмеуді өздері шешетін болғанға ұқсайды.

– Не айтып тұрсың, Джесси?! – Футуролог абыржып қалды. – Түк түсінсем бұйырмасын. Не сандырақ бұл? Ондайды қалай айтуға болады?! Ал, сонда Құдай қайда қалады?

– Білмеймін. Мүмкін Құдай да осы пікірмен келісетін шығар.

– Қызық екен! Не айтып кеттің?! Не айтып тұрғаныңды түсінесің бе өзің?! Не болып жатыр?

– Келгесін оқисың ғой. Жұрттың бәрі бір-біріне телефон соғып, шуласып жатыр... Бәрі сасқалақтап қалған, көпшілігі өкпелі, тіптен, «Трибунды» талқандаймыз деп жүргендер де бар. Достарымыз сен бір нәрсе айтуға тиіссің дейді. Әуелі түсініп алып, мұның нені білдіретінін және алда не болатынын айтуың керек...

– Бұл ғарыш тақуасы деген кім өзі? Орбитада жүріп, есі ауысып кеткен астронавтардың бірі ме?

– Әлгі кері қайтпаймын деп жариялаған ғарышкер. Баспасөзге шығып еді ғой, ғарыштық ғылыми станция экипажының бір мүшесі Жерге қайтып оралудан бас тартқаны есінде ме?

– Әрине, есімде. Өзі орыс, олар үш адам болып – Америка және Жапония ғарышкерлерімен бірге ұшқан. Тек аты-жөнін ұмытып қалыппын.

– Жолдауда өзін Филофей тақуа деп атапты.

– Филофей? Бұл оның шын аты ма екен?

– Білмеймін.

– Бұл – орыстың есімі. Қазір орыстардан бәрін күтуге болады. Олар талай қиындық көрген халық... Елден безіп, ғарыштағы құжырасында отырып алып, сол жақтан жұртқа ақыл айтпақ екен ғой?! Міне, жаңалық!..

II

РИМ ПАПАСЫНА!

Қасиеттім, Ғаламдағы шалғай жатқан тұстан – Жер маңындағы орбитадан, өзім үш жылдан бері ғарыштық ғылыми-зерттеу станциясында экспедицияда жүрген жерімнен Сізді мазалағаным үшін кешірім сұраудан бұрын Өзіңіздің алдыңызда ойша басымды иемін, қасиетті әкей, және шын жүректен қолыңызды сүйдім. Менің күнәһар жанымды кешіре отырып, егер лайық деп тапсаңыз, өзімді талайдан бері қинап жүрген, нақты бақылау жүргізу мен терең толғаныстан шыққан қорытындымды тыңдап көріңіз, бір қарағанда бұл бастан-аяқ жалған, тіптен, тарихи-адамгершілік тәжірибе тұрғысынан алғанда зиянды болып көрінуі ықтимал, мүмкін мұны – осылай болжам жасауға да батылдық етіп отырмын – Құдіреттің күші мен еркі санама сіңірген болар. Әйтпесе, қасиетті әкей, Өзіңізге арнаған жолдауымның қаншалықты шектен шыққандық болып көрінерін жақсы түсінгендіктен Сізді ешқашан мазаламас едім. Дегенмен, осы хаттың мазмұнынан бұл жолдауымның ішкі мәні түсінікті болар деп үміттенемін.

Сонымен, мәселенің төтесіне көшейін. Тағдыр менің елеусіз ғана тұлғамды адам рухының бұдан бұрын белгісіз болып келген қасиетін – адам баласының шарана кезіндегі рефлексстерін танып-білуге итермелеген екен, кім біледі, оның бар екенін білу және пайымдау бізді Жаратқанның Ісіндегі тылсым сырды түсінуге жетелейтін шығар. Күні кешеге дейін құпия болып келген осы рефлекссті тәжірибе жүзінде анықтау бақыты маған бұйырыпты және мен мұны адам баласының даму жолын жетілдірудің жаңа мүмкіндігі ретінде қарастырып отырмын.

Сондықтан, қасиетті әкей, мұқият тыңдап алуыңызды ілтипатпен өтінемін.

Қайталаймын, мен аса маңызды жаңалық аштым, оның салдары адамзаттың алдағы өміріне сөзсіз әсер етеріне күмәнім жоқ. Өзім

туралы осылай деуге амалсыздан мәжбүр болып отырмын, өйткені, осы жаңалықты лайықты бағалау әзірше басқа ешкімнің қолынан келмейді, себебі, бұрын-соңды болып көрмеген бұл жаңалықтың сипатын дәл қазір өзімнен басқа еш адам тап басып тани алмаса керек.

Мен жатырда жатқан шарана өзі пайда болғаннан кейінгі алғашқы апталарда-ақ алдағы өмірде өзін не күтіп тұрғанын алдын ала түйсініп, болашақ тағдырына деген көзқарасын білдіре алады деген тоқтамға келдім. Егер өзі өмірге келуді қаламаса, шарана бұл көзқарасын ерекше белгі беру арқылы білдіреді.

Өзінің осындай қарсылығын білдіру үшін шарананың қандай белгі беретінін де анықтадым. Бұл белгі болашақ нәрестесін құрсағында көтеріп жүрген әйелдің маңдайындағы титімдей таңба ретінде көрініс береді. Бұл белгіні мен Кассандра таңбасы деп, ал, қарсылық белгісін берген шарананы кассандра-шарана деп атадым.

Шарананың өз болашағына деген көзқарасын білдіріп, апат белгісін беру қасиеті оның өзі анасының құрсағында пайда болғаннан кейінгі алғашқы апталарға ғана тән. Содан кейін оның мұндай қабілеті бәсеңдей береді, мұның өзі болашақ сәбидің алдынан күтіп тұрған тағдырына амалсыздан мойын ұсынуына байланысты.

Кассандра-шарананың алдағы өмірді қабыл алғысы келмеуі адамзаттың өзімен бірге жасасып келе жатқаны күмәнсіз. Бірақ, аяғы ауыр әйелдердің кейбіреулерінің маңдайында ұсақ таңбалар пайда болатынына бұрын да, қазір де ешкім ешқашан мән беріп көрген емес. Мен бұл таңбаның мәнін түсініп қана қоймай, оны неғұрлым айшықтап көрсетіп, анығырақ байқалатындай етудің әдісін таптым. Бұл үшін сәулелендіру сеанстарын өткізіп, ғарыштан Жерге бақылау-сәулесін жіберемін. Орбитадан бағытталған бұл сәуле анасының құрсағында жатқан кассандра-шарананың берген белгісін күшейте түседі. Сөйтіп, бұрын жұрттың бәрі секпіл деп қабылдап келген ұсақ таңба бақылау-сәулесінің әсерімен жыпылықтап, жылтылдап тұратын болады. Бақылау-сәулесі атмосферада байқалмайды және адам ағзасына еш зиянын тигізбейді. Мен оны ғарыштан барлық құрлықтарға, бүкіл планетаға жіберемін. Бұл сәулелендірудің мақсаты – кассан-

дра-шараналарды жаппай анықтау. Яғни шараналарға «ғарыштық сауалнама» жүргізбекпін. Кассандра-шарананың жеткізгісі келген хабарының мәні шамамен мынау: «Егер өз еркімде болса, жарық дүниеге келмес едім. Сіздердің сұрақтарыңызға жауап ретінде осы белгіні беріп отырмын, мұны болашақта тек өзімді ғана емес, жақынтуыстарымды да күтіп тұрған қасіретті сезіну деп бағалауларыңызға болады. Егер бұл белгінің мәнін түсінсеңіздер, біліп қойыңыздар, мен – кассандра-шарана, ешкімге ауыртпалық әкелместен, өмірге келмей-ақ қойғанды қалаймын. Сіздер сұрадыңыздар, – мен жауап беріп тұрмын: менің өмір сүргім келмейді. Ал, егер осы қалауымды тыңдамастан, өмірге келуге мәжбүр етсеңіздер, онда барша замандардағы барлық адамдар сияқты маған да маңдайыма жазылған тағдырымды қабыл алуға тура келеді. Не істейміз, мұны өздеріңіз, ең алдымен, мені өмірге әкелер анам шешсін. Бірақ, әуелі маған құлақ қойып, түсініп алуға тырысыңыздар. Мен – кассандра-шаранамын! Қазір менімен қоштасуға үлгересіздер, бұған өзім де дайынмын. Мен, кассандра-шарана, біраз уақыт бойы өзім туралы ескертіп отырамын, мен, кассандра-шарана, қазір де сіздерге белгі беріп тұрмын. Мен, кассандра-шарана, жарық дүниені көргім келмейді, көргім келмейді, көргім келмейді... Мен – кассандра-шаранамын!»

Әрине, кассандра-шарананың берген белгісін осылай түсіндіру ешкімге ешқандай міндет артпайды. Жүкті әйелдің маңдайындағы жыпылықтап тұрған Кассандра таңбасы көп ұзамай із-түзсіз өшіп кетеді. Егер мұны ұмытуға тырысып, иықты бір көтеріп қойып, кейіннен бұл туралы ойламаса болды, бәрі де ұмытылады...

Бірақ, ғылымның өйтіп иығын қиқаң еткізіп қоя салуына болмайды. Ғарыш компьютерінің статистикалық деректеріне жүгінсек, кассандра-шараналар саны жыл санап өсіп барады екен.

Мұндай көзге көрінбейтін апаттың саны артуы – болашақ нәрестенің өмір ағынынан бас тартып, жарық дүниеге келуден, өмір үшін күреске түсуден бас тартуының сыры неде және бұл нені білдіреді? Күнделікті тәжірибемізден тыс, тылсым сырлы құбылыстан сабақ алудың мән-мағынасы бар ма өзі? Егер бар болса, онда әлі дүниеге келмеген тірі ағзаның өмірден қорқуын күштеп

басып тастауға қаншалықты хақылымыз? Анасының құрсағында жатқан шарананың өзін-өзі жайсыз сезінуінің бастапқы себебі осы өмірдің өзі емес пе? Бала үшін анасы – әлемнің көшірмесі. Айналадағы ортаның құрсақтағы шаранаға жайсыз әсер етуіне сол анасының өзі еріксіз ықпал етіп отырған жоқ па екен?

Осы сұрақтардың бәріне жауап беру керек.

Әрі қарай жалғастырар алдында, Қасиеттім, осындай жағдайда бұл жолдауымды неге нақ Сізге, Римнің католик шіркеуінің басшысына арнағанымды түсіндіруге тырысып көрейін.

Өз жолдауымды Сіздің әулиеге тең тұлғаңызға арнауыма Сіздің Иисус Христостың орынбасары, әулие Петрдің ізбасары қызметін атқарып, сол арқылы әлемдік беделге ие болып отырғаныңыз ғана емес, оның бәрі түсінікті, сонымен қатар, Жер бетін мекендейтін көптеген жандардың адамгершілік мұраттары мен рухани құндылықтары Сіздің бейнеңізден көрініс тапқаны да себеп болып отыр. Сондықтан, Сізге арнаған сөзім барша замандастарымызға да, бәлкім келер ұрпаққа да арналады деп қабыл алуыңызға болады.

Әрине, Сіз менің бұл жолдауымды орынсыз деп тауып, дөрекілік немесе сол сияқты басқа да жүгенсіздік ретінде қабылдай аласыз, бірақ жоғарыда айтылған «шарананың сарыуайымшылдығы» мәселесін қарастыру Жаратқанның еркімен жүзеге асатын құпия – адамның дүниеге келуі деп аталатын нәзік тақырыпқа деген католик шіркеуінің көзқарасына да қатысты екені күмәнсіз...

Мен католик емеспін, бірақ бұл католик дініне деген шынайы құрметіме нұқсан келтіре алмайды. Менің көзқарасым бойынша, әр адамның аузынан шыққан алуан қилы пікірлер кез келген діннен үндестік таба алатын болса керек, егер ол өзін ғана ақиқат деп тануға ұрынбаған, сөйтіп қасаңдыққа бой ұрудан аулақ дін болса, әрине; оны құстардың неше түрін құшағына жатсынбай сыйғыза беретін аспан әлемімен салыстыруға болады. Бұл орайда, егер католик аспанында қалықтай самғаған қайтқан құс бола алсам, өзімді бақыттымын деп санар едім...

Ия, мен әрқашан католик дінінің адамгершілік-ізгілік

тұрғысындағы қағидаларын құрмет тұтып, одан өмір қисынына неғұрлым жақын, сондықтан баршаға ортақ мәнге ие болып отырған жалпы адамзатқа лайықты нормалар табатынымын. Әсіресе, жаныңды күйзелтіп, күмәндануға жетелейтін жәйт – іштегі баланы алдыртып тастау мәселесі туралы әңгіме болған кезде. Жабық ыдысты аша салғандай-ақ үйреншікті іс болып кеткен осы бір қатал акция біз үшін әр жолы да тағдырдың жан қинайтын сабағы болмайтын ба еді – адамның өмірге келу-келмеуін еш қиналыссыз оп-оңай шеше саламыз! Тусын ба, жоқ па – өмір сүрсін бе, әлде керек емес пе? Көбінесе, бұл шешімді қарапайым себептерге, кейде тек тіршіліктің ауырлығына қарап қабылдаймыз. Көп адамдар: «Құдайдың бұған не қатысы бар?» – деп сұрайды. Құдайдың бұған еш қатысы жоқ. Құдай өмірдің негізін қалап, бастамасын салып берді. Қалған мәселені, яғни Жаратқанның өзі сыйлаған сол өмірді сақтаймыз ба, жоқ па, мұны біз – адамдар – өзіміз шешеміз. Қанша жылдан бері толас таппай келе жатқан осы бір айтыс-тартысқа қатысты католик шіркеуінің жатырдағы баланы алдыртып тастауға үзілді-кесілді тыйым салу жөніндегі берік ұстанымы мен үшін сондай бағалы, тіптен, бұл тұжырым өмірдің әу бастағы құрылымына толық сәйкес келетіндей көрінеді; өйткені, әрбір кішкентай ғана тіршілік иесінің бойында, өмірдің әрбір жаңғыруында мәңгілік қозғалыстың қайталанбас құпиясы бар, әрбір тіршілік иесі уақыт ағынында өзіне ұқсас жан баласын өмірге әкеліп отыруға міндетті, осының бәрін Құдіретті Құдайдың өзі әу баста дүниені жаратқан кезде ойластырып қойған...

Ия, сондықтан католиктердің ізінше құрсақтағы баланы алдыртып тастау – Құдайдың еркіне қарсы шығу екенін тағы да ескерткім келеді. Бұның өзі кісі өлтірумен тең зорлық екені, «Өлтірме!» – деген алғашқы өсиетке, Қасиетті кітапта айтылған: «Бала туып, көбейіндер!» – деген ұлағатқа тікелей қарсы келетіні туралы қанша рет айтылды.

Мұның бәрі, әрине, солай. Бірақ, басқа ұстаным да бар. Бойына бала біткен әйелдің шешім қабылдауына араласпауға шақырған,

әйтпесе, жеке тұлға мен қоғамның мүддесі үшін дегенді сылтауратып, қалаған адамның іштегі баланы еш күмәнсіз алдыртып тастай беруіне тікелей үгіттейтін дауыстар барлық жерде естіліп жатқаны рас қой... Сондықтан, қолдарына: «Менде жұмыстарың болмасын!» дегенді білдіретін «Менің құрсағым – өзімдікі!» деген ұран көтеріп, шеру тартқан әйелдерден шошыну өткен заманның үлесінде қалған, ішіндегі шаранаға қарамастан ішкілікке салынуын қоймаған, керек болса тағы да ішемін, ал, мына құрсағымдағы арамтамақты ертең-ақ алдыртып тастап, қайтадан сайранды саламын, мұның еш қиындығы жоқ деп ашықтан-ашық арсыздықпен мәлімдейтін әйелдерден безінуді, ондайлардан жиіркеніп, бойымызды аулақ салуды мүлдем ұмыттық. Құдайыңды қайтейін, күнәһарлығыңды қайтейін! Сендер маған түкірсендер, мен сендерге әлдеқашан түкіріп қойғам!.. Болашақ адамды апарып күресінге тастай салады... Және бұған катігез қисыннан тұратын неше түрлі ақтау да тауып алады.

Бала тууға жаппай қарсы шығу барлық жерде орын алып отыр, бұл туралы неше түрлі мәлімдемелер жасап, парламенттерде декларациялар қабылдап, сан алуан феминистік қозғалыстарда, көшелер мен алаңдарда, тобырдың ортасында шуылдасып жүр... Көптеген елдерде олар ұрпақ жалғастығынан азат болуды талап етіп қана қоймай, соған қол жеткізді де. Бұл дегеніңіз өмірдің тығырыққа тірелуі емей мемене?

Сонымен қатар, көптеген жерлерде екіқабат әйелдерге деген қамқорлық мүлдем ұмытылып, өз тағдырыңды өзің шеш деп сырт айналу өріс алған. Олардың бойына біткен балалар ешкімге керек емес! Африканың қуаң даласы мен көшелері жарқыраған әсем қалалардағы жағдай бірдей. Қажеттілік пен мүмкіндіктің арасындағы терең құз күн санап ұлғайып барады. Ал, сонымен қатар... Сонымен қатар, осы біз дұрыс өмір сүріп жүрміз бе, адамзат баласының жер бетінен біржола құрып кетпеуі үшін не істеп жүрміз? – деген сұрақ көкіректі тырнап, маза берер емес.

Бірақ, өз-өзімізді ойша қинап, жалынышпен шағым айтып: «Жер бетінен бақытымызды таба алмадық, сондықтан ұрпақ жалғастыруды

тоқтатамыз ба, әлде тиісті Рұқсат алып, басқа планеталарға көшеміз бе?» – деген бейшаралық сұрақты қашанғы қоя бермекпіз? Тығырықтан шығар жол табылар ма екен?

Осының бәрі сан рет айтылды, бұл тақырыптағы айтыс-тартысқа қаншама күш сарп етілді, жұрттың бәрі өзін-өзі қинаудан жалықты, ал, мен болсам, құдды Айдан түскендей болып бұл мәселені қайтадан көтеріп отырмын. Сіз арқылы барша адамзатқа үндеу тастауға мәжбүр болып тұрмын, өйткені, бұрын-соңды болып көрмеген жаңа сұмдыққа тап болдық: анасының құрсағында жатқан шараналар бізден көмек сұрайды, енді бұл туралы ойланбау мүмкін емес!

Мүмкін бұл тек қана сұмдық емес, сонымен қатар, адамзаттың алдағы жолын анықтап алу үшін бізге жоғарыдан жіберілген жаңа сынақ шығар? Онда бұл жол бізді қайда апармақ? Алдымызда не күтіп тұр? Бойымызда жүріп, біз туралы шыңғырған кассандра-шараналардан қайда барып құтыламыз?

Алдымыздан ойымызға да кіріп көрмеген терең құз тап болды. Әлемге кесілген мерзім тақап қалыпты... Ақиқаттан тысқары өмір сүре аламыз ба?

Сондықтан, қасиетті әкей, егер қажет деп тапсаңыз, адамзат үшін көк жүзінде кенеттен Ғаламның терең бір түкпірінен шыға келген екінші күн жарқ ете қалғандай күтпеген жәйт болып отырған осынау өзім ашқан жаңалықты барынша жан-жақты бағалауыңызға мүмкіндік беру мақсатында осы жолдауымды Сізге арнап отырмын...

Мен қатты абыржулымын. Станциядағы оптикалық аспап арқылы Жерге қалағанымша жақын келе аламын, сондықтан, арамыздағы қашықтықтың мен үшін еш мәні жоқ, бірақ, не дегенмен, ғарышта жүргенім рас. Адам баласы өзінің қандай жағдайға тап болғанын кенеттен сезінген осы сәтте өзім де күнәһар Жер бетінде, адамдардың арасында болғым келеді. Бірақ өз орнымда болуға міндеттімін. Орбитада, ғылыми станцияда қала беруге тиіспін, өйткені, мен – ғарыш тақуасы Филофей, өз әрекетім үшін толық жауаптымын, атап айтқанда, өзім жүйелі түрде жүргізіп отырған, кассандра-шараналарды анықтауға арналған бақылау-сәулелер ағынын тоқтатпауым керек.

Кассандра таңбасын анықтауға арналған, өзім ойлап тапқан бұл тәсіл үшін ар-ұятыммен жауап беремін.

Жертұрғындарының мұны қалай қабылдайтынына алаңдаулымын. Адамдар өздерін бүйтіп еш шімірікпестен айыптауға ешқашан тап болып көрген емес. Енді олар өз-өзімен іштей сайысқа түсетін болады...

Адамдардың жүйкесі жұқарып, ауруға шалдығып жүре ме деп те қауіптенемін. Болашақ аналардың маңдайындағы ұп-ұсақ нүктенің нені білдіретінін ұққан кезде бұл жаңалық барша адам баласы үшін ауыр соққы бола ма деп қорқамын.

Жаным жабырқап, өзімнің бейшаралығымды сезінген кезде Құдайға жалбарынып, осы ақырзаман шараналарының сырын алғаш ұғып, Кассандра таңбасының, генетиканың қалтарысында бұғып жатып, енді ғана табылған қасірет белгісінің құпиясын бірінші болып ашқаным үшін өкініп, кешірім сұраймын. Ібілістің өзімен істес болған Фауст та менің жағдайыма қызыға қоймас еді. Құдайдан кешірім етіп, мендей әлсіз бейшараны шамам жетпес ауыр жүктен құтқаруын сұраймын. Ешқашан еш адам мұндай ауыртпалыққа тап болып көрген емес. Соншама не жазып қойып едім?..

Қасиеттім, осы жолдауымды Сізге арнауыма мені ешкім де, ештеңе де мәжбүр еткен жоқ. Әлде осы сырды ашпай-ақ, өзіммен көрге бірге ала кетуім керек пе еді? Өйте қалсам мұны кім білер еді, кім мені айыптап, кінә тағар еді?..

Олай болса, осы адам құлағы естімеген күпірлікті адамдарға несіне жайып салып отырмын? Адамдарды естен тандырып, анархия мен бүлік туғызу, үй ішінің арасына от тастап, әр адамның көкейінде күмән туғызу үшін емес шығар – онда олар ойланар еді де шошынар еді – ұрпақ жалғастыру, демек Жер бетіндегі өмірді одан әрі ұзарта түсу керек пе өзі? Енді не істейміз? Адам Ата мен Хауа Анадан мұра боп қалған өмірдің мызғымас іргесінің шайқалуын қалай тоқтатуға болады?

Осы сұрақтарды өз-өзіме сан рет қойып, сан рет жауап іздеп көрдім... Жоқ, жатырдағы шарананың жан дауысын еш жағдайда, ешқандай пікірге сүйеніп, құпия күйінде сақтап қалуға хақым жоқ

екен: өйткені, тағы да қайталаймын, кассандра-шараналар саны үздіксіз өсіп барады. Бұған әлемдік сананың түйсігіндегі адамзат өміріне мәңгілік қатер төніп тұрғанын сезінудің асқынып бара жатқаны себеп болып отыр. Кассандра таңбасы – жатырдағы соңғы шарананың ана құрсағында жатып-ақ ақырзаманның таяп қалғанын сезінуінен шыққан жан дауысы. Бұл оның өмірге деген табиғи құлшынысын тұншықтыра түседі.

Қазір, өнеркәсібі дамыған қоғамда өмір сүріп отырып, мұндай жәйтті адамдардан жасыруға бола ма?! Жоқ, егер оны жасырып қалар болсақ, бұл адамзатқа қарсы, өз-өзімізге қарсы жасалған қылмыс болары сөзсіз.

Біз қазір өзіміздің ой-санамыздағы жаңа белестің алдында тұрмыз, өйткені, енді қаласақ та, қаламасақ та іштегі шарананың болашақ адам, болашақ тұлға ретінде қандай генетикалық аймақта дүниеге келеріне, яғни біздің: сәбиге өмір берер бастама ретінде, дәуір ретінде, жеке тұлға ретінде қандай екенімізге анасының құрсағында жатқан болашақ адамның әлден-ақ назар аударуын білмегенсіп отыра алмаймыз. Дүниеге келмей тұрып-ақ ол өз тағдырына, өзінің болашақ өміріне көз жүгіртіп отыр. Мүмкін біздің де өзімізге осы кассандра-шарананың көзімен қарауымыз керек шығар? Өз-өзімізге неше түрлі қатер төндіріп, қайғы-қасірет атаулыны қолдан жасап отырған жоқпыз ба?

Басыма кассандра-шарана деген – өзіміздің дүниеге келген мақсатымыздан ауытқып, тіптен содан бас тартуымыздың көрінісі емес пе деген ой келсе, зәрем ұшады. Құдай тағаланың өзіне ұқсатып жаратқан пендесі бола тұра осындай жағдайға қалай жеттік? Адам баласының дамуын шарана кезінде-ақ ақырзаманды сезінетін күйге жеткізетіндей, ойымыз бен ісіміз сонша неден азғындады екен?

Бұл – біздің тұқым-тегімізде сандаған жылдар, тіптен, ғасырлар бойы бейне бір компьютердің жадындағыдай жинақталып, сақталып қалған пиғылымыздың көрінісі. Міне, енді іштегі шарананың жан айқайын – Кассандра таңбасының мәнін түсініп отырмыз. Тағдырдың қалауымен осы таңбаны анықтайтын бақылау-сәулесін ғарыштан

жіберу міндеті маған жүктелген. Сондықтан, бүгінгі сөз менікі. Және мен, ғарыш такуасы Филофей, айтарымды түгел айтып тынбақпын. Бұл – менің парызым.

Уақытыңызды алғанымға кешірім сұрай отырып, Қасиеттім, өзімнің көп сөзділеу болып кеткен жолдауымды одан әрі жалғастыруыма рұқсат етіңіз.

Кассандра таңбасының мәнін түсінгеннен кейін енді не істеуіміз керек? Мұны түсіну үшін ақыры мынаны мойындауға тиіспіз: кім-кімнің де жасаған зұлымдығы өзімен бірге көрге түспейді, қайтадан өніп шығар уақытын күтіп тұқым-тектің ну орманында тығылып жата береді, ол да бір баяу жарылатын мина тәрізді.

Айтпақшы, мина дегендей, ауыспалы мағынасында емес, соның нақты өзі жайында да айта кетейін. Бұл оқиға Ауғанстанға кеңес әскерлерінің шектеулі құрамы енгізілген кезде болған. Ол кездегі жағдайдың саяси астары белгілі ғой, мен сол әскерлердің «өліктегі тұзақ» дегенді орнату тәсілі туралы айтпақпын. Жаудың өлігін бұрынғы тұрған жеріндегі елді мекеннің қасына, жолдың маңына апарып тастайды да мәйіттің астына арнайы жасалған минаны жасырып қояды. Ал, «шектеулі құрамның» сарбаздары содан кейінгі оқиғаны таспаға түсіріп алу үшін таяу маңда жасырынып жатады, қолдарында кинокамера. Мәйітті таныған туыстары немесе көршілері оны жерлеуге әкетпек болып жақындап келген сәтте мина жарылады да, әлгілердің өздері табан астында қаза табады. Ал, кино аспабының таспасына сол байғұстардың соңғы сәті түсіріп алынады... Міне, өлген ауған жауынгерінің қасына әйелі жүгіріп келді. Көршілері оны жібермеуге тырысады, бірақ жоқтау айтып, дауыс салған байғұс әйел күйеуінің мәйітін құшақтай жығылады, сол кезде мина гүрс жарылады. Әйел де, оған еріп келгендер де түгел қаза табады. Бірі қалмастан. Соның бәрі таспаға тартып алынған. Ал, екінші таспада – үрпиіскен балалар. Сұлық жатқан әкесінің өлі денесін еңіреп барып бас салған бейкүнә сәбилердің денесі парша-парша болып жан-жаққа шашылып барады... Жолда жатқан өлікті көрмегенсіп өтіп кетуге дәті шыдамаған кездейсоқ жүргінші. Атынан

түсіп, марқұмның кім екенін білу үшін иығынан ұстап аударып, бетіне үңілмек болғанда жарылған минадан өзі де қаза табады. Тағы да өлім. Басы қақ айырылған аты ерепейсіз қимылмен шапқылап, жолдың арғы бетіне өтеді де құлап түсіп, аяғын серпіп қырылдап жатыр. Осының бәрі киноға түсірілген... «Өліктегі тұзақты» құру жөніндегі операциялардың неғұрлым анық түсірілген көрінісі осындай. Бұл таспалар әскери тапсырманың орындалғанын куәландыратын құжат ретінде тіркеліп, штабтарда тиісінше бағаланып жүрген. Осы таспаларды мұқият қарап шыққан кейбіреулер бұл көріністерді өздерінің мақсаттары мен нұсқауларының бұлжытпай орындалуы деп таниды. Ал, экрандағы осындай көріністерді кәсіби тұрғыдан қанағаттану сезімімен қараған бұлар кім еді? Осындай ажал тұзағын өз қолымен құрып, оның нәтижесін кинотаспаға мұқият жазып алғандар ше? Қайдан шыққан адамдар? Олардың тұқым-тегі белгісіз, ата-бабаларының кім болғанын таба алмайсың. Тек өткеннің бұлыңғыр тұманына жұтылған ізінің сілеміне қарап болжам жасау ғана қалады.

Енді мынадай сұрақ туады – шексіз мейірімінен дәмепіп, үміт оты маздаған жан-жүрегімізбен сыйынып, тек содан ғана шапағат күтетін, әділеттің кепілі Құдай тағаланың жолына ылғи да кесе-көлденең тұрып, қисық жүретін бұлар кім өзі? Бәріміздің бойымыздағы зұлымдықтың шыққан тегі солардан бастау алады, қайдан шықты осылар? Қайдан? Кімнен тараған? Бұл әрине, айтыс туғызар сұрақ... Бірақ, мұны білгеннен жеңілдеп қалған ештеңе жоқ. Осының бәрі неден басталды? Үңгірге тығылған жауларын тірілей өртеген ежелгі замандағы ата-бабаларымыздан мұра боп қалды ма, әлде адамды азаптаудан ләззат алып, өзі тұншықтырып өлтірген құрбандығының жантәсілім етуін қуана тамашалаған қанішерден бе, әлде басқа біреулерден бе екен, мыңдаған жылға созылған каталдық пен түнекке толы эззілдің апанынан шыққан ондай қаскөйлер аз емес; сан ғасырды қамтитын бұл тізімнен тақта отырған жендеттің бабын табу үшін бірінен-бірі асып түсуге тырысқан жағымпаз жендеттерді немесе өз тәжірибемізден белгілі, билікке қол жеткізуге бейне бір ғашығын аңсағандай құмарлықпен

ұмтылған, төңкеріс пен соғыс өртін тұтату үшін балкондар мен мінберлерден қандыкөз қаршығаша шаңқылдаған партиялық үйірлердің есаландау көсемдерін еске алсақ та жеткілікті.

Қан мен билік – қай заманда да зұлымдық атаулының тамыр жаяр құнарлы топырағы осылар... Олар бірінің орнын екіншісі басып, келесі зұлымдықтың ұрығын үздіксіз сеуіп отырады...

Бұл тұрғыда, өткен заманның қалтарыс-бұлтарыстарындағы түнекті шырақ жағып серпілтпей-ақ, арамызда жүрген талайлардың жадында әлі де жаңғырығып тұрған күні кешегі Сталингитлер немесе керісінше Гитлерсталин дәуірінің өзі-ақ бізге көп нәрсе айтып бере алады. Бұл екеуінің бірлігінен адамзаттың басына түскен қасіреттің салмағы әлі де еңсемізді езіп, жаныштап келеді, тіптен, содан бері ондаған жылдар өтсе де, денесі бір, басы екеу, мақсат-пигылы ортақ осы құбыжықтың екі басы бір-бірімен өмір үшін емес, өлім үшін қырқысып, бүкіл әлемге таңған өзара қанды соғысынан құрбан болған боздақтардың нақты санын әлемдік статистика әлі күнге дейін есептеп шығара алар емес. Большевизм болмаса фашизм өмірге келер ме еді? Сталин болмаса Гитлер пайда болуы мүмкін бе? Немесе керісінше. Екеуі екі бөлек жаралғанымен, тозақтан Жер бетіне шығарда бір-бірінен ажырағысыз болып біте қайнасып кеткен Сталингитлер мен Гитлерсталин туралы ойлағанның өзінде-ақ XX ғасырда өмір сүрген адамдардың қаны мұздап сала береді.

Кім біледі, жарық дүниеге келе қалса өзінің Гитлер немесе Сталин болатынын алдын ала білген кассандра-шарана – адамзатқа апат әкелер ажал себушінің әзірше жатырда жатқан жылбысқы ұрығы – сыртқы әлемге, ең алдымен, өзін құрсағында көтеріп жүрген анасына бұл өмірде өзін не күтіп тұрғанын алдын-ала ескертуге тырысып, дүниеге келгеннен кейін қандай зұлымдықтар жасайтынын түйсініп, содан қиналып, тағдырынан қашып құтылмақ болатын шығар?!

Егер олар жаралмай-ақ қойғанда не боларын елестетудің өзі оңай емес... Ондай жағдайда, әдетте, тарихты қайтадан жасай алмайсың дейді. Сонда қалай, тарихымыз міндетті түрде Гитлер мен Сталиннің бұрын-соңды болып көрмеген қатігездік пен адамзатты жек көрудің

шыңына шығу мақсатында сызған қанды жолымен жүруге тиіс болғаны ма? Зұлымдықтың осы екі кемеңгері миллиондаған адамдарды бір-бірімен қыркыстырып, түптеп келгенде, бүкіл адамзат баласын өз-өзімен соғысуға мәжбүр етті, бейне бір планета тұрғындары өз-өзіне қол салып, өзін-өзі құртып тынуға бел байлағандай, сөйтіп ақыр соңында адамды жек көрудің түпсіз тұңғиығын көрсетіп беруге тырысқан сияқты. Тіптен, тарихты осындай тығырыққа әкеп тіреген себептердің қандай екенін іздестірмей-ақ қойғанның өзінде, мына жәйтті ойланбаса болмайды – зұлымдыққа құрылып, осы айтылған қаскөйлерге мұра боп берілген тирандық мақсатты іске асыруға сталинизм мен гитлеризмді өздерінің сорына өмірге әкеліп, әлпештеп өсірген сол кездегі адамдар, сол дәуірдегі әлемдік сана қаншалықты қолайлы болды екен?

Ол кезең де артта қалды. Өз тарихымызда өркендеу мен игілікке жетудің қаншама мүмкіндігінен айырылып қалғанымызды ешкім айтып бере алмасы хақ, егер адамдар көріпкелдік қасиеттің ғылыми тәсіліне ие болып, атап айтқанда, Кассандра таңбасы арқылы белгі беретін кассандра-шараналар туралы білген болса, қаншама қасіреттің, қаншама апаттың алдын алып, жөргегінде тұншықтыруға болар еді. Өкінішке қарай, өз бойымыздағы тұқым-тек құрылымының қойнауында бұғып жатқан бұл қасиетті адамзат тым кеш біліп отыр...

Енді, міне, шарананың қисынға сыймайтын қабілетін танып-білу жолындағы жаңа сөз айтылып отыр. Осы жаңалықтан кейін қандай да бір кереметке қол жеткізе аламыз ба? Жоқ. Адамзатқа әу баста берілген Ізгіліктің және сонымен бірге немесе соған кереғар түрде қоса берілген Зұлымдықтың қуатын ешкім өзгерте алмайды. Олар өзара тең. Бірақ, адам баласына сана берілген, оның бойында мәңгіліктің шексіз қозғалысы бар, егер адамзат аман қалғысы келсе, егер өркениеттің шыңына шықпақ болса, онда өз бойындағы Зұлымдықты жеңе білуге тиіс. Адамның бүкіл өмірі соған ұмтылумен өтіп жатыр, біздің жаралғандағы басты мақсатымыз да осы.

Міне, өз бойымыздағы бұрын беймәлім болып келген құпияның да сыры ашылды. Кім біледі, мүмкін бұл жанды рухтың бұрын қажет

етілмей келген жаңа қиырына бастар жол ашқан шығар? Бәлкім, өзіміздің ішкі әлеміміздің жаңа қырларын ашқан болармыз?

Мұны тап басу айту қиын, дегенмен, кассандра-шараналардың ашылуы біздің өмірімізде бұрын бетпе-бет кездесіп көрмеген бірқатар жаңа мәселелер туғызатынына жұртшылықтың назарын аударсам деймін.

Кассандра-шарананың дабылын қалай қабыл алуға болатынын кім айта алады? Оның ата-анасы не істеуге тиіс? Кассандра таңбасын тағдырдың ескертуі деп қабылдау керек пе, жоқ па? Әлде оған көңіл бөлмегеніміз дұрыс па? Қолды бір сілтеп қоя салсақ болды, жүкті ананың маңдайында, әсіресе, түнге қарай, ұйықтап жатқан кезде күңгірт жылтылдап тұрған ұп-ұсақ әлгі таңба бір-екі аптадан кейін өз-өзінен өшіп кетеді, сосын, Құдай қаласа, бәрі ұмытылады.

Ия, мүмкін солай да шығар. Бірақ, сәбиі дүниеге келгеннен кейін ата-анасы мұны бәрібір еске алады, еріксіз естеріне түседі. Одан әрі де ұмытылып кете қоюы неғайбіл; бала кезінде ол неше түрлі жағдайға тап болады, мұндай жағдайлар анасының тағдырында да, үй-ішінің өмірінде де болуы мүмкін, әр жолы байғұс ата-ананың жүрегі сол бір ескертуден секем алып, солқ ете қалады, сол бір таңба туралы мазасыз ойлар жағадан алып, сандаған сұрақтар анта-лап шыға келеді. Әлгі таңбаның осы балаға жүкті болған кезде белгі бергені қалай? Басқа аналарда сондай болды ма екен, болса олар қайтіпті, әлде олар да сол бір тылсым белгіні бұл сияқты өзінен де, басқалардан да жасырып, еске алмауға, шамасы жетсе мүлдем ұмытуға тырысып жүр ме екен? Ал, егер баланың өзі де әлденеден күдіктеніп жүрсе, сол туралы естелік түйсігінің терең бір түкпірінде әлдебір бұлыңғыр түс сияқты сақталып қалса ше, мұның өзі оның жүйкесіне әсер етіп жүрмей ме?

Бұл тек көкіректегі тырнаған күдіктер мен сұрақтардың алғашқы толқыны ғана. Одан әрі бұл сұрақтар көбейе де күрделене түседі. Енді оның ата-анасы өздері туралы, бұл үшін өздерінің де кінәлі екендігі туралы ойламай ма? Мүмкін шынымен солар кінәлі шығар? Ең ауыры да осы, өйткені, адамның өзін-өзі айыптауы әманда әділеттен

алшақ жатады. Ендігі сұрақтар бұрынғыдан бетер жанды қинай түседі: баласының сондай белгі беруіне нақты не себеп болды екен, мұны немен түсіндіруге болады – міне, ата-ананың ендігі ойлайтыны осы. Сөйтіп, олар баланың өмірге келуіне биологиялық негіз қалаған өздерін де, тұрмыс-тіршіліктерін де, қоғамдағы өмірін де, әлеуметтік жағдайларын да, үміт-армандарын да, наным-сенімдерін де – адам өміріне қатысты жәйттердің барлығын, осыдан туындайтын әділет пен қиянат, жақсылық пен жамандық, т.б. сияқты тұрмыстағы ұғым-түсінік атаулының бәрін бір кезде жатырда жатқан шаранаға әсер етуі ықтимал себептер ретінде қамыға қарастыратыны кәміл.

Ал, тұрмыстың әлгіндей алуан түрлі қырларының өзара тығыз байланысып жатқаны – сәбидің өмірге келуінің өзі Кеңістік пен Уақыттағы маңызды оқиға болуынан, тарих пен табиғаттың түп негізі ұштасып жатқанынан туындайтын жәйт.

Кассандра-шарананың түйсігі ерекше жетілген, ол өз заманын алдын ала сезіне біледі. Сондықтан, оның берген белгісін пайымдау – ең алдымен, өзіміздің әбден былығып кеткен ішкі және сыртқы әлемдерімізді пайымдай білуімізге түрткі болмақ. Бұл тұрғыдан келгенде, Кассандра таңбасының сыры бізге болмыстың мәніне терең бойлауымызға, бұрын қолымыз жетпей келген жәйттерді талдай білуімізге жаңа серпін беру үшін Жаратқанның бұйрығымен ашылып отырған болуы да ғажап емес. Енді әркім өз түсінігі мен жан дүниесінің қалауына орай өзі қорытынды шығара алады.

Өзімнің осы құқығымды пайдала отырып, мен – ғарыш тақуасы Филофей, орбиталық станциядан өз бақылауымды жүргізе отырып мынаны айтпақпын. Бұл сөзімді Жер тұрғындарына арнадым. Өзімізге Жаратушы сыйлаған өмірдің ежелден бері іздеп, таппай жүрген мәнінің құрметіне болса да кассандра-шарананың біз өмір сүріп отырған дүниеге келмей тұрып ақырзаманнан сескенуі неден туындайтыны туралы ойланайықшы.

Бұл жөнінде неше түрлі болжамдар жасалуы мүмкін. Ондайды өзім де жасағанмын. Ғарыш станциясының мейлінше жетілдірілген құралдары арқылы әр құрлықта әр уақытта беріле-тін телевизиялық

хабарларды қадағалайтыным бар. Оптикалық құралдар арқылы Жер бетіндегі әрбір нүктені әр қырынан көре аламын. Жер тұрғындарының күнделікті тіршілігін өзім жер бетінде жүргендегімен салыстырғанда әлдеқайда кең ауқымда бақылап отырамын. Бірақ, мұны еріккеннен істемеймін, менің бағдарламам ғарыш пен жерге бірдей қатысты, мен – адамзаттың қазіргі және болашақ ұрпақтарының алдында өз мойныма аса зор жауапкершілік жүктеген тәжірибе жүргізушімін және мұны еш қысылмастан айта аламын. Бұл – қызыл сөз емес, шынымен солай. Сондықтан, өз пайымдауым бойынша, шынайы ақиқатқа қайшы келетін бірде-бір сөз айта алмаймын. Бұл зерттеулерім – өзіміз қолдан жасаған, өзіміздің жан дүниемізде жасалып жатқан ақырзаманның алдын алуға бағытталған тәжірибе екеніне сенімім кәміл. Мен өзіміздің үнемі үстем түсіп жататын өзімшілдігіміз бен екіжүзділігіміз осы уақытқа дейін айтқызбай келген жәйттерді қозғамақпын.

Қазір бұл туралы қаперіне алып көрмеген әйелдерге ештеңе ескертпестен, Кассандра таңбасын жүйелі түрде анықтау жөніндегі тәжірибені жүргізіп жатырмын. Бұл да жұрттың бәрі жауынның астында қалғандай баршаға ортақ нәрсе. Көзге көрінбейтін осы бақылау-сәулелер денсаулыққа ешқандай зиянын тигізбесе де, адамдардың жанын жаралап аламын-ау деп ойласам болды, тұла денем түршігіп сала береді.

Бірақ, ғарыштан жіберілген «сауалға» жауап ретінде кассандра-шарана берген дабылдың белгісі маңдайында айшықталып шыға келген әйелдерді жан қиналысынан құтқара алмаймын. Тағдырың осындай болса, одан қашып құтыла алмайсың. Бірақ бұл әр адамның жеке тағдыры болғанымен, бәрімізге, бүкіл қоғамымызға қатысты екенін түсінуіміз керек – өйткені, бұл бүкіл әлемге ортақ апат.

Қаласақ та, қаламасақ та кассандра-шараналар мен Кассандра таңбасы – ақиқат шындық. Сондықтан, Жер тұрғындарының арасынан осы тәжірибе шарпыған немесе енді шарпитын адамдарға жанашырлық білдіре отырып, өзімнің ғарыштық зерттеулерімді одан әрі жалғастыра беретінімді ашық мәлімдеймін. Адамдар өздері

туралы шындықты білуге тиіс. Бұл – менің Құдайдың алдындағы қасиетті парызым. Бірақ, осы жерде жанымды қоярға жер таптырмай тынымсыз мазалай беретін тағы бір жәйтке тап болып тұрмын, мұны жасыра алар емеспін, сондықтан, қасиетті әкей, осыны да алдарыңызға жайып салмақпын.

Тағы да қайталаймын, өзім сырын ашып, жалпақ жұртқа жариялап отырған кассандра-шарананың да (оның өзі де соны талап етіп отыр), оның анасының да алдындағы жауапкершілік тек өзіме ғана жүктелерін жақсы білемін, әйтпесе, Кассандра таңбасының шын мәнін білмеген болса, ол әйел тып-тыныш өмір сүре берер еді.

Тіптен, қазір осы жолдарды компьютерде теріп отырған сәтте де жаным қиналып отыр, осыны істеуге хақым бар ма еді деген сұрақ әбден діңкелетіп бітті.

Орбитадағы ғарыш кемесінің ішінде қалықтап тұрып, жан-жағыма алақтаймын, компьютерден аулақ кетіп, жан-жағыма көз тастап, назарымды басқа жаққа аудармақ болып, алаңдатарлық әлденелер іздестіремін, сөйтіп өзімнің ашқан жаңалығым туралы жалпақ әлемге жар салып, жария етуімнің дұрыстығына деген сенімімді нығайта түспек боламын, сол сәтте көзіме станция корпусының екі қабырғасына жағалай орнатылған теледидар экрандары шалынады. Олардың бәрі қосулы тұр, әр елден алуан тілде берілген хабарлар жүріп жатыр. Міне, Жер бетіндегі өмір деген осы, жарнамадан спортқа, сот залынан берілген хабардан әуежайда ресми тұлғаны қарсы алуға және т.б. дейінгі күнделікті тірліктің қайталанбас қырлары, алуан суреті бірін-бірі алмастырып жатыр.

Осы аса ауқымды көріністердің арасынан көшедегі шулы ереуіл көрсетілген біреуіне назар тіктедім. Бір қызығы, әлденеге қарсылық білдірген ереуілшілердің арасында полицейлер де жүр, солармен бірге шеру тартып келеді. Көшелердің бәрі халыққа толып кеткен, әр жерден, жоғарыдан да таспаға түсіріп жатыр, ашу-ызаға толы дауыстар естіледі. Көшедегі айғай-шу оқиға болып жатқан жерден хабар беріп тұрған тілшінің, студиядағы диктордың дауыстарын басып кетіп жатыр. Бұл қай жердегі оқиға? Италияда болып жатқан сияқты.

Әрі алыс, әрі жақын – бәрі тура қасымдағыдай: көздері жалтылдап, қолдарын сермеп, тепсініп тұрған адамдар. Ия, бұл Сицилиядағы оқиға екен. Ереуілшілер асығыс жазылған ұрандар көтеріп алған. Ия, әрине! Тағы да мафия! Тағы да лаңкестер! Бұл жолы прокурордан кейін соттың бас төрағасын өлтіріп кетіпті. Зымияндықпен, аяусыз әрі басқаларға сабақ болсын деп өлтірген. Төраға мен оның күзетшілері мінген машина көшемен өтіп бара жатқанда қашықтан басқарылатын құрал арқылы жарылыс жасалып, сол жердегі жанды-жансыз нәрселердің күлі көкке ұшырылған. Көшедегі жұртшылықтың көз алдында бәрі де «тап-таза» жасалыпты.

Ереуілшілер қызбаланып алған... Селдей қаптап келеді. Бірақ, олар кімге қарсы ереуілдеп жүр? Бұл тобырдың қолынан не келеді? Өлгі лаңкестердің өздері де ішінен күліп қойып, солардың арасында жүрген болуы мүмкін ғой? Бір-екі сағаттан кейін ереуіл де басылады, ал, олар дегеніне жетті, өздерін мафия, картель, синдикат, тіптен, империя деп атап, масайрап жүр. Қазір олар тұтас елдерді билеп алған, сол елдер мафияның отары болып отыр!..

Ереуіл әлі саябырлар емес... Кенет олардың үстінен қалықтай ұшқан тікұшақ көрінді, әлдебір үндеу қағазды себе шашып, ізінше ғайып болды. Осының бәрі менің көз алдымда болып жатыр. Адамдар аспаннан жауып тұрған қағаздарды қағып алмақ болады. Өлгі қағазда ажалдың бейнесі – бас сүйек пен айқастырылған қос жілік бейнеленіпті... Мафия ажал туралы мәлімдеп тұр. Мафияға қарсы шыққандардың бәрі ажал құшпақ! Ыза кернеген ереуілшілердің айғайынан аспан асты күңіреніп, жаңғырығып кетті. Біраз адамның көзінен жасы моншақтап тұр. Полиция киімін киген, басындағы телпегі қисайып, галстугі шешіліп кеткен жас әйелге көз тоқтаттым. Шамасы, шұғыл қызметтегі полицей әйел бейнесуретке түсіріп жүрген сияқты. Ол тікұшақты түсіріп үлгерді. Бірақ, одан не пайда? Мафия ақымақ емес – тікұшақты басқа түске бояп, немесе қиратып, ойына келгенін істей салуы мүмкін. Міне, әлгі әйелдің қасына қолдарына микрофон ұстаған көмекшілері де келіп жетті. Қызбаланып асығыс-үсігіс әлденені талқылап жатыр. Мен оларды түсініп тұрмын. Күн

сайын мафияның қолынан қанша полицей қаза табады! Бұларға да қатер төніп тұр. Әлгі әйелге де. Апырау, не көріп тұрмын? Әлгі әйелдің маңдайында Кассандра таңбасы жыпылықтап тұр ғой! Ия, бірдеңені сезгендей болып едім! Экрандағы бейнені жақындатып, үлкейтіп қарадым – қателеспеген екем. Құдайым-ай, полицей әйелдің бұған қарайлайтын мұршасы жоқ, бірақ ереуілшілермен бірге өзі де наразылық білдіріп тұрған мына өмірге қарсылығы құрсағындағы шаранаға да әсер еткенін біле ме екен? Міне, дабыл белгісі маңдайына қарғыс таңбасы боп басылып қалыпты. Бұл менің бақылау-сәуле түрінде берілген сұрағыма кассандра-шараналардың жауабын тексеру жөніндегі орбиталық сеанстарымның бірінің нәтижесі.

Осы немесе басқа бір кассандра-шарана өмірге келер болса, уақыт өте келе оның ең бір қандықол қылмыскерлердің бірі болып шығуы әбден ықтимал-ау деп ойладым. Басқаның бәрін қойып, тек бір ғана себеп – өзі қаншама қарсылық білдіріп, ескерткеніне қарамастан, жарық дүниеге келуге, сөйтіп мына әлемде өмір сүруге мәжбүр еткені үшін кек алу жөніндегі санасының терең бір түкпірінде қалып қойған өшпенділіктің өзі-ақ оның көптеген адамдарға, бүкіл қоғамға қастандық жасап, қылмыстық жолға түсуіне жетіп жатыр! Оның өзі анасының құрсағында жатқанда не ойлағанын кейіннен ұмытып қалса да кек алу сезімі санасының бір қуысында жасырынып жата береді. Егер ол, кассандра-сәби, өзінің теріс пиғылды тұқымдық негізіне басқа бағыт беріп, жақсы жолға түсірер ізгі ортаға тап болса бір сәрі, онда жолы болғаны; ал, егер басқаша болса ше – онда оның тұқымдық тегіндегі зұлымдықты ояту үшін ештеңенің керегі жоқ, таудан домалаған тастың жылдамдығы арта беретіні сияқты, осындай ортаға тап болғандықтан, әрі қарай оны тағдырының өзі-ақ жетелеп әкетеді.

Кассандра-шараналардың берген дабылына құлақ түре отырып, олардың болашағы туралы ойласам, жаным ашиды. Олардың жан шырылын бумеранг деуге болады, бұл – барған сайын күнәға бата берген біздің өзімізден қорыққан санамыздың күн санап ұлғая түскен дабылынан басқа ештеңе емес. Сондықтан, бұл кассандра-

шараналардың берген дабылына құлақ түріп, олардың жан шырылын түсіністікпен қабыл алуымыз керек.

Жоқ, бұл бір сәттік әлсіздік емес, әңгіме мәңгілік туралы болып отыр. Мәңгілік бізсіз-ақ мәңгі жасай береді, сол мәңгіліктің берген несиесін қайтару мерзімін ұзартып, ұрпақтан ұрпаққа аманат етіп жеткізу үшін адамзаттың алдында бір-ақ жол бар – ол өз бойындағы ізгілікті дамыта беруге тиіс. Өркендеу деген – тек идеяның техникалық қосымшасы ғана. Керек болса, бүкіл әлемді жарып жіберуден тайынбайтын есірік билеушінің қолындағы ядролық қару – осының жарқын дәлелі.

Адамдар кассандра-шараналардың дабылына құлақ асып, оны генетикалық ақырзаман жақындап қалғанының, демек, адамзат өркениетінің құрып бітер уақыты таяу екендігінің хабаршысы ретінде қабыл алар ма екен?

Бұл жөнінде болжам жасауға батылым барар емес. Өркім өз басымен қайғы болып, маңдайына Кассандра таңбасы басылған әр адам мұны өзінше пайымдап жүре ме деп қорқамын...

Әйелдердің көпшілігі мұндай мазасыз шаранадан тезірек құтылуға асығатын болар деп қауіптенемін, бұған күйеулері де кедергі келтіре қоймас. Ол әйелдер ең алдымен, мұндай жағдайда баланы алдыртып тастаған дұрыс деп шешеріне еш күмәнім жоқ. Мұны ақтап алудың сылтауы да дайын – болашақ қанішерді өмірге әкелудің керегі қанша? Онсыз да қылмыскерден аяқ алып жүре алмайсың. Сонда оларды кім айыптай алады? Кім? Қоғам ба? Тарих па? Мораль ма? Қанымызға қорқыныш болып сіңген зұлымдықтың түп-тамыры қоғамның тарихында жатыр, ал, мораль болса, тұрмыстың арсыз қыспағынан жан ұшыра жалтарып үйреніп қалған.

Міне, осы тұста, Қасиеттім, өз ұстанымымды айқындап кетуді парызым деп санаймын. Іштегі баланы алдыртып тастауға католик дінінің тыйым салуын бар болмысыммен жақтай отырып, маңдайына Кассандра таңбасы басылған бейбақтардың бұған амалсыздан баруға мәжбүр болуын қатаң айыптай алмас едім, оның үстіне, кассандра-шараналардың өздерінің де қалағаны сол емес пе?

Айналып келгенде, аса күрделі қарама-қайшылыққа ұрынамыз. Баланы алдыртып тастау тәрізді күрт шешім қабылдау әлемдік сананың өзекті мәселелерін шеше алмайды, керісінше, оларды одан әрі шиеленістіріп жібереді – іштегі шарананың ақырзаманды сезінуін туғызатын себептерді жоя алмайды.

Міне, болашақ ананың ойламай тұра алмайтын кесірлі кесапаттарының тізімі:

- аштық,
- кедейлер тұратын ескі-құсқы үйлер,
- неше түрлі аурулар, соның ішінде СПИД,
- соғыс,
- экономикалық дағдарыстар,
- әлеуметтік толқулар,
- қылмыстың өршуі,
- есірткі және есірткі мафиясы,
- ұлтаралық қырқыстар,
- нәсілшілдік,
- экологиялық және энергетикалық апаттар,
- ядролық сынақтар,
- кара құрдым, және т.б., т.с.с.

Осының бәрі адамдардың өз қолымен жасалған кесапаттар. Ұрпақ ауысқан сайын адамдардың қолынан шыққан апаттардың ауқымы ұлғайып барады. Бұған бәріміздің де қатысымыз бар. Міне, ақыр аяғында, Құдіреттің өзі бізді құрдымға құлап біржола жоғалып тынудан құтқармақ болып, Кассандра таңбасы арқылы ескерту жасап отыр...

Тағы да мәлімдеймін, менің кассандра-шараналарды анықтау жөніндегі ғарыштық зерттеулерімнің мақсаты адамдардың мынаны түсінуіне көмектесу ғана – енді бұлай өмір сүре беруге болмайды, азып-тозудың әбден шегіне жеттік!

Болашағымыздың жарқын болуы үшін әр адам өзінен бастап, бәріміз бірге, бүкіл адамзат қауымы жұмыла отырып өз бойымыздағы азғындықтан арылуымыз керек. Әлде бұл қиял ма екен? Тағы да қиял

ма?! Жок, бұл кезекті қиял емес. Бұл тірі рухтың аман қалуының амалы, басқа жол жоқ...

Кассандра-шараналардан дереу құтылуға тырысудан бас тартып, ізгі мұраттан айнымайтын ержүрек жандар көптеп табыларына сенімім кәміл; оларға тағдырының бұл белгісі талай нәрсені айтып бере алады: ол біздің өмір сүру дағдымыз үшін, келер ұрпақтың тағдыры үшін баршамыздың және әрқайсысымыздың жауапты екендігіміз туралы, алдымызда адамның өз-өзімен айкасқа түсуі күтіп тұрғаны жайында айтады... Ондай адамдар өмірді жақсартуға ұмтылатын болады.

Мен осыған сенемін.

Енді өзім туралы қысқаша айта кетейін.

Әрине, мені ешкім монастырьға апарып тыққан емес бірақ өз-өзімді осылай атадым, басқаша айтқанда, мен – шартты түрдегі ғарыш тақуасымын, өзіме шартты түрде Филофей деп жаңа есім қойдым, орыс жерінде осы аттас тақуалар болған. Ғарыштағы құжырамда жападан-жалғыз өмір сүруді де өзім таңдап алдым. Біздің халықаралық экипаж – америкалық, жапондық және мен (соңғы кезге дейін кеңестік ғалым және ғарыштық зертхананың ғылыми жетекшісі) өз бағдарламамызды орындап шыққаннан кейін Жерге қайтар кезде орбиталық станцияны тастап шығудан және бізді алып қайтуға келген бірнеше мәрте пайдаланылатын ғарыш кемесіне отырудан бас тарттым. Бұл орайда арнайы мәлімдеме жасап, жеке адамның еркін таңдау жасауына болатынын алға тарттым. Ұстараны тамағыма тақап тұрып, әріптестерімді мені жайыма қалдыруға мәжбүр еттім. Сөйтіп, өз дегеніме жеттім...

Міне, содан бері бес айға жуық уақыт – жүз отыз жеті күн өтті, ғарышта жалғыз өзім әлгі зерттеулерімді жүргізіп келемін. Станциядағы өмір сүруді қамтамасыз ету қоры маған мұнда әлі де ұзақ уақыт болуыма мүмкіндік береді. Жамандықтың артында жақсылық тұратыны рас болса, менің жағдайымды соған ұқсатуға болатын шығар. Дүниені дүр сілкіндірген Кеңес империясының ыдырауы маған қолайлы болды. Бәрінің астан-кестені шыққан кезде жер бетіндегі

бұрынғы кеңестік ғарыш қызметін қадағалайтын орындар мені де, бұрын «Восход-27» деп аталып келген орбиталық станцияны да ұмытып кетті. Олар мені әзірше естеріне ала қоймас, мені қайтсін, қазір кеңес империясы қирандысының орнында пайда болған жаңа мемлекеттердің арасында ғарыштағы мүлікті бөлісу жүріп жатқан шығар, мүмкін олар орбиталық станцияны да бөліске салар, тіптен, ғарыштың өзін де бөлісіп аламыз деп әлекке түсер ме екен... Мейлі, өздері білсін. Мен өз таңдауымды жасадым және өз парызымды өтеп жүрмін. Енді бүкіл адамзатқа сұрау салып, ақтық сағатым соққанға дейін кассандра-шараналарды анықтаумен айналысатын боламын...

Жер бетінде мені күтіп отырған ешкім жоқ. Жарық дүниеде бірде-бір жақыным болған емес. Дүниеге келісімен байғұс анам тастап кетіпті, балалар үйінде тәрбиелендім. Сәбиін балалар үйінің табалдырығының алдына қалдырып кетуге байғұс анамды қандай жағдайдың мәжбүр еткенін кім білсін. Өмірімнің қалай қалыптасқаны, ғарышқа аттануыма не себеп болғаны туралы қазір айтып жатпаймын – бұл басқа әңгіме, бөлек тақырып.

Қасиеттім, Сіздің нұрлы келбетіңіздің алдында тағы да басымды иемін. Айыпқа бұйырмаңыз. Маған бар керегі – Сіз арқылы адамдарға осы сөзімді жеткізу ғана, олар шындықты білуге тиіс.

Филофей, ғарыш тақуасы.

Шын аты-жөнім – Андрей Крыльцов.

Орбиталық компьютерден Рим папасына арналған жолдаудың мәтініне қоса «Трибюн» газеті редакциясының атына жазылған тілхат қоса жіберіліпті:

«Құрметті редактор!

Арамыздағы уағдаластыққа сәйкес, осы жолдауды жариялау құқығын «Трибюн» газетінің редакциясына беремін.

Бұл қадамға баруға батылдығың ете отырып, «Трибюннің» өз мойнына қаншама ауыр салмақ жүктейтінін түсінемін. Сіздің ерлігіңізді де бағалаймын.

Егер редакция осы жолдауыма үн қосқан адамдардың неғұрлым қызықты деген пікірлерін өзіме жолдап отырса риза болар едім. Мен адамдардың пікірін білуім керек».

*Ризашылықпен: Филофей, ғарыш тақуасы,
РХ орбиталық станциясы.*

III

Түсінде тағы да киттерді көрді. Мұхит төсінде солармен бірге ұзақ жүзді. Олардың толқын жуған көзіне қарап, киттердің жанарынан не ұғуға болатынын түсінді. Өзі де китке айналып кеткен болатын. Ана жолы ұшақтың үстінен көргеніндей, бәрі сына тәрізді үшбұрыш жасап жүзіп келеді. Бұларды әлдебір тылсым күш көкжиектің сыртына қарай сүйреп бара жатқандай. Көкжиек жеткізер емес, бұлар да қуатты денесімен толқындарды қақырата сөгіп, талмай жүзіп келеді. Мұхит суы біртіндеп ысып бара жатқан сияқты. Толқындардың соққысы жон арқасын күйдіріп кетердей көрінеді. Барған сайын ыси түскен толқындардың арасында жүзе беру де қиындап кетті. Кенет ол әдеттен тыс құбылысты көріп, мұхиттың неліктен осыншама ысып кеткенін түсінді. Мұхиттың үстінде екі күн шығып тұр екен. Аспанда қос прожектордай жарқыраған екі бірдей қызғылт-қоңыр шар алаулап тұр. Ол екеуінің қайсысы нағыз күн, қайсысы әлдеқайдан қаңғып келген, бәлкім шынайы күнмен бәсекелестікке түспек болып жүрген жалған күн екенін ажырату қиын еді. Ол қорқып кетті. Қасында қатарласа жүзіп келе жатқан киттерге: «Қарандар, қарандар, киттер, бауырларым менің! Аспанда екі күн шығып тұр! Бірден екі

күн! Естіп тұрсындар ма?! Бұл жақсы емес! Мұхит қайнап кетеді де бәріміз опат боламыз! Аспанда екі күннің шыққаны – жақсылықтың нышаны емес!» – деп айғайлай бастады.

Бұрқ-сарқ қайнаған мұхит төсінде аласұрған киттердің арасында жан дауысымен шыңғырған Роберт Борк атқақтай соққан жүрегінің дүрсілінен оянып кетті, кара терге түсіп жатыр екен, құлағы тұнып қалыпты. Ұйқысы ашылғанға дейін әлгі көргенінің түс екеніне сене алмай біраз жатты. Мұхиттың үстінде көз қарықтыра алаулаған екі күн бейне бір өңінде көргендей-ақ көз алдынан кетер емес. Киттер бұрын да түсіне кіретін, бірақ шақырайған екі күннің сәулесі жер-жаһанды күйдіріп бара жатқанын алғаш рет көріп тұр! Сұмдық қорқынышты!..

Кенет ол түсіндегі екінші күннің қайдан пайда болғанын түсінді. Анық түсінгені соншалық, өзі де шошып кетті. Мұны бірден ұқпағанына танданып та қалды. «Қызық екен!» – деп мырс ете қалған Футуролог айнаның алдында тұрған сағатына қарады. Таңғы сағат алтыдан кетіп қалыпты. Әйелі көрші бөлмеде ұйықтап жатыр.

Борк әдетте ертеңгілік бой жазып, жаттығу жасайтын ашық верандаға шықты. Бірақ, бұл жолы бар ойы басқа жақта тұр еді. Қала сыртында орналасқан үйіндегі жанына жылы тиетін заттардың бүгін еш әсері жоқтай көрінді. Хауыздың қасындағы алаңқайға қолдан отырғызылған, жапон үлгісімен тастан жасалған бақты да (сол бақ жұлдыздардың орналасуына сәйкес жасалған дегенге өзі де сенгісі келетін) ұмытты, әншейінде онда Футуролог таңертең топыраққа әлдебір құпия белгілерді сызып отыруды ұнататын, мұнысын Джесси адамның күлкісі келетіндей етіп сыбырлап қана – сиқыршылықпен айналысып жатыр деуші еді. Бүгін ерігетін уақыт жоқ. Барлық хат-хабарды түгел қарап шығу керек, олар да жиналып қалыпты, біраз адамға бірер мәселе бойынша телефон соғу тағы бар – жағдаймен дереу танысып шықпаса болмайды.

Кассандра-шараналарға байланысты барлық жерде даңғаза көтеріліп жатты. Осылай боларына Роберт Борк күмәнданған да емес. Өзі де бойын әлдебір жастық жігер кернегендей сезінді,

баяғыда, университетте жүргенде қазіргі өркениеттің мәселелері жөнінде өткізілетін шулы пікірталастарда керітартпа қарсыластарды көндірсек болды, адамзаттың болашағын жұрттың бәрі құрметтейтін интеллектуалдық «Рим клубының» үлгісімен құруға болады дегенге шынымен сенетін жас кезінде ылғи осылай болатын. Кассандра таңбасының төңірегіндегі оқиғалар Борктың бойында ұмытыла бастаған қызулықты, тәуекелге баруға, идея үшін ашық қақтығыстан тайынбауға дайын тұру сезімін қайта оятты.

Бұл оқиғаларға Борк әуежайға келіп қонған кезде-ақ араласып кеткен болатын. Джесси оны шығар есіктің алдында қолына ұстаған газетін бейне бір гүл шоғы тәрізді басынан асыра бұлғап, өзін кінәлі сезінгендей әрі тентектеу, әрі мазасыздана жымыып қарсы алды. Өзі құдды бір жаңбыр жуып өткен көктемгі гүл секілді жасарып, жаңғырып кеткендей көрінеді. Джесси Борктан тоғыз жас кіші болатын, бірақ кейде қан қысымы көтеріліп ауыратыны бар, сол кезде қиналып, сола түседі, ал, әуежайда ол күйеуіне сонау алыста қалған жастық шақтағыдай толқынысқа толы, жігерлі болып көрінді. О, сол кезде оның ұлы музыкант болуына кедергі келтірген бұл еді ғой! Ол виолончельдің құлағында ойнайтын. Өле-өлгенше ажырамастай болып жабысып қалған Борк болмағанда, Джесси қазір оркестр құрамында емес, басқа жерде өнер көрсетіп жүрер ме еді. Бірақ, әркімнің өз тағдыры болады.

Иін тірескен күтіп алушылардың арасында тұрып, ол күйеуімен аман-сау жолыққанына қуанып тұрғанын білдіріп, батыл да риясыз түрде былай деген:

– Кетер алдында өзіңнің тастарыңның арасында отырып, қандай сиқырлы белгілер сызғаныңды білмеймін, Роберт, бірақ мына оқиғаны қалай түсіндірер едің? Түсіндіре алмайсың, Роберт, жарылып кетсең де солай, түсіндіре алмайсың! Мұны түсіндіру мүмкін емес. Адам естімеген сұмдық! Көрерсің, бұл бүкіл әлемді дүр сілкіндіреді!

– Демек, мен ол иероглифтерді тегін сызбайтын болғаным ғой?! – деп Футуролог та әйелінің ығына жығыла жауап қатты.

– Жалпы айтқанда, бұл пәле сенің сиқыршы болып ойнауыңа

қатысты болуы да мүмкін, менің қымбатты Сәуегейім... Енді өзін ретте бәрін.

Машинаны Джесси айдап келе жатқан, Борк газетті парақтап көрді де қайтадан жаба салды.

– Жоқ, мұны үйге барып, асықпай мұқият оқып шығу керек, – деді ол көзілдірігін қайтадан жинап жатып.

– Ал, сен қалай ойлап едің? – деп мырс ете қалды Джесси – Егер мұндай хабарды ғарыштан жолдамай, көшедегі біреу айтса, тұмсығын бет қылар еді! Ойлап қарашы, іште жатқан шарана өздігінен ойлана алады дейді! Бәрін парықтай біледі екен! Сөйтіп, өмірге келуді қаламаймын деп жар салады! Осыны шынымен айтып отырғанын көрмейсің бе! Қалай дәті барды екен?!

– Дегенмен, тура солай айтпаған шығар, – деп иығын бір қозғап қойды Борк. Оған әйелі асығыс қорытынды шығарып отырғандай көрінді, мұндайы сирек кездесетін, бірақ бұл жолы өзі де әйелінің қателескенін қалап отырғанын сезді. – Мүмкін бұл жерде анасының құрсағында пайда болған шарананың рефлексі туралы айтылып тұрған шығар. Бірақ, қалай болғанда да ойланатын себеп табылды. Егер, айталық, біздің күнәһар әлемімізді бақылау нүктесі ретінде қабылдаудың пәктікке негізделген жаңа түрі ашылды деп санасақ... Түсінесің бе, мен қазір осыны ойладым. Ал, мұндай жәйт тек шараналық деңгейде ғана болуы мүмкін. Оның өзі де қияли тұрғыдан алғанда ғана. Дегенмен, кім біледі. Жарайды, қазір бұған бас қатырмай-ақ қояйық. Үйге барғасын оқып шығармын, содан кейін сөйлесерміз... Ал, қазір сені күлдіргім келіп тұр.

Сосын Футуролог әйеліне немістердің не нәрсені де ақырына дейін білуге тырысатыны мен белгіленген тәртіптен айнымайтыны және сонымен бір мезгілде европалықтарды америкалықтармен жақындастырып тұратын ішкі еркіндігі туралы айтып берді. Бірде Дюссельдорфта таң алдында өзен жағасымен велосипед теуіп бара жатқан біреуді көрген, түк болмағандай-ақ белгілі бір арияны бар дауысымен шырқап барады, өзі бейне бір опера сахнасынан жаңа ғана шыққандай, ақ жағалы көйлегіне галстук тағып алыпты,

аяғында жылтыраған туфли. Жағалауда оның әнін тыңдайтын ешкім жоқ, бірақ, велосипед тепкен әншіге тыңдаушының керегі шамалы сияқты. Жүк тиелген баржалар мен кемелер баяу сырғыған Рейннің жағасында таң атпай жападан-жалғыз әндетіп барады... Біртіндеп жазғы күн де көкжиектен көтерілді. Бұл көріністің әрі ерсі де күлкілі, әрі ғажап болғаны соншалық, Борк әлгі аңғал әншінің артынан тұра жүгіруге дайын еді. Толық еркіндікке қол жеткізіп, бақытқа бөленген адам. Рейнге қойып кетіп, әлгі велосипедшінің қарсы алдынан шыққанша жүзе бергісі келді, оған су бетінен қол бұлғап, әлдебір көңілді сөздер айтып, қатарласа жүгіріп, әлемдегі барша тірлікті ұмытқысы келген.

Екеуі машинада келе жатып, әлгі аңғал әншіге біраз күліп алды.

«Енді үйге барып, өмірі бітпейтін жұмысқа қайтадан кірісуге тура келеді», – деп ойлады Борк көп ұзамай үйге келіп, өз кабинетіне кіріп, жазу үстеліне жайғасатынын қуана көз алдына елестетіп. Бұл туралы ойлаған кезде ол екі түрлі сезімді бастан кешіруге бойы үйреніп бара жатқанын аңғарды – сапардан қайтып оралып, әуежайда Джесси қарсы алғанда бойы жеңілдеп сала берсе, сонымен қатар, бір апта үйде болмай, бірер күнін басқа жақта өткізгені үшін өз-өзін аздап кінәлайтын болыпты. Ал, осындай күндердің бәрін қосқанда қанша болады екен, мұны адам тым кеш аңғарады.

Алайда, бұл жолы оның үйреншікті көңіл-күйіне ұшақтың үстінде байқаған жәйттен туған тағы бір сезім қосылып тұр еді. Мына шулы жаңалық жұрттың бәрін елең еткізгенімен, тез ұмытылатын бір күндік хабарлардың бірі болар деген. Бірақ, Борк осы естігені туралы ойлаған сайын болған жәйттің өзіне де байланысы бар сияқты сезініп, шындығында өзіне еш қатысы жоқ осы оқиғаны ұмытқысы келсе де ұмыта алмайтындай түсініксіз сезімге шомып келе жатқанын байқап, айран-асыр қалды. Бейне бір сот залына кездейсоқ тап болып, тек айыпталушы ғана емес, сол сәтте залда отырғандардың бәрі тек сот процесіне қатысқаны үшін ғана кенеттен адам айтқысыз ауыр үкімге кесілгендей күйді бастан кешті. Және бұл үкім жарияланып қойған, сондықтан, енді оны ешкім де өзгерте алмайды...

Ғарыштан келген жаңалықпен қатар көкейінде өте бір жайсыз, күтпеген әрі түсініксіз сезім пайда болды. Міне, машинаны жүйткіте айдаған Джесси де осы ғарыш жаңалығының әсерінен арыла алмай келеді. Мұны оның бет-жүзінен, көзінен аңғаруға болады. Джессидің көзі табиғатынан нұрлы болатын, оның көз жанарының кез келген адам аңғара бермейтін өзгерісі мен құбылуы Роберт Боркқа талай нәрсені білдіріп тұрады. Оны алғаш рет қайырымдылық мақсаттағы концертке қатысқан жас музыканттардың арасынан көріп еді, ал, өзі көрермендердің арасында, сахнаға жақын отырған, сол күні танысқан екеуі содан бастап жиі кездесіп тұратын болды, осы алғашқы күннен бастап оның жан дүниесіндегі «жаз бен қыстың» алмасуын аңғаруды үйренді, ол да мұның жан күйін көзқарасынан-ақ түсінетін. Бірін-бірі емеуірінінен ұғып, көз тастасынан түсіну арқылы бұлардың арасында толық сыйластық орнап, отбасылық бақытқа қолдары жетті.

Ол әдеттегідей емес, әлденені ойлап үнсіз отырған әйелін сөзге алдандырғысы келмеді. Мазасыздана қоятындай жөні де жоқ. Бұлардың өмір салты үйреншікті де берік болатын, бұл осы жастағы көп адамға тән; тек бір нәрсені алдын ала айта алмайды – мұны тек Құдай ғана біледі, өйткені, әр адамның өмірінің ұзақтығын Жаратқан жалғыз алдын ала белгілеп қойған. Сондықтан, бұлар уақыты мен денсаулығы жеткенше өздерінің шығармашылық мүмкіндіктерін қолдан келгенше пайдаға асырып қалуды ғана көздеумен келеді. Борк түсініп отыр: қазір Джессидің көңіл күйі пәс болуының себебі – әлгі ғарыш тақуасы Филофейдің жолдауын оқып, есеңгіреп қалғандықтан.

«Үйге барғасын сөйлесерміз, – деп ойлады Роберт Борк. – Әлде үйге жеткенше университетте бірге оқыған достардың біреуіне хабарласып, әңгімелесем бе екен? – Телефонның тұтқасын көтере жаздап барып қоя салды. – Кейін сөйлесе жатармыз, әуелі мына ғарыш көріпкелінің болжамын мұқият оқып шығу керек, сосын көрерміз...»

– Радионы қосайын ба? – деп сұрады күйеуінің ойын оқып қойған Джесси.

– Керегі жоқ. Бос мылжынды тыңдап қайтемін? Қазір өзіңнің қасыңда отырғаным да жетеді маған.

– Сенемін, қуана-қуана сенемін, – деп көңілсіздеу жымыды Джесси кезекті машинадан озып бара жатып.

– Егер бұл хабар шынымен рас болса, – деп көзін тіктеді Борк, – онда әрине, бұдан ешкім тыс қала алмайды.

– Сен соны шынымен рас болуы мүмкін деп ойлайсың ба?

– Білмеймін. Бірақ, солай болып шыға қалса, бұған жұрттың бәрі жаппай үн қосуға тиіс.

– Тіліңе тікен шықсын, Футуролог! – деді бұған шынымен мазасыздана бастаған Джесси. – Жұрттың бәрі араласса сұмдық қой!

– Егер адамдар өздерінің әбден азғындап біткенін көрер болса, онда генетика дегеніміз биологияның бір саласы емес, саясат болып шыға келеді.

– Сен тым артық кеттің, Роберт, – деп өзінің мазасыздануын баспақ болды Джесси. – Дегенмен, кім біледі, әуежайға барғалы жатқанымда Шнайерлер – Артур мен Элизабет хабарласқан, олардың да естері шығып кетіпті. Атлантада спектакль қойып жүрген Джон Кошут хабарласты, ол тарихтың ақыры туралы Фукуяманың теориясы жөніндегі пікірталас кезінде адамзаттың алдында жаңа сынақ, жаңа қасірет тұр деп сәуегейлік жасағаныңды есіне алыпты. Міне, сенің футурологың әлемдік зұлымдықтың қоймасынан бейне бір қапшықта жатқан ескі киімді суырып алғандай етіп, дүниежүзілік соғыстың орнына адамның өз-өзімен қырқысуын, өмірге келе ме, жоқ па – соны шешуі мәселесін ойлап тапты, бұл соның шығарып жүргені дейді. Сәуегейің соны айтпай-ақ қойғанда, мұндай болмас па еді, өзі де білместен, қақпаны аша салып еді, жаңа пәле жып етіп шыға келді, – дейді. Ол не пәле? – десем, осы пәле дейді. Мұның аты да жоқ екен.

– Ия, Кошуттың не айтатыны белгілі ғой, – деп иығын кеке-те қомдап қойды Борк. – Өзі театрда дүниені төңкеретін пьеса қойып жүр, Шекспир, Эсхил, тағы біреулер. Ал, мен пәле шақырып қарқылдаған қарға екенмін ғой? Рахмет! Қасқабас досым да айтады екен!

– Ой, айтпашы соны, біртүрлі қызық адам. Есінде ме, бір рет ол: осы саған қызығамын, әйелің сұлу, шашың түспеген, ал, менде

осының бірі де жоқ, – деп еді ғой. Сен оған: әйелімді тартып әкетуін мүмкін, бірақ, ағарып кетсе де әлі баяғыдай бұрқырап тұрған шашымды ала алмассың! – деп жауап бердің. Сонда ол жылап қоя берді. Әрі күліп, әрі жылап тұр еді... Артист!

Борк жауап ретінде ойлана басын изеді. Алғаш рет үйіне қайтарда әдеттен тыс мазасызданып, жоқ жерден тап болған, әлі анық біліне қоймаса да, жанын жаншыған әлдебір ауыр салмақты сезініп келеді.

– Боб, мұхитта киттерді көрдім дегенің рас па? – деп ойын бөліп жіберді Джесси.

– Әрине, рас! Саған телефон соққаным да содан ғой, – деді бұл қайтадан жанданып. – Көз алдыңа елестетіп көрші? Мұны сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес. Ойлашы өзің, мұхитта алып жануарлар кемеше жүзіп келеді, өздері аспандағы тырналар сияқты үшбұрыш түзген. Ғажап көрініс! Қасымда болмағаның өкінішті. Телефонмен сөйлескенімізге де шүкір. – Борк бір сәт үнсіз қалып, қайтадан қызулана жалғастырды. – Қалай түсіндірсем екен, былай ғой, мен қазір бұл кездейсоқ емес деп ойлап келемін. Тыңда. Осы жолы Франкфуртта ескі таныстармен бірге Австралиядан келген бір кісі болған. Мельбурн университетінен. Австралиялықтар жұрттың бәрінен ерекшеленіп тұрады, неге екенін қайдам, әлде әлемнің қиыр шетінде жатқандықтан ба? Әлде сол кісінің өзі сондай ма? Өзі дельфиндермен әуестенеді екен, мен оны іштей Дельфинолог деп атадым. Жәй ғана әуестенеді. Өзі тартымды адам, әңгімесі де қызық, ақылы сергек сияқты көрінді. Ол екеуіміз дельфиндер туралы айтып тұрып, кездейсоқ киттерге ойыстық. Бұл саған күлкілі көрінуі мүмкін, бірақ сол екеуімізді киттер туралы әңгіме жақындастырып жіберді. Қызық әңгіме болды! Мысалы, киттердің топтанып өз-өзін өлтіруінің себебі ғылымда әлі анықталмай келеді.

– Топтанып жағалауға шығып қалатыны ма? Соны айтып тұрсың ғой?

– Ия, соны айтамын. Күш-қуаты бойында, ақыл-есі дұрыс, сапсау киттердің бейне бір келісіп алғандай-ақ түн ішінде суы тобықтан келетін тап-тайыз жағалауға шығып қалатыны несі? Және кері қарай,

мұхитқа қайтуға әрекеттенбей-ақ, топ-тобымен өліп жатады. Неге өйтеді олар, не үшін, неліктен?

– Тоқтай тұр, – деп сөзін бөліп жіберді Джесси көзі күлімдеп. – Бұл туралы газеттерде талай жазылған жоқ па? Сенің австралиялығың соны да білмей ме?

– Мәселе сонда ғой. Ол екеуміз нақ осы туралы әңгімелескенбіз. Киттердің өзін-өзі өлімге байлайтынын көрсететін бұл құбылыс тіршілік иесінің өзін-өзі сақтауын қамтамасыз ететін биологиялық заңға қарама-қайшы. Яғни табиғаттың өзіне кереғар келеді. Жануарлар әлемінде мұндай болмауға тиіс.

– Есесіне адамдардың арасында жиі кездеседі.

– Бұл мүлдем басқа. Түбегейлі басқа мәселе. Әңгіме бұл туралы емес. Мұның жөні мүлдем бөлек, Джесси.

Роберт Борк тағы да үнсіз қалып, орманның ішінен машинаға қарсы тұра жүгіргендей көрінетін, жол белгілері жарқырап көзге ұратын күре жолдың екі жағындағы талай рет тамашалаған табиғат көрінісін қызықтап кетті. Бір сәт өзін бақытты сезінгендей болды – Джесси қасында, екеуі үйге қайтып келеді, өзіне керемет жаңалық болып көрінген киттердің құпиясын әйеліне айтып беріп, оның бұған қалай таңғаларын көз алдына елестетіп, бұл тақырыпқа қайта-қайта оралып, жан-жақты әңгіме ететіндерін алдын ала тамсана ойлап қойған. Бақыт деген сол емес пе. Өйткені, бақыт дегеннің өзі – адамдардың жан дүниесінің туыстығы. Ол тезірек үйге барып, Джесси қойған музыканы (әйелі түзелмейтін адам – ол үшін классикалық музыкадан артық ештеңе жоқ) тыңдап, өзі сүйіп ішетін ақ шараптан ұрттап қойып, верандада екеуінің қалай отыратынын көз алдына елестетті. Кенеттен ойына ғарыш тақуасы оралды, да бүгін тыныш отырыс болмауы мүмкін-ау деп түйді.

– Неге үндемей қалдың, Боб, айта бер. Әлде мені ынтықтырып қоймақсың ба?

– Жоқ. Әшейін, ойланып кетіппін. Сен жаңа әлгі австралиялық Киффер киттердің өзін-өзі өлтіруінің себебін білмей ме деп сұрадың. Қалай десем екен. Ол басқалардың ойына кіріп-шықпаған нәрселерді

айтады. Түсінесің бе, бұл әлдебір ойдан шығарылған нәрсе емес. Мен мұны ерекше адамгершілік-философиялық көзқарас деп атар едім. Ия, ия. Күлме және таңғалып жүрме. Дәл солай. Австралиялық жігіт әлемдік ауқымдағы болжамды ұсынады. Білесің бе, дельфиндермен қатар, киттер де барлық сүтқоректі жануарлардың арасындағы ең ақылдыларына жатады. Өкінішке қарай, олар сөйлей алмайды, олар мен біздің арамыздағы алынбас кедергі де осы.

– О, Құдай, баяндама жасап үйреніп қалғаның, Роберт. Бірақ, бұл жолы қандай адамгершілік-философиялық көзқарас туралы айтып отырғаныңды түсінбедім.

– Осы әдеттен тыс құбылыстың сырын бірде-бір ғалым түсіндіре алмай отыр. Ал, Киффер менің алдыма ғаламдық сипаттағы көріністі жайып салды.

– Ал, оның болжамының мәні неде?

– Ол адам таң ғаларлық қорытынды жасаған. Оның айтуынша, киттердің жаппай өзін-өзі өлтіруі – ғаламдық сананың жер бетінде болып жатқан құбылыстарға деген көзқарасының көрінісі болуы мүмкін.

– Мынауың мүлдем ақылға сыймайды, Роберт!

– Олай деме, олай деме, қымбаттым. Бұл болжам маған қатты әсер етті. Адам баласына ой-сананың иесі болу тәрізді шексіз артықшылық берілген, сол арқылы оған ғаламдық міндет жүктеліп отыр, егер біз өз-өзімізді жетілдіруге, Жаратқанның берген игілігін орнымен пайдаланып, толық игеруге қабілетсіз болып шықсақ, онда өзінің жаралғандағы мақсатын ақтай алмайтын арамтамақ, түкке тұрғысыз мақұлық болғанымыз. Кешір, аздап артық кетіп қалдымау деймін. Менің айтайын дегенім, бізге – адамзатқа қаншама мол мүмкіндік берілсе, соншама ауыр міндет те жүктелген. Ең алдымен, тұрмыстағы жарасым, соны жетілдіру міндеті тұр, бұл деген өзімізге қатыстының бәрін – ой-арманымыз бен нақты іс-әрекетімізді түгел қамтиды. Тұрмыстың жарасымдылығы! Алайда, осы орайда басымызда қаншама таңғажайып және күйкі ойлар туындап, әр қадамымызды аттаған сайын қаншама табалау мен пасықтық туындап

жатады, өйткені, жарасым дегеніміз – ең алдымен, өз-өзіне шектеу қойып, рухани бейбастақтықпен күресе білу. Енді келіп табиғи сұрақ туындайды – ар-ұят деген не өзі, ол туралы әр кезде әркім білгенін айтқан, әлі де айтады, өзіне не қолайлы болса, соны апарып ар-ұятқа тели салады, ал, соның өзі не нәрсе, табиғаттың алдында, тарихтың алдында, болашақ әлемнің алдында, ақыр аяғы, бізді жаратқан және біз де оны кейде қолдан жасап алып жүрген Құдайдың алдындағы мәні қандай?

– Роберт, – деп бөліп жіберді шыдамы таусылған әйелі, – Рас айтамын, сенің бойыңда жалынды уағызшы бұғып жатыр, орта ғасырларда туатын адамсың ғой өзің. Бірақ, онда сені күпірлігің үшін инквизиторлар қуана-қуана өртеп жіберуі мүмкін еді. Құдайды қалай қолдан жасап алуға болады?

– Е, соны айтасың ба! Міне, Джесси, сенің де қасаң қағиданы қытымыр ұстанғың келетін сияқты. Өйтуге бола ма екен?! Бола ма өйтуге?! Мен де оңайлықпен өргене қоймаспын. Талай нәрсені сөзбен-ақ жасап алуға болады. Ия, ия. Сөзді бізге сол үшін берген. Санамызда болып жатқан және өзімізге қатысты жәйттердің бәрі сөз арқылы жүргізіледі. Түптеп келгенде, қолдан жасалған нәрселердің бәрі де сөздің жемісі. Өзенге көпір салмас бұрын бұл туралы жақсылап сөйлесіп, ақылдасып алады. Одан да арғысын айтайын, сөз деген – біздің бойымыздағы мәңгіліктің қуаты. Біз өлеміз, бірақ сөзіміз қалады. Өйткені, ол – Құдайдың өзі! Сөз арқылы құдды бір қанат біткендей мәңгілікке құлаш сермеп, сөз арқылы жетектегі қашыр сияқты басқа түскенге көніп жүре береміз... Бірақ, менің айтып отырғаным басқа нәрсе. Тұрмыстың барлық қырларына кереғар келсе де солай – әу баста сөз болмаған! Бүкіл табиғатты алайықшы. Мысалы, әлгі киттердің өзі. Бұл қырынан келсек, олардың тағдыры қасіретке толы. Сөз құдіреті дарымағандықтан, олардың түйсігі жоғары дамыған, тек өздеріне ғана тән ерекше ойлау жүйесі мен рухы бар, айырықша энергетикалық-ақпараттық биоөріске ие. Олардың жақын туысы болып келетін дельфиндерге қарап та осыны айтуға болады.

– Дегенмен, Роберт, солар туралы не білдің? Соны айтшы?

Роберт Борк осы бір аса маңызды жәйтті айтпас бұрын өзін-өзі тежеп, сәл үнсіз қалды. Әуежайға бара жатқанда немесе одан қайтар жолда әдеттен тыс нәрселер туралы айтқың келетіні несі екен осы, үйде жүрсең мұндай әңгімені қозғамас едің.

– Түсінесің бе, – деп жалғастырды ол, – Киффердің айтуынша, оның сөзіне мен де қосыламын, киттер – ашық мұхиттағы жанды радарлар сияқты екен, олар ғарыштан келген әртүрлі дабылдар мен белгілерді ұстай алады; мүмкін жанартау атқылауын да киттер бірінші болып сезетін шығар, сөйтіп Жердің ішкі қуатының артуын аңғарып үнсіз өкіретін болар, бірақ, анау-мынау кемелердің өзі төтеп бере алмайтын дауылдар мен сұрапыл желдің өтінде мыңқ етпейтін осы төзімді жануарлар үшін ең жаманы – ғаламдық рухтың жағдайына жағымсыз әсер етіп, жайсыздық туғызатын адамдардың іс-әрекеті, адамдардың зұлымдығы туралы келіп түсетін дабылдар, мұны біз өзіміз де түсіне бермейміз. Шамасы, олар үшін бұл да Альпі тауының бөктерін мекендейтін адамдарды титықтатып, жүйкесіне тиетін, таудан соққан жел сияқты жайсыз әсер ететін болса керек, нені айтып отырғанымды білетін шығарсың, бұл туралы талай жазылған. Мысалы, жанартау қаншама қорқынышты болғанымен, ол да атқылап барып басылады ғой. Ал, адамдардың зұлымдығы ешқашан толастар емес. Міне, мәселе қайда жатыр! Бар өміріміз осы: ізгілік қашан да тапшы, зұлымдық қашан да жетіп-артылады, тасып-төгіледі де жатады. Енді ойлап көр, жер бетінде өзіміз тоқтата алмайтын әлдебір қылмыстар қашан да жасалып жатады, кісі өлтіріп, азаптап, өзгелерді басып-жаншып, өз-өзімізді аярылықпен алдап, сол былықтарды ақтап алу үшін жанымыздың қалтарыс-қуыстары мен санамыздың қараңғы түкпірлерінен дәлел-дәйек іздеп әуреленіп жүргенде киттер бізге қарай жан ұшырып жүзіп келе жатады. Өйткені, ғаламдық сана біздің кесірімізден күйреп түсіп, өзін-өзі жойып, біржола келмеске кетемін деп қорқытып тұр. Тілсіз хайуандар мұны ақырзаман деп түсінеді. Жанды мақұлықтардың бәрі мұны іштей сезіп, қатты қорқады. Суға батып бара жатқан кемеден егеуқұйрықтар неге қашады деп ойлайсың?

Міне, осы себептен. Сөзбен айтып жеткізуге дәрменсіз болғандықтан, киттер біздің азғындығымыз үшін өздерінің қалай қиналып жүргенін білдірудің амалын іздейді, мұның өзі оларға қалай ауыр соғатынын, жанын жеп, жүйкесін мүжитінін ойлашы! Не деген азап! Есіңде ме, біреу бізге көшеден бір мылқау қызды көргенін айтып еді ғой. Шешесін қатігез әкесі өлтіріп тастаған, ал, байғұс қыз не болғанын адамдарға түсіндіре алмай, сол үшін қиналып, трамвайдың астына түсіп өлмек болған. Шамасы, киттер де осындай жағдайға тап болатын шығар, бірақ олардың қасіретінің ауқымы ғаламдық деңгеймен өлшенеді. Мүмкін олар мұхитта жүзіп жүріп, ормандағы өртті сезгенде қорыққаннан қалшылдап кететін шығар, тауларда көшкін жүріп, төмен сырғыған мұздықтар жолындағының бәрін таптап, етекке қарай жылжыған кезде олар да қиналатын болар, бірақ олар адам баласының іс-әрекетіндегі найсаптыққа, зұлымдыққа, мәңгі тоқтамайтын азаптау мен қорлауға бейім тұратынымызға шыдай алмайтын болса керек – түсінесің бе, ғаламдық сананың бір бөлігі болып саналатын адамзаттың осындай апатқа апарып ұрындырар азғындыққа құштарлығы неден екен? Ғаламдық сана туралы, мәңгіліктің бір қыры өзімізге сеніп тапсырылғаны туралы ойлаймыз ба осы? Әй, қайдам. Біздің ортамызда, өз арамызда ізгіліктің мұқалып, жұқарып, азғындап кететін сәттері болады, зұлымдық пен қорқыныштың лебі ғаламды шарпып, ғарыштық әділетті кіршік шала бастайды, меніңше, осындай бір әділет болуға тиіс, тұрмыстың үйлесімі бұзылып мәңгілік жарасымға нұқсан келген кезде киттердің де төзімі таусылып, шыдамы бітеді де, жаппай жағалауға қарай жүзе жөнеледі, адамдардың азғындығынан жаны қиналған жазықсыз жануарлар өз еркімен жағаға шығып қалады, өстіп олар өз-өзін өлімге қияды. Ал, енді ойлап қарашы, жаңа ғана Атлант мұхитының үстімен ұшып келе жатып, мұхитта жөңкіліп бара жатқан бір үйір китті көрдім. Олардың тырналар тәрізді сап түзеп жүзгенін көргенде әуелі таңданып қалдым, өте тартымды көрініс, содан кейін: бұлар қайда барады екен, өздерін сол жаққа айдап әкетіп бара жатқан неткен күш өзі, не үшін? – деп ойладым.

– Ұшақтың бортынан дереу хабарласқан себебіңді енді ұқтым. Ал, мен түк түсіне алмап едім, қайдағы кит, не айтып тұр өзі?

Әрине, әлгіндей ойлардан кейін қалай телефон соқпайсың?!

– Мәселе тек менің ойымда ғана емес.

– Қоя ғой енді, – деп еркелей жымыды әйелі. – Қымбатты менің сәуегейім! – Күйеуіне сәл әжуалай қарап қояды. – Ондай әдетің бар екенін білемін ғой. Бірақ, қызық екен, айтары жоқ, өте қызық. Мүмкін бұл шынымен де олардың наразылық білдірген түрі шығар? Бұл да мүмкін-ау. Ой, Роберт, бензин құйып алу керек, қарашы, таусылып барады. Кит туралы айтамыз деп жаяу қала жаздаппыз ғой...

Бұлар бензин құятын бекетке қарай бұрылды, күнделікті тіршілік қайтадан өз арнасына түсіп, ғарыш тақуасы да, киттер де, ойды бөліп, алаңдататын басқа жәйттер де бірден кейінге ысырылды. Содан кейін бұлар қала шетіндегі көшеге түсті, үйге де жақындап қалды.

Кенет бойын бойкүйездік басқанын аңғарған Борк әйеліне былай деді:

– Джесси, бүгін біреулер телефон соғып жатса, жауап бермей-ақ қой. Автомат жауап бергішті қосарсың, хабарласқандарды жазып алысын. Шаршадым. Жол соғып тастаған сияқты...

– Бір адамға хабарласарсың деп қойғанмын. Кешір, бүгін кешкісін саған Оливер Ордок телефон соғады. Сені бүгін келеді деп едім. Әйтпесе, ол саған Европаға телефон шалмақ болған.

– Оливер Ордок па?

– Ия. Ол Президент сайлауына түскелі жүр ғой. Мұны білетін бе едің?

– Білемін. Қазір үміткерлердің бәрі сайлаудың алғашқы кезеңіне дайындық үстінде. Одан оңайлықпен құтыла алмайсың. Дегеніне жетпей тынбайтын табанды адам ғой. Бәрібір таппай қоймайды.

– Кешір, Боб. Мен де оның бетін қайтара алмадым.

– Мейлі, хабарласа берсін. Оған ренжімейміз. Оливер Ордок де. Өзімен көптен бері сөйлеспеп едім. Есінде ме, ол губернатордың орынбасары болған, штаттағы ғылым мен білім беру саласы, халықты еңбекпен қамту соның мойнында-тұғын. Бізге халықаралық ғылыми конференциялар ұйымдастыруға көмектесті, ұмытпасам, Горбачевтің қайта құруының алғашқы жылдарында Мәскеуге бірге барғанбыз. Онда бүкіл әлемнің футурологтары мен саясатшылары жиналып еді. Ордок әрі саясаттанушы, әрі штат әкімшілігінің өкілі ретінде қатысты. Ия, қайта құру, қайта құру! Шығыс та, Батыс та дүр ете қалып еді-ау, айтатын несі бар! Қызық кез еді. Ол маған қарағанда

жастау, бірақ соның өзінде біразға келіп қалған болуы керек.

– Елу алтыда, – деп еске салды Джесси. – Газеттерде тура солай: Елу алтыдағы Оливер Ордок деп жазады.

– Ә, ия. Өзім де солай шамалап едім. Шамасы, Оливер Ордок батылдық танытып, тағдырын тағы да сынап көрмек болған ғой. Биліктің де бір сиқыры бар-ау осы! Кім біледі, мүмкін сәті түсіп өтіп те кетер?.. Сайлау науқаны деген бір толқыған теңіз сияқты, діттеген жағаңа тура апарып шығаруы да мүмкін. Егер қоғамдық пікірді өз жағыңа қарата алсаң, әрине. Бұған сезімталдық керек. Ордок бұл тұрғыда әбден шындалған адам. Жігерлі, терең болмаса да әжептәуір ақылы бар адам.

– Ия, ол кезді ұмытқан жоқпын. Бәрі есімде. Мәскеуге сексен алтыншы жылы барғанбыз, Кремльдегі форум өткізілген ауқымды залда сөз сөйлегенсің, кездесуді Горбачевтің өзі жүргізіп отырды. Ордок та бізбен бірге болды. Есінде ме? Ол да жақсы сөйледі, айтқан сөзі көкейге қонымды.

– Ия, жақсы сөйледі. Өте жақсы сөйледі. Жігерлі ғой, шешендік қабілеті де бар. Ұтымды сәтті пайдалана білетін адам. Бірақ, тағы да айтайын, оны терең білімді дей алмайсың. Ондай кезде білімнің керегі де болмауы мүмкін. Бұқаралық сана үшін, ең алдымен, үміткердің бағдарламасында көкейтесті мәселелер қарастырылса болды. Сосын жеке тұлғаның тартымдылығы керек.

– Ой, Роберт, жетер енді, не болған бізге – біресе киттер, біресе Оливер Ордок туралы айта бердік қой. Басқа әңгімеміз таусылып қалғандай-ақ. Қазір үйге де жетеміз. Ал, біз Ордок-Ордок деп ауыз жаппай келеміз...

– Қазіргі танымалдықтың мәні де осында, Джесси. Жұрттың бәрі біреуді жақтап жынды болады, ал, ол жұрттың қамын ойлағансып жынданады. Америкада тұрғандықтан, бұл сен екеумізге де қатысты.

– Түсінікті. Бірақ, ол саған Европаға телефон соғамын деп неге соншама асықты екен? Мұнысы несі?

– Мұның таңданатын ештеңесі жоқ. Әлгі ғарыш тақуасының жолдауына қатысты сөйлескісі келген шығар, ол жұрттың бәрінің есін

шығарғанға ұқсайды ғой. Меніңше, соған байланысты. Бірақ, кім білген.

– Бұған сенің қатысың қанша? Бұл ғарыштан келген жаңалық жөнінде өзің де Ордокқа телефон соға алатын едің ғой, Боб. «Сәлем, шалым, Рим папасының атына ғарыштан келген хабарға не айтасың?» – деген сияқты. Есінде ме, Мәскеудегі орыстар мұндайда: «Мұны неге қосып жейді өзі?» – демейтін бе еді? Сен де: – «Бұл жаңалықты неге қосып жейміз, қымбатты Ордок?» – дер едің. Солай емес пе?

– Әрине. Дегенмен, сенің айтқаныңа қарағанда, маған біраз адам телефон соғыпты. Ғарыштағы есалаңның жолдауына неге мен жауап беруім керек деп ойлайды екен? Мұның не екенін тезірек біліп алмасам болмас. Мүмкін жәй әшейін еріккеннің ермегі шығар?

– Олай болса, біз де күліп-күліп қоя саламыз.

– Ой, олай деме, Джесси. Мұндай ермек жақсылыққа жеткізе қоймас.

– Міне, саған сылтау табылса болды. Өмірге құштар француздар сені асқан сарыуайымшыл деп бекер атамаған. Ең болмаса, үйге барған кезде осыны ұмыта тұрайықшы. Бәрі қабаттасып кетті – Филофей тақуа, сенің мұхиттағы киттерің, ал, мен ертең оркестрмен бірге үлкен дайындық өткізуім керек... О, Құдай...

– Өзім де бүгін екеуіміз оңаша болсақ деп армандап келемін, Джесси... Міне, келдік қой...

IV

Бәрібір тып-тыныш демалудың сәті түспеді. Кешкі сағат сегізде телефон шырылдады. Сергек дауысты әйел тым кеш хабарласып тұрғанына кешірім сұрай келіп, мистер Борк президенттіктен үміткер мистер Ордокпен сөйлесе алар ма екен деп сұрады. Содан кейін әңгімені Ордоктың өзі жалғастырды. Ол бұрын да көп сөйлейтін және ылғи да өзінің ашық-жарқын мінезді адам екенін көрсетуге тырысатын, оның үстіне, бұл жолы әлденеге алаңдаулы екені байқалып тұрды. Екеуінің достық ниеттегі еркін әңгімесі

қырық минуттан астам уақытқа созылды. Роберт Борк керекті және керексіз біраз деректерге қанығып, өзі де ойындағысын ақтарып салды.

Әуелі екеуі аздап әзілдесіп алды:

– Хэллоу, Роберт, келуіңмен, саған мынаны айтып қояйын: бұл жолы сенің оралуыңды бүкіл Америка құрылығында дәл мендей асыға күткен ешкім жоқ шығар, сүйікті жұбайыңды қоспағанда, әрине. Тіптен, өзім де Европаға тартып кете жаздадым, барсам сені Рейн жағасында әлдебір Франкфурт сұлуымен құшақтасып тұрған жеріңнен тауып алатын ба едім!

– Рахмет, Оливер. Франкфурттың әйелдері шынымен-ақ сұлу екен. Бірақ, мені сол үшін іздемеген шығарсың? Не болып қалды? Көптен бері кездеспеппіз де.

– Ә, ия. Талай нәрсе болып жатыр, біз күткеннен әлдеқайда көп нәрсе. Түсінесің ғой, қай сайтан айдағанын қайдам, – айтпақшы, сайтан дегендей, сол әзәзілге қатысты жақында басымнан кешкен бір оқиғаны кейінірек айтып беремін, – қысқасы, былай, сен Европада жүргенде мен сайлау науқанына бел шешіп кірісіп кеттім.

– Білемін, естіп жатырмын. Шындап кіріскен шығарсың?

– Әрине, шын. Бірқатар ірі компаниялар демеушілік етіп отыр, науқанды солар қаржыландырады, менің сайланып кетуіме өздері де мүдделі ғой. Бірақ, әңгіме онда емес, оларды тұтас бір оркестрге теңесек те, әнді шырқайтын өзіңнің ескі досың – яғни мен ғой! Мұның не екенін саған айтып жатудың керегі бола қоймас. Тек содан бірдеңе шыға қояр ма екен? Міне, мәселе қайда! Бірақ, алған бетімнен қайтқалы тұрған мен де жоқпын. Жалпы айтқанда, бұл жағын ежіктемей-ақ қояйын. Өзің де білесің бәрін. Бұқара халықпен (тобыр дегім келмей тұр, жоқ-жоқ, ондайды өмірімде айтпаймын, ия, әрине, ұжымдық ақыл-ой деген осы, мен мұны барлық кездесулерде қадап айтып жүрмін, барлық деңгейлердегі ұжымдық ақыл-ойды дамыта беруді жақтайтын адам емеспін бе) кездесулер кезінде бедел жинауға тырысып жүрмін. Ал, саған өзімсініп айтып тұрмын,

айтқандай, сенің бір мақалаңнан бүтіннің қақ жарылуы құбылысы туралы оқығанмын, танымалдық деген де жарылыс қаупі бар аймаққа кірумен тең: аяғыңды аңдап басып, әр сұраққа ұтымды жауап беріп, әр сөзді лайықты қабылдай білуің керек, біреулер риза болады, басқаларының көңілі толмай жатады, бәрі сенен бірдеңе күтеді, не нәрсеге де дайын болып жүруің керек. Ең бастысы – халыққа өзіңнің қай мәселені де анығырақ көре білетінінді жеткізуге тиіссің. Сайлаушылардың күтетіні де осы – мәселенің шешімін табу. Ия, ия, қай мәселені де шеше білуің керек. Алло, алло, естіп тұрсың ба мені? Солай, Роберт, кешір, саған, белгілі ғалымға осының бәрін айтып жатқаныма өзім де ыңғайсызданып тұрмын. Бірақ, қазіргі жағдайым сондай. Мен қазір көшедегі әрбір жүргінші де түсіне алатындай адам болуым керек.

– Алаңдама, Оливер, тыңдап тұрмын. Айта бер.

– Рахмет. Ең бастысы, сайлаушылар назарына Американың болашағына арналған стратегиялық бағдарламаны, қазір бүкіл әлемді жайлап алған дағдарыс кезеңінде оның қандай болуы керектігі туралы өз ойларымды жеткізуге тырысып жүрмін. Дағдарыс кезеңінде, мұны атап көрсетіп тұрмын! Бірақ, өмір қашан дағдарыссыз болып еді, деп өз-өзімнен сұрап та қоямын. Әманда солай, қай кезде де осылай болған. Үнемі әйтеуір біреу басқаларды соңынан ертуге тәуекел етуге тиіс. Бұл тұрғыдан келгенде дағдарыстың өзі – жұрт саған сеніп, соңыңа еретіндей болуы үшін қажетті алғышарт. Конституциямыз бен заңдарымыз аман болсын, әрине, бірақ бәрі ойдағыдай, тып-тыныш болып тұрса кімді кім тыңдар еді? Дағдарыс болмаса, жұрт неге біреудің соңына еруге тиіс? Менің түсінігім осы. Ал, менің жетекші, тұжырымдамалық ойым мәңгілік мәселеден тамыр тартып жатыр – ертеңгі өміріміз баршаға және әр адамға жайлы болуы үшін не істеу керк? Әрине, әркім де өз жағдайының жақсарғанын қалайды, бірақ бұл үшін не істеу керектігін ойламайды, аспаннан игілік жауады деп күтіп отыра береді. Бұл саған күлкілі көрінуі де мүмкін, бірақ адамдар бәрін

біле тұра түк түсінбейді ғой, оларға үнемі әлденені дәлелдеп отыр-маса болмайды. Оларға керегі де осы.

Ордоқ өзінің осы жөніндегі ойларын бөлісіп, пікірін білдіріп тұрған кезде Борк оның ұзын-шұбақ сөзінің арасынан президенттік қызметтен үміткердің сайлау алдындағы үйреншікті әбігерімен қатар, әлдебір жасырын мақсаты барын аңғарды, бұл мақсатына ол жағалауға қарай ақырын сырғыған салдай-ақ баяу жақындап келеді.

Байқауынша, Ордоқ бұған жақсы әсер қалдыруға тырыса отырып, азаматтардың мүддесі мен демократия принциптері үшін өз мойнына амалсыздан осыншама ауыр міндет жүктегелі тұрғанын баса көрсетпек, әрі өзін толғандырып жүрген әлдебір жәйттерді анықтап алмақ сияқты. Қоймай жүріп, хабарласып тұрғаны сондықтан болса керек.

Борк оның телефон сымының екінші басында, партияның жергілікті бөлімшесінің жетекшісі ретінде жақында ғана орналасқан сопақша терезелі кең кабинетінде, телефондар мен басқа да байланыс техникасы толып тұрған үстелдің басында, он бесінші қабаттың терезесінен көшенің қарсы бетіндегі осындай биік үйлердің әйнек қабырғаларына мәнсіз көз жіберіп қойып, әлденеден үріккен құстай-ақ қанатын қомдап, қара былғарымен қапталған айналмалы орындықта сәл шалқая отырғанын көз алдына елестетті. Оливер Ордоқ қаншама ақжарқын, мінезі ашық болғанымен, ол туралы алуан түрлі әңгіме айтылатын – біреулері жақтаса, басқалары жақтырмайды, енді біреулер оны тым сараң екен деседі, т.с.с. Халықтың арасында танымал болудың жолдарын табуға келгенде иттен иісшіл деп те соғады. Бірақ, мұндай әңгімелер кімнің сыртынан айтылмай жүр? Оның үстіне, бір кездері қарапайым адвокат болған адам аяқ астынан қоғамдық пікірдің назарына ілігіп, басқалардың қызғанышын оята ұпай жинап, мансабы өсіп, жақын таныстарының пікіріне қарамастан, жоқ жерден абыройға ие болып шыға келсе, әңгімеге ілікпегенде қайтеді?

Ордоқ әуелі кәсіподақ қызметінде жоғарылай бастады, со-

дан кейін экологиялық қозғалысқа араласты, теледидар экрандарынан түспей, баспасөз беттерінен де көрініп жүрді, бұл орайда ол уақыттың айнаымалы талабына толық сай келетін, өзінің айтуынша, көшедегі адамның сұранысын қанағаттандыра алатын қабілеті бар екенін молынан танытты. Ол құдды бір жаралы аңның соңына түскен ізшіл ит сияқты, әлеуметтік жағдайы төмен адамдардың қоғамдық көңіл күйін тап басып тани білетін және оған ықпал ете де алатын, сөйтіп таңдаулы топтың өкілдері қанша сынап жатса да еш мойымастан өз бағытынан айнамайтын. Ол осы жағынан ұтып жүрді. Әрине, табыс талайларға қанат бітіріп, өз-өзіне деген сенімін арттырады, тіптен адамды өзгертіп те жібереді. Ордоқтың сыртқы кейпі де адам танымастай өзгеріп шыға келді. Құстұмсықтау келген бет-жүзі мен тамыры адырайып көрініп тұратын мойнындағы ақшыл-сұрғылт таңбаларына дейін жоғалып кетті. Ал, күні кеше ғана беті Геббельстің аздап өңделген жүзіне ұқсаушы еді, көзінің асты үнемі қарауытып тұратын, бетіне әлдекім ыстық сорпа шашып жіберіп, күйіп қалғандай болып көрінетін. Кезінде оның дұшпандарының бірі, өзі дәрігер болса керек, Ордоқтың бетіндегі таңба – оның мансапқорлығының, билікке ұмтылуының көрінісі деп дәлелдемек болған. Оның айтуынша, егер тағдыр Ордоқтың аңсаған арманына жетуіне мүмкіндік бермей қойса, онда оның тұла денесін әлгіндей таңба басып, өле-өлгенше ала-шұбар болып өтуі әбден мүмкін. Тіліне шок түскірдің көре алмағаннан айтып жүргені ғой. Ал, түсінетін адамдар, керісінше, Ордоққа жанашырлық танытты, өйткені, ол таңба жүйкенің жұқаруынан пайда болатын сирек кездесетін «вителиго» деп аталатын аурудың белгісі екен. Ордоқтың беті жазылып кетуіне оның көптен күткен мақсатына жетіп, қанағаттану сезімі оянғанына байланысты ішкі дүниесінің жаңғыруы әсер еткен. Әрине, бір жағынан күлкілі де сияқты, бірақ Ордоқтың бетіндегі таңбасының жоғалып кетуі оның саясат сахнасында табысқа жетуіне байланысты екені анық көрініп тұрған. Бірақ

тіршіліктегі ондай ұсақ-түйек ендігі ұмытылып та кетті. Қазір Оливер Ордоқтың дидарын теледидар экранынан көрген адам оның беті бұрын теңбіл-теңбіл болатын дегенге сенбес еді. Жігерлі адам екені әлденені іздегендей тінте қарайтын өткір қара көзінен де байқалып тұратын. Ордоқтың айтуынша, ол үнемі өзіне қарсы шығуға лайықты адамды көргісі келеді екен. Ондай кезде әлгі қарсыласына тарпа бас салып, талқанын шығарады. Оның үстіне, Ордок шешен болатын, дауысы да жақсы, сөзді анық айта біледі, ым-ишарасы тиімді, қалт еткенді қапы жібермейтін тобырдың назарына ілігуді аңсаған шешенге керегі осы емес пе.

Бірақ, Ордоқтың Боркқа ұнайтын бір қасиеті – оның бойында адамның ойына кіріп-шықпайтын, бірақ керемет әсер ететіні соншалық, тіптен сенудің өзі қиын ерекше қабілеті бар еді. Естіген адам бұған сенбек түгілі, жоқ, бұл мүмкін емес деп мойындамай қояры анық. Ал, Борк мұны әлдебіреуден естіген жоқ, өз көзімен көрген, өйткені, Оливер Ордок екеуі бір университетті бітірді ғой, рас, әр жылдары – Борк сәл ертелеу, ал, ол кейінірек, Борк тарих факультетінде, Ордок заңгерлік факультетте оқыған. Содан бері қанша уақыт өтті, ондаған жылдар, бірақ, бұл екеуін бір университетте оқығанының өзі-ақ жақындастырып тұратын. Ордоқтың әлгі ерекше қасиеті мынау еді – ол өз өмірінде қанша рет телефонмен сөйлессе, сондағы айтылған сөздердің бірде-бірін ұмытпайтын! Тек телефон арқылы сөйлескен сөздерді ғана! Осыдан он-он бес жыл бұрын кіммен қандай тақырыпта сөйлескені, қай күні, қай сағатта – тіптен ең бір мән-мағынасыз ұсақ-түйекке дейін есінде сақтайтын; айталық, әуежайдың анықтама бөліміне хабарласса немесе бір мың тоғыз жүз жетпіс бірінші жылы 12 тамыз, сәрсенбі күні күндізгі сағат үште бұған бензин құю бекетінен хабарласқан болса да бәрібір. Адам жадының мұндай ерекшелігінің сыры неде екенін, осыншама қоқыстың бір адамның басына қалай жинала беретінін түсіне алмай қойған Роберт Борк біресе Ордоқтың осы қабілетіне қызығып, енді бірде жаны шошитынын жасыра бермейтін. Кейде осыған байыппен ой жүгіртіп, кейде әрі күле, әрі

қорқынышпен еске алатын, мұндай қабілет адам баласына тектен-текке берілмесе керек, сонда не үшін? Бұл Жаратқанның сыйлығы ма, әлде тозақтың жіберген жазасы ма? Кім білген!

Бірге оқыған сырласының ұзақ-сонар әңгімесін тыңдап тұрып, Роберт Борк тағы да осыны есіне алды. «Егер тірі болсақ, енді бір он жылдан кейін осы әңгімені жадында сақтап қалар ма екен, ал, менің ұмытып кетерім хақ, бірақ, кім біледі, мүмкін менің де есімде сақталып қалар... Бірақ, не үшін?..» – деп ойлады ол.

Бұл кезде Ордок телефон соғуының басты мақсатына көшкен болатын:

– Былай, Роберт, осының бәрін айтып тұрған себебім – кіріспесі ұзарып кетті-ау деп ренжіме; мына бір оқиғаның сырын түсініп алуым керек болып тұр, мен үшін бұл өте маңызды. Әрине, өзің де естіген шығарсың, бұл туралы қазір бүкіл Америка гуілдеп жатыр. Әлгі ғарыш такуасы, аты кім еді өзінің – Филовей ме еді? Филовей ғой?

– Филофей, – деп түзетті Борк. – Оның аты Филофей. Жұрттың бәрін азан-қазан шулатып жүрген әлгі жолдауын осыдан бір сағат бұрын оқып шықтым.

– Өзім де оқыған шығарсың деп ойлап едім, Роберт. Сонымен, бұл кассандра-шараналар мәселесі тура менің басыма сарт етіп құлаған кірпіш болып тұр. Бұдан да жер сілкінгені жақсы еді. Әйтеуір, мұны түсіндіруге болады ғой... Не істерімді білмей сасқалақтап қалдым, кешірерсің мені. Өмірімде мұндайды көрмеп едім. Құз басындағы адам деген бейнелі сөздің мәнін енді түсіндім, өзім де қазір сондай жағдайда тұрмын. Мен қарсыласымды өзім іздеп тауып, жұрттың көз алдында шайқасқа түсіп үйренгенмін, ал, мына жолы не істеп, не қоярымды, керек болса, кіммен қалай шайқасарымды білмей аңтарылып қалдым. Менің айтайын дегенім, бұл өзі дерексіз нәрсе болып тұр. Сонымен қатар, іс жүзінде баршамызға, әрбір жеке адамға қатысты мәселе, ал, біз қапы қалдық, тек сен сияқты ақылы кемел бірен-саран адам ғана абыржи қоймаған болуы мүмкін, соның өзіне де күмәнданып тұрмын.

– Кешір, Оливер, – деп сөзін бөліп жіберді Борк, – қазіргі менің жағдайым да сондай, басқалардан озып тұрғаным шамалы. Шыныңды айтшы, осыған байланысты неге нақ маған хабарласып тұрсың? Екеуміз университетте бірге оқыдық, мен сені не айтсаң да тыңдауға дайынмын, дегенмен, шыныңды айтшы?

– Жарайды, айтайын. Бұл менің ойым емес. Сенімен ақылдасып, кеңес сұрап көр деп көмекшім Энтони Юнгер айтты. Өзі жас жігіт, іскерлігіне қоса көп оқыған, философиямен айналысады. Мен үшін оның орны бөлек. Барлық көмекшілерім мен кеңесшілерім қолдарына бір-бір «Трибюн» газетін ұстап, көздері бақырайып жетіп келгенде өзім де сасқалақтап қалдым. Ертең бір округте жұртшылықпен кездесу өткізетін едім. Өзің білесің: демократия мен халық деген егіз ұғым ғой. Мен бәріне дайынмын, кез келген сұраққа жауап бере аламын, бірақ ертең бәрі жапырлап кассандра-шараналар туралы сұрайды-ау деп ойлағанда іші-бауырым мұздап қоя береді, бейне бір қарсы алдымнан аласұрған жолбарыс шыға келетін сияқты. Аяқ астынан ғарыштан найзағай түседі деп кім ойлаған?! Алдымда сайлаушылармен кездесудің тұтас бір сериясы күтіп тұр. Енді не істесем болады? Біздің Американың сайлаушылары кірпияз келеді, тіптен жанжалқұмар десе де болады. Мұны жұрттың бәрі біледі, бүкіл әлем бізге көз тігіп отыр, кейде олар Американың ақылға сыймастай қылық көрсететінін күлкі қылады. Демократия – ойсыз мақсатқа айналып кетті! Дәл солай! Бірақ, Құдай үшін кешіре көр, басқа жаққа ауытқып кетіппін ғой. Не айтып тұр едім? Ия, ертең сайлаушылар менің ақыл тісім түгел орнында ма, жоқ па – соны сұрап, тіс дәрігерінен анықтама әкелуімді талап етіп қана қоймай, мына ғарыш тақуасының жолдауы жөніндегі пікірімді де білуге тырысатыны сөзсіз. Сонда не айтамын? Білмеймін деп алақанымды жаймақпын ба?! Саясатшы үшін бұл өліммен тең!

– Соны сенен міндетті түрде сұрайды деп ойлайсың ба?

– Әрине, сұрайды! Бұған күмәнің болмасын!

– Мұның бір ғана жауабы бар – Филофейдің бұл жаңалығын адамзат сана- сезімінің өзіндік бір қояншығы ұстауы, ғарыш арқылы анықталған өз-өзімізді түзетудің бір көрінісі деп түсіну керек. Ғарыштан сәуле жіберу арқылы анықтауға болатын өзіміздің ішкі көзқарасымыздың жаңа бір қыры. Солай емес пе?

– Мүмкін солай да шығар, білмеймін, мұндайды айтуға өз басым әлі дайын емеспін. Сенімен сөйлескен жақсы ғой, бірақ осындай түзету, аяқ астынан ұстап қалған қояншық ауруы, көзқарастың жаңа қыры дегенді басқаларға қалай айтамын? Әлгі тақуа ғарышта отырып алып, не соғып отыр өзі – қайдағы кассандра-шарана, өмірге келуден бас тарту дегенді қайдан шығарып алған, бұл жөнінде тәжірибе де жасалып көрмеген ғой! Тек ғылыми қауымға ғана қатысты болса бір сәрі. Әлгі Филофей бұл жолдауын Рим папасына, демек бүкіл адамзатқа арнап отырған жоқ па? Папаның өзі не дейтінін кім біледі? Мүмкін ол мүлдем жауап бермейтін шығар? Қазір папаның да, өзімнің де жағдайымыз мәз болмай тұр-ау. Папа Ватиканда, тақуа ғарышта, ал, мен – халықтың алдындамын!

– Токта, токта, Оливер, біріншіден, жалғыз сен ғана емес, – деп жұбатпақ болды Борк. – Мұнда бәрі де...

– Түсінемін, түсініп тұрмын, әрі қарай өзім жалғастырайын. Не айтқалы тұрғаныңды білемін. Бұл тек жеке сипаттағы мәселе, әр адам осы анықтаманы, өзіміз айтып отырғандай, қояншық болу дегенді қабыл ала ма, жоқ па – тек өзі ғана шешуге тиіс дегелі тұрсың ғой. Ия, бірақ бұл бір қарағанда ғана солай, Роберт. Қазіргі кезең – тобырдың көшеде шағым айтып, талап қоятын, жеке бастың міндетін әкімшілік жүйеге жүктей салатын уақыт екенін ұмытпауымыз керек. Тіптен, олар СПИД-ті де әкімшілік жүйенің кінәсі деп біледі. Қазіргі адам бір нәрсені түсінбей қалса болды, өзін емес, ең алдымен жүйені кінәлап шыға келетін мақұлыққа айналып кетті. Ал, ғарыштағы тақуаның ашқан жаңалығы мынау – оны қайда қоймақпыз, кімнің мойнына арта салмақпыз? Не

істеу керек? Жалпы, бұл арада біраз ойлануға тура келеді. Талай адам, мен өз әріптестерімді, саясатшыларды айтып тұрмын, бұл жолы да пысықтық танытып, осының өзін де сайлау алдында өз мақсатына пайдаланары сөзсіз. Керек болса, қантөгіс соғысты да өз пайдаңа бұрып алуға болады ғой. Мен осыны айтып тұрмын.

– Ия, достым, бүгін бабыңда екенсің. Мен сені түсініп тұрмын, Оливер. Бірақ, Филофейдің жолдауы мен үшін құпия емес деп ойлама. Мен де есімнен танып қала жаздадым. Дегенмен, егер қарсыластар табылып, Филофейдің бұл тұжырымын жоққа шығарып, мұның теріс екенін әшкерелеп бере алмаса, егер осының бәрі шынымен рас болып, шарананың рухы мен түйсігі өзімен бірге пайда болатыны, атап айтқанда, оның ақырзаманды сезінуі жөніндегі керемет жаңалық шынымен ашылған болса, мен мұны «Филофейдің түйсігі» деп атар едім, онда бұдан былай бұл да ерік-жігер мен қорқыныш, өмірге келу мен өлу сияқты әр адамның өмірінде тұрақты орын алатын болады.

– Солай ма? Қызық екен, олай болса бұған қарсы ештеңе айта алмайсың! Батыл тұжырым! – Ордоқтың дауысынан шынымен-ақ таң қалып, әрі күйініп тұрғаны байқалды. – Онда алдағы уақытта не болмақ?

– Нені айтып тұрсың?

– Нені айтатын едім! Екеуіміз әңгіме етіп тұрған биік ұғымдар өз алдына, бірақ маған сайлаушылардың алдында нақты жауап беріп, «Филофей түйсігіне» қатысты өз пікірімді білдіруге тура келеді ғой. Бұл жөнінде әлдебір түсініспестікке ұрынғым келмеп еді.

– Ия, әрине, түсініп тұрмын – деп келісті Борк. – Ойланып көру керек...

– Әлде бір сағаттан кейін қайтадан хабарласайын ба? Рас айтамын, Роберт, сасқалақтап тұрмын, сені мазаламас едім, бірақ бұл жерде менің өзімшілдігім және – мұның несін жасырайын, өзімшіл екенім рас, – аудиторияның алдында өз-өзімді сенімді ұстауым аздық ететін түрі бар. Сенің сөзіңе қарап, шамалауым бойынша,

бұл өзі адамзаттың тіршілігіндегі мүлдем жаңа қағида сияқты ғой. Ал, біз, америкалықтар, өзін де түсінесің, барлық жағынан алда жүруіміз керек, барлық нәрселер туралы басқаларға бағдар беретіндей өзіміздің дербес пікіріміз болуға тиіс. Құдай басқа салмасын, егер бүгін галактикадан жатпланеталықтар келе қалса, ертеңіне олармен құшақтасып түскен суретімізді жариялауымыз керек. Әйтпесе, қандай америкалықпыз!

– Ия, мұның рас, өзі де солай, – деп күлді Борк, сосын былай деп қосты: – Әрине, бұл жерде телефонмен сөйлесу аздық етеді, басқа бір үлкендеу нәрсе керек, форум ба, ең болмағанда, арнайы мәслихат па – өткізген жөн, бір емес, бірнеше рет және тек Америкада ғана емес, басқа елдерде де өткізбесе болмайды, бұған Ресей, Қытай, Үндістан, Жапония сияқты халқы тығыз орналасқан елдер де дереу үн қосуға тиіс. Филофейдің лақтырған тасының дүмпуінен ол жақтардың қалай солқ ете қаларын елестетіп көрші. Енді өз әңгімемізге оралайық. Ертең не істеуім керек дейсің бе? Сен, Оливер, сайлау алдындағы бағдарламаңды жарияламақ едің ғой? Солай емес пе? Сайлаушылармен бұдан бұрын да кездескенсің, алдын ала белгілеп алған басым бағыттарың, өз жауаптарың, жұртқа әсер ететін тәсілдерің бар, үміткерлердің бәрі солай болуы керек. Үміткерлердің беделі туралы деректер баспасөзде жарияланды ғой деймін. Шамалайды. Болжам жасайды. Сенің жағдайың жаман емес сияқты көрінген. Бәсекелестеріңді де білемін.

– Мәселе сонда болып тұр ғой. Олар да осал адамдар емес, өте жігерлі тұлғалар. Олар туралы, әсіресе, қазір, алдымыздан мынадай күтпеген жәйт жарқ етіп шыға келген сәтте еш ұмытуға болмайды. Филофейдің түйсігін айтамын!

Борк оны тыныштандыруға тырысты.

– Менің ойымша, қазіргі жағдайда бәрін әбден пайымдап алмай тұрып бұл туралы айтуға ертерек шығар. Президенттіктен үміткер ретінде бұл тақырып саған тікелей қатысты емес.

Оливер Ордок бір күрсініп алды.

– Бұл сөзің онша дұрыс емес, Роберт, – деді ол. – Әрине, бұл оқиға үшін мен жауапты емеспін. Бірақ бұл менің сайлау алдындағы істеріме қалай әсер етеді, соған алаңдап тұрмын. Енді мені тыңда, Роберт. Алдында айтқанымдай, саған өтініш білдіруіме жас кеңесшім Энтони Юнгердің кеңес беруі себеп болды, мұның өзі қазіргі жастардың өзінді жақсы білетінін және сенің пікіріңді құрмет тұтатынын білдіреді. Біраз уақытыңды алдым-ау, дегенмен өзіңе еріккеннен хабарласып тұрған жоқпын, өйткені, сен белгілі футурологсың, сондықтан біз сияқты саясатпен нақты шұғылданатын адамдар сендей ой-өрісі биік адамдардан кеңес сұрамағанда қайтпек? Менің сайлаудағы бәсекелестерім жырынды саясатшылар, олардың арасында мен бала сияқтымын. Өзің білесің, қазір сайлаудың бірінші кезеңі жүріп жатыр, сенімді саяси қадам жасауды алдын-ала ойластырмасаң, ойыннан шығып қаласың. Қазіргі жағдайда сайлаушылар кімді қалауы мүмкін? Қандай ұстанымды басшылыққа алған жөн? Ашығын айтсам, ескілікті жақтайтын адам деген атқа қалғым келмейді, маған оның мүлдем керегі жоқ, бірақ төңкерісшілдік те ешкімге абырой әперген емес. Әлденендей түкке тұрғысыз нәрсе, қайдағы бір есалаңдық үшін, айталық, осы ғарыштық оқиғаға байланысты жарыс басталмай жатып жолдан шығып қалар болсам, бұл орны толмас өкініш болар еді. Бәріне дайын сияқты едім, сайлау алдындағы күрестің барлық нұсқалары, Олимпке көтерілер жолдағы ықтимал кедергілердің бәрі әбден ойластырылған болатын. Енді келіп мына пәле сап ете қалды – ғарыш тақуасынан сәлем! Не айтсам болады – оны қостайын ба, әлде ғарыштағы сайтанның сапалағымен бірге жоғал әрі деймін бе? Шын сөзім, мұндайды түсімде де көрмес едім! Бірақ, ешқайда қашып құтыла алмайсың. Осы жөніндегі пікіріңді білгім келіп тұр, өзің де түсінесің, еріккеннен емес, қажет болғандықтан. Байқамай, сайлаушылардың дауысынан айырылып қалмасам деймін. Мәселе сонда болып тұр.

– Жақсы, Оливер, бәрін түсінген сияқтымын, – деп жауап берді Ордоктың жігері мен табандылығына тәнті болған Борк. (Саясат

сахнасынан кетпеу үшін күресе білуді де бағалау керек!)

Филофей такуаның аққан жұлдыз сияқты ғарыштан жарқ етіп шыға келуінен әлемде қандай қызу айтыс өрбитінін, адам сана-сында алдағы уақытта қандай өзгеріс боларын бір сәт көз алдына елестеткен Борктың қаны басына шауып, құлағы шуылдап кетті. Мұның арты жақсылыққа апарар ма екен, әлде жамандыққа апарып тірей ме? Қабырғасынан қойылған сауалға жауап бермесе тағы болмайды.

– Егер сен, Оливер, сайлау алдындағы сайысқа қатыспағанның өзінде де, – деді Борк телефон желісінің екінші басында отырған тыңдаушысы өзін көріп тұрғандай-ақ басын шайқап қойып, – бұл жағдайды бәрібір талқылаған болар едік. Мәселе Филофейдің ғарыштық жолдауының әсерінен әлі арыла алмай тұрғанымда емес. Мәселе мынада, өз бойымнан қаншама күдік сезімін тудыруға әрекеттенгеніммен, әзірше оның тұжырымдарын жоққа шығаратын ешқандай негіз таба алар емеспін. Керісінше, мен оған сеніп тұрмын.

– Сенгені қалай?.. Бұл қайда апарып соқтыруы мүмкін, Роберт?

– Уақыттың өзі бізді қайда әкелсе, соған. Ендігі мәселе былай қойылады – Филофейдің ашқан жаңалығын қабыл аламыз ба, әлде қолымыздағы деректерді желеу етіп, жоққа шығарамыз ба, немесе айтарлықтай ештеңе болмағандай түр көрсетіп, Филофейдің бұл жаңалығын шыбынның ызыңы құрлы көрместен түк білмегенсіп отыра береміз бе. Әзірше осының үшеуі де біздің еркімізде. Ия, егер Филофей көтерген мәселеден бой тасалап қалар болсақ, өмір өзінің сан ғасырдан бері үйреншікті болып кеткен баяғы қалпымен өте береді, бірақ біз Кассандра таңбасы туралы ештеңе білмей, кассандра-шараналардың тұқым-тектік қасіреті туралы еш түсінігіміз болмай келгендегі жағдай басқа да, бұл туралы біліп, оған анық көз жеткізе алатын қазіргі жағдай мүлдем басқа. Не істеген жөн? Бұған мән бермегенсіп, ештеңе болмағандай-ақ бәрін жылы жауып қоя саламыз ба, әлде шындықтың бетіне тіке

карап, акырзаманның таяп қалғанын сезіп, шырылдаған кассандра-шараналардың жан айғайын тыңдауға бет бұрамыз ба? Не істеу керек? Кеше ғана адамзат бұл туралы түк білмейтін еді, ал, бүгін бәрінен құлағдар болып отыр. Яғни аурудың аты белгілі болды. Осының салдарынан адамзат өз-өзін қайтадан таныды – ол өз ұрпағының, жаңадан пайда болған рухтың бойындағы өзінің кім екендігін аңдады, алдыңғы ұрпақтан мұра боп қалған азғындықтың келер ұрпаққа қаншалықты қара түнек төндіріп отырғанын білді. Осы бір қорқынышты айнадан өз бет-бейнемізді анық аңғаруға дәтіміз шыдар ма екен? Әлде көзімізді жұмып алып, өз-өзімізді одан әрі тығырыққа тірей береміз бе? Филофейдің трактатын мен осылай түсіндім.

– И-ия, – деп телефон тұтқасына ыңырана тіл қатқан Оливер Ордок бір мезет үнсіз қалды.

– Мен сені түсініп тұрмын, неге үндемей қалғаныңды да жақсы білемін. Бірақ бұл пікірімді ескеруге міндетті емессің. Естіп тұрсың ба?

– Ия. Дегенмен, сенің пікіріңді білгенім өзім үшін өте маңызды, Роберт. Бәрібір ешқайда қашып құтыла алмаймын – ұтуым да, ұтылуым да тек қана қажетті айқындама таба алуыма байланысты. Түсініп тұрсың ба? Мүмкіндігінше ұтылмағаным дұрыс болар еді. Не үшін дейсің ғой? Айталық, ереуілшілерді жақтасам немесе нәсілшілдікке қарсы наразылық білдіріп шеру тартқандардың алдыңғы қатарында жүрсем, яки керісінше оларға қарсы шықсам, әйтеуір осы сияқты бірдеңе істесем бір жөн, мұны түсінемін. Онда өзімнің не үшін күйерімді анық білер едім! Іс үшін! Ал, мұнда ше? Ғарыш стансасындағы әлдебір есалаңның қияли болжамының кесірінен елдің болашақ Президенті қызметінен айырылып қалмақпын ба? Ақымақтық қой бұл! Ерте де, кеш те емес, тура қазір тап болып отырғанын көрмейсің бе! Кешір, өзімнің күдігім мен өкінішімді жайып салыппын ғой.

– Тыңдап тұрмын, Оливер. Бірақ, Филофейдің жаңалығын

кияли долбар дегенің бекер болады. Өзің білесің, әрине. Ал, өз басым бұл – болжам емес, шындық па деп қорқамын. Олай болса, мұның өзі жер бетіндегі барша адамға қатысты құбылыс болып шығады. Филофейдің жаңалығына байланысты алдымыздан күтіп тұрған нәрселермен салыстырғанда өндірістің әлдебір саласындағы ереуіл, қалалардың көшелеріндегі шеру тарту және басқа саяси оқиғалар деген түкке де тұрмайды. Сондықтан, бұл мәселені әбден байыптап алғанымыз жөн.

Екеуі бір сәт тіл қатыспай, ойланып қалды. Бірінші болып Оливер Ордок сөйледі:

– Демек, Роберт, сен сонда әлгі Филофейдің жолдауына қолдау көрсетуді ұсынбақсың ғой?

– Былай, Оливер, сен тек қана таза саяси көзқарасты ұстанып үйреніп қалғансың. Мұныңды түсінуге болады. Бірақ, бұл жағдайда мен өзімнің жеке мүддемді көздеп тұрған жоқпын. Филофей келтірген фактілермен және оның логикасымен санаспау мүмкін емес. Ғарыш тақуасының ашқан жаңалығы адамзаттың алдында жаңа сынақтар тұрғанын көрсетеді. Сондықтан, мені дұрыс түсінгенің жөн. Сен – саясатшысың, сенің мақсатың – мәселенің ішкі мәнін ұғу. Халықтың көңіл күй ауанын білу. Ал, мен – футуролог ғалыммын. Сен менің пікірімді сұрадың, мен айттым. Егер пайдам тиген болса, соған да қуаныштымын.

– Көп рахмет саған, Роберт. Баспасөзді қадағалап отырармын. Бұл жөнінде теледидар мен баспасөзде өз пікіріңді білдіретін шығарсың?

– Құдайға шүкір, Джесси менің келгенімді журналистерге әзірше айтпаған екен.

– Бірақ, Джесси сені менен – мазасыз Ордоктан құтқарып қала алмады. Жарайды, ашуланба. Дос екенімізді пайдаланып, баса-көктеп жатқаным ғой. Озбырлығым да бар, көп сөйлейтінім екібастан белгілі. Айтпақшы, саған сайтан туралы әңгімелеп беремін деген екем ғой.

– Қайдағы сайтан? Ә, ия, енді есіме түсті. Ия, ол не қылған сайтан?

– Қызық болды. Жақында сайлау алдындағы алғашқы кездесу өткізгенмін. Халық деген үлкен залдың ішіне сыймай кетті. Бес мыңдай адам! Толқып тұрмын. Бағдарламамды айтып бердім. Сұрақ қоя бастады. Тіптен, сұрақ деген жауып кетті. Неше түрлі сауалдар қойылып жатыр. Жыныстық қатынастан бастап халықаралық мәселелерге дейін білгісі келеді. Спортпен айналысамын ба, үй-ішінде кім бар, немен әуестенемін, тағы басқалар. Кенет микрофонның алдына біреу тұра қалып мынадай сұрақ қойғаны: «Мистер Ордок, ғафу етіңіз, сіздің сайтанға қаншалықты қатысыңыз бар?» Сасып қалдым. Зал жым-жырт! «Сайтанға? Қандай сайтанды айтып тұрсыз?» «Сізді айтамын, мистер Ордок, сіз – сайтансыз!» – дейді. «Бұл қалай?» «Сіздің шыққан тегіңіз, мистер Ордок – венгр. Ал, венгр тілінде «ордог» деген сөз – «сайтан» дегенді білдіреді. Мұны ұмытпағаныңыз жөн, мистер Ордок!» Зал қыран-күлкі. Ал, мен қара тер болып тұрмын. Ал, әлгі оңбаған тағы былай деп қояды: «Кешіріңіз, мистер Ордок. Мен мұны кездейсоқ айтып тұрған жоқпын. Мен сіздің Америкадағы ең әйгілі сайтан болғаныңызды қалаймын!» Зал тағы да күлкіге қарық болып қалды. Бұған не айтасың, Роберт?

– Мұндайды ойыңнан шығара алмассың. Мен мұны Джессиге де айтып берейін.

– Айт, айта бер, ол да күлсін.

– Жарайды. Керек болсам, хабарласып тұр.

– Міндетті түрде, – деп дереу жауап берді Ордок. Қоштаскалы тұр ма деп еді, бірақ кенеттен әңгіме ауаны өзгеріп сала берді. – Тыңда, Роберт, аңқау басыма тура қазір тағы бір ой келді, – деді Ордок телефонның тұтқасынан мырс етіп қойып. – Ойлап қарашы, егер, айталық, ия-ия, солай деп есептейік: алдымыздан аяқ астынан ғарыш тақуасы шыға келуіне және оған қандай жауап беруге болатынын ешкім білмей отырғанына байланысты менің команدامда

осы мәселе жөніндегі бас кеңесші болсаң қайтеді? Сайлау науқаны аяқталғанша ғана. Тиісінше жалақыңды аласың. Мәселе онда емес, Құдай үшін, кешіре көр, осыны айтпауым керек еді.

– Рахмет, Оливер, бұл ұсынысың үшін рахмет саған, – деп асыға жауап қатты қажетсіз тақырыпқа ұрынғысы келмеген Борк. – Бірден айтып қояйын: өз жұмысым да бастан асып жатыр, үлгере алар емеспін. Сенің қасыңда таң атқаннан күн батқанша бірге жүру үшін жас та жігерлі, істің жөнін білетін жігіттер керек. Бұл деген сайлаушылардың дауысын жинау үшін талмай жүгіруді қажет ететін науқан. Мен қартайдым, мұндайға жарамаймын ғой.

– Қойсаңшы, Роберт, қайдағыны айтпа. Қартайып тұрған түгін де жоқ. Өз-өзіңді төменшіктетпе. Маған сенуіңе болады. Мен шынымен өтініп тұрмын. Ойланып көр. Кім біледі. Ғарыш Филофейіне лайықты Жердің де өз Филофейі болуы керек қой! Ө?

– Бұл жағын бірлесе ойланып көрерміз, – деп қысыла жауап берді Борк. – Керек болған жағдайда, бір-бірімізге телефон соға береміз ғой.

– Жарайды. Дұрыс айтып тұрсың. Ал, қайырлы түн! Джессиге менен сәлем айт.

– Ол қазір теледидар қарап отыр.

– Әрине, қазір елдің бәрі теледидар қарап отырған шығар-ау. Тілшілердің берген түсіндірмесін тыңдайды ғой. Ертең не болар екен? Қандай әуен есер екен? Сау бол, Роберт!

– Сау бол.

V

Ақыры телефон тұтқасын орнына қойған Роберт Борк басын шайқады – міне, оқиға қалай өрбіп барады – Филофейдің жолдауы шынымен-ақ жұрттың бәрін дүрліктірген екен. Жер бетінде өмірі шешімі табылмайтын мәселе аздай-ақ. Енді міне, кассандрашараналардың жұмбағы жаздың күні жауған қардай елдің бәрін

елең еткізді! Бұл өзі дүниежүзілік дүрбелеңге айналатын түрі бар ғой. Қанша адамды есінен тандырап екен! Сын сағаты соқты деген осы! Бұдан ешқайда қашып кете алмайсың, бұғып та қала алмайсың! Бір сілкініс болары хақ! Осының лебі сезіліп тұр! Әлдебір оқиғалар пісіп-жетіліп келеді. Филофейдің ғарыштан жіберген жолдауы бейне бір шулы базарда әлдекімнің намысына тиіп, діни сенімін аяққа таптағандай, соның әсерінен кенет алапат айқай-шу шыққандай әсер етіп, жұрттың бәрі дүрк көтерілері анық. Шамасы, Филофейдің ойлары жан-жақты сынға алынып, мазаққа ұшырап, қарғап-сіленіп, маскараға ұшырайтын болар, алмағайып кезеңдерде жаңа Құдай тауып, соған сыйыну үшін үлкен де кіші істерге барып, жаңа шындыққа ұмтылар сәтте, өмірді асыл мұраттарға негіздеп қайта құруға бетбұрыс жасалған уақытта ылғи осылай болмаушы ма еді. Әрқашан солай болған. Бұл жолы да тарих шынымен бәз-баяғыдай мән-мағынасыз қайталауға ұрынар ма екен? Тағы да не бір сәттік, не мәңгілік шындықты аша алмай, сол шындықтың байыбына бармақ түгіл, өз тұңғығына өзі жұтылып тына ма? Өмірге келуден бас тартқан кассандра-шараналар ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан, сөйтіп, барған сайын күшейе түскен зұлымдықтың салдары болып қала бермей ме, Филофейдің ашқан жаңалығы адамзаттың аянышты тағдырын – ақырзаманды күтуден басқа ештеңе қалмағанын көрсетіп тұрған жоқ па? Болашақтан бұдан басқа ештеңе күте алмайды екенсің.

Осының бәрін ойлай келіп, Роберт Борк мұндай қызбалықтың өз бойында қайдан пайда болғаны, кеңістіктің бір шетінде жүрген ғарыш тақуасы Филофейдің бұл қылығына неге сонша тебіренгені, ол үшін неге қиналып, кассандра-шараналар туралы ілімді ұсынушының жақтасы, пікірлесі болып шыға келгені неліктен екені туралы өз-өзіне еріксіз сұрақ қойды. Мұның бәрін қалай түсіндіруге болады? Борк, бәрінен бұрын өзінің бар өмірінің, осы күнге дейін өресі жетіп, түсінген шындығының, өмірден жинақтаған барша тәжірибесі мен білімінің шынайы мақсаты енді ғана, Филофейдің

жаңалығына байланысты анықталып отырғанына таңғалды. Осыны сезінгеннен кейін көкейінде әлдебір абыржу мен ежелден бері іздеп таппай жүрген шындығының ізіне енді ғана түскендей, өмір бойы армандап келген қасиетті жұмбақтың сырына жаңа ғана үңілгендей, бұрын-соңды болып көрмеген ішкі қанағаттану сезімін туғызды, ғарыш монахының ашқан жаңалығын өзінің өмірлік мұраты тәрізді қорғаштауға дайындық сезімі де осыдан туындап отыр. Ол өзінің жұртшылыққа ұсынар пікірін сараптай бастады. Мақаланы «Кассандра-шараналардан қорқу нені білдіреді?» деп атайтыны да ойының терең бір түкпірінен жылт етіп шыға келді.

Осы сәт оның ойына өмірде бір жұлдызды кездердің болатыны оралды: жылдар бойы санаңның бір қалтарысында біртіндеп жинақталып, елеусіз ғана бұғып жатқан әсерің кенеттен найзағайша жарқ етіп шыға келеді. Бұл үшін үй-ішіндегі жарастық, ғылыми ортадағы әріптестердің мойындауы, яғни адамның күнделікті жағдайына, қабілет-қарымына ықпал ететін жәйттер тәрізді бірсыпыра алғышарт болуы керек, егер мұны өтірік мүләйімсімей, бірден-бірге жайдақтанып бара жатқан өз атымен атар болсақ – бақыт дегеніміз осы. Қарапайым адамдардың үлесіне тиетіні де осындай бақыт, бірақ бұдан оның құндылығы кеміп қалмаса керек.

Түн де болыпты, Роберт Борк шаршағанына қарамастан, кабинетіне барып, компьютерді қосты. Жан сезімін мазалап, санасын сілкінткен нәрсені абайсызда үркітіп алмау керек. Мұның бәрі қағаз бетінде көрініс тауып, сөзге айналуға тиіс.

Кабинеттің ашық қалған есігінен қонақжайдағы каминде жанып тұрған от көрінеді. Джесси жыл бойы, ауа райының қандай екендігіне қарамастан, каминдегі отты ешқашан өшірмейтін. Оттың да өзіндік әуені болатынына сүйсініп, соны тыңдағанды ұнататын.

Алғашқы сөйлемдер жеңіл жазылды. Жарқыраған экрандағы түп-түзу жолдар бейне бір соқамен теп-тегіс етіп қыртылған жер қыртысындай-ақ тізіле қалыпты. Қабырғадағы шамдардың жарығына шағылысқан әйнектен қара көк түске малынған күзгі түн

сығалап тұр. Бақтағы ағаштардың таныс сұлбасы бұлыңғырлана қарауытады. Аспан төсінде сырғыған ай ғана біресе бұлттың тасына тығылып, біресе қайтадан жарқ ете қалады.

Сол сәтте жұмыстың қызығына берілген Роберт Борктың көзіне компьютер экранының тереңінде мұнартқан биік таудан қарағанда алақанға салғандай анық көрінген бүкіл әлем бар болмысымен тұра қалғандай елестеді. Бұл кезде Борк адамның өз тектестерінің арасында өмір сүруінің қаншалықты қиын екендігі туралы, туғаннан өлгенге дейін адам баласының осы қиындықты жеңу үшін арпалысатыны туралы, тіршіліктің басты мәнін ұғыну үшін әрекет етіп, – ал, адамзат әу бастан ізгі болып жаралмаған, ондай қайда, бұл үшін адам рухы тынбастан еңбек етуге тиіс, әр жолы өмірге келген сайын нақ осыған – қол жетпес асқақ мұратқа – ұмтылуды қайтадан басынан бастауға мәжбүр болатыны туралы жазып отырған. Адамның барша ой-арманы, іс-әрекеті тек осы мақсатқа ғана арналуға тиіс. Сонда ғана ол адам деген атқа лайықты болмақ.

Роберт Борк адам өмірі туралы толғана келіп, Филофейдің жолдауының әсерімен өзі сараптауға тырысып отырған осы өмірдің қаншалықты түсініксіз, оқыс, қарама-қайшылыққа толы, зымиян да қатал екенін қаперіне алмаған болатын. Атап айтқанда, ол президент болу үшін күреске түскен Оливер Ордокпен әңгімелесіп тұрып, Филофей такуаның ашқан жаңалығы жөнінде не ойлайтынын айтқан сәттен бастап өз тағдырының да шешілгенін білмеп еді. Сол мезеттен бастап оның тағдыры Ордоктың тағдырымен тығыз байланысып жатты. Екінші жағынан, оның тағдыры бұл кезде өзімен-өзі оңаша, ғарыштағы орбитада жүрген және Борк деген біреудің бар-жоғын да білмейтін Филофейдің тағдырымен де адамның қиялына кіріп-шықпастай жұмбақ түрде қиюласып жатты.

Қайткен күнде де болуға тиісті нәрсе бола бермек. Тағдырлардың шиеленіскен түйіні енді қайтып үзілмеуге тиіс. Бірақ, мұны сол бір айлы түні осы үшеуінің ешқайсысы да білген жоқ. Біріншісі де,

екіншісі де, үшіншісі де... Олардың тағдыры бір-бірінен ажырамас-тай болып біржола түйіскен еді...

Тек аспандағы Ай ғана өзіне бұлжымастай етіп бекітіп берілген жолымен түн қойнауында Жерді айналып дөңгелей берді. Сол түні атасының белінен анасының құрсағына тамған ұрық та Айдың тарту күшінің әсерімен мәңгілік айналым – туу мен өлуді жалғастырушылардың бірі болып кеңістіктің бір бөлшегіне айналып сала берді. Мәңгілік өмірдің тағы бір бөлшегі анасының құрсағында өстіп пайда болды. Сол түні пайда болған осындай әрбір ұрықтың болашақ тағдыры да сол замат белгіленіп қойған еді. Олардың бәрінің алдынан бостандық қақпасы, өмір есігі ашылды. Сол түні ұрық боп бөлінген болашақ адамдар бұл өмірге кім болып келеді – жендет пе, әлде соның құрбаны ма, күнәдан пәк діндәр ма, әлде басқа ма – уақыты жеткенде сондай болып дүниеге келуге тиіс. Бірақ, мәңгіліктің заңына қарама-қайшы түрде сол түні ана құрсағына себілген ұрықтардың арасында тұқым-тектің басбұзарлары – кассандра-шараналар да пайда болды. Олар өздері туралы анасының маңдайындағы теңбілдің жарқырауы арқылы белгі беріп, алдарынан дайындалып қойған тағдырынан бас тарту үшін, Филофейдің бақылау-сәулелері арқылы іште жатып-ақ сыртқы әлемге өздерінің үнсіз өтінішін – бұл өмірге келмеуді қалайтындықтарын білдіру үшін пайда болған еді.

Сол түні алыстағы жартасты жағалаудан түнекті серпілте белгі берген маякқа мойын бұрмастан өте шыққан киттер де мұхит төсінде жүзіп бара жатты. Ай сәулесімен жондары қарауыта жылтыраған бір үйір кит түн қараңғысында тоқтамастан әлдебір жаққа бағыт алып жүзе берді. Қайда барады олар? Алдарынан не күтіп тұр? Әлде арттарынан бірдене қуып келе ме? Мұхит суы мен киттердің көзіне түсіп шағылысқан жалғыз маяк оларға не айтпақ болады?

Сол түні компьютердің қасынан кетпей қойған футуролог Роберт Борк кезек алмасқан үміт пен күдіктің қайсысы басым түсерін

андай алмай қойды. Ол да мұхит төсінде киттермен бірге жүзіп келеді, оның өздерімен бірге екенін киттер де түсінді. Сөйтіп, олар бірлесе жүзіп келе жатты, өйткені, олардың тағдырлары біте қайнасып кеткен болатын... Мұхиттың буырқанған толқынымен араласып, ол да киттермен бірге жүзе берді, маяктың жарығы киттермен қатар, оның да көзіне түсіп шағылысып тұрды...

Тура түнгі сағат үште дүниенің төрт бұрышына әр жолы өзінің алпауыт мемлекет екендігі туралы жар сала күңгірлейтін әйгілі Кремль қоңырауы соғылған кезде Спас мұнарасына ұя салған жапалақ тік төмен қарай құлдилап ұшып шықты. Түн қараңғысында жанары арбай қарайтын дөңгелек көзді үп-үлкен басын оңды-солды бұрып, Кремль қабырғасын жағалай бейне бір көлеңке сияқты дыбыссыз сырғи ұшып келеді. Ол әр түн сайын дәл осы уақытта, Спас қақпасынан шыққан күзетшілердің кезекші тобы жым-жырт тыныштықты бұза, сартылдаған өкшесімен тура екі жүз он қадамды салтанатты рәсімдей-ақ тақылдата санап, Ленин кесенесіне беттеген сәтте ұясынан ұшып шығатын. Жапалақ мұнда кесене салынғаннан бері мекендеп келеді, содан бері ол әр секундта, әр тәулікте, жылдар бойы, әрқашан мавзолейдің есігін қаққан қазықтай қаздиган күйі күзетіп тұратын жас жауынгерлердің талай ұрпағын көрді.

Аланды айнала ұшып, гранит қырлары ай сәулесіне шағылысқан кесененің үстін бірер айналған жапалақ кесененің ту сыртында, Кремль қабырғасының қасындағы шыршалардың түбіне жерленген мемлекет қайраткерлерінің моласының үстін де айналып өтті, өзі күткен, әдетте түн ортасы ауғаннан кейін ғана келетін осындағы бір-біріне ұқсас, екеуі де тәпелтек, бастары қазандай екі елестің бұл жолы да келмейтініне (қайда жоғалып кеткен өздері, әлде тағы ренжісіп қалды ма екен?) көзі жеткен ол қара тастай қалшиған күзетшілердің қасынан көзге түспестен қалқи көтеріліп, түнгі аспанға сіңіп кетті. Жапалақтың көңілі кәдімгідей-ақ қоңылтақсып

қалды, екеуі де тәпелтек, бастары қазандай, бір-бірімен сыбырлап қана сөйлесетін екі аруақ Қызыл алаңды аралап, өмір туралы әңгімелесіп, сырласу үшін көптен бері келмей қойған болатын. О дүниенің осы екі тұрғыны содан басқа не бітіретін еді?

Ол екеуі шынында да көп нәрсені әңгіме қылатын, саясат туралы міндетті түрде сөйлеседі. Кейде екі аруақ әңгімеге беріліп, қызып кетіп, жанжалдасып қалады, ондайда қызыл кеңірдек боп дауласып, ұзақ ұрсысатыны бар. Біреуі екіншісіне енді қайтып онымен жолықпайтынын, оны жек көретінін, жиренетінін, тіптен қасында қатар жүргісі келмейтінін айтса, екіншісі оған бәрібір ешқайда кете алмайтынын, бұрынғыдай емес, тарихтың енді өздеріне бағынбайтынын, сондықтан оның бекер қызбаланатынын, өлгеннен кейін бұлар да қураған жапырақ сияқты жел қайда қуып апарса, сонда баратынын айтып, жауап береді. Құдіреттің күшімен осы бір-бірімен тіл табыса алмайтын, тынымсыз аруақтардың о дүниелік бозарандаған түрлерін тек осы жапалақ қана көріп, әңгімелерін ести алады... Ұзақ жылдардан бері жапалақ бұл екеуіне бауыр басып қалған еді, оларсыз әлдене жетпейтіндей болып, кәдімгідей іші пысып, жалығып кетеді. Бірақ, ол екеуінің ешқайда кетпейтінін, ерте ме, кеш пе – бәрібір осында қайта оралатынын да біледі. Таяуда осы алаңда үлкен шеру өткізіледі, содан кейінгі түнде әлгі елестер міндетті түрде келеді, көргенінен алған әсерінен көздері оттай жанып, алабұртып, екеуі де ішпей мас күйге түседі. Дауылпаздың дүңкілі, шеру тарту әуені, жауынгерлердің алаңды тепкілей сартылдата басқан жүрісі олардың жанына майдай жағатынға ұқсайды. Ал, әскери техниканың гүрілі ше! Сол сәтте кесененің мінберінде тұрған адамдардың бейнесі салынған суреттер мен ұран жазылған қағаз көтеріп, қуаныштан шаттана айғай салған сан мыңдаған адамдардың шеруінен мүлдем естері шығып кетеді. Уылдырық шашуға беттеген балық сияқты шұбырған тобыр «уралап» айғай салып, бәрі бір бағытта шуылдасып өтіп жатады.

Бірақ, елестерге күндіз, жарық бар кезде жер бетіне келуге тыйым салынған, әйтпесе олар уақыттың жүрісінен аттап өтіп, о

дүниеден бұл өмірге қайта оралып, төмендегі шуылдасқан адам ағынына жоғарыдан көз жібере кесененің жоғарғы мінберінде тұрар еді-ау... Сол сәтте осының бәрі кенеттен тоқтап қалып, жалқы кадрдағы бейнедей қатып қалар еді, тарихты таң ғалдырардай өлі көрініс болып мәңгі сақталып тұра берер еді... Кремльдің үстін ала ұшқан ұшақтар да, солардың гүрілінен үріккен көгершіндер де әуеде ілініп тұра берер еді, жалтылдаған көздер де, ұран сала айғайлаған ауыздар да, шын берілген, ең таза ойлар да мидың қалтарыс-қуыстарында қатып қалар еді... Аспандағы күн де бір орыннан тапжылмастан тұра берер еді...

Ал, жай күндері, әсіресе, ауа райы бұзылып, сіркіреген жанбыр бір басылмай қойғанда, қарлы құйын ұйтқи соғып, алаңда суық желден тығылар пана табылмай, кесенені күзеткен қарауылдар аяғына калошты пима, басына малақай, қолына қолғап киіп, аузы-мұрнынан бұрқырай шыққан бу үстеріндегі киімнің жағасы мен қолдарындағы сәнді қаруының ұңғысына қырау болып ката қалған кезде үлкен басты тәпелтек аруақтар бір-бірімен жанжалдасып, мазасыз болып кететін, әлде оларға да ауа райы әсер ете ме екен, әйтеуір ол екеуі аспандағы айға көз қиығын салып қойып, бұрышқа тығыла қалады, бір-біріне кіжініп жатады, сол кезде жапалақтың құлағы кейбір ренішті сөздерді шалып қалатыны бар: «Түсіндіруге болмайтын нәрсені ұғындырамын деп әуреленуді қойсаңшы! Ажалға қарсы еш дәлел жоқ, өлім – табиғи жәйт. Өлгеннен кейін мәңгі өмір сүргім келмейді, маған ондай жалған өмірдің керегі шамалы! Бұл мазақ қашанға дейін жалғаса бермек?! Не күнім бітпейді, не тыныштық жоқ, тәубама да келе алмаймын! Бұрын ойламаушы едім, енді басымнан кетпейді – неге келдім өмірге, анам мені неге ғана туды екен?! Мен өмірге келуді қалаған емеспін! Енді, міне, тас табыттан құтыла алмай қойдым! Осының бәрін істеген – сенсің! Бұл сенің әзәзілден де өткен, зымияндықтың шыңы дерлік ойыңды жүзеге асырғаның! Мен бұған ешқашан көндіге алмаймын, есінде болсын, ешқашан, ешқашан!». Бұған қасындағы серігі мәңгі өшіп қалған темекі түтігін сорғыштап қойып, түк болмағандай жау-

ап қайтарады: «Тыңда, мен саған талай рет түсіндіргенмін. Бұл партияның қалауымен істелген шаруа. Айттым ғой саған: сен партияға көрнекі түрде керек болдың, түсінесің бе, әлемдік төңкеріс үшін, таптық тұрғыда ант беру үшін тәнің керек еді, сен өлгеннен кейін де, ажалға қарсылық ретінде партияға керек болдың. Сен – төңкерістің перғауыны болатынсың, сондықтан тәніңді сақтап қалдық, әлі күнге дейін күзетіп тұр, саған жұрт табытта жатсаң да арнайы келіп, табынады!» – «Ал, мен бұған үзілді-кесілді қарсымын! Түбегейлі қарсылық білдіремін! Ажалды елемеуге ешкімнің, мүлдем ешкімнің қақысы жоқ. Бұл – ақылға сыймайды!»

Жапалақ олардың үстінде қалықтап жүріп, екеуінің әлемде ешкім естіп көрмеген қызу таласына таң-тамаша қалатын...

Бірақ ылғи түн ортасы ауа келетін екі даукес бүгін тағы да көрінбейді... Алаң қаңырап бос жатыр...

Жапалақ Кремль бекінісінің аран тісті қабырғасынан биікке көтеріліп, бүкіл аймақты кірпік қақпай қадағалаған күйі далиған кең шатырлардың үстімен сарай саябағына қарай бет алды. Мұнда ол күзгі ағаштардың қалың бұтағына қонақтап, бір ыңырсып қойып, қыраттың үстінен төменде жатқан өзеннің иіріміне, ұйқыдағы үйлердің қарауытқан шатырына көз жүгіртті. Көпірдің астынан қыңсылаған иттің дыбысы естіледі... Шамасы, тоңып қалса керек...

Жапалақ кенет сонау бір алыс жақтан, әлемнің екінші бір шетінен түнгі мұхитта жарысқан киттердің дыбысын естіп, олардың таудай үлкен денелерімен толқындарды қалай қақ жарып, жүзіп бара жатқанын көргендей болды. Киттердің төңірегіндегі мұхит суы бұрқ-сарқ қайнап жатқан сияқты. Су олардың қозғалысына кедергі келтірмек болады, бірақ олар бір жаққа асығып кетіп барады. Олардың жанартау лебі ескендей ыстық демінен әлдебір мазасыздық сезілетіндей.

Жапалақ Кремль маңындағы қыратта отырып-ақ әлденені түйсінді – жер бетінде маңызды бірдене болмақ. Үнемі осылай –

әлемде сұмдық бір апат болар алдында киттер аласұрып жанталаса бастайды.

Жапалақ Кремль саябағын басына көтере уілдеп қоя берді, шығыстан қылаулап таң атып келе жатты...

Ертесіне болған жәйт Роберт Борк үшін әлдебір күтпеген оқиға сияқты әсер еткен жоқ, жағдайдың осылай өрбитінін шамалауға болатын еді. Дегенмен, дәл бұлай күрт ушығады деп күтпеп еді...

Таңертең университетке лекция оқуға бара жатқан кезде ол әлі де өз еркі өзіндегі адам болатын. Ал, содан кейін...

Түстен кейін Борк үйіне қайтты. Мазасы қашқаны соншалық, тіптен машинаны әзер айдап келді деуге болады. Тезірек үйге жетіп, Джессидің қан қысымын өлшейтін аспабын тауып алу керек, қалай аталушы еді өзі... Әйелі кейде өзінің де, күйеуінің де қан қысымын өлшейтін. Әдетте мұның жағдайы қалыпты болып шығады, әзірше денсаулығы жаман емес, сүйікті әйелінің ермегіне күліп қойып, қысымын өлшетуге әшейін келісе салатын. Енді соған өзі көз жеткізбек – шынымен бәрі дұрыс па екен? Өлденеге мазасы қашып, жағдайы болмай тұр. Айналадағы әлемнің орнықсыздығын сезінгендей болды, бұрын мұндайды аңғармайтын. Өмір кенеттен өзгеріп кеткендей, бұрынғыдай тұрақтылық жоқ, біраз жылдан бері араласып келе жатқан адамдардың көздері мен дауысынан да бір өзгеріс байқалады, әлде мұның өзі өзгеріп кетті ме?

Болмашы ой-шұқырына дейін жаттап алдым ба дейтін, әбден үйреншікті болып кеткен тез жүруге арналған автомобиль жолын да бүгін әзер танып келеді. Машинаны қорқып айдап келе жатқан сияқты. Аяқ астынан бәрі өзгеріп шыға келді, бұрынғыға мүлдем ұқсамайды... Мұның себебі не екенін түсіндіру оңайға соға қоймас...

Үйдің алдында Джессидің машинасы тұр екен. Сәл жадырағандай болды. Әйелі әлі дайындыққа кете қоймаған екен.

– Ия, хал қалай? – Джесси мұны көріп, орнынан тұрды.

Үйреншікті әдетімен жылы жымыып қояды. – Тағы бірдеңе болып қалған жоқ па? Өзің біртүрлі болып тұрсың ғой. – Күйеуінің жүзіне үніле қараған Джессидің ойнақы көзқарасы өзгеріп сала берді. – Ауырып қалған жоқсың ба?

– Алып бара жатқан ештеңе жоқ. Джесси, ойлап қарашы өзің, жұрттың бәрі есінен адасқан сияқты! – деді Борк портфелін диванның үстіне қойып, пиджағын шешіп жатып.

– Кофе ішесің бе?

– Әкел, ішейін. Телефон соққандар болды ма?

– Болды ғой. Ол туралы кейінірек. Қалада не болып жатыр, соны айтшы?

– Не болып жатыр дейсің бе? Осылай боларын біліп едік қой. Дүрбелең. Жұрттың бәрінің аузында Филофей. Басқа не болатын еді. Газеттер, радио мен телевизия туралы айтпай-ақ қояйын. Олар жаппай әбігерге бой алдырған, ненің не екенін түсіндіреміз деп әлекке түсіп жатыр.

– Сені іздеген де солар. Си-эн-эн, «Америка дауысы», «Азаттық» радиосы. Мен сені түнге қарай бір оралады дедім. Ал, айта бер.

– Университетте аяқ алып жүре алмайсың, жұрттың бәрі дүрлігісіп алған. Алабұртқан бір адам. Бәрінің айтатыны бір-ақ әңгіме. Елдің бәрі бір мезгілде бір-ақ нәрсеге шұқшиысып, бәрінің бір ғана мәселе туралы толғанғаны жаман екен. Неше түрлі ойлар айтылып жатыр. Гитлердің буырқанған сан мың адамды қала көшелерінде қалай қолжаулыққа айналдырғанын енді түсіндім.

– Мүмкін сенікі де дұрыс шығар. Басқа не күтіп едің, Роберт, олар деген студенттер емес пе. Жас адамның бойындағы жігер-күші қайнап жатпай ма. Оның үстіне, Филофей келіп, отқа май құя түсті.

– Ия, мұның рас. Кеннедиді атып өлтірген күні осыған ұқсас бірдеңе болған. Бүгін де әркім ойына келгенін айтып, аласұрып жүр. Мысалы, біреулер Филофейдің бүйтіп табиғаттың тылсым сырына қол сұғуына жол беруге болмайды дейді де, дереу өзіне қарсы шығып, сыры ашылмайтын құпия болмауға тиіс деп өзеурейді. Екінші біреулер осыған бас қатырып қайтеміз, ғарыш

тақуасы орбитада жүріп аузына келгенін айта берсін, түкіргеніміз бар деп мықтымсынады. Маңдайдағы безеуді де сөз қылғаны несі! Басқалары бұған жауап ретінде былай деседі: Әрине, сенің оған түкіргенің бар, өйткені сен еркексің, ал, болашақ сәбиі өмірге келуді қаламайтынын білген әйел адам не істеуі керек? Жалпы, енді не болмақ? Бұл Кассандра таңбасын қайтеміз? Бақырайып көрініп тұрған нәрсені байқамауға, оны мүлдем ұмытуға өз-өзімізді қайтіп мәжбүр етпекпіз? Үшінші біреулер айдалаға лағады. Төртіншісі, бесіншісі, оныншысы – өстіп жалғасып кете береді. Ақыр соңында, бәрі қосылып былай деп бақырысады: адамның тұқым-тегінде не шаруамыз бар – бұл деген араласуға болмайтын, алдын ала жасалып қойған бағдарлама емес пе! Мыңдаған жылдар бойы тағдырдың жазғанымен өмір сүріп келдік, ал енді өз құзырымызға жатпайтын нәрсеге қалай билік айтпақпыз? Тағы басқалар, тағы сол сияқтылар. Соның бәрін айтып жеткізе алмайсың. Біреу мұны жәй ғана секпіл деп қабылдаса, басқалар үшін бұл – қорқынышты апаттың өзі. Ия, бәрін айтып беру мүмкін емес. Ең сұмдығы – Кассандра таңбасы ендігі күшіне еніп те қойған. Заңгерлік факультетте оқитын бір студент қыз лекцияда отырып, айнаға қараған екен, шыңғырып жіберіп, далаға атып шығыпты. Маңдайынан әлгі таңбаны, кассандра-шарананың берген белгісін байқаса керек. Екінші оқиға бұдан да сорақы. Жол апатына ұшыраған келіншек машинаны айдап келе жатып, айнаға қарасам, маңдайымнан әлгіндей таңба көргендей болып, есімнен танып қалдым дегенге ұқсайды. Әйтеуір, адамдар аман дейді.

– О, Құдайым! – Джесси орындыққа сылқ етіп отыра кетті. – Басымызға түскен пәле болды ғой бұл! Енді не істейміз? Бір амалын табу керек қой мұның?!

– Білмеймін, Джесси, білмеймін. Маған неғыл дейсің енді? Сен не, бүгін дайындыққа бармайтын ба едің? Келгесін сөйлесерміз. Менің де көңілім құлазып тұр.

– Қайдағы дайындық! Мынадай сұмдық болып жатқанда қандай дайындық болатын еді!

– Міне, басталды! Сен де сөйткенің бе сонда? Бүкіл оркестр сені күтіп сарғайып отырады, ал, сен үйінде жатып алып, Филофей туралы толғанасың!

– Қазір телефон соғып, ауырып жатырмын дей саламын. Керек болса, мен олардың арасындағы ең кәрісімін. Көп ұзамай әже болғалы жүрмін. Мұны өзің де жақсы білесің.

– Менің жағдайым да сол, бірақ мен еркек нәсілдімін, демек ата боламын, – деп әзілге бұрғансыды күйеуі. – Чикагоға екеуміз Эриканы құттықтап барып, ата мен әже болатын күн қашан туар екен деп аңсай күтіп жүрмін. Ал, қазір дайындықты бұзба, сенші маған, Джесси. Мұның бекер болады.

Джесси әрі-сәрі болып қалды.

– Жарайды, жақсы. Әлі жарты сағат уақытым бар, тіпті одан да көп. Бірақ, енді не болады сонда? Эриканың аяғы ауырлағанына жетінші айға кетті. Мүмкін оның да маңдайында Кассандра таңбасы болған шығар? Ол кезде бұл пәлені ешкім білмейтін еді ғой. Ойлап қарашы, егер Эрика таяуда ғана бала көтерген болса қайтер едік? Өз басым түні бойы ұйықтай алмас едім. – Джессика бір сәт үнсіз қалды да сәл тынышталғандай болып, қайтадан жалғастырды: – Қазір саған кофе қайнатып берейін, Роберт, содан кейін кетемін.

– Өзім қайнатып аламын ғой, алаң болма.

– Жоқ, мен қазір. Айтқандай, Ордок тапсырды деп Энтони Юнгер деген біреу хабарласты.

– Юнгер? Ә, түсінікті. Ия, не айтады?

– Қазір келіп, айтып беремін.

Әйелі ас үйде бұмен қайнайтын көнекөз кофе шәйнекпен кофе қайнатып жүрген кезде Роберт Борк шаршаңқы кейіппен креслода екі қолын салбыратып, бейне бір бөтен адам сияқты өзін жайсыз сезініп отырды. Тіптен, өз-өзіне сенбегендей айналасына барлай қарап қояды. Ауқымды жиһаз қойылған қонақ бөлмені, Джессидің Венециядан сатып алған сол стильдегі люстрасын да,

каминнің үстіндегі үлкен айнаны да алғаш рет көргендей болып отыр. Рояль, виолончель. Әйнектелген шкафтың ішінде тізіліп тұрған кітаптардың алтын бояулы қырлары күнгірт жылтырайды (кітаптардың көпшілігі екінші қабаттағы кабинеттің жанында орналасқан кітапханада болатын). Бүкіл үй де, бір кезде тұлғалы болғанымен, қазір шөгіп қалған, ірі сүйекті, ақжал кәрі айғырдай көрінетін өзі де бұған қазір бөтен көрініп тұр; өткен өмірін, сол өмірге қатысты нәрселерді, шала таныс, тұйық мінезді, әлдебір түсініксіз ойға берілген өзін де сырттай бақылап отырған сияқты. Тіптен мынадай ойға кетті: «Осының бәрі маған ғана керек пе, ақырзаман келгендей-ақ осыншама қиналғаным не?! Әлде бұған дейінгі өмірім тылсым сырлы түсініксіз әлемге енер алдындағы кіріспе ғана болғаны ма? Құпия есікті іздеген соқыр адамдай құр босқа ауа қармалап келгенім бе сонда? Футурологиямен айналысып, шаруасы оңға басқан ғалымның тыныш та белгілі бір тәртіпке бағындырылған өмірі не берді маған? Енді міне, тағдырымның соңғы сокқысы ғарыштағы Филофейдің ашқан жаңалығы болып отыр. Бұл не сонда? Ақиқат сәті ме? Әлде осы күнге дейінгі жайлы өмірімнің төлемін сұрағаны ма? Солай ма екен? Мен үшін бұл Филофей деген кім? Дұрыстап ойлап қарасаң, ешкім де емес. Онда неге жаным тыныштық таппай қойды? Демек, ол екеуміздің арамызда бір байланыс болғаны ғой? Біресе киттер түсіме кіреді, енді мынау...»

Осындай ойлардан арыла алмай қойды, күмәні серпілер емес. Енді ойына не келсе де бәрібір ғарыш тақуасының жаңалығына барып бір-ақ тіреледі. Бұған дейін не болғанын және енді не болып жатқанын салыстыруға тура келіп тұр...

Джесси кофе әкелді, әңгіме қайтадан өз арнасына ойысты. Өзін Роберт Борктың еңбектерін іздеп жүріп оқимын деп таныстырған Энтони Юнгер президенттіктен үміткердің командасынан хабарласыпты, Боркты университеттен іздеген екен, таппай қойыпты, сосын түстен кейін тағы хабарласатынын айтуды тапсырыпты. Джесси одан Борктың өзі телефон шалса қайтеді деп сұраған екен,

Юнгер өзін табу қиын екенін, үнемі бір орында отыра бермейтінін, оның үстіне, бүгін бір аласапыран күн болып тұрғанын, Ордоктың сайлаушылармен кездесетінін, содан соң үлкен баспасөз мәслихаты өтетінін, ал, оған Боркпен қалай да сөйлесу керектігін айтыпты. «Ол кісімен әңгімелесуді көптен армандап жүргенмін, қазір соның орайы келіп тұрған сияқты. Оған бір деректер берейін деп едім, қоятын сұрақтарым да бар, осыны айта салыңызшы. Онымен қалайда сөйлесуім керек».

Джесси дайындыққа кеткеннен кейін көп ұзамай-ақ телефон шырылдады. Сол, Энтони Юнгер екен.

– Мистер Борк, сіз екеуміздің Филофей деген ортақ досымыз бар ғой, сізбен телефон арқылы танысуға мәжбүр болып тұрғаным сол кісінің арқасы сияқты, сіз қалай ойлайсыз?

– Дұрыс айтасыз. Енді біздің өміріміздегі талай нәрсе осы ғарыш тақуасына байланысты өрбитін шығар.

– Мен де сол туралы айтып тұрмын, мистер Борк. Басқаларға қарағанда сіз мұны анығырақ білсеңіз керек. Ендігі мәселе мынада – жағдай қалай өзгеріп кетер екен, орыстар айтатындай, тарих божысы қай жаққа бұрылмақ? Сіздің алдыңызда мақтанып қойғым келіп тұр, орыс тілін бірсыдырғы білемін. Мәскеу университетінде тәжірибе жинақтаудан өткенмін. Осы тұрғыдан сізге әлдебір көмегім тиіп жатса, қуанып қалар едім.

– О, мұныңыз жақсы екен, – деді іштей танданып қалған Роберт Борк. Энтони Юнгердің өз-өзіне сенімділігі мен дауысының әуезділігін де аңғарып қалды. «Жігерлі адам! – деп ойлады ол. – Жасы нешеде екен өзінің?» – Горбачевтің кезінде Ресейде мен де болғанмын, – деп орыс тақырыбын іліп әкетті ол. – Мәскеу, Ленинград, Киев. Айтыңызшы, Энтони, жасыңыз нешеде? Жәй сұрағаным ғой.

– О, мұның еш айыбы жоқ! Сіздің алдыңызда байсалды көрінуге тырысып, отыздамын десем де болар еді, бірақ шынымды айтайын – әлі жиырма тоғызға толған жоқпын, – деп жауап берді ол. – Ақыл кіретін жасқа келіп қалдық қой. Тағы не айтсам екен? Мәскеуден көп нәрсе үйреніп қайттым – өмір салтының өзі мүлдем бөлек, білім

жүйесі де солай, бірақ КГБ мені жалдап алудың ретін келтіре алмай қойды. Мұны ашық мәлімдей аламын!

Америкада сәнге айналған бұл қалжыңға екеуі де біраз күлісіп алды.

– Кешіріңіз, Энтони, жас жағынан маған бала болуға жарайды екенсіз. Мұны сұраған себебім – байыпты әңгімеге кірісер алдында серігіңнің жас шамасын білгеннің зияны жоқ.

– Мен де солай ойлаймын. Ал, сіз туралы мен бәрін білемін деуіме болады. Кітаптарыңызды оқығам, соңғы кездері сіздің «Ауқымды үйдің тоғыз есігі» деген шығармаңызды бірнеше қайтара оқып шықтым.

– Ия, бұл кітапта футурология саласындағы әлемдік ойларды жинақтауға әрекет еткенмін. Рахмет, бір марқайып қалдым, – деп міңгірледі Борк.

– Ал, өзім, тура мағынасында өмірден әлі де өз орнымды таппай жүрген адаммын, – деп өзін-өзі мысқылдай сөйледі Энтони. – Білімнің алуан саласымен тиіп-қашып айналысып көрдім, философиядан бастап астрологияға дейін шұғылдандым, бір кездері ғарыш туралы да армандағам. Кәсіподақ істерімен де айналыстым, журналист болып та көргенім бар, Оливер Ордокпен содан бері таныспын. Ол халықтың ыңғайына жығыла біледі, оның бар күші осында. Қазір оған сайлау алдындағы қарбаласта көмек керек болып тұр. Біз де қолымыздан келгенінше тырысып жатырмыз. Мен оның командасында бұқаралық ақпарат құралдарымен байланыс үшін жауап беремін. Мысалы, бүгін, енді үш сағаттан кейін «Альфа-Бейсбол» спорт залында сайлаушылармен кездесу өтеді. Халық көп болуға тиіс, тікелей телехабар жүргізіледі. Ал, кешкісін – баспасөз мәслихаты, онда да бірнеше арна бойынша тікелей телехабар беріледі. Мұны сізге, мистер Борк, әшейін айтып тұрған жоқпын. Мүмкін Ордоктың қай жағы мықты, қай жағы әлсіз екенін өз көзіңізмен көргіңіз келер? Кешіріңіз, уақытыңызды алып тұрған жоқпын ба?

– Жоқ. Тыңдап тұрмын, Энтони, айта бер.

– Осыған байланысты сізге мынаны айтқалы тұрмын. Танертен көмекшісі бар, сарапшысы бар, жиырма шақты адам Ордоктың кабинетінде жиналғанбыз, оның бізге алғашқы хабарлағаны мынау болды – кеше сіз онымен әлгі ғарыш тақуасының жолдауы туралы телефонмен ұзақ әңгімелесіпсіз.

– Ия, дұрыс, – деп қуаттады оны Роберт Борк.

– Қазір бүкіл елдің айтса аузында, ойласа басында жүрген жәйт жөнінде Ордоктың сізбен кеңескені өте дұрыс болған. Оның халық арасында беделі артып келе жатқан саясатшы екені рас, бірақ ол пайғамбар емес және...

– Энтони, құрметтім, – деп бөліп жіберді Борк. – Ордокқа менімен сөйлес деп ақыл берген сен екенінді білемін. Бірақ, мен де пайғамбар емеспін. Әлде мені бір-ақ сәтте бәрін түсіне қоятын кемеңгер деп ойлайсың ба? Осының бәрін түсіндіріп беретін біреу болса ғой деп менің де ойым онға, санам санға бөлініп жүр. Ал, сен маған жұрттың бәрі осының сырын бір білсе, осы біледі деп сенетіндей-ақ хабарласып тұрсың. Мен өзімнің бұл тұрғыдағы пайымдауым даусыз ақиқат деп ешқашан айта алмаймын. Осыны ескер.

– Мен бұған қуанып тұрмын! – деген Энтони Юнгердің жауабы мұны таң ғалдырды. Дауысы да екпінді шығатын тәрізді.

– Мұның несіне қуанасың?

– Ішкі сезімім алдамаған екен. Өз елінде пайғамбар жоқ деген сөз бар ғой, дегенмен, президент креслосынан үміті бар адам міндетті түрде ақылдасуға тиіс ойшыл – нақ сіз екеніңізге тағы да көзім жетті. Ордок бүгін тұтас бір стадионда сайлаушылар алдында сөз сөйлеп, олардың сұрақтарына жауап беруі керек. Ол қоғамдық пікірді өз жағына бұрып, мойнына соншама ауыр жүк арта ала ма, жоқ па – мәселе онда емес. Бұл жерде сіздің көзқарасыңыз жалпы жұртшылықтың игілігіне айналғаны маңызды. Мен мұны бүгін таңертең Оливер Ордоктың өз аузынан естіген сөзіне байланысты айтып тұрмын.

– Ал, ол не айтып еді?

– Менің түсінуімше, ол сіздің берген бағаңызға сүйене отырып, Филофей ашқан жаңалықты әлемнің барлық түкпіріндегі, қоғамның барлық топтарындағы барша адам есептесуге тиісті шындық деп ұғындырғанды жөн көретін сияқты. Солай ма өзі? Меніңше, солай сияқты. Ордок шамамен осылай деген.

– Қазіргі жағдайды ескермесе болмайды, мұның жөні бөлек, бұл – бастапқы ұстаным. Ал, әрі қарай не болмақ? Кассандра-шараналардың пайда болуына себеп болған және әлі де болып отырған жәйттерді қайтеміз? Әлеуметтік, тарихи, психологиялық тұрғыдан келгенде? Бұл орайда, сұрақ деген жетерлік.

– Дұрыс айтасыз, мистер Борк, – деген Энтони тағы бірдеңе айтты, өзінің мұны қалай түсінетінін білдірмек болып еді, бірақ Борк оның сөзін тағы да бөліп жіберді:

– Бұл оқиға ойымнан шығар емес, тіптен өзім күні кешеге дейін мүлдем басқа адам болып келген сияқтымын, бүкіл өмірімізді қайтадан ой елегінен өткізу керек, ал, мен болсам, өз өмірімді қалай аяқтау керектігі туралы ойланатын жасқа келіп тұрған адаммын. Филофейдің бұл жаңалығы адамзаттың тағдырына деген бұрынғы көзқарасымызды жоққа шығарып отыр. Бұрын өзіміз мойындамай келген жәйттерді алға тартады. Өркендеу мен өркениетке ілесе жүретін келеңсіз жәйттер осылар арқылы қол жеткізілген игіліктердің тасасында қала береді деп санаушы едік. Ағашты шапқанда жаңқасы ұшпайтын ба еді. Орыстарда осындай мақал бар.

– Ия, жиі айтылатын мақал. Мысалы, Сталин өзі жүргізген жаппай қуғын-сүргінді осылай ақтамақ болған. Жалғастыра беріңіз, мен сізді мұқият тыңдап тұрмын.

– Міне, солай. Не айтып тұр едім? Филофейдің жаңалығы мына бір жәйтті аяусыз қаталдықпен ашып көрсетіп отыр: адамзат өз тарихында, ұрпақтан ұрпақ ауысқан сайын бір-бірін және өздері өмір сүріп отырған әлемді жүйелі түрде азаптап келген, осының салдарынан өзінің даму жолында талай нәрседен айырылып қалды; тарихи жетістіктерге жету жолында көптеген нәрсені біржола

жоғалтып тынды. Ең болмаса схемалық тұрғыдан қарастырып көрейік. Өмірі таусылып бітпейтін неше түрлі соғыстар, солардың арасында даңқты деп аталып жүргендері де бар, барлық төңкерістер мен бүліктер, көтерілістер, қылмыстар, билеушілердің қаталдығы, ілімдер мен идеологиялардың дара билікке ұмтылуы – өмір мен тағдырды қансорғышша талап келген жәйттердің бәрі халықтарды бір-бірін жек көруге әкеп тіреді, адамдарды ашкөздікке баулыды, егер Филофейдің жаңалығын басшылыққа алар болсақ, осының бәрі күннен-күнге қатары өсіп бара жатқан кассандра-шараналардың тілсіз қарсылығын туғызып отырған жоқ па? Өмірге келуден бас тарту деген – ақырзаманды сезіну емей, немене? Сонда былай болып шығады; тұрмыстың ағынына алданып жүріп, ешкім толық сене қоймаған ақырзаман туралы аңыз нақты шындыққа айналып отыр. Бүгін түнде бастаған мақаламда мен осы мәселелер туралы жазбақпын. Әрине, Филофейдің өзіне де, оның жаңалығына да Оливер Ордоктың өз көзқарасы болуы мүмкін, бірақ қайткен күнде де оның өзі де, оның командасы да біздің қандай күрделі мәселеге тап болып отырғанымызды ұғынуға тиіс. Кеше мен Ордокқа шамамен осылай дегенмін.

– Бүгін де сізді телефон арқылы осындай ұзақ-сонар әңгімеге тартқаным үшін кешірім өтінемін. Бірақ, ішімнен қуанып тұрмын – білгім келген біраз жәйтке қанығып қалдым. Әрине, сізбен келісемін, Филофейдің бұл теориясында әлі де ойланатын жәйттер жетерлік. Не дегенмен, ол бізге адам естіп-көрмеген ауыр міндет артып отыр. Бәрімізге, жер бетіндегі барша ажалды пендеге! Міне, нағыз адам! Ол бүкіл әлемнің бағытын өзгертіп жіберді! Кешіріңіз, егер бізге барлық өткен замандардың күнәсі үшін, өзіңіз айтқандай, ашкөз хайуандардың, яғни өзіміздің және бізге дейін өмір сүрген барлық адамдардың күллі былық-шылығы үшін жауап беруге тура келсе – өзі де солай болатын сияқты ғой – онда өз-өзімізден басқа кімді кінәламақпыз?! Залымдар мен қаскөйлердің өздерімен бірге солар жасаған зұлымдықтардың да із-түзсіз жоғалып кетпейтіні,

тұқым-тектің әлдебір қалтарыс-бұлтарыстарында сәтті кезеңді күтіп жата беретіні белгілі болды. Демек, күндердің күнінде соның құнын әлдекім өмірдің өзінен бас тарту арқылы өтемек болғаны ғой?!

– Ия, солай болып тұр, Энтони. Мәселе мынада, ізгілік пен зұлымдықтың ара қатынасы туралы ойланып жатпастан оларды бірінсіз-бірі жоқ деп қосақтай саламыз, зұлымдықтың басым күш екендігі, ол біздің әу баста жаралған кездегі ежелгі мақсатымызға жетуге деген ұмтылысымызды тежеп, біздің ғаламдық күш-қуат қорымызды сарқуға айналғаны туралы ойлана бермейміз, ол адамзаттың қазіргіден де жоғары сапалық деңгейге көтерілуіне жағдай туғызатын болмыстың басқа қырларын танып-білуімізге мүмкіндік бермей, ақыл-ойымызды жаныштай түседі.

– Мистер Борк, сонда сіз адамдар дене құрылысы жағынан осы күйінде қалғанымен, санасының сапалық деңгейі едәуір көтеріліп, мінез-құлқы мүлдем бөлек тіршілік иесі бола алады деп ойлайсыз ба?

– Болса несі бар. Адамзат қазір өз білгенімен өмір сүріп, бүкіл ғаламдағы бірден-бір саналы тіршілік иесі болып отыр. Басқа саналы мақұлықтармен өзара бәсекелестікке түсіп көрген жоқпыз. Рухани дамудың басқа түрі, өркендеудің басқаша жүруі мүмкін бе еді? Бұл туралы да ойланып, пікір таластыруға болады. Адамдардың өзгермейтін бір ғана ерекшелігі – ғылым мен техниканы қаншама дамытсақ та біз әрқашан өз тектестерімізді үйтіп жеуге дайын тұрамыз, өкінішке қарай, әлі де сол хайуан күйімізде қалып отырмыз.

– Өкінішті, айтатыны жоқ, сұмдық өкінішті. Демек, әлгі ғарыш такуасы біздің күнәһарлығымыздың тұқым-тегімізде жатқан айғағын тауып алған екен ғой?! Бұл өзі ақымақтық болып та көрінетін шығар, бірақ қазіргі кейпімізден әлдеқайда жақсы болуымыз мүмкін еді-ау деген өкініш жанымды жеп барады. Мистер Борк, оның бұл тұжырымынан өз-өзімізді азаптай түсуге жетелейтін үйреншікті идеалистік әуеннің ұшығы шығып тұрған жоқ па өзі?

– Әрине, ол да бар, өйткені, өз-өзінді азаптау деген – шөл далада жүріп орманның жоқтығына шағынумен пара-пар.

– Ал, егер ондай орман мүлдем табылмаса қайтпекпіз?

– Онда бір-ақ нәрсе қалады: өз бойымызда жаңа орман өсіру керек, және ол біздің санамызды тазарта алатындай болуға тиіс.

– Мұны қалай түсінуге болады?

– Қалай дейсің бе? Өзің бір жабысқақ журналист екенсің! Әлгі Филофейдің ашқан жаңалығы тұрғысынан келсек, бұл мынаны білдіреді: кассандра-шараналардың дабылына құлақ асып, әрбір Кассандра таңбасын ескерту ретінде қабыл алуымыз керек. Тек сонда ғана анасының құрсағында ақырзаманды күтіп жатқан шараналарды қорқыныш құрсауынан босата аламыз. Тұқым-тек апаты жақындап қалғанын әр адам да, тұтас адамзат та сезіне білуге тиіс. «Трибюн» газетіне бергелі жүрген мақаламда осы туралы жазып жатырмын. Кешір, Энтони, телефон арқылы бәрін бірдей айта алмайсың ғой. Қысқасы, адамзаттың келер ұрпақ алдындағы жауапкершілігі бұдан былай жаңа сипатқа ие болмақ, мүмкін бұл дамуымыздың жаңа сатысы болатын шығар. Кеше Ордокқа да шамамен осылай дегенмін. Ол да ойланып қалды.

– Ия, мистер Борк, бұл жолы біздің Ордокқа оңай тимейтін шығар, бір жағынан, оның саяси бағдарламасында мұндай жағдай қарастырылмаған ғой. Ордок сияқты саясатшыларды мен сайыскерлер деп атаймын. Ордок тек көз алдында нақты қарсыласы тұрғанда ғана батыл әрекет ете алады, сонда ғана шабуылға шығады, бірақ мұны барша адам көріп-біліп отыруға тиіс. Өз арамызда ол, тіптен «дұшпансыз болмайды» дегенді жиі айтады. Сонда ғана ол өзін барлық қырынан көрсете алады. Бірақ, бұл жолы қайдағы бір дерексіз пәлеге тап болып тұрған жоқ па!..

– Нақ солай да емес, Энтони. Мұндай дерексіз нәрсе қас-қағым сәтте-ақ нақты жәйтке айналып шыға келуі мүмкін. Оның үстіне, ол ымыраны білмейтін қатал дұшпанға айналып кетуі де ықтимал. Өйткені, бұл адам өміріне байланысты жағдай.

– Ия, әрине. Мен әшейін Ордоктың психологиялық ерекшелігін айтайын деп едім. Бірақ, оның саясаттағы болмысы да осы. Сөздің реті келгесін айтып жатқаным ғой. Онда сау болыңыз, мистер Борк, айыпқа бұйырмаңыз, сізбен әңгімелесу бір ғанибет қой. Маған өзіңізбен хабарласып тұруға рұқсат етпегеніңіз дұрыс болады, әйтпесе телефонның құлағынан түспей қоямын.

– Жарайды, жақсы, Энтони. Қажет болса, сөйлескенде тұрған не бар.

– Сау болыңыз, мистер Борк. Егер телехабарды көргіңіз келсе, «Альфа-Бейсболдағы» митинг сағат алтыдан сегізге дейін, ал, «Шератон» қонақүйіндегі баспасөз мәслихаты тоғыздан онға дейін көрсетіледі.

– Рахмет. Есте болсын...

VI

Қоңыр күздің сол бір күні суретшінің кенебінде мәңгілік бейнеленіп қалуға сұранып-ақ тұрған болатын – ауаның өзі де күміс нілге малып алғандай, көз алдында алуан түсті жапырақтар сыбдыр етпестен қалықтап келіп жерге құлап жатыр, қала сыртындағы үйлердің шатырларын айнала ұшқан құстар бейне бір қоштасып жүрген тәрізді... Әудем жерде ойнап жүрген балалардың дауысы еміс-еміс естіліп қалады. Жарқыраған күн сәулесі барша тіршілік атаулыға тыныштық пен тоқмейілдік сыйлап, өмірдің мәні туралы ойлануға шақырғандай...

Құдай тағала сыйлаған сол бір жаймашуақ күн тып-тыныш қана аяқталатын сияқты еді, өмірдің жайбарақат ағынына ештеңе де кедергі келтіре алмайтындай болатын. Бірақ, әлі көзге түсе қоймағанымен, өзі туралы жалпақ әлемге жар салуға жететіндей күш жинап жатқан бір оқиға пісіп-жетіліп келе жатты. Бұл үшін адамдар бір жерге жиналуға тиіс болатын. Мүмкіндігінше көбірек жиналып, мейлінше тығыз топтасып, ыстық демі бет

шарпыған адамдардың біртұтас тобырына айналуы керек-тұғын.

Роберт Борк сағатына қарап қойып, Ордоктың сайлаушылармен кездесуін президент креслосына қонжиюға үміткер құдды бір өзі сияқты, газетшілер айтатындай, ағымдағы сәтті пайдаланып, жұртшылықтың сенімі мен қолдауына ие болуға ұмтылып, халықтың алдында қазір басқа емес, нақ өзі – Борк сөйлейтіндей-ақ тағатсыздана күтіп тұрғанын аңғарды. Борк өзінің осыншама неге толқығанын, мұнысы несі екенін түсіне алмады. Алып бара жатқан ештеңе жоқ – сайлау алдындағы науқанның кезекті бір шарасы ғана. Соның өзі ойлауға да тұрмайтын нәрсе емес пе? Өзіне еш қатысы жоқ нәрсе туралы толғанып, күнделікті шаруаға мән берудің қаншалықты керегі бар? Қызық екен! Аяқ астынан жанкүйер болып шыға келгені несі.

Бірақ, өзін-өзі қаншама мысқылдағанымен, жаны байыз табар емес, тіптен өзін-өзі қоярға жер таппауға айналды. Үйден шығып, тастан жасалған баққа барғысы келді, әдетте сонда қыдырыстап немесе құмның үстінде әлдебір тылсым белгілерді сызғыштап отырып, ашық тұрған терезеден естілген музыка әуенін тыңдағанды ұнататын. Қазір де соны тыңдап аяндап жүр. Осы әуеннен, Бетховен музыкасынан, оның қуаты мен ғарыштық шексіздігінен тыныштық іздейтіндей; талай рет басынан кешкеніндей, музыка бұл жолы да елегізіген көңілін серпілтіп, өз әлеміне тартып әкетіп, басқа әсерге бөлеп, ешқандай шек қойылмайтын ой-қиялдарға жетелесе деп үміттеніп тұр, талай рет солай болған. Музыка – күн қуатының сансыз көп құбылуының бір көрінісі, ол Ғаламның бір түкпірінен келіп жеткен құбылыс, ал, сазгер болса оны радарша ұстап алып, тиісінше өңдеп, үйлесімге келтіреді, де нақты әуенге түсіреді деген сияқты ойларға берілуді ұнататын. Басқаша айтқанда, музыка – ғаламдық Кеңістік пен Уақыттың дыбысқа айналған түрі. Әрине, өзінің мұндай «жаңалық ашқаны» туралы ол ешкімге тіс жарған емес, әйтпесе жұрттың күлкісіне қалар еді. Тіптен, Джессиге де айтып көрмепті. Оның тағы бір теориясы бар болатын, бұл туралы

да ешкімге айтқан емес, бірақ әредік ішіне сыймай кететіні бар: кейде ол музыка деген адам ғұмырының тым қысқалығының өтемі үшін берілген сый болар деп те ойлайтын. Музыка тыңдаған кезде адам оның тереңіне сүңгіп, уақыттың жеке тұлғадан биік тұрған қырларына бойлап, мәңгіліктің құшағына сіңіп кетеді, сол мәңгілікпен бетпе-бет келу арқылы ғұмыры да ұзарып, ондаған, тіптен жүздеген жылдарға созылып, одан да асып, бір сызықтың бойымен жүріп қана қоймай, әлі құпиясы ашылмаған басқа бір өлшемге ауысады. Мұның сыры ешқашан ашылмауы да мүмкін.

Бірақ, бұл жолы Борк музыканы бұлай сезіну үшін белгілі бір дайындық, Жаратқанға сыйынып, мінәжат етерде немесе теңізге сапарға шығар алдында бойынды билеп алар тылсым сезімдей әлдебір көңіл күй керектігіне көз жеткізді... Бүгін оған нақ осының өзі жетіспей тұр еді. Бұған музыканың өзі де көмектесе алмайды екен. Оның үстіне, Джессидің де дайындықтан кешігіп жатқанын көрмейсің бе. Қазір көшеде қарбалас сәт, жол бойында машиналар кептеліп қалады. Ал, Борк өз үйінде жүріп-ақ әлдебір дағдарысқа ұшырап, тұйыққа тірелгендей болып тұр. Шаруасы да жүрер емес, бір жұмысты шұғыл аяқтауы керек еді. «Трибюн» газетіне әлгі мақаланы тезірек бітіріп беремін деп уәде етіп қойған. Елді шулатқан оқиғаға қатысты газет бетінде дереу жариялануға тиісті мақаланы кідіртуге болмайтынын біле тұра бүгін компьютерге отыра алмай қойды. Тақа болмаса түнде жазармын, әйтеуір газеттің келесі санына үлгерсем болды ғой деп өзін-өзі алдарқатып қояды. Өз-өзіне ренжіп, үйді кезіп кетеді, сонымен қатар, қағаз бетіне қандай тамаша мәтін түсерін елестетіп, тамсанып та алады; мұны қазірдің өзінде сезіп тұр, мақаланың мәтіні мұның қиялында жаңбырдан кейінгі құрақтай-ақ өркен жайып келеді. Мақаланың өзі мені жаз деп сұранып тұрған сияқты.

Бірақ өзіне еш қатысы жоқтай көрінген оқиғаны, соны күтпеуге тиіс екенін сезіне тұрса да, тағатсыздана тосып, сенделіп жүріп алды. Қаланың адам ең жиі қоныстанған аймағында, әйгілі спорт

залында өтетін сайлау алдындағы ауқымды митинг, зал толы халық оған тура өз үйінің алдында, террасада, гүлзарда, мына тас бақшада болғалы тұрғандай елестей бастады. Үйді қоршап алған тобырдың қыспағынан тынысы да тарылып кеткен сияқты... Өзін-өзі параноиксің деп сөгіп салды. Осындай да елес болады екен-ау!

Біrese үйге кіріп, біrese қайтадан шығып, әлсін-әлсін сағатына қарап қойып ерсілі-қарсылы жүріп алды, музыканы да құлағының ұшымен ғана тыңдайды, телефонға жауап берген жоқ, ол байғұс жағы сембей шырылдап жатыр. Қонақ бөлмедегі үлкен теледидардың қасынан сыртын беріп өтеді, уақытынан бұрын қосқысы келмей тұр; бұл кезде барлық арналардан не айтылып, қандай хабар берілетінін өзі де біледі – сол баяғы әбігерден басқа не болушы еді... Джесси әлі кідіріп жатыр...

Бойын әлдебір мазасыздық билеп алған, содан арыла алмай қойды. Дегенмен, ара-арасында басына байыпты ойлар да келеді. Мысалы, университеттегі әңгіме барысында да, «Трибюннің» журналистерімен кездескен кезде де ғарыш тақуасы Филофейдің өз жолдауын неге Рим Папасына арнағаны туралы сөз қозғалмауы қалай? Мұның папаны қиын жағдайға қалдырып отырғанын түсіну қиын емес қой – өзін-өзі тақуамын деп атаған есіріктің әдеттен тыс, тіптен көргенсіздеу сұрағына баспасөз бетінде жауап беру керек пе, жоқ па, жауап берген жағдайда не айтуға болады?

Роберт Борк кассандра-шараналар мәселесі жаппай талқыланып, дау-таластың өзегіне айналған кезде әртүрлі діндерді ұстанушылардың арасында қандай толқулар боларын көз алдына елестетті. Филофей ашқан жаңалықтың қатерлі салдарларының бірі де осында жатыр.

Құдай тағаланың дидарын көруге қол жеткізсем деп сан ғасырлар бойы армандап келген адамзат рухының талпынысы мен қиналысын бойына тұтас сіңірген дін атаулының бәрі өз орнын да жақсы біледі – Құдайдың жөні бір бөлек, тіптен, барша адам баласы үшін тек бір ғана Құдай бар, дегенмен, өзіндікі мен бөтендікі деген ұғымдарды

ұмытпаған жөн, өзіндікі – сенікі болып қала береді, ал, бөтендікі саған тән емес, өзіндікі мен бөтендікін ешқашан біріктіре алмайсың. Әртүрлі діндердің ақиқатқа жетер жолдағы өз басымдығын дәлелдеуге ұмтылуы, өркөкіректігі, өзімшілдігі осыдан шығады, дінаралық құрылымдардың өзара қарсы тұруына түрткі болар басты себеп те осы, өз кезегінде, бұл діндер қауымдастықтардың өзара өшпенділігін, бір-біріне түсініспестікпен қарауын туғызады. Сондықтан да Филофейдің ашқан жаңалығын міндетті түрде өз пайдасына бұруға, не ғарыш тақуасын діннен безген деп жариялап, сол арқылы саяси бедел жинауға немесе Кассандра таңбасын өз қағидаларына бейімдей отырып, өздерінің діни ықпал ету ауқымын кеңейте түсуге ұмтылатын белгілі бір күштер әр діннен де табылары хақ, деп пайымдады Роберт Борк.

Осыдан көп уақыт бұрын кездейсоқ басына келіп, кейіннен біртіндеп есінен шықпай қойған, ел-елді аралап, алуан түрлі ғылыми конференцияларға барғанда да ауыр ойға жетелейтін бір жәйт бар-тұғын, қазір де сол туралы ойға кетті, бірақ бұл жайында біреулермен сыр бөлісуге ешқашан батылы барған емес. Егер жер бетіндегі әр адам барлық діндерді бір мезгілде қатар ұстанатын болса, егер адам баласына барлық жерде ешкім де, ештеңе де реттеп отыра алмайтындай еркін дін ұстану құқығы берілсе – әрине, егер ол Құдайға сенетін болса ғана – барлық діндерді бір деңгейде, бір «мәртебемен» ғана ұстанып, басқа діндерді мойындамайтын ешқандай жекелеген діннің немесе сектаның өкілі ретінде саналмаса, Әлемдік діндер ассамблеясының мүшесі болып, ешқандай шартсыз-ақ барлық діндер қатар мойындайтын діндер болса, бір мезгілде өз-өзін әрі христиан, әрі мұсылман, әрі буддашыл, әрі иудашыл және басқа діндердің өкілі ретінде толық сезіне алса, сөйтіп әр дінді де шын көңілімен құлай сүйіп, құрметтесе, ал, мұны сол діндердің бәрі мойындаса, сол діндердің бәрінің секташылдықтан, оқшауланудан ада, жалпы дін атаулының бәріне ортақ идеялары мен нормаларын еркін қабылдар болса,

онда жекелеген адамдардың өмірі қандай бағыт алып, адамзат тағдыры қалай өзгерер еді? Ондай жағдайда адамдардың арасында діни сипаттағы ашық және жасырын кедергілер жойылар ма еді, тұрғындары көп дінді ұстанатын алып қалалар мен халқы көп елдер үшін бұл айырықша маңызды ғой. Егер сондай атты күн туа қалса, адам баласының өмірі жеңілдеп, үйлесімді қалыпқа түсуі мүмкін бе? Бәлкім адамның мұң-мұқтажын түсініп, игілікке жетелеуі үшін барлық діндердің бір-бірімен итерісіп-тартыспай, керісінше ынтымақтаса тізе қосатын уақыты жетіп, сондай бір мамыражай дәуір басталатын кез келіп қалған шығар? Жиырмасыншы ғасырдың аяқ кезінде өмір сүріп отырған адам бұрынғы ұрпақтардай емес, барлық дін де менікі, сондықтан барлық діндерді бірдей ұстанамын, барлық діндердің храмдарына емін-еркін ене аламын, барлық храмдарда қалаулы мінәжат етуші боламын деп мәлімдесе қалай болар екен... Мен христиан болып тудым, шоқынғанмын, бірақ өлген соң Қасиетті Құран аяттарының әуенімен жерленемін, бүгін басқалармен бірге православие дінін ұстанушымын, кеше мұсылмандармен бірге мұсылман болғам, Жапонияда Буддаға табындым, Швецияда Лютердің тезистеріне ұйыдым... Құдайға сенуім жөнінен ешкімге бөтен емеспін, Жаратқанға кім қай тілде, қандай түрде жалбарынса да, мен үшін ешкімнің жаттығы жоқ. Жаратқан Иеміз бәріміздің тілегімізге бірдей құлақ асып, зұлымдықтарымызға бірдей қапаланады, бүкіл Ғаламды біздің даналығымыз бен ізгілігіміздің құрметі үшін бәрімізге бірдей арнап жаратқан...

Діни ассамблеяның құрылуы қазіргі діндердің ешқайсысының да Құдай туралы идеясын әлсіретпей, керісінше, оларға әмбебаптық, ашықтық, серпінділік сипат беріп, ең бастысы – барша діндердің негізінде адамсүйгіштік жатқанын тек мінсіз теориядан ғана емес, олардың түп негізі, іс-әрекеті арқылы жарқырата көрсетіп берер еді...

Борк, әрине, бұл қиялының өрескел, тіптен, ақылға сыймастай

идея ғана екенін, оны жүзеге асыру мүмкін еместігін, бұл туралы тек іштей ойлап, іштей армандауға ғана болатынын, мұндай аса ауқымды жаһандану бағытындағы сөздерді айту үшін тым абай болу керектігін, әйтпесе шынайы діндерлардың намысына тиіп, олардың өмірлік ұстанымын күстәналаған болып шығуы, мұндай идея басқалардың шамына тиюі мүмкін екендігін түсінетін. Футуролог Борктың талай ұйқысыз түндер бойы мазасын алған осы ойларын өз басын қатерге тіге отырып, жариялай салсам деген тілегін осындай пайымдаулар ғана тежеп келеді. Тіптен, бұл ойлары ішіне сыймай, адамзаттың сан ғасырлардан бері жанталаса іздеп келген шындығы, адамдардың жаңа рухани қарым-қатынасы мен дін атаулының жаңа үлгісі нақ осы діни космополитизм екендігіне анық көзі жетіп тұрса да, бұл туралы ешқашан аузын ашып көрген жоқ. Бұл бір-бірімен бәсекеге түскен діндердің аталмыш шындыққа басқалардан бұрын жетсем деген жеке-жеке әрекеті емес, Құдайды іздеу жолындағы бірлескен қадам болар еді.

Жеке адамның көп дінді ұстануы туралы идеяның діни басшылықтар тарапынан қандай ашу-ыза туғызарын, қандай айғай көтеріліп, сорлы басына қандай пәле тілеп аларын, мұны күнәһар деп, мұнысы барша діндерлардың ең ардақты сезімдерін қорлау деп, бұл барып тұрған әлемдік ауқымдағы дінсіздік деп айыпталарын жақсы білетін. Егер адам табиғатына өзімшілдік пен пайдакүнемдік әу бастан тән, тіптен оны адамның биологиялық ерекшелігі ретінде тану керек деп есептер болсақ, мұндай әрекеттердің міндетті түрде жасаларына күмәндануға болмайды. Онда өздерінің ұлы пайғамбарын мазақ қылғаны үшін кектеніп, басқа діндердің үндемеуін пайдаланған мұсылман дінбасылары өлім жазасына кескен бейшара Салман Рушдидің тағдыры да соншалықты қасіретті көрінбеуі ғажап емес: не дегенмен, Салман Рушди әзірше жасырынатын жер тауып жүр ғой, ал, көп діндердің бірігуін жақтайтын адамға мұндай мүмкіндік табылмай қалмасына кім кепіл, ондай жағдайда барлық жерден аласталып, барлық діндер тарапынан

қуғынға ұшыраған күпіршілге ақымақ басын сауғалар орын болмай, еш жерден ешқашан қорғалайтын пана табылмауы бек мүмкін емес пе? «Ондай жағдайда саған ғарышға кетіп, Филофейдің қасына барып жан сақтаудан басқа ештеңе қалмайтын шығар, – деп өзін-өзі келекелеп қойды Роберт Борк, кенет оған мынадай бір ой келді: – Мүмкін Филофейді сол жақтан, адамның қолы жетпес биіктен Жер бетіндегі адамдарға шындықты айтуы үшін ғарыш орбитасына қуып тыққан да оның өз тағдыры шығар?»

Осындай ойларға беріліп отырып, Борк сайлау алдындағы кездесу туралы эфирден тікелей берілетін хабардың басталар уақытын ұмытып кете жаздады. Сағатына караса – алты болыпты. Дереву қонақ бөлмеде тұрған теледидарға тұра жүгірді. Әйтеуір, үлгерді-ау! Хабарды жүргізуші телекөрермендерді президент сайлауына қатысушы тәуелсіз үміткер Оливер Ордоктың «Альфа-Бейсбол» спорт залында өтетін сайлаушылармен кездесуінен тікелей жүргізілетін хабарды тамашалауға шақырып жатыр екен.

Спорт залы адамға лық толы. Халықтың кездесуге мұншама көп келгеніне адам таң ғаларлық. Жиналғандардың араның ұясындай гуілі эфирден де естіліп тұр. Борктың көз алдында ым-ишарасы, терісінің түсі әр алуан адамдардың бет-жүзі кезек алмасып жатыр. Кездесу өткізілетін орын ретінде осы залдың тандап алынуы үміткердің командасы өз жұмысын жақсы білетінін тағы да дәлелдеп берді. Спорт залының күмбезді төбесінің астында жымия күлген Ордоктың суреті салынған әйдік ауа шары ілінген. Әр жерден: «Ол әлеуметтік жағдайы нашар адамдарды жақсы біледі», «Ордок – болашақ Президент!», «Ордок жаңа экологиялық бағдарлама ұсынуда», «Жұмыссыздар Ордокқа сенеді!», «Феминистер өздеріне баса назар аударуды талап етеді!», «Өз дауысымызды біздің Ордокқа береміз!» деген сияқты ұрандар жазылған транспаранттар көрінеді. Операторлар әр плакатты үлкейтіп көрсетіп, өздерінің шеберліктерін танытып қалуға тырысуда.

Бәрі де осындай көпшілік қатысқан жиындарға тән, өз ретімен

өтіп жатыр. Айғай-шу, гуілдескен дауыстар, эстрадалық музыка әуені естіледі, тілшілердің дауысы жарқын-жарқын шығады, полицейлер ештеңеге алаңдамастан, тәртіп бұзылмауын үн-түнсіз қадағалап тұр. Оливер Ордок та бүгінгі кештің басты кейіпкеріне әбден лайықты болып көрінеді. Қимыл-қозғалысы еркін, бойы ортаға жетекабыл, тамырлары адырайған мойнын тіктеп, басын шалқайта ұстайды. Қан-сөлсіз сұп-сұр ернін езулете жымиып, күлімдеген көз жанары сақтана күдіктенуі мен кез келген сәтте тарпа бас салуға дайын тұрған жыртқыштығын қатар жасырып тұрғандай. Бір жағынан, бойының тапалдығын сергектігімен, жинақы қимылымен, дауысының үнділігімен боямалақ болған әккі концерт жүргізушіге де ұқсайды. Жан-жағынан кеңесшілері мен көмекшілері қоршаған Ордок залдың ду қол шапалақтауымен мінберге көтерілді. Президенттіктен үміткер ортаға шығысымен әр жерде топтанып тұрған фототілшілер оны дереу нысанаға алып, аспаптарын шықылдатып, сәулесін жарқылдатып, бір-бірімен жарыса суретке түсіруге кірісіп кетті. Бір минутқа жетпейтін осы уақыттың өзінен-ақ көпшілікпен кездесудің ауанын байқауға болады, митинг басталарда ылғи осылай, бұл – Американың атышулы демократиясының нақты көрінісі әрі сайлау алдындағы науқанды ұйымдастырушылардың іскерлігі де осыдан аңғарылады.

Күні бойы өз-өзінен алаңдап, осы сәтті тағатсыздана күткен Борктың иығынан ауыр жүк түскендей болды, теледидардағы үйреншікті көрініс мұны да тыныштандырғандай, тіптен, ол жүйкем жұқара бастаған ба деп өзін-өзі жазғырып та қойды.

Бұл кезде бар назары бір ғана кейіпкерге – ағыл-тегіл көп сөздің тиегін ағытып қоя берген, онысы микрофондардың күшейтуімен ауқымды залды жаңғырықтырып әкеткен Оливер Ордокқа ауған адамдардың өзін-өзі ұстауынан да үйреншікті қалыптан тыс ештеңе байқалар емес. Ордок жақсы сөйледі, қазір күн тәртібіне көтеріліп отырған мәселелерді қозғап, қаны сорғалап тұрған жәйттерге

айырықша тоқталған сәттерде бірнеше рет ду қол шапалақтап, қошемет көрсетілді. Президенттіктен үміткердің өзі де қарсы алдында отырған жұртшылықтың саяси сенім білдіруіне ие болу мақсатында, олардың сұранысын қанағаттандыру, сөйтіп өзіне бағындырып, басыбайлы қылып қою үшін ештеңеден аянып қалған жоқ. Бұл үшін билік құру мерзімі аяқталғалы тұрған президентті қатаң сынға алып, конгресті, сенаторларды, бұқаралық ақпарат құралдарын, әлдебір корпорациялар мен компанияларды, бәрі бірлесіп те, жеке-жеке де ауыз толтырып айтарлықтай ештеңе бітіре қоймаған, табыстарын жасырып, осы адамдарды өздеріне тиесілі игілігінен айырған қаржы құрылымдарын мінеп-шенеп шықты, ал, өзі әділетті қалпына келтіріп, бұл кісілердің жоғалтқанын бірнеше есе артығымен қайтарып беруге уәде етті. Сөзінің бұл бөлігі біршама сәтті шықты, бүкіл зал дүрілдеп кетті, бұл орайда Ордок өзінің де, жиналғандардың да алдында гүл-гүл жайнап, едәуір көтеріліп қалды. Сөз жоқ, бұл оның табысы еді.

Ордоктың әр сөзін қалт жібермей тыңдап отырған Роберт Борк екеуінің кешегі телефон арқылы айтқан сөздерін үміткердің қаншалықты есінде ұстап отырғанын анықтауға тырысып бақты. Жоқ, ғарыш тақуасының жолдауы туралы Ордок әзірше бір ауыз сөз айтар емес. Мүмкін бұл дұрыс та шығар, осыншама адам қатысып отырған ауқымды саяси жиында ондай даулы мәселені қозғап жатудың қаншалықты керегі бар? Әлде Ордоктың алдына қойған мақсатының өзі осы тобырды күнделікті өмірдің көкейтесті мәселелерінің қалың орманына ертіп әкетіп, бүгінгі тақырыпты соның аясымен шектеу болды ма екен?

Дегенмен, Ордоктың халықты алдаусыратып, Филофей ашқан жаңалықты орағытып өтемін бе деген үміті ақталмады. Залдағы микрофон арқылы қойылған алғашқы сұрақтың өзі осы тақырыпқа арналған болып шықты:

– Мистер Ордок, – деп бастаған әйелдің ашық даусы сыңғырлай естілді. – Менің аты-жөнім Анна Смит, мектепте мұғаліммін. «Три-

бюн» газетінде жарияланған ғарыш тақуасы Филофейдің жолдауы туралы не ойлайтыныңызды айта алмас па екенсіз? – Залдағы қатар-қатар тізілген орындықтардың арасына қойылған микрофонның алдында денесін тік ұстауға тырысып тұрған әйелдің тұлғасынан толғаныс байқалады.

Залдағы халық кенет қуатты толқын соғып өткен кеменің палубасындағы матростар сияқты шайқалып кетті. Дүр ете қалған қоштаған дауыстар ізінше жауап күтіп тына қалды. Мұндай мезетті әдетте бұрылыс сәті деп атайды.

– Ия, құрметті Анна Смит, – деді сәл үзілістен кейін жүзі қуқыл тартып, өзі де шөгіп кеткендей көрінген Оливер Ордок, – аталмыш құжатты оқығанмын және бұл туралы көп ойландым. Жасыратын несі бар, сайлау алдындағы науқанға еш қатысы болмаса да, осы кездесудің барысында бұл сұрақ қойылатын болар деп күткенмін. Бірақ, құрметті сайлаушылар, сіздерді толғандырған мәселелердің қай-қайсысынан да тыс қалмасыма сене беріңіздер. Оның үстіне, бұл жәйт бәрімізге қатысты болса керек. Осыған байланысты менің айтарым мынау, – деп жалғастырды Ордок. – Әрине, саясатқа тікелей қатысы жоқ мұндай мәселелерге мұқият көңіл бөліп жүрмегенім рас. Дегенмен, әлгі тақуаның, дұрысы, заманымыздың ірі ғалымы Филофейдің бұл жаңалығы күллі адамзат қауымы үшін ауыр сынақтар мерзімі басталғанын паш етті. Өкінішке қарай, өркөкіректеніп жүріп өз-өзімізді тым асыра бағалап жіберген сияқтымыз. Газетті бәріңіз де оқыдыңыздар, әңгіменің не туралы екенін жақсы білесіздер. Филофей көтеріп отырған бұл мәселені алдымызда алапат апат күтіп тұрғанын ескерткен дабыл деп қабылдаған жөн. Солай болып тұр!

Ал, теледидар объективтері бұл сәтте залдың ішін аралап, осы сұрақтың жауабын тағатсыздана күтіп тұрғаны көз жанарынан айқын аңғарылатын адамдардың бет-әлпетін үлкейтіп көрсете бастады. Дәл қазір солармен бірге болмағаны үшін қатты өкінген Роберт Борк экранның алдында

қалшыып қата қалды. Ордок бұларды сендіре алар ма екен?

– Сонда не істемекпіз? – деп сұраған мұғалиманың даусы кілт тына қалған залдағы тыныштықты бұзып жіберді. Оның бұл сұрағы жан айғайының шынайы көрінісі болатын.

– Менің ойымша, – деп жауап берді Оливер Ордок, – бұл орайда әркім өзі шешім қабылдауға тиіс. – Залдағылар гүілдесіп кетті. – Ал, егер кеңірек ойластырар болсақ, – деді залдың күбір-сыбырын баспақ болған Ордок аяқ астынан толғанысқа көшіп, – онда, әрине, Филофей ескертіп отырғандай, әлде әлеуметтік, әлде биологиялық сипаттағы осы апаттың алдын алу мақсатында тиісінше арнайы бағдарлама жасап, кассандра-шараналардың ақырзаманнан қорқуын, яғни өмірден бас тартуын туғызатын құбылыстарға қарсы күресу жөнінде шаралар қабылдау қажет.

– Мен айтайыншы! – деген әйел даусы саңқ ете қалды. Аралас нәсілдің өкіліне тән қоңырқай өңді, ашық жағалы сары көйлек киіп, құлағына жарқыраған темір сырға таққан әйел көрермендер қатарының арасына қойылған микрофонның қасына батыл басып жетіп келді. – Мен үндемей қала алмаймын, бұған бәріміз де үн қосуға тиіспіз! – деп мәлімдеді ол жан-жағына қарап қойып. – Ия, біздің сән-салтанатқа малынып өмір сүріп жатқан ештеңеміз жоқ. Бірақ біз қашан да балалы болуды аңсаймыз, олардың өмірге келгеніне шын жүректен қуанамыз. Бұған ешкім араласпай-ақ қойсын! Ғарыш тақуасының не шаруасы бар бізде?! Неге ол менің соңыма түспек? Неге ол менің жеке басымның өміріне қол сұқпақ болады? Мен бұған үзілді-кесілді қарсымын!

Залдағылар тағы да гүілдесіп кетті, көпшілігі оның бұл сөзін мақұлдаған ишара танытып бастарын изеп қояды, енді біреулер орындарынан тұрып кетіп, осы сөзді қостайтынын білдіріп қолдарын сермелеп жатыр.

Ордок әлгі әйелді тыныштандырмақ болып жатыр:

– Әрине, мен сізді түсініп тұрмын, ханым, бірақ біз Кассандра таңбасының пайда болуын тежей алмаймыз. Көрмеген-білмегенсіп,

өз-өзімізді алдаусыратудың орнына, осының нақты шындық екенін мойындауға тиіспіз.

– Егер сол ғарыш тақуасының айтқанына болашақ президенттің мінберінен де бас шұлғып отыра берсек, онда әңгіме басқаша болмақ! Онда ол өзі келіп, бізге – әйелдерге, аспандағы Құдайға не жазып қалғанымызды айтып берсін! Бір өзі ғарышқа шығып алып, бәрімізді айыптамақ болады, айдай әлемнің алдында масқарамызды шығармақ! – деп шаңқылдады арзанқол сырғасы жалтырап, зал толы адамдардың өзін қолдап тұрғанын сезінгеннен құтырына түскен әлгі әйел. Бәлкім үйінде де өстіп жанжал шығаратын болар, әлде үйі де, күйеуі де жоқ бейшара ма екен. «Неткен сұмдық, – деп күбірледі Роберт Борк өз-өзіне, – мұндай адасудың ақыры қандай қасіретті боларын білмейді ғой. Бірақ оны да түсінуге болады, ашынғаннан айтқаны шығар».

Ал, барған сайын долдана түскен әйел тынышталар емес:

– Сізге айту онай, оны кемеңгер ғалым деп соғасыз. Ол біздің көзімізді ашып берді дейсіз. Ал, мен үшін ол – адамдардан безініп, орбитаға қашып тығылған жексұрынның өзі! – деп айғайлады ол ашуға булығып.

Осы сөзден кейін залдың іші тым-тырыс бола қалды, жым-жырт тыныштық. Ешкім әлгі әйелге қоғамдық орында өзінді дұрыс ұста деген сияқты ескерту жасаған жоқ. Ыңғайсыздау жағдайда қалған Оливер Ордоктың өзі де осыны еске салуды ойына ала қоймаған болса керек. Келесі сәтте теледидар экранына үңілген Американың талай тұрғыны естен тандыраарлықтай көріністің куәсі болды.

– Міне, қараңыздар! Жасырмай-ақ қояйын, қараңыздар, енді не істеуім керек?! – деп шыңғырды әлгі әйел саусағымен маңдайын ұрғыштап. – Міне, бірнеше күн болды, мына пәлекет, анау ғарыштағы сайтанның сапалағы айтып жүрген Кассандра-таңбасы менің де маңдайымда бар болып шықты! – Сол мезет оның жүзі теледидардан үлкейтіп көрсетілді, байғұс әйелдің маңдайындағы да-

был белгісіндей жыпылықтаған қошқыл түсті ұсақ секпіл ап-анык көрініп тұр еді.

– Мен бұған неше түрлі май да жақтым, опалап та көрдім, – деді дір-дір еткен ернін алақанымен көлегейлемек болған әйел құмыға күбірлеп. – Пайдасы тимеді. Кетпейді. Күндіз де, түнде де! Демек, әлгі ғарыштағы сүмелек мені де бақылап отырған болды ғой? Міне, кара, құрсағыңда жатқан шарана сенің өзіңе – анасына қарсы, өмірге келуге қарсы, ол сенен өзін өмірге келмей жатып өлтіруді талап етіп, белгі беріп тұр деп көзіме шұқымақ болады! Демек, оның өмір сүруден қорқып, жарық дүниеге келуден бас тартқаны ма? Солай ма? Ал, оған тумай жатып өмірден жиренуді үйретіп, құрсақта жатып-ақ өлімге итермелеп отырған, жарық дүниеден бас тартуға көндірген кім? Менің жеке өміріме кім араласып отыр? Ғарыштан маған бақылау-сәулесін жіберіп, тексеру жүргізуге қандай хақы бар оның? Біз мұнда шама-шарқымызша өмір сүріп жүрміз, ал, ол – жаңа осы жерде айтылғандай, кемеңгер ғалым Филофей ғарыштан сәуле жіберіп, әйелдердің маңдайынан кассандра-шараналардың белгісін іздейді! Бізді бақылауға алмақ! Адам атына лайықсыз сілімтік екенімізді бетімізге басып, көзімізге шұқиды! Ал, біз оған не істей аламыз? Әлде мұндай жағдайға тап болған жалғыз мен ғана ма? Мүмкін осы залдың өзінде мен сияқты талай әйел отырған шығар, бәлкім олар өздерінің маңдайына Кассандра-таңбасы басылғанын әлі білмейтін болар?! Енді не істе дейсіздер маған, ау, адамдар? Не істеуім керек? Өмірден қорқады екен деп ішімдегі шарананы құрсағымда тұншықтырып өлтірейін бе? Демек, мен де, менің тағдырым да оған ұнамайтын болғаны ғой? Әлде оған жер бетінен жұмақ орнатып берейін бе?! Қалай? Мен мұны қуана-қуана істер едім! Бірақ, бұл әлемді қалай түзетпекпін? Әлде өзім де асылып өлуім керек пе? – Бейбақ әйел кенеттен еңіреп қоя берді, басын ербеңдетіп, өз шашын өзі жұлмақ болады. Жақын отырған біреулер жүгіріп келіп, иығынан құшақтап, қолтығынан демеп, байғұсты алып кетті.

Зал тағы да жым-жырт тына қалды. Мындаған адам ешкімге жанар тіктемей үн-түнсіз мелшиіп отыр. Бейне бір осында не үшін келгендерін ұмытқандай, Оливер Ордокқа да қарар емес. Телекамералар оның өзін де, оның мінберін де көрсетуді қойып, біресе залдағы халықтың бет-жүзін үлкейтіп көрсетсе, енді бірде жалпы көрініске ойысып кетеді.

Тек өзі сөйлеуге дайындалып, тамағын кенеген кезде ғана экранда Ордоктың бейнесі қайтадан пайда болды:

– Дәл қазір бұл сұрақтардың бәріне бірдей жауап таба алмастыз. Мүмкін мұны арнайы... – деп бастап келе жатқан оны залдан шыққан дауыс бөліп жіберді.

– Кешіріңіз, мистер Ордок, – деді залдың түкпір жағындағы микрофонның қасына келген ер адам, – менің айтайын дегенім – біз туралы жаман ойлап қалып жүрмеңіз. Біз сізді қолдаймыз, бірақ, өзіңіз де көріп тұрсыз, жұрттың бәрі қазір толғаныс үстінде. Мен өзім дәрігермін, сондықтан әлгі әйелді жақсы түсінемін және қатты тебіреніп тұрмын, ол есеңгіреп қалған, тағы осындай қанша әйел қайғыдан қан жұтар екен! Кім болса да ғарышта жатып алып, біздің өмірімізге араласуына болмайды ғой! Біріншіден, бұл біздің конституциямызға қайшы келеді. Осы орайда мынадай сұрақ туады: біз өзі демократиялық елде тұрып жатырмыз ба, жоқ па? Өз өмірімізге өзіміз қожайын бола алмаймыз ба? Адам құқығын қорғау деген болмайтын ба еді? Жеке тұлғаның құқығын аяққа таптайтындай кім еді ол, соншама? Тіптен онысы ғылыми тұжырымдама болған күннің өзінде де бәрімізді әлдебір теория бойынша өмір сүріп, әрекет етуге көндіруге қалай дәті барады? Егер оның әлгі тұжырымдамасын қабыл алмасам, бұл менің өмірлік мүддеме сай келмейтін болса, онда маған тәжірибелік жолмен әсер ету арқылы әлдебір өмір сүру салтын зорлықпен таңуға ешкімнің хақысы жоқ. Филофейдің жолдауын мен де мұқият оқып шықтым. Ұзақ ойландым. Бұл орайда, өзіңізді қанша құрметтегеніммен, мен сізбен келісе алмаймын, мистер Ордок. Филофейдің ұсынысын басшылыққа алу мүмкін емес

деп есептеймін. Мүмкін ғылыми тұрғыдан келгенде оның айтқаны дұрыс шығар, бірақ, іс жүзінде олай емес, оныкі теріс. Біз тәжірибе жүргізетіндей тышқан емеспіз ғой!

– Дұрыс! Бәрекелді! Өте дұрыс айтты! – деген дауыстар жан-жақтан жапа-тармағай естіле бастады. Зал тағы гуілдеп кетті. Телекамералар жаппай шуылдасып кеткен сайлаушылардың жүздерін көрсетіп жанталасып жатыр. Бір кезде Ордоқтың өзінің де бейнесін үлкейтіп көрсетті. Оған қарау әрі қорқынышты, әрі аянышты болатын. Ол мінберде не істерін білмей, залдағы ызы-қиқы айғай-шу мен қым-қуыт дүрлігісті қалай басудың амалын таппай абыр-жып тұр еді. Осы сәтте Борк әлгі бір ыстық сорпа шашырап, күйіп қалғандай болып көрінетін теңбіл Ордоқтың бетіне қайтадан шыға келгенін аңғарды, мұның өзі терең ішкі толқыныстың, дәрменсіз ашу-ызаның сүйкімсіз көрінісі болатын. Бетіндегі әлдекім ыстық сорпа шашып жібергендей көрінетін қара қошқыл түсті ұсақ таңбаның ізі қашықтау жерден, экраннан қарағанда ыстық та ылғал сияқты сезіледі екен. Залда болып жатқан дүрбелең, адамдардың жер бетіндегі зұлымдықтың қайнар көзін өз бойынан көруден бас тартпақ болып жанталасуы Борктың тұла бойын тітіркентіп жіберді. Ия, бұл – Филофейді түсінуден бас тартудың сұрапыл көрінісі болатын! Борктың Ордоққа да жаны ашып кетті, оның жағдайы шынымен аянышты еді. «Адамның жолы болмайын десе осы екен-ау, – деп ойлады бірге оқыған жолдасы үшін қиналған Борк. – Ең бастысы, жігері құм болып, жасып қалмаса екен. Залдағыларға өз сөзін ұғындырып, өзінің көзқарасын қорғап қала алса дұрыс болар еді. Сонда ғана бұрынғы беделін қайтадан қалпына келтіре алуы мүмкін. Бірақ, соның өзі қолынан келер ме екен? О, Құдай, қандай қолайсыз жағдай! Көрген күніміз осы ғой, біздің еш кінәміз жоқ, бірақ басымызға күн туған сәтте көз алдымыздағыны көрмейтініміз бар! Дәл қазір Филофей байғұстың өзі осы залда болса қайтер еді!»

– Мен өз атымнан және егер мені қостар болса, сайлаушылардың

да атынан мынаны өтінер едім. Мұны бүйтіп қалдыруға болмайды! – Өзін дәрігермін деп таныстырған әлгі кісі у-шудан дауысын асырмақ болып микрофонға төне айғайлап тұр. – Америка азаматтарына қандай да болсын тәжірибе жасап, сынақтан өткізуге ешкімнің хақысы жоқ! Ғарыш тақуасы бүкіл адам баласын жаппай айыптамақ болса өзі білсін, біздің онда шаруамыз жоқ. Біз – Америка азаматтарымыз. Біз – дербес тұлғалармыз! Құрама Штаттардың аумағында мұндай арандатушылық сәулелендіру жүргізуге тыйым салынсын! Конгресс осыны неге айтпайды, федералдық органдарымыз не бітіріп отыр?!

– Дұрыс айтады! Жөн сөз! Тыйым салу керек! – деп айғайлап қоя берді зал толы халық. – Тыйым салынсын бұған!

– Тынышталыңыздар, мырзалар! Өтінемін сіздерден, ханымдар! – Кездесуді жүргізуші өз микрофоны арқылы тәртіп орнатуға тырысып жатыр. Бұл қымбат бағалы көзілдірік тағып, жылтырата май жаққан шашын ортасынан қақ жара тарап қойған, ресми киінген адам болатын, шамасы, ол да жағдай бүйтіп күрт шиеленісіп кетер деп күтпесе керек. Толқып тұрғаны ап-анық байқалады, қайта-қайта галстугін жұлқылап қояды. – Микрофонға жапырламай, бір-бірлеп сөйлеуді сұраймын, – деп өгінді ол. – Бәріңізге де кезек тиеді, тек кезекпен сөйлеңіздер, өтінемін, мархабат етіп, кезекпен сөйлеңіздерші.

Бірақ, ол кешігіп қалған болатын. Қатарлардың арасына қойылған микрофондардың қасына топтаса қалған адамдардың әрқайсысы бірдеңе айтып қалуға, дәл соны өзінің алдында сөйлеген адам айтып кетсе де, өз жанынан бірдеңе қосып, толықтыра түсуге тырысып, бір-бірімен таласып, кимелесіп жатыр.

Жүргізушіге микрофондардың қайсысын қосуды реттеп тұруға әрең үлгергеннен басқа ештеңе қалған жоқ:

– Бірінші микрофон!.. Келесі сөз екінші микрофонға беріледі!.. Мархабат! Үшінші микрофон! Бесінші, жетінші, оныншы...

Бір микрофоннан екіншісіне кезек ауысқан сөздердің ауаны

біртіндеп қатаңдай берді, олардың мәні Филофейдің жаңалығы мен оның ойларын аяусыз сынға алып, оның өзін орбитадан қуып шығу керек дегенге ойыса берді, әлемдік деңгейдегі арандатушыға, бүкіләлемдік зымиян бүлікшіге ғарыштан орын жоқ; енді біреу, шамасы, орыс эмигранттарының ұрпағы болса керек, оны баяғы КГБ-ның тыңшыларындай, жүкті әйелдерге жазықсыз айып тағып жүрген ғарыштық жалақор деп атап та үлгерді. Екіншісі Филофей деген – орыстардың ғарышқа әдейі жіберген ықпал етуші агенті, оның мақсаты – Американы іштей ірітіп, қоғамға тұқым-тек бомбасын тастау деп соқты; тағы бірі мұның бәрі қазіргі қоғамды бақылауда ұстау үшін аса ауқымды акция өткізбек болған халықаралық мафияның ісінен басқа ештеңе емес деп сәуегейлік жасады. Жиналғандар бірінен-бірі өткен неше түрлі қорқынышты болжамдарды айтып жатты. Одан әрі зұлымдық пен аярлықтың әлімсақтан белгілі сипаттары мен оған қоса жаңа теңеулер де айтылды – ғарыштағы эзәзіл, ғарыштық ібіліс, ғарыштағы анархист, тіптен байқаусызда асыра бағалап та жіберді – ғарыштық Фауст...

Бірақ, көпшілігі жанын жеген мазасыздықтан арылмақ болып, шын көңілімен ойларын ортаға салған бұл шешендер, ең алдымен, ғасырлар бойы «Кассандра таңбасы» дегенді білместен-ақ өмір сүріп, уақыт өткен сайын саны көбейіп, одан әрі жетіле түскен адамзат тарихына сілтеме жасай келіп, бәрі бір адамдай Филофейге қарсы шықты, оның әлеуметтік-биологиялық жаңалығынан шығатын үрейлі қорытындыларды барша адамның ақыл-ойы мен жан-жүрегінен қалай да қуып шығуды жақтады, сондықтан, әсіресе, көзінен жасы сорғалаған әйелдер өздерін құтқаруды, жеке өміріне бақылаушы-сәулелердің басып кіруінен қорғауды өтінген кезде осының бәрі шынымен адамға сұрапыл әсер ететін еді. Ақыр соңында, осы шулы пікірталас барысында бұл ғарыш тақуасын Біріккен Ұлттар Ұйымының өзі қолға алуға тиіс екені, адамзатты қорғау мақсатында шара қабылдау жөнінде осы ұйымның өзінде мәселе көтеру туралы талап қойылды.

Осының бәрін бақылап отыру Роберт Боркқа тым ауыр тиіп, көңілі жабырқады, Филофейдің дүние-әлем жаралғаннан бері эне болады, міне болады деп күтіп келе жатқан болашақ ақырзаманның шынайы мәнін ашып беру үшін, сол кесапаттың сыртқы әлемдегі ауқымды апаттан емес – мұнымен келісуге болар еді, өмірі тау-сылмайтын, барған сайын айла-амалы көбейіп, қатыгездігі артып отырған адам баласының зұлымдығынан туындайтын тұқым-тектің азғындауынан болатынын дәлелдеу үшін әрекет етуін адамдардың басым көпшілігі түсінбейтініне күйінішпен көз жеткізді. Атам заманнан бері жасап келе жатқан күнәлары үшін, Құдайдың өзі сыйлаған өмірді – әркімге едәуір ұзақ мерзімге тарту етілген, бірақ мәңгілікке созылмайтын, әу бастан Кеңістік пен Уақыт бойынша шектеулі, аса қымбат та қайталанбас Өмірді лайықты сүре алмағаны үшін жазаға тартылмай қоймайтыны туралы адам бойындағы айуандық қорқыныш тағы да алға шықты.

Оливер Ордоктың қазіргі түріне караудың өзі мүмкін емес еді. Ордоктың енді өз-өзінің алдында да құны төмендеп, қадірі кететінін көз алдына елестеткен Борк оқиғаның мұндай беталысын болжай алмағаны үшін өзін кінәлі сезінді, бірақ Ордокқа бұл жайында басқаша түрде ескерткен-тұғын.

Іс жүзінде, Ордок өте ыңғайсыз жағдайда қалған еді. Осы кездесуге оның ешқандай қатысы жоқтай-ақ, мінберде тұрған ол бейшараны жұрттың бәрі ұмытып кеткен болатын. Айтылған сөздердің бәрі тек Филофейдің атына ғана бағышталып жатты, бейне бір бұл митинг Ордоктың құрметіне емес, әлдебір белгісіз жақта, ғарыш кеңістігінде жүрген Филофейге арналғандай-ақ, жұрттың назары түгелдей соған ауып кетті. Микрофонға ұмтылған адамдар президент болудан үміткерге емес, Филофей тақауға әлденелер айтып қалуға тырысуда. Ал, үміткер болса, сол күйі мінберде әлі тұр. Көз алдында бәрі шулы базарға айналып кеткен. Сайлаушылар мен теледидар көрермендерінің миына Ордоктың сайлануы қаншалықты маңызды екені туралы ойларды сіңіруге

арнап дайындалған нәрселердің бәрі адыра қалды. Спорт залының төбесіне ілінген күліп тұрған Ордоқтың бейнесі салынған ауа шары да күлкілі, сабынның көпіршігі тәрізді көзге қораш көрінеді. Әлсіздікке бой алдырып, жігері құм болған оның өзі де абыржып қалған. Қасына кеңесшілері мен көмекшілері келіп, құлағына әлденелерді сыбырлап кетеді, бірақ ол мінберде солпыып әлі тұр. Көз жанарынан ызаға булығып тұрғаны байқалады, бетіндегі таңбалары жалқынданып құбыла түскен. Бұл оның толық күйреуі, бүкіл елдің алдында масқара болуы еді.

Митингінің бағыты басқа жаққа бұрылып кетті. Су түбіне батып бара жатқан бейшараны құтқару үшін тосын әрекет жасалмағанда мұның аяғы қайда апарып соғарын кім білген. Кенет сахнаға мүсіні спортшыға келетін бір жас жігіт жүгіріп шықты; әлі де галстугін жұлқылауын қоймай, сөйлеушілердің кезегін реттемек болып әуреге түсіп тұрған жүргізушінің қасына батыл басып таяп келді де, оған әлденені айтып, қолындағы микрофонды жұлып алды. Содан кейін залға арнап дауыстап былай деді:

– Күтпеген жерден баса-көктеп сөйлеп тұрғаным үшін кешірім өтінемін. Мен бір мәлімдеме жасамақпын! Бұл өте маңызды!

Айғай-шу бәсеңдегендей болды. Зал бір сәт тыныштала қалды. Уақытты жоғалтуға болмайтын еді.

– Менің аты-жөнім Энтони Юнгер, – деді сахнаға кенеттен шыға келген жас жігіт.

«Е, мынау ма, демек, Энтони Юнгер деген жігіт осы болды ғой» – деп ойлады Роберт Борк.

– Менің атым сіздерге беймәлім шығар, – деді Юнгер. – Мен де өздеріңіз сияқты осы округтегі сайлаушылардың бірімін. Сондықтан, өзімнің де сөйлеуге хақым бар екенін пайдаланып қалмақпын. Оның үстіне, мен мистер Ордоқтың командасында жұмыс істеймін, оның кеңесшілерінің бірімін. Назар қойып тыңдауларыңызды өтінемін. Бұл жиын ғарыштан келген мәселені талқылау жөнінде пікірталас өткізуге емес, президенттіктен

үміткермен кездесуге арналған. Сондықтан қазір өзіміздің сайлау алдындағы талқылауымызды одан әрі жалғастырғанымыз жөн болар, ал, Филофей туралы әңгімені басқа жолы айтармыз, өйткені, осы бір ерекше жаңалық туралы әлі талай ойланып-толғануға тура келетін сияқты. Сондықтан келісілген жоспар бойынша әрекет етуді ұсынамын. Мистер Ордоктан Филофейдің мәселесіне алаңдамай-ақ, өзінің қорытындылары туралы айтуын өтінейік.

Бұл дер кезінде келген көмек еді. Жанжал басылған сияқты. Энтони Юнгердің батылдығына Борк риза болып қалды. Өзі де оны шамамен осындай болар деп жорамалдаған. Одан кейінгі болған жағдайды ешкім де, тіптен Борктың өзі де күтпеген болатын.

Ордоқтың да осал еместігін мойындау керек, ол дереу есін жиып, тізгінді өз қолына алды.

– Ия, сөзімді әрі қарай жалғастырайын, – деді ол, осы сәт көз жанарында әлдебір от жарқ ете қалды, өзі кенет өзгеріп сала берді, мұны кілт құбылып шыға келген жүзінен-ақ аңғаруға болатын. Әлденеге нық бел буған сияқты. – Ия, құрметті сайлаушылар, жаңа ғана Энтони Юнгер айтқандай, мен мұнда өз сөзімді әрі қарай жалғастыру үшін тұрмын. Бірақ, бұған сәл ғана түзету енгізу керек. – Отырғандарға сынай қарап, сәл үзіліс жасаған ол мұнысын ізінше түсіндіріп өтті. – Мен нақ осы Филофей туралы айтпақпын, ия, тура сол Филофейдің өзі туралы, – деп атап көрсетті ол. – Осы жерде микрофон арқылы сөйлеген адамдардың ойларын әрі қарай жалғастырып, бізге ғарыштан психологиялық шабуыл жасалып отырғаны, адамзат тұқым-тегінің қазіргі жағдайы қатал сынға алынғаны туралы пікірлерді одан әрі дамытпақпын. Бұл жайында бірінші кезекте айту керек, өйткені, мен сайлаушылардың пікірімен, халықтың пікірімен өмір сүріп жүрген адаммын. Міне, қазір бәріміз біргеміз, бұл мен үшін өте маңызды. Осында сөйлеген адамдардың айтқан сөздері менің де жаныма жақын. Америка демократиясы үшін ең бағалы құндылық болып табылатын біздің құқықтарымыз бен бостандықтарымызға ғарыштан адам баласы естімеген шабу-

ыл жасалған кезде, өзім де шамамен осылай ойлағанмын. Сонау ғарышта жүрген Филофейдің біздің өмірімізге қастандық жасап отырғаны туралы осы жерде айтылған сөз әбден дұрыс, мен мұнымен толық келісемін. Ол мұны қаласа да, қаламаса да өз басым бұған мынаны қосар едім: түптеп келгенде ол біздің демократиямыздың көзін жоймақ. Бұл мүмкін емес сияқты, бірақ солай. Бұл – нағыз зұлымдық, күллі адамзатқа қарсы арам пиғылмен жасалып отырған қастандық. Міне, ібілістің сұрқиялығында шек жоқ екеніне сіздер мен біздер тағы да көз жеткіздік. Әуелі осы тақырып бойынша өзім әңгімелескен кейбір белгілі, бір қарағанда білікті болып көрінетін адамдардың пікірін келтіре отырып, өзім де осы жайында айтпақ болатынмын. Бірақ, сөзімнің екінші бөлігіне, Филофейдің жолдауына өзімнің жеке көзқарасым қандай екенін айтуға үлгермей қалғанымды өздеріңіз де көрдіңіздер. Осы залдағы адамдардың айтқан пікірлері менің ойыммен де қабысып жатыр. Мен осыған ризамын, бұл менің алған бағытым дұрыс екеніне тағы да көзімді жеткізе түсті. Күтпеген жерден қазіргі қоғамға аса зор қатер төнгені туралы пікірге өз басым толық қосыламын. Өзін-өзі Филофей тақуа деп атаған бұл адамның осы әрекеті тұқым-текті зерттеуге бағытталған сияқты, бірақ, іс жүзінде біздің өміршең рухымызды, өзімізге деген, біздің өркениетімізге деген тарихи сенімімізді құртуға бағытталған қастандықтан басқа ештеңе емес. Енді мына жәйтке назар салыңыздар, бұл қастандық тек ғарыштан ғана жасалып отырған жоқ, Филофей өзіне Жер бетінен одақтастар тауып алған, олардың арасында өзіміз ғылым мен қоғамдық өмірдегі беделі жоғары деп санап жүрген жекелеген адамдар да бар. Міне, мәселе қайда жатыр! Бұл адамдар Филофеймен бірге өздерінің сәт сағатын күтіп отыр, сол кезде олар өздерінің ғарыштық дем берушісін көкке көтеріп, оның атын жамыла отырып жер бетін астаң-кестең етпек, біздің өмір сүруге лайықты адамдар екенімізге күмән келтіріп, ең бастысы – біздің әйелдерімізді маскара қылып, олардың маңдайына ібілістің белгісі – Кассандра таңбасын баспақ. Ойлап көріңіздер

– апат пен пәле-жаланың сәуегейі Кассандраның таңбасын! Бұл таңбаның осылай аталуы тегін емес. Не деген зымияндық ишара! Біз бәріне дайын тұруымыз керек! Бүкіл ұлтымыз дайын тұруға тиіс! Үстіне академия киімін киген Филофейдің жақтастары қазірдің өзінде бұқаралық ақпарат құралдары арқылы адамдарға ықпал етіп, оларды ғарыштан жіберілген жалған сәуегейлікке сендіруге тырысып жүр. Мен асыра айтып тұрған жоқпын, сеніңіздер, бұл – күллі адамзатқа қарсы жасалып отырған қастандық. Мұны тек солай ғана атауға болады! Міне, құрметті сайлаушылар, мені мазалап жүрген осы мәселе!..

Зал тек осы сөзді ғана күтіп отырғандай екен. Президенттіктен үміткердің сөзіне елтіген залдағы жұрт одан көз алмастан қадала қарап қалыпты. Оливер Ордоқтың айтқан сөзі олардың көкейіндегі күдік-күмәнді тап басып, толық түсіністік тапты. «Альфа-Бейсбол» спорт залына жиналғандар осы сәт бәрі бірдей дем алып, бір ғана ұранға – Оливер Ордоқтың аузынан шыққан сөзге ғана ұйып отыр еді. Сөз жоқ, бұл оның жеңісі болатын. Әуелі маскара болып ұтылғандай көрінген Ордок енді салтанатты жеңіске жетті. Осы жеңіске бастар жолды дәл тауып, тамаша айлакерлік жасады, өз бағытын күрт өзгертіп, ғажап табысқа кенелді.

Ордоқтың өзі де өзгеріп сала берді. Мінберде қазір ол емес, мүлдем басқа адам тұрған еді. Жиналғандарға өз сөзінің қалай әсер етіп жатқанын көрген Ордоқтың рухы бірден-бірге көтеріле түсті. Осы сәт ол өз-өзіне риза болып, іштей тамсанып тұрды, өзінің зор табысқа жеткенін сезіп, масаттану сезіміне бөленді, сөз дегенің тасқындай төгіліп жатты; оған қазір өз сөзі осы отырған адамдардың, әсіресе, бұған сүйсіне көз тіккен әйелдердің нәпсісін қоздырып, құмарын қандырып жатқандай көрінді, тіптен осы отырған адамдардың бәрі жынысына да қарамастан, еркектер мен әйелдер түгелімен бұған беріліп, әрқайсысы тек осыны ғана көксегендей көрінді, осы сезімнен күш алған бұл арқырай кісінеп, аузынан жалын шашып, үйірдегі байталдар мен биелердің соңына

түскен айғырдай құтырына түсті; әр сөзі бойына қайнаған күш бітіріп, аңсай күткен, бірақ әлі де қол жеткізе қоймаған іңкәрі – билік деген арумен тар төсекте тоғысар сәтті күтіп, алдын ала рахатқа бөленді. Бейне бір бағы замандардан, ормандағы жабайы кезден бері санасының бір түкпірінде жатқан, өзі сияқты мақұлықтарды билеп-төстеуге деген құмарлық, өз билігін ешқашан жоғалтпауға ұмтылған аш бөрінің алапат қуаты қайта оянып кеткен сияқты. Бірақ билікке қол жеткізудің бал айына барар жолы сөз тасқыны арқылы өтетін, ағыл-тегіл сөз селі қарсы алдындағы тас камалды, қазіргі сәтте – Филофей мен оның әзірше жеңіліс таба қоймаған жақтастарының ұсынып отырған идеясын тас-талқан етіп күйретуге тиіс, жиналғандарға ол осы туралы астарлай жеткізіп, оларды өзіне сөзсіз бағынып, қолын сермеп қалса болды, әлгі қаскөйлерге қарсы күреске дүрк көтерілуге дайын тұруға астыртын үгіттей бастады.

О, бұл Оливер Ордоктың жұлдызы жанған сәт еді. Жұрттың бәрі оған бір адамдай тәнті болып отыр, тек экран бетінде бірер рет жалт етіп көрініп қалған, мінберге жақын тұста отырған бір адам ғана оларға қосылған жоқ. Энтони Юнгер сахнаның шет жағында бір қырындап отыр еді, әлдекімнің лақтырған тасы тиіп кете ме деп қорыққандай басын қос қолдап қысып алған, бұлшық еті бұлтиған қолының тамырлары адырайып шығып кетіпті, өзін жайсыз сезініп отырғаны бірден байқалады.

Бұл кезде Оливер Ордок тіке шабуылға шыққан болатын, оның сөзі залдағылар мен одан тыс жерлердегі адамдардың бәрінің жанды жеріне тиіп, оларды өз дегеніне көндіріп, табысқа біржола жетіп тынуға бағытталған еді. Ол үшін қазіргі сәт ерекше-тұғын, тұла бойын бейне бір қарсы алдынан жүгіре шыққан, құшағына құлай кетуге дайын тұрған сүйіктісін сөзбен аймалап, құшақтай қысып, сипалап, әр жерінен сүйгіштеп жатқандай сезім билеп алды, бұл үшін жедел де батыл қимылдау керектігін ол осы сәт айқын түсінді.

– Бәріміз қырағылық танытуымыз керек деген кезде, – деп ескертті ол әр сөзін «Альфа-Бейсбол» залына жиналған халықтың

жетесіне жеткізе нығарлап, – мен қоғам мүддесін басшылыққа ала отырып, сіз бен біздің масқараға ұшырап, осы адам естіп-көрмеген ғарыштық қаскүнемдіктің құрбаны болып кетпеуімізді ойлап тұрмын. Өйткені, бұл мәселе аса ауқымды болуымен қатар әр адамға, соның ішінде осында, сайлау алдындағы кездесуге жиналғандарға да қатысты, – Филофейдің адамзаттың тұқым-тегін өзгертіп, оның құрылымын бұзуға бағытталған, қоғамда үрей туғызып, адам бойындағы өміршендік негіздерді жоюды мақсат тұтқан планеталық деңгейдегі сұмдық тәжірибесінен қайтсек қорғана аламыз?!

– Онысы бола қоймас! – деген ашулы дауыстар естілді залдан. – Біз бұған жол бермейміз!

– Мен де солай ойлаймын, – деп жалғастырды Оливер Ордок. – Және бұл үшін бар күшімді жұмсайтын боламын. Мені ештеңе де тоқтата алмайды. Бірақ, ғарыштан төнген қатерді және Филофейдің алдында мәймөңкелей жүгіріп, жағдайды ушықтыра түсуге тырысатын, қарапайым тілмен айтқанда – таза суды лайлап жүрген оның жер бетіндегі қызметшілерін қалай, қайтіп залалсыздандыруға болады? Әңгіме адамдар мен тұтас халықтардың тағдыры туралы болып тұрғанда мен жалпыға ортақ үндеу тастаумен ғана шектелетін ізгі жанды ақсүйек болып қала алмаймын. Филофейшілер мынаны біліп қойсын, олар қаншама ұшқыр ойлы дәлелдерге сүйенсе де, біз олардың тұқым-текті желеу еткен апатты аранына құлай кетуге келісім беріп, дайындық білдіре алмаймыз, бұл мүмкін емес! Атап айтқанда, мен бір футуролог ғалыммен, ғылыми ортада белгілі, әлемдік атағы да бар, бірақ іс жүзінде ғарыш тақуасының ең басты жақтасы, керек десеңіздер, оның идеологиялық нөкері болып табылатын біреумен ұзақ әңгімелескенмін. Бұрынғы Кеңес Одағында көсемдеріне шын көңілмен қызмет етіп, ол үшін өмірін қиюға дайын тұрған жастарды, қателеспесем, белсенді комсомол деп атаған. Филофейдің қолшоқпары да соларға ұқсайды, бірақ ол жас емес, егде тартқан адам, өзі біздің университетте жұмыс істейді, қала сыртында тұрып жатыр, оның аты – Роберт Борк!

Бір сәт тым-тырыс бола қалды, отырғандар дем ала алмай тұншығысып қалғандай, содан кейін күбірлеген дауыстар тұтас бір гуілге ұласып кетті: «Роберт Борк! Роберт Борк! Роберт Боркты айтып тұр! Роберт Борк деген біреу!»

– Міне, солай, құрметті сайлаушылар. Әрине, кеше мен Роберт Борктың ғылыми дәлелдерін сыпайылық сақтап тыңдап алдым, содан кейін оның назарын мынаған аударғым келді, – кімнің де болса тірі адамдардың тағдырын елемеуге хақысы жоқ, ал, Филофейдің алдына қойған ғылыми мақсаты қандай болса да, ол біздің өмірімізге баса-көктеп кіріп, оны күйретпек болып отыр, сол кезде оның Филофейдің өзінен де асып түсуден тайынбайтынын байқадым. Міне, осындай адамдардың сырты ғалым болғанымен, ішінде күллі әлемге қарсы бағытталған зұлымдық бұғып жатады екен! Роберт Борк үшін өзімен әңгімелесіп отырған адамның басын қатыратын философиялық сандырағы мен ғаламдық ойлары өзімен бірге күнделікті қатар өмір сүріп жатқан қарапайым адамдардың тағдырынан әлдеқайда маңызды. Мұндай қарапайым адамның басына түскен қиындықты Роберт Борк елең қылмайды, ғылыми сипатта қандай дәлел келтірсе де түпкі мақсаты – адамзаттың ұрпақ жалғастыруын тоқтатып, бәрімізді болашағымыздан айыру болып отырған Филофейдің ілімі үшін ол мұны шімірікпестен құрбан ете салудан тайынбайтын адам. Роберт Борк – нағыз фанатик, ол Филофейді толық қолдап отыр және оған құдды ібілістің өзіне қызмет еткендей қызмет етуге дайын.

– Не айтып кеттіңіз, мистер Ордок! Бұл тек екеуіңізге ғана ортақ оңаша әңгіме емес пе еді! – деді шыдай алмаған Энтони Юнгер жүргізушінің микрофонын жұлып алып. Жүзі қуарып, беті тыржиып кеткен. – Жеке әңгімені көпшіліктің талқысына салғаныңыз қалай?!

– Борк екеуіміздің арамызда болған әңгімені басқалардан жасырғым келмейді, – деп жауап қайтарды Ордок беті бүлк етпестен. – Егер оңаша әңгімеде бүкіл адамзаттың тағдыры қозғалса, егер

Роберт Борк сияқтылар Филофейдің әрекетін мақұлдап, оны ақтамақ болып, тіптен оның бүкіл әлемді жеке бақылауға алуына жол салып беру үшін адамдардың санасына оның ісінің дұрыстығын сіңіруге ұмтылса, онда неге мен оған сыпайы-сырбаздық білдіруім керек?

Ду қол шапалақталып, «Альфа-Бейсбол» залы жаңғырығып барып басылды. Телеоператорлар Оливер Ордоқтың кезекті жеңісінің ғажайып көрінісі ретінде жиналған жұртшылықтың бет-жүзіндегі өзгерістерді қалт еткізбей бейнетаспаға түсіріп алу үшін зал ішінде әрлі-берлі жүгірісіп жүр.

Энтони Юнгер тағы бірдеңе айтуға талаптанған:

– Мистер Ордок, бұлай істеуге хақыңыз жоқ...

Бірақ зал оны сөйлетпей қойды. Бәрі бір адамдай дүркірете қол соғып, оның сөзін басып тастауға, бір сөз айтқызбай, тұрған жерінде тұншықтыра салуға тырысып бақты.

Алайда Юнгер өз дауысын жұрттың қол шапалақтауының дуылынан асырмақ болып, қолын сермелеп, жан ұшыра бірдеңелерді айтып жатты, бұл отқа май құя түскендей болды, енді Юнгердің даусын біржола басып тастау үшін бәрі қосылып айғайлай бастады: «Ор-док! Ор-док! Ор-док! Ор-док!»

Содан кейін құдды біреу бұйрық бергендей-ақ бәрі бірдей орындарынан атып тұрып, Ордоқтың атын қайталап, дүрілдетіп қол шапалақтауға көшті: «Ор-док! Ор-док! Ор-док!»

Сонымен, Ордоқтың салтанатты сәті шырқау шегіне көтерілді. Мұндай саяси табысқа жету туралы оның бәсекелестерінің бірдебірі армандап көрмеген шығар. Ал, шарға бойлы, алашұбар бет-жүзі әлдебір торғайды еске салатын, Геббельске қатты ұқсайтын ол қазір жиналған жұртшылықтың гуілдей қостауымен бас айналдырар биікке көтеріліп кетті, адам айтқысыз табысқа жеткені соншалық, мұндай болар-ау деп ешкім ойламаған болатын, осы сәт Ордоқтың өзі бақыттан басы айналып, құлап қала жаздап тұрды. Дегенмен, ол өз-өзін билей алады екен. Шаруа бітті, енді осы табысты баянды ете білуі керек. Зал болса «Ор-док! Ор-док!» – деп дүрілдеп жатыр.

Ол ақыры өз-өзін түпкілікті қолға алып, риза пішінмен күлімсіреп қойып, залдағылардың айғайы мен қол шапалақтауын тоқтатуға ишара білдірді де сәл тыныштық орнағаннан кейін былай деді:

– Осында әлдекімнің Роберт Боркқа жаны ашып тұр ғой деймін, соншама не болып қалды? Шын мәніне келгенде, оған кедергі келтіріп тұрған ешкім жоқ. Борк келсін де, олай емес екенін айтсын, ғарыштағы Филофей екеуі адамдарға, халқымызға, ұлтымызға, келер ұрпаққа пайдасын тигізгелі жүргенін осы отырған жұртшылыққа түсіндірсін. Сөйтіп маған лайықты тойтарыс берсін! Мархабат! Құдайға шүкір, біз демократиясы мейлінше дамыған елде өмір сүріп отырмыз. Менің ойымша, Борктың өзі де үн-түнсіз қала қоймас, әлі-ақ өз сөзін айтар. Ал, егер есін жиып, Филофейді қолдауын қояр болса, онда бәрін түсіндіріп берер және тәубасына келер деп үміттенемін. Жалпы, не айтса да өзі білсін. Американың, тек Американың ғана емес, басқа елдердің де барлық газет-журналдары оған қызмет көрсетуге дайын, ойын ортаға салсын, радио да, теледидар да баршылық. Бірақ, құрметті сайлаушылар, маған сенулеріңізге болады, мен де қарап қалмаспын, бұқаралық ақпарат құралдарынан өзіме аздаған көңіл бөлуін өтінермін, бірақ мен өз замандастарымды футурологиялық теориялармен тойдыруға тырыспаймын, Филофейдің іліміне елігудің отпен ойнау екенін, өйтуге болмайтынын, Борк пен Филофейдің әлемдік апат туғызғалы жүргенін әр адамның да түсінуі үшін күш салып бағармын. Борктың ойындағысын білген сәттен бері жаным тыныштық табар емес – оның ойлары шынымен-ақ қорқынышты, ол барлық жердегі әйелдерді түгелімен бақылау-сәулесі арқылы тексеріп, күллі адам баласының жасаған күнәлары үшін бәріміз бір адамдай кешірім сұрап, тәубаға келуіміз туралы идеяны жүзеге асырмақ. Мұның бәрі дәстүрлі дін атаулыны ығыстырып шығарып, адам жанын бір өзі билеп-төстейтін Филофейдің жаңа дінін енгізуге ұласпақ. Енді әлемдік діндер де өздерінің не істеуі керектігін ойластыруға тиіс! Алдағы уақытта осыны ақылға салу

керек, мен де нақ осы жайында айтып, жазатын боламын. Біз осы екі ғалымды – орбитадағы Филофей мен жер бетіндегі Боркты дер кезінде ауыздықтауға тиіспіз. Мен мұны осындағы барлық журналистерге арнап айтып тұрмын. Әрине, ауыздықтау дегенде тек заңды жолмен ғана әрекет етуіміз керек, басқаша істеуге болмайды! Мұндай тәжірибе жүргізуге әлемдік деңгейде тыйым салынуға тиіс. Бұл орайда маған сіздер де қолдау көрсетіп, сенім білдірер деп үміттенемін!

Жиналғандар дүр ете қалды, залдың іші ду қол шапалақтаудан жаңғырығып кетті, жұрттың бәрі орындарынан тұрып, бәрі қосыла айғайлай бастады: «Ор-док! Ор-док!» Оливер Ордок әрі рахаттана, әрі ұялғансып тұрып жұртшылықтан қошеметтеуді тоқтатуын тағы да өтінді.

– Сіздердің әлі де бірер минут уақыттарыңызды алсам деймін. Жаңа ғана айтқан ойларымды әрі қарай дамыту үшін...

Кенет спорт залынан беріліп жатқан тікелей хабар шорт үзілді. Экран беті сөніп қалды. Біреу ашулы қимылмен теледидарды өшіріп тастады. Бұл Джесси болатын. Қашан келді, бөлмеге қалай кірді, бағанадан бері қайда болды – бір бұрышқа жайғасып алып бәрін көрді ме, көргенінен шошынып, орнынан тұра алмай қалды ма, әлде келген беті осы ма – Борк мұны білмеп еді. Көз алдында болған жәйттен жан-дүниесі құлазып, қатты жабырқаған ол әлдеқайда мән-мағынасыз көз жіберіп, креслода мәңгіріп отырып қалды.

– Қашанғы шыдауға болады?! Қалай қарап отырсың мұны?! – деп күйеуіне шап ете қалды Джесси. – Тоқтат! Жетер осы да!

Күйеуі үндеген жоқ.

– Кабинеттегі теледидарды да қоспа! – деді әйелі шамырқанып. – Үйдегі барлық телефонды айырып тастаймын! Құрып кетсін бәрі, ешкім де, еш адам да, бірде-бірі телефон соқпасын! Әйтпесе қазір сенің Оливер Ордогыңның не айтқанын көрген адамның бәрі ерінбестен осында хабарласуға тырысатын болады! Не масқара бұл! Неткен пасықтық!

Борк тіл қатар емес.

– Неге үндемей қалдың?! – деп айғайлап жіберді әбден ашынған Джесси. – Бұл өмірде мұндай сұмдық ешқашан болған емес!

– Тынышталшы, өтінемін, – деп сұрады Роберт Борк, – бәрібір сенің айғайыңнан ештеңе өзгермейді ғой!

Содан кейін екеуі де үрпиісіп, езіліп үн-түнсіз отырып қалды. Далада қараңғы түсіпті. Әлгінде ғана суретке сұранып тұрған күздің әсем күні өз кезегімен өте шықты... Бірақ, артында алаңдау мен мазасыздық қалдырып барады... Алдағы күндердің не алып келері белгісіз...

– Өз-өзіме сене алар емеспін, мүлдем сенбей тұрмын, – деген Джессидің дірілдеген дауысы тыныштықты бұзып жіберді. – Осы бір оқыстан тап болған мәселенің төңірегінде дау-дамай туарын күткенмін, бірақ саған бүйтіп опасыздық жасап, пасықтық көрсетеді-ау деп ойламаппын!.. Өзінің бас пайдасы үшін басқа адамды осылайша айдай әлемнің алдында масқара қылуға бола ма екен?! Ол жексұрынды өз қолыммен өлтіруге бармын! Енді келіп сондай адам Американың президенті болуы мүмкін бе?! Құдай қайда қарап отыр?! – Джесси ашынғаннан еңіреп жылап жіберді.

Борк орнынан тұрып, әйеліне су құйып берді. Ол безгек соққандай қалш-қалш етеді, стақанға тиген тісі сақылдап кетті, үстіне де төгіп алды.

– Тыныштал, Джесси, енді мені тыңда, – деді ол әйелін басынан сипамақ болып.

Әйелі басын тартып әкетті.

– Жок, тыңдамаймын, ешкімді де тыңдамаймын, Құдай үшін ештеңе айтпашы маған! – деді ол солқ-солқ етіп.

– Жарайды, кешір. Бірақ, қасыңда болуға рұқсат ет... Кешір...

Креслода бүк түсіп, жаны қинала солқылдай жылап жатқан әйелінің денесі дір-дір етеді. Бұрын аңғармайтын, өзінің шашы ағарып, қартайып қалған екен, осы бір қорқынышты сәтте мұны көрудің өзі де жанына қатты батты.

Роберт Борк бейне бір өз үйінде емес, әлдебір бейтаныс жакта, қалың тұманның ішінде адасқан адамдай оңды-солды, алға-артқа сенделіп жүре берді. Тасадан тиген қаскөй соққының ауырлығы соншалық – қазір оған әлдебір терең құзға құлап кетпеу үшін қозғалу да, тоқтау да бірдей қорқынышты тәрізді.

Кейде теледидар арқылы боксшылардың ойынын қызықтайтыны бар еді, Борк сонда бір-ақ соққыдан есінен танып, сұлқ түскен, бөгде планетадан келген жат тіршілік иесіндей болып, түк түсінбестен жан-жағына алақтай қараған боксшының сол сәтте не ойлайтыны, не сезетіні туралы толғанып, бейшараға жаны ашитын. Енді мұны өз басынан кешкендей болып тұр. Енді мұндай жағдайда айналадағы әлемнің сол күйі қалатынын, қирап түскен – бір жағынан, тоқырап қалғандай, сонымен бір мезгілде быт-шыт болып араласып кеткендей көрініп тұрған өзінің ой-санасындағы ішкі әлемі екенін түсінді, ағып тұрған бағытынан жаңылып қалған бойындағы қаны шытынап жарылып бара жатқандай көрінген басының ішін даладағы жаңбырдың шуылындай дүрілдетіп, бар ойын әлдебір алыс жаққа ағызып әкетіп бара жатқан сияқты.

Ол бөлмені кезіп жүре берді, мына сұмдықтан есеңгіреп қалған ой-санасы осыдан бір-ақ сағат бұрын өзі үшін өзі кім болғанын ұмытып, өзінің «менінен» айырылып қалған, өзінің барша болмыс-бітімінен туындайтын шындығының қирандысына айналған қара құрдымды ауыр күйінішпен аралап, сенделіп жүр. Соның бәрін Оливер Ордок пен оның көпірме сөзіне иланған тобыр бір-ақ сәтте қопарып тастап, табанына салып таптап, өртеп жібергендей. Ол өзінің аяққа тапталып, өртеніп кеткенін, сөйтіп біржола өшкенін тұла денесімен сезінді. Тұла бойы күйіп бара жатқан секілді. Өмірінде бүйтіп жұрттың көз алдында маскара болып көрмеп еді. Кенет көкейінде бір сұрақ көлбең ете қалды – енді не болмақ? Не айдай әлемнің алдында мұның өзіндік «менін» мазақ қылып, бетіне түкірген осы бір оспадар күшке бағынып, бұл маскарадан қалай тазарарын таппағандықтан, өзін-өзі қақ маңдайдан ата са-

луы керек – осы сәтте ол шынымен солай ойлап тұрған, не қай кезде де, әсіресе жеңілістің ащы дәмі таңдайын күйдірген сәтте барша адамның сенетін нәрсесіне – түптің түбінде әділдіктің, шындықтың, ақиқаттың, оның тағы басқа толып жатқан атауы бар, салтанат құрауына деген сеніммен бар күшін жинап шайқасқа шығуға тиіс. Өз-өзіне осылай қатал да күлбілтесіз: не бар болсын – не жоқ болсын, не өмір – не өлім! – деп айтатындай күн туады-ау деп ешқашан ойлап көрмеген екен. Сол кезде ол тағы бір ащылау жаңалық ашты: Джесси үшін мұның басына түскен қасірет – жеке басының қасіретінен де, адал жар үшін күйеуінің жазықсыз көрген қорлығын өзінің соры деп қабылдауынан да ауыр екен. Осыны сезінген соң одан сайын жаны құлазыды, жан жарының көңілін серпілтіп, қайғысын жеңілдететін еш амал жоқ, жұбататын сөз де табылар емес. Әйелі болған жәйттің мән-жайын тым терең түсініп отыр.

– Роберт, – делі Джесси өксігін баса алмай.

– Ия, Джесси, бірдеңе айтайын деп пе едің?

– Роберт, мен былай ойлап отырмын, – деп бастай берген әйелі сөзінің соңын жұтып қойды. Бұл үндеместен күтіп тұр. – Өтінемін, жуынатын бөлмеден сүлгі әкеліп берші.

Борк сүлгі алып келді. Бетін сүрткіштеген Джесси көз жасын жұтып, өз-өзімен арпалысып отыр.

– Не айтайын деп едің, Джесси?

– Мен былай ойлап тұрмын, Роберт, бүгін саған да, ана жақта, ғарышта жүрген Филофейге де тиген таяқ – идеализмнің арылмас сорынан басқа ештеңе емес. Есіме сенің сүйікті Сократың түсті. Қара тобыр сол кезде де, одан кейін де, содан бері талай уақыт өтсе де идеалистік қиялдарға қарсы тұрып келген. Біреуі басыңа қапшық кигізе салады, сосын қалғандары жабыла тепкілей жөнеледі.

– Мүмкін солай да шығар, – деді ол ұстамдылық танытып.

– Солай ма, жоқ па – мүмкін шамалап алғанда солай шығар, бірақ, Роберт, мұның не екенін көрдің ғой өзің. Мен Ордок туралы

айтып тұрған жоқпын, біз оны тани алмаппыз, сонымен сөйлеспей-ақ қоюың керек еді, ол бұзылған адам, сонысына қарамай Президент болмақ, соған қол жеткізу үшін ештеңеден – өтіріктен, жала жабу-дан, ойдан шығарудан тайынбайды. Әңгіме ол туралы емес, қарғыс атсын оны. Мен әлгі спорт залда отырған адамдардың түрлерін айтамын, не деген қорқынышты! Олардың табаны таптаған жерге гүл емес, тікен ғана шығады, соны ойласаң асылып өлгің келеді. Құрып кетсін бәрі! О, Роберт, әлгі тобыр, хайуан ғой өңшең! Не деген сұмдық, қандай қорқынышты көрініс! О, Құдай! – Ол бетін сүлгімен көлегейлеп, тағы да солқылдап жылап жіберді.

– Сабыр ет, Джесси, қой енді, өтінемін сенен, соған бола өз-өзіңді қинай берме. Мен сені түсініп тұрмын, кел, бәрін байыппен ойластырып көрейік, – деп алдарқатчпақ болды. Әйелін жұбатамын деп тұрып, өзі де қисынға сүйенуге, ашуға берілмеуге тырысты, сөйтіп өзі де тынышталғандай болды. – Сенің айтқаныңның көбі дұрыс, бұған дау жоқ. Сократтың қасіреті уақыттан тыс жатқаны да рас. Ал, енді ойлап қарашы. Жарайды, солай дейік. Тобыр деген – көпшілік, сен айтқандай, олар таптап кетуі де мүмкін, бірақ қоғамдық өмірдің тірегі де солар. Бұдан қашып құтыла алмайсың! Адам деген сол, өмірдің өзі соларға негізделген. Тұрмыстың, тіптен, өмірдің өзінің даму заңдылығында қайшылыққа толы ерекшелік бар, бұл – мәңгілік қасірет: ойшылдар қоғамның заңдарын ашады, сол үшін қоғам олардан сырт айналып, безініп шыға келеді, кейіннен өздері сол заңдарды басшылыққа алады. Ақиқатты түсіну үшін әуелі оның өзін жоққа шығарады.

– Роберт, – деп бөліп жіберді әйелі, дауысы мен көзінен мұны кінәлап тұрғаны байқалады. – Қандай ойға берілсең де өзің білесің, бірақ маған түсіну туралы айтпай-ақ қойшы. Кейіннен түсіну үшін әуелі табанға салып жаныштау керек пе сонда? Айтшы, солай ма? Жоқ, мен мұнымен келісе алмаймын. Қазір пәлсапа соғып тұратын уақыт емес. Түн ортасы болды. Ертең таңертең сен де өз сөзіңді айтуың керек, егер осыны істемек болсаң, әрине. Мұны өзің шеш.

– Әрине, айтамын.

– Роберт, мұның не екенін түсініп тұрмын, Ордокты көпшілік қолдайды, сен жалғызсың, әлгі микрофонды жұлып алған жас жігітті қоспағанда, аты кім еді өзінің...

– Энтони Юнгер.

– Әйтеуір, біреу бар екен, рахмет оған. Сені, Роберт, тікелей шайқасқа шақырып отыр, енді бұғып қалуыңа болмайды. Байқа, егер Филофей екеуіңдікі дұрыс болса, егер өзің осыған шын сенетін болсаң, онда ештеңеге қарамастан, бүкіл халықтың алдында шындықты дәлелдеуге сенің де хақың бар.

– Міне, қазір өте дұрыс айтып отырсың, Джесси, тек қана солай – бүкіл халықтың алдында сөйлеу керек. Бұл туралы ойлап та қойғанмын. «Трибюн» газетіне мақалам жарияланғаннан кейін ізінше баспасөз мәслихатын өткізбекпін. Одан әрі не болатынын көре жатармыз. Мақаланың денін жазып қойғам, компьютерімде тұр, бірақ бүгінгі митингіден кейін көп нәрсеге көзім жетті, талай жәйтті жаңа қырынан байқадым, меніңше, бұл Филофейдің ойы дұрыс екенін дәлелдей түседі. Мақаламды әлі де толықтырып, пысықтап, күшейте түсуім керек. Алаңдама, мен өз міндетімді аяғына дейін атқарып шықпай ешқайда кетпеймін. Филофейдікі дұрыс, мен соны дәлелдеп беремін.

– Олай болса, уақытты текке өткізбейік. Өзің де түсінесің. Бар күшімізді жинауымыз керек. Бұл – соғыс. Мен солай деп есептеймін, Роберт. Нағыз соғыстың өзі!

– Келісемін. Бірақ, бұл – қарсыласымыздың, дұшпанымыздың жеңісі үшін жүргізілетін соғыс, ақыр соңында ол өзін-өзі жеңіп шығуға тиіс. Мен әлгі залдағы ду қол шапалақтаған адамдарды айтып тұрмын. Бұл соғыстың мәні сонда, Джесси.

– Түсініп тұрмын. Бірақ, бұл жаныма жұбаныш бола алар емес. Мұны мойындағым келмейді, дұрысы мойындай алмаймын. Өз-өзімді қинап қайтемін. Кешір мені. Жауың үшін шайқасып, шартты түрде айтқанда, өзінді өлтірмек болған адам-

ды құтқару керек пе? Бұл да христиан дінінің қағидасы ма?

– Асықпа. Бұл тек христиандарға ғана емес, бүкіл адам баласына қатысты ақиқат. Өкінішке қарай, пәленің бәрі біздің, адамдардың, саналы тіршілік иелерінің өмірді ылғи бұрмалай беретініміз үшін жауап беруден қалай да қашып құтылуға тырысуымыздан, бұл үшін толып жатқан сылтау тауып, ізгілік пен зұлымдықты ажыратып жатпастан және одан еш қорықпастан қайткенде де жауапкершіліктен бой тасалауға жанталаса ұмтылуымыздан шығып жатқанын ешкім түсінгісі келмейді. Сөйтіп, басқаша емес, тек осылай ғана өмір сүруге болады деп өз-өзімізді сендірмек боламыз. Әлгі сайлау алдындағы митингі де айналып келгенде осылай болып шыққан жоқ па?! Жер бетінде адамдардан басқа зұлымдық иесі жоқ. Бірақ, әркім де оны өзінен емес, өзгеден көреді, өз бойында, өз тобында, табында, ұлтында, мемлекетінде, одан әрі – нәсілінде, дінінде, идеологиясында зұлымдық деген жоқ, одан ада... Сөйтіп өмірдің өзі зұлымдықпен ұласып кете береді. Енді, міне, шараналардың өмірге келуден бас тартуына келіп жеттік. Тоқта! Бұдан әрі барар жол жоқ! Бұдан әрі тұқым-тектің бұзылуы мен азып-тозу ғана қалады! Осының бәрі адамзатты құртып тынады, барған сайын құлдырап бара жатырмыз, технологиямыз жетілген сайын адасуымыз бен арсыздығымыз, ізгілікті табанға салып таптау күшейе түсуде. Филофей бұзыла бастаған тұқым-тек оркестрінің бір ғана ішегін шертіп қалып еді, қанша адам қарсылық білдіріп, өре түрегелді!..

– Ой, Роберт, жетер осы! – деп күбірледі Джесси. – Бұл сөзді жұрттың бәрі естуі үшін халықтың алдына шығып айтпайсың ба.

Екеуі де үнсіз қалды. Джесси ұстамдылық танытуға қаншама тырысқанымен, қыстығып, тағы да көз жасына тұншыға бастады:

– Кешір мені, Роберт, әлі есімді жия алар емеспін, жаңағы көргеніме қатты қорландым, – деді ол солқылдап. – Тобырдың топастығынан жаным жаншылып, жиіркенгенім соншалық, бейне бір сен екеуіміз түгі қалмай өртеніп кеткен орманның арасында жүрген секілді сезініп тұрмын. Түп-түгел өрт жалмаған

– ағаштардың діні, бұтағы, жапырағы – бәрі өртеніп кеткен, орманның орнында тек қап-қара болып күйіп кеткен қу медиен дала жатыр, одан басқа ештеңе жоқ, бәрі өлген, бәрі қап-қара күйік. Енді не болады? Не болады? Әйтеуір бірдеңе болатын шығар! – деп күбірледі ол.

Борктың әйелін жұбатқаннан басқа амалы қалмап еді. Оның бүйтіп күйзелгенін ешқашан көрмеген екен. Өрқашан жинақы жүретін, үнемі бір жаққа асығып тұратын, күйеуіне қарағанда әлдеқайда жаңашыл ол бүгін Ордоқтың арсыздығына күйініп, жаны қиналып отыр.

Дегенмен, дереу іске кіріспесе болмайтыны, уақыттың өте тығыз екендігі туралы ескерткен кезде ол сәл серпіліп, есін жигандай болды.

– Мен сені түсініп тұрмын, Роберт, – деді ол өзін-өзі күштеп. – Кабинетке барып, жұмысыңды істей бер. Мақаланды аяқтап таста. Қаласаң, ас үйге барып кофе іш, немесе әкеліп берейін. Тек жұмысыңды істеші. Ал, мен қонақ бөлмеге барайын. Музыка ойнағым келіп тұр. Шостаковичті ойнайын. Бесінші симфониясын. Ал, сен жаза бер. Білемін, сенің айтарың жеткілікті. Сосын ешкімге телефон соқпашы, өтінемін. Телефонның бәрін ажыратып тастағанмын, үшеуін де. Қоспай-ақ қой. Бар енді. Мен төменде боламын, музыка саған естілмейді. Есік-терезені жауып қоямын.

VII

Дегенмен, қонақ бөлмеден шыққан музыка үні ауық-ауық естіліп тұрды. Сызылған виолончель дауысы сол түні Борктың есіне бұл әлемде көрге кіргенше өзімен бірге тағдыр бөлісетін әйелдің бар екенін салған еді. Кім біледі, мүмкін содан кейін де екеуінің жаны бір-бірінен ажырамай, бүгінгі ұйқысыз түнде ыңырана өксіген виолончель үнін үнемі естіп тұратын шығар...

Монитор бетінде ертеңгі газетке арналған мақаланың жолдары

тізбектеліп түсіп жатыр, сол түні компьютердің алдында отырып, ол мұхиттағы киттердің ауыр дем алғанын тағы да естіді. Енді қайда бет алды екен олар? Демек, жер бетінде тағы бір жайсыздық болғаны ғой?! Адамдар тағы не бүлдірді екен? Таудай-таудай толқындар бір көтеріліп, бір басылады, бұрқырай қайнаған теңіз суы мұхиттың бойындағы қуатын сарқа жұмсап, әрі қайтадан толтырып тұрғандай көрінеді, киттер тоқтаусыз жүзіп барады. Көп ұзамай өзі де солардың арасынан бір-ақ шықты. Қараңғыда толқи төңкерілген ұлы мұхит сол сәтте алыс ғарышты да, мәңгіліктің біртұтас құрылымына сәйкес, анасының құрсағында пайда болған жаңа жан иесін де қамтыған мұның сөздерін тізіп жатқан компьютер экранында жылт-жылт еткен жарықпен ұласып кеткен болатын, сол мұхитта жүзіп келе жатып бұл жер бетіндегі барша тіршілік атаулының даралығы мен бірлігінен көрініс тапқан, баршаға ортақ, әрі әркімге дара Ғаламдық рух бейнесіндегі мәңгілікті түсінуге ұмтылды... Эcran бетінде бірін-бірі қуалаған жолдар біртұтас мәтін түзіп жатты: «Кассандра таңбасы өздерінің саясатқұмар мақсатына жетуге жанталасқан кейбір шешендердің бізді сендіруге тырысқанындай масқара да, қорлық та емес, ол – апат дабылы, адамдар бұрын білмей келген, аса ауқымды тұрғыдан алғанда байқала бермейтін, сондықтан адамзат үшін қатерлі болып табылатын әлеуметтік-биологиялық сипаттағы сұрапыл апат туралы кенеттен берілген әлсіз ғана дабыл белгісі. Филофей ашқан жаңалық біздің санамыздың тұқым-тек деңгейінде бұзыла бастағанын, оның қанша ұрпақ ауысса да, Әлемдік рухтың мұраттарына кереғар түрде өмір сүріп келе жатқан адамның өзінің кінәсінен бұзылып отырғанын көрсетіп берді. Мұның қасіреттілігі мынада, біз кассандра-шараналардың тіршілік үшін күресуден бас тартуының себептерін білуден қашып, бұдан барынша жалтаруға тырысып жүргенімізде, сайлау алдындағы кездесуде осының айқын көрініс табуына куә болдық. Өмір сүруге деген ұмтылыстың сарқылуы – әлемдік өркениеттің

өшуі деген сөз. Ақырзаман дегеніміз де осы. Басқаша айтсақ, ақырзаман біздің өз бойымызда екен. Аса сезімтал түйсігі бар Кассандра-шараналар осыны сезіп, өздерінің өмірге келуден қорқатынын бізге екіқабат әйелдердің маңдайындағы Кассандра таңбасы арқылы білдіріп отыр, мұны әлемдік компьютердің экраны десе де болады. Біз Кассандра таңбасынан емес, тұқым-тектің қыртыс-қатпарларына жасырынған осы бір ақырзамандық өзгерісті туғызатын себептерден қорқуымыз керек... Біз сұмдық кателік жіберіп отырмыз... Филофей арандатушы емес, ол – ғарышта жүрген әулие...»

Сол сәтте Борк шалқар мұхитта кеудесінен кері итерген толқындарды елең қылмастан, ерен қайратпен алға жүзген киттердің дем алысын естіді, олардың жолындағы телегей-теңіз мұхит суының компьютер экранындай жарқырап жатқанын да көрді...

Ал, Қызыл алаңда сол бір түн ортасы ауған шақта әйгілі Спас мұнарасындағы сағаттың тілі жапалақтың уақытына – түнгі үшке таяп қалған болатын. Жапалақ Кремль куранттарының жалпақ дүниеге жар салып, үш рет соғар сәтін күтіп отыр еді, сонда ол үйреншікті орнынан ұшып шығып, мұнараның басынан төмен қарай, бұдыр-бұдыр тас төселген алаңға жеткенше құлдилап, содан кейін Кремль қабырғасын бойлай ұшып, әдеттегідей сыбдырын шығармастан Қызыл алаңды, кесененің төбесін бірер айналып, бұл өмірде не болып жатқанын аңдау үшін жан-жағын түгел шолып шығады. Жапалақ бұл жолы да бәкене бойлы екі елесті күтіп еді, олардың тағы да не туралы айтарын жасырын тыңдауға жаны құмар. Ал, осы жолы олардың әңгімесіне өзек боларлық мәселе де бар болатын, болғанда қандай! Өйткені, осының алдында Қызыл алаңда бір ерекше оқиға болып еді. Мұндайды ұзақ өмірінде талай жәйттің куәсі болған жапалақ та көрмеген болатын, тіптен мұндайды көремін-ау деп қиялдаған да емес.

Бірақ, екінші жағынан, ақыл-есі дұрыс адамдардың өздері де

көңілге конатындай етіп түсіндіріп бере алмаған сол оқиғаны Спас мұнарасын мекен еткен, әлде құс, әлде елес, өзі де аруақтарды көріп, сөздерін ести алатын жапалақ байғұс қайдан түсінсін.

Бәрі де сол бір күздің күні түс әлетінде, Әскери-өнеркәсіп кешенін қорғауға арналған митинг өткізу үшін қаптаған халық Қызыл алаңға ағылған кезде басталған болатын. Журналистер жазып жүргендей, қайта құруға байланысты әскери өнеркәсіпті бейбіт мақсатта пайдалануға арналған конверсияның күшіне енуі белгілі бір топтың арасында наразылық тудырған, олар: «Әскери-өнеркәсіп кешенін басқа бағытқа бұруға жол бермейміз, сонда ғана үстем державаның бұрынғы қуатын қайтадан қалпына келтіруге болады»,– деп даурығыса бастаған. Ия, бұл пікір енді тұтана бастаған ормандағы өрттің танауды бітеп, қолқаны қапқан күйік иісіндей, ауаға жайыла бастап еді. Міне, орман да өртене бастады, бұл қару-жарақ сатуды, милитаристік мемлекеттің негізі – Әскери-өнеркәсіп кешенін қайтадан жаңғырту керектігі туралы қоғамдық пікір туғызуға жанталаса ұмтылған әлдебір күштердің, ұлтшылдық-есіріктенуді қоздырушылардың әрекетінен туындаған нәтиже болатын, олардың айтуынша, бұлардың түбіне қайта құрудың тасасында жатқан былық-шылық пен тасада тұрып алақанын ысқылаған Батыстың мүддесін көздейтін радикал-демократ деп аталатын залымдар жеткенге ұқсайды.

Қызыл алаңға жан-жақтан ағылып келіп жатқан адамдар легі толастар емес. Митингіге жиналғандардың көпшілігі бұрын «пошта жәшігімен» және құпия нөмірлермен ғана белгіленетін «жабық» қалалардан келген адамдар болатын. Конверсия барысында құпиясы ашылған осы «жәшіктерден» ұжымдасып жолға шыққан адамдар Мәскеу вокзалдарына келіп түсіп, лек-легімен орталыққа қарай шеру тартып, кей жерлерде автомобиль жолдарын жауып тастады. Оларға Мәскеудегі «қорғанысшылар» мен ұлтшыл-патриоттар, Сталинді аңсаған зейнеткерлер және басқалар келіп қосылып жатты. Шеруге шыққандар өткен заманның кейіпкерлері сияқты еді,

олар басына тиген ауыр соққыдан енді ғана есін жиғандай көрінеді; жақында ғана осы көшелерде лағынет айтылып, қарғап-сіленген қандықол диктаторлардың қайта тірілген портреттерін бастарынан асыра көтеріп алған.

Шеру тартушылардың саны біртінде өсе берді, Әскери-өнеркәсіп кешенінің жықпыл-жықпылында жұмысқа жарамды қанша адамның еңбек етіп келгенін осының өзі-ақ көрсетіп тұрғандай. Жарты әлемді қару-жарақпен қамтамасыз етіп келген олар, аяғының астындағы тұғырының шайқалып кеткенін енді ғана байқады – егер өндірісті бейбіт бағытта қайта құрмаса, конверсияның кесірінен бәрі де жұмыссыз қалмақ. Сондықтан, алған бетінен қайтпауға бекінген... Бұл көктемгі су тасқынын еске салатын, құтырынған сел тасқыны ағаштарды түбірімен қопарып, үлкен-үлкен қойтастарды, үйлердің жұлынған шатырларын өзімен бірге ағызып әкетуші еді ғой, оны тоқтата алар күш те жоқ. Осы сәт көшедегі тобырдың шеруі де сол тасқынға ұқсап кетті, бұлар да өздерінің «түбірімен қопарылған ағаштарын, қойтастар мен жұлынған шатырларды» әкетіп бара жатыр – «Конверсия тоқтатылсын!», «Әскери-өнеркәсіп кешенін талан-таражға салуға жол бермейміз!», «Даңқты Әскери-өнеркәсіп кешені жасасын!», «Держава – бәрінен қымбат!», «Мемлекетке қарсы реформалар жойылсын!», «Танк – тұрақтылық кепілі», «Қару-жарақ – валюта көзі!», «Әлемдік қару-жарақ рыногында бәсекелестікке түсуге кедергі келтірмендер!», «Жанталаса қарулану туралы көпірме көп сөзді доғарыңдар!» деген ұрандар мен талаптар жазылған плакаттарды көтеріп алыпты, олардың арасындағы: «Пошта жәшіктерін қайтарыңдар!», «Пошта жәшіктерінде өмір сүріп, еңбек етуді қалаймыз!», деген ұрандар бұл атаулардың сырын білмейтін адамға мүлдем түсініксіз болатын; тіптен, «Пацифистер, кешігіп қалмай тұрғанда үндерінді өшіріңдер!», «Бізді тұралату үшін қырғиқабақ соғысты әдейі тоқтатып отыр!», «Танктен кастрөл жасауға жол бермейміз!» деген ұрандар да болды; ақыр аяғында, «Күш-қуат пен ұлттық байлықтың көзі – қару-жарақ

шығару жасасын!», «Елді жұмыссыздық жайлауына, ақыл-ойдың басқа елдерге көшуіне жол бермейміз!», «Техникалық прогрестің қозғаушы күші – қырғиқабақ соғыс жасасын!», «Опасыз гуманистер жойылсын!» деген сияқты басқа да осы мазмұндағы ұрандар көп болатын, бір жақсысы, қағазға не жазсаң да көтере береді, бірақ, бұл сөздердің әсерінен талай адамның басы айналып, есіріп шыға келетіні бар.

Державаның әскери басымдығы қажеттігі туралы ауыз жаппайтын, өздерін державашылдар немесе мемлекетшілдер деп атайтын саясатшылар мен сауда-саттықтағы жетекші орынды жаулап алуды ұлт мүддесі үшін Құдайдың өзі қолдау білдіріп отырған ізгі мақсаттағы әрекет деп санайтын, ең бастысы – талайларды тәнті етіп, миллиардтаған доллармен есептелетін таза пайда табамыз, сол миллиардтардың үштен бірі жер-жерлердегі қарапайым өндірушілердің қалтасына түседі деп уәде беруден жалықпайтын халықаралық қару-жарақ саудасын ұйымдастырушылардың және бұқаралық ақпарат құралдарында отандық қару-жарақтың даңқы мәңгі өшпейтіні туралы әсіреңкі науқанды бастаушылардың қалағаны осы ма, жоқ па – бірақ енді олардың бірде-бірі бұл тасқынды тоқтата алмайтын еді, олардың өздері де сол тасқын ағызып әкетіп бара жатқан жаңқаға айналып кеткен...

Қызыл алаңда лық толған халықтың теңселіскен бастары желді күнгі қоғадай толқып тұр. Алаң толы мыңдаған адамдар, әлі де тұс-тұстан ағылып келіп жатқандардың көптігі сонша, алаңның өзін созып-созып кеңітіп жіберген сияқты, «Әскери-өнеркәсіп кешені!», «Ва-лю-та!», «Кремль – біздікі!» деген ұрандар аспан астын жаңғыртып тұр.

Бұл жиынды тікұшақтардың көмегімен жоғарыдан бейнетаспаға түсіріп алып жатты, соның өзінде жанартау атқылағандай осы ауқымды көріністі түгел қамту мүмкін емес болатын. Дыбыс күшейткіш құралдар арқылы кесененің үстіндегі мінберден айтылған сөздерге ұйыған жалпы митингімен қатар, алаңның

әр тұсында өз ұрандары, өз портреттері, өз сөздері бар шағын жиындар өтіп жатты. Орта тұста фидельшілер жиналған екен, мұны олардың қолдарындағы көсемдерінің портреті мен жазып алған ұрандарынан байқауға болады: «Фидель – біз сенімен біргеміз!», «Социализм немесе өлім!». Тобыр өзінің қол ұстасып, ұрандай айғайлаған сөздерінің екпінімен секіріп-секіріп қояды: «Социализм немесе өлім!». Тарихи мұражайдың алдында садамшылар тұр. Бұлар да өз ұрандарын ышқына айғайлап жатыр: «Саддам, сен біздің бауырымызсың!», «Саддам, сен біздің бауырымызсың!». Енді біреулер жұдырығын түйіп, әр айғайлаған сайын қолдарын көкке білеп, айбат шегеді: «Кадда-кадда-Каддафи! Кадда-кадда-Каддафи!»

Аланда ұзақ жылдар бойы қару-жарақ сатып алып келген елдерді жақтайтындар дуылдасып тұрған, олар Қытайдың, Иранның, Пәкістанның, Үндістанның, Солтүстік Кореяның, әсіресе Арабия мен Африка елдеріндегі сатушы-сатып алушылардың құрметіне ұран салуда. Әрине, аумағы мен демографиялық жағдайы бойынша алдыңғы орынды Қытай иемденетіні түсінікті, олар кеменгер ақын Маоның «Тауыстың әні» туындысынан: «Винтовка – биліктің анасы! Винтовка – биліктің анасы!» деген жолдарын еліре қайталаудан жалығар емес. Ал, сталиншілер болса «Жасасын Сталин!» деген ұранды қосыла қайталап, генералиссимустың мұқият боялған портретін бастарынан асыра сілкіп-сілкіп қояды. Осы шуылдың бәрінен Калашников автоматы асып түсті: «Калаш қолда – Кремль жолда!» деген айғай басқаларының бәрінен үстем шығып тұр.

Тақырыптан ауытқи қоймағанымен, «Ұшырта атсаң – аспаннан алмас жауады!» – деген сияқты мағынасы түсініксіздеу ұрандар да естіліп қалады. Мұны қалай түсінуге болар екен, зымыран ұшса, ізінше аспаннан алмас төгілетін болғаны ма? Солай ма? Кім білген...

Осының бәрі жаппай еліру туғызды, әркімнің де күші тасып, әлдебір екпінді, бәрінің бір мақсатқа жұмылғанын сезініп тұрды...

Міне, қазір әлдене болуға тиіс, сол кезде барша сезім бұркырай атылып, көк аспан қарс айырылады да, Өлгінің өзі түседі, тілектің қабыл болғанын осыдан біліңіз... Бірақ, ол кім өзі? Өзі, басқа жауап жоқ! Өзі! Өзі ғана!..

Дегенмен, кесененің мінберінен естілген бас шешендердің дауыстары салауатты да сенімді естіледі. Қару-жарақ өндірісін жауып тастаудан экономикаға келетін пайда жоқ, бұл – әлемдік рынокты байлықтан есіре бастаған Американың қолына беріп қою деген сөз. Ол да қапы қалатын емес – жыл бойы, тәулік бойы бір сәт кідірместен қару-жарақ жасауды үдете түсуде, елдің бәрін қаруландырып отырған сол, демек әлемді бір өзі билемек. Біз одан кем бе едік? Тағы бір дәлел – конверсияның кесірінен жұмыссыздықтың көбеюі қуатты әлеуметтік жарылыс туғызуы мүмкін. Тағы бірі – конверсия елдің аса қуатты интеллектуалды әлеуетін әлсіретіп жіберетін болды. Тағысын-тағы осы сияқты нысанаға дәл тиетін сөздер көптеп айтылып жатты. Бұлардың әрқайсысы жаппай ыза-кектен ләззат алуға әкеп соқтыруда.

Бірақ, екінші күш те бар болатын. Сол сәтте конверсияға қарсы митингіге жиналған тобырдан тек ОМОН жасақшылары ғана бөліп тұрған көршілес Манеж алаңында басқа бір митинг өткізіліп, басқа әңгімелер айтылып жатты.

Бұл жерде басқа жұртшылық, қоғамның басқа бөлігі – демократтар, реформашылдар, пацифистер және қайта құрудың басқа да түлектері, жалпы алғанда – бостандық сүйгіштер мен алуан түрлі либералдар митингіге шығыпты. Бұлар да көп болатын, адамдардың көптігінен алаңның өзі теңіздей толқып тұрған сияқты, бұлардың да батылдығы мен екпіні жер жарғандай, өз көзқарасы, өз үндеулері, өз ұрандары бар. Мұнда да транспаранттар мен плакаттар жеткілікті: «Әскери-өнеркәсіп кешеніне берілген артықшылықтар жойылсын!», «Біз Әскери-өнеркәсіп кешені кеілдікке алған аманат бола алмаймыз!», «Әскери-өнеркәсіп кешені – милитаризмнің қолшоқпары!», «Әскери-өнеркәсіп кешені – бюджеттің соры!»,

«Сталиндік құбыжық жойылсын!» деген сияқты және соған ұқсас ұрандардың арасында «Әскери-өнеркәсіп кешені – ажал конвейері!», «Әскери-өнеркәсіп кешені – партократтардың қарғылы төбеті!», «Әскери-өнеркәсіп кешені – халықтың мойнындағы бұғау!» деген әсіре айыптаулар да кездеседі.

Бұл да Қызыл алаңдағы көрініске ұқсас, тек оған қарама-қарсы сипат алған.

Мұндағы шеруге шыққандар да өздерінің көсемдері мен көшбасшыларының портреттерін көтеріп алыпты. Бұл суреттерді бастарынан асыра бұлғақтатып, барша адам мен көктегі Құдайға көрсетіп қалуға тырысып жүргендей, егер Құдайдың бар екеніне сенсе, әрине.

Аспаптарын арқалап біресе бір митінгіге, біресе екіншісіне, бірде Қызыл алаңға, іле-шала Манеж алаңына жүгіріскен толып жатқан тілшілер мен корреспонденттер үшін бұл бір оңай табылған материал болды. Тәжірибелі тілшілердің назарынан елден ерек көзге ұрып тұрған, басқаларына ұқсамайтын екі плакат та тыс қалған жоқ. Түрлеріне қарағанда, студенттер сияқты көрінген екі жас – бір жігіт пен бір қыз қолдарындағы плакаттарын әуелете көтеріп алыпты. Кейіннен куәгерлердің айтуынша, бұл екеуі топырлаған адамдардың арасында бір-бірінен алшақ кетпеуге тырысып, анда-санда бір-бірімен тіл қатысып қойғаны болмаса, айтыс-тартысқа араласпай, өз ойларымен болғанға ұқсайды. Жігіттің қолындағы плакатқа қара бояумен: «Адам өмірге қару-жарақ жасау үшін келмеуге тиіс!» деп жазылса, қыздың плакатында қызыл бояумен былай деп жазылыпты: «Егер Кремль жанталаса қарулануды қайтадан қолға алатын болса, өз-өзімді өртеймін!»

Тобырдың арасында сенделген бұл екеуі шалқар теңіздің ұшы-қиырсыз айдынында адасқан екі қайық тәрізді болатын, біреулер бұларға назар аударса, басқалары көзге ілген жоқ, біреулер бұлардың қолындағы ұраннан әлденені түсінгендей болса, басқалары оқыған да жоқ: бұған таңдануға болмас, өйткені екі жақта – Қызыл алаң

мен Манеж алаңында жиналғандардың құлағына неше түрлі мәлімдемелер мен ұрандар, наразылық білдірулер мен ескертулер, алаңды жаңғырта айтылған үгіт-насихат пен телегей-теңіз сөз тасқыны онсыз да жетерліктей құйылып жатыр.

Не дегенмен, болуға тиісті жәйттің әйтеуір бір болары сөзсіз. Әдетте адамдар есін жинап, ақылға келген сәтте кешігіп қалған болып шығады, құтырынған тобырдың жаппай еліруі көбінесе қатерлі оқиғаға апарып соқтыруы кездейсоқтық болып көрінгенімен, ондай қайғылы оқиғаның болмай қоймайтынына бұдан бұрын талай рет көз жеткізсе де бәрібір.

Күннің көзі Кремль қабырғасынан асып жығылып, гүлдескен тобыр ымырт құшағына оранғанына қарамастан, көршілес екі алаңдағы митингі одан әрі жалғаса берді, дыбыс күшейткіш арқылы зорайып естілген, жиналғандардың ашу-ызасын одан әрі қоздырып, желіктіре түскен шешендердің сөздері бұл оқиғаның шарықтау шегін жақындата түсті. Өзара ымыраға келуді керек деп таппаған екі алаңдағы тараптардың екеуі де әділетті талап етіп, өкімет орындары мен халыққа мұңдарын шақты, тек өзінің айтқаны мен өз көзқарасы ғана дұрыс екендігін айтып даурығысты, тек өздерінің дәлелдері мен өз қорытындысын қорғап қалуға тырысты, сөйтіп өз-өздерін қоздырып, бойындағы ашу-ызасын ақтаруға жағдай туғызатын әрекетке деген сұраныстары өрши түсті. Екі жақтың қызбалығы қатар өршіді, дыбыс күшейткіштерден өзара бірін-бірі айыптау, қорқытып-үркіту, қорлау естіле бастады, әр тарап өзі үшін жек көрінішті болып отырған екіншісін отан жауларының жиренішті тобыры деп атаудан тайынған жоқ. Сөйтіп алғашқы қақтығыстар да басталды. ОМОН жауынгерлерінің қатарынан сыналап өткен «милитаристер» мен «антимилитаристер» бірін-бірі плакаттардың және портреттердің сабымен ұрғыштауға кірісті. Әйелдер шыңғырысып, еркектер сыпыра боқтанып жүр. Енді олар жаппай жұдырық жұмсап, тепкілесуге көшті. ОМОН жауынгерлері оларды ажыратып, араша түсуге қаншама тырысқанымен, түк бітіре

алмады, қайта бұл отқа май құя түскендей болды. Әп сәтте жақ-жақ болып төбелесу басталып кетті, бейне бір бұл адамдар осы сәтті күтіп тұрғандай, алаңға да осы үшін жиналған сияқты. Құрметті көсемдердің портреттері мен ұран жазылған плакаттардың пайдасы көп екен, әсіресе бір-бірін бастан ұруға таптырмайтын қару болып шықты. Еркек-әйелі, кәрі-жасы аралас жүздеген адамдардың жаппай шайқасқа кірісуі, ыңыранған, шыңғырысқан дауыстар, ағылған қан мен сорғалаған көз жасы әр қырынан, әрқилы көрініс түрінде жердің бетіндегі камералармен және жоғарыдан тікұшақпен түсіріліп, бүкіл дүниежүзі елдеріндегі телеэкрандардан көрсетіліп жатты.

Міне, сол кезде әлгі екеуі – жігіт пен қыз қанды оқиғаның қақ ортасынан бір-ақ шықты. Олардың өз плакаттарын қару ретінде пайдаланбауы өздеріне сор болып жабысты. Қызыл алаңнан шыққан «қорғанысшылар» – кәріне мінген патриоттарға жігіттің өз плакатын әлі де төбесінен асыра көтеріп тұрғаны көздеріне шұқып тұрғандай көрінді.

– Мынауың не, сүмелек, кімнің көзін шұқымақсың сен, кімнің басын қатырмақсың?! – деп айғайлады оған тұра ұмтылғандардың бірі. – Сонда, сеніңше, біз бұл өмірге келмеуіміз керек екен ғой?! Ах, сұмпайы! – Жігітті жығып салып тепкілеп ала жөнелді, плакаттың быт-шытын шығарып жыртып тастады. Сол кезде егер Кремль жанталаса қарулануды қайтадан қолға алатын болса, өзін-өзі өртейтіні туралы жантүршіктікерлік ұран жазылған транспарант ұстаған қыз оны құтқаруға жүгіріп келді.

Кім біледі, қыздың бұл әрекеті дұрыс болды ма, митингіге осындай қорқынышты ұран көтеріп келгені несі? Байғұс қыздың бұйтуіне не себеп болды? Неге осыған барды екен – жастығы ма, ақымақтығы ма, әлде осыған шын сеніп, әбден ашынғаны ма? Ақыр аяғында, опыр-топырдың арасында қорғанысшылар тепкілеп жатқан жігітіне көмекке жүгірер алдында қолындағы плакатын лақтырып тастамауы қалай? Бірақ,

ол плакатын тастаған жоқ, жан дауысы шыға айғайлай жүгірді:

– Не істеп жатырсыңдар? Тимендер! Қандай хақыларың бар? Тимендер оған! Тоқтатыңдар!

Оны кім тыңдасын. Жігітке бес адам жабылып, өші кеткендей өршелене тепкілеп жатыр. Осы ұрғандары да жетпей ме, жібере салуға болады ғой, азар болса көзі-басы көгеріп кетер. Бірақ, бұл жанжалдың немен аяқталатынын, өзін-өзі ұмытып, есіріп алған тобырдың тағы не істейтінін кім біліпті?!

Қорғанысшылар қызды да боқтап-боралай жөнелді:

– Ал, сен қаншық, тайып тұр, кәне, әйтпесе өзің де оңбайсың!

Сол кезде адам шошырлықтай дауыспен шыңғыра айғайлаған бір әйел тап бола кетті:

– Шатақ шығарайын деп жүрген сен екенсің ғой?! Өз-өзіңді өртемексің бе?! Ой, қараңдар мынаған, қазір мына шатаққұмар қаншық өртеніп өледі, сонда біздің Кремль күйреп түседі екен! Тура қазір-ақ! Тұмсығынан бір қойыңдаршы өзін, үйіне қалай барарын білмей қалсын!

Қызға да жабылып кетті, үстіндегі күрткесі жыртылып қалды. Бетіндегі қаны сорғалап тұр.

– Тиіспендер! Қанішерлер! – деп айғайлады ол шошынғаннан бетіндегі қанын қолымен айғыздап.

Оның плакатын да паршалап жыртып, табандарына салып таптап тастады.

– Ия, енді қалай? Өз-өзіңді өртейсің бе? Әлде қорқып тұрсың ба? Не болса соны жазбай тұрып әуелі ойланып алмайсың ба! Ал, неғып өртенбей тұрсың?

Бәрі де қас қаққанша болған еді.

– Ал, сен маған шырпы шағып, лақтырып көр! – деді қылғына айғайлаған қыз, тобыр оның бұл сөзіне қарқ-қарқ күліп, мазақ қылып тұр.

Біреу қалтасынан шырпы шығарып, тұтатпақ болды...

– Кімде шақпақ бар? Ха-ха-ха! Одан да шақпақ шағып ұсын! – деді тағы біреуі.

– Токта! Қойыңдар! – деп шыңғырып жіберді таяқ жеген жігіт әлі де өзін өршелене сабап жатқандардан сытылып шығуға жанталаса тырысып. Бірақ, үлгермеді. Жанған шырпы қыздың иығына барып түсті, үстіндегі синтетикалық күртешесі лап ете қалды.

Бәрі бір мезет қалшыып қата қалды да кері шегіншектеп, сәлден соң бытырап қаша жөнелді.

Қыз болса отқа оранып, шыңғыра айғайлап, жүгіріп барады. Қызыл алаң тура тозаққа айналып кеткендей, бәрі қым-қуыт араласып кетті. Тобырдың үрейге бой алдыруы оның қиратып-бүлдіруге деген құштарлығынан да қорқынышты...

Алаңда бомба жарылыпты, жоқ, біреу өзін-өзі өртеп жіберіпті деген хабар жиналғандардың арасында әп сәтте-ақ таралып үлгерді, тіптен одан да сұмдық нәрселер айтылып жатты, кенеттен бәрін ұмытқан жұрт бірін-бірі таптап, жығылып-сүрініп, айғайлап-боқтап, көшелер мен қысқа бұрылыстарды бойлап қаша бастады, әлгінде ғана төбелеріне көтеріп тұрған көсемдерінің портреттері мен жалынды ұрандар жазылған плакаттарды лақтырып тастаған, енді олардың керегі жоқ, бұрын да керегі болмаған сияқты. Адамдар қорқыныштан есі шығып, өз-өздерінен қашып құтылмақ болады.

Осының бәрі не үшін керек еді, Кремльдің қасында не үшін күні бойы шуласып тұрды, – өз-өзіне осындай сұрақ қойса, бұлардың ешқайсысы жауап бере алмас еді. Толқығаннан ба, әлде әзілі ме, бәлкім шыны шығар, өзін-өзі өртеймін деп қорқытқан қыз жермайға малып алған білтедей лап ете қалған сәттен бастап уақыттың жаңа есебі басталды. Лапылдап жанып, айғайлай жүгірген қызды жақын жерде тұрғандардың бәрі көрді. Қыз сүрініп кетіп құлап түсті. Соңынан қуған жігіт пен бірнеше ОМОН жауынгері өртеніп жатқан қыздың үстіндегі отты сөндірмек болып, күртелерімен сабалап жүр. Бірақ, бұлар кешігіп қалған екен. Жігіт басын қос қолдап қысып, бүк түсіп отыра кетті. Сол сәт лезде қаңырап қалған алаңға тікұшақ келіп қонды, шамасы бүгінгі жиынды теледидардан көрсетпек бо-

лып аспаннан бейнекамераға түсіріп жүрген болса керек. Шуылдай айналып тұрған қаңғалақтың астынан жүгіре шыққан бірнеше адам айналадағы ұсақ заттарды шырқ үйірген желден беттерін қалқалап, қыздың денесін көтеріп алды да, әлгі жігіт пен бір-екі ОМОН сарбазын ертіп, қайтадан тікұшаққа кіріп, лезде әуеге көтерілді. Олардың бірі осының бәрін камераға түсіріп алуды ұмытқан жоқ.

Қызыл алаңнан көтеріліп ұшқан тікұшақ Спас мұнарасының күмбезімен деңгейлесіп, одан әрі Тас көпірге қарай беттеді, сосын Мәскеу өзенінің жағасын бойлай ұшып көзге көрінбей кетті...

Тікұшақпен бірге өздері кәміл сенген идея үшін көзсіз де қорқынышты құрбандыққа барған әлгі жастардың, олар, шамасы, студент болса керек, қасіреті де орманның қалыңына жұтылған құс секілді қаланың қойнауына сіңіп жоғалды... Қиялдың шарықтауы мен күйреп тынуының мәңгілік серігі – романтика деген шіркіннің кезекті құрбаны!

Сол күні қаланың орталық бөлігі бүгінгі оқиғаны ұмыта алмай, көпке дейін тыншымай қойды. Бұл оқиғаның әсері күшті болғаны соншалық, талай адам үйлерінде отыра алмай, көшеге шығып кетті, олардың түрінен, сөзінен, жүріс-тұрысынан қатты толқығаны сезіліп тұр. Әр жерде топ-топ болып жиналып, дауласып, болжағанысып, гуілдесіп жүр, сонда да мынаны түсіне алмай қойды – небәрі бір тал шырпы шағып лақтырды ғой, әшейінде сөніп қалар еді, қыздың үстіне тиер-тиместе лап ете түскені қалай? Бұл жерде ешқандай көзбаяушылық жоқ, бұл деген цирк емес қой?! Әлде қыздың киіміне тез тұтанатын бір қоспа жағып қойды ма екен? Бірақ, өзін-өзі өлтіруге дейін баратындай не көрінді оған? Бәлкім олай емес, мүлдем басқа нәрсе шығар, әлдебір метафизикалық құбылыс па екен, мүмкін ол қыз іштей шиыршық атып, қызуы көтерілгеннен өзінен-өзі тұтанып кеткен болар? Кейбіреулер түн ішінде өз бойынан жарық сәуле шығарады дейді ғой. Кім білген, бұл да мүмкін...

Сөйтіп жүргенде түн болды. Көшедегі адамдар саябырлай бастады. Түнгі өмірді ұнататындар машиналарының есіктерін сарт-сұрт

жауып, жүріп-тұрғаны үшін түнгі күзетшілер мен тонаушыларға төлейтін ақысын бере салып, үйреншікті тірлігіне кірісті. Түнгі мекемелердің шамдары жарқырап, сезімді қоздыратын күнгірт шамдар жанып, электрлі музыка қосылып, кеуделер жалаңаштанып, жарқын күлкілер естіле бастады... Бәрін ұмытып, ештеңені жадында сақтамай, өз-өзінен, тіптен Құдайдан да қашып құтылудың амалы...

Сол түні Қызыл алаң әдеттен тыс тым-тырыс болып тұрды. Адам жоқ. Жан баласы көрінбейді. Күндіз қиқу салып, естерінен танғанша айғайлап, қырғын төбелес болған жерге ешкімнің жолағысы жоқ. Көше шамдарының өлімсіреген жарығы ғана әлсіз жылтырайды. Тек шеруге шыққандар тастап кеткен, төбелесте аяқтың астында қалған портреттер, ұрандар мен плакаттар ғана шашылып жатыр.

Оларда ешкімнің шаруасы болған жоқ.

Кремльдің үстінен үңіле қарап Ай тұр. Өзінің үйреншікті уақытында жапалақ ұшып шықты. Көлеңке сияқты сырғанаған күйі әр жерді бір шолып, жалпиған қанатын дыбыссыз қағып қойып, үп-үлкен басын жан-жағына бұрып, әлденені іздегендей болады, сиқырлы шамдай жарқыраған көзі қимылсыз қатып қалған. Ол өзін қапалы сезінгендей болды. Кесененің үстін айнала ұшып шықты, оның есігінің алдында тұрған күзетшілер тас мүсіндей қалшиып қатып қалған, жапалақ бәкене бойлы елестерді іздеп одан әрі ұшып келеді. Оларды кірпіштен қаланған Кремль қабырғасының көлеңкелі жағынан тапты. Жоқ, бұл жолы олардан пәлендей жаңалық ести алмады. Ол екеуі тағы да баяғы әуеніне басқан, бірақ біртүрлі сиқырланып қалғандай көрінді. Бәкене елестер қол ұстасып, билеп жүр, күндізгі митингіден естерінде қалған ұрандарды міңгірлеп қайталай береді: «Социализм – немесе өлім!». Ия, бұл екеуі көзге көрінбестен, дауыстары да естілмей, шаршамай-талмай сол сөзді үздіксіз қайталап тұр: «Социализм – немесе өлім!»

Куба әуеніндей бұл мән-мағынасыз қайталаудан жапалақтың іші пысып кетті. Ол әрі қарай ұшты да, Спас мұнарасының қарсы

алдынан қаңғалақтап келіп қалған тірі жанды – бір мас әйелді жолықтырды.

Әйел түн ішінде Қызыл алаңда жападан-жалғыз келе жатыр, шашы қобырап кеткен, өзі өлесі мас, екі дүние бірдей, әлдебір қайғылы өлеңді созылта шырқап келеді:

*Ах, неге, не үшін,
Өмірге келдім, мен?
Ах, неге, не үшін,
Мені, анам – тудың, сен?*

*Ах, неге, не үшін,
Сен мені туғансың?
Керегі жоқ еді,
Сен мені алдадың.
Ах, неге, не үшін
Сен мені туғансың?
Керегі жоқ еді,
Сен мені алдадың.
Ах, неге, не үшін
Өмірге келдім мен?
Ах, неге, не үшін
Мені, анам – тудың, сен?..*

Аланды көлденеңінен кесіп өтіп, шатқаяқтаған күйі, сүрініп-жығылып, қалалық әмбебап дүкеннің қасындағы қатар-қатар қойылған сауда сөрелерінің арасына кіріп кетті. Оның көңілсіздеу әні тағы біраз уақыт естіліп тұрды да, сәлден соң ол да басылды.

Жапалақ Кремльдің үстіне көтеріліп, бакшаға қарай ұшты, сонда келіп қалың өскен бұтақтардың арасына қонды да, жаңағы әйел сияқты еңіреп жылап қоя берді, ауық-ауық уһілеп қояды.

Жыпырлаған жұлдыздардың арасында қалықтаған Ай сәулесі

Кремль күмбездерін, мұнаралардың ұшар басын, шатырларды күңгірт жылтыратып көрсетеді, кенет жапалақ алыстан талып жеткен мұхиттағы киттердің дем алғанын естігендей болды. Қайда асығып барады екен олар, не үшін? Әйтеуір, соларға бір тыным жоқ. Толқындар да шаршау дегенді білмейді.

ҮІІІ

«Трибюн» газетіне беретін мақаланы біршама еңсеріп тастады, енді тек қорытынды бөлімін жазу ғана қалды. Бірақ мақаланы тәмамдауға таяған сайын, Борктың көкейіндегі мазасыздық та ұлғая берді: Кассандра таңбасы құбылысын ғылыми тұрғыдан түсіндіруге тым қатты беріліп кеткен жоқ па, көптеген адамдарға, бәлкім олардың басым көпшілігіне қазір кассандра-шараналардың берген дабылын көрмеу, ештеңе естімеу, мүлдем ұмыту үшін ғарыштағы Филофейдің «арандатушылық» әрекетіне қандай жолмен болса да тосқауыл қою, сөйтіп одан біржола құтылу әлдеқайда маңызды болып тұрған сияқты ғой. Әккі саясатшы Оливер Ордок нақ осыны сезініп, тиісінше жалт бұрылып шыға келді де табысқа жетті. Оның саяси жеңіске қол жеткізгеніне еш күмән жоқ. Бірақ, бұл жеңісі жалғандыққа негізделген. Ал, оған шын ықыласымен елтіген адамдардың жаппай өзін-өзі алдауға ұрынғанын түсінуі үшін не істеуге болады, бұған оларды қайтіп мәжбүр етерсің?

Ордокпен салыстырғанда өзіне саяси күрестегі ілкімділік жетіспейтінін Борк түсінетін. Ия, енді бұлар бір-бірінің дұшпаны. Күтпеген жерден пайда болған бітіспес жаулар! Борк мұны қалай ма, жоқ па – бәрібір шайқассыз бітпейді, бұл күрестен жалтара алмайсың. Ордокқа керегі де осы, аңсай күткен арманы – Президент орындығына бөксесін бір тигізу үшін халықтың көз алдында сайысқа шығуды қалайды. Тағдыр оның тілегенін беріп тұр, көкте – Филофей, жерде – Борк, қай қалағаныңды талап жесең де, өзің біл.

Осының бәрін ой елегінен өткізе келіп, Борк өзінің түкке

тұрғысыз саяси ойынға қалай тартылып кеткеніне, қарсыласына құм қаптырсам деген тілектің көкейін кернеп бара жатқанына таңғалды. Ордоқпен бетпе-бет кездесуге асығып тұрғанын аңдады. Қасына таяп барып, көзіне көзін қадап тұрып, дауысын көтерместен, бірақ жеріне жеткізіп тұрып: «Не деген зымиян едің!» – дейтін сәтті тездеткісі келіп құлшынып тұр. Содан кейін жұрттың бәріне Ордоқтың пасықтығын, мұндай оңбағанды билік басына жіберуге болмайтынын, өйткені, бұл әзәзілдің билікке келуі боларын, ең қауіптісі – оның әзәзіл екенін ешкімнің тани алмайтынын айтып, жар салады. «Жоқ, жоқ, тап осының керегі жоқ, – деп ойлады Борк өз ойынан өзі шошынып. – Мейлі, президент бола ма, басқа бола ма – өзі білсін, тек мені араластырмаса болғаны! Жоқ, жоқ, маған саяси күрес қол емес, менің міндетім – Кассандра таңбасы туралы шындықтан жалтармақ болып, адамдардың қорқақтық танытарын, жарылғалы тұрған шиканның бетін бүркей салу – өз сорын одан әрі асқындыра түсу екендігін оларға түсіндіріп беру. Бірақ, шындық қанша қорқынышты болса да, оған көзімізді тайдырып әкетпей, тура қарау керектігіне, тығырықтан шығар жол іздеу керектігіне оларды қалай сендіруге болады?!»

Борк таза ауамен дем алмақ болып балконға шықты, түнгі ауа салқын екен, күз де келіп қалыпты-ау, – қараңғыда жапырақтар тынымсыз сыбдырлап тұр, бойын діріл биледі. Ай тым төмен тұрғандай, автокөлік жолындағы тоғайдың ұшар басына ілініп қалған секілді. Борк тоғай сыртында орналасқан, теңіз жағасындағы белес-белес құм сияқты төбешіктердегі гольф алаңын еске алды, бұрындары сол жерге барып доп ойнайтыны бар еді.

Қызық, кенеттен есіне ертеректе көрген бір түсі оралды. Түс деген де шын болған оқиға сияқты қайта-қайта ойға орала береді екен. Бірде ол, содан онша көп уақыт та өткен жоқ, түсінде гольф алаңында жүргенін көрген, түн іші, ай сәулесі төгіліп тұр, өзін емін-еркін сезінеді және әлденеге риза болып жүр, бір қызығы – допты қанша ұрса да орнынан қозғалмайды, не ұшып кетпейді, не домала-

майды; құлашын сермеп қанша рет ұрды, қаншама тырысты, доп сол орнында әлі тұр. Бір кезде аспаннан кафедрада бірге жұмыс істеген профессор, марқұм Макс Фрайд түсті. Кеттік, Айға ұшып барайық, дейді, ол жақта керемет алаң бар, айдағы гольф ойынын ойнаймыз. Макске еріп, бұл да ұшып келеді, алаңнан көтеріліп кетті, артында Джесси жүгіріп келе жатыр, мұны кері қайт деп шақырады. Өзі ебіл-дебіл жылап жүр. Осындай да түс болады екен? Қызық, бірақ ойлап қарасаң, кәдімгі түс қана. Макс екеуі жақын дос болған, ол астрология сияқты тылсым нәрселермен әуестенетін. Гольф ойнағанда қандай есеппен ұтатынын немесе ұтылатынын жұлдыздарға қарап болжамақ болушы еді. Кейде болжамдары дұрысқа шығып жатады, бірақ көбінесе әріптестері оны «сиқыршы» деп мазақ қылатын. Мүмкін о дүниедегі Макстің рухы, өзі айтатындай, бұған жағымсыз астрологиялық фактордың әсер етуі мүмкін екенін біліп, досын аман-есен сақтап қалу үшін мұны Айға ұшып кетуге шақырып жүрген болар. Түсіне кіргені де алдын ала ескерткені шығар.

Ия, егер Макс тірі болса, митингідегі қайғылы оқиғадан кейін түн ішінде бұған, Ньюбериге жетіп келер еді ғой. Бұдан ештеңе шықпаса да мейлі, бірақ Макс сондай адам болатын, аздап алаңғасарлау, бірақ басқаның қиналғанына ол да қоса күйзелетін. Кейде Джесси ән салып, ол рояльмен сүйемелдейтін. Джесси күлуші еді: «Боб, сенің достарыңның бәрі Макс сияқты, – классикалық нұсқадағы күлкілі зиялылар. Жалпы, сендерге әлдебір тақуалар орденін құру керек еді, сен орденнің бастығы, әлдебір қасаң қағиданы ұстанатын ұстаз боласың, ал, көркем Макс сенің оң қолың болып, бәрін бір өзі тындырар еді. Сонда сендер тек ғылымда ғана емес, басқа жағынан да өздеріңді көрсете алар едіңдер». Байғұс Макс, ол Джессиге іштей ғашық болатын, кейде мұны аңғалдықпен айтып қалатыны да бар еді:

«Тыңда, Роберт, саған шындықты тура айтайын, сен маған бұл өмірде үлкен кедергі келтірдің».

«Не болып қалды?!»

«Егер сен болмағанда, Джессидіге оны сүйетінімді айтатын едім».

«Мүмкін әлі де кеш емес шығар?»

«Жоқ, мұны оған тек сен мүлдем өмірде болмасаң, әлдебір субъекті ретінде жоқ болсаң ғана айта аламын».

«Тында, олай болса, бұған істер амалың жоқ. Субъекті ретінде бұл өмірде бармын».

«Мен де соны айтып тұрмын. Маған қандай кедергі келтіргенінді енді түсінген шығарсың?»

«Макс, досым-ау, өміріңді тым оңайлатып жібергің келеді екен. Өз шаманды осы субъекті бар кезде сынап көрмейсің бе, әйтпесе, бәрі сенің қалағаныңдай болып тұрса, оның не қызығы болмақ!»

«Жоқ, сенің қасыңда маған бітіретін ештеңе жоқ. Мүлдем».

«Неге олай дейсің? Әйелдер сені құрмет тұтады – өзің көрнекті адамсың, көркем жігітсің, әсіресе мотоцикл айдаған кезінде жұрттың бәрі сенен көз алмайды. Оның үстіне, маған қарағанда әлдеқайда жас емессің бе».

Мен – мотоцикл айдаймын, ал, сен – әлемге атың белгілі ғалымсың, мен мотоцикл айдаймын, ал, сен – бай адамсың, кітаптарыңа комақты қаламақы аласың, ылғи байлар тұратын Нью-Бериде әсем үйің бар, әйелің виолончельде Бах пен Бетховенді ойнап береді, ал, мен мотоцикл айдап жүремін, сен сәнді НьюБеригольфте доп ойнайсың, ал, мен мотоцикл айдаймын; сен Кремль мен Ақ үйде сөз сөйлейсің, ал, мен мотоцикл айдаймын...»

«Тоқта, тоқта, Макс, өзіңді соншама төменшіктете берме. Мотоцикл айдағаннан басқа да тындырған шаруаларың бар емес пе, ал, мотоцикл айдау – өткен іс қой. Сен өз салаңда – саяси география бойынша танымал ғалымсың, бүкіл планета қолыңда тұр. Мәселе тек планетада ғана емес, планетада не жұмысымыз бар! Байқап сөйле, осы әңгіmemізді поляк әйелдерінің арасындағы ең сұлуы – Анна естіп қалса не болар еді, сені де күйеу деп жүрмін-ау деп өкініп қалмай ма?! Шатақтың көкесін сонда көресің! Олай болса

саған мотоцикл де көмектесе алмайды! Ал, ол осы уақытқа дейін алданып келген болып шығады!»

«Ия, Роберт, ақыры тұзаққа түсіріп тындың мені. Анна туралы айтқаның рас. Бірақ, планета туралы пікіріңмен келісе алмаймын. Саяси географияда бәрін білу керек, әйтпесе онымен айналысып керегі жоқ. Бұл – бәрін қамтитын ерекше ғылым. Мен оны ақпарат банкі деп атар едім. Ия, бұл тұрғыдан келгенде әлемдегі ең бай адаммын. Жиырмасыншы ғасырдың Ротшильдімін. Бәрін білемін, бәрін түсінемін, бірақ одан не пайда? Көктегі Құдай да бәрін біледі, бәрін көреді, бәрін түсінеді, бірақ ештеңе істей алмайды дейді ғой...»

Сол адам қазір жоқ. Жол апатынан қаза тапты, өзі де ылғи асығып жүруші еді... Анна тез қартайып кетті. Ұлдары үйленіп, бөлек шыққан. Джесси мен Анна телефонмен сөйлесіп тұрады, кейде кездесетіні де бар. Соңғы рет Анна осы жазда келген. Бәрі бірге гольф алаңына барып, таза ауа жұтып, бой сергітіп, ойынды қызықтады. Уақытты біршама жақсы өткізді, сол жақта, гольф-клубтың мейрамханасында тамақтанды. Өткен кездерді, Максті еске алып, біраз әңгіме айтты... Ол да осы жерді жақсы көретін. Қолы босаса болды, осында келуге тырысатын...

О, байғұс досым Макс Фрайд. Қазір болып жатқан жәйттерге, жұрттың бәрі ақылынан адасып, есеңгіреп қалған кезде не айтар едің, көзқарасың қандай болар еді. Көзге көрінбейтін тұқым-тек дауылы бәрінің астаң-кестеңін шығарды. Екінші бірі: көп адамдар сияқты түйеқұс сияқты басыңды құмға тығып жіберіп, бәрі өтіп кетсінші деп, ештеңені көрмеген бола қаласың ба, әлде Құдайдың көзіне тіке қарап, оның бұл ескертуін назарға аласың ба – өйткені, Құдай тек ескертіп қана қояды, не істейтінімізді өзіміз шешуіміз керек. Макс Фрайдтың бұл сөзі рас болып шықты. Оның түсіне кіріп жүргені де тегін емес. Демек, алдын ала осыны сезіп, алаңдаған болды. Мұның басын шырғалаңға түсуден сақтап қалғысы келіп, Айдағы гольф алаңына шақырғаны да содан...

Ендігі жағдай не болар екен, іс жүзінде, Ордок мәселені басқа

арнаға бұрып жіберді ғой, қоғамды алдап соғып, олардың назарын басқа жаққа аударды, оның үстіне, қаһармандық атаққа ие болу үшін жұрттың алдында мұны, Боркті саяси жекпе-жекке шақырып отыр. Енді бұл да дайындалып, оның шақыруын қабыл алуға, Кассандра таңбасы туралы өз сөзін айтуға тиіс, Филофейді көпірген көп сөз бен саяси саудаға салудан қорғап қалуы керек. Ордоқтың бұл ісін осылай демегенде қалай атауға болады?! Құдайым-ау, түнгі сағат екі болып қалыпты ғой, деп есін жиды Борк, жұмысқа кіріспесем болмас. Дереву әрекет ету керек. Шегінетін жер жоқ.

Кабинетіне қайтып келе жатып, бір сәт кіре берістегі айнаға көзі түсті. Ұйқысыздықтан көзі қызарып кетіпті. Жанарында жан қиналысы мен мазасыздық бар. Шашы да мүлдем ағарып кеткен. Әйтеуір, біреулердің жалтыраған басындай болып мүлдем түсіп қалмағанына шүкір. Жақында ғана қасына ерген немістермен, шуылдаған журналистермен бірге дәл жанынан жүзіп өткен Рейндегі жартас сияқты кәрі екен-ау өзі, олар мұнымен сұхбатты дәл солай – «Кәрі жартастың толғанысы» деп атаған, мұның көп ұзамай Атлант мұхитының үстімен ұшып өтетінін, сол кезде Филофей монахтың найзағайы жарқ етіп ойнап, дауыл туғызарын, жұрттың бәрі әлемдік үрейге бой алдыратынын, осы ырду-дырдуды пайдаланып, саяси сахнаға мына сайтанның сапалағы – Оливер Ордок шыға келерін қайдан білсін. Қайтеміз, шайқасқа шықпасақ болмайтын сияқты ғой...

Борк компьютердің алдына енді ғана отыра берген, біреудің аяқ дыбысы естілді. Төменнен Джесси көтеріліп келеді екен.

– Ия, халің қалай? – деп сұрады ол табалдырықтан аттай бере.

– Жаман емес, жұмыс істеп жатырмын, – деп жауап берді бұл, әйеліне аяқ астынан ойына орала кеткен әлгі түсін айтып беруге бір оқталды да, айнып қалды.

Джесси шаршаңқы көрінеді, бірақ жанарында әлдебір ұшқын ойнап тұр.

– Саған кедергі келтірмейін деп едім, Боб, бірақ өзінді таңғалдырғым келіп тұр.

– Мені таң ғалдыру қиын шығар.
– Міне, саған біраз қағаз әкелдім. Бәлкім пайдаға асып қалар.
– Бұл немене?
– Факспен келді. Кімнен деп ойлайсың? Энтони Юнгерден.
– Энтони Юнгерден бе? – деп қайталап сұрады бұл. – Оған не керек екен? Не жазып жіберіпті?

– Түсінесің бе, мен саған телефонның бәрін айырып тастадым деп едім ғой. Бізбен хабарласу үшін қаншама әуреленгенін осыдан-ақ пайымдай бер. Бірақ, бұлай боларын кім білген? Холлдағы факсті айырып тастауды ұмытып кетіппін, тіптен, ойыма келмеді. Бірдеңе сытыр-сытыр ететін сияқты, қарасам, бір бума қағаз жатыр. Міне, оқып көрші. Әр бетке: «Құдай үшін, тек факсті өшіре көрмеңізші!» – деп жазыпты. Оның факсі әлі де келіп жатыр, тоқтар емес. Не болды екен? Бейшара жігітке жаным ашып кетті. Сен мынаны оқи тұр, қалғанын тағы әкелемін.

Бұл бір күтпеген жаңалық еді. Түнгі сағат екі болды. Ал, бір жігіт ұйқы дегенді ұмытып, бас алмастан қағаз жазып, оны факспен жөнелтіп жатыр. Мұнымен небәрі бір-ақ рет телефонмен сөйлескен, таныс деуге де келмейтін Энтони Юнгер деген жігіт. Бірақ, сайлау алдындағы митингіде Юнгер көп сөзді көпіртіп тұрған Ордоқты аузынан қағып, тоқтатпақ болған кезде, мұнысының сәті түспесе де, өз таңдауын жасаған болатын, өзі Ордоқтың командасынан бола тұрса да, барша жұрттың көз алдында көсемінен қол үзіп, оның саяси құрбандығының жағына шықты. Оның митинг аяқталғаннан кейінгі жағдайы не болғанын көзге елестету де қиын емес. Ордоқтың өзі мен оның сенімді жақтастары Юнгерді сатқын деп айыптағаны күмәнсіз. Егер бұрын Ордоқтың қолдауымен мансабымды өсіремін бе деп үміттенген болса, енді бұл туралы ұмытқаны абзал. Таныстары саусақтарын шошайтып күліп жүрген шығар: осындай да бола ма екен, өз жолын өзі кескен ақымақты қараңдар! Содан кейін ол Ордок маскара қылған, митингіге жиналған жұртшылық өздерінің жауы деп таныған адамға көмектеспек болады, бұл үшін

қаншама күш-жігер керек. Борк өзін Энтони Юнгердің алдында кінәлі сезінді, дегенмен, іші жылып сала берді. Бұрын бұған ешкім ешқашан сыртынан қамқор болған емес, өйткені, бұл әрдайым өз білгенімен жүретін және күш-қайраты да жетерлік болатын. Ал, енді рингке зорлықпен сүйреп шығарылған, көрерменді күлкіге кенелту үшін көпшіліктің алдында масқарасы шығып таяқ жеген, рингтен сүйретіліп әзер түскен бұл жұртқа қарауға беті бармай, тісін шықырлатып, қайтадан шайқасқа шығу үшін аяғына тұрмақ болады, бірақ ендігі шайқасқа өз еркімен, тәуекелге бел байлап шықпақ. Сондықтан да, осының бәрін түсінген Юнгер әр беттің басында жалбарына өтініпті: «Құдай үшін, тек факсті айыра көрмеңізші!»

«Мистер Борк, үйіңіздегі телефондардың бәрін неліктен өшіріп тастағаныңызды түсінемін, – деп жазыпты Юнгер. – Сіздің мазаңызды алуға ешқашан батылым бармас еді, бірақ мені де түсініңіз. Егер қазір алдыңызда тізерлеп тұрып айтар сөзімді ең болмаса факс арқылы болса да өзіңізге жеткізе алмасам, мен үшін бұл шын мәнісінде өліммен тең. Сайлау алдындағы митингіде болған масқарадан кейін өз-өзімді қоярға жер таппай жүрмін, дәл қазір ештеңеден тайынбас едім, тіптен егер содан бірдеңе шығатын болса, кісі өлтіруге де бармын. Осындай сұмдықты мойындап отырғаным үшін кешіріңіз. Бірақ, Ордокқа қатысты осы былыққа Сізді тартқан, жұртты алдап, соңына ерту үшін осындай пасықтыққа барудан арланбаған осы азғын саясатшының мергендігін көрсету үшін жұрттың алдына алып шыққан нысанасы болуыңызға жәрдемдескен мен болып отырмын ғой. Жыламсырамай-ақ қояйын, кешіріңіз, бірақ шынтағымды тістей алмай қор болып отырғаным рас: кімге қызмет көрсетіп келгенмін, кім үшін бел жазбай еңбек еткенмін, осыншама көрсоқыр әрі ашық ауыз аңқау болған өзімнің де обалым жоқ! Бірақ, әңгіме мен туралы емес, Құдай үшін, кешіре көріңіз. Әңгіме алдағы уақытта не істеу керектігі туралы. Кассандра таңбасын қайтеміз?! Мен...»

Осы жерден бір бет таусылады да, келесі бет тағы да әлгі

жалбарына өтінуден басталады: «Құдай үшін, тек факсті айыра көрмеңізші!»

«Сонымен, мистер Борк, енді не істейміз?

Осы іске қатысты сайқымазақтың міндетін атқарғаным қарамастан, өзімнің кейбір ойларымды білдіруіме рұқсат етіңіз. Мүмкін мұның да пайдасы тиіп қалар.

Мистер Борк, бұл қаншама ауыр болса да айтуым керек. Сізге осындай ұсыныс жасап отырғаным үшін алдын ала кешірім өтінемін. Бірақ, қазір маған шегінер жер жоқ. Сіздің алдыңыздағы айыбымнан арыла алмайтыным белгілі, сондықтан енді маған бәрібір.

Менің айтқалы отырғаным, керек болса, Ордокты сізбен оңаша сөйлестім дегені үшін өтірік айтты деп айыптауға болады. Бұл әңгіменің ешбір куәгері жоқ және болуы да мүмкін емес. Сіз онымен телефон арқылы сөйлестіңіз. Мүмкін мүлдем сөйлеспеген шығарсыз, сөйлескен күнде де басқа нәрселер туралы айтқан боларсыз. Бұл – оның, Ордоктың өз тәсілі. Масқараға масқарамен жауап беру керек. Бұл әңгімені ешкім жазып алған жоқ. Мен мұны анық білемін. Бұған мен кепіл. Мұны өзіңіз шешіңіз. Егер бүйтуге де болады деп тапсаңыз, халықтың алдында оның айтқанын жоққа шығаруды өзім ұйымдастырамын. Ақпарат құралдары мұндай жемтікке өздері-ақ үймелейді.

Бірақ, әрине, күрестің басқа да жолдары бар. Егер Сіз, мистер Борк, Филофейдің ойлары дұрыс екендігіне анық сенімді болсаңыз, және ақиқат үшін өз пікіріңізді қорғап қалуға бел бусаңыз, онда мен, өз кезегімде, сізбен бірге ақырына дейін баруға әзірмін, әрине, бұл орайда менің тек қосалқы міндет атқарарым белгілі ғой. Сіздің атқосшыңыз болуға жарар едім деп ойлаймын. Ал, егер Сіз жалтарудан бас тартсаңыз, онда ашық шайқасқа шығуыңызға тура келетіні күмәнсіз.

Жағдай былай қалыптасып отыр, қазіргі сәтте Сіз майдандағы жалғыз жауынгер, жеке батыр болып тұрсыз, ғарыш такуасының жағына ашық шыққан, оның ақырзамандық тұжырымын қуаттайтын

бүкіл планетадағы бірден-бір адам өзіңіз болуыңыз да ғажап емес. Сайлау алдындағы митингіде, Ордокты бір адамдай қолдаған «біртұтас халық майданында» болған жәйттен кейін Филофейдің ашқан жаңалығын қолдап пікір білдіруге ниет етуі ықтимал азшылықтың өзі де ауыздарын жауып, үндемей қалары кәміл. Ал, халықтың көпшілігі...»

«Құдай үшін, тек факсті өшіре көрмеңізші!!!

Сонымен, мистер Борк, митингідегі сайлаушылардың ауанына қарағанда, халықтың басым көпшілігі, өкінішке қарай, еліміздің бүкіл тұрғындары болуы да ғажап емес, Кассандра таңбасын анықтау жөніндегі ғарыштық тәжірибеге қарсы. Адамдар Кассандра-шараналар туралы естігісі де, білгісі де келмейді, әйелдер бақылау-сәулесі арқылы өздерін әлдекімнің тексергенін қаламайды. «Альфа-Бейсболдағы» митингіде болған оқиға туралы хабарды барлық ақпарат агенттіктері таратып жатыр. Осының арқасында Ордоктың танымалдығы барлық штаттарда күрт көтеріліп кетті. Қазір ол осы табысының ізін суытпай, адам құқығын қорғаудың мызғымас күзетшісі, әйел-ананың ежелден бері келе жатқан қасиетті мәртебесіне кіршік келтірмейтін қырағы сақшы болып, қайда – мейлі Жерде, мейлі ғарышта болсын – неше түрлі Филофей сияқты арандатушыларға қарсы аяусыз күрес ашатыны туралы мәлімдеме жасап үлгерді. Сіздің фотосуретіңізді, мистер Борк, дәл қазір барлық телеарналардан көрсетіп, тиісті түсіндірме беріп жатыр. Мәскеуден Филофейдің де суреті табылыпты, оны да көрсетуде.

Мен мұны Сіз тек телефондарды ғана емес, теледидарды да ажыратып тастаған болар деп пайымдағандықтан жазып отырмын. Әлгі митингідегі жанжалдың салдары қандай болғанын, ендігі оқиға қалай өрбіп бара жатқаны туралы біліп отыруыңыз керек. Бұл үрдіс барған сайын күшейе бере ме деп қорқамын, өйткені, ол бақылаудан шығып кеткен...»

«Құдай үшін, тек факсті өшіре көрмеңізші!!!

Сонымен, мистер Борк, бұл үрдіс бақылаудан шығып кет-

кен, сондықтан, менің ойымша, Сіз ең алдымен, өзіңіз үшін – бұл жағдайда қандай ұстанымды басшылыққа алып, қандай іс-әрекетті таңдап алатыныңызды шешуге тиіссіз. Өйткені, «Тұқым-тек қорын бақылауға алу» деген атау да беріліп қойған жәйтке қарсы жаппай наразылық білдіру де басталуы ықтимал. Егер Сіз «Трибюн» газетіне арнап мақала дайындап жатсаңыз, оны редакцияға өзіңіз апармай, факспен бе, телекспен бе жөнелткеніңіз жөн немесе біреуден беріп жіберіңіз, әйтпесе, менің естуімше, редакцияның алдында қолдарына плакат ұстап, өз талаптары мен ұрандарын дуылдаса айғайлап тұрған ереуілшілер жүргенге ұқсайды. Олар газет ғимаратын тәулік бойы күзетеміз дейтін көрінеді. Мұндай жағдайда полицияның елірген тобырды ауыздықтай алмауы да ғажап емес. Кешіріңіз, бұл жаңалығым жайсыз тиген де шығар.

Тағы да қайталаймын: Сіз майдан даласындағы жалғыз жауынгерсіз. Филофей – ғарышта, қарсыластары оған қол жеткізе алмайды, бірақ оның өз одақтастарымен тізе қосып, белсенді түрде әрекет етуге мүмкіндігі жоқ. Қандай жолды таңдап аларыңызды өзіңіз шешіңіз.

Сіз мәселенің ішкі мәнін түсінбеген немесе өздерінің бір сәттік мүддесі үшін түсінгісі келмеген, болашаққа түкіріп қойған, бұл өмірге уақытша ғана келген әлдекімдер сияқты емес, бұл жаңалықтың маңызын бірден түсініп, қолдау білдірдіңіз. Сіз жалғызсыз, мұның өзі де тек жалғыз адамның атқаратын міндеті. Мәртебесі биік жетістікке жету көбінесе жалғыздардың несібесіне жазылатыны неліктен екенін мен білмеймін. Қалай болғанда да өзім Сізбен біргемін, мүмкіндінше Сізге жәрдемдесіп, қолымнан келгенін істеуге дайынмын, алдында жазғанымдай, мен бұған Ордокқа Филофейдің жаңалығы туралы нақ Сізбен сөйлес деп ұсыныс жасағаным үшін өзімді Сіздің алдыңызда кінәлі сезінгендіктен ғана емес, ең алдымен, Филофейдің ойлары өзімнің де көкейіме қонғандықтан, оның және Сіздің адамзаттың болашағына шын жүректен аландаушылық танытқандарыңызға риза болғандықтан бармақпын. Мүмкін осы сәтке дейін адамзат адасып келген шығар,

ал, қазір өз-өзімізге: не пиғылынды түзе, не әлдеқашан өліп біткен мамонттар тәрізді палеологиялық дәуірге қайта оралуға дайындала бер дейтін уақыт жеткен болар.

Кешіріңіз, мына парак тағы да таусылып қалды!»

«Құдай үшін, факсті өшіре көрмеңізші. Мен әлі бәрін айттып болған жоқпын... Мистер Борк, кешіріңіз, істің мәніне көшуге тырысайын. Меніңше, ертеңгі – жоқ, ендігі басталып та кетіпті ғой, бүгінгі күн талай нәрсені анықтауға тиіс. Қазірдің өзінде шулы хабарлар мен қауесеттер қарқынды түрде таралып жатыр. Осы дауылдың ығында кетпей, оған қарсы тұра алатын бірден-бір нәрсе – Сіздің сөзіңіз, Сіздің көзқарасыңыз, Сіздің сеніміңіз бен дәлелдеріңіз болмақ. Қалай әрекет етпексіз? Баспасөз мәслихатын өткізесіз бе? Егер олай болса, мен оны ұйымдастыруға атсалысуға, Сіздің қолғанатыңыз болуға дайынмын.

Одан әрі. Сізге, Ньюбериге таңертеңнен бастап тілшілер аттанатын болады, олар ескертусіз келуі де мүмкін. Егер олармен кездескіңіз келмесе, көрнектілеу бір жерге ешкімді көргіңіз келмейтінін және өзіңізді мазаламауды өтінетініңіз туралы хабарландыру жазып, іліп қоюды ұмытпаңыз.

Мен Ньюбериде, гольф-клубта, қала сыртындағы саябақта болғанмын. Мен тұратын Ридингтен ол жерге жарты сағатта баруға болады. Қаласаңыз, жағдайды талқылау үшін Сіздің үйіңізге келейін. Осыған байланысты Сізге өзімнің мекенжайымды қоса жолдап отырмын.

Мистер Борк, түнгі сағат үштен асып кетіпті. Ал, мен өзімнің факс арқылы жолдаған осы хаттарымды көре қалсаңыз, оқитын шығарсыз деген үмітпен әлі де толассыз жазып отырмын. Сізге айтар сөзім өте көп! Әлемде болып жатқан оқиғалар, тіптен, күнделікті баспасөзден оқып жүрген жәйттердің өзі де өркениеттің дағдарысқа ұшырап отырғанын көрсетеді. Осындай жағдайда өмірге сәбидің келуінің өзі мина төселген алаңға шыққанмен бірдей. Бірақ, сол мина төселген алаңның өзі қайда орналасқан: адамдардың ниет-пиғылы

мен іс-әрекетінде ме, әлде әлемдік ілімдердің қатпар-қойнауында ма немесе күнделікті тіршіліктің өзінде ме – мұны нақты айтып, саусақпен шұқып көрсету мүмкін емес.

Жаңа ғана теледидардан көрсетті: Мәскеудегі Қызыл алаңда – Ресейде болғанымда мен де сол жерде қыдырғанды ұнататын едім – жантүршігерлік оқиға болды. Ереуілге шыққан екі жақ қақтығысып қалды: біреулері Әскери-өнеркәсіп кешенін қайтадан қалпына келтіруді, екінші жақ – конверсияны қолдайды. Қақтығыс кезінде бір жап-жас қыз өзіне-өзі қол жұмсап, қаптаған халықтың көз алдында өртеніп өлді. Қараудың өзі қорқынышты. Тілшілер бұл қақтығысқа әлгі қызбен бірге келген студент жігіттің қолындағы плакатқа жазылған ұран түрткі болды деп түсіндіріп жатты. Әлгі плакатта... Қазір жалғастырамын... Бұл парақ та таусылып қалды».

«Құдай үшін, факсті өшіре көрмеңізші, Қызыл алаңда не болғанын айтып беруім керек...

Мистер Борк, мәселе мынада, сол плакатта: «Адам өмірге қару-жарақ жасау үшін келмейді!» – деп жазылыпты. Әрине, мұндай мәлімдеме Ресейде «қорғанысшылар» деп аталатын, мемлекет пен қоғам, қысқаша айтқанда, тағдырдың өзі – құмалақтай қорғасын оқтан бастап («қорғанысшылар» шығаратын мұндай оқтың жалпы санын әлемдегі халықтың санына шақсақ, адам басына жүз оқтан келеді екен) дыбыстан жылдам ұшатын ұшақтарға, алғашқы бұйрық берілісімен-ақ құрлықаралық зымырандарды ұшыруға дайын тұрған, күн демей, түн демей мұхит түбін күзеткен атом сүңгуір қайықтарына дейін адам баласын қырып-жоятын құралдар шығаратын әскери өнеркәсіп саласынан жұмыс тауып беріп отырған адамдардың ашу-ызасын туғызған. Әлгі озық ойлы студент бұл – қыруар қаржы мен уақытты текке кетіру деп есептегенге ұқсайды. Біздің Америкадағы Әскери-өнеркәсіп кешені де нақ осылай бағалануға тиіс. Ол да өз қызметін қорғаныс тұрғысындағы мүдделер арқылы ақтай отырып, өзіміз сияқты адамдарды қырып-жоятын қару-жарақ шығарумен айналысады.

Бірақ, екінші жағынан, әлгіндей қисынға сәйкес, шетінен қырып тастауға лайықты, сол үшін толып жатқан қару-жарақ шығаруға мәжбүр болып отырған «өзіміз сияқтылар» да періште емес, олар да бақайшағына дейін қаруланған және өздерінің аса жоғары бағалы идеялары үшін (қазір ең әсерлі идея – ұлтшылдық бағыттағы ойлар), әділет орнату үшін және өздерінің экономикалық мүдделері үшін – бұл да ең соңғы орында тұрған жоқ – бәрімізді қырып тастауға дайын.

Сөйтіп, шеңбер тұйықталды. Бұл шеңбер ешқашан ашылған емес және бұл тұйықтан шығар жол ешқашан табылып көрген жоқ. Осының бәрін сезінген студент қалай киналмасын, бәлкім адам баласының санасы оянып, алғаш тілдесе бастаған кезден бері ойында жүрген, соғыс пен қару-жарақтың ақыл-ойдан үстем түсіп, салтанат құруы үздіксіз жалғасып отырған барша уақыт бойы жанын жеп келген аяулы арманын баршаға жария етуді мақсат тұтып, өз қолымен плакатқа қалай жазбасын! Ресейде сутегі бомбасын жасап шығарған Сахаров та осыны түсінген болатын – түсінді де, тағдырына қарсы шығып, өмір бойы айналысып келген ісінен өз еркімен бас тартты.

Жер бетіндегі қару-жарақтың саны жыл санап артып отыр, барлық жерлердегі барша елдердің бәрі де қарулануға тырысады. Жүкті әйелдердің маңдайындағы Кассандра таңбасы осыны ескертіп тұрған жоқ па, анасының құрсағында жатқан кассандра-шараналардың үнсіз қарсылық білдіруінің себебі де осы емес пе? Әлемдегі өмірге келген әр адамның үлесіне ең кемі жүз оқтан келер болса, не өлуге, не өлтіруге алдын-ала үкім шығарылып қойса, шарасыз шарана өмірден бас тартпағанда қайтпек?! Әлгі студент бұл туралы қалай айтпасын?! Қызыл алаңда өзін-өзі өртеген байғұс қыздың бір кезде анасының құрсағында жатып, зар қақсаған жан айғайын ешкім естімей, ешкім назар аудармай, өмірге өз еркінен тыс зорлап әкелгенін енді ұғынғанын, оның да бір кездегі кассандра-шарана екендігін кім жоққа шығара алады?! Бірақ оның

ақырзаманды сезініп аһ ұрғанын керек қылып жатқан кім бар?

Осы орайда идеологиялық жағынан көкейге қоныңқырамайтын бір ойдың ұшығы шығады: егер адамзат ешқандай қару-жарақ жасап шығармай, соғыс дегеннің не екенін білмей дамыған жағдайда не болар еді? Сонда да қазіргі күйімізде қалып, өркениетіміз тура осылай қалыптасар ма еді, әлде Жер бетінде басқа өмір салтанат құрып, адамның өзі де сапалық тұрғыдан мүлдем өзге жан иесі болар ма еді? Әлде дамудың мұндай жолы әу баста-ақ жарамсыз деп табылды ма екен? Олай болса, мұның себебі неде, оның үстіне, адамға ақыл-ойдың өзі де жоғарыдан берілмей ме, ал, сананың биологиялық дамудан тыс екендігі тағы белгілі емес пе?!

Міне, ғарышқа қашып кеткен Филофей ғаламдық құпияны бүркеп келген перденің бір шетін сәл ғана ашпақ болып еді, адам баласы өзінің тылсым қарғысқа ұшырағанын білгісі де келмейтіні белгілі болды.

Мистер Борк, егер Филофей ашқан жаңалық наразылықтан басқа ештеңе туғызбағанның өзінде де мен оған бәрібір сенемін. Барлық жерде де адам жанының тоқтаусыз азғындап бара жатқанына байланысты бұрынғыдан да тереңдей түскен рухтың ақырзаманды сезініп қиналуын тек осымен ғана түсіндіруге болады.

Армяндар мен әзірбайжандардың арасында пәлен жыл бойы жүргізілген соғыстан көз ашпаған Қарабақта дала командирлері деп аталатын кэззаптар оққа ұшқан шейіттердің мәйітін сатумен айналысатынын білген кезде, Құдай бізді не үшін жаратты екен осы деген ойға амалсыз берілесің. Марқұмды жерлеу үшін туыстары мен жақындары оның өлі тәнін сатып алуға тиіс. Мұны олар бизнеске айналдырып алған! Өлігін сатып, пайда табу үшін өз жауынгерін өзі арқасынан атып өлтірген оқиғалар да болған. Осы туралы газеттен оқыған кезде басым айналып, құлап қала жаздадым. Осындай зұлымдықтардан адамдардың жаны мен тәні азып-тозып, тұқым-тек құрылымы біртіндеп өзгеріп, келер ұрпақты сорлатуы әбден мүмкін емес пе?!

Ақылға сыйымсыз қатігездіктің тағы бір көрінісін мысалға келтірейін. Түркияның бір қаласында Салман Рушдиге қолдау көрсетуге арналған әдебиетшілер мәслихаты өткізіліп жатқан мейманхананы өртеп жіберіпті. Конференцияға қатысушылармен бірге қарапайым тұрғындар да тірідей өртеніп өлген. Осының бәрін теледидар камералары түсіріп алған: қонақүй өртеніп жатыр, тірідей күйіп бара жатқан адамдар, әлдене істемек болып ерсілі-қарсылы жүгіріскен өрт сөндірушілер, солармен қатар – алаңда ұран салып тұрған масайраған жастар. Олар өрт қоюшыларды мадақтап, бір орында секіріп, билеп жүр, жұдырықтарын көкке білеп, атой салып қояды, осы сұрапыл көріністен тура жыныстық құмары қанғандай маз-мейрам болады. Сол жастардың кекке толы, алабұртқан жүздеріне ажал өртінің сәулесі түсіп тұр. Телекамералар бәрін түсіріп жатыр. Бірақ, бұл көркем кино емес!

Қайда қарап жүрміз, не болған бізге? Германияда тірідей өртелген түріктер үшін де біз өз-өзімізге осы сұрақты қоюға тиіс емеспіз бе?.. Бұл туралы өзіңіз де газеттерден оқыған шығарсыз?..

Мұндай зұлымдықтардың тізімін әлі де жалғастыра беруге болады, бірінен бірі өтеді, бұл тұрғыда үздіксіз жалғасып отырған бір ағым байқалады: әртүрлі елдердегі жауыздықтардың жан шошырлық сипаты барған сайын артып келеді. Осының бәрі жинала келіп, адамзаттың тұқым-тегіне зиянды әсер ететінін Филофей дәлелдеп берді.

Мен бұрын ақыл-ойдың Ғаламдық міндет атқаратынына сенетінмін, бірақ оның өзі де Зұлымдықтың қолындағы мәңгілік кепілдікке алынған аманат болып шықты. Күндердің күнінде азаттық алар ма екен ол? Кассандра таңбасы да бізге осыны ескертіп, осы туралы зар қағып отырған жоқ па?!

Кешіріңіз, мистер Борк, факстегі қағазды ауыстыруым керек...»

«Мистер Борк, Құдай үшін, ашулана көрмеңізші, менің ойлауым тым шұбалаңқы болып кеткен шығар, бұл Сізге қызықты болып көрінбей ме деп қорқамын. Бірақ, бүгін түнде жан сырымды

түгел ақтарғалы тұрмын. Сіздің қалай қиналып отырғаныңызды түсінемін. Сіз үшін қауіптеніп те тұрмын, сонымен қатар, Сіздің ерлігіңізге де сенемін.

Қазіргі жағдай туралы толғана келіп, мынадай байлам жасадым: Филофей орбитада жүргенімен, Жер бетінде болып жатқан оқиғалардан тыс қалмақ емес. Егер Сіз қарсы болмасаңыз, онымен шұғыл түрде байланысқа шығудың жолдарын қарастырған жөн сияқты; техникалық тұрғыдан бұл өте қиынға түседі, дегенмен, өзімнің телекомпанияларда және ғарыш институттарында жұмыс істейтін достарым арқылы осыны істеп көруге тырысуға болады. Сіз бұған қалай қарайсыз? Егер келісім берсеңіз, маған айтарсыз, сонда мен Сізге мұны қаншалықты жүзеге асыруға болатынын хабарлар едім.

Ақыры, меніңше, ең бастысы мынау. Филофеймен байланысқа шығу не үшін керек, оны телеэкраннан көріп, амандық-саулық сұрау үшін емес шығар?! Меніңше, ол Кассандра таңбасын қандай жолмен анықтағаны және оның басқаны емес, нақ осы құрсақтағы шарананың болашақ өмірден бас тартуын білдіретінін қалай дәлелдемек екендігі туралы сұрақтарға жауап беруге тиіс және оның жауабы дайын екендігіне еш күмәнім жоқ. Оның Рим папасына жолдауынан мұны анық түсіне алмайсың. Осы тұрғыда белгілі бір жәйттің аяғына дейін айтылмағандай болып көрінетінін өзіңіз де аңғарған боларсыз. Бұл сұрақты оған басқа адамдар да, әсіресе биолог-ғалымдар қоя алады деп ойлаймын. Сондықтан, Филофейдің осындай түсініксіз жәйттерге анықтама беріп, сұрақтарға жауап қайтарғаны өте маңызды болса керек.

Филофеймен байланыс орнатуды маған тапсырыңыз. Сізді үйрететін мен емес, әрине, бірақ бұл үшін қажетті философиялық негіздеу жағын өзіңіз ойластырарсыз.

Бізге Оливер Ордоктың тобыр арасында туғызған пікірінің салдарларымен қақтығысқа түсуге тура келеді. Тағдырымыз солай болған шығар. Біз жеңіп шығуға тиіспіз. Сол тобырдың өзінің игілігі үшін!

Сізге шын берілген Энтони Юнгер.

P. S. Егер менің мекенжайым – үйдегі факстің нөмірі, телефоным, тұрағым – керек болып жатса, осы қағаздардың арасынан табасыз. Қызмет телефонына хабарласпай-ақ қойыңыз, енді онда бармаймын...»»

IX

Таңғы сағат төрт жарым болды. Роберт Борк жазу үстелінің үстінде жатқан факс қағаздарына үн-түнсіз үңілумен әлі отыр. Джесси де осында, бұл қағаздарды ол да оқып шыққан.

– Құдай-ай, бұл өмір не болып кетті өзі, не болып жатыр! – деп қайталай береді.

– Сен барып жатсаңшы, – деп ақыл берді оған күйеуі.

– Егер оңаша қалғың келіп тұрса, кете берейін. Бірақ бәрібір ұйықтай алмаймын. Мазам болмай тұр. Мұның бәрі өте маңызды екенін түсінгенмін, бірақ осыншама шиеленісіп кетер деп ойламап едім. Не айтарымды да білмей тұрмын.

– Ия, Джесси. Энтони Юнгер дұрыс айтады. Өте дұрыс, – деді Борк ойланып. – Оны бізге тағдырдың өзі жіберіп отыр. Оның пікірі – жас ұрпақтың пікірі. Өмірге деген көзқарасы да басқа. Әрекет ете де біледі екен. Бұл бірден байқалып тұр. Мысалы, мен осы мақаладан басқа – мұның өзі тым көлемді болып кетті, тұтас бір бетті алып шықпаса жарар еді – ештеңе істеу керек деп ойламас едім. Екеуміз есік-терезені тарс жауып алып, үйімізде үн-түнсіз жатырмыз. Бірақ, болып жатқан оқиғалардан толық ат-тонымызды ала қашуымыз мүмкін емес. Ордок арандатып отырған...

– Дұрысы – шынжырынан босатып қоя берген!

– Ия, шынжырынан босатып қоя берген ыза-кек – сұрапыл күш. Ордок қара тобырды Филофей екеумізге саналы түрде қарсы қойып отыр.

– Ал, сен өзіңе қарсы шығып отырған соншама адамды

өзіндікі дұрыс екендігіне сендіре аламын деп ойлайсың ба?

– Мен өз пікірімнен бас тартпаймын. Өзімдікі дұрыс екенін дәлелдеуге тырысамын. Бірақ, ақыры не боларын айту қиын. Кассандра-шараналар құбылысының сыры ашылуы қалыптасқан түсінікке, қазіргі өмір сүру салтына, ойлау жүйесінің қасандығына ауыр соққы болып тиеді. Кассандра-шараналардың ақырзаманды сезінуін мойындау – бәріне бастан-аяқ, ең алдымен, саяси және әлеуметтік құрылысқа, моральдық құндылықтарға күмән келтіру болып табылады. Барлық қағидаларды бір-ақ сәтте бүйтіп күйрете салу құрсағына бала біткен әйелден бастап Ордок сияқтыларға дейін ешкімге де ұнамасы сөзсіз. Өшпенділікке ұласып отырған наразылықтың шығу себебі де осы.

– Бірақ, олар өшпенділік өртін тұтатып отырған Филофейдің өзі деп жүр ғой!

– Ия, олар оны қаскүнем деп таниды. Мен үшін ол – жаңа пайғамбар, ал, басқалар оны әзәзіл деп есептейді. Жол айырықта тұрмыз: не бұрынғыша бәріміз де түк көрмегендей өз-өзімізді алдау-сыратып жүре береміз, не кассандра-шараналардың саны көбейіп бара жатқанының себептерін анықтап, ақырзаманды болдырмау үшін жұмыстанатын боламыз. Дәл қазір адамзаттың алдында тұрған міндет осы.

– Өзінің бұл жаңалығы адамдар үшін аспанда тағы бір күн шыға келгендей оқыс әсер етеді деп Филофейдің өзі де жазып отыр. Бірақ, бұл екінші күн адамдардың сан ғасырлардан бері қалыптасқан өмір салтын бұзып жібереді емес пе! Оның үстіне, сендердің қарсыластарың Филофейдің тәжірибесі адам құқығын бұзу болады деп айыптап отыр. Бұдан ауыр не бар?! Бұған не айта аласың?

– Жоқ, бұл адам құқығын бұзу емес! Меніңше, олай емес. Қазір мен нақ осы туралы жазып жатырмын. Оқып шығуыңа болады. Кассандра таңбасы туралы білу – біздің парызымыз, қоғамның да, әр адамның да, ең алдымен, жүкті әйелдердің міндеті, керек болса, құрсағындағы шарана ақырзаман белгісін беріп жатыр ма, жоқ па

осыны тексеруге ол әйелдің өзі мүдделі болуға тиіс. Уақыт өте келе кассандра-шараналарға қатысты статистикалық деректер әлеуметтік көрсеткіштердің ең бір елеулісі болмақ, қоғамның жағдайы мен дамуының деңгейі туралы соған қарап қорытынды шығаруға болады.

– Айталық, Роберт, мен бұған келісейін. Ал, егер басқалар мұны қабыл алмаса ше? Егер саған ешкім сенбей қойса қайтесің?

– Бұл көп жағынан қазіргі жағдайға, қоғамда қалыптасып отырған жалпы ахуалға байланысты. Энтони Юнгер өте дұрыс айттып отыр, ия, бұл дауға Филофейдің өзін де тартпаса болмайды. Оның ең басты дәлелі – ғылыми бақылаудың деректері болмақ, соның көмегімен кассандра-шараналардың бұл белгісі ақырзамандық сипат алып отырғаны анықталды ғой. Ол осы деректерді жариялауға тиіс. Сөйтіп, биологиялық факторлар мен олардан шығатын философиялық қорытындыларды баспасөз мәслихатында ма екен, әйтеуір, тағы да жұртшылықтың назарына ұсыну керек. Филофейдің өзінің тікелей эфирге шығуы айырықша маңызды! Егер Юнгер өзінің бұл ойын жүзеге асыра алса, өте жақсы болар еді. Мен мұны толық қостаймын. Қазір оған факс жібермекпін, содан кейін не боларын көре жатармыз...

Бір түннің ішінде жүдеп шыға келген екеуі тағы да үнсіз қалды, үстерінде халат, шаштары қобырап кеткен, мүлдем басқа адамдар сияқты – алғаш рет бұлар түні бойы ұйықтамай алаңдаумен шықты, күнделікті тірліктен тыс әлдебір қатерлі оқиға төніп келе жатқандай. Ғаламдық кеңістік ұлғайған кезде өстіп талай нәрсенің тас-талқаны шығатын болса керек.

Терезеден жарық сәуле құйылып тұр, таң да атыпты.

Бұл күн де кешегідей ашық та нұрлы болатын түрі бар, бірақ күздің лебі де сезіледі. Жылы жаққа қайтуға жиналған құстардың қиқулаған дауысы еміс-еміс естіліп тұр. Роберт Борк олардың шок тоғайлы қыраттардың, гольф-алаңының үстімен айнала ұшып, құрғаққа жақындаған сайын ақжалдана беретін толқындар ты-

нымсыз ұрғылаған мұхит жағалауын бойлап, көкжиекке сіңіп жоғаларын көз алдына елестетті; солармен бірге алыс-алыс жақтарға сапар шегіп, басқа бір қиырларға ұшып кетер ме еді, бірақ кенеттен өмірлік маңызды болып шыға келген мына мәселені қайда қоярсың.

Бұл әлемде бұларды ешкімнің ұмытпағаны, ұмытпақ түгіл, маза бермеуге бекінгені ертесіне таңертең-ақ белгілі болды. Алдымен Чикагодағы қыздарынан факс түсті. Эриканың да абыржып, қатты алаңдап отырғаны білініп тұр: «Түні бойы сендерге хабарласа алмай қойдым. Телефондарыңды айырып тастапсыңдар, факс бір босамай қойды. Папа, не болып жатыр? Осыған несіне араласып жүрсің? Чикаго буырқанып жатыр. Елдің бәрі қарсы. Джон екеуіміз есімізден танып қала жаздадық. Жалынып сұраймын: қойшы осыны. Мама, сен қайда қарап жүрсің?!»

Джесси, әрине, бұрынғыдан бетер мазасызданып кетті:

– Не істейміз, Роберт? Сен оның әкесісің. Қызың алаңдап отыр, өзі болса екіқабат. Күйеу баламыз да өкпелі шығар. Джонды түсінуге болады: ол – директорлар кеңесінің мүшесі, ондай қызметтегі адам сақ болуға тиіс. Бұл туралы да ойлауымыз керек.

– Дұрыс, бәрі дұрыс, – деп амалсыз келісуге мәжбүр болды Борк. – Бірақ, дәл қазір не айта аламын? Бұл бір әулеттің арасында шешіле қалатын мәселе емес. Шіркін, солай болғанда ғой!.. Тыныштал, Джесси. Эрикаға өзім жазып жіберемін, телефон соғамын, бәрін түсіндіріп, тыныштандыруға тырысамын. Сосын, жастар да өз басымен ойлануға тиіс емес пе. Әрине, оларға, әсіресе, Джон үшін ең алдымен, компанияның шаруасы өрге басқаны маңызды. Бірақ, өмір деген тек сол автокомпанияның аясымен ғана шектеліп қалмайды, ондағы мәселелер де барша адам және әркім үшін өте маңызды. Айтары жоқ, ол екеуі тауып қосылған, бақытты жұп. Бірақ, өзімшілдіктің де – бұл жағдайда, әлеуметтік сипаттағы өзімшілдіктің – шегі болуға тиіс, мұны өзің де түсінесің.

– Ой, Роберт, саған тек лекция оқысаң болды. Жарайды, қолың

босағанда ұмытып кетпей, Эрикаға факс жібер, – деді Джесси шығып бара жатып, иығына жүннен тоқылған кофтасын жамылып алған. Юнгердің ақылын тындап, біреулер келе қалғандай болса мазаларын алмауды өтініп, осыған байланысты кешірім сұрайтындарын білдіріп хабарландыру жазбақ. Қасына өздері әрі ит, әрі мысық деп есептейтін жүні жалбыраған мысық еріп жүр, ол шынымен-ақ итке ұқсайтын. Әйтеуір, бұлардың ойынша солай.

Джесси шашын жүре тарап, мысығына әлденелерді айтып, есікті сарт жауып шығып кеткен соң Роберт Борк ақыры жазып бітірген мақаласын «Трибюнге» жөнелту үшін факске отырды, газет қызметкерлері редакцияға келген кезде бұл материал олардың үстелінде жатуы керек, сонда оны бірден өндіріске жіберуге болады. Мақаланың бүгінгі нөмірге басылатынына еш күмәні жоқ; тіптен ол мәтінді тек автордың ұсынған күйінде ғана басуға болатыны, ешқандай өзгерту енгізбеу керектігі туралы талабын да қоса жазды. Мақаланы дереу жариялайтынына күдіктенбеуінің себебі – «Трибюннің» басқа амалы да қалмаған болатын. Филофейдің ғарыштан жіберген жолдауын жариялағаннан кейін газет өз бағытынан айнымауы керек – ең болмағанда, өзінің абыройын сақтап қалуға тиіс қой. Бұл да өзіндік бір тендесі жоқ оқиға болатын – газеттің әрі қарай өмір сүру-сүрмеуі нақ осыған байланысты...

Одан әрі не болары да белгілі. Газеттің, Филофейдің, енді оларға Борк та – мұның өзі де қосылды, осы үшеуінің төңірегіндегі аяусыз қатал шайқас таңертеңнен-ақ басталуға тиіс. Егер әр нәрсені өз атымен атар болсақ, бұл шайқас өмір үшін емес, өлім үшін жүргізілуге тиіс...

Әр операцияны бастаған кезде бір шикылдап қойып, телефакс мақаланың әр бетін қылғыта жұтып жатыр. Әйтеуір дер кезінде жөнелтіп үлгерген екен. Келесі сәтте Роберт Борк көшеде әлдебір жайсыз оқиға болып жатқанын аңғарды: үстіндегі жүні бұрынғыша жалбырап, бейне бір далада қас жауы – әлдеқайдан қаңғып келген бұралқы итпен қырқысып қалғандай болған мысығы кірді, итті көрсе жүні бұрынғыдан да ұрпиіп кететін. Терезеден көз жүгірткен Борк

террасадан үйге қарай жүгіріп келе жатқан Джессиді көрді, қолына әлдебір картондар мен қағаздарды ұстап алыпты. Жүзі қуарып кеткен әйелі ыза бұған күйі еңтігіп кірді. Көшеде біреу тамағынан алып буындырып, содан әзер құтылған дерсің.

– Не болды, не көрінді саған? – деп сұрады күйеуі еріксіз.

– Роберт! Сұмдық қой бұл, адам сенгісіз! Далаға шығып едім, қайдағы бір жексұрындар, көшенің бұрышына машинасын тоқтатып қойыпты, өздері әлі сол жерде тұр... Қабырғаға не жапсырып жүргенін қарашы өзің!

Джесси қабырғадан сыдырып алған, әртүрлі бояумен асығыс-үсігіс жазылған, адамның намысына тиіп, қорлайтын сөздерге толы қағаздарды қолындағы газеттермен бірге үстелдің үстіне лақтырып тастады. Бұл жазуларды көрген Борк та есеңгіреп қалды. «Боркпен бір көшеде тұрғанымыздың өзі масқара!» – дегенді көршілерінің бірі жазған сияқты. Басқа қағаздарда: «Әйелдерді жек көруші, жұрттың жатырына көз тіккіш Борк, біздің Ньюбериден тайып тұр!», «Ньюберидің феминист әйелдері Борктан жиіркенеді!», – деп жазылыпты. Енді біреулері бұдан да асып түседі: «Борк – нағыз сілімтік!», «Борк – КГБ-ның агенті!», «Боркты қақ маңдайдан ата салу керек!», «Тар көшеде кездесе қалсаң, буындырып өлтіремін, жексұрын! – Бұрынғы кассандра-шарана».

– Демек, ертелетіп кірісуге бел бұған болды ғой! – деп міңгірледі абыржып қалған Борк.

– Таң атпай! Көріп тұрсың ғой, таң атпай жатып бастаған! Енді не болады, Роберт?! Тағы не күтіп тұр бізді? Ақылға сыймайды ғой бұл!

Роберт Борк бөлмені кезіп кетті, артына қайырып ұстаған екі қолын сықырлата қысқаны соншалық, ауырып кетті.

– Біз бәріне де дайын болуымыз керек, – деді ол әйеліне қатал дауыспен, ал өзі айғайлап жібермеуге тырысып, тістеніп алған. Қаны басына шауып, өзін-өзі әзер билеп тұрғаны байқалады. – Бастамасы мынадай болса, бұдан да сорақысын күтуге болады. Кешегі митинг болмағанда, бәрі де мәдениетті түрде өтетін еді. Ордок оқиғаны мүлдем ушықтырып жіберді, сайтан алғыр!

– Өзің көргенде ғой! – деп көшеге қарай иегін қақты Джесси.
– Түрлерінен адам шошырлық. Бұрын кездестірмеген біреулер. Темекісін бұрқыратып, машиналарының қасында тұр. Мына адам жиренетін қағаздарды қабырғадан сыдырып жатқанымда мені мазақ қылып ысқырып, қарқылдап күліп қояды.

– Түрлері қандай өздерінің? Осы манда тұратын адамдар ма?

– Қайдан білейін оны. Үстеріне күртке, джинси киген, кәдімгі адамдар. Арасында әйелдер де бар сияқты.

– Ия, түсінікті, – деп күбірледі Борк, бірақ соны түсініп тұрғаны шамалы болатын.

– Полицияға хабарлау керек, Роберт. Полицияға телефон соқ. Тиісті шара қабылдасын.

– Асықпа, хабарлауға үлгереміз. Күте тұрайық. Жағдай шиеленісіп бара жатса, сонда көрерміз.

– Бұл деген азғындаудың ең төменгі сатысы ғой! Мұндай да болады деп кім ойлаған! Ал, сен күте тұрайық дейсің! – Джесси орындыққа отыра кетті де жылап жіберді.

– Джесси, жаным, қымбаттым! Мұның не сенің, кәне, есінді жишы! – деп күбірледі шарасызданған Борк әйеліне қарай еңкейіп, ал, ол ештеңе айта алмай, еңкілдей берді:

– Егер сен білгеніңде ғой! Осыны білгеніңде!

– Қазір дәрі әкеліп берейін. Қазір, Джесси, тынышталшы. Қазір келемін!

Әйелінің жатын бөлмесінен дәрі әкелуге асығамын деп жүріп есікке соқтығысып қалды, осы сәт еденде жатқан бүктелген қағазды көрді. Ол мұны Джессидің әлгі қағаздардың арасынан алып, әдейі лақтырып тастағанын түсінді. Өзі ақылынан адаса жаздап жүріп, күйеуіне көрсеткісі келмеген бұл не қағаз екен? Мұның не екенін оқығаннан кейін ғана түсінді. Жиіркеніп кетті. «Борк, Филофейге артыңды тос, әйтпесе ғарышта оның әйелі жоқ қой!» Тиісінше сурет те салыныпты. Астына қолын қойған: «Сәлеммен, Кассандра-шарана».

Ішкі аулаға, өзінің тастан жасалған бағына қалай шыққанын байқамай қалды. Өзін-өзі мұндай моральдық террорға мойымауға шақырып, көзсіздіктен және ақылының аздығынан өздерінің не істеп, не қойып жүргеніне есеп бере алмай қалатын адамдарға кешіріммен қарауға тырысып, осы лас-қоқыстан өзін жоғары ұстауға қанша ұмтылғанымен, жанын жаншыған зіл салмақ жеңілдер емес. Міне, жеткен биігі мынау: бұрын әртүрлі ізгі ойларға беріліп, ішкі көзімен мәңгілікті шолып, айтып түсіндіре алмайтын ұғымдарды аяғының астындағы құмға әлдебір тылсым белгілер түсіру арқылы білдірмек болып, онысын әйелі күлкі қылушы еді, талай уақытын өткізген жерде енді мал құлағы естуге арланатын қорлықты бастан кешіп, мазаққа ұшыраған күйі езіліп отыр. Әлде бұл өзінің тым асқақтығы мен жасына сай келмейтіндей жан тазалығы үшін тағдырдың жіберген жазасы мен мазағы ма екен? Не деген аңғал еді, әлемнің қандай қатігез де кекшіл екенінен мүлдем хабарсыз екен-ау. Енді міне, қартайғанда жиіркенішті боқтық естіп отыр.

Көкжиектен көтерілген күн де түкке жарамсыз, мүлдем керексіз болып көрінеді. Ешкімді көргісі де, ештеңені естігісі де келмейді.

Үйден шыққанда өзі де ойланып жатпастан ала салған газетке көз жіберді. Ньюбериде шығатын жергілікті газеттің шұғыл саны. Өзінің қоршауға түскен қасқырдай күйде екеніне тағы да көзі жетті. Бірінші бетте Оливер Ордоктың сайлау алдындағы митингі аяқталғаннан кейін өткізген баспасөз мәслихатының есебі жарияланыпты. Бұл материалды Ассошиэйтед Пресс агенттігі берген. Ордоктың бірнеше фотосуреті басылған екен, оның мінберде екі қолын сермеп тұрған сәтінің үлкен суреті жеке беріліпті. Оның: «Тұқым-текті большевиктерше тазалауға жол бермейміз!» – деген сөзі үлкен әріппен теріліпті.

Міне, оның нысанаға алып тұрғаны: Филофей орыс, демек, ол – большевик. Ақылға сыйымсыз болса да өте тиімді тәсіл! Өлгі қағаздардың бірінде Боркты КГБ-ның тыңшысы деп жазуының себебі енді түсінікті болды. Мұның бәрінің бастауы бір, сол баяғы

сасыған жылға. Бұл туралы әлдене айтуға да, ойлауға да шамасы келмеді. Жан дүниесі қаңырап қалғандай.

Әйелінің дауысын естігенде ғана басын көтерді. Жылап-жылап беті ісіп кеткен Джесси өзін-өзі қолға алмақ болғанға ұқсайды.

– Міне, жаңа ғана Энтони Юнгерден шұғыл факс түсті, – деді ол қасына отырып жатып.

«Мистер Борк, – деп жазыпты Энтони Юнгер. – Бізге жедел түрде телефонмен сөйлесу керек. Өтінемін, қосыңызшы оны, жауап беріңізші маған. Әңгіме ғарышпен теледидар көпірін ұйымдастыру туралы болмақ. Егер оны жолға қоя алсақ, адамдардың көзі ашылар еді. Мұндай техниканы сіздің үйге орната аламыз ба, соны талқылайық. Мистер Борк, жұрттың бәрі бізге қарсы шығып жатыр, бірақ мойымау керек. Мен әр 10 минут сайын телефон соғып тұрамын. Сіздің Энтони Юнгеріңіз».

– Міне, нағыз жұмыс деп осыны айт. Энтони іске кірісіп кетіпті! – деді ұйқысынан оянғандай болған Борк. – Енді телефондарды қайтадан қоссақ та болады, Джесси. Мейлі, хабарласа берсін, бұдан бәрібір қашып құтыла алмаймыз. Бүкіл әлемнен қол үзіп отыра алмаймыз ғой!

– Ия, дұрыс айтасың. Одан кейін тағы бір жолдау келіп түсті, – деді Джесси. Бұл факсты университет ректоры жіберіпті. Ол былай деп жазады: «Мистер Борк, сіздің мүддеңіз үшін өтініп тұрмын, университетке келіп лекция оқимын деп жүрмеңізші».

– Бәрі түсінікті, – деді Борк. – Жүр, телефонға барайық.

Таң атқаннан бергі көңіл бірлейтін бір жәйт – Энтони Юнгердің телефон соққаны болды:

– Мистер Борк, дауысыңызды естігеніме қуаныштымын. Факс деген жақсы ғой, бірақ адамның дауысын естігенге не жетсін.

– Бұған сөз бар ма, ия! Әрине! – деп жауап қатты Борк дауысын сенімді шығаруға тырысып. – Жұбайым Джесси де сәлем айтып жатыр саған, Энтони.

– Өте жақсы. Ол кісіге көп рахмет. Бүгін жолықсақ қалай болар екен. Бұл өте керек болып тұр.

– Ол жағын өзің біл, Энтони, қайда жолығатынымызды да өзін айт. Сенің түнде жолдаған факстарың бізді піл сүйегінен жасалған мұнарада қамалып қалудан құтқарды. Өз-өзіңді келекелеп жатқаным ғой. Ал, әрі қарай не істейміз? Болашақтан үмітіміз бар ма өзі?

– Мен тұтас бір бағдарлама дайындап қойдым. Алдымен мынаны айтайын, мұны білгеніңіз жөн, мистер Борк, сіздің редакцияға жолдаған мақалаңызды қазір ғарышқа, Филофейге жөнелтіп жатқан болуы керек, мұны бірер минуттан кейін анықтаймын. Бірақ, бұл Филофейді өзінің жер бетіндегі алғашқы, Сізді осылай атауды жөн көрдім, – ғарыштық тұқым-тек жөніндегі әріптесімен таныстыру үшін жасалып жатқан жоқ. Сондықтан, қазір Филофейдің сол мақаламен танысып отырған болуы да ғажап емес. Біз теледидар көпірін ұйымдастырып, баспасөз мәслихатын өткізбекпіз, оған Филофей екеуіңіз қатысуларыңыз керек.

– Энтони, қымбаттым, бұл ойың маған ұнайды. Бірақ, соны ұйымдастыру жағы қалай болар екен деп күмәнданып тұрмын. Осыншама қысқа мерзімнің ішінде бұл өзі мүмкін бе?

– Бұл жағына алаңдамаңыз, мистер Борк! Мен де жалғыз емеспін. Сенімді достарым бар, таныстарым да жетерлік, «Трибюн» бізді толық қолдап отыр, керек болса айтайын, ол мұны өзінің аман қалуы үшін болса да істейді. Ең бастысы – телекөпір арқылы жүргізілетін хабарды таратушылар бұл акцияға әлемдік теледуман ретінде қызығып отыр, мұны аз десеңіз, олар жалтыр мұзда тайғанап, орнынан тұра алмай жүрген байғұстарды көрсетуден қанша пайда табатындарын қазірдің өзінде есептеп қойған. Сондықтан, барын салатын болады.

– Түсінбедім. Мұзда тайғанап жүрген кім?

– Кешіріңіз. Теңеу таппақ болған түрім ғой. Ия, біз қазір мұздың үстінде тұрмыз. Бұл туралы айтып жатудың керегі жоқ. Кешіріңіз, осымен әңгімені тоқтатпақпын. Уақыт тығыз. Қалған әңгімені машинаның үстінен айтармын. Біз сізге, Ньюбериге бара жатырмыз. Төрт адамбыз, мен және НАСА-да жұмыс істейтін, ғарышпен бай-

ланысты жолға қоюшы жігіттер. Сонымен, төрт жігіт болып екі машинамен шықпақпыз. Бір машинаға – күймелі джипке техникалық құрал-жабдықтар тиелген. Қалғанын жолшыбай түсіндірермін. Ньюбериге қырық минуттың шамасында, бәлкім одан да ертерек жетіп қалармыз. Картадан іздеп көріп едім, сіздің үй «Конферанс» дүкенінен жарты мильдей жерде ғой деймін, солай ма?

– Ия, солай, содан үш көшеден кейін.

– Жақсы! Ал, біз шықтық. Сонымен, тек күле көрмеңіз, осы операцияның штаб бастығы менмін, Филофей – ғарыштағы маршал, ал, сіз...

– Мен Джессидің қасындағы подполковникпін, – деп тауып кетті Борк. – Бір минут, Энтони. Түсініп тұрмын, уақыт аз, бірақ сен жас жігітсің, басқа да жәйттер баршылық, сондықтан, есінде болсын, ғарышпен байланысқа шығу жөніндегі барлық шығынды өз мойныма аламын.

– Кешігіп қалдыңыз, мистер Борк. Мүдделі телекомпаниялар бәрін өздері қаржыландыратын болды. Олардың да өз көздегені бар. Аландамаңыз. Бұл жағына өзімнің де шамам молынан жетер еді. Әкем белгілі адвокат болған, сондықтан... Бұл жағына басыңызды ауыртпасаңыз да болады. Сіз қазір кассандра-шараналар туралы, Филофей туралы ойлауыңыз керек.

– Ордок туралы, – деп қосып қойды Борк.

– Ол бірінші кезекте тұр. Ол да қарап жатқан жоқ. Бұл туралы жолда келе жатқанда айтармын. Айтпақшы, мистер Борк, сізге де, әйеліңізге де үйден ешқайда шықпауға кеңес берер едім. Дүкенге де бармаңыздар. Шыдаңыздар. Бүгінше үйде болыңыздар. Не керектің бәрін өзіміз апарамыз. Ал, шықтық.

Көп ұзамай жолдан хабарласты. Ерлі-зайыпты Борктар үшін осы екі аралықтағы уақыт тым ұзаққа созылғандай көрінді, бейне бір заттарыңды алып пойызға отырғаннан кейін бұрынғының бәрі артта қалып, көкжиекке сіңіп кеткендей, бірақ пойыз орнынан қозғалар емес. Кенет олар өз өмірлері басқа қарқын алғанын ұқты

– бұл қарқынның сұры жаман, өте қатал, оқиғалардың аралығы минуттармен ғана өлшенеді және тағдырының шешілетін сәті де таяп қалған. Әлдебір белгісіз, жұмбақ тағдыр емес, дәл қастарына тақап келіп қалған дұшпандық ойлаған күштердің пиғылы мен әрекетінен туындаған тағдыр.

– Біз қазір автомобиль жолында келеміз, – деп хабарлады Энтони Юнгер. – Жолдағы қозғалыс онша қауырт емес, кептеліп қала қоймаспыз, уақытында жетерміз деп ойлаймын, әзірше жұмыс туралы сөйлесейік.

– Тыңдап тұрмын, Энтони, не болып жатқанын менің де білгім келіп тұр. Джесси екеуміз бар дүниеден бөлініп қалдық қой, білесің бе, тіптен теледидар мен радионы да қосқан жоқпыз.

– Мистер Борк, алдаусыратпай-ақ қояйын, жағдайымыз мәз емес. Мынаны білуіңіз керек, барлық жерде, барлық елдерде қазір бір-ақ жағдай байқалып отыр – бәрі жаппай қарсы шығып жатыр.

– Ммм, солай де, – Борк телефонның құлағына міңгірледі. – Энтони, менің түсінгенім бойынша, кассандра-шараналарды өмірдегі нақты құбылыс ретінде мойындауға адамдардың өресі жетпей тұр ғой деймін. Ия, әрине, бұл психологиялық тұрғыдан өте ауыр соққы, барлық өмірлік негіз атаулыны түгелдей қайта қарауға тура келеді. Одан да мұны жоққа шығарып, күмән-күдіктің сұр жыланын табанға салып таптап, жаныштап өлтіргеннің өзі дұрыс...

– Дәл айттыңыз, – деп жауап берді Энтони. – Осының мысалы ретінде Сан-Францискодағы шығанақтың үстінен салынған көпірді алар едім, одан ақау табылған, бірақ оның үстімен әлі де жүруге болады. Бұл жайында ойланып жатудың не қажеті бар? Тездетіп, көпір арқылы тасымалданатын жүкті мейлінше көбірек жеткізіп алу керек, ал, содан кейін көпірді не істеуге болатыны туралы басқалар бас қатырсын. Бірақ, мистер Борк, сіздің назарыңызды басқа нәрсеге аударсам деп едім, – әлі де жолда біраз уақытымыз бар, машинаны операторлардың біреуі айдап келеді, сондықтан сізбен емін-еркін сөйлесе беруіме болады, – сонымен, сізге мына бір қызықты

жәйтті айтпақпын, бұдан қандай қорытынды шығаратыныңызды өзіңіз білерсіз. Мен біраз газетті қарап шықтым, радио тыңдап, теледидар көрдім, сондағы аңғарғаным – Филофейдің жаңалығына қатысты екі бірдей жағымсыз да дұшпандық ағым пайда болыпты. Бұл жаңалық, ең алдымен, ұлтшылдық өркөкіректіктің шамына қатты тиген сияқты. Израильде бұл еврей халқының тұқым-тегін жойып жіберуге бағытталған әрекет деп қабылданыпты. Ондағылар бақылау-сәулелеріне қарсы қалқан тауып, Филофейдің ғарыштан жіберген сәулесін дарытпайтын аспап жасап шығару керек деген ұран тастап отыр. Ресейде қуатты наразылық білдіру өткізіліп, ол Филофейді ғарыштан кері қайтаруды талап еткен шеруге ұласыпты, ол тақуа емес дейтін көрінеді, ең бастысы – бізге бір рет қайта құрудың өзі де жетеді, Гайдардың реформаларын тоқтату керек, орыс халқының тұқым-тегіне қол сұғуға жол бермейміз деп шуылдасыпты. Филофей – ғарыштағы Горбачев! Ол Америкаға қызмет етіп жүр! Ол Ресейді біржола күйретіп тынбақ! – Міне, жаппай елірудің соңы қайда апарып соқтырғанын қараңыз.

– Ия, бұл өте қиын екен, естудің өзі ауыр тиеді, жаным қиналып кетті. Не істеуге болады? – деп толғанды Роберт Борк.

– Әрі қарай тыңдаңыз. Қытайда бұл жаңалыққа мүлдем басқа қырынан қарап, мұны өздерінің демографиялық артықшылығына төнген қатер деп бағалапты. Ол жақта демографиялық тұрғыдан өзгерту енгізуге жол бермейміз деген ұран тасталған. Ал, Үндістанда Кассандра таңбасының үстін ұлттық таңбамен бояп тастау керек деген үгіт жүргізіліп жатқанға ұқсайды.

– Ой-ой-ой, – деп таң ғалғанын білдірді Борк, – не болып кетті бұл, Энтони!

– Бірақ, мені таң ғалдырғаны басқа нәрсе, мистер Борк, бұған не айтар екенсіз. Гамбургтегі әйгілі порттың маңындағы жезөкшелер мен олардың қамқоршылары наразылық білдіріпті. Сицилия мафиясы Палермодағы теңіз жағалауында бүкілхалықтық деп атауға болатын шеру ұйымдастырған. Латын Америкасында өздігінен

шыққан наразылық білдіру оқиғалары көптеп тіркеліпті, әсіресе, бұл астыртын есірткі өндіретін аудандарда жиі байқалған. Тіптен, порнографиялық өндіріс те қарап қалмапты – олар да наразылық білдіріп жатыр. Лаңкестік ұйымдар мен төңкерісшілдер – бәрі де қарсы шығыпты. Егер Филофейге қолдары жетсе, олар оны... Айтқандай, әртүрлі елдердегі әскери топтар да кейістік білдіріп отыр. Ал, мынаны мүлдем түсіне алмай қойдым – тіптен, атыс-шабысқа толы кинофильмдердің продюсерлері де қарсы дауыс білдіріпті.

– Былай ғой, Энтони, – деді Роберт Борк, – менің пайымдауым бойынша, бұл жерде кәсіби-топшылдық үйірдің мүддесі басым түсіп отыр. Кез келген үйір ұзақ өмір сүріп, қатарын көбейткісі келеді. Мен солай дер едім. Ал, Кассандра таңбасы – олардың жолындағы кедергі болып тұр, болашақта олардың керегі болмай қалуы ықтимал, осындай көптеген топтарға деген қоғамның сұранысы жоғалып кетуі ғажап емес. Сондықтан, өзін-өзі сақтау түйсігі оянады да әлгі үйір өзі үшін жағымсыз жәйт туғанын қапысыз сезеді. Мен оларды түсінемін. Алло, алло, Энтони, түк естілмей қалды.

– Мен сізді жақсы естіп тұрмын, айта беріңіз, бұл көзқарасыңыз қызық екен.

– Ия, солай. Міне, енді дұрыс естіле бастады. Әңгімемді жалғастырайын. Егер Филофей ашқан жаңалықтан кейін адамзаттың өміртанымы өзгертін болса, егер адам баласы өз-өзіне басқаша қарап, құрсақта жатқан шараналардың дабылына құлақ асса, онда жеке тұлғаның өзін-өзі жаман жолға итермелеуі де елеулі түрде азаятын болады. Ол кезде жезөкшеге қамқоршы болуға ешкім де ұмтыла қоймауы мүмкін, ондай қызметке сұраныс болмаған қоғамда жезөкшелердің өзі де азаюға тиіс, бұл Гамбургке де қатысты. Ондай жағдайда мафияның, қарақшылықтың, жалпы қылмыс атаулының түгел жоғалмасына кім кепіл – бұлардың бәрі өзара байланысып жатқан жәйттер ғой. Егер Кассандра таңбасын қарғыс таңбасы емес, ескерту деп, ең бастысы – адамдардың өзін-өзі жетілдіре

беруіне серпін берер шартты белгі деп қабыл алған бірнеше ұрпак осы бағытта алдын ала қимылдап, әрекет етер болса, онда жеке тұлғаның өзін-өзі жағымсыз тұрғыдан көрсетіп, зұлымдыққа бой ұруын айқындайтын тұқым-тектегі кемшілік те жойылар еді де қазіргідей дағдарыстар текке кетпеген болар еді. Енді мынадай сұрақ туады...

– Мистер Борк, ғарышпен байланыстыратын телекөпір орнатуды жолға қоя алсақ, осы ойларыңызды айтар ма едіңіз?

– Неге айтпасқа? Мәселе басқада: менің айтатын пікірлерімді тыңдағысы, түсінгісі келетіндер табылар ма екен? Әлгінде өзін айтқан наразылық білдірушілер де өз беделінен айырылғысы келмейді, оларға тұрақтылықтың сақталғаны керек. Өйткені, одан әрі адамның ойлау жүйесінде түбірлі өзгерістер жүргізілуге тиіс, қазір кассандра-шараналар түйсігімен сезіп, зәресі ұша қорқып жүрген тұрмыстағы барша азғындық пен бұзықтық атаулы келмеске кетпек. Оның үстіне, санамыздың өзгеріске түсуі ізгі бағыттағы моральдық ниеттер арқылы жүргізілмейді, бұл адамзаттың аман қалып, өркендей беруінің бірден-бір нақты шарты болмақ. Дәл қазір осының бәрін көз алдына елестетудің өзі мүмкін емес.

– Айтқандай, мистер Борк, алуан түрлі діни қауымдастықтар тарапынан да наразылық білдіріліп жатқаны туралы мәліметтер бар.

– Бұл да түсінікті. Кассандра таңбасы өзінің табиғаты бойынша, жалпыға бірдей және бір деңгейде әсер етеді. Бұл орайда кассандра-шарананың дабылы бәрін қамтиды. Ал, адамдардың топ-топқа, ұйымдарға, ағымдарға бөлінуі мен өзіміз және бөтен болып жіктелуін, олардың өстіп өзара бөлінуі мен бір-біріне қарсы тұруын қара басының қамы үшін пайдаланып жүргендерге кассандра-шараналардың текке керегі жоқ. Олар үшін бұл құбылыс тек аяққа оралғы болып, кесірін тигізеді, бұл тек әлдебір секташылдарға ғана емес, ондайлардың бәріне жаппай ортақ мәселе. Ондай күштер Филофей мен оның ашқан жаңалығын барлық халықтардың арасында, барша тілдерде аяусыз айыптайтын болады. Бұл жерде таң қалатын ештеңе жоқ...

– Бұл жағынан өзіңізбен толық келісемін, мистер Борк, бұл сөзіңізден талай жәйтке қанығып қалдым. Кешіріңіз, әңгімемізді бір сәтке қоя тұру керек. Шұғыл телефон соғып жатыр. Жок, жок, тұтқаны қоймаңыз. Қазір жағдайды білемін, содан кейін қайтадан сөйлесеміз. (Алло, алло. Не жаңалық? Рас па? Ал, керек болса! Бұл онша жақсы емес екен. Жарайды. Түсіндім бәрін. Іске кірісеміз.) Мистер Борк, кешіре көріңіз, өтінемін. Осындайда айтатындай, қолда бар деректерге қарағанда, жағдайымыз қиындап бара жатқан сияқты. Мен сізден жергілікті полиция бөлімшесіне хабарласып, ескертіп қоюды өтінер едім, дүкеннің қасындағы автотұрақ жақтан шыққан бір топ ереуілші сіздің үйге қарай бет алыпты дейді. Белгілі жәйт емес пе, терезеңіздің алдына барып айғайлап, мазанызды алғалы жүр ғой.

– Жақсы, Энтони, полицияға хабарлаймын қазір. Әйелім осыны бағана айтып еді, өзім асығыстық көрсеткендей болмайын дегем. Таң атпай жатып үйіміздің қабырғасына неше түрлі сөздер жазылған қағаздар жапсырып кетіпті. Қазір Джессидің өзі полицияға хабарлайтын болды.

– Ия, мистер Борк, «сақтықта қорлық жок» дегенді ұмытпаңыз. Оның үстіне, өзім де жаңа ғана естідім, сіздің мақалаңыз басылған «Трибюн» газеті оқырмандардың қолына тиіп үлгеріпті. Шұғыл шығарылған саны.

– Солай ма?! – Борктың даусы бұл жолы қаттырақ шығып кетті, жүйкесі сыр бере бастаған сияқты. – Демек, газетшілер уақытты текке кетірмеген екен.

– Әрине. Сіз көрнекті футурологсыз, қазір сіздің әр сөзіңіз сом алтынмен бағаланады. Мақаланың төңірегінде қандай айт-тыс-тартыс туатынын алдын ала аңғарып тұрмын. Бұл – қоршауға алынған қамалдан атылған алғашқы зеңбірек. Ордокқа қарсы атылған жалғыз оқ та осы. Жасыратын несі бар, осыған қынжылып тұрмын. Сіздің жақтастарыңыз міндетті түрде болуға тиіс және олар соншалық аз да болмас деп ойлаймын. Өз бетімен ойла-

на алатын әр адамның кассандра-шараналар құбылысы туралы толғанбауы мүмкін емес. Бұл – біздің өз-өзімізді түсінуге деген ұмтылысымыздың бетбұрыс сәті. Бұдан бұрын мұндай жәйт болып па еді?! Осы құбылыстың шын мәнін түсінген адамдардың бәрі көктемгі құстай сайрауға тиіс сияқты еді. Бірақ, бұған сенімім кәміл – өкінішке қарай, біздің ақылгөйлеріміздің басым көпшілігі ағысқа қарсы жүзуден аулақ жүргенді жөн көреді. Біздің зиялы қауым өкілінің бар болмысы осы – тобырға қарсы ешқашан бас көтере алмайды, дауылдың басылғанын күтеді. Ал, Ордок болса бұл кезде қолына алау ұстап жүтіріп жүр, адамдардың ақыл-ойы мен жан сезіміндегі өртті тұтатып та жіберді, сөйтіп қара тобырды өзіне бағынышты етіп үлгерді. Жұрттың бәрі аласұрып шыға келді. Топ-топ болып бірігіп, үйір-үйірге жиналып, талап жейтін құрбандық іздеп құтырынып алған. Егер жезөкшелер де ұйымдасқан түрде ереуілге шықса, басқалар туралы не айтуға болады?!

– Энтони, кешір, сөзіңді бөлейін, жасымның үлкендігін пайдаланып, өз сөзімді қыстырып қалайын. Сен әлі жассың, жезөкшелер туралы айтқанда күлкің келеді, мұныңды түсінемін. Ал, маған бұл өте жайсыз әсер етті. Әрине, жезөкшелер қай уақытта да өздерінің кәсібіне сәйкес әрекет еткен, бірақ олардың ұйымдасқан түрде жалпақ жұрттың алдында наразылық шеруіне шыққанын, кешірерсің, бірінші рет естіп тұрмын. Кәсібіне лайық арсыздығы мен өз ісінің дұрыстығына деген нық сеніміне қарамастан, байғұс жезөкшелер өздерінің де өмірдегі жағдайларға тәуелді екендіктерін сезінуге мәжбүр болған. Ал, Кассандра таңбасы – осылар тәрізді тұқым-тектің құмырасында жатқан кездерінде-ақ солып қалған гүлдерді жоктаудың нақ өзінен басқа ештеңе емес.

– Оларды ереуілге шығуға мәжбүр еткен – ресми саясаттағы осылардан көп айырмашылығы жоқ жезөкшелердің қамқоршылары, олар басқаларды да осыған итермелеп отыр. Менің ойымша, қазір Ордоктың өзі де абайсызда шишадан шығарып алған жынды

басқара алмай әлек болып жүрсе керек. Мұның мысалын алыстан іздестірмесек те болады. Жолда не болып жатқанын көріп келемін. Көптеген машиналардың бізді басып озып, құйғытып бара жатқандағы барар жері – сіздер тұратын Ньюбери екенін шамалап отырмын. Сол машинадағылардың бәрі дерлік мен сияқты телефонмен сөйлесіп барады. Жүздерінен қуана қоятындай ештеңе аңғара алмадым. Әр машинаның үстінде толған адам. Естуімше, олардың бәрі дүкеннің қасындағы автотұраққа жиналатын болыпты.

– Ия, Энтони, мұндай тобырдың жиналуына содан қолайлы жер жоқ.

– Тек сол жерге сыймай ма деп қорқамын. Кешіріңіз, тағы біреу телефон соғып жатыр. (Алло, ия, тыңдап тұрмын, ия, Энтони Юнгермін. Тыңдап тұрмын. Түсінікті. Ия, ия, айта бер, құлағым сенде. Өзім де солай ойлап едім. Жақсы. Маған ұдайы хабарлап тұр. Түсіндім. Жарайды). Мистер Борк, жаңа ғана хабарлады, Нью-Йорктің көшелеріне де ереуілшілер шығыпты. Әсіресе, Біріккен Ұлттар Ұйымы ғимаратының алдына көп адам жиналыпты. Полиция әзер ұстап тұр екен. Ереуілшілер Филофейді ғарыштан қуып шығуды талап етіп жүргенге ұқсайды. Бұл енді халықаралық акцияға айналып кетті. Бір ерекшелігі, олардың алдында соңғы күндері маңдайынан Кассандра таңбасы байқалған әйелдер жүріп отырған. Маңдайларын бояп алып, қолдарына: «Қараңдар, біздің маңдайымызға Кассандра таңбасын басып берді! Құтқарыңдар бізді!» – деп жазылған плакат көтеріп алыпты. Еркек-әйелі аралас басқа да көптеген адамдар солармен ынтымақтастықтың белгісі ретінде маңдайына айқыш-ұйқыш бояу жағып алған. Жағдай солай дейді.

– Ия, Энтони, айтатын несі бар, бұл жақсылыққа бастамайды.

– Кездескен соң тағы да әңгімелесерміз. Міне, жетіп қалдық. Ең бастысы, мистер Борк, құрал-жабдықтарды орнатып, Филофеймен байланысқа шығу, қалғанын ойласа жатармыз.

– Күтіп отырмын, Энтони. Үйдің қасында біреулердің дауыста-

ры естілетін сияқты. Джесси гараждың есігін жабуға жүгіріп кетті. Терезеден көріп тұрмын. Біреулер бассейнге тас лақтырып жатыр, не деген бұзақылар! Қазір полиция да келіп қалатын шығар. Ал, күтемін. Айтпақшы, кешір, Энтони, Филофеймен байланыс орнату үшін қанша уақыт керек болар екен?

– Жігіттердің айтуынша, бір сағаттай дейді, мүмкін сәл ұзаққа созылатын шығар. Барғасын көреміз оны. Сонда сіз Филофеймен көзбе-көз жүздесіп, әңгімелесетін боласыз. Оған сіздің мақалаңызды факспен жіберіпті, мұны маған арнайы хабарлаған. Өзіміздің стратегиямыз бен тактикамыз, баспасөз мәслихатын қалай өткізетініміз туралы келісіп алуымыз керек. Жарайды, барғасын тағы сөйлесерміз. Келіп те қалдық, күтіңіз!

Көшедегі шу күшейе түсті. Машинадан түскендер мен дүкен жақтан шыққандардың асыға басып келе жатқаны терезеден көрініп тұр. Жиналғандар ағаштардың түбіндегі шарбақтың қасында әлденені қызулана айтып жатыр, бояумен жазылған плакаттары мен ұрандарын бастарынан асыра бұлғап қояды. Бәрі бір-ақ тақырыпқа жазылған – бұлар енді ашық қорқытуға көшіпті: «Борк – саған аяушылық жасалмайды!», «Жалған ғылымның құбыжығын үңгірінде тұншықтырамыз!», «Кассандра таңбасын профессордың маңдайына басу керек!», «Адам құқығын аяқ асты еткен адамның өзі де табанға тапталады!», «Лаңкес ғалымға төзімділік танытуға міндетті емеспіз!», «Борк – ібілістің қолшоқпары!», «Филофей мен Боркты қосақтап дарға асу керек!» және басқалар...

Борктың санасы сарсылды – кім бұлар, мына адамдар? Бәрі жиналып осында неге келіп тұр, не үшін? Бір-бірін бұрынсоңды көрген де, білген де емес, тіптен бұл әлемде бар-жоғын да ойламаған адамдар. Міне, сын сағаты соғып еді – бәрі бір жерге жинала қалды. Енді олар әлдебір әрекетті күтіп көшеде шуылдасып жүр – арасында ақ тәнділер де, қара тәнділер де, еркектер де, әйелдер де, жастар да, кәрілер де бар, біреулері қолына дауыс күшейткіш құрал ұстап алған, басқаларының қолында кино және

фотоаспаптары бар, көпшілігі радиотелефонмен біреулерге хабарласып, әлденені қызу сөйлесіп жатыр. Бір қызығы, өзі бұрын тарихи зерттеулер мен теориялық мақалалар бойынша пікір айтып, көркемсурет картиналарынан, театрлық қойылымдар мен киносюжеттерден ғана көріп келген қатерлі күштің осы екеніне өзін-өзі сендіре алмай қойды, ол туындылардың авторлары осындай тобырды суреттеуге тырысып, оның іс-әрекетін алдын ала болжаудың мүмкін еместігін түсінуге тырысатын еді.

Міне, сол қара тобыр енді мұның үйінің қасында тұр. Тура шарбақтың қасына үймелесіп алыпты, терезеден олардың бет-жүзін де көруге болады. Нені күтіп тұр бұлар, не керек өздеріне? Не істемек? Варфоломей түнінен қалған көзге көрінбес алау қолдарын күйдіріп, Римдегі ежелгі бүліктен бері әлі күнге дейін ұмытылмай келе жатқан қанға боялған тас кесектерге сүрініп, улы сезімдерін төгуге лайықты нысана таппай, араның ұясындай гу-гу етеді. Бұл олардың кінәсі ме, соры ма, бәлкім оларды аяусыз жазалау үшін осында әлдебір күш еріксіз айдап әкелген шығар? Не істеуге болады, не айту керек бұларға, ақылынан әп-сәтте айырылып қалатын, таяуда ғана фюрерді көргенде алаңды басына көтеріп ұрандаған дауысы көк аспанды тітірентіп, оның қол сілтеген бағытымен батысқа да, шығысқа да, оңтүстікке де, солтүстікке де толарсақтан қан кешуге аттанған; табытта жатқан Сталиннің келбетін ең болмаса көзінің қиығымен болса да көріп қалу үшін бірін-бірі таптап, керек болса, онымен бірге жан тәсілім етіп, атылған-асылған құрбандардың мәйітіне толы құрлықтың үстінен қап-қара көлеңке болып ұшуға дайын тұрған; түтіп жеуден тайынбайтын тобырдан қашып құтылмақ болып, ұшаққа әзер мінген Иран шахын ұстап алып қаламыз деп түн ішінде Тегеран әуежайының ұшу алаңын бойлап жүгірген бұл тобырға не айтарсың? Ессіз құтырынған сол тобыр көк жүзіне сіңіп бара жатқан ұшақтың соңынан қуалауын сонда да қоймап еді, бұлардың еркіне бағынбайтын аспандағы жұлдыздар жымындасып тұр, өшін ала алмаған тобыр болса әлгі

ұшақты дереу кері қайтара көрші деп Аллаға жалбарына бастады...

Міне, сол тобыр жаңа бір жолайырыққа түсіпті, енді олар мұның үйіне басып кірмек...

Джесси екеуі үйдің ішінде, терезенің алдында тұр. Екеуінің әңгімесі ауасыз кеңістікте ұшып жүрген адамдардың сөзіне ұқсайды:

– Тыңдашы, Роберт, мыналар әзілдейтін адамдарға ұқсамайды.

– Ия, мүлдем ұқсамайды.

– Енді не істейміз?

– Олар мені іздеп келді, шықпасам болмайтын шығар.

– Не айтып тұрсың, Роберт?! Есің дұрыс па?

– Дұрыс. Олар менің өздерінен қорқып, жасырынбайтынымды түсінуге тиіс. Маған олардың бүйтіп бүлік шығарудан тұқым-тектің азғындауы тоқтап қалмайтынын, күш қолдану тек ақырзаманды жақындата түсетінін білгені керек. Мен оларға Кассандра таңбасы – бізге тағдырдың жіберген жазасы екендігін айтпақпын. Кассандра-шараналардың әрбір белгісі – біздің бәрімізге де қатысты. Егер осыны түсіне алсақ, онда тығырықтан шығар жол табыларынан үміттенуге болады. Алдымызда не барын білу үшін артымызға қарауымыз керек.

– Қызықсың, Роберт, осының бәрін кімге айтпақ болып тұрсың, соны ойламайсың ба. Бұл саған университетте лекция оқу емес. Кім тыңдайды сені? Олар мұнда сол үшін келді деймісің!

– Содан басқа амалым болмай тұр ғой.

– Бұл қалай? Өзің айтқан жоқсың ба, қазір Энтони ғарышпен байланысты жолға қояды, сен Филофейді көресің; екеуің бәрін талқылап аласыңдар, кешкісін Филофеймен бірге баспасөз мәслихатын өткізіп, бұл мәселенің өздеріңнің қалай түсінетіндеріңді мазмұндап бересіңдер. Сол кезде бұлар да сендердің адамдарға жамандық емес, жақсылық тілейтіндеріңді түсінетін шығар, әйтеуір, өзім содан үміттенемін.

– Сені тыңдап тұрған кезде, Джесси, бұл айтқаныңа толық

келісемін, бірақ тек сені тыңдап тұрған кезде ғана. Өйткені, мына тұрған адамдар баспасөз мәслихатын күте қоймас. Бұларға дереу қандай да бір әрекетке кірісіп, әлдебір нәтижеге қол жеткізу керек. Қарашы өзің, көріп тұрсың ба, адам деген әлі де ағылып келіп жатыр, қатарлары көбейген сайын құтырына түседі. Әзірше кешігіп қалмай тұрғанда мен олармен сөйлесіп үлгеруім керек.

– Білмеймін, Роберт. Қатерге бас тіккелі тұрсың.

– Қатер деген не ол? Мен оларға Филофей ашқан жаңалыққа өзімнің қалай қарайтынымды ғана білдіремін.

– Сен мұны өзіңнің мақалаңда түсіндіріп бергенсің.

– Ол аздық етеді. Тіптен, мүлдем әсері жоқ. Мына кісілер газет оқымайды.

– Роберт, мыналардың не істеп жатқаның қара! Олар сенің суретінді өртеп жатыр.

– Менің суретімді ме? Мен соншама саяси көсем бе едім?

– Қара! Сенің фотосуретінді көбейтіп шығарып алыпты.

– Не айта аламын бұған. Қағазды құртқандары ғана өкінішті.

– Полиция қайда жүр?

– Полицияның не қатысы бар бұған? Полиция келді. Әне, үшеуі көшенің бұрышында тұр. Сен оларды байқамап па едің?

– Тек үшеуі ғана келген бе? Неге үндемейді олар?

– Олардың қолынан не келеді? Біреулер әлдекімнің суретін өртеп жатыр. Онда тұрған не бар.

– Мұндайды теледидардан қанша рет көріп едім. Міне, енді көз алдымызда болып жатыр. Бейне бір біздің ел емес, Үндістан сияқты. Тура сондай! Ой, Энтони тезірек келсе екен! Қалай ойлайсың, олар неге кідіріп жатыр?

– Білмеймін. Бұл кезде көшеде машина көп. Өзің де білесің ғой.

Екеуі қайтадан үнсіз қалды. Отыруға да, тұруға да, сөйлеуге де, үндемеуге де шама жоқ.

Бұл кезде көшедегі тобыр қозғалақтап, гуілдесіп, бәрі қосылып: «Боркты жауапқа тарту керек!» – деп айғайлай бастады.

Айғай бірден-бірге күшейе түсіп, зілі де сезіле бастады. Бұдан әрі шыдау мүмкін еместей. Адамдар Робер Борктың далаға шығып, өздерімен сөйлесуін талап етіп тұр. Мандайын бояп алған әйелдер пайда болды. Олар «Трибюннің» жаңа санын бұлғап: «Борк – жексұрын! Кассандра таңбасын Борктың мандайына басу керек! Кассандра таңбасы үшін сазайын тартқызамыз! Борк – опасыз!» – деп айғайлай бастады. Басқа бір топ: «Ордок дұрыс айтады! Ордоктікі дұрыс!» – деп ұрандауда.

Жағдай шиеленісе түсті, тобыр әбден қозып алған. Тәртіп сақтауға шақырған полцейлердің дәрменсіздігі танылып қалды. Тобырдың арасынан эзер сытылып шыққан солардың біреуі машинасынан әлдеқайда хабарласып жатыр, шамасы, көмек сұраса керек.

Айналаны түгел толтырып жіберген тобыр біртіндеп үйге тақап қалды. Сығылысқан адамдардың екпініне шыдамай бірнеше орындық сынып түсті, аллеядағы түнгі шамдар орнатылған бағаналар түбінен опырылып құлап жатыр. Айғай басылар емес, төңіректі түгел жаңғырықтырып әкетті.

Күйеуінің үстіне пиджак киіп жатқанын көрген Джесси шыңғырып жіберді:

– Қайда барасың? Шықпа далаға!

Ол әйелін итеріп жіберді. Сол сәттен бастап кенет қарауытып, бұлдырап сала берген көз жанарына сыйып тұрған дүние-әлем бұрынғы орнынан басқа жаққа ауытқып кеткен сияқты болды. Джесси екеуінің көздері ұшырасып қалды, екеуінің да жан қиналысы білініп тұр еді. Оның даусы әлдебір алыс жақтан талып естілетін сияқты:

– Токтатпа мені. Басыма түскенді көтеріп алуым керек.

Қиналғаннан Джессидің бет-ауызы қисайып кетті.

– Ажалыңа бара жатырсың ғой!

– Мейлі, бола берсін, – деп тұншыға жауап берді Борк, – бәрібір шығуым керек.

Киім ілгіштен қалпағын алды да, батыл адымдап шығар есікке беттеді. Далаға шықты, өзін тыпырши күтіп тұрған дуылдаған тобырдың ыстық лебі бетін шарпыды. Сол сәт шу ете қалған дауыстан ауаның өзі дір ете қалғандай. Транспаранттар мен плакаттар толқындана қозғалып кетті, әркім де өз қолындағы плакатын мұның көзіне шұқып көрсетуге тырысып жатыр. Есіктің алдында тұрған бұл болса, тобырға тұтас көз тастап, ешқайсысын анық аңғара алмай, сасқалақтай жымия береді. Қалпағын басына милықтата қондырды да, бір сәт өзінің баяғы қалпына қайтадан түсті – ақ шашты шал, бет-жүзінен қунақылығы байқалады, сығырайта қараған нұрлы жанарының айналасын әжім басқан, мойны жуан, тісі де бүтін. Оны Франкфурт журналистерінің Кәрі жартас деп атауы тегін емес болатын.

Тобыр тына қалды, Борк бірер ауыз сөз айтты, толқығаннан дауысы күркірей дірілдеп кеткен:

– Кассандра-шараналар үшін біз кінәліміз, біздің сорымыз да сол. Біз олардың алдында жауап беруіміз керек!

Бір әйел мысықтай ырғып, жақындай түсті.

– Ал, мынаны көрдің бе, сен?! – деп бояу жағылған маңдайын түртіп қойды ол. – Ғарыштағы ібілістің маңдайыма қандай таңба басып бергенін көріп тұрсың ба?! Міне, оқы! Екі әзәзіл тіл табыса қалыпсындар! – Сөйтіп, футурологтың екі бетін өзінің мақаласы басылған газетпен сабалай жөнелді. Газеттің быт-шыты шығып жыртылып кетті, қалпағы жерге түсіп қалды, оны сол замат табандарына салып таптай бастады, әлгі әйел шыңғыра айғайлап жүр, шамасы, күн сайын ас үйде осылай айғайлайтын болса керек.

– Жазғышын қарашы мұның! Біз әлі ғарышқа да жетеміз! Филофей сүмелекті өз қолыммен буындырып өлтіремін!

– Ұр оны! Ұр! – деп ұрандады әйелдің айғайына елірген тобыр.
– Кәне, бері әкеліндерші өзін! Сүйрендер бері! – деп айғайлады арт жақта тұрғандар жұдырықтарын білеп. Ондаған адам жағасына жармаса кетті, бәрі опыр-топыр болып жатыр. Джесси де тобырдың арасында қалыпты, бірақ оның көз жасын көлдетіп, жалынып-жалбарынғанына ешкім назар аударған жоқ.

Тобыр осы тағылық әрекетті таспаға түсірмек болған бір топ телевизия қызметкерін шетке қарай ығыстырып жіберді, олардың құрал-жабдықтары аяқтың астында қалды. Ажыратпақ болып ұмтылған бірнеше полицейді де аласұрған адамдардың ағыны өзімен бірге ілестіріп әкетті. Роберт Боркты әлдеқайда сүйреп бара жатты, қайда апарары белгісіз. Әрқайсысы оны өзіне қарай тартуға тырысады, біреулері тамағына жабысса, басқалары шашынан сүйрелемек болады, екі езуін жыртып жіберген, шалдың беті әпсәтте-ақ қанға боялып шыға келді. Тобыр өз-өзін де аяйтын емес, бірін-бірі таптап, топырласып жатыр. Осының өзі олардың ашу-ызасын бұрынғыдан бетер қоздырып, жеккөрінішін арттыра түскендей. Құтырынған адамдардың опыр-топыры футурологтың бақшасында, тура әуіздің жанында болып жатқан, бір кездері осы жерде, құмның үстінде ол өзінің құпия белгілерін сызып, Ғаламдық рухтың тылсымына бойламақ болатын, тобырдың талауына да осы жерде түсті. Гүлзардағы шырмауықтың бойлап өсуі үшін қағылған бұдырлы темір шыбықты жұлып алған біреуі ебін тауып, Боркқа барынша жақын келді де бар күшімен басынан салып жіберді. Брок ышқынып қалып, басын қос қолдап ұстаған күйі шалқасынан түсті, қанға малшынып, қол-аяғы қалш-қалш етеді, бейшара шалды ұрып-соғу сонда да тоқталған жоқ.

Осы сәт тобырдың арасында жаңа бір адамдардың пайда болғаны байқалды, әлдебір екпінді күш топырлаған халықты жан-жаққа лақтыра ығыстырып, Боркқа жақындап келеді. Бұлар, ақыры ешкімге керексіз болып қалған ғарыш байланысын жолға қою үшін келген Энтони Юнгер мен соның көмекшілері болатын.

Олар өлесі болып соққыға жығылған Борктың қасына тез-ақ жетіп келді.

– Кім мұны істеген?! Кім?! – деп айғайлады Энтони Юнгер қолына іліккен адамның бәрін серпе лақтырып. – Қанішерлер! Бәрің де қылмыскерсіңдер сендер!

Көшенің осы бетіне қону үшін төмендеп келе жатқан полиция тікұшағы көрінді. Қаңғалақтың шуылы адамдардың айғайын басып кетті, күшті жел көтерілді. Бұл бір дыбыссыз кинодағы мылқау көрініс тәрізді еді – тобыр үн-түнсіз құтырынып жүр. Тікұшақ қонғаннан кейін ішінен қолына шоқпар ұстаған полицейлер жүгіріп шыға бастады. Тобыр сонда ғана есін жинағандай болды. Бәрі жан-жаққа бытырап қаша жөнелді. Көпшілігі дүкенге қарай, өздерінің машиналарына жүгіріп барады. Бірқатары машиналарын жанталаса бұрып, құтырынған жылдамдықпен тұра қашты. Бірнеше минуттан кейін бәрі сап тыйылды.

Энтони Юнгер мен екі көмекшісі Роберт Борктың дал-дұлы шыққан денесін көтеріп келеді, енді біреуі есінен танып, сүріне-жығыла әрең келе жатқан Джессиді қолтығынан демеп алған.

Олар полицейлермен бірге тікұшаққа көтерілді, содан кейін Юнгердің көмекшілері қайтадан түсіп, өздерінің ғарыш байланысын орнату үшін әкелген құрал-жабдықтары тиелген машиналарына отырды, тікұшақ әуеге көтеріле бастады. Үйдің төбесінен жоғары тік көтеріле ұшқан ол қалаға қарай бет алды. Төңірек түгел тып-тыныш бола қалды.

Айналада ешкім жоқ, қиялшыл футурологтың орындықтары шашылып, шам орнатылған бағаналары құлап жатқан, тастан орнатылған бақшасы тобырдың табанында тапталған, есік-терезі жұлынып, қирап-бүлінген үйінің қасында бір адам да қалмапты. Бұл – талқандаудан кейін құлазып қалған ку медиен болатын.

Тікұшақ Роберт Борктың ұнататын гольф алаңының үстімен ұшып барады, таяуда ғана осы күн сәулесі нұрын төккен кең де жа-

сыл алаң түсіне кіріп еді, марқұм досы Макс Фрайд оны ай сәулесіне шомған гольф алаңына шақырған.

Тікұшақ қалалық ауруханаға бағыт түзеді...

Энтони Юнгер есінен танып жатқан Роберт Борктың бетіне үңіле еңкейді. Көйлегімен басын таңып, сорғалаған қанын тоқтатпақ болады. Қанға малшынған көйлекпен таңылған басын тізесіне қойып, әлде де үмітін үзбей, жүзінен тіршілік нышанын байқауға тырысып келеді. Бір замат футурологтың жүзіне қан жүгіріп, қабағы болар-болмас дір ете қалғандай көрінді, Юнгер оның көзқарасын аңғарғандай болды. Мүмкін, Борктың өзі де Юнгерді таныған шығар. Екеуі бірін-бірі алғаш рет көріп, сол сәтте-ақ біржола қоштасты. Мәңгілікке. Роберт Борктың басы сылқ етіп құлап түсті...

Юнгер еңіреп жылап жіберді. Джесси сұлық жатқан күйеуіне түк ұқпастан тесіле қарап қалған. Полицейлер қамыға бастарын шайқап, өздерінің де қайғырып тұрғанын білдірмек болады.

Тікұшақ аурухана орталығына қону үшін төмендей бастады, бірақ енді бәрі кеш болатын...

Бұл кезде мұхит та тулап жатқан. Ауа райын болжау қызметі компьютерлік арналар арқылы Атлантика жағалауында қатты дауыл тұратыны туралы ескерту таратып жатты. Атлант мұхитының үстімен ұшқан ұшақтарға жайсыз тиді, әуе кемелерінің командирлері жолаушылардан белдіктерін тағып алуды, орындарынан тұрмауды өтініп, ұшуды басқаратын жер бетіндегі орындарға сапардың күрделі болып кеткені жайында хабарлай бастады. Жолсерік қыздар жымиған болады, бірақ соның керегі де жоқ болатын, – Атлантика қалжыңдауды білмейді...

Тек ғаламдық радарлар – киттер ғана қашанғы әдеті бойынша, өздерін қинаған жәйттердің, өздері қабылдаған Ғаламдық жаңғырықтың сырын шашпастан, тырналар тәрізді үшбұрыш түзіп,

талмастан жүзіп барады. Мұхит болса, олардың қатарын бұзып, өздерін жан-жаққа бытыратып жіберуге тырысып әлек. Бірақ, олар ауыр толқындарды қақырата жарып, біресе суға көміліп, біресе қайтадан су бетіне шығып, бағытынан айнымай жүзіп барады...

Қандай күш айдап барады оларды, қайда, не үшін жүзіп барады екен?

Ал, Мәскеудегі Қызыл алаңда түн ортасы болыпты. Жапалақтың уақыты да жақындап қалды. Ол әлі Спас мұнарасындағы сағаттың түбінде қалғып отыр. Өзінің үйреншікті ұшып шығар уақытын тағатсыздана күтуде. Бүгін әдеттен тыс бір мазасыздық бойын билеп алған... Әлемде бір жайсыз оқиға болды. Соны сезіп отыр... Тағы бір зұлымдық жасалған болуы керек...

X

Шұғыл жарияланған «Ғарыш-Жер» баспасөз мәслихаты сол күні белгіленген мерзімінде өткізілді, барлық жетекші арналар бойынша таратылды.

Бірақ, соған дейін телекомпаниялар «эфир алдындағы дауылды» бастан кешірді. Футуролог Роберт Борктың қаза тапқаны белгілі болғаннан кейін әлемнің әр түкпірінен телефон соғылып, сұрақ жауып кетті, әсіресе, осы шулы баспасөз мәслихатын тікелей хабар ретінде таратуды жоспарлаған ұлттық компаниялар сұрақты қарша боратты. Бұл оқиғаның салдары қандай болмақ, Филофеймен телекөпір орнатудың сәті түсер ме екен, онымен кім әңгімлеспек, жалпы, енді баспасөз мәслихатын күтудің жөні бар ма өзі – осы сұрақтардың жауабын бәрінің де дереу білгісі келеді.

Жер шары болса, өзінің мәңгілік айналысын тоқтатар емес, уәделі сағат та жақындап қалды... Жұрттың бәрі соны тағатсыздана тосып отыр...

Ақыры, телеэкрандардың бетінде асыға күткен жазулар да шыға бастады. Содан кейін диктор әйел белгілі ғалым Роберт Борктың қаза табуына әлем жұртшылығының қандай пікір білдіріп отырғаны мен бұқаралық ақпарат құралдарының осыған байланысты не жазып жатқанын хабарлауды телекомпания өзінің борышы деп есептейтінін айтты.

Баспасөз беттерінде берілген түсіндірмелердің біржақты болғанын да айта кеткен жөн. Үйреншікті көңіл айту мен қайғыға ортақтасу туралы әбден жауыр болған сөздерден кейін диктор әйел өзінің мысқылын барынша жасырмақ болып, мұнысы көзқарасынан байқалып тұрды, өзінің айтуы бойынша, Филофейдің кассандра-шараналар туралы ілімінің тіреніші болған Роберт Борктың өмірін қиған «Линч соты» жөніндегі шұғыл сауалнаманың қорытындысы шығарылған кестені көрсетті: «Сауалнама қорытындысы көңілді жабырқатады әрі естен тандыратын деуге болады. Өздеріңіз

караңыздар, құрметті телекөрермендер». Көрнектірек бола түсуі үшін әр бағанасы әр түрлі түске боялған кестенің көрсетуі бойынша, сұрақ қойылғандардың 83,7 пайызы футурологтың сазайын тартқаны дұрыс болған депті, осы топтың басым көпшілігі – 76 пайызы егер сол сәтте өздері де сонда, Ньюбериде болса, ғарыштық эзәзілдің сыбайласын соққыға жығуға қатысатын едік деген пікір білдіріпті; сұраққа жауап бергендердің 11 пайызы тобырдың мұндай тағылық әрекетін айыптап, бұл – қоғамның адамгершіліктен айырылып, азғындауының көрінісі деп баға берген, бұдан қалған болымсыз ғана бір бөлігі болған оқиғаға мән бермейтінін айтыпты.

Содан кейін телекөрермендердің назарына сол күнгі жаппай бой көрсетуге жасалған әлеуметтік талдаудың қорытындысы ұсынылды. Бұл бір көптеген елдердің, қалалардың және аймақтардың демографиялық, әлеуметтік және басқа көрсеткіштерінің ұзын-шұбақ тізімі болып шықты. Оның қорытындысы да іс жүзінде бүкіл әлем, халықтың барлық топтары ғарыш тақуасының Кассандра таңбасын анықтау үшін жер бетіне бақылау сәулелерін жіберуді тоқтатуын талап етіп, қандай да бір нұсқада наразылық білдіргенін көрсетеді екен. Бұл орайда, адамдардың көңіл күйі мен мінез-құлқына ұлттық фактордың әсер еткені көзге ұрып тұрды.

Бірақ, ең қорқынышты жағдай түрмелерде орын алып отырғаны анықталды. Мүмкін бұл бір кездері өздері де кассандра-шарана болған, сөйтіп өмірге өз қалауынан тыс келген, бойында бұғып жатқан күллі дүниеге деген жек көрінішінің түп-тамырын Филофей ашып берген бейбақтардың санасының терең түкпірінде жасырынған қарсылығы оянып кетіп, бұрқ етіп жарыққа шығуы болар? Әйтпесе, осындай жабайы көріністі, күзетшілермен және полицияның көмекші әскерімен қиян-кескі қақтығысты, біреулері бастарына дулыға киіп, қолдарына қалқан мен шокпар ұстаған, екіншілері құр қол, бірақ бойларын айуандық ашу-ыза кернеген екі жақтың қираған мүліктердің дүрсілі мен өртенген үйлерден түскен жарықтың аясында бір-бірімен жан берісе арпалысуын қалай түсінуге болады? Әр елдегі алуан қалаларда

болған түрмедегілердің бүлік шығаруының сыртқы себебі қандай болса да, осының астарында Кассандра таңбасының салқыны жатқаны күмәнсіз, бұл жаңалық жасаған қылмыстары үшін жазасын өтеп жүрген қылмыскерлердің бойындағы тағылық сезімді оятып жіберген.

Журналистер сол күнгі басқа да неше түрлі оқыс оқиғаларды көрсетіп жатты, мысалы, бір портта теңізшілер наразылық білдіру ретінде сапарға шығудан бас тартыпты. Тұрғындары тастап кеткен, терезелері үңірейген иесіз үй сияқты болып, қаңырап қалған кемелер айлақта тұр.

Сөйлеушілердің бәрінің талабы біреу – ғарыштағы арандатушы Филофейді зымыранмен атып түсіру керек! Бақылау сәулесін жіберіп отырған орбиталық станцияның да көзін күртқан жөн.

Планетаның әр түкпіріндегі осындай оқиғаларға шұғыл шолу жасалғаннан кейін ғана экранда баспасөз мәслихаты өткізілетін залдың өзі көрсетілді. Халықтың ығы-жығы болып, көп жиналғаны бірден көзге ұрады. Қабырғалардың жанында тікесінен тік тұрған, қатарлардың арасында және еденде отырған адамда есеп жоқ. Бәрі де тиісінде жабдықталған сахнадан көз алар емес – сахнаның бір шетінде, залға қиғаштау қойылған ауқымды экранның бетінде орбитада ұшып жүрген Филофейдің бейнесі пайда болмақ. Сахнадағы үстелдің жанында екі адам отыр, алдарында толған микрофон, бұлар – Энтони Юнгер мен көпшілікке кеңінен танымал телехабардың жүргізушісі Уолтер Шермет. Залдағылардың толқып тұрғаны аңғарылады, көздері сақтана жылтылдап, экранға мойындарын созып, анталап қарап қалған. Керек болса, мүйізі шошайған шайтанды да жып еткізіп суретке тартып алуға әбден дағдыланған фототілшілердің қолындағы аспаптары ауық-ауық қалтырап кетеді, өздері өткелден өтер алдындағы ешкілер тәрізді үрпиісіп қалыпты.

Әдетте тілі сала құлаш болып көрінетін, қасқабас, сәнқой Уолтер Шермет кәсіби мәнермен жымиған болады, бірақ онысы сәтсіздеу шықты. Оның кербездігі мен өзін актерлерше еркін

ұстауы бұл жолы әбестеу көрінеді, қазіргі сәтке мүлдем үйлесетін емес. Энтони Юнгер, керісінше, өзімен-өзі болып, ойланып кеткен. Оның бүгінгі бастан кешкен қасіреттен кейін өз-өзіне әрең ие болып, тек ерік күші мен жігерінің аркасында ғана шыдап отырғанында кімнің қандай шаруасы бар, ол қазір Роберт Борктың орнын басып, миллиондаған телекөрермендердің алдында ғарыштағы Филофеймен әңгіме өткізуге тиіс. Оның үстіне, бүгін кешкісін Дублиннен қалыңдығы Кэтти келуі керек, қасында шешесі бар, бұл болса, осы баспасөз мәслихатының кесірінен оларды күтіп алуға бара алмайтын болды, осыған да қынжылып отыр. Ол шиыршық атып отыр еді, жақ сүйегі әлсін-әлсін шықырлап кетеді. Энтони өзін тағдырдың қазіргі қым-қуыт оқиғалардың алдыңғы шебіне шығарғанын түсініп отыр: не көз алдында қаза тапқан Роберт Борктың жасаған таңдауы дұрыс екендігіне деген сенімінен айнымай, төзіп бағуы керек, не өздері айдап салған құтырынған тобырды сырттан бақылап, Борктың басынан кешкен кепті Юнгердің де қайталауы ықтимал деп сыртынан тон пішіп тұрған, кеше ғана Ордоктың командасында бірге болған бұрынғы жақтастарының көз алдында маскара болып, тобырдың ысқырығы мен лақтырған тасынан қашып біржола жоғалуға тиіс.

Бұл кезде теңіздей толқыған халықтың шиыршық атуы шегіне жеткен болатын. Жұрттың бәрі шешуші сәтті – телеэфирде Филофейдің пайда болар сәтін тағатсыздана тосып отыр, тілшілердің бірі айтқандай, оны жан-жағынан жабыла талап, әлемдік жек көрудің апатты аранына қуып тығу керек. Бәрі де тура осылай болатынын білдіріп тұрған, жарылыс жасалар алдындағы әр секундты есептеген кері санау жүріп жатты.

Ал, күндіз, госпитальда Роберт Борктың кісі қолынан өлгені туралы қорытынды жасалған кезде Джесси көз жасын тоқтатуға бар күшін сала тұрып, былай деген болатын:

– Энтони, егер сені де менің Робертімнің тағдыры күтіп тұрған болса, онда ештеңе айта алмаймын. Ол үшін ақиқаттан артық ештеңе

жоқ болатын, ақыры сол үшін құрбан болды. Бірақ, өз басыңды ойла. Сен әлі жассың. Бар өмірің алдында. Роберттің соңынан өмірінді тәуекелге тігудің қажеті бар ма өзі?

Сол сәтте бұл әңгімені одан әрі жалғастыру өте қиын болатын, ол қысқа ғана жауап қатты:

– Мен сізді түсініп тұрмын, Джесси. Бірақ, Роберт Боркты қорқыта алмаған жәйттерден мен де тайсақтамас едім.

Олар госпитальдің дәлізіндегі кең де жарық терезенің алдында, науқастар мен дәрігерлерден аулақтау тұрған. Ғимараттың іші тыптыныш, терезеден күн сәулесі құйылып тұр, аспан да көкпеңбек, біртүрлі бұйыға қалғандай көрінеді, ауладағы үйеңкінің жапырағы сарғая бастапты... Футурологтың жесірі қартайып, шөгіп кеткен сияқты. Сол сәтте ол көрінген жүргіншіден таяқ жеп, аулаққа барып қыңсылаған бұралқы итке ұқсап кетті. Джесси өзінің не істерін білмей тұр еді. Көз жасына тұншығып, құмығып қала береді. Енді ол ойындағысын дауыстап айта бастады, мұнысы есінен танып қалмау үшін істегені болса керек.

– Махаббат деген – қос өзеннің қосылып ағуы деуші еді Роберт. Мен күлетінмін: Боб, сол өзенге батып кетіп жүрмесек болды, деп. Міне, енді сол өзеннен де айырылдым. Ол өзеннің суы сарқылып, тартылып қалған, ал, мен оның құм басқан жағалауына шығып қалдым...

Сосын бір түсініксіз нәрсені айтты:

– О, байғұс киттер-ай, енді мен виолончельде ойнап отырғанда сендерді кім есіне алар екен...

Энтони оның бұл сөзінен шошып қалды, не айтқысы келгенін сұрауға оқталған, бірақ батылы бармады. Шамасы, қайғыдан не айтып, не қойғанын өзі де білмей тұрған шығар.

Содан кейін екеуі қош айтысты. Энтонидің телекөпірге дайындалуы керек болатын. Уақыт таяп қалған. Джесси Чикагодан келетін қызы мен күйеу баласын күтіп, госпитальда қалды.

Сөйтіп олар ертеңге дейін қоштасты. Энтонидің бір мәселеден

жолы болды – госпитальдан Дублинге телефон соғып, Кэттимен сөйлесіп үлгерді, олар жолға шыққалы жатыр екен. Бір жағынан, бұл да мазасын алып тұр, олар келген соң той туралы келісу керек.

Бір сағаттың ішінде өстіп талай жәйттер өзара қабаттасып кетті. Мұндай болар деп кім ойлаған. Бүйтіп тек Уақыт пен Кеңістікте қаңғыған метеориттер ғана бір-бірімен үздіксіз қақтығысып жататын шығар.

Кэттимен әңгімесі де оңай болған жоқ Кэтти мұның телефон соғуын күтіп тұр екен, оның сыңғырлаған үні бір сәтке бақытты күндерге қайта оралтты. Бұл үшін оның тұла бойы түгел бақыт болатын – кірпігінің қағысы да, дем алғаны да, жүріс-тұрысы да, бәр-бәрі де ешқандай дәлел-дәйекті қажет етпейтін таза бақыттың өзі болатын.

– Ой, ақыры, хабарластың-ау, Энтони! – деді Кэтти. – Сені қашан телефон соғар екен деп күтіп отыр едім. – Телефон тұтқасындағы ыстық демінен мұның да бойы жылып сала берді. – Мамам екеуіміз ширек сағаттан кейін ұшып шығамыз. Халің қалай өзіңнің, Энтони? Асыға күтіп жүрген шығарсың?

– Кешір, Кэтти. Мен де мазасызданып, сені ендігі ұшып кеткен шығар деп ойлап едім.

– Енді қорқатын ештеңесі жоқ, көп ұзамай көрісетін шығармыз. Тек сенің дауысыңды естігім келіп еді.

– Білесің бе, бір жағдай туындап қалды. Қазір оны түсіндіріп жатуға уақыт тығыз. Кейін бәрін айтып беремін. Мен үшін мамаңнан кешірім сұрай сал. Өкінішке қарай, сендерді әуежайдан күтіп ала алмаспын. Таксиге отырыңдар да...

– Не болып қалды, Энтони? Сондай маңызды жәйт пе?

– Ия. Өте маңызды. Бұл – ұзақ әңгіме. Қысқаша айтып көрейін. Бүгін кешке баспасөз мәслихатына қатысуым керек, марқұм футуролог Роберт Борктың орнына.

– Неге? Оны ереуілге шыққан адамдар өлтірді деп радиодан

хабарлаған. Бұған сенің қандай қатысың бар?

– Былай ғой, Филофеймен өткізілетін осы телекөпірді мен ұйымдастырып отырмын.

– Филофеймен бе? Әлгінің өзімен?

– Ия. Онымен Роберт Борк сөйлесуге тиіс болатын.

– Түк түсінген жоқпын, Энтони! Ештеңе түсінбедім.

– Кейін бәрін айтып беремін. Қазір қалыптасып отырған жағдайға байланысты енді Филофеймен әңгімелесетін адам – мен болуым керек; мамаң екеуіңе кейін түсіндіремін, басқа амалым болмай тұр...

Кэтти енді ақырын сөйлей бастады, бұл оның телефон тұтқасын қолымен көлегейлеп тұрғанын түсінді:

– Жақсы, Энтони. Кейін айтарсың. Әзірше мамама ештеңе айтпай қоя тұрайын. Ол да мазасызданып жүр – ғарышта жүрген қайдағы бір есуас бүкіл әлемнің берекесін кетірді-ау дейді. Менің де оған риза болып жүрген ештеңем жоқ.

– Оны да, сені де түсініп тұрмын, – деп жауап берді Энтони. – Өтінемін, Кэтти, айт оған, бекерге алаңдамасын. Содан кейін бәрін өзім жақсылап түсіндіріп беремін. Өзіңді сағына күтудемін, Кэтти. Сүйемін сені. Әуежайдан таксиге отырындар да тезірек келіндер. Баспасөз мәслихаты біткен бойда хабарласамын, сосын кездесеміз. Кідірмеуге тырысындар, ұшақтан кешігіп қалып жүрерсіңдер. Жолыққанша, сүйдім сені.

– Кездескенше, Энтони. Әзірше... Бәрі жақсы болсын деп тілеймін... Мен де сенімен біргемін.

– Мен де сол. Күтемін...

Энтони Юнгер сахнада отырып, Кэттидің мамасымен бірге Ирландиядан ұшып шыққан ұшағы қазір Атлантика жағалауына жақындап қалған шығар деп ойлады.

Бұл кезде ғарышпен арадағы тікелей жүргізілетін телекөпірдің басталар сәтіне дейін санаулы-ақ секундтар қалған. Адамзаттың арасына іріткі салған Филофей деген біреу сотқа тартылмақ.

Мұнысы үшін ол толық жауап береді, сазайын тартады әлі.

Энтони Юнгердің миында күні бойы қайта-қайта ойына орала берген бір сұрақ тағы да жалт ете қалды: «Бұл пәле бізді де шарпитын болса – егер Кэттидің маңдайынан осы Кассандра таңбасы табыла қалса не істер едік? Онда қайтеміз? Не істеуіміз мүмкін? Бұл әркімнің де басына түсуі ықтимал, ешкім әулие емес. Өзінің тұқым-тегінде өмірге келуден қорқыныш жатпағанына ешкім кепілдік бере алмайды».

Ғарышпен байланысты зал толы қауым тағатсыздана күтіп отырғанына қарамастан, белгі беріліп, экран жарқ еткен кезде біраз адам дір ете қалды. Залда тым-тырыс тыныштық орнады. Жүргізуші жұртшылыққа арнаған сөзін асығыс-үсігіс бастап кетті:

– Сонымен, біз өзін ғарыш тақуасы Филофеймін деп атаған орбиталық станциядағы биолог-ғалыммен жүргізілетін баспасөз мәслихатын бастағалы отырмыз. Филофейдің Рим папасына жолдауының төтенше сипаты мен соның ізінше орын алған қайғылы оқиғалар жұрттың бәріне белгілі болғандықтан, бұл жәйттерге тоқталып жатпай-ақ қояйын. Ал, қазір назар аударуларыңызды өтінемін...

Эфир толқынында адасып жүрген сұлба бірнеше рет жыпылықтап барып, тұрақталды да, экран бетіндегі көрініс айқындала берді, міне, жұрттың бәріне белгілі, бірақ телекөрермендердің алдына алғаш рет шығып тұрған адамның келбеті де жарқ ете қалды. Әлі ешкім тіл қатып үлгерген жоқ, Филофейдің бет-бейнесін экраннан көшіріп алуға асыққан фототілшілер бір адамдай атып тұрып, өз жұмысына кірісіп кетті.

Уолтер Шермет жарқылдаған фотоаспаптар сәулесінен бетін қолымен көлегейлеп, қарсылық білдіріп жатыр:

– Тәртіп сақтауларыңызды өтінемін. Көзімізді қарықтырып тастадыңыздар. Біз өз жұмысымызды бастаймыз.

Жарқ-жұрқ еткен сәулелер тыным тауып, Филофейдің кескіні

ірілендіріп көрсетілді де, ғарыштағы кезбенің жүзі анық көріне бастады. Бұл өзі адамды естен тандырадай сәт болатын. Міне, ол – не кемеңгер пайғамбар, не есі ауысқан данышпан, не әзәзілдің нақ өзі, оның түрі осындай екен! Елдің бәрін есінен адастырып, қайғыға көміп қойған да осы! Ғарыштан жерге бақылау сәулесін жіберіп, әйелдерді тексеріп жүрген де осы! Кассандра таңбасы жөніндегі зымиян ілімнің негізін қалаушы алдарыңызда тұр!

Бір қарағанда, Филофей елуден сәл ғана асқан адамға ұқсайды. Беті сопақша келген, жалбыраған сарғыш шашы қушиған иығына түсіп тұр. Жирен сақалына аздап ақ кіре бастапты. Экран бетінен үңіле қарап, залдағылардың бет-жүзін шолып тұр, бейне бір жол үстінде кездескен, иығына асынған дорбасы, қолында таяғы бар жүргінші сияқты, жолшыбай тоқтап, бағытын тексеріп алайын деген адамдай-ақ тесіле қарайды. Күн болса кешкіріп қалды, барар жеріне үлгерер ме екен? Жанарынан алаңдау мен алған мақсатынан қайтпайтын табандылық байқалады. Энтони Юнгер оны ішінен осындай болар деп ойлайтын, өзінің қателеспегеніне қуанып қалды. Ғарыш тақуасының ескілікті суреттердегідей келбеті орбиталық станцияның жабдығымен жарасым тауып тұрғандай. Филофей өз-өзіне сенімді де іскер адам сияқты көрінеді екен. Мүмкін бұған өзінің Жерден соншама алыста жүргені мен оңашада бар болмысымен беріле қолға алған шаруасының маңыздылығы да әсер еткен шығар. Бетін айғыздаған әжімдері, қалың қабағы, кірпік қақпай тесіле қараған сұрғылт көзі адамды өзіне тарта түсетініне қоса, жабырқау қылып көрсетеді екен.

Энтони Юнгер тікелей хабардың алғашқы сәтінде Филофейдің ағылшынша қаншалықты жақсы сөйлейтінін ойлап алаңдаған болатын. Адам шет тілінде қаншалықты сауатты жазғанымен, ауызекі әңгіме кезінде, әсіресе, көпшіліктің алдында сөйлегенде жаңылып қалатыны бар ғой. Бірақ, Филофейдің алғашқы сөздерінен кейін-ақ Энтонидің көңілі орнына түсті – Ресейден шыққан ғарыш тақуасы сөзді аздап бұзып айтатыны болмаса, ағылшынша тым тәуір сөйлейді екен.

Ал, әңгіме дереу қарқынды басталды, әуелі Уолтер Шермет өзін әдейі еркін ұстап, тіптен еркелегендей болып, былай бастаған болатын:

– Кеш жарық, Филофей туысқан! Кешіріңіз, сізге осылай сөйлеу дұрыс болар ма екен өзі?

– Ия, дұрыс, – деп жауап берді ғарыш тақуасы, сосын мынаны қосты: – Қалаған адамның бәрі мені өзінің туысы деп есептей алады.

– Ал, егер мұны жұрттың бәрі бірдей қаламайтын болса ше? – деп әзілдемек болды Уолтер Шермет.

– Мұны әркім өзі білсін. Бұған қайғыра қоймаспын. Бірақ, мені қабыл алмаған адамдардың өздері де мен үшін туысқан болып саналады.

– Қалай ойлайсыз, осы сөзіңіз артықтау болып кеткен жоқ па? Әлде бұл өзіңізді біздің күнәһар әлемнен жоғары қоймақ болғаныңыз ба?

– Мен өзіме деген көзқарасы қандай екеніне қарамастан, барша адамға бірдей жанашырлық танытуға міндеттімін.

– Солай делік. Жарайды, жақсы. Дегенмен, кездесуімізді бұл тұрғыда өзара қарым-қатынасымызды анықтап алудан бастағанымыз жөн болмас, – деп қылжақтауын одан әрі жалғастырды Уолтер Шермет. – Қазір бұдан әлдеқайда маңызды және өзіңіз де түсініп тұрған шығарсыз, әлдеқайда қорқынышты нәрселер бар, оның үстіне, бұл сіздің өзіңізге, Филофей туысқан, сіздің орбиталық станцияда жүргізіп жатқан ғылыми қызметіңізге байланысты. Осы баспасөз мәслихатына жиналып отырғанымыз да сондықтан. Солай, бірақ әуелі сізге жиналған жұртшылықты таныстыра кетейін. Осы залда отырғандар – әлемдік журналистиканың бетке ұстарлары. Бұл хабар тікелей эфирге таратылып отыр. Мен осы хабарды жүргізуші Уолтер Шерметпін. Қасымда отырған – Энтони Юнгер. Баспасөз мәслихатына ол бүгін таңертеңгі жаппай бас көтеру барысында қаза тапқан футуролог Роберт Борктың орнына қатысып отыр. Кешіріңіз,

әр нәрсені өз атымен атаған жөн: бұл қайғылы оқиғаларға себеп болған – сіздің өзіңіз. Дегенмен, Энтони Юнгер қазір өзін таныстырып, содан кейін өз пікірін айтатын шығар.

– Рахмет, Уолтер Шермет. Мен Энтони Юнгерді танымын, – деп Филофей оның сөзін бөліп жіберді, өзі Энтони Юнгерге қарап қалыпты. – Энтони Юнгерді сайлау алдындағы митингіден білемін, бұл туралы хабарды көргенмін. Бәрібір сөзіңізді бөлген екенмін, енді мынаны айтуға рұқсат етіңіз – осы сәтті, осы кездесуді, өзіңіз айтып өткендей, адамдардың санасы мен жан жүйесінде туындаған өрттің жалыны ғарышта жүрген мені де шарпып жатқаны туралы айтып берудің осы мүмкіндігін өзім де күткенмін. Ия, бұл өртті тұтатқан менмін. Ия, солай. Бірақ, оны тұтатқан алауды күпіршілдерді өртеу үшін емес, адамдардың жанына жарық түсіру үшін жағып едім. Алайда, олай болмай шықты. Керісінше, кара түнек орнады. Және бұл түнек оңайлықпен серпіле қоймас деп қорқамын. Әділеттің салтанат құруынан үміттеніп едім, мүмкін бұл аңғалдық болған шығар, ия, менің жасымда мұндай үміттену, әрине, аңғалдық болады. Қателестім. Адамдардың жанына жарық түсірмек түгіл барлық жерде былық пен бүлік шығуына себепкер болдым. Мұның бәрін теледидар экранынан көріп отырдым. Бүгін Ньюбериде не болғанын да көрдім. Роберт Боркпен теледидар арқылы жүздесуді күтіп едім, бұл туралы маған алдын ала ескерткен, онымен бірер ауыз тіл қатысамын-ау деп қуанып қалғам, бірақ оны өз үйінде қалай айуандықпен өлтіріп тынғанына өзім куә болдым. Бұл оқиға, орыстар айтатындай, мән-мағынадан жұрдай әрі аяушылық дегенді білмейтін бүліктің өзі. Бұл да менің кесірімнен! Ғарышта жүріп, Құдайдың өзі жіберген жалғыз пікірлесімнің қаза табуына себепкер болыппын. Сендердің алдарында тіземді бүктім, адамдар! Бірақ, қазір менің тәубама келгенімнен еш пайда жоқ. Құрбан болған Роберт Боркты қайтадан тірілте алмайсың, тіптен оның өтеуіне өз өмірімді берсем де бәрібір, ал, өмірімді құрбан етуге мен қазірдің өзінде дайынмын. Шіркін-ай, егер...

Сіздердің сұрақтарыңызға жауап берер алдында мынаны айтқым келіп тұр. Мүмкін залдан қойылатын сұрақтардың бәріне бірдей жауап беруге үлгере алмаспын, бұл үшін алдын ала кешірім өтінемін. Мен кетемін, сіздер өмір сүре бересіздер, ал, өмір сүру деген – барлық сұрақтың жауабын өзің табуға тиіссің деген сөз. Қолдарыңыздан келсе, мені де түсініңіздер және кешіріңіздер. Сіздерге ең соңғы айтарым мынау: өзім ашқан жаңалықты мен атақ-даңққа бөлену немесе талабымды қанағаттандыру яки өзім сияқтылардан жоғары тұрғанымды көрсету үшін жариялаған жоқпын, мұны құпия ұстауыма да болар еді, сонда сіздер де бұрынғыша ештеңені сезбестен бақытты өмір сүре берер едіңіздер. Бірақ, біздің мәңгіліктің мән-мазмұны ретінде жаратылғанымыздың өзі ой-санамызды ұдайы жетілдіріп отыру арқылы әлемнің құпиясын танып-білу үшін емес пе, әйтпесе адамзаттың әлсіздігіне немесе қырсықтығына байланысты өзімізге қолайлы сәтте ақиқаттан айнып шыға келетіндігіміздің салдарынан қажетсіз боп, танып-түсінуімізден тыс қалатын болса күллі ғаламдық құрылыстың өзі не үшін керек, мәңгіліктің мақсаты не? Саналы тіршілік иесі ретіндегі өз мәртебемізді тым төмендетіп алған жоқпыз ба – біз болмасақ, Құдай да жоқ, бізсіз материяның өзі қаңырап бос қалар еді. Ақпарат – өркендеудің құралы дейтін болсақ, онда мәңгіліктің мәні де бәрін қамтитын жаңа ақпараттың үздіксіз ағынында жатқан жоқ па? Өркениеттің шексіздігі – білімнің шексіздігіне негізделеді. Ал, біз өзімізге жайлы болуы үшін, яғни ақиқатқа қарама-қайшы түрде таным-білімнен бас тартар болсақ, онда бұл өзіміз ұмтылып отырған мәңгіліктен де бас тартқанымыз емес пе?

Мейлінше нақты жәйттерге байланысты емес, біршама дерексіз сияқты көрінетін нәрселер туралы айтып кеткенім үшін жиналғандардан ғафу өтінемін, бірақ бүгін Роберт Боркты өлтірген кезде, онымен бірге мәңгіліктің бір бөлшегін де өлтіріп тындық. Кешіріңіздер, менің айтпағым...

– Бір сөз айтуға рұқсат етіңіз, Филофей туысқан, – деп сөзін бөліп жіберді өзін-өзі әзер тежеп тұрған Уолтер Шермет. – Биік

материялар туралы толғанған, әрине, жақсы нәрсе, мәңгілік туралы философияңыз да қызық екен. Бірақ, сіз өмірге жаңа адам әкелудің құпиясына араластыңыз, – мен сіздің жүкті әйелдердің маңдайындағы Кассандра таңбасын анықтау жөніндегі ғарыштық тәжірибенізді айтып тұрмын. Әр адамның өзіндік Меніне қол сұқтыңыз, ал, бұған жол беруге болмайды. Сіз бәрімізді өзіңіздің ғарыштық бақылауыңызға алғыңыз келеді. Тағы да ескертіп қояйын, сіздің бұл әрекетіңізге Жер бетінде ешкім де келісім бермейді! Мен мұны атап көрсетіп тұрмын – Жер бетінде, біздің күнәһар Жерімізде, ыза кернеген жұртшылықтың қолы жете бермейтін ғарыштық биікте жүріп, жұрттың бәріне бірдей үкім шығарғаныңыз жөн болмаған. Өз басым олардың ашу-ызасы әділ деп білемін. Өз бағыт-бағдарымды білдіріп қойғаным үшін кешірім сұраймын. Бірақ қазір шарттылықты сақтайтын уақыт емес, жүргізуші мәдениеті туралы айтып жату да артық. Сіздің әрекетіңізге өзімнің де наразы екенімді білдірмейін десем, шыдай алар емеспін. Қандай ізгі ниетті басшылыққа алсаңыз да, өзіңіздің ғылыми жаңалығыңыз үшін, ал, менің пайымдауым бойынша, санаңыздың көзін шелдей қаптаған өзімшілдігіңіз үшін бүкіл планета тұрғындарын жаппай бүлік көтеруге мәжбүр етуге кім рұқсат берді сізге, сізді бұған итермелеген қандай күш?! Ресейлік діни басшылар айтқандай, діни атақты өзіңізге өз еркіңізбен жапсыра салыпсыз, егер шынымен монах болсаңыз, қасиетті ұғымдарды табанға салып таптау деген осы емес пе? Құдайдың заңдарына қарсы шығып отырсыз ғой! Қасиетті кітапта: «Бала туып, көбейіндер!» – делінген. Бұған ешқандай түсіндірме берілмеген. Ал, сіз ешкімнің де бақылауына көнбейтін нәрсені тексеруден өткізбек боласыз. Осы арқылы өмірге жана адам әкелудің құпиясын тозақ күштеріне құрбандыққа шалып тұрған жоқсыз ба? Меніңше, бұл тап соның өзі! Егер мистер Ордок бұл туралы саясатшы ретінде айтса, мен мұны сан миллиондаған көрерменнің пікірін бағалай білетін журналист ретінде айтып тұрмын.

Зал шуылдап кетті. Бұл көрініске караудың өзі ауыр тиетін еді: журналистер орындарынан атып тұрып, микрофондарға ұмтылып, алдарында тұрған – телеэкрандағы бейне емес, сахнада отырған Филофейдің өзіндей-ақ, қолдарын сермелеп, айғайлап жатыр. Ал, ол бұларды экраннан байыппен тыңдап отыр, ернін жымқырып, көзін сығырайтып алыпты, барынша байсалды болуға тырысып тұрғаны байқалып тұр.

Жаны ауырып тұрғаны жүзінен-ақ анық аңғарылады. Бұл кездесуді баспасөз мәслихаты деп атаудың өзі қиын еді. Айғайшудың басылмауына қарағанда, бұл одан гөрі митингіге көбірек ұқсайтын. Микрофонға жеткен адам өзінің кім екенін, қай газеттен немесе ақпарат агенттігінен екенін айтысымен ғарыш тақуасын жауапқа тартуды талап етіп жатты. Ешқандай философияның қажеті жоқ, нақты өмірдің шындығы бәрінен жоғары тұруға тиіс! Филофейдің аузын ашуына мүмкіндік бермей қойды. Шамасы, оған тым ауыр тисе керек. Кенет ол экраннан жоғалып кетті. Зал әбігерге түсті де қалды. Экран әлі бос тұр.

– Қайдасыз сіз? Не болды сізге? – деп айғайлады Уолтер Шермет.

Міне, ол экран бетінде қайтадан пайда болды, қолына ғарышкердің скафандрын ұстап алыпты.

Залдағы шу бір сәтке тына қалды. Жұрт аң-таң – мұнысы несі? Ал, Филофей үн-түнсіз киіне бастады. Энтони Юнгер осы үзілісті пайдаланып қалмақ болды. Орнынан тұрып, залға арнап сөз бастады:

– Осы телекөпірді ұйымдастырушылардың бірі болғандықтан, жиналған қауымнан өзімді мұқият тыңдап алуын өтінемін. Осыған байланысты, менің де өз міндеттерім мен құқықтарым бар. Ең алдымен, Уолтер Шерметтен баспасөз мәслихатын одан әрі жалғастыруды маған жүктеуін өтінер едім. Сіз өз сөзіңізді айттыңыз, Уолтер Шермет. Ал, мына залда болып жатқан жәйттер, өкінішке қарай, журналистік кездесуге мүлдем ұқсамайды. Баспасөз мәслихаты

сұрақ-жауапқа құрылуға тиіс. Әзірше ешкім де кәсіби тұрғыдан сұрақ қойған жоқ. Ақылды сезім басып кетіп жатыр. Мен де талай баспасөз мәслихатына қатысқанмын, бірақ мұндайды көрмеген екенмін! Таяуда Парсы шығанағындағы соғыс басталған кезде де әр түрлі бағытты ұстанатын адамдар тарапынан әрқилы сұрақтар қойылып жатты. Ал, қазір жұрттың бәрі бірін-бірі қостап, бәрі бірақ нәрсені қосыла айтпақ болады. Бәрінің айтатыны бір-ақ нәрсе – мұны ортақ үкімге жаппай қол қою десе де болады.

– Тоқтаңыз, Энтони Юнгер, – деді Уолтер Шермет шыдай алмай, – олай болса сіз неге бүкіл аудиторияға, тіптен, аудитория ғана емес, күллі әлемге өз пікіріңізді таңбақ боласыз? Сонымен қатар, кездесуге қатысушы басқа адамдарды өз көзқарасын білдіру құқығынан айырғыңыз келетіні қалай?!

– Құрметті Уолтер Шермет, мен сізді түсініп тұрмын, қазіргі жағдайды пайдаланып, теледидар арқылы өзіңізді бұқара халықтың жоғын жоқтаушы ретінде көрсетіп, қоғамның қамын ойлайтын адам ретінде қас қаққанша саяси бедел жинап алмақсыз ғой, солай ма? Бірақ, мұнымен ақиқатқа жете алмаспыз. Бұл басқа жағдай. Сондықтан, мен кешігіп қалмай тұрғанда саясат атаулыдан, оның барша қызық-шыжығынан бас тартуға, ия, егер қолымыздан келсе, өзіміздің сүйікті саясаттың барлық түрінен бойымызды аулақ салуға шақырамын, әйтпесе, бұл мәселенің байыбына ешқашан бара алмаймыз. Ақиқатты ұғыну үшін ержүректік пен шыншылдық керек.

– Ал, сонда сіздің ержүректігіңіз бен шыншылдығыңыз неде? – деп айғайлады біреу залдан.

Уолтер Шермет қанағаттанған түр көрсетіп, басын изеді, кекете жымыып қояды.

– Ержүректікке келер болсақ, – деп әр сөзін нығарлай сөйледі Энтони Юнгер зал тынышталған кезде, – менің қолымнан мұның қаншалықты келетіні туралы өзім айта алмаспын. Ал, қазір мәселеге көшейік. Міне, сіздердің алдарыңызда аса ірі ғылыми жаңалық ашқан адам тұр, мен мұны тарихта теңдесі жоқ жаңалық дер едім.

Бұл бізге ұнай ма, жоқ па – басқа мәселе. Бұл – ғылым. Филофей туысқан – мен үшін әкей болады, Филофей әкей кассандра-шараналар мәселесінің адамзат үшін қандай мәні бар екендігіне біздің көзімізді ашпақ болып жүр. Тағы бір аса көрнекті замандасымыз, бүгін тобырдың қолынан қаза тапқан футуролог Роберт Борк болса, Филофейдің ашқан жаңалығын адам рухының дамуындағы жаңа кадам ретінде бағалады. Бұл пікірін ол баспасөз бетінде білдірді. Бұл оның соңғы сөзі, бізге қалдырған өсиеті болды. Бұл жаңалыққа өз басым ерекше баға беріп, қорытынды шығарамын дей алмаймын, бірақ сіздерге мынаны айтқым келеді: өзіміздің бір сәттік мүддеміз үшін кассандра-шараналар мәселесін ескермеуге еш хақымыз жоқ. Әңгіме, міне, осы туралы. Енді өз-өзімізге және Филофей әкейге сұрақ қойып көрейік, мұның себебі түсінікті шығар. Адамдарға кассандра-шарана ретінде белгілі болып отырған тіршілік иелерінің алдында бұдан былай не істеуіміз керек?

Залдағы қатарлардан әйел даусы естілді.

– Мистер Юнгер, кешіріңіз, бұл мәселені тым төтесінен қойып тұрған жоқсыз ба? Әлі адам да емес, іште жатқан жылбысқы шарананы тіршілік иесі деуге қалай дәтіңіз барады? Сіз кәсіби тұрғыдан сұрақ қойылсын дедіңіз. Онда баспасөз үшін, өзіңіз естен тандырып, жанкештілікке итермелеп отырған миллиондаған оқырмандар мен телекөрермендер үшін жауап беріңізші, тек анық та тура жауап беріңіз, қоғамға осы қатерлі мәселені зорлап таңуға сізді мәжбүр етіп отырған не өзі, бұл туралы сізден ешкім де, бірде-бір адам сұраған жоқ қой?

– Қателесесіз, дәл осыны сұрап отыр, ханым. Бір емес, көптеген жан иесі осыны сұрап жалбарынады, олардың есебіне жетудің өзі мүмкін емес. Анасының құрсағында өмірге келген шараналар бәрімізге өтініш білдіріп, өздерінің жан шырылын естуімізді, тек өздері туралы ғана емес, өзіміз туралы да ойлануымызды талап етеді; ал, біз оларға да, өз-өзімізге де жауап беруден қашқақайтымыз, қорқақтық танытып жүрміз, өйткені, бақытсыз шараналардың

жан дауысын естімеген түр көрсету қиын емес, өз-өзімізді алдай салсақ жеткілікті, бұл үшін сіз бен бізді, ханым, сондай-ақ бізден бұрынғы барша ұрпақтарды қосқанда, бәріміз де кінәліміз. Тағы да қайталаймын, баршамызға арналған бұл дауыстар өздеріне құлақ асып, түсініп, басқаларға түсіндіруімізді талап етеді, кемеңгер Филофей нақ осыны істеп отыр. Мен оны кемеңгер деп көзінше айтуға мәжбүр болып тұрмын, міне, ол, қарсы алдымызда экранда тұр, бірақ, басқа амалым қалмады. Ия, ол нағыз кемеңгер адам. Міне, сіз менен осы қатерлі мәселені қоғамға зорлықпен таңуға мені не нәрсенің мәжбүр еткенін түсіндіріп беруді сұрадыңыз. Айталық, Эйнштейн өзінің салыстырмалылық теориясын біреудің мәжбүр етуімен амалсыздан ашып па еді? Филофей де сондай, ол – ғалым, бұл – ғылым, оның жаралғандағы міндеті осыны ашу, бұл – Құдіреттің сыйлығы, бұл – тәжірибелер мен жаңалықтар, бұл – ақыл-ойдың жұмысы. Мен мұны осылай түсінемін. Таудың арғы жағынан көтерілген күнге қарсыласуға болмайтыны тәрізді мұндай жаңалыққа да қарсыласу мүмкін емес. Біз, адамдар, бүкіл қоғам – өз бағытымызды айқындап алуымыз керек, міне, әңгіме осы туралы болып отыр... Өз-өзімізге батыл түрде мынаны айтуға тиіспіз... Бұдан былай күллі адамзатқа өмірдің жаңа стратегиясы керек...

Осы сәт Уолтер Шермет алдындағы үстелдің үстінде тұрған телефонның тұтқасын көтерді де, әлдекімге былай деп дауыстады:

– Коммутатор, дайынсыздар ма? – Сосын тұтқаны қоймастан Энтони Юнгерден сұрады: – Филофей екеуіңіздің шешендік сөздеріңізге халықаралық жұртшылықтың жауабын естігіңіз келмей ме? Мүмкін бұған өзіңіз көз жеткізгеніңіз дұрыс шығар?

– Сіз нені айтып тұрсыз?

– Бұл баспасөз мәслихаты әлемнің әр түкпіріндегі қалалардың алаңдарында тікелей көрсетіліп жатыр. Ілеспе аударма жүргізіледі. Кәне, осында отырған бәріміз планетамызда не болып жатқанын, Филофей тақуа мен оның жақтастарының пікіріне халықтың не айтатынын бірге көрейік. Тағы да естеріңізге салып қояйын – әлемнің әр түкпірі, тәуліктің әр мезгілі, әртүрлі тілдер. Сонымен,

мұқият тыңдаңыздар! – деді де, телефон арқылы бұйрық бере бастады. – Орталық мониторды қосыңыздар. Сонымен, әуелі бізге Тяньаньмэньді көрсетіңіздер, Пекинде, халқының саны жағынан әлемде бірінші орын алатын елдің астанасында не болып жатқанын көрейік.

Сахнаның ортасындағы үлкен экран жарқ ете қалды, Тяньаньмэнь алаңына көп адам жиналған екен, үйлердің бірінің қабырғасына салынған, үстіне сұрғылт китель киген, беті тастай қатып қалған Мао Цзэдунның портреті бір көрініп қалды. Маоның безерген көзқарасының астындағы буырқанған халықты тулаған толқынға теңеуге болатындай. Қытайлар өрт шыққандай есі кете айғайлап жүр. Тілші мұндай жиынның мұнда тек 1989 жылы студенттердің ереуілін басқан кезде ғана болғанын хабарлады. «Тяньаньмэньге жиналғандардың бірауыздан не деп айғайлап тұрғанын тыңдаңыздар, – деп жалғастырды тілші. – Бұл ұрандардың мағынасы мынадай: «Филофейге – өлім! Социализмнің дұшпанын зымыранмен атып түсіру керек!»

Залдағылар жүзінің қуарып кеткені экраннан да байқалып тұрған Филофейден, микрофонның қасында қалшиып қатып қалған Энтони Юнгерден, Уолтер Шерметтен көз алар емес, журналист жер-жерлердегі тілшілерге бұйрық беріп тұр:

– Ал, енді – Мәскеу, Қызыл алаң! Назар салыңыздар!

Қызыл алаңда болып жатқан оқиғалар да тура жаңағыдай екен. Таң атып қалған шақ. Әр жерде алау жағылған. Тобыр шуылдасып жатыр: «Жалған атты жамылған Филофейге – өлім! Арандатушыны зымыранмен атып түсіру керек!» Осы әбден еліріп, құтырынып алған тобырдың үстінен бірнеше рет ұшып өткен жапалаққа ұқсайтын түнгі құсты байқамау мүмкін емес еді, жұрттың бәрі аңтарылып қалған. Бейне бір көзге көрінбейтін жіппен арқандап қойғандай-ақ әлгі құс таң қараңғысында кесененің үстін, Кремльдің төбесін айналып, қайта-қайта шуылдасқан тобырдың үстімен ерсілік-қарсылы ұшып жүр.

Уолтер Шермет уақытын босқа өткізбей, жер шарының басқа нүктелерін қосу туралы жаңа бұйрықтарды жүдемелдете беріп жатыр: Берлин, Варшава, Монреаль, Рио-де-Жанейро, барлық жерде сол тобыр, сол айғай мен сол ұран, бәрінің шығарған үкімі бірдей: «Филофейге – өлім!», «Ғарыштағы сүмелекті зымыранмен атып түсіру керек!»

– Жетер! Енді мені тыңдауларыңызды өтінемін! – деді сол жақтағы экраннан Филофейдің даусы.

– Ия, тыңдап тұрмыз сізді, Филофей туысқан, – деп іле-шала жауап қатты әлі де кекетуі мен бейпілдігін қоймаған Уолтер Шермет. Қасқа басы жалтырап, иығын қомдап қойып, масайрауын жасыра алмай былай деп жалғастырды:

– Ал, енді демократияның іс жүзіндегі әрекетін көргеннен кейін не айтар едіңіз?

– Бұған дейін не айтқым келсе, соны айтамын, – деп жауап берді Филофей. Бет-жүзінің құбылысына қарағанда, оның әлдебір шешімге келгені, өзін-өзі шаққа тежеп отырғаны байқалатындай. – Әлемнің әр түкпірінен хабар ұйымдастырғаныңыз үшін сізге ризашылық білдіремін, мистер Уолтер Шермет. Енді көңілімде ешқандай күмән қалған жоқ. Бәрі түсінікті – мен толық жеңіліс таптым. Менің міндетім – адамзаттың назарын апаттың алдына алудың, тіптен, даму жолындағы келесі сатыға көтерілудің жаңа мүмкіндігіне аудару болатын. Мұның жалғыз-ақ жолы бар – кассандра-шараналардың ақырзаманды сезініп, дабыл қағуына құлақ салып, тұтас алғанда, бүкіл адамзат қоғамын және әр адамды жеке-жеке жетілдіре түсу қажеттігі туралы қорытынды шығару керек. Бірақ, мұның нәтижесі мынау – сол әрекетімнен ештеңе өнбепті. Замандастарым менің бұл үндеуіме түбегейлі қарсы шығып отыр. Мойындаймын – мен жеңіліс таптым. Енді пікірталасты одан әрі жалғастырудың жөні жоқ. Бәрі бітті. Бұдан да қорытынды шығару керек.

– Филофей туысқан, сіз нақты жағдайды ескеріп тұрсыз,

әңгіменің өзі де осы жайында: енді адамдарды, жұртшылықты тыныштандыру керек, солай емес пе? – деп оның аузына сөз салмақ болды Уолтер Шермет.

– Ия, солай болып тұр, – деп келісім білдірді Филофей. – Роберт Борктың өліміне әкеп соқтырған осындай бүліншіліктің шығуына себепкер – мен болғандықтан, Құдайдың да, адамның да алдында өзім жауап беремін. Соның уақыты келген сияқты – қолмен істегенді мойынмен көтеру керек. Өзім үшін сын сағаты болып отырған осы сәтте осыншама адамның көз алдында тұрғаным үшін қуаныштымын, енді олар менің тәубама келуім шын жүректен, риясыз жасалғанына көз жеткізе алады.

– Филофей туысқан, – деп қыстырыла кетті қазір бүкіл әлемнің көз алдында тұрғанын және осы айтылған әр сөзі кейіннен өзіне өлшеусіз пайда әкелерін түсінген Уолтер Шермет. – Филофей туысқан, – деп қайталады ол, – біз сізден ешқандай іс-әрекет талап етіп тұрғанымыз жоқ. Бұқара халықтың буырқанған сезімдерге ие бола алмай жатқаны рас, бірақ оны осыған итермелеген өзіңіз ғой...

– Ия, ия, мұны да түсініп тұрмын, – деп жауап берді Филофей. – Жылы сөзіңіз үшін рахмет. Бірақ, менің ендігі әрекетім қарапайым түсінбестікке жатпаса керек. Мен бұл үшін жауап беруге тиіспін. Егер әлем халқы мен ашқан жаңалықты, менің ойларымды адам рухының жаңа жетістігі ретінде қабылдаса, онда мақсатыма жеткенім, ал, егер керісінше болып шықса, онда түбегейлі жеңіліс тауып, өзім ашқан жаңалығымның құрбаны боламын, оның қирандысының астында жаншылып, біржола құримын деп әлдеқашан шешіп қойғам. Басқа жол жоқ. Алдымнан не күтіп тұрғанын білгенмін. Енді соңғы сөзімді айтайын. Мен адамдарға зиянымды тигізу туралы ойыма да алған емеспін. Бірақ іс жүзінде бәрі басқаша болып шықты. Ізгі мақсат зұлымдыққа айналып кетті. Бұған шамамыз жетпейді екен. Бірақ, мен өзім ашқан жаңалықтан, кассандра-шараналар құбылысынан, олардың ақырзаманды сезінетіні рас екенінен бас тартпаймын; ақырзаманның түп-тамыры өз бойымызда, іс-

әрекетіміз бен ой-санамызда үздіксіз жиналып, қордаланып қалған зұлымдықта жатқанын, осының бәрі адам баласының тұқым-тегіне әсер етіп, дағдарысты жақындата түсетінін барша адам білуге тиіс. Әйтпесе, кеш қалуымыз ықтимал...

Зал гуілдеп кетті. Наразылық білдірген дауыстар естіле бастады. Жиналғандардың бірі микрофонға тақап келіп, ызалы дауыспен айғайлай жөнелді:

– Тоқтатыңыз қорқытуды! Бүкіл қоғамға қоқан-лоққы жасауды дереу доғаруыңызды талап етемін! Баршаның алдында мәлімдеймін – біз бүкіл адамзатқа ғарыштан билік жүргізуді көксеген ібілісті көріп отырмыз. Ия, ия, мұндай шексіз билікті бұрынғының диктаторлары қиялдап та көрмеген, Гитлер де, Сталин да тек жер бетінде әміршілік етуді аңсаған болатын. Олар да жүрген жерін қанға бөктіріп, ақыры тарих тұңғыығына жұтылып тынды. Ал, мынау болса ғарыштан қоқан-лоққы жасау арқылы әлемдік билікке қол жеткізбек. Қазір ол ашулы халықтың қолы жетпейтін биікке жүр. Осыны пайдаланып, күллі адамзатты қойдай иірмек болады!

Бұдан әрі шыдай алмаған Энтони Юнгер микрофонға жақындады:

– Мистер, сіздің кім екеніңізді білмей тұрмыз, микрофонға айғайламай тұрып, өзіңізді залдағыларға таныстыра кеткеніңіз жөн болар еді.

– Менің аты-жөнімде тұрған ештеңе жоқ, Мен Смитпін, Джон Смит.

– Былай болсын, Джон Смит! Әдейі істеп тұрсыз ба, жоқ па – бірақ қазір істің мәнін бұрмалап жібердіңіз. Сіздің бостандығыңыз бен құқықтарыңызға қол сұғып жатқан ешкім жоқ. Өз қалауыңыз бойынша өмір сүре беруіңізге болады. Бірақ адамзат тарихындағы аса маңызды ғылыми жаңалықты ашқан ғалым сіздің жаныңыздың тыныштығын бұзбау үшін өзінің ғылыми зерттеулерінің нәтижесін қоғамнан жасыра алмайды және жасыруға тиіс те емес. Филофейді шындықтан, тіптен, өз-өзінен бас тартуға көндіруге болады, бірақ,

накты жәйт сол күйі қала береді – кассандра-шараналар құбылысы дәлелденген. Кассандра таңбасының өз бойымызда бұғып жатқан зұлымдық туралы дабыл қағып тұрғанын бұдан былай жұрттың бәрі білетін болады. Біз өз-өзімізді алдамауымыз керек, накты жағдайды өз-өзімізден жасырмауға тиіспіз. Керісінше, мен былай ойлаймын, қалай дәлірек айтсам екен – әскери салада мынадай ұғым бар – біз оқты өзімізге бағыттауға тиіспіз...

– Тыңдаңыз! Мұны айтуға қалай дәтіңіз барады – оқты өзімізге бағыттайық дейді ғой! Кімге бағыттамақсыз сонда? Әйелдерге ме?! – деп шыңғырды бір әйел бүкіл залды жаңғырықтырып. – Еркектердің өзімшілдігі ғой бұл! Әйелдер үшін бәрін өздері шешетіндей еркектердің қандай хақысы бар? Қарғыс атқыр патриархат бұл жерде де бас көтеріп отыр! Мен оқты өзіме қарай бағыттауды қаламаймын! Маңдайыма Кассандра таңбасы басылғаны керек емес, бұл адам жиіркенетіндей масқара емес пе!

– Кешіріңіз! – деді Филофей экраннан. – Құдай үшін, кешіре көріңіз, сөзіңізді бөлгім келмеп еді, бірақ мынаны айтпасам тағы болмайды, Кассандра таңбасы – кемшілік те, масқара да емес. Мүлдем олай емес. Әлгінде ғана түсіндіргенмін, бұл – кассандра-шараналардың бізге өз бойымызда пәлен ұрпақтан бері жалғасып келе жатқан, әбден қордаланып қалған зұлымдық туралы ескертуі. Ақырзаман біздің өз бойымызда жатыр – міне, бұл таңбаның бізге білдіріп тұрғаны – осы. Өтінемін сізден, тынышталыңыз. Осы сәтте мені тыңдап отырған барша адамнан өтінемін, енді сіздерге өзімнің ең соңғы, қоштасу сөзімді айтуға рұқсат етіңіздер. Соңғы тәулікте көргенім мен естігенімнің бәрі менің ашқан жаңалығым уақытынан бұрын табылғанын көрсетіп берді, замандастарым мұны түсіне алмапты. Сондықтан, өз-өзімді біржола құртып тынуға, бұл өмірден кетуге бел байладым, ешкімге зиянымды тигізбей, тып-тыныш қана кетпекпін, бір жақсысы, ғарышта мұны істеуіме ешкім кедергі келтіре алмайды. Осы соңғы минуттарымда қазір менің айтқан сөзімді естіп, дидарымды көріп тұрған және кейіннен де

естіп-білетін барша адамнан кешірім сұрағым келеді. Ниетім таза болғанына қарамастан, мен сіздерге қайғы-қасірет әкелдім. Міне, енді өзім де өмірмен қоштаспақпын. Қазір ашық ғарышқа шығамын да, өмір жолымды сонда аяқтаймын. Тағдырым солай. Бұл қадамды жасауға қазірдің өзінде дайынмын, тек басыма дулығамды ки-сем болды. Бірақ, өзімнің Пушкин сызып берген жолмен тапқан ғарыштағы осы мекенімді тастап шықпас бұрын? ал, ол: «Бұлттан биік мекенді тұрақ етіп, Көрші болсам Құдаймен жырақ кетіп», де-ген болатын, – ия, осы соңғы қадамымның алдында өзімді көріп, естіп отырған баршаңызға мынаны ескертемін: бақылау сәулелерін планетаға бағыттауға арналған барлық құрал-жабдықтардың көзін жойғанмын. Кассандра таңбасы құбылысының ашылуына байланы-сты барлық есеп-қисаптар мен болжамдарды, барлық зерттеулер мен жазбаларды да өртеп жібердім. Соның бәрі өзіммен бірге келмеске кетеді. Алдағы уақытта мұндай ештеңе болмағандай-ақ тып-тыныш өмір сүре беріңіздер. Мүмкін адамның ақыл-ойы күндердің күнінде бұл құбылысқа тағы да назар аударатын шығар, бірақ бұл бізден кейін болады, яғни келешектің үлесіне тиеді. Ал, оған дейін бәрі баяғы қалпына қайтадан түседі. Ізі де қалмайды. Егер біреу-міреу кейіннен орбиталық станцияны тексерер болса, олардың қолына тек өз өмірім туралы жазбаларым, ғарыш тақуасының тағдыр туралы, уақыт туралы толғаныстары, кассандра-шараналардың құпиясын қалай және неліктен ашқаны жайындағы естеліктері ғана түсетін болады. Артымда қалдыратын жалғыз мұрам сол болмақ. Ал, егер, Энтони Юнгер, ұлым менің, бұл жазбалар көңіліңнен шығып жатса, оларды саған қуана-қуана мұра етіп қалдырамын.

Қымбатты Энтони, саған ұлым деп сөйлегенім үшін кешірерсің, бұл – жан-жүрегімнен шыққан шын сөзім. Жұрттың алдында сені осылай атай алатыным үшін тағдырыма ризамын. Өмірім солай қалыптасты, менің өз балам болған емес, сондықтан, осы соңғы се-кундтарда өзімнің Энтони Юнгер деген рухани ұлым бар деп ойлай алатын болдым.

Зал тына қалды. Тағы да Филофейдің даусы естілді:

– Кешіріндер мені, адамдар! Қоштасарда көкейдегі көп ойдың бәрін айтып үлгермейді екенсің. Бірақ, соңғы сәтте бір нәрсе туралы айтпасам болмайын деп тұр. Мені біраз адам жалған атты жамылған тақуасымақ, өз-өзіне Филофей деген ат қойыпты деп сөкпек болады. Ия, бұл рас. Ешкім де мені ресми түрде тақуа етіп, шашымды сыпырып тастаған жоқ, Филофей деген атты да өзім қойғам. Бірақ, мәселе шіркеудің рәсімінде емес, мәселе өз мұраттарыңа деген сенімнің шынайылығында. Бұл тұрғыда мені дұрыс түсінсеңіздер деймін.

Сын сағаты соқты. Енді сіздермен қоштасамын. Сүйікті планетамызбен де қош айтыспақпын. Экрандардың бірінен ол маған тұтастай көрінеді, ғаламдық кеңістікте жүзіп жүрген бір шар ғана, ал, екінші экранда жекелеген ірілендіріп көрсетілген табиғат көріністері; өсіп тұрған ағаш, шалғын шөп, тастар. Міне, әлдебір түсініксіз, ақылға қонбайтындай бір көрініс. Егер орбитадағы монитордан жер бетіне аударып көрсетуге мүмкіндік болса, бұған өздеріңіз де көз жеткізген болар едіңіздер. Қараңыздаршы, қараңыздар, міне, менің қасымда, оң жағымда тұрған экранды айтамын. Қараңыздар, теңізді көрсетіп жатыр, мұхиттың жағалауы сияқты. Атлант мұхиты! Қараңыздар, тайыз сулы жағалауға қарай қандай үлкен толқындар жөңкіліп келеді, не болып жатқанын көріп тұрсыздар ма?! Киттерді көрдіңіздер ме?! Міне, олар, тұтас бір үйір кит! Таудай болып мұхиттан жүзіп шығып жатыр, қараңыздар, о, сұмдық-ай! Құдіреттің жіберген жазасы ғой бұл, киттер екпіндеп келіп, жағаға секіріп шығып жатыр! Өздеріңіз қараңыздаршы, не болған оларға? Неге олар судан шығып қалып жатыр?! Неге олар өз-өзін өлтіруге тырысып жүр?! Бұл нені білдіреді? Бұлай етуге оларды мәжбүр еткен не нәрсе? Оларды ажалына айдаған әлдебір сұрапыл жайсыздық, төзіп болмас бір сұмдық бар-ау, сірә! Әлде біздің бүгінгі ой-сезіміміздің тұйыққа тірелуі оларға да әсер етті ме екен? Және мұның дәл қазір болып жатқаны қалай? Өздерін өлімге қиған киттерді бұл әрекетке

айдаған нендей күш екенін танып, түсіне бастаған сияқтымын. Бұл құбылыстың тереңіне бойлауға үлгермейтініме өкініп тұрмын, өмірдің мұндай жұмбақ құбылысын анық бағамдау үшін уақытым болмай тұр. Роберт Борк та осындай болған. Мен оның мақаласын оқығаннан кейін ойларының тереңдігін пайымдай бастап едім. Бірақ, мақаланың астарында жазылмай қалған талай сырлар жатқанын сезгем. Ол екеуміз сырласып, әңгімелесерміз, сол кезде Рухты жаңа қырынан танудың сәті түсер деп күтіп едім. Бірақ, бұған да жете алмадым, жазмыш солай болыпты. Киттермен де солай болып тұр. Егер олар сөйлей алатын болғанда ғой, талай нәрсенің сырына қанығар едік... Бірақ, мен кешігіп қалдым... Тіптен, қазір оларды естіп тұрған сияқтымын. Киттер мені өздеріне шақырып жатыр. Мен де сол киттермен бірге ұзақ сапарға аттанамын... Мен де өзін-өзі жағалауға лақтырып өлген киттердің бірімін. Ал, соңғы сөзімді Роберт Боркқа арнаймын. Сенің алдында кінәлімін мен, сондықтан киттермен бірге өзінді іздеп шықпақпын... Қош болыңыздар...

Содан кейін соншама жұрттың көз алдында болған оқиға көрермендердің бәріне естен тандырадай әсер етті. Филофей күллі әлемнің, сол сәтте телеэкрандардың алдында отырған барша адамның көз алдында өмірден кетіп бара жатты. Ғарыш тақуасының әр қимылы оның алған бетінен қайтпайтынын білдіріп тұрған. Сол сәтте теледидар алдында отырған адамдардың бәрі өздерінің халықтың алдында өзін-өзі өлтіру әрекетінің куәгері болғанын түсінді. Филофейдің бұл әрекетіне ешкім кедергі келтіре алмайды, айғайлап токтата да алмайды...

Залда тымырсық тыныштық орнады. Ешкім орнынан қозғалар емес, дыбысын шығарған да жан баласы болған жоқ. Бәрі де ғарыш тақуасының өміріндегі соңғы сәттері өтіп жатқан телеэкраннан көз алмастан қатып қалған. Кенет Энтони Юнгер өз еркімен өмірден кету деген – ештеңемен орнын толтыра алмайтын, ешқандай жолмен өлшеуге келмейтін рухтың асқақ

қасіреті екенін ұқты. Бұл кезде Филофей басына кішігірім қауғадай ғарыштық дулығаны киіп жатқан. Дулығасын үстіндегі комбинезонның жағасына қалай бекіткеніне дейін көрініп тұр. Міне, бәрі дайын. Енді борттан шығу ғана қалды. Филофей артына бұрылып қарады, бәлкім бірдеңе айтқан шығар, бірақ ендігі ештеңе естілмейтін еді. Қоштасқандай қолын бір сермеп қойып, ашық ғарышқа шығатын люкке қарай беттеді. Люк ашылды да, Филофей бос кеңістікке қадам басты.

Ол асты да, үсті де, оңы да, солы да, көкжиегі де, шекарасы да, өлшемі де жоқ ұшы-қиырсыз шексіз жұлдызаралық кеңістікке аттанған еді.

Ауасыз кеңістікте бір сәт қалықтап тұрды да ғарыш кемесінен кашықтап, бағыт-бағдарсыз қалқи жөнелді.

XI

Салмақсыздықтың әсерінен ашық ғарышта ілініп тұрып қалғандай көрініп, қалықтаған ол біртіндеп кеңістікке сіңіп кетті...

Жағалауға шығып қалған киттер көздері бақырайып, қайраңның үстінде қиналып жатыр. Өрттен кейін қап-қара болып күйіп кеткен тау жоталары тәрізді әр жерде шашылып қалған.

Жер болса Күнді айналып жүзіп барады...

Ертесіне әлемдегі барлық газеттердің бірінші бетіне тақырыбының өзі-ақ айғайлап тұрған мақалалар жарияланды: «Ғарыштағы алғашқы өзін-өзі өлтіру оқиғасы», «Ғарыш тақуасы Филофей адамзатты Кассандра таңбасымен азаптауды тоқтатты», «Жаны жәннатта болсын!» деген және басқа осы сияқты даңғаза мақалалар газеттер мен телерадио арналарын кезіп кетті...

«Трибюн» газеті Энтони Юнгермен жүргізілген шұғыл сұхбаттың бірер жолын жариялады: «Филофей мен Роберт Борк тәрізді рухани әкелерім салған жолмен алға қарай батыл қадам бастатын боламын...»

Қуана табалағандар да болмай қалған жоқ: «Жалған тақуаға

жәннатқа барудың керегі жоқ. Ол онсыз да ғарышта мәңгі қалатын болды».

Адамды естен тандыарлықтай жаңалықтардың арасында тағы бір жұмбақ хабар жарияланды: «Атлант мұхитының батыс жағалауында бір үйір кит құрлыққа шығып қалыпты. Жануарлардың бәрі өлген».

Ресей газеттерінен бір ерсілеу хабар аударылып басылды: «Өткен түнде белгісіз біреу Қызыл алаңдағы кесенеге өлген жапалақты лақтырып кетіпті. Бірақ оның қанатының астына ешқандай жарылғыш зат жасырылмағаны анықталды».

Екі күннен кейін Роберт Боркты жерлеу рәсімі өткізілді. Зират басы тып-тыныш. Күз де келген екен. Аспан шайдай ашық. Қоштасу дұғасы оқылған сәтте Энтони Юнгер көкжиекке көз тігіп тұрып, ақиқат жолын ұстанған осы екеуі өздеріне бұйырылған орындарын тапты-ау деп ойлады: бірі – ғарыш кеңістігінде, шексіздіктің ағынында жүрсе, екіншісі – қара жердің құшағында, мәңгіліктің қойнында жатыр...

Ақиқат осылармен бірге...

ЭПИЛОГ

«Менің уақытым да жана-жана таусылып бара жатқан шырағдан сияқты. Компьютермен өзімнің қоштасу хатымды теріп бітіруге асықпасам болмайды. Бір ғажабы, өмірімнің ақырында мына көріністің куәсі болдым: қазір мен Жер бетінде күндіздің түнге ауысып, жаңа тәуліктің басталғанын тамашалап отырмын. Бұл да мәңгіліктің тоқтаусыз ағынының бір көрінісі, Уақыттың шексіздігінің нақты дәлелі. Бірақ, осының бәрін орбитадан бақылап отырған субъектінің де ақтық сәті соқты.

Ғаламдық өлшеммен алсақ, адам өмірі деген шыбынның

ғұмырымен тең. Бірақ, адамға сана берілген, осы арқылы оның ғұмыры ұзара түспек. Бірақ, кейде сол сананың кесірінен әлгі ғұмырдың қысқарып кететіні де бар. Өз-өзіме есеп берместен күн мен түннің алмасуын қанша рет бақыладым екен, бірақ сол кезде өзімнің де өмірім нақ осы шақта үзіледі-ау, өмір жолыма нүкте қояр сәт дәл осы кезге тұспа-тұс келеді-ау деп ойламаппын. Өйткені, Жаратқанның сотына тартылар күн, күнәһарлықпен өткен өмірімнің соңғы күні де келіп жетті. Бірақ, бұл Сотталар күн менімен бірге кетпек, кез келген адамның өміріне байла-нысты жәйттердің бәрі де оның өзімен бірге келмекке кетеді емес пе. Сотталар күнімді мен өзім белгілеп алдым, бұл – менің ащы да болса артықшылығым, әрі басқа амалым қалмағандығының белгісі.

Осы жолдарды жазып бітірген соң, егер сәті түссе, ғарыштық баспасөз мәслихатында сөз сөйлеуім керек. Содан кейін өмірмен есеп айырысып, өз-өзімді құрбандыққа шалмақпын. Өзіме осындай үкім кестім. Мен қоғамның өзін-өзі жоғары бағалауын жоққа шығардым. Сол үшін миллиондаған адамның мені атарға оғы болмай жүр. Роберт Борктың өліміне де мен кінәлімін. Тығырыққа тірелу деген – осы. Енді бұл өмірден кетіп, мәңгілікке көзімді жоғалтпасам болмайды. Басқа амал жоқ.

Өлер алдында демалатын ауаға шөлікпейсің деген сөз бар, бірақ мен айтарымды түгел айтып кетуім керек. Жер бетіндегі адам біткен түгел қарғап-сілеген бейшараға өзін әбден жалықтырып біткен бұл әлемнің не болатыны бәрібір емес пе дейтін де шығарсыздар. Оған салса, бәрі түгел құрып неге кетпейді! Тозақтың отынан бірақ шыкса да не жұмысы бар! Алайда, өз-өзімді өлімге қиярдан бұрын мына жәйтке алаңдайтынымды жасырғым келмейді: адамдар қайтер екен, Кассандра танбасына байланысты оқиға олардың ой-санасында қандай із қалдырмақ? Не дегенмен, елдің бәрі қаншама сырт айналса да, ақиқат сол күйінде қалады емес пе. Бүгін жоққа шығарылған мәселе ертең қайтадан алдыңнан шықпайтын ба еді, бұдан қашып құтыла алмайсың.

Міне, Қиямет-қайым маған да келіп жетті. Оның болмай қоймайтыны белгілі ғой. Шегінер жер жоқ. Адамдар, мен сендерге өзімнің тәубама келуімді, ақырғы сырымды қалдырмақпын. Менің кім екенімді, кейіннен неге өз-өзімді ғарыш тақуасы деп атағанымды, қайда туып, қалай өмір сүргенімді, немен айналысқанымды, басыма пәле болған Кассандра таңбасын қалай ашқанымды осыдан ұға аласыздар...

Қоштасарда тағы да мынаны айтқым келіп тұр. Санамды сыққан ауыр қайғы мен әдеттен тыс ойлар басыма ғарышта жүргенде келген. Мұны қалай түсіндіремізді өзім де білмеймін. Бұлтқа оранған Жер шарына ғарыштан көз жіберген сайын: О, Құдай, Жер деген неткен ғажап жаратылыс! – деп қайран қалатынымын. Күннің өзі де адамдар қоныстанған Жердің игілігі үшін жаратылған болса керек, әйтпесе не үшін? Күллі әлемнің өзі де адам үшін жаралған, біз оны танып-білуіміз керек, ғаламның өмір сүріп тұрғаны да содан. Әйтпесе, осы галактика дегеннің өзі не үшін керек, оның не мәні бар? Тіптен, Құдайдың өзі де – сол! Ол адамға керек, сол үшін де Құдай болып тұр, оның бар екендігі де сондықтан! Бірақ, осындай ғаламдық бастауларға адамның өзі лайықты ма екен? Осы аса ауқымды ғаламдық құрылымның түзілуіне? Міне, Ғаламдық жұмбақ деген осы!

Қой, тездетпесем болмас. Уақыт мүлдем аз қалды. Көп ұзамай станцияны тастап шығып, ашық кеңістікке жұтылып кетуім керек. Жерден қашықтай түсу үшін. Мүлдем алысқа. Сонда ғана үндемейтін боламын.

Кешіріңдер мені.

Филофей.

Филофейдің орыс тілінде жазған хаты мен тәубаға келуінің мәтінін ғарыш тақуасының бұрынғы мекеніне ұшып барған астронавтар алғашқы күні-ақ тапты. Кеме командирінің шұғыл ақпарында компьютердің жадында Филофей қалдырған өсиет сақтаулы тұрғаны және ғарыш станциясының болашақ қызметкерлерінен

өзінің компьютердегі Тәубаға келуін Энтони Юнгерге табыс етуін сұрағаны жайында айтылыпты. «Энтони Юнгер менің жазбаларымды қалай пайдаланамын десе де өзі біледі».

Мәтінге «Өзіңмен бірге бастан кешкенім және содан кейінгі оқиғалар туралы» деген тақырып қойылыпты.

Одан әрі былай делінеді:

«Күндердің күнінде ғарыштағы орбиталық станцияда өмір сүремін-ау деп бұрын ешқашан ойлап көрмеппін. Мені мұнда ғылым жетектеп әкелді. Бірақ, менің ғарышқа тек ғылыми мақсат көздеп қана келмегенімді, шындығында менің өзін-өзі жер аударған, кейіннен өзін-өзі ғарыш тақуасы деп атаған кісікиік екенімді ешкім білген емес. Әлде, бір кездері саяси немесе басқа да себептермен отанына, Кеңес Одағына қайта оралудан бас тартып, осы арқылы айдай әлемнің алдында ұлы державаға сес көрсеткен біреулер сияқты өзімді «оралмаған» деп атауыма да болар ма еді.

Бірақ, бұл мүлдем басқа жағдай. Мен аласталған жоқпын, қайта оралмауға бел бұғанымның сыры басқа, мен өзіммен өзім болуға бекініп, бұған ғарыш арқылы қол жеткізбек болдым, мұны түсіндіру қиын. Керек десеңіз, мұны адам рухының ғарышпен үндесуі деуге болады, бірақ бұл тым асқақ айтылған болып шығуы мүмкін. Не дегенмен, ғарышқа келуім маған өз өмірімнің логикалық ақыры, өз дамуымдағы ең биік те ақырғы нүкте болып шықты. Мүмкін бұл да бір қажеттілік, әу баста маңдайыма жазылған тағдырым шығар. Бұған сену қиын, бірақ өмірде не болмайды дейсің...

Жалпы, тағдырымның өзі де ерекше басталған екен. Осыған байланысты өзімнің дүниеге келуім, анығырақ айтқанда, мені кім туғаны жөніндегі құпияны өмір бойы қозғамауға тырысып келдім.

Жап-жас сәби кезімде мені ескі көрпеге құндақтаулы күйімде балалар үйінің есігінің алдына тастап кетіпті. Маған Крыльцов деген фамилия берілуінің себебі де осы. Андрей деп ат қойған екен, соған сәйкес, әкемнің атын да солай ала салыпты, сөйтіп, мен Андрей Андреевич болып шықтым. Крыльцов Андрей Андреевич. Естуімше,

бұл жайсыздау оқиға 1942 жылы, қыстың аязды бір күні таңертеңгі уақытта болғанға ұқсайды. Сол күн еміс-еміс есімде қалыпты, әрине, бұған ешкім сене қоймас. Бірақ мен болған жәйтті ғана айтып отырмын. Есімде қалғаны – анамның басқан аяғының астында сықырлаған қардың дыбысы болатын. Сол бір қысқы таңда ол асыға басып келе жатты. Мені көкірегіне қысып алған, әлсін-әлсін қорыққаннан қалш-қалш ете қалады, ал, мен екеуміздің тәніміз арқылы анамның жүрегі қалай дүрсілдеп, қалай ауырып тұрғанын естідім. Ол ендіге демалып, жол бойы маған әлденені сыбырлап айтумен болды, барынша жыламауға тырысып, көз жасын амалсыз тежеп келеді. Балалар үйінің есігінің алдына тастап кету үшін мені көтеріп келе жатқан сәтте мен көрпенің бүктесіні ашылып қалған жерінен анамның жүзін, қардың ұшқыны шалған кірпігін, көзін көрдім, жоғарыда сұрғылт аспан көрінеді, жапалақтап қар жауып тұр. Қар түйіршіктері қалықтап келіп қонып жатты. Мүмкін сол сәтте байғұс анам маған: «Ал, сен жыла, бақырып жылағаның дұрыс, сонда дауысыңды тезірек еститін болады!» – деп сыбырлаған да болуы мүмкін.

Ол мені есіктің алдындағы жаппаға әкеліп жатқызған кезде, мұны неге істеп жатқанын бірден ұға қойған жоқпын. Күн суық болатын, тоңып қалдым, анам қайтып келіп, қайтадан көтеріп, бауырына басатын шығар деп күттім. Бірақ, ол аулақтау жерге барып, бұтаның түбіне үйіліп қалған күртік қардың тасасына жасырынды, маған жақындар емес. Сол кезде мен де шарылдап жылап қоя бердім, содан кейін есік ашылып, біреу келді де мені көтеріп алып кетті...

Күртік қар туралы айтып отырған себебім – кейін маған тек сол туралы ғана: күртік қардың тасасына жасырынған анаңның ізін таптық, – деп айтып берген, анам туралы бұдан басқа ешқандай дерек қалмапты...

Бейбақ анамның қандай жағдайда болғанын, бұтаның артында тығылып тұрып, жаңа ғана өзі тастап кеткен өзегін жарып шыққан

баласының шырылдап жылағанын естісе де жақындап келе алмаған сәтін қазір көз алдыма ап-анық елестетемін... Түсіме мына бір жәйт жиі кіреді – қалың да күртік қарды кешіп, анамның ізін кесіп жүремін, ал, із қап-қара боп тұнжыраған орманға қарай бастайды, қорқынышты, әрі суық, үстімді қар басып барады. «Мама! Мама!» – деп айғайлап жіберемін де оянып кетемін...

Дегенмен, сол бір қорқынышты қысқы таңда анамды осындай аяусыз қаталдыққа баруға мәжбүр еткен не нәрсе? Соны білер ме еді! Әкем кім? Мұны шешемнің өзі біле ме екен? Мен үшін осындай көптеген сұрақтар өмір бойы жұмбақ болып қалды.

Балалар үйінде бұл тақырыпта ешкім де сөз қозғаған емес, бұған өзім де ұмтылған жоқпын, әйтсе де, өзімнің сол сезімдерімді біреулермен бөліскім келетін шақтар да болатын, бірақ, сол бір қар бораған қысқы таңда анамның мені көтеріп әкеле жатқанынан басқа айтатын ештеңем жоқ. Оның үстіне, есімде бірдеңе қалды дегеніме кім сенер еді.

Дегенмен, менің айтқанымды еш күмәнданбастан тыңдауға ыңғай білдіретін әлемдегі бір ғана жан – қызметтестері Вава деп атап кеткен Валерия Валентиновна деген бір әйел болған. Біз, балалар да оны солай Вава деп, Вава апай деп атайтынбыз, мұның өзі әлдебір туысқандық жылуды білдіретін тәрізді. Әрине, Вава апай біздің ең сүйікті тәрбиешіміз болды.

Біздің балалар үйі Руза қаласының маңында, Малеевка селосының қасында орналасқан-тұғын. Бұл, шамамен, Мәскеуден жүз шақырымдай жерде. Біздің № 157 балалар үйі неміс әскерлері Мәскеу түбінен кері шегінгеннен кейін майдан аймағындағы жетім қалған балалардың баспанасы ретінде құрылған екен. Вава ол кезде Рузадағы саябақта көршілес орналасқан Композиторлардың шығармашылық үйінде жұмыс істейтін. Іс жүзінде, ол кеңестік композиторларды тәрбиелеп шығару орталығы болатын. Осында қазынаның есебінен әрқайсысы жеке коттеджде тұрып жатқан әр аймақтан, әр республикадан келген композиторлар ғасыр музы-

касын – барша кезеңдердегі барлық халықтардың ең ұлы көсемі жолдас Сталинді мадақтайтын кантаталар мен хоралдар жаза-тын... Кейде мұнда XX ғасырдағы ұлы билеушіге айналған кешегі етікшінің баласына арналған шығармалардың алғашқы орындалу-ын тыңдауға жоғары мәртебелі партия қайраткерлері жиналушы еді. Кейде шефтік концерттер қойылатын, оған бізді, балалар үйінің тәрбиеленушілерін де жіберетін. Вава апай Шығармашылық үйінің басқарушысы болатын, дегенмен, өзі де пианинода тым тәуір ой-наушы еді. Осының арқасында ол біздің балалар үйіне музыкалық жетекші болып келді.

Қырық бірінші жылдың күзінен қырық екінші жылдың көкте-міне дейін Руза мен оның төңірегінде немістердің танк әскері тұрған. Әрине, ол оқиғаларға менің еш қатысым жоқ, бірақ, менің өмірге келген кезім мен тағдырымның тастанды бала ретінде басталуының арасында әлдебір байланыс бар сияқты, Вава апайдың осы туралы ойланатынын білуші едім, кейіннен жасөспірім болып өсіп қалған кезімде, ол маған осы жайында астарлап білдіруге тырысып жүрді. Өзі Рузаны басып алған немістердің қол астында жарты жыл бойы өмір сүрген, талай нәрсені білуші еді. Музыка бөлмесінде екеуден-екеу қалған кезімізде ол мені нота тануға үйрететін, кейде басқа тақырыптарды да қозғайтынбыз.

Вава, Вава! Көз алдымызда біртіндеп қартайған, жаны жылы, туғанымдай болып кеткен сол әйелдей анам болса ғой, шіркін. Бір қызығы, мен ана мейірімін көрмей өстім, бұл әйелдің өмірі солай қалыптасыпты, оның баласы жоқ. Жетім балаларға соншама ықылас танытуы осы жалғыздықтан емес пе екен?

– Андрюша, – дейтін маған, – сен, әрине, тастанды бала болғаның үшін қамығып жүрсің. Мен сені түсінемін. Оны ойламай тұра алмайсың. Бірақ, бұл ойлардан саған жеңіл тимейді ғой. Өзіңе сырттай көз жіберуге тырысып көрші. Сонда сен мүлдем басқа нәрсені көрер едің. Егер қателеспесем, Андрюша, Құдай саған аса зор қабілет берген. Рас айтамын! Бір күні осы сөзімді есіңе аласың.

Басың жақсы істейді, өте дарынды баласың, сен. Мысалға музыканы алайық, сенен жақсы музыкант шығар еді. Бірақ кім болатыныңды өзің шешесің. Музыкамен өзің үшін айналысып, адамдарға басқа салада қызмет етуіңе болады. Мектепті бітіресің, әрі қарай оқуыңды жалғастырасың, өміріңді өз қолыңа аласың. Сенің дарыныңмен, Андрюша, алдыңнан сан тарау жол ашылады. Саған ештеңе де кедергі келтіре алмайды. Мейлі, анаң туралы ештеңе білмей-ақ қой, әкеңнің кім екенінен мүлдем хабарың жоқ, ананды өз сәбиінен бас тартып, біржола хабарсыз кетуге ненің мәжбүр еткенін де айту қиын. Бірақ, меніңше, сен оны айыптамауға тиіссің. Жоқ, анаң қанша кінәлі болса да оны жек көруге болмайды. Сен оған риза болуың керек десем, ашуланып жүрме. Ия! Бұл саған біртүрлі болып та көрінер. Өзің ойлап көрші, Андрюша. Сенің осыншама қабілетті болғаның солардың арқасы, бұл саған тұқым қуалау арқылы берілген, сен бұған анаң арқылы ғана ие болдың. Сені тастап кетудің оған қалай ауыр тигенін ешкім білмейді. Егер ол мұндайға барса, демек, басқа амалы болмағаны. Мүмкін сенің өміріңді сақтап қалудың бірден-бір жолы осы болған шығар. Неге өйткенін айта алмаймын, әрине. Өйткені, білмеймін. Мұны ешкім білмейді. Бірақ, анаңның басқа амалы болмағанына, тек өстіп қана сені аман алып қала аламын деп ойлағанына сенімім кәміл. Ия, қатерге бас тіккені рас, бірақ, көріп тұрсың, сен қазір аман-саусың. Басқасын қайдам, әйтеуір, біздің елдегі балалар үйі деген өте жақсы нәрсе. Мұны өзіңе қарасаң да түсінесің. Тағы да сол анаңның арқасында және сол арқылы түрің де келбетті болды, бойың да бар, денең де қуатты. Табиғат саған анаң арқылы көп нәрсе берген. Саған айтар ақылым: осыны ұмытпа, анаңның басқа амалы болмаған. Өскесін талай нәрсені түсінесің.

Жылдар өте келе Ваваның айтқысы келгені ашық талқылауға жатпайтын әлдебір әдеттен тыс жағдайлар болар деген қорытындыға келдім. Өз болжамдарына оның өзі қаншалықты сенгені туралы айту да қиын. Бірнеше жылдан кейін, Мәскеудегі университетте оқып жүрген кезімде Вава қайтыс болды. Ал, менің жадымда Ваваның

аңдаусыз айтып қалған бір сөзі мәңгі қалып қойды, бірақ мұны не құптайтын, не жоққа шығаратын ешқандай факті де жоқ.

Мен тоғызыншы сыныпта оқып жүргенде көршілес Малеевка селосында бір қайғылы оқиға болды. Бір әйел мен оның он жеті жасар қызы өз-өзіне қол салыпты. Әуелі анасы асылып өлген, содан кейін қызы да соңынан аттаныпты. Олар тек екеуі ғана тұратын. Шешесі Композиторлардың шығармашылық үйінде үй сыпырушы болып істейді, қызы мектепте оқып, өсіп келе жатты, әлгі әйелдің қызын неміс әскерлері Мәскеу түбінен кері шегінгеннен кейін жарты жыл өткен соң туғанын жұрттың бәрі білетін, оны неміс солдатынан, басқыншыдан, фашистен туып алғаны ешкімге құпия емес болатын. Көршілері байғұс әйелге күн көрсетпей қойды, қызын мектептегі құрдастары жүргізбейтін... Сол күні әлгі оқиға қатты әсер еткен Вава бір оғаш пікір білдірген, мүмкін соны өзі де аңғармаған шығар, бірақ бұл менің жадымда жанымды қинап, мәңгі сақталып қалды: «Әлі есімді жия алмай тұрмын, Наталья, – деді ол тәрбиешілердің біріне. – Қандай сұмдық! Не деген қатігез өлім! Анасы мен қызы қатарынан өз-өзіне қол жұмсаған... Адамды осыған дейін жеткізуге де болады екен-ау! Ойлап қарасаң, не үшін?! Соғыстың аты соғыс, оның өз есебі бар. Соғысады, бір-бірін өлтіреді. Бірақ, зұлымдықты бойында сақтауға, мазақ қылып, көзге шұқуға бола ма екен?! Болар іс болды, байғұс әйел басына бәле тілеп алды, немістен бала туды. Өз сорына... Бірақ, сол үшін оған қашанғы өшігуге болады, бұл деген тағылық емес пе! Ал, қызының не жазығы бар еді?! Түптеп келгенде, ешкім де әке-шешесін тандап алмайды ғой, оны әркімге Құдай береді. Не үшін күн бермей қойды оларға?! Әлде ертең баласы басқалардан кем болмауы үшін өзегін жарып шыққан сәбиін бөтеннің есігінің алдына тастап, өзі бір хабарын берместен із-түзсіз жоғалып кеткені, өзін-өзі тірілей жерлеп, жаны барда көрге кіргендей біржола жоқ болып кеткені шынымен дұрыс болғаны ма?...»

Содан кейін менің де көкейімде уақыты келгенде жұмыртқаны

жарып шығатын балапан тәрізді болып бір ой бас көтерді: мүмкін менің әкем де солардың бірі болар, сондықтан да анам мені тастанды етіп, өзі біржола мәңгі көрінбестей болып жоғалған шығар...

Мұндай оқиғаның қалай, қандай жағдайда болуы мүмкін екенін ойлап, көз алдыма елестетуге тырысып көргем. Тек көкірегім босап қалғандай, ешкімге керексіз болып жұртта қалғандай сезімді бастан кештім. Теңіздегі кемеде лақтырып кеткен адам ғана өзін осылай сезінетін болса керек... Кемені қаншама шақырса да бұрылмастан көкжиекке сіңіп жоқ болады, айналада толқыны аласұрған ұшы-қиырсыз теңіз ғана шалқып жатыр. Жағалау көрінбейді... Бірақ, оны теңізге әлдекім лақтырып тастаған жоқ па?! Кім ол?

Соны білгім, сол сұраққа жауап тапқым-ақ келеді, бірақ соның не үшін керектігін, онда не мән барын әлі күнге түсіне алар емеспін. Шынында, содан маған не пайда? Ешқандай. Бірақ, мынаны білгім келген: егер менің әкем шынымен неміс солдаты болса, оның кейінгі тағдыры не болды екен? Басыма аңғал да оспадарлау ой да келеді – ол неге менің әкем болды екен, бүкіл Европаны кесіп өтіп, мені өмірге келтіруге өз үлесін қосып, содан кейін қайтадан жоқ болып кете бар деп одан кім сұрапты? Ия, өзіңнің шыққан тегің кім екенін білгің келеді, біле алмайсың, бірақ бұл туралы ойлай бересің. Өзімді өмірге әкелген анамның қайда жоғалып кеткенін де білгім келеді. Сол бір неміс солдатының, менің әкемнің тағдыры не болғанын білгім келеді, тірі ме, әлде бір жерде қаза тапты ма; мүмкін ол тірі, аман-сау, Германияда өмір сүріп жатқан шығар, әлемнің бір түкпірінде сонау қырық екінші жылы балалар үйінің есігінің алдына тастап кеткен баласы өмір сүріп жатыр деген ой үш ұйықтаса түсіне кірмейтін болар... Мен оның ұлымын ғой. Ол бұған пысықрмайды да... Ал, егер әлдебір кереметтің күшімен біліп қойып, келе қалса ше?! Міне, мен келіп тұрмын, ұлым қайда? – десе... Онда не болады? Содан кейін ше? Бірақ, осы қиялдың бәрі не үшін керек өзі? Тіптен, осының бәрі дәл осылай болған күннің өзінде де әлдеқашан ұмытылып қалған бұл оқиға оған, әлгі неміске неге керек, ол несіне қиналуға тиіс?..

Осындай ақылға сыйымсыз ойлар басымнан шықпайтын. Осыған байланысты не ойласам да, адамдар тағдырының тоғысқан жері соғыс болып шығады... Соғыс кезінде дүниеге келіп, ата-анасы ажал аранына жұтылған балалардың қасіреті өмірдің тұңғығынан бетіне қалқып шыға келеді. Ал, әлгі тұңғыықтан сүйекті қарыған ызғар мен бөтенсу, жат санау, жек көру лебі еседі. Жан жүрегімде өзім сияқты емес, «қалыптағыдай» жолмен өмірге келгендердің бәріне қарсы наразылық сезімі пайда болып, оларға өзімнің артықшылығымды дәлелдеуге деген құштарлығым оянатын, қоғам мені ерекше жаралған тұлға деп танып, кемеңгерлігімді мойындап жатса деп армандаушы едім, зорлыққа қарсы зорлықпен, зұлымдыққа одан да өткен зұлымдықпен жауап беруге әрқашан дайын тұру тілегі көкірегімді кернеп кететін...

Үлкен өмірге осындай көзқараспен қадам бастым. Өзімнің жападан-жалғыз екенімді, бұл әлемде өзімнен басқа ешкімім жоқ екенін бір сәт жадымнан шығарған емеспін. Әкем де, шешем де, аға-інім де, апа-қарындасым да, нағашы-жиенім де, немере-шөбере туысқаным да – ешкімім де жоқ. Бейне бір айдан түскен сияқтымын. Мүмкін мұның да көмегі болған шығар... Ия, мен ғылымда зор мансапқа қол жеткіздім, өзімді түгелдей ғылымға арнадым, осының арқасында, сыпайысынбай-ақ қояйын, өзім таңдап алған саламда керемет жаңалықтар аштым. Ия, солай! Мен ғылымға қызмет еттім, ал, ғылым маған көмектесіп, атағым шығуына, өршіл армандарыма ұмтылуыма, тұрмысым жақсаруына, жағдайға бейімделе білуіме қызмет етті...

Айналып келгенде, осының бәрі мені ғарышқа, орбиталық станцияға біржола орын теуіп, өзімді ғарыш тақуасымын деп жариялауға итермелеген тағдырым болып шықты. Мүмкін бұл кереғарлық болып та көрінер, дегенмен, шығар биігімнің ұшар шыңы осы екен. Жер бетінде маған орын жоқ, мен осыны түсіндім...

Тек осында, ғарышта ғана бастан кешкенім мен ойланып-толғанып тапқан қорытындыларымды ашық жазуға тағдырымның

таптырмайтын мүмкіндік беріп отырғанын ұқтым, мені ғарыштан бір-ақ шығарған күш те осы екен. Сонда мен өз-өзіме былай дедім: Сен бәрін де еш өкінішсіз ой елегінен өткізіп, өзіңнің де, басқалардың да алдында ашығын айтуға тиіссің. Менің тәубаға келуімнің мәні де осында – өз-өзімді аямауым керек. Ештеңені жасырмай, бәрін түгел актаруға тиіспін.

Осы хикаяның өзі түкке тұрмайтын елеусіз оқиғадан басталған болатын – медициналық институттың семинарында адам ұрығының негізі қалануының кереметі мен сәбидің өмірге келуінің құпиясын зерттеуге беріліп кетіппін, мүмкін бұл да өзімнің түйсігімде сақталып қалған тастанды баланың қорлануынан бастау алатын шығар, бірақ күнделікті өмірде өзіме ауыр тиетін бұл тақырыпта ешкіммен сөйлеспейтінмін, айналамдағы адамдардың өздері де ешқашан мұндай әңгіме айтып көрген емес.

Қызметтестерім мені ең алдымен ғылыми жетекші, қатал бастық, жоғарыда қолдаушылары бар беделді қайраткер ретінде құрметтеді-ау деп ойлаймын. Жасыратын несі бар, өзім адамзаттың ең бір қасіретті құпиясы деп санайтын мақтансүйгіштік пен билікқұмарлық менің де ішімді күйдіріп бара жатқан. Үнемі өзімнің және басқалардың алдында қаншалықты маңызды адам екендігімді дәлелдеп, беделімді нығайта түсуге ұмтылушы едім. Біреулердің сыртымнан: «Біздің басдик», – деп сыбырлағанын естісем де, бұл маған «біздің бас диктаторымыз» дегенді білдірмейтін. Бұған ұялып көрген емеспін, керісінше. Мұны түсіндіру қиын, бірақ тойым дегенді білмейтін ашкөздікпен билікке ұмтылу – адам баласының ақыл жеткісіз құпиясының бірі ғой, мен де бұйыруды ұнататынымын, тәртіп сақтауды қадағалап, өзімнің «жабық» зертханамның қызметкерлерінен сөзсіз бағынуды талап ететінмін; кейін институттың директоры болғанымда кадр таңдау кезінде ұстанатын қағидам – талант пен тәртіп қана болды.

Осының арқасында, батыл сынақшы, биологиядағы жаңа бағыттың негізін қалаушы ретінде жұртшылықтың ілтипатына

ие болған кезімде тек ғылымдағы тұлға ғана емес, сонымен қатар, білікті ұйымдастырушы, беделді басшы ретінде де атағым шығып қалған болатын. Ия, мансабым өрге басып келе жатты, бірақ, кейін түсінгенімдей, бұған белгілі бір орындардың да ықпалы болған екен, бұл бөлек әңгіме; ал, әзірше табыстардан қанаттанып, ғылым алқабында ара сияқты ызыңдай ұшып жүрдім; бір жаңалықтан кейін екіншісін ашып, бұрын-соңды ешкім естіп-білмеген ойларымның қызығына берілгенім сонша, тіптен бұл салада мәңгілік технологиясының бірден-бір авторы – Жаратқан жалғыздың өзін де ығыстырып шығаруға дайын едім. Өйткені, мен ғылыми тәжірибелер ауқымында болса да, бұл өмірге кімнің қалай келуі, қай ата-анадан тууы керектігін өзім ғана шешетінмін, оның өзі мұны қалай ма, жоқ па – бұл жағына алаңдап көрмеппін, адам ұрығынан не жасай алатынымды білсеңіз ғой...

Енді қазір өз-өзіме: тым мастанып кеткенің де содан ғой! – дейтініме таңдануға болмайды. Айтатын несі бар, адамның ұрық ретінде негізі қаланып, өмірге келуін басқара алатын болғаныма шынымен-ақ көңілім тоғайып қалған.

Жасанды жолмен өмірге ата-тегі белгісіз адам әкелу мүмкіндігі туралы ой алғаш рет малды қолдан ұрықтандыруға байланысты туындаған болатын. Зоотехникада бұл қашан да көкейтесті мәселе болды. Адамдар өздерінің шаруашылық мұқтажын өтеу үшін малдың тұқымын өзгертуді батыл жүргізіп келді.

Бұл тұрғыда тәжірибелік биология зоотехникаға әлдеқашан шаң қаптырып кетті, жасанды жолмен өмірге адам әкелу мәселесімен айналыса отырып, біз тек ғылыми танымның өрісін кеңейте түсу үшін ғана емес, сонымен қатар, адамның өмірге келуін басқару, дұрысы, өз мүддеміз үшін пайдалану мақсатында жұмыс істедік!..

Ия, қазір мен өзінің қаншалықты мәнділігін сезінуден басқаға пысқырмайтын ғылым деген тұңғыықтан қалай сытылып шыққанымды түсінуге тырысып-ақ жүрмін, бірақ ол кезде адамгершілік дегеннің шегінен әлдеқашан аттап кеткен, адамзат

баласы үшін аса қатерлі сол жұмысқа қаншалықты беріліп кеткенім туралы ойланып та көрген емеспін. Ол кезде жас ғалыммын, мен үшін бірден-бір мақсат – ғылыми мүдде ғана болатын. Ғылымның салтанат құруы үшін өзіме дейін ешкім бас сұғып көрмеген, барлық дін атаулы тыйым салған аймаққа басып кіріп, тылсым сырлы есікті аяғыммен тепкілеп тұрғам, ал, оның табалдырығының алдында Жаратқан Құдайға бас иіп құлшылық ету керек.

Міне, сондағы жеткен жерің! Бір күні институттың партия комитетіне шақырып алып ізгі ниетпен, құрметпен, тіптен төменшіктеп отырып бұдан былай сенің еңбектерің құпия болып есептеледі, сенің бағалы зерттеулерің туралы мақалалар баспасөзде, әсіресе, шетелде жарияланбауға тиіс деп ескерткенде де, сен бұған мән бермегенсің. Бұл сенің жан дүниенді алғаш рет байқап көру болатын. Болашақ тапсырыс берушілер сенен өздеріне қажетті орындаушы жасай бастаған. Ал, сен үшін басқа нәрсе – «нағыз іспен айналысып, ғылымды өрге сүйреу» ғана маңызды болды.

Шындығына келсек, сен биологиялық тозақтың Мефистофелі болатынсың. Салқын ақыл, бәрінің ара-жігін анықтай алатын өткір ой – міне, ғалымға керекті қасиет деп бәрінен осыларды жоғары қоятын едің. Осы істеріңді ақтап аларлық дәлел іздеп, осы бір қарғыс атқан жолмен алға басу үшін, осыншама күш-жігер жұмсауға өзінді итермелеген не нәрсе екенін пайымдауға тырысқан да емессің. Тастанды баланың ең алдымен ешкімнің қолы жетіп көрмеген биіктерге ұмтылған кемеңгер болуды армандағанын кім біліп жатыр?! Ғылыми мәселелер бүкіл ой-санаңды билеп алып, өзін де аңғармастан ізгілік пен зұлымдықтың шегінен де аттап кеттің, өз өсиеттерінің тұтқынына айналған адамдардың, нағыз данышпандардың мәңгілік қиналысын саралап, парықтап жатуды керек те қылған жоқсың. Ғасырлар бойы өмірдің мәнін іздеп аласұрған сол адамдардың ізденісін елемей қойдың, оларда шаруаң қанша. Өз отандасың, замандасың, аса көрнекті философ Лосевтің адамзат тарихындағы ғылымның міндеті туралы толғана келіп,

бейне бір саған арнағандай айтқан сөзін құлағыңа да ілмей, ысырып тастай салдың. Ал, Лосев болса, жаңа европалық ілімнің қоғам мен мәдениеттің үздіксіз өрлеуі туралы нигилизміне байланысты жазған болатын, европалық парадигмаға сәйкес, бірде-бір дәуірдің өз мәні болмақ емес, ол тек келесі кезеңге дайындық пен соның өркен жаюына керекті тыңайтқыш қана, әрбір келесі дәуірдің де өзіндік мәні жоқ, олар да келесі және басқа ықтимал дәуірлерге арналған топырақ пен құнарлы тыңайтқыштың міндетін атқармақ; ал, осының бәрінің мақсаты міндетті түрде үнемі әрі қарай ығыстырыла бермек, сөйтіп ол әр жолы жаңа жұмақ туралы жар салушылардың ұмтылысын ақтап алуға қызмет ететін болады. Ал, сен Лосевтің осындай терең ойын өзіңнің қолыңды босатып алуға, сөйтіп өзіңе жүктелген барша жауапкершілікті келер ұрпақтың мойнына арта салуға пайдаланбақ болдың. Сен өз міндетің – «ғылымды алға жылжыту», жаңалықтар ашу екендігіне өз-өзіңді сендіріп қойдың, ал, олардың нәтижесі қандай болмақ, мұны басқалар шеше жатар. Сенің шаруаң – инкубаторлық құрсақтағы шарананы өмірге әкелу, ал, қолдан жасалған адамдардың одан арғы тағдыры не болмақ, онда сенің жұмысың жоқ.

Қазір арсыздығы жөнінен суырылып алға шыққан «Бұл сенің мәселең» деген сөз тіркесі кеңінен қолданылып жүр. Ал, сен осы қағиданы сол кезде-ақ ұстанатынсың, өзіңнің қарсыластарыңа жасанды жолмен өмірге әкелінген адамдардың тағдыры туралы: мұнымен олардың өздері айналыссын, әркім өз мәселесін өзі шешкені дұрыс, – деп жауап беретін едің. Әлеуметтік тұрғыдан алғанда басқалармен бірдей жағдайда өмірге келген икс-адамдар да басқалар сияқты өз қамын өздері ойлауға тиіс. Мұндай мәселелердің ғылымға тікелей қатысы жоқ деп есептейтіңсің. Жасанды жолмен өмірге адам әкелу технологиясынан басқасына мән беріп көрген емессің.

Ия, сен сондай болдың. Мүмкін өзің таңдап алған ғылым саласында әлемдік жаңалықтар ашып, ғылымның одан әрі дамуын

болжай білетін кемеңгер болған шығарсың. Бірақ, сенің барша істеріңді сол бір тастанды бала бағыттап отырған болатын. Сен мұны мойындаған емессің, бірақ бір кезде туған анасы бөтен үйдің есігінің алдына қалдырып кеткен жас сәби өзінің қолынан бәрі келетінін, алдын ала бет-бағдары белгіленіп қойған адамдарды өмірге әкеле алатынын күллі әлемге паш етуге ұдайы ұмтылып келген. Өзіңнің зертхананда солардың тағдырын белгілеп, басқа ешкімнің батылы бармаған және қолынан келмеген істерді жүзеге асырып жүрдің – өз ойың мен жұмыс кестеңе байланысты өзің қолдан жасаған адамдарды өмірге әкеліп, оларға көзге көрінбейтін шексіз билік жүргізетініне масаттанумен болдың.

Геосаяси тұрғыдан бүкіл әлем XX ғасырдың ақырзаманын уайымдап, оны түсінуге тырысып жүрген кезде, сен де әлдеқандай жағдай бола қалса деп өзінді ақтау үшін жеткілікті дәлел тауып қойдың. Термоядролық сұрапыл жаңалықтар ашылып жатқан кезде ешкім де ғылымның от тұяқты тұлпарын ауыздықтауды ойға алған жоқ, осы салада жұмыс істейтін бірде-бір ғалым райынан қайтып, өзін-өзі етегінен тартып, болмыстың сол бір негіздерін жалаңаштай түсуден бас тартқан емес, бұл жаңалықтар адамзаттың өмір сүруіне аса сұмдық қатер төндіріп тұрған жоқ па! Ғылым болса, стратегиялық қауіпсіздік мақсатында аттары белгісіз болып келген, бірақ кейінірек жарқ етіп шыға келіп, өмірінің соңына қарай атағым көмескі тартып қалған жоқ па деп қауіптенуден басқаны білмеген атом бомбасының әкесі атанғанғандарға әлемдік даңқ әкеліп, ашылған жаңалықтардың ауқымдылығы мен оларды ашқан адамдардың қаншалықты қылмыскер екендігін байыптап жатпастан, меңірейіп тұра берді. Олар да ғылымды ілгері жылжитты. Өйткені, ғалымдар үшін ештеңеге алаңдамастан атомның тереңіне тезірек көз жүгіртіп, адам баласының әлсіз жаратылған мақұлық екендігіне қарамай, ғаламдық құдіретке ие болуына мүмкіндік беретін алып күшке ие болуға ұмтылу әлдеқайда маңызды болатын. Ал, осы ғылыми идеялардың ессіздігінен туындайтын ғаламат қатер,

ядрошылардың ашқан жаңалықтарының болмай қалмайтын салдары тәрізді ауыртпалықты келер ұрпақтың үлесіне қалдыра саламыз. Әкелерінің шексіз билікке деген ессіз құмарлықпен ашқан жаңалықтары үшін солар зардап шегіп, өздері пайдалану үшін материяны енді қайткенде қалпына келтіруге болатыны туралы солар бас қатырсын. Бұл тұрғыда ешқандай кедергі шыққан емес... Сен де осыны алға тартатынсың...

Ия, сен мынаған нық сенетінсің: адам баласының алдында табиғаттың жауап бермейтіні тәрізді, ғалым да өз зерттеулерінің нәтижелері үшін ешкімнің алдында жауап бермейді. Сені алған бетіңнен ештеңе де тайдыруы мүмкін емес, өзіңнің нақ осы үшін өмірге келгенің туралы сеніміңе ештеңе де нұқсан келтіре алмайды.

Ия, сен жұртшылықтың назарынан тыс, айнаның ішіндегідей жалған ғылыми әлемдегі жарқырап шығып келе жатқан жаңа жұлдыз болдың. Тіптен, әйелің Евгения сенен бір-ақ сәтте безініп, обадан қорыққандай тұра қашып, облыстық театрларды кезіп кеткенде, ол кезде байғұсқа тек кәріліктен діңкелеп біткен кемпірлердің ролін ойнау ғана қалған, сенің қасыңда жүріп көргені мен білгенінен тез қартайып кеткен ғой, сонда да сен қыңқ еткен жоқсың, жүйкең де селт етуді білген емес, айналаңа көз жүгіртіп, әйеліңнің соңынан тұра жүгіруді ойыңа да алмадың, ең бастысы, ол үшін сұмдық болып көрінген жәйттерге сын көзіңмен ой жүгіртіп жатуды керек деп таппадың. Евгения сенің зерттеулеріңнің мәнін бірден ұғына алмады, сенің тәжірибелеріңнің мақсат-маңызын салғаннан бағамдай білуге өресі жетпеді. Ол ғылыми мүдде дегенді түсінуден аулақ болатын, ол басқа әлемде – өнер әлемінде өмір сүретін, бірақ жан-дүниесі саған жақын еді, екеуің ұзақ жылдар бойы бірге өмір сүрдіңдер, ол сенің жұмысқа бар болмысыңмен беріліп кеткеніңе, тіптен, оның бойына біткен баласын үнемі өз қолыңмен алдыртып тастауыңа да төзімділік таныта білді, кейін өзің отырған бұтақты өз қолыңмен шауып, әйеліңнің жек көріп кетуіне өзің себепкер

болғаныңды ұққан кезде қатты өкінгенсің, осының бірде-бірі сені тоқтата алмады, ойланып, өз-өзіңе жауап беруге тырысқан жоқсың – ғылымға жан-тәніңмен берілемін деп жүріп, басқалардың, ең алдымен, өзінді шын сүйген әйеліңнің сезімін, ой-арманын аяқасты етуге қаншалықты хақың бар еді? Евгения сенің немен айналысып жүргенінді, жылдар өткен соң қандай жетістікке қол жеткізгенінді, алдына қойған мақсатың қандай екенін білген кезде алдында тізерлеп тұрып зар еңіреп, бәрін тастап Мәскеуден алысырақ бір жерге, мысалы Қиыр Шығысқа кетейікші, ол жақтағы ғылыми орталықта жұмыс толып жатыр, профессорлар онда да Мәскеудегіден кем бағаланбайды, ақшасы көп, мен де сондағы театрдан өзіме бір орын табар едім, өмірімізді жаңадан бастайық, ақыры, бала туып, өсіп-өнейік деп жалынғанда иілмей қойғансың, саған оның аңғалдықтан туған қорқынышы, сенің тәжірибелеріңнен үрейленуі, әйелге тән босандығы түк әсер ете алмап еді, өзіңе сеніп тапсырылған істен қол үзуді қаламадың. Кейіннен қанша өкініп, қанша рет тәубаңа келгеніңмен бәрі де кеш болатын... Өмірдің айналымы басқа арнаға ауып кеткен...

Сенің даңққұмарлығыңда шек жоқ еді. Евгения кетіп қалды, бірақ соған бола өкінудің қажеті жоқ деп санадың – басқасын тауып аласың, шаруадан қолың босаған кезде айналаңа көз жіберсең, әйел деген толып жүрген жоқ па, таңдаған сұлуыңа жіп тағасың, ең бастысы, ол моральдық жағынан тым кірпияздық көрсетпей, сенің айналысып жүрген ісіңнің адамгершілікке қаншалықты жататыны жөнінде күмәнданып жүрмесе болғаны. Ол әйелді «феодалдардың» бульварындағы атомшылардың даңғарадай кең үйлерінің қасында орналасқан өзіңнің академиялық жеке үйіңе ертіп келесің. Бірақ, түк қиындығы жоқ сияқты болып көрінген осы шаруаның реті келмей-ақ қойды. Бір жағынан, қолың да тимей кетті, өйткені, жаңа оқиғалар кимелеп, мойныңды бұруға да мұршаң болмады, қалған өмірің де соларға байланысты өрбіді, түптеп келгенде, ғарыштағы орбиталық станциядан бір-ақ шығып, өзінді ғарыш тақуасымын деп жарияладың.

Бұл кезде сен академиялық ортада белгілі тұлғаға айналған болатынсың, ғылымды қадағалап отыратын саяси органдардың да ерекше ілтипатына ие болып үлгердің. Әділін айту керек, бұл тұрғыда КОКП Орталық Комитеті тиісті деңгейден көріне білді. Мұның қаншалықты шындыққа сәйкес келетініне өз тәжірибеңнен талай рет көз жеткіздің. ОК-ның арқасында сенің институтыңа, ең алдымен, өзіңнің әйгілі зертханаға ешқандай әуреке түсіп «жүгірмей-ақ» кез келген қорлардың есігі оп-оңай ашылып, артықшылықтар беріліп жатты. О, биліктің қолпаштауына, сарайдағылардың ілтипат білдіруіне, таққа мінген әміршінің қошеметіне адам шіркін қалай тез бой үйретеді десеңші. Енді қазір өмірде ылғи солай болып па еді, әлі де солай бола бере ме екен деп өз-өзіңе сұрақ қоясың. Мысалды алыстан іздеп әуреке түсудің қажеті жоқ. Ғылым академиясының президенті, белгілі атомшы телефон арқылы сөйлескенде және жеке жолыққанда үнемі мынаны еске салып қоюды ұмытпайтын: «Андрей Андреевич, Құдай үшін, өз-өзіңізге ештеңеден шектеу қоймаңыз. Алаңдамай жұмысыңызды істей беріңіз, еліміз сіздің бағдарламаңызды не керектің бәрімен толық қамтамасыз етуге дайын. Нені қажет деп табасыз – импорттық құрал-жабдық, препараттар, қызметкерлерге үй-жай, көлік, қысқасы, мұқтаждықтың бәрін сұрай беріңіз, еш қысылмаңыз. Сіз аса маңызды іспен шұғылданып жүрсіз...»

Жарты әлемді жайлап жатқан айбынды елдің атынан айтылған мұндай құрметтен, мұндай жомарттықтан аздап қысылып та қалатынсың; толып жатқан қызметкерлердің таза ғылыми тәжірибелердің төңірегіне құзғын тәрізді үймелей қалатынына көңілің толмайды, бірақ үндемей құтылып жүрдің; жоқ, сен ризашылық білдіріп бас шұлғыған емессің, алайда, қарсылық та білдірген жоқсың, өзіңе жоғары басшылар тиімді деп тапқан әлдебір шулы жобаны сөз қайтармай атқарып шығушы ретінде қарауға болмайтынын да айтып көрмепсің. Ия, өзінді дер кезінде тоқтата білуің керек еді, кейіннен белгілі болғанындай, өзінді

олардың шүбәсіз сенімді адам деп есептеуіне жол бермеуге тиіс едің. Бірақ, сен әлсіздік таныттың, әлде ұстанар қағидаң болмады ма, мүмкін ішкі дүниенде мансапқорлыққа, билік басындағыларға жақын жүруге деген ұмтылыс та болған шығар. Мақсатының өзі екіұштылау болған ғылыми бағдарламаны басқаруды нақ саған ұсынғаны осыдан емес пе екен? «Шарананың жынысын реттеу» деп аталатын бұл бағдарламаның негізгі мақсаты өмірге ата-анасыз адамдар әкелу болатын.

Жарық дүниеде мұндай құбылыс бұрын-соңды болып көрген емес. Енді сен табиғатқа қарсы әрекет етуге көшкен қарақшы тәрізді осы іске тікелей қатысты тұлға болып шыға келдің. Сенің құпия зертхананың басты міндеті – өзі де, ата-анасы да кім екені белгісіз жұмбақ әйелден туған «Икстектерді», яғни қолдан жасалған адамдарды өмірге әкелу болып шықты.

Сен емес, алуан түрлі қысқарған сөздерге әуес келетін партияның ғылымға жетекшілік ететін қайраткерлері ойлап тапқан «Икстек» деген термин көп ұзамай өзіндік бір парольге айналып кетті, бейне бір төңкеріс кезіндегі пароль сияқты, өйткені, зертханалық жолмен икстектер жасап шығарудағы мақсаттың өзі де мүлдем жаңа тұрпаттағы адамды, идеологияның болашақ қаһармандарын қалыптастыру болатын. Икстектер ХХІ ғасырдағы кіршіксіз таза төңкерісшілер болуға тиіс еді. Басшылардың күткені де осы болатын. Партия көсемдері күні батып бара жатқан әлемдік коммунистік идеологияға жан бітіріп, қайтадан қалпына келтірудің жаңа тәсілі осы деп таныды. Мойындауың керек, көп ұзамай «икстек» деген жаңа сөзге құлағың үйреніп, өзің айналысып жүрген іске жан-тәніңмен беріліп кеттің, бұл тәжірибелер тек ғылым үшін қызмет етеді, ал, оның салдарында жұмысым жоқ деп өз-өзінді сендірдің.

Тоқта! Асықпа. Бұл жерде бәрін анықтап алу керек. Ия, «икстек» деген терминді жаңа тұрпатты адам қалыптастыру тәрізді алысты көздеген бағдарламаны жүзеге асыруды мақсат тұтқан лауазымды адамдар ұсынғаны түсінікті. Бірақ, әу баста осы бағдарлама алғаш

рет ұсынылып, оның стратегиялық мақсаты туралы тұңғыш рет айтылған кезде де сен оларға қарсылық білдіріп, бас тартып, іргенді аулақ салуға тырысқан жоқсың. Өзінді жаңа Дарвин деп атағанын да, өркениет тарихындағы адам естіп көрмеген бұл бағдарлама сенің теориялық және нақты зерттеулеріңнен, осы тұрғыдағы болжамдарыңнан бастау алатынын қаперіңе ілген емессің.

Икстектер жасап шығару бағдарламасының ғылыми жетекшісі болу жөніндегі ұсынысқа салғаннан елп ете қалмай, ойлануға уәде еткеніңмен, бас тартпағаның рас қой! Жалғыз адам әскер емес. Оның үстіне, бұл кезде ресми санатқа іліккенің соншалық, билік басындағылардың жасаған ұсынысына үзілді-кесілді қарсылық білдіруің мүмкін емес деуге де болатын.

Бұл да дәлелденді. Ғылым академиясы президентінің ұсынысына жауап ретінде ойлануға уәде берген күні сені Ескі алаңға, Саяси бюроның мүшесі, КОКП ОК-ның идеологиялық мәселелер және халықаралық коммунистік қозғалыс жөніндегі хатшысы Конюханов Вадим Петровичке шақыртты.

Ескі алаңға сен үйреншікті жолмен келдің, онша жиі болмаса да әртүрлі себептерге байланысты мұнда жылына бірнеше рет келіп тұратынсың. Бұл жолы да жан-жағыңнан ерсілі-қарсылы ағылып жатқан машиналарға, Мәскеу көшелеріндегі жүргіншілерге қарап қойып, өзіңнің директорға лайықты қара «Волгаңмен» келіп жеттің. Егер сол жүргіншілер сенің қайда және не үшін бара жатқаныңды білген болса, көшені жанды тізбекпен қоршап алып, машинанды тас-талқанын шығарып қиратып, өзінді тепкілеп өлтірсе де таңғалатын ештеңе болмас еді, Құдай олардың бұл қатігездігін кешірер еді.

Қашанғысындай, түстен кейін Мәскеуде, әсіресе, оның орталық бөлігінде адам қаптап жүрген. Осының өзі саналарына толық жетті ме, жоқ па – айтуір, олар үшін сол кезде тұрмыстың барлық түйіні әлденені тауып, бірдеңеге қол жеткізу жолындағы сан қилы айла-амалдар ойластыруда жатқан болатын. Бірақ, дәл қазір әлдекім

Табиғатқа, Тарихқа, Құдайдың өзіне, барша адамға қарсы әлдене істемек болып жүр-ау, содан кейін күллі әлем құдды бір қайта жаралғандай өзгеріп кетуі мүмкін ғой деген ой олардың бірде-бірінің басына келген емес. Ал, осы жоспарды жүзеге асыруы әбден мүмкін адам болса, олардың қасынан жайлы машинаға мініп ыздиып өтіп бара жатты, әрине, сол сәтте отбасы, әулет, ұрпақтардың тұқымдық жалғастығы деген түсініктер ескіліктің қалдығына айналып, келмеске кетер уақытты жақындата түсу үшін нақ осы кісінің жұмыс істеп жүргенін, сол жұмыстың салдарынан әркім де ұрпақтың басы, әрі соңы болып, өзінің кімнен туғаны, кімді өмірге әкелгені туралы ұғымның не екенін білместен күн кешуі ықтимал екендігін ешкім білген жоқ. Ата-ананың орнына бұл міндетті Мемлекет-Әке атқаратын болады...

Жоқ, әрине, бұл сенің жеке өзіңнің бағдарламаң емес. Идеологиялық тұрғыдан жарқ ете қалған жаңашыл ой сенің емес, басқалардың санасында оянған, бірақ, әміршіл мемлекеттің қара ниетті күштерінің оны өз мақсатына пайдалануына сенің өзің, сен айналысатын ғылым түрткі болды, оларды осыған итермелеген сенің тәжірибелерің болатын. Бұл туралы соның бәрін бастан өткерген соң, қазір ғана айтып отырсың. Дегенмен, сол кезде де өзің ашқан жаңалықтардан қандай қорытынды түюге боларын аңдағансың, алайда, бұл өзіңе тікелей қатысты емес деп есептедің, бұл туралы ойламауға, өзінді кінәлі сезінбеуге тырыстың. Әйтсе де, аса ауқымды жоспарлар қазірдің өзінде жасалып қойған екен, бұл құрғақ қиял емес, сенің шұғылданып жүргенің билік басындағылардың қолдау көрсетуін пайдаланған тәжірибешінің ғылыми ойыны ғана болмай шықты. Сен мұны ОК-ге келгенде бір-ақ түсіндің.

Бұл жолы сені есік алдында Конюхановтың хатшысы қарсы алды да, барлық бақылау бекеттерін айналып өтіп, жеке қолданыстағы лифтімен жетінші қабатқа алып шықты. Конюханов сені күтіп отыр екен. Есікті өзі ашып, кабинетіне шақырды.

– Андрей Андреевич, көргеніме қуаныштымын! – деп аман-

дасты ол көзілдірігінің астынан екі көзі жалт-жұлт етіп. Оның қуанышы шынайы болып көрінді. – Кіріңіз. Сіз екеуміз жиі кездесе бермейміз ғой. Келіңіз, аздап әңгімелесіп, шер тарқатайық. Сізді күтіп, бүгін ағымдағы жұмыстарды да кейінге шегеріп отырмын, құрып кеткірді. Ия, дұрыс айтасыз, жиірек кездесіп тұру керек еді, Андрей Андреевич. Бірақ, соның бәріне уақыт керек қой, уақыт, уақыт! Жоғарылатыңыз! – Сосын хатшысына ескертіп қойды: – Ешкімнің телефонына жауап берме. Мен жоқпын.

Мұны осы кездесуге айырықша мән беріліп отыр деп түсіну керек еді. Шынында да солай болып шықты.

Конюханов өзін-өзі еркін ұстай алатын, әңгімелескен адамының да өзін жайлы сезінуіне жағдай жасай біледі. Сөзін бөлмей, мұқият тындап, өзі де ойланып сөйлеп отырды. Киімі де қарапайым: күңгірт түсті костюм, галстугі де сол түстес, ыңғайлы аяқ киім. Шамасы, ол артық ішіп-жеу дегенді білмей, өзін-өзі күте білетін болса керек. Өте мөлдір көзілдірігі де қытымырлығы байқалып тұрған сопақтау келген бетіне жарасып қалған. «Иегіне сақал жапсыра салса, тура Дзержинскийдің өзі болып шыға келер еді» – деп ойладың сен.

ОК-нің осы хатшысы туралы жаман пікір айтылғанын естіген емессің, керісінше, талай адам оны кеңінен ойлай білетін адам деп сипаттаушы еді. Ол Саяси Бюро мүшелерінің арасындағы ең жасының бірі болатын, елуге келіп қалған, жұмысқа аса қабілетті деп бағаланатын. Мансабының өсуі дипломаттық қызметтен басталған және тереңнен ойластырылған болатын – саяси тұрғыдан біз үшін бағалы болып табылатын Солтүстік Корея, Вьетнам, Куба және Қытай сияқты елдерде әуелі кеңесші, кейіннен елші болып қызмет етті, еңбегі жоғары бағаланып, сол жақтан көтерілді және жұрттың бәрі мұны әділ де лайықты шешім деп тапты. Содан кейін, халықаралық Олимп – Біріккен Ұлттар Ұйымына Тұрақты Өкіл боп жіберіледі деп жүрген кезде Конюхановты кенеттен партиялық органға, оның ең жоғарғы сатысына бір-ақ шығарды, содан бері халықаралық коммунистік қозғалыс саласындағы идеологиялық

және сыртқы саясат жұмыстарына түгелдей жетекшілік етіп келеді.

Міне, сенің Конюханов туралы білетінің осы-тұғын, енді оны аздап басқа қырынан көріп отырсың.

Жалпы, осындайда айтылатын үйреншікті сөздерден кейін ол әңгіменің турасына көшерде былай деп бір ескертіп қойды:

– Андрей Андреевич, әңгімені алыстан бастайын. Түсінесіз бе, егер мен адамзат тарихы бір-ақ сағатта, мәселен, осындайда айта-тындай, бір ғажайып мезетте, біреудің басына найзағайдай жарқ етіп әлдебір ой келе қалған сәтте жасалады десем, бұл тым артық болар еді. Өмірде бәрі де белгілі бір кезеңге дейін табиғи жолмен дамитыны түсінікті. Бірақ, кейде бетбұрыс сәт деп аталатын жағдай пайда болады, мұндай ахуал туындаған кезде әлдебір ой немесе идея әлемді төңкеріп тастауы мүмкін. Қазір де сондай сәтке тап болып отырған сияқтымыз. Тек, Құдай үшін, бұл идеяны ойлап тапқан мен сияқты күйкі пенде екен деп түсініп жүрмеңіз. Мен жәй ғана жолшыбай жолыққан адаммын.

– Ал, мен қай жерде жолыққан адам боламын сонда? – деп сұрадың оның қайда бұрып бара жатқанын ұққың келіп.

– Сәл шыдаңыз. Бұл жәй ғана әңгіменің ләмі ғой. Онсыз істің мәніне көшу қиын. Сонымен, кіріспемді жалғастыра берейін. Менің айтып тұрғаным, – төңкерістік сипаттағы тарихи қадам. Оның бойында, менің пайымдауым бойынша, Француз төңкерісінің ұшқыны, біздің Қазан төңкерісінің жалыны бар. Бұл толық ой-пікір бостандығының, қасаң қағидалардан түбегейлі қол үзудің жемісі, Платон айтқандай, ойдың материяға ықпал етуінің және сол материяны әлеуметтік-саяси мұратқа айналдырудың нақты мысалы. Түсініп тұрмын, Андрей Андреевич, сіз қазір бұл неғылған лекция деп айран-асыр қалып отырсыз. Бірақ, кешіріңіз, бұл мәселе сізге, сіз айналысып жүрген ғылым саласына тікелей қатысты. Ия, ия! Бұған таңданбаңыз.

Ол екеуің жиналыс өткізуге арналған үлкен үстелдің жанында отырғансыңдар. Хатшы қыз әсем өрнектелген шәйтабағы бар

жұп-жұқа шыныаякпен шәй әкеліп қойды. Өзінді мұнда әлдебір айырықша маңызды шаруамен шақырғанын түсініп отырдың, әйтпесе, осының бәрі, осыншама ауқымды кіріспе сөздің не керегі бар? Партияның Орталық Комитеті өзіңнің тар ауқымдағы ғылыми тәжірибелеріңнен қандай нақты мән көргенін ұғынуға тырыстың. Біртіндеп, бұл да айқындала бастады, енді оның ауқымдылығына таң қалып, жүгенсіздікпен ұштасып жатқан батылдығына әрі сақтана, әрі қызыға қарай бастадың.

– Міне, солай, Андрей Андреевич, әңгіменің төркіні осында жатыр, – деп жалғастырды Конюханов. Темекісінің тұқылын хрусталь күлдеуішке ойлана мыжып тастап, басын оқыс көтеріп алды. – Мүмкін мен тым әсірелеп жіберген шығармын, – деп мырс етті ол. – Неше түрлі кіріспе сөздерге бойым үйреніп кеткен ғой. Ал, сіз екеуміз сыралғы жандармыз, Андрей Андреевич. Өзіміздің адамбыз. Сондықтан, барынша ашық та қысқа сөйлеуге тырысайын. Бірақ, бұл маған онайға түсе қоймас. Дегенмен... Алдымен, ең маңыздысы да осы, – партия сізге сенеді, Андрей Андреевич. Сенеді. Сіздің алдыңызға тарихтың өзі қойып отырған мәселе де бәрімізге ортақ шаруа. Ия, түсінемін, ғылым мен саясат деген – екі басқа дүние, дегенмен, не нәрсеге де таптық тұрғыдан қарау қажет. Біз, марксшіл-лениншілдер, осы қағиданы ұстанамыз, біздің тарихи артықшылығымыздың түп-төркіні осында жатқаны даусыз. Қазіргі жағдайда, сіз ашқан жаңалық, – егер осылай атауға болса, қолдан жасалған биология саласындағы жаңалық – адам табиғатына тереңдеп ену, атап айтқанда, адамның жеке тұлғасын – шыққан тегін, қоғамдағы орны мен міндетін түбірімен өзгерту; демек, болашақта қолдан жасалған түпкі негіз бойынша бүкіл адамзаттың өзін де біржола өзгертуге болады. Пәлені сор түрткілейді деген сөз бар емес пе. XX ғасырдың салдырлаған арбасы қайда бет алғанын көрдіңіз бе!

Бұл жағын сізге ұғындыратын мен емеспін, бірақ, бұл орайда біздің Ғылыми бөлімнің пікірімен толық келісемін – адамзат жарал-

ғалы бері мұндай жағдай болып-көрген емес. Сіздің ізденістеріңіз арқылы ғылым орасан күшке ие болып отыр. Осындайда айтатындай – сізге құрмет пен даңқ! Адамның жаратылуына негіз қалау мен оның өмірге келуі үрдісін басқаруға болады екен. Енді келіп мынадай ой туындайды: егер мұны жаппай енгізсе қалай болады? Бұл – әзірше атауы табыла қоймаған төңкерістің өзі, тіршілік иесі ретіндегі адамды өмірге әкелу тұрғысындағы нағыз төңкеріс! Олай болса, бұл үрдісті басқарып, бақылап отыруға мүмкіндік туса, онда қоғамдық өмірдің жаңа сипаты, тарихтың жаңа қозғаушысы осы болады, өзіңіз де келісерсіз, бұл – саясатқа да тікелей қатысты. Бұл орайда, Андрей Андреевич, сіз бен біз әріптес болып шығамыз. Біз мынаны басшылыққа алып отырмыз, партия бұл үрдістен тыс қалып, сырттай бақылаушы бола алмайды, керісінше, ол уақытты өткізбей, осы үрдісті өзі басқарып, қоғамымыздың, идеологиямыздың мақсаты мен мүддесі үшін оны тиісті арнаға бағыттауға тиіс. Құдай үшін кешіріңіз, Андрей Андреевич, көп сөзділіктен арыла алмай қойдым-ау. Не туралы айтып отырғанымды түсінген шығарсыз. Әрине, бәрін алдын ала түсініп қойдыңыз, сіз кемеңгер адамсыз ғой. Тағы мынаны да қоса кетейін. Біз мына жәйтті – ашық ғарыштағы жаңалықтардан бастап тәжірибелік биология саласындағы жаңалықтарға дейін – не нәрсемен шұғылдансақ та өзіміздің түпкі мақсатымызды, әлемдік-тарихи міндетімізді ұмытпауымыз керек. Ең бастысы осы. Өкінішке қарай, тіптен, біздің Орталық Комитетте, басқару топтарының өзінде белгілі бір сыншылдық ауан қалыптасқан. Сізден ештеңені жасырмаймын, сіз – өзіміздің адамсыз. Кейбір жолдастар социализм кезінде жекелеген елде жайлы да жеңіл өмір сүргісі келеді, олар біздің барлық елдердегі еңбекшілердің қамын ойлауымыз керектігін ұмытып кетеді! Капитализммен жарысып келеміз, біз жеңіп шығуға тиіспіз. Қазір дүниежүзілік төңкеріс ұранын тікелей жар салмасақ та планетамызда коммунизм жеңіске жетеді. Біздің мақсатымыз – осы, сондықтан оны барлық жолмен, барлық құралдар арқылы жақындата түсуге тиіспіз. Соның ішінде ғылымның ең жаңа жетістіктерін де

пайдалануымыз керек. Ғылыми тәжірибелерге беріліп кеткендіктен, Андрей Андреевич, тәжірибелік биология саласында өзіңіз қол жеткізген бірегей табыстар адамзаттың тіршілігі тұрғысында аса ауқымды өзгерістерге апарып соқтырарын сезбеген де болуыңыз мүмкін. Ия, ия! Мен мұны шынымен айтып тұрмын. Бір қарағанда, мұны көз алдыңызға елестету де қиын – өйткені, осының бәрі зертханада негізі қаланған жылбысықдан, шишаның ішінде өмірге келген шаранадан басталады емес пе. Бірақ, мәселе мынада, осының нәтижесінде өмірге келген адам – оны икстек деп атайық – тексіз тұлға, оның ата-анасы жоқ, қолдан жасалған субъект, мен осылай түсінемін. Өзіңізге жақсы мәлім бұл жәйтті сізге неге түсіндірмек болып тұрмын? Гәп мынада, сіз үшін ол қызықты зертханалық тәжірибенің арқауы ғана, ал, біз үшін икстек – жаңа тұрпаттағы адам. Біздің болжамымыз бойынша, еңбекші таптың ескі әлемнен біржола құтылуы мақсатында нақ осы икстектер оны түбірімен төңкеріп тастауға тиіс! Міне, мәселенің мәні осында жатыр. Уақыт өте келе тарихи процестегі басты әрекет ететін тұлға – нақ осы икстектің өзі болмақ!

Осы туралы айтып тұрған кезде тым қызбаланып кеткен сияқты болып көрінуім мүмкін. Бұл да бар. Қазір мұның себебін айтамын. Саяси тұрғыдан алғанда, икстектер құбылысынен көп үміт күтуге болады. Бізге қарағанда, бүкіл дүниежүзінде коммунизм салтанат құруы үшін алды-артына алаңдамай, күдік-қорқыныш дегенді білместен күреске шығатын басты күш солар болмақ. Отбасы мен басқа да туысқандық қарым-қатынас атаулыны зорлық-зомбылыққа құрылған ескі әлемнің көнерген қалдықтары ретінде тарих күресініне лақтырып тастайтын да нақ осы икстектер болады. Икстектер жеке адам мен рух бостандығының бұрын-соңды болып көрмеген бостандығына қол жеткізіп, біздің төңкерісшіл іліміміз әлдеқашан болжап кеткен адамзаттың жаңа дәуіріне жол салып береді. Болашақта икстектер тек күні өткен ескі дүниені қиратушы ғана емес, сонымен қатар, жаңа әлемді орнатушылар да болуға тиіс.

Әдеттегі, заманы өткен қоғамдағымен салыстырғанда иктектердің арасынан ұлы адамдар, кемеңгерлер де көптеп шығатынына еш күмәнім жоқ. Өзіңіз де түсінесіз – мұнда туысқандық және басқа сияқты тар ауқымды кедергілер мен оларға алаңдаушылық деген болмайды. Балалар өмірге жасанды жолмен, тексіз болып келеді және тиісінше тәрбиеленеді. Айтқандай, Бөлімдегі кейбір жолдастар жасанды жолмен өмірге келгендерді «сбакит» деп атауды ұсынып жүр, тегі белгісіз бағалы тастар осылай аталады екен, бірақ, меніңше оларды «иктек» деп атаған дұрыс әрі бұл олардың табиғатын дәл бейнелейді.

Біз мұнда теориямен айналысып, өзімізді қызықтыратын тақырыпта әңгімелесіп, жаңа адамның пайда болуы тәрізді оқыс құбылыстың ақыры қандай болуы ықтимал екендігі туралы болжам жасап отырмыз, бірақ болжам жасамасақ тағы болмайды. Қазіргі заманда алуан түрлі оқиғалар мен толып жатқан мәселелердің бірін-бірі кимелеген жаңа толқындары адамзатты біржола жұтып тыну қаупін төндіріп тұрған сәтте қол қусырып отыра беру мүмкін емес. Тарих біздің мұнымызды кешірімес еді. Осыған байланысты мынаны айтқым келіп тұр, көп жағынан алғанда, әлемдердің ауқымды күресінде кім басымдылыққа жетсе, болашақ та соған тәуелді болмақ. Қоғамдағы жаңа адамдарға – иктектерге есігін айқара ашқан жақ жеңімпаз болады, ал, олардың басты артықшылығы, ата-анасыз жаралған бұл адамдар отбасы, неше түрлі туысқандық және әулеттік байланыстар, ақсақалдық және басқа салт-дәстүрлер дегеннен ада болады, мұның өзі ғасырлар бойы еңсемізді езіп келе жатқан көнерген мұраттардың ауыр салмағынан арылуға апарып тірейді. Саяси тұрғыдан алғанда, бұл – күмәнсіз таза жеңіс. Иктектер ұжымшылдық және интернационалистік рухтағы адамдардың үлгісіне айналады. Олар коммунистік интернационалдың екпінді күші болады, Батыс әлеміне шешуші соққы беретін де солар!

Өзіңіз де түсініп отырсыз, мұның бәрі болашақтың үлесіне тиеді, дегенмен, жалпы бағдар-бағытты қазір анықтап, іске

қосуымыз керек. Партия осы мәселе бойынша сіз сияқты ғалымның, Андрей Андреевич, біздің пікірімізге қосылғаныңызға өте мүдделі болып отыр. Біздің бүгінгі кездесуіміздің мәні де осында. Менің пайымдауымша, сіз екеуіміз ортақ тіл тапқан сияқтымыз. Іс жүзінде, бәрі де сізге байланысты, Андрей Андреевич, өйткені, сіз – ікстектерді өндіру технологиясын жасаушысыз. Ал, біздікі қосымша тірлік қой: идеология деген – желкенді үрлеп, кемені қозғалысқа келтіретін қуатты жел ғана, бірақ желкеннің өзі емес... Солай емес пе? Айтқандай, тиісті органдар сіздің жұмысыңызға үлкен қызығушылық танытып отыр, бұл жөнінде олардың нақты ұсыныстары да бар.

Әңгіме біраз уақытқа созылды. ОК хатшысының аузынан естіген бұл сөздер есімнен тандыра жаздағанымен, сол кезде жанымды мүжіген жәйттерді жасыруға тырысып бақтым. Бұл жерде әңгіме барысында өзімнің қыстырған сөздерім мен айтқан ескертпелерімді келтірген жоқпын, өйткені, олардың ОК-ның ұстанған бағытынан өзгешелігі жоқ-тұғын немесе Конюхановтың пікіріне де қарсы шыққан емеспін, мүмкін ол сөздерді әңгімелесіп отырған екі адамның бірінің шүбәлануы деуге болатын шығар.

Енді не болды, сол әңгіме туралы қазір тұла бойым тітіркене еске алғаным қалай?! Қазір ғарышта жүріп: сол кезде не ойластырылып еді, ікстектерге қатысты қандай жоспар жасалды, не нәрсеге дайындық жүргізілді?! – деп ышқынғаным қай сасқаным? Сол бір есте қаларлық кездесуді байыптылықпен қайта жаңғыртуға тырыса отырып, сол сәтте өзімнің қандай болғанымды да жасырмай ашық айтқым келеді. Ойлап қарасам, өзімнің де лайықты қылық көрсете қоймағанымды мойындауым керек. Алайда, сол кезде Ескі алаңдағы үйде өзімді басқаша ұстай алмас едім, – ақталып тұрған жоқпын, мен қаһарман емеспін және болғым да келмейді, шынымды айтсам, егер қарсылық білдіре қалғанымда, көп ұзамай қысымға тап болып, біртіндеп өз зерттеулерімнен, өзімнің басты тақырыбымнан ығыстырып шығарар еді де оны өзімнің қызметтестерім, партияның

сенімді нөкерлері әрі қарай жалғастырып әкетер еді, – мұндай мысалдарды Ғылым академиясынан көптеп келтіруге болады. Басшы қызметтен және бұрынғы ықпалыңнан айырылу көбінесе ғылымдағы орныңды жоғалтудан да ауыр тиіп жатады. Ия, менің бойымдағы ымырашылдықтың, билікке қалтқысыз қызмет етудің классикалық үлгісі басын шұлғып келісе берді, қазір, уақыт өтіп кеткеннен кейін талай адам басқаша сайрап жүрсе де ол кезде зиялы қауымның басым көпшілігі сондай болатын.

Сол жолы өзімнің жеке басыма қатысты тағы бір жәйт алдымды кес-кестей берген, оның маңыздылығы да жоғарыда айтылғаннан бір кем емес... Бүйтіп ақтала алмайтынымды білемін, дегенмен... Ағзаға үздіксіз фермент бөліп шығарып тұратын без сияқты, сол сәтте маған: осы Конюханов менің өзімнің де шыққан тегім белгісіз екендігі туралы не ойлайды екен деген сұрақ тыным бермей қойды. Тіптен, өз-өзімді күндегідей сезіне алмай қойдым. Ол мұны түсініп отырды ма, әлде өз ойлары мен шығарған қорытындыларына елігіп, менің шыққан тегімнің кім екенін мүлдем ұмытып кетті ме, бәлкім, керісінше, менің өмірбаянымдағы осы деректі – бір кездері орыстардың балалар үйінің алдына жаялықтың орнына ескі қапшықтың жыртындысына оралған күйі қалдырып кеткен тастанды баланың өмірбаянын әдейі өз мақсатына пайдаланбақ болған шығар. Іс жүзінде мен де сондай икстек едім ғой, бар айырмашылығым – табиғи жолмен өмірге келгенім ғана, әйтпесе мен де туған-туыс дегенді білмейтін, өз міндетін солқылдамай, шүбәланбай, тіптен, мейірімсіздікпен атқара беретін, өз ісінің катал шебері атанған, бойындағы бар қабілеті мен бүкіл уақытын мақсатына жету үшін ғана пайдаланатын адам болатынмын. Шамасы, партияның идеологтарына да осындай адам керек болған шығар, олар икстектерді осы тұрғыдан көргісі келді. Тағдырымның арқасында мен де сол икстектер сияқты болатынмын. Бұл туралы ашық айтылмағанмен, еріксіз түрде тірі мысал, түпкі негіз қызметін атқарған болып шықтым... Мен мұны түсінгенмін... Сол

күні Ескі алаңдағы үйдің басты кабинеттерінің бірінде бойымды билеп алған бұлыңғыр сезімдер де осыдан туындаса керек.

Кенеттен өз-өзімді әлсіреп кеткендей сезіндім – буыным босап, болашағым бұлдырап, қобалжып кеттім: шамасы, құрулы қақпанды сезген жан дүнием қинала бастаса керек. Осы кабинеттің ішінде өзімнің қатысуыммен әлдебір қастандық ойластырыла бастаған болып шықты. Ғылыми тәжірибе мен қылмыстың аражігі қай жерден өтеді екен, сол бір сәт сайын құбылып, бір орында тұра алмай безек қаққан шекараны кім көрсетіп бере алады?! Көкейімнен әлдебір күдік те бас көтергендей болды: егер бұл сан ұрпақтардан бері жалғасып келе жатқан адамзаттың пәлен ғасырлық өмір тәжірибесіне қарсы; өздері ауыр да сүреңсіз өмір сүріп келе жатса да, бақытты күн кешу біздің қолымыздан келмесе болашақта балаларымыз, немерелеріміз қол жеткізер деп мыңдаған жылдардан бері сеніп келе жатқан ата-бабаларының үміт-арманына негізделген қияли идеяларының жүзеге асуына көмектеседі деп ұрпақ ауысқан сайын әлдебір кереметке үміт артқан, кемелдікке жетуден дәмесін үзбеген адам баласының ізгілік пен жарқындыққа ұмтылуына қарсы қастандық болып шықса ше?... Иктектер тарих тегершігінің айналуын тоқтатып, Әке мен Ана болу бақытына, осынау жарық дүниедегі сан ықылым ұрпақтың тәжірибесін одан әрі жалғастыра беруге біржола тыйым салатын болады... Бұрын-соңды адам баласы естіп-көрмек түгіл есірік қиялында да елестетіп көрмеген жағдай тумак: Адам Ата мен Хауа Анамыз жұмақтан қуылса, енді жалпы Әке мен Ана деген түсініктің өзі түп-тамырымен жойылмақ, алғашқыда Жаратқан Құдай аспан астын күңіретіп, мәңгілік қарғыс айтса, бұл жолы бәрі де тыптыныш істеледі – ата-ананың міндеті деген ұғым келмеске кетіп, шыныдағы шараналар топырлап дүниеге келіп жатпақ, сонда ата-ана атаулы да өз-өзінен құрып бітеді... Оның үстіне, осы хикаядағы Әке мен Ананы қуғынға ұшыратуды жүзеге асыратын бас жендет, басты қаһарман өзім болады екенмін...

Сонымен қатар, өзімнің атқарар міндетім, абырой-беделім қаншалықты артып, мың құбылған өмірдегі алар орным қаншалықты маңызды боларын да болжап үлгердім. Бұл әлемдегі құдіретті күштер өздерінің аса ауқымды тапсырмасын орындауды маған жүктемеді.

Тастанды баланың жазмыштан тартқан теперішінің есесін қайтаруға мүмкіндік туды. Мүмкін мұны ібілістің жоспарымен құрылған тағдырымның өзі тарту еткен шығар – әлдекім мені бұл әлемнен айтса адам сенгісіз түрде кек алуға итермелеп тұрған тәрізді, – бір кездері өмірге икстек болып келген тұл жетім өзі жасап шығарған технология бойынша ата-анасыз туған икстектердің тұтас бір тайпасын дүниеге әкелуге тиіс. Жағдайдың осылай қалыптасуы дәл осы сәтте, тарихтың қазіргі бетбұрыс кезеңінде біреулер үшін өте қолайлы болып отыр екен...

Қоштаса тұрып, есіктің алдында Конюханов былай деді:

– Андрей Андреевич, сізді қайдам, өз басым осы кездесуден керемет ләззат алған сияқтымын..

Мен де оған шамамен осы мағынада жауап қаттым. Сол кезде ол кенеттен әңгімені әрі қарай жалғастырды:

– Түсінесіз бе, Андрей Андреевич, мен сізге бір жәйтті ұғындырсам деп едім. Сізге органдардағы жолдастар өтініш білдіретін болады, олардың айналысатын саласы... – деп сөзін жұтып қойды да, одан әрі былай деп жалғастырды: – Осы міндетті атқарып шығуыңызға жәрдемдесу үшін олар өз ұсыныстарын білдіретін шығар. Бұл, әрине, техникалық, ұйымдастыру жағына қатысты мәселелер, оған алаңдамаңыз. Айтқандай, олар қашанғы әдеті бойынша, бәрін де алдын ала ойластырып, есептеп қойған, бұл жолы да бәрі ойдағыдай болады деп үміттенемін...

Шынымды айтсам, бұл хабарға кәдімгідей мазасызданып қалдым:

– Вадим Петрович, – дедім Конюхановқа. – Бұл туралы ескерткеніңізге ризамын, дегенмен, бәрібір айттыңыз ғой, әлгі

жолдастардың жәрдемдесуі қай жағынан көрініс табатынын да өзіңізден естігенім дұрыс болмас па екен? Олармен байланысқа түсуге алдын ала дайындала берейін дегенім ғой.

– Жарайды, – деп түсінгенін білдіріп жымыып қойды Конюханов. – Білгенімді айтайын, Андрей Андреевич, келісемін, осының өзі дұрыс. Бұл деректі мен біздің Бөлімнен алғанмын. Қалғанын жұмыстың барысында біле жатарсыз.

Одан әрі естігенім, іскерлік тұрғысынан келгенде шынымен өте тиімді болып шықты. Аталмыш жолдастар өздеріне не керек екенін жақсы біледі екен әрі бәрін алдын ала болжап, бәрін ойластырып қойыпты.

Бұл туралы машинада келе жатып ойладым. Жүргіншілер ағылып жатқан Мәскеу көшесіне көз жіберіп қойып, Конюхановпен болған әңгімені егжей-тегжейлі еске түсірген сайын өзімнің зертханалық жұмыстарымның күтпеген жерден қатаң құпия сипат алған мемлекеттік маңызы бар ауқымды бағдарламаға айналып шыға келгеніне таңданумен болдым.

Құзырлы органдардың жобасы бойынша, ікстектерді екі кезеңмен шығару жоспарланыпты. Біріншісі – шараналық-инкубаторлық кезең – түгелдей және тұтасымен біздің институтта жүргізіледі де, оған мен жауапты болады екем, бұл орайда маған тиісінше құқықтар беріліп, қаржы бөлінбек. Бұл кезеңдегі ең күрделі мәселе зертханада негізі қаланған шарананы инкубаның, яғни сырттан енгізілетін ұрықты кәдімгідей тоғыз ай бойы көтеруге келісім берген әйелдің жатырына орналастыруға байланысты болып шықты. Сәби өмірге келгеннен кейін екінші кезең – емізу кезеңі басталады. Бағдарламаның бұл кезеңі бізге тікелей қатысты емес, ікстектерді өсіру мен одан әрі тәрбиелеп шығарумен арнайы интернаттар айналысатын болады. Құзырлы органдар ікстектер «өндірісін» шамамен осылай жоспарлаған екен.

Қиындықтар болды ма? Әрине, кез келген өндірістегідей, мұнда да өзіне тән қиындықтар тумап қалған жоқ. Бұл технологияның ең

бір әлсіз тұсы шарананы донор-әйелдің жатырына орналастыру да емес, оны тоғыз ай бойы аман-есен өсіру де емес, инкуба деп атау ұсынылған әйелдердің психологиясына байланысты моральдық-адамгершілік тұрғыдағы субъективті жәйттер болып шықты. Тұқым-тек тұрғысынан келгенде, зертханада қолдан жасалған икстектің инкубаға еш қатысы жоқ. Өз жатырын осындай «жалға беруге», сөйтіп жалған ананың міндетін орындауға кез келген әйелдің келісе бермейтінін айтып жатудың қажеті де болмас. Сондай-ақ, бұл мәселенің төңірегінде қоғамдық жанжал туып кетуі ықтимал. Онда не болмақ? Шетелдерде адам айтқысыз айғай-шу көтеріліп, БҰҰ мен осындай даулы мәселелер таба алмай жалақтап отырған басқа да алуан түрлі ұйымдардың назарына ілігуіміз кәдік... Осы жерде нені де болмасын алдын ала болжап, бәріне дайын тұратын «үш әріп» – КГБ-ның көрегендігі мен тапқырлығына амалсыздан ризашылық білдіресің. Конюхановтың қоштасарда кабинетінен шығарып сала тұрып, құзырлы органдардың ұйымдастыру жұмыстары жөніндегі жоспарын айтып бергенінен кейін ұққаным – мен қазір жарық дүниеге шығатын жалғыз-ақ тесігі бар үңгірдің ішінде қалған құс тәрізді екенмін, біздің зертхана мен институтты және менің өзімді құзырлы органдар баяғыдан бері қас қақпай қадағалап келе жатқан болып шықты – әйтпесе, бұл мәселені ешкім де бүйтіп терең түсіне алмас еді. КГБ қызметкерлері бұл міндетті орындау жөніндегі өз әдістері мен жәрдемін ұсынып отыр. Оның мәні мынадай болатын: инкуба ретінде әлдебір қылмысы үшін сотталып, жазасын өтеп жүрген әйелдерді тарту керек, бірақ бұл жұмыс құпия түрде жүргізілуге тиіс. Елімізде ондай әйелдер жетіп артылатын. Алуан түрлі қылмыстары үшін толып жатқан баптар бойынша үкім кесілген ондаған-жүздеген мың әйелдер сан қилы әйелдер колониясы мен арнайы қоныстарда кесімді мерзімін өтеп жатыр. Бұл орайда, сотталған әйелдердің арасынан инкуба таңдап алу қиынға түсе қоймайтыны белгілі. Тек менің келісім беруім керек екен. Мен ойлануға уәде еттім.

Кейіннен құзырлы органдардың ұсыныстарымен асықпай таныса отырып, олардың істің мәнісін терең білетініне және белгіленген міндеттерді орындаудағы дәлдігіне таңғалғанымды жасыра алмаймын. Инкуба ретінде қызмет көрсетушілерді тек 10 жылдан 25 жылға дейінгі ұзақ мерзімге бас бостандығынан айырылған әйелдердің арасынан ғана таңдап алуға болады. Тиісінше медициналық тексеруден өткеннен кейін сотталған әйелге мына шарттар арқылы инкуба болу ұсынылады: а) бір икстекті өмірге әкелсе, кесімді мерзімінің тең жартысын өтеген болып саналады, екінші рет туса, толық бостандық алады; ә) инкуба баланы үш жасқа толғанша емшек сүтімен асырап, содан кейін мемлекеттің тәрбиесіне өткізуге тиіс; б) икстекті мемлекетке өткізгеннен кейін инкубаны шалғай аймақтағы лагерьге немесе қонысқа жібереді; в) инкуба өзінің атқарған міндеті, болған жері, қызмет көрсетушілер құрамы туралы деректерді жарияламау туралы қолхат береді; егер бұл шартты бұзатын болса, екінші рет сотқа тартылады.

Құзырлы органдардың инкубаларды жалдау жөніндегі жобасы, жалпы алғанда, осындай болатын. Мен ұзақ ойландым. Бұл жобаға сүйсіне қойдым деп айта алмаймын, бірақ бұдан басқа жолды да көре алмадым. Сөйтіп, келісім бердім.

Құзырлы органның бір қызметкерімен әңгімелескенім бар. Оның өзі институтқа сол үшін келген екен. Ол маған әжептәуір ақылды адам болып көрінді. Инкубаларды сотталған әйелдердің арасынан іріктеп алу жөніндегі күдігімді білдіргенмін, ол маған әзірше мұның басқа жолы жоқ екенін, уақыт өте келе бұл жұмысқа сотталған әйелдерді тартудың керегі болмай қалатынын айтты – инкубалардың қызметіне, айталық, жезөкшелерді жалдаған сияқты ақы төленетін болады. Күндердің күнінде ата-анасыз өмірге келетін балаларды өз құрсағында өсіру әйелдердің белгілі бір тобы үшін әдеттегі мамандыққа айналуы ықтимал, оның табысы да едәуір болмақ.

Біздің әңгімеміз ешқандай шарттылықсыз тура да ашық

жүргізілді. Ол инкубаторлық дегеннің жария түрде жүргізіліп қана қоймай, бала туудың неғұрлым тиімді тәсіліне айналатын кезі де келеді деген сенім білдірді. Ол кезде «Ана», «Әке» деген ұғымдар аңызға айналады да, таза шартты мәнге ғана ие болады.

Сөйтіп, құзырлы органдар жасаған жоспардың құпиясы мен алысты көздеген мақсаты біртіндеп айқындала түсті – олардың жаңа тұрпатты, шыққан тегі белгісіз адамдарды өмірге әкелуді бақылауға алуға айырықша мүдделі болып отырғаны мәлім болды. Алдағы уақытта бұл істі кеңінен өрістету көзделген екен. Бірден-бірге кәсіпқой бала туушылардың ата-тек дегеннен туғаннан ада балаларды өмірге әкелуін жаппай жолға қойып, икстектерді интернатта тәрбиелеуді ұйымдастыру арқылы бала туу мәселесін біржола шешіп, халықтың барлық күш-жігері мен уақытын түгелдей өнімді еңбек етуге, басқа да көкейтесті міндеттерді орындауға, ең алдымен, әрине, болмай қоймайтын әлемдік төңкеріске арнауына жағдай жасау керек, – коммунистер өздерінің осы мақсатынан ешқашан бас тартпақ емес. Икстектер әлемдік тарихқа нүкте қояды, сөйтіп жаңа дәуір басталады...

Өңгіме барысында ол сөз таңдап әуреленіп жатқан жоқ: «Икстектер әлдеқашан уақыты жеткен нүктені біржола қоятын болады. Бүкіл әлемде бейбітшілік орнату жолындағы күрес туралы даңғаза мен басқа да қызыл сөздің бәрі – босбелбеу былшылбайлардың айтып жүргені. Егер шешуші сөзді атом бомбасы айтуға тиіс болса, соны нақ осы икстектер жүзеге асырады. Оның жоғалтатын ештеңесі жоқ, оны ешкіммен ештеңе байланыстырып тұрған жоқ, ол тексіз жаратылған, оның Отаны – өзін шишадан шығарған Жүйе. Тетікті басар кезде оның қолы қалтырамақ емес. Бар гәп кімнің тәрбиелеп шығарған иктегі бірінші болып ядролық соққы береді – сонда жатыр!»

Бұрын кәсіподақтардың меншігі болып келген Мәскеу түбіндегі орманның ішінде орналасқан шағын санаторий көп ұзамай бізге ғылыми-зерттеу базасы ретінде бекітіп берілді. Кабинеттер мен

палаталарды жабдықтауға, күзет және басқа қызмет орындарына қажетті бөлмелерді дайындауға жарты жыл уақыт жұмсадық.

Жұмысқа кірісуге тап онша асыға қойған жоқпын. Бір күні жұмысты бастайтын уақыт та келді. Айтып қояйын, бұл маған оңайға түскен жоқ, сондықтан да болар, инкуба ретінде іріктеп алынған әйелдердің құжаттарында көрсетілген деректерді қарап шыққаным болмаса, олардың кім екеніне әдейі назар аударған жоқпын. Олармен қатаң ресми түрде қысқа да қатқыл сөйлейтінмін. Оларды клиникаға бір-бірлеп, белгіленген уақытта жабық машинамен әкелетін, үстіне қарапайым киім кигізіп қойғандықтан ба, олардың бәрі бір адам сияқты көрінетін, мен үшін олар – икшарананы жатырына орналастыру үшін әкелінген объектілер ғана. Өздерін де жалпы атаумен «әйел» деп қана атайтынмын: «Сәлеметсіз бе, әйел. Халіңіз қалай, әйел? Абайлаңыз, әйел, мен сізді тексеруім керек, қозғалмаңыз». Тек қана осылай. Тиісінше мені де тек қана «профессор» деп атайды. Артық-ауыс ештеңе жоқ, бұл инкубалардың бәрі тек жалдап алған жатыр ретінде ғана маңызды. Ол әйелдердің ешқайсысының бет-жүзі есімде қалмапты, өйткені, біздің шаруамызға мұның еш қатысы жоқ болатын.

Тек бір әйел ғана басқаларынан ерекше болып шықты... Бірақ, ол туралы кейінірек айтармын... Мынау туралы да кейінірек айтсам ғой...

Міне, Жағалауға келіп тұрсың, ал, ағып жатқан басқа Өзен...

Жаның қиналып, осы туралы ойларды, осыны еске алуды барынша кейінге қалдыруға тырысып жанұшыра себеп табуға тырысасың. Онда тұрған не бар? Өз-өзіңнен бойыңды аулақ салуға ұмтылудың бекер екеніне, бұдан бәрібір түк шықпайтынына әр жолы да көзің жетіп жүрген жоқ па? Өлуге болады, бірақ өз-өзіңнен қашып құтыла алмайсың. Бұл тұрғыдан келгенде, ажалды пенденің бәрі мәңгі өмір сүреді.

О, Құдай! Түсіндіру мүмкін емес нәрсені ұғындырмақ болып несіне әуре боласың, жаныңның тереңіне соншама неге

үнілесің, айтып жеткізу мүмкін емес жәйттерді айтпақ болып арамтер болатының не, бұл сенің қолыңнан келмейді ғой?!

Сен өзінді ерекше құдіретті адаммын деп санаушы едің, биік мақсат үшін қажет кезде өз-өзіңе иелік ете алмаған сәтің ешқашан болған емес. Бірақ бұл жолы өз-өзіңе шамаң жетпей қойды... Шетсіз-шексіз кеңістікте самғаған екі аққан жұлдыздың соқтығысып қалғанындай, күтпеген жерден алдыңнан шыға келген бұл жәйтке душар боламын деп ойламап едің. Бірақ, бәрі де өз кезегімен өтіп жатты.

Бұл оқиға келесі жылдың көктемінде, инкубалардың алғашқы тобындағы әйелдердің құрсағына шарана салынып, тиісті медициналық бақылауға алынған кезде болып еді.

Сол күні әлгі әйелді тексеруге әкелді, әдеттегідей қасында «фельдшер» бар – инкубалардың күзетшілерін ескі әдетпен солай атайтынбыз. Ассистент пен медбике оны кабинетіме ертіп келгенде оның алдыңғы тексерулерден өткені туралы қорытындыны қарап отырғанмын. Бәрі дұрыс – жалпы денсаулық көрсеткіші, гинекологиялық талаптар, маған керегі де сол болатын – пациенттің құрсағына салынған шарананы көтеруге шамасы жетсе болды, қалғаны арнайы қызмет орындарының ісі, солардың шаруасы. Бұл тұрғыдан алғанда, жұмыстың ұйымдастырылуы өте жақсы-тұғын, тіптен, мінсіз десе де болады, ешқандай қиындық туып көрген емес. Қиындық туатын жөні де жоқ. Зоналар мен түрмелерде инкуба болудан үміткерлерді білікті қызметкерлер іріктеп алады, олардың алдағы мақсатқа қаншалықты жарамды екенін мұқият тексеріп шығады; шарананы жатырында көтеруге келісім берген сотталған әйелдердің өздері де осыған мүдделі болатын, әлдебір кедергі тап болып, кесімді мерзімін қысқартудың осындай мүмкіндігінен айырылып қалмаса болды: бала көтеріп, оны туып бергені үшін ұзақ жыл бойы түрмеде отырудан құтылу деген керемет емес пе! Мұндайды түсінде де көре алмассың! Олардың клиникаға келгенде үміт пен күдіктің тайталасынан қалш-қалш етіп, түзелместей

қисайған өмір жолында жарқ еткен сәуледен айырылып қалмау үшін жаратқанға жалбарынуын да түсінуге болады. Клиникалық тексерудің соңғы сатысына жеткенде кері қайтарып жіберуі мүмкін ғой – инкуба болуға денсаулығың жарамайды десе қайтпексің? Әрине, әйелдердің толқуын түсіну қиын емес.

Кабинетке кіргізгеннен кейін жаңадан келген әйелді есіктің алдындағы орындыққа отырғызған. «Сәлеметсіз бе» деген сылбырлау естілген дауысына қысқа ғана жауап беріп, құжаттарына тағы да көз жүгірттім: жазасын өтеушінің жеке нөмірі, қамауда болған жерінің индексі, фамилиясын қарадым, сол бойда ұмытып та қалдым, қателеспесем, Лопатина болуы керек. Әдетте, олардың фамилиясы есімде қалмайтын, не тым ұзақ, не тым қысқа болып келеді. Ал, мына әйелдің есімі қызық екен – Руна, бұл қайдан шыққан есім, әлде бір руникалық мәні бар ма деп мырс еттім де басымды көтердім. Алғаш көзімнің тоқтағаны, – әйел көзілдірік таққан екен. Демек, инкубалардың арасында да мұндайлар – көзілдірік тағатындар болғаны ғой. Сырт келбеті зиялы адамға келеді, шамасы, оған зонада қиын тиген шығар, белгілі ғой, ол жақта айтатындары былапыт сөз, төбелес, бір-бірінің шашын жұлу деп ойладым... Өзі көрікті екен, бостандықта жүргенде бұдан да жақсы, сұлу болса керек. Бірақ, көзқарасы басқаша, мұның жағдайындағы адам бүйтіп қарамауға тиіс еді – кінәлі адамша жымыып, ілтипатты түр білдіру деген байқалар емес. Көзілдірігінің арғы жағынан жылтырап көрінген қой көзінен әуестігін ұстамдылықпен басып отырғаны байқалады. Бұрын күтініп, қасын түзеп, кірпігін бояп, айнаның алдында әсемдігін қадағалап жүрген болар-ау... Бірақ, бұл сыртқы түрі ғана, әлдебір ауыр қылмыс жасағаны анық, әйтпесе он жылға сотталмас еді ғой... Енді, міне, кесімді мерзімін қысқарту үшін икстекті өмірге әкелуге келісім беріп отыр.

– Былай болсын, әйел, – дедім мен. – Алдын ала тексеруден тағы бір рет өтесіз. Алдағы уақытта не істейтініміз содан кейін белгілі болады.

Ол үндеген жоқ.

– Қандай шағымыңыз бар?

– Қай жағынан? – деді ол.

– Денсаулығыңызды айтамын. Басқа ештеңенің керегі жоқ.

– Жоқ, әзірше жоқ.

– Дайындық кезеңіне арналған нұсқауларды бұлжытпай орындауың керек. Бұл туралы саған бәрі түсіндіреді. Егер бәрі дұрыс болса, келесі аптада, сейсенбіде немесе сәрсенбі күні шараны құрсағыңа саламыз. Сондықтан, күте тұруға тура келеді.

– Асығатын ештеңе жоқ. Ол жағына алаңдап тұрғаным шамалы.

Оның мұндай батыл жауап бергеніне таңғалдым. Бұрын мұндайды көрмеппін едім. Көзілдірікті әйелге мұқият қарап алдым да, орнымнан тұрып, қасына жақындадым. Ол да орнынан көтерілді. Енді қайтып менімен бұлай сөйлеспеуі үшін қатал түрде былай дедім:

– Асығатын ештеңе болмаса, оның үстіне, өзің бұған алаңдамайтын болсаң, онда несіне келдің? Осыған келісім берердің алдында өзіңнің қайда және не үшін бара жатқаныңды білген шығарсың?

– Білгенмін. Әрине, білдім.

– Білсең, не деп тұрсың? Мен сенен сұрап тұрмын, әйел. Мұнда не үшін келдің?

– Не үшін? Сізді көру үшін, профессор, осының бәрі баланың әңгімесі еместігіне көз жеткізу үшін.

– Тек сол үшін ғана ма?

– Сенсеңіз – солай. Сізді өз көзіммен көріп, бар шындықты бетіңізге айту үшін келдім.

– Қойшы, ей?! – дедім өзім де аңдамастан. Содан кейін қысқа да қатқыл тіл қаттым: – Жазбаша келісім беріп пе едің?

– Ия, бергенмін.

– Бұл қылығың келісімді бұзу болып есептеліп, қосымша мерзім жамап алатыныңды түсініп тұрсың ғой?

– Түсініп тұрмын.

– Ал, мұның саған не керегі бар?

– Маған бұл емес, сізбен сөйлесуім керек болып тұр. Бұл сіз үшін керек.

– Мен үшін бе? Әлде сен екеуміздің әлдебір мәселені шешуіміз керек пе?

– Шешуіміз керек. Адамдар табиғаттың заңы бойынша және Құдайдың әмірімен өмірге келе ме, әлде ібілістің жоспары бойынша көбейе ме? Әлде бұл маңызды мәселеге жатпай ма?

Мен үнсіз қалдым, алдымнан есік-терезесіз тұтас қабырға шыға келген сияқты. Сосын ашуымды тежеп, былай дедім:

– Мұны ойлау үшін өзімнің де басым бар, мадам. Сенімен қоштасуға тура келеді. Мерзімді қысқартудың орнына ұзартып алғаның ғана өкінішті. Бұған да өзің кінәлісің.

– Мен айтарымды айтып болдым.

– Өзіңді тым ақылдымын деп есептеп тұрған жоқсың ба? Шектен шығып кетпеу дегеннің не екенін білесің бе, өзің?

– Мен сотталған әйелмін, Андрей Андреевич, – деді ол мені толық аты-жөніммен атап, күніне жүз рет айтылатын сөзді оның аузынан естіген кезде біртүрлі болады екен. – Мен небәрі сотталған әйелмін, – деп қайталады ол. – Қайда бара жатқанымды жақсы білгенмін. Дегеніме қолымды жеткіздім. Мұны өзімнің парызым деп біліп едім. Қолымнан келгенінше орындадым ғой деймін. Мүмкін осы әңгіме сіздің де көкейіңізде әлдебір сезімді оятар, ойланарсыз. Бары осы ғана.

– Сен маған уағыз айтпа! – дедім ашуланып. Инкубалармен жұмыс істегенде болмай қоймайтын оқиғаға тап болғанымды түсініп тұрмын. – Сенің орныңа он адам табамыз!

– Ең жаманы да сол ғой, – деді ол дауысын бәсеңдетіп. – Осының обалы сіздің мойныңызда. Түгелімен және тұтастай сізге ғана жүктеледі.

– Обалдың да неше түрі бар! – деп кесіп тастадым.

– Мұндайды бірінші рет естіп тұрмын.

– Философиялық айтысты бұған уақыт таба алатын адамдарға

қалдырайық. Сені мұнда бұл үшін әкелген жоқ. Енді кері қайтасың. Екеумізге ортақ әңгіме болуы мүмкін емес.

Тетікті басып, күзетшіні шақырдым. Келіп әйелді алып кетті.

– Қош болыңыз, – деді ол шығып бара жатып.

Мен жауап қатқан жоқпын.

Есік жабылды. Жазу үстелімнің басына қайта оралдым. Басқа жұмыс, басқа қам-қарекет қайтадан басталды.

Бірақ, осы ыңғайсыздау оқиға есімнен кетпей қойды. «Шындық іздеуші» әйелді келген жағына, Кострома түбіндегі лагерьге ғой деймін, кері қайтарып жіберу туралы нұсқау беруім керек еді, іздеген шындығын сол жақтан тапсын. Бірақ мұны кейінге қалдырдым. Күні бойы жұмыс істеп жүріп, телефонмен сөйлескенде, әңгімелескен кезде осы әйелді ойымнан шығара алмадым, ұмытайын десем де қолымнан келер емес, бірақ мазамды алып, жанымды сыздатқан нәрсенің не екенін бір адамға, қызметкерлерімнің бірде-біріне, азды-көпті жақын деген адамдарға да айтқан жоқпын.

Өз-өзімді күні бойы біртүрлі сезініп жүрдім, мүлдем өзгеріп кеткен сияқтымын. Неге екенін білмеймін, әлгі әйелдің ісімен мұқият танысқым келді. Қайдан шыққан әйел? Кім өзі? Не үшін түрмеде отыр? Қандай баппен сотталған? Есі дұрыс емес болса, ондайларды зонада емес, басқа жерде ұстайтын сияқты еді. Бірақ, сағы сынбаған неткен адам бұл? Осында мұндай мақсатпен келуге жетелеген қандай ашыну, еркіне салса, менің ар-намысыма тию үшін, жаным қиналып, артымда қанды ізімді қалдыра жорғалауым үшін әлі де қандай ойлары мен айтылмаған сөздері бар?

Біреудің арына тиюді мақсат тұтқандар өздерінің көзқарасын ғана дұрыс деп санайды, олардың бет бақтырмайтыны да содан. Обал-сауап деген, ең алдымен, ішкі дүниенің тәуелсіз болуын талап етеді, әйтпесе, оны базардағы кәкір-шүкірдей-ақ сатуға да, сатып алуға да болар еді ғой. Жалпы, обал-сауаптан қарапайым түсінік бар ма өзі? Қайдағы бір сотталған әйелдің мұнда келіп Америка ашқандай болғаны несі! Қылмысы үшін жазаға тартылған

каскүнемнің обал туралы айтуға қандай хақы бар?!

Бірақ, осылай ойлаған сайын өз-өзіме деген жек көруім де ұлғая берді. Несіне ақталып отырсың, кімнің алдында және не үшін?! Өзің әлжуаз екенсің ғой. Ол әйел туралы несіне ойланасың?..

Әйелдің ісін тағы да қолыма алдым. Лопатина Руна Федуловна, кеңес өкіметіне қарсы материалдарды сақтағаны және таратқаны үшін 158-ші баппен сотталған... Ә, енді түсінікті болды, құстың қандай екені ұшқанынан-ақ білінбейтін бе еді?! Әрине, әрине, мұндайлар ешқашан байыз таппайды, өздерін көрсетіп қалу үшін үнемі наразылық білдіріп, қарсы шығады да жүреді, бұл жолы да өзін көрсетіп қалмақ, сол үшін тапқан жерін көрмейсің бе... Күйеуі жоқ, ажырасып кеткен. Мұндай мекермен кім бірге тұрсын. Танданатын түгі де жоқ.

Содан кейін басқа шарауалармен алаң болып кеттім де, қызмет бабындағы сейфтерде ғана сақталуға тиісті қағаздарды қарап шығу үшін кідіріп қалдым. Руна Лопатинаға қатысты мәліметтерді түгел тексеріп шықтым. Түптеп келгенде не ойладым дейсіз ғой? Жалпы алғанда, өмірге деген өзіндік пікірі, көзқарасы бар әйел екен; мұндай адамдар діни және саяси ұйымдар мен үкімет құрамындағы наразылық білдіруші топтардың, оппозицияның арасында қай кезде де болады. Олардың да неше түрі бар. Біреулері өздерін ерекше жаратылған адамбыз деп танып, соңына ергендердің бәрін идея үшін құрбандыққа қия салуға дайын тұрады... Бірақ бұған Рунаның не қатысы бар? Байқасам, ол жеке жүрген идеалист сияқты. Дегенмен, кім біледі. Бір-ақ рет көріп, бірер ауыз сөзін естідім деп ол туралы қалай пікір айтуға болады? Ия, әрине, тағдыры оңай болмапты, тіптен өте ауыр деген дұрыс, әуелі мұғалім болып қызмет еткен, кейіннен деректі киномен айналысып, кеңестік мектеп туралы деректі киносценарийлер жазған, ал, мектеп тақырыбы бізде әманда күрделі болып келеді.

Кенет Ваваның, Валерия Валентиновнаның мәңгі ұмытылмас бейнесі ойыма оралды, өзінің сұрапыл дарынды шәкіртінің қазір

немен шұғылданып жүргенін білсе қайтер еді ол! Бірақ, бұл жол-жөнекей ойыма түскен жәйт болатын. Ал, Рунаға келсек, ол өзінің інісі Лопатин Игорь Федуловичтің кесірінен сотталған сияқты. Ол кәсіпқой киношы болыпты, әйгілі ВГИК-ті бітірген, шамасы, Руна мектеп туралы киносюжеттер түсіруді соның ықпалымен және көмегімен қолға алса керек. Келесі материалдарда айтылғандай, Горький атындағы киностудияның жанынан құрылған әуесқой секцияға қатысып жүрген бұрынғы мұғалім Руна Лопатина көрермендер арасында идеялық тұрғыдан күмәнді көңіл күй таралуына себепкер болған. Рунаның өнердегі теріс бағытты, кеңес адамдары мен олардың тұрмысын келеңсіз түрде бейнелейтін деректі сюжеттерді жақтап сөйлегенін дәлелдеп берген куәгерлер де бар. Бұл оған тағылған айыптардың кіріспесі ғана екен.

Бұл істегі басты айыпкер – оның інісі Игорь Лопатинге штаттағы кинооператор бола жүріп, мемлекеттік мүлік болып саналатын аппаратура мен құралдарды қылмысты әрекет үшін пайдаланған – батыс қоғамының еліміз туралы түсінігін бұрмалауға құрылған, кеңестік шындыққа жала жауып, өңін айналдырып көрсететін, кеңестік қоғам мен мемлекеттік құрылымды қаралайтын деректі ленталар түсірген деген кінә тағылыпты. Бұл орайда, «сотқа тартылушы осы қылмыстық әрекетпен тегін айналыспай, кеңестік мемлекетті күстәналайтын киноматериалдарды Батысқа валютаға сатқан. Арнайы қызмет орындары шет елдердің кино залдары мен теледидар арналарында көрсетілген осы киноленталардың қайда түсірілгенін сол жақта анықтаған».

Мұндай жағдайда айтылатындай, әні де, әуені де таныс, әрине; рас-өтірігін, шындыққа қаншалықты жанасатынын кім білген, әйтеуір осының салдарынан Руна Лопатина қылмыс жасады деп айыпталыпты. Оған інісі екеуі тікелей сыбайлас болған деген айып тағылған – інісі оған «рұқсатсыз түсірілген ленталарды беріп отырған, апасы оларды жақын құрбысының үйіне жасырып жүрген. Бұл тізбек те әшкереленіпті. Біреу ізін сілтеп жіберсе керек. Игорь

тұтқынға алынғаннан кейін құрбысына ескерту үшін Руна сонда барса, алдынан тиісті қызмет орындарының адамдары күтіп алыпты. Сөйтіп, ол айғақтық заттармен қолға түскен. Содан кейін күтпеген жағдай болады сот жүріп жатқан кезде Руна інісін құтқарып қалуға жанұшыра әрекет етеді. Негізгі кінәні өз мойнына алып, кеңестік адамдардың өмірі мен тұрмысы туралы көріністерді түсіру туралы ұсыныс жасаған да, інісіне нені және қалай түсіру керек деп нұсқау берген де өзі екенін мойындап, түсірілген таспаларды шетелдік тілшілерге валютаға өзі сатқанын айтқан, іс жүзінде, інісі тек мұның бұйрығын орындаушы ғана болыпты.

Осындай хикая. Тағы бір қызықты жәйт: сотта Рунаны бір америкалық журналиспен ашына болды деп те айыптаған, ол жігіт Америкаға қайтып барғаннан кейін мақала жазыпты, онда «өзінің ашынасы туралы жылы лебіз білдіріп, ал, кеңестік қоғам туралы, керісінше, тек дұшпандық пиғылдағы көзқарасын ғана жазған», ол мұны көңілдесінің тұтқынға алынғаны үшін өш алу мақсатында істегенге ұқсайды. Руна ол журналиспен ашына болғанын мойындамай, тек оның орыс тілін үйренуіне көмектескенмін деп бет бақтырмапты... Жалпы, адам түсініп болмас былық. Шындығында қалай болғанын кім білген, бірақ, осының бәрі, түптеп келгенде, Руна үшін қайғылы аяқталды...

Сол күні жұмыстан кеш қайттым. Жұмыс та көп болды, оның үстіне, Руна Лопатинаның ісімен жақын таныссам деген беймаза тілектің әлегінен едәуір кідіріп қалыппын.

Қақпаның алдындағы күзетшілерге әдеттегідей басымды изей салып, Успенск тас жолына ымырт үйіріле шықтым. Мәскеуге қарай асыққан машиналар легіне қосылып кеттім.

Бұл өңір қар басқан орманы мен қырқалары аппақ болып тұтасып кететін қыс кезінде де, жасыл желекке малынып, орманның арасынан әлсін-әлсін қылт етіп Мәскеу өзенінің жарқыраған иіні көрініп қалатын жаз күндері де бірдей әдемі. Су мен аспан, жасыл орман қосыла келіп, ерекше бір әсемдік түзеді; машинаның

әйнегінен бір сәт көз тастап, осы сұлу көріністі жадымда сақтап қалуға тырысып, алға қарай заулай бердім.

Бұл жәйтті бекерге айтып отырған жоқпын. Осы жермен әрі-бері сан рет өтіп жүргем, бірақ, өмірімнің жол бойындағы осы тұспен тығыз байланысып кетерін ол кезде қайдан білуші едім?.. Күндердің күнінде осы жолмен жүруге дәтім бармай, айналып өтемін-ау деп ешқашан ойлап көрген емеспін...

Сол күні Мәскеуге жақындап қалған кезде әлгі инкуба болудан үміткер асау Руна Лопатинаны ертесіне клиникаға қайтадан әкелуге нұсқау бергенім дұрыс болды ма екен деп ойлап келе жаттым. Ия, сондай нұсқау бергенмін. Неге істедім мұны? Не айтпақпын оған? Инкуба болуға келісім берген кезде алдына мүлдем басқа мақсат қойғаны белгілі болды емес пе, мүмкін бұл Руна дегеннің өзі әлдебір есалаң шығар, бәлкім оған әділет туралы жалған түсінік, ар тазалығының кіршіксіздігі, тағы басқа қияли қасиеттер туралы ойлар маза бермей жүрген болар. Соған бола несіне әуре болып жүрмін осы?! Желкелеп тұрып қуып жіберу керек оны, зонасына барып шіріп өлсін. Ұялтатын адамды тапқан екен, өзі кім еді соншама?! «Ал, сен ше? Өзің ше?! – дедім сол сәтте өз-өзіме. – Шүйлігетін адамды тауып алдың ба? Сотталған, азаматтық құқығынан айырылған бейшара әйелмен найза түйістіргің келгені қалай? Сенің де жетісіп тұрғаның шамалы!»

Бір-екі рет бұрылыста тежегішім жұлынып кете жаздады, дөңгелектердің бажылдай шиқылдағаны соншалық, көшедегі жүргіншілер бытырап қаша жөнелді, – рульде келе жатып ойланып кетіппін, мазасыз ойлардан арыла алмай қойдым. Рунаны бар болғаны бір-ақ рет көрдім емес пе, соншама не болды маған? Үстелдің жанынан тұрып, қасына барғанымды, оның да орнынан тұрғанын есіме алдым. Міне, ол менің алдымда тұр – профессорға ертіп бару үшін арнайы киіндірген сотталған әйел, – қай жерде тігілгені белгісіз сұрғылт кофта, солпиған ұзын юбка, дөрекі тігілген башмақ. Бір кездері, киімді талғап киген уақытта көрікті

болғаны байқалады. Өзіме сәл-пәл тосырқай, бірақ батыл қараған көзі туралы ойладым. Өйткені, көз – оны көбінесе адам жанының айнасы деп жатады, бұл дұрыс емес, – көз дегеніміз жанның өзі, оның тірі көрінісі. Жас баланың иығындай кушиған нәзік иіні қусырылып, жіңішке де икемді көрінген қолын айқастырып алыпты. Оған еңсесін көтеріп, өзін еркін ұстап, наздана жымиып, көшедегі ерсілі-қарсылы ағылған халықтың қақ ортасында жүрген жарасар еді. Ол өз елінен қуғын көру үшін жаралмаған, жалпы, бұл дәуірге адасып келген адам болатын. Өткен ғасырдың киімін кигізіп қойса ғой! Сонда қалай көркем де кербез көрінер еді... Бірақ, өзінің айтқан сөзі түкке тұрғысыз! Ғылымды обал-сауап туралы айтып тоқтатпақ па?! Ылғи осы, адам деген өзінің обалын әр жерге әкеліп тықпалай беруге құмар; не болса да, не істелсе де оған мынадай сұраққа жауап табу керек – бұл өзі обал-сауап дегенге қайшы келіп жүрмей ме? Бұл туралы әркімнің түсінігі әртүрлі. Оны әркім-ақ мақтан тұтады. Қай-қайсысы да обал-сауап туралы Құдайдың атынан сөйлемек болады!.. Бірақ, бір ғана обалды ойлаумен алысқа бара алмайсың. Обал-сауап туралы түсінікті бізге Құдай берген, бұл үшін оған қарсы шығуға шамаң жоқ, тек Жаратқанның ғана құзырындағы шаруаны иемденбек болып, оны жолыңнан ығыстырып шығару қолыңнан келмейді, адамның өмірге келуі де тек соның ғана құзырында. Ажалға толық иелік ету де жетпей ме оған, өлімге өз әмірін жүргізуге ешкім ұмтылмайды ғой! Ал, өмірге адам әкелу тұрғысынан мен онымен сайысқа түспекпін, бұл орайда обал-сауап туралы ойланып жатуға мұрша жоқ... Руна осыны түсіне ме, жоқ, бұған шамасы жетпейді. Обал-сауап туралы айту үшін батырсынып жетіп келгені де содан... Одан да өзін, ендігі жағдайы не болатынын ойламай ма...

Сол түні атом бомбасын жасап шығарушыларға Сталиннің өзі тарту еткен жеке де сәнді академиялық үйлердің өзіме үлес боп тиген бірінде жатып, жанымды қоярға жер таппадым. Қабырғасы қалың, терезелері үлкен, төбесі биік... Мұнда неғып жатырмын мен?

Жалпы, осы өзімнің не керегім бар, не үшін өмір сүріп жүрмін? Сол түні көкейімде бұғып жатқан тастанды бала қайтадан оянып кетті. Мен артық адаммын, өзім де икстекпін, адам баласының арасындағы «қара құрдыммын». Бұл өмірде менің де жүргенімнен кім бақытты болды, мені кездестіргені үшін тағдырына рахмет айтқан әйел бар ма? Алды-артына қарамай тұра безген Евгения ма? Ғажап актриса еді, менімен бірге тұрғаннан не барқадар тапты? Салқын ақыл мен сезімсіз қаталдық, құрсағына біткен шарананы күйеуінің өз қолымен алып тастағаны ма тапқаны? Жол-жөнекей кездесіп қалған әйелдер де кейіннен мені еске алған сәттерде сол бір тар төсекте табысқан кездерді бақыттың бір сәттік ұшқыны ретінде бағалай қоймаса керек. Өзіме байланысты жәйттердің бәрі де сүреңсіз, сұрқай екені біртіндеп айқындала түсті...

Енді бүгінгі кездесу, есімі руникалық дәуірге қатысты сотталған әйел, Руна қайтадан ойыма оралды. Ол туралы неге ойлауым керек? Қазір өзі не істеп жатыр екен? Қиналып жатқан шығар. Мүмкін қазір шашын тараймын деп жайып жіберіп, басындағы ауыр ойлардан шашына да зиян келіп жүрмей ме деп күдіктеніп жатыр ма? Бостандықта жүргенде шашын басқаша сәндеген болар-ау, шашы қалың әрі толқындалып тұрады екен, зонадағы тәртіп бойынша оны желкесіне түйіп қоюға мәжбүр, бұрын ондайды білмеген шығар. Профессордың «көзін ашамын» деп өз жағдайын одан әрі ушықтырып алды, енді өмірі бұрынғыдан бетер қиындай түсетін болды-ау. Әлде бұған да дайын болғаны ма? Бүгінгі кездесуіміз туралы не ойлады екен? Мүмкін, бір жағынан, оныкі де дұрыс шығар, бірақ бір ғана обал-сауаппен, ізгі ниетпен дүниені тойдыру мүмкін емес, күн астындағы барша игілікті бір өзі ғана көргісі келетін адам баласының хайуандық табиғатын алдай да, өзгерте де алмайсың; мұндай ашкөздікті қоймасақ, көп ұзамай бәрімізге күннің жылуы да жетпейтін болады, ал, ең жаманы, барған сайын адам дегеннің өз тектестерін билеп-төстеуге құмарлығы артып барады. Жаңа адамдар — икстектер осыны ауыздықтау үшін керек...

Ал, бұл әйел олардың жолын кесіп, олардың өмірге келуіне, билікке жетуіне, соғыс жүргізуіне кедергі келтірмек. Оны түсінуге болады, бірақ шама жетпесті құрықтай алатын күштің де болуы мүмкін емес...

Кейіннен өз-өзіме осындай мән-мағынасыз сұрақты қоя беретін болдым: сол түні неге ғана өз-өзіммен оңаша қалдым екен? Өшейінде күн құрғатпай болып жататын жиналыс, мәжіліс, кездесу сияқты ресми және саяси шаралардың бірде-бірі болмай қалғаны қалай?..

Түні бойы мазасыздықтан арыла алмай, жаным байыз таппай қойды. Әлгі сотталған әйел Руна мені ұялтып тастады, қапымды тапты – айналамыздағылардың бірде-бірі бұл ісіміздің дұрыстығына күмән келтіріп көрмеп еді, әлде маған солай көрінді ме екен?..

Бірақ, ол әйел өзін де аяған жоқ қой, өзін-өзі саналы түрде құрбандыққа шалды! Бұйтуге бола ма екен?! Неге мені қуғындаушы мен прокурордың абыройсыз міндетін атқаруға мәжбүр етпек болады? Шынымен көзіме тура қарап тұрып, кінәмді бетіме басу үшін ғана тағы да ұзақ жылдар бойы түрмеде отыруға тәуекел еткені ме?! Дегенмен, оны түсінуге болады – өз пікірін, өз шындығын айтуды мақсат еткен болса, бұл оның бірден-бір мүмкіндігі ғой. Мұны жұрттың алдында – көшеде, жиналыста, шетелдік журналистерге ашық айтуға еш мүмкіндігі жоқ. Зонаның қапасында қамалып отыр... Енді бұған қосымша тағы да жазаланбақ... Екеуіміздің арамызда не болғанын ешкімнің білмейтіні қандай жақсы, бұл туралы ешкімге ештеңе айтпағаным қандай абырой, ертең қайтадан алдыма алып келуді бұйырғаным қандай онды болған. Ия, ертең, түскі сағат екіде оны тағы да әкеледі. Әлі ештеңе бұліне қойған жоқ, әлі де райынан қайтаруға болады. Мүмкін оны тағы да сотқа тартылудан аман алып калудың сәті түсер...

Бірден-бірге осы ойға бой алдыра бастадым, оны жазадан қорғап, құтқарып қалсам деген тілегім күшейе түсті, осы тілектен әлдене тапқан сияқтымын, жан жүрегім әлдебір жаңалықты

сезетіндей, бұрын өз-өзімді танымай келіп, қандай адам екенімді енді ғана біле бастағандай болдым. Не болды маған? Сол әйелді түсініп, қорғауға деген ұмтылыс бойымды билегендіктен болар, біртіндеп мынадай ойға келдім: егер Руна Лопатина өзінің одан әрі қиналатынын біле тұрып, мені айыптаған болса, онда бұл – көктің әмірі, мейірімі шексіз Жаратқанның өзін-өзі қорғауы емес пе екен?.. Бұрын шексіз мейірім дегеннің не екенін ұғына алмайтынмын, оның мәні неде екенін және неден көрініс беретінін түсінбеуші едім, соны енді ғана сезінгендей болдым: егер мен асып-тасқаннан шараналарға білгенімді жасап, Құдайдың өзін ығыстырып тастамақ болып жүрсем, Руна деген сотталған әйел Жаратқанның маған жіберген елшісі, оның Кеңпейілдігі мен Кешірімділігінің көрініс беруі болар?.. Бәлкім, бұл менің бойымдағы Ізгілікті сынау шығар?!

Осындай ойлардан әрі күйініп, әрі жаным жай тапқандай болды. Ұйқымнан оятып, өз-өзімнен күмәндануға жетелеген, менмендігім мен тәкаппарлығымды сезінуге мәжбүр еткен осы бір сотталған әйелге деген ризашылық сезіміне бөлендім. Оның алдында басқа қырымнан көрінгім келетінін түйсіндім. Сол мезет Рунаға телефон соғып, уақытша отырған оқшау камерасынан шақырып алып сөйлесуге болмайтынына өкіндім. Оған айтатын сөзім көп еді, оның жауабы да көбірек болса деп тіледім. Рульге отырып, түн ішінде сол отырған камераға тартып кетіп, шығарып алып сөйлесетін мүмкіндігім болғанда ғой! Бірақ бұл құрғақ қиял ғана-тұғын. Қолымнан бар келері – ертеңгі кездесуді күту ғана; енді алдағы жолығуымыз қалай өтері туралы қиялдай бастадым. Рунаны кабинетке кіргізіп, екеуміз оңаша қалған кезде қасына барып қолын алып амандасамын да: «Кешіріңіз, Руна, өтінемін, кешегі әңгімемізге қайта оралайықшы. Сіздің ойларыңызды байыппен тыңдағым келіп тұр, сізден осыны сұрар едім. Менің пікірімді де тыңдап көріңіз». – «Тамаша! – деп тіл қатар еді ол, содан кейін шын жүректен былай деп мойындайды: – Ал, мен сізді, профессор, енді қайтып көрмейтін шығармын деп ойлап едім. Таңертең мені келген

жағыма қайтадан әкетеді, қарғыс атқан қаскүнем әйелді бұрынғы зонасына қайтадан айдап апарып, тағы да соттайды да, Сібірге немесе Алтайға ауыстырады ғой деп күткенмін, кенеттен кезекші карауыл келіп, профессор Крыльцов Андрей Андреевичтің қайтадан шақыртып жатқанын айтты. Міне, енді алдыңызда тұрмын...»

«О, Құдіретті Құдай! Қандай ақымақтыққа ұрындырып тұрсың мені? – деп сыбырладым мен шарасызданып. – Балалық қой бұл, тоқтата көрші мені, есім ауысып бара жатқан жоқ па өзі!»

Ия, әрине, ұлылықтан мазаққа ұшырауға дейін бір-ақ қадам; дегенмен, қаншама күлкіге қалсам да сол түні бәрі өзім қиялдағандай болуына шынымен дайын едім. Мейлі, солай-ақ болсын, аңсарың ауған алаңғасарлықты күтудің өзі де бақыт екен ғой!

Кенеттен жанымды билеп алған осы серпілістен кейін көкжиекті тұмшалай бастаған қара бұлттай болып әлдебір ауыр күдік бой көтерді – шынымен, инкубалардың құрсағында жетілген икстектерді өмірге әкелуге моральдық хақым бар ма өзі? Бұл әрекетімді қандай ұлы мұрат арқылы ақтап алуға болады? Жасыратын несі бар, мұндай күмән көкейімде баяғыдан бері бұғып жатқан, бірақ өзім де, әріптестерім де осыны ешқашан ашып айтқан емеспіз. Ғылымның жетістіктері тек өз-өзіміздің ғана емес, сонымен қатар, қоғамның алдында да мерейімізді өсіріп тұрған. Алайда, кейде ғылым мен ар-ұяттың қаншалықты сәйкес келмейтіні, көбінесе ғылым мен қылмыстың астасып жататыны жөніндегі мысалды XX ғасырда алыстан іздеудің керегі де жоқ.

Міне, түрмеде жазасын өтеп жүрген әйелдің түрткі болуымен менің де ар-ұятым оянды. Руна мені ата-анасының кім екені бей-мәлім, тұқымы белгісіз тексіз балаларды инкубалардың көмегімен өмірге әкелудің адамзатқа жат құбылыс екенін мойындауға мәжбүр етті.

Ол екеуімізді жолықтырған қандай күш, ажал табалдырығынан аттағанға дейін екеуімізді мәңгі байланыстырып кеткен не нәрсе,

мұны тек тағдырымыз ғана біледі... Бұл жөнінде ештеңе айта алмаймын...

Сол түні менің де өмірімде бетбұрыс болғаны анық. Адам айтқысыз батылдығымен, ойлауға да жүрегін дауаламайтын қайсар қылығымен өміртанымымды түбегейлі өзгертіп жіберген әйелден кешірім сұрауға дайын едім. Өзімнің адам баласына қарсы жасап жатқан қастандығымнан бас тарту үшін оның алдында тізерлеп жығылуға да арланбас едім. Егер ол менің махаббатымды қабыл алып, тиісінше жауап сезім білдірсе, өмірлік жарым болуын да өтінуім ғажап емес-тұғын... Ия, солай!

Мұны қалай істейтінімді ойлағаным да жоқ, ол ұзақ мерзімге сотталған әйел, бірақ, егер ол келісім берер болса, тек екеуміз бірге болуымыз үшін ғана оған ілесіп кез келген жаққа – орманға, тауға, теңізге, қайда болса да тартып отырар едім... Қаңғып жүріп жаңа өмір бастасам, бұл менің өткен өмір жолымда жасаған зұлымдығымды өтеу үшін шалған құрбандығым болар еді...

Бұл туралы бір рет ойлағаннан кейін енді қайтып тоқтай алмай қойдым. Қиял дегенде шек жоқ екен ғой. Өз бойымда, сана-сезімімде кері қайту дегенді білмейтін аяусыз қатал төңкеріс жасадым. Сөйтіп, армандай бастадым. Менің жаңа өмірім күні ертең, Рунаны кабинетіме ертіп әкеліп, екеуміз оңаша қалған сәттен басталуға тиіс. Өз бойымда болған өзгеріс туралы түсіндіріп, қалай тазарғанымды айтып беріп, ол үшін бәріне дайын екеніме сендіруім керек. Тек ол келісімін берсе екен, менің бойымнан өзі сүйе алатын, сол сүйіспеншілікке татитын адамды көре алса екен. Менің шын айтып тұрғанымға көз жеткізіп, екеуміз бірге болуға тиіс екенімізге сенсе екен...

Диванның үстінде жатып, түн ортасы ауған шақта ғана көзім ілініп кетіпті, бірақ жайсыз ұйықтадым. Таң алдында аспан астын жаңғырықтырған күннің күркірінен ояндым. Шатырды сабалап, жаңбыр құйып тұр. Көзімді жұмып жатсам да, табиғатта не болып жатқанын анық көріп тұрмын, құдды осы нөсерді өзім қолдан

жасағандаймын, көк жүзін тіліп өткен найзағайды да, құтырына төккен жаңбыр суының салмағынан ағаштардың сынып кетердей болып иіле майысқанын да, бас сауғалайтын қалқа іздеп безіп бара жатқан бір топ құсты да көріп жатырмын...

Сол жаңбырдың арасында өзім де самғап ұшып бара жаттым. Терезеден ұшып шығып, үйлердің шатырларынан жоғары көтеріліп, көшелер мен саябақтардың үстімен қалықтап келемін. Найзағай мен кара бұлтты қақ жарып бетім ауған жаққа қарай ұшып барамын, – жер бетінде бір түрме бар, онда инкуба болудан бас тартқан бір әйел отыр, ол да жаңбырдың шуын естіген... «Руна! Руна! – деп айғайлаймын. – Бұл менмін! Сені іздеп жүрмін!..» Мен оған көк жүзінен айғай салған сәтте, жаңбырдың шуылына құлағын түріп отырып, не ойлады екен ол?..

Ертесіне өз-өзімді барынша күштеп, клиникадағы барлық қызмет әдеттегі қарқынымен жүріп жатқанын қадағалап, өзім де беріле жұмыс істеп отырғандай түр көрсеттім. Бәрі күндегідей өтіп жатты. Менің өзгеріп кеткенімді, бүгіннен бастап мүлдем басқа адамға айналғанымды ешкім білген жоқ...

Мен өзімнің жұлдызды сәтімді күттім. Уақыт болса тоқтап қалғандай, мүлдем баяу өтіп жатыр.

Күндегідей жұрттың көз алдында болатынымын, өз міндетімді атқарып жүре бердім. Бірақ, бұл мен емес, басқа адам еді...

Уақыттың жылжуы тасбақаның аяңынан бетер...

Белгіленген мерзім жақындап қалды. Қазір Рунаны алып келуі керек... Міне, ол... Бірақ, оны әкелетін емес.

Тағы ширек сағат өтті. Әлі жоқ. Телефон соғып, машинаның шыққан-шықпағанын білуді тапсырдым... Хатшы қыз хабарласып, машинаның уақытында шыққанын анықтады.

Мен енді алаңдай бастадым. Не болуы мүмкін? Әлде жолшыбай апатқа ұшырап қалды ма?

Сағат тілі үшке таяп қалды. Енді қашан? Бұл жолы өзім телефон соқтым. Машинаға бірдеңе болыпты деп жауап берді.

Сол кезде хатшы қыз жүгіріп кірді. Түсі бұзылып кеткен.

- Не болды? – деп айғайлады оған.
- Пациент әйел қаза тауыпты!
- Бұл қалай? Қандай пациент?
- Біз күтіп отырған әйел. Жаңа ғана жолдан хабарлады.
- Апатқа ұшыраған ба?..
- Жоқ, апат емес. Ол қашпақ болыпты...
- Қашқан ба? Содан?
- Оны атып өлтірген.
- Түсінсем бұйырмасын!..
- Қазір өздері келеді, сонда айтатын шығар...

Ия, менің кешегі нұсқауыма сәйкес, № А-6-87 сотталған әйел Р.Ф.Лопатинаны белгіленген уақытта клиникаға жеткізу үшін машинамен алып шыққан.

Жолшыбай, қаланың сыртында, жолдың Мәскеу өзені маңындағы орманды кесіп өтетін тұсында сотталған әйел жүрегім айнып барады, бұдан әрі жолды көтере алмаймын деп шағымданыпты, машинаны тоқтатып, далаға шығуға рұқсат етуін өтінген, құсқым келіп тұр деп жалынғанға ұқсайды...

Амалсыздан тоқтауға тура келіпті. Әйел далаға шыққан соң жолдан бірер қадам шетке шығып, кенет орманға қарай қаша жөнелген. Күзетіп келе жатқан қарауыл әйел соңынан тұра қуыпты. Токта деп бұйырған екен, сотталған әйел мұны құлағына қыстырмапты. Қарауыл «атамын» деп айғайлаған. Ескерту ретінде екі рет ауаға атыпты. Дегенмен, тірідей ұстамақ болып, соңынан қуа берген. Сол кезде алдарынан Мәскеу өзенінің иіні шығыпты, қашқын әйел тоқтамастан өзенге қойып кетіпті. Қарауылдың атқаннан басқа амалы қалмапты. Қашқын әйел сол жерде мерт болған. Мәйітін судан шығарып алыпты...

Кейін өзімнен ең кемі мың рет сұраған шығармын: – Неге бүйтті ол? Не үшін? Мұнысы қалай? Амалы таусылғаннан ба? Қорыққаннан ба? Жиіркену ме? Жек көру ме? Әлде бұл наразылық білдірудің бір түрі ме екен?

Бұл сұрақтарға енді ешкім де жауап бере алмайды... Қалай келсе, солай кетті... Ол біздің тәжірибеміздің алғашқы құрбаны болатын.

Күн батқанша кабинетімнен шықпай қойдым. Есікті ішінен іліп алып, отыра беріппін. Жан дүниеде не болып жатқанын сезген бір адам болған жоқ. Шіркін-ай, түні бойы дайындалған ісіме осындай қайғылы жолмен қарсы тұрмағанында ғой! Шындық соның жағында екенін, ғылымның жетістігі қаншама қол жетпес биікке көтерілгенімен, ол да өтпелі екенін, ғылымның өрлеуі тоқтамайтыны, бірақ обал-сауаптың алдында оның да түкке тұрғысыз екені туралы айтқым келгенін білместен қаза тапқаны, мезгілсіз кетіп қалғаны қандай өкініш, қандай қасірет! Мәңгіліктің мәні мен дамуын бойына сіңірген Рухтың алдында асқақтай алатын ештеңе де жоқ..

Кабинетімде отырып еңіреумен болдым. Өмірімде бір-ақ рет көрген әйелді жоқтап жыладым... Қалған өмірімде онсыз бақытсыз боларымды түсінген едім...

Кешкісін тас жолға шықтым, бірақ, оның қаза тапқан орнына, Мәскеу өзенінің орман сыртындағы иініне жақындай бере кері бұрылдым. Бұл оның мерт болған жері, осы тоғай арқылы қашып, өзенге секіріп өлген... Сөйтіп, айналма жолмен қайттым...

Егер шарасыздықтың шегі болса, үйге барған соң сол шектің де салмағын мейлінше тарттым ғой деймін. Маған берілген жаза осы емес пе екен?! Түн ішінде үйді басыма көтере айғай салып, еңіреп жылаумен болдым... Жоқ ол. Менің өзіме не айтқым келгенін, қалай тәубама келмек болғанымды енді ешқашан біле алмайды. Ол мені өмірінің соңғы сәтіне дейін өзім ашқан ғылыми жаңалықтарды икстектерді өмірге әкелу үшін пайдаланып жүрген жексұрын деп кетті... Шөлмектің аузынан сіміріп отырған виски де қайғымды сейілтуге көмектеспей қойды. Музыка тыңдасам серпілетін сияқтымын, бірақ ондай музыка да жоқ екен...

Өз бойымда мүлгіп жатқан сол музыканы біраз жыл өткен соң естідім. Жапон теңізінде кемемен жүзіп келе жатқанбыз. Кешкі

уақыт болатын. Жұлдызды аспанның астында қалғып кеткен аралдардың сұлбасы су бетінде қарауыта көрініп, Уақыт пен Материяның әлдебір құпия қоспасы тәрізді әсер етеді. Айнала тып-тыныш, салқын самал еседі, толқындардың шылпылы баяу ғана естіліп тұр... Бірнеше кеңестік ғалым Нагойяға конференцияға қатысу үшін келгенбіз. Әріптестерім мен аудармашылар дәмханада қалған. Жұмбақ сырлы елсіз аралдарға көз жіберіп, палубаны кезіп жүргем. Жағалаудың жарығы алыстан әлсіз ғана жылтырап көрінеді. Бағытымыз сол жақ. Кемеде жұлқына секіруге шақыратын рок әуені толассыз күркіреп тұр. Кенеттен рок даусы басыла қалды. Сосын сезімге толы әсем әуен естілді. Бұл жапонның энкасы – сүйген жарына деген сағыныш, жалыныш пен түсінбестік, күту мен кешірімге толы сыршыл ән болатын... Сол кезде Ол әйел де осында, тура қасымда, мүмкін әне бір аралда тұрған шығар, ол да осы әнді тыңдап тұр және менің өзі туралы толғанатынымды біледі-ау деп ойладым...

Сол мезет бәрінен де, барша адамнан да аулақ кетуім керектігін түсіндім...

Қайта құру жылдары иктектер өндірісін тоқтатудың сәті түсті. Горбачевқа кіргенмін. Жарты жылдан кейін ғарышқа, орбиталық станцияға аттандым. Осында ғарыш тақуасы Филофейге айналдым. Сырт қарағанда бұл ақымақтық болып көрінуі мүмкін. Бірақ, мен үшін олай емес...

Өткен өмір жолым маза берер емес, қыр соңымнан қалмай қойды. Жауабы табылмайтын бір сұрақ тамағыма кептеліп тұрып қалған сүйек сияқты – өмірге келіп үлгерген, қазір өсіп жатқан иктектердің тағдыры не болмақ?.. Шыққан тегі белгісіз болып тұрған кезде бұл туралы ешкім білмек емес. Дұрысы, аз ғана топ – менің бұрынғы әріптестерім ғана біледі. Олардың мен туралы не ойлайтынын да шамалау қиын емес: опасыз, ғарышқа қашып тығылған қорқақ дейтін шығар... Бірақ олардың пікірінде жұмысым жоқ, мені қинап

жүрген бұл емес. Өз-өзімді қарғап-сілеп, бейшара мазохист, иттің баласы деп атайтынымды да ешкім білмейді. Қазір Жер бетіне қайта оралып, біздің зертханада өмірге келген сәбилердің көзіне үңілер ме едім!.. Бұл туралы не үшін жазып отырмын? Өйткені, біздің ол ісімізді түзеуге болмайды. Өмірге келген сәтте-ақ қазыналық адам болып жаралған сол бейбақтардың күні не болмақ? Өздерінің кім екенін ертең-ақ түсінеді ғой. Сонда қоғамға қандай көзқараспен қарайды? Уақыт өте келе икстектердің бойында адамзаттан кек алып, күллі дүниені жоқ қылып жіберу тілегі оянып жүрмей ме?! Менің осында, ғарышта жүргенім, ал, олардың, икстектердің жерде қалып, өсіп жатқанының өзі де сұмдық. Басқа сөз таба алар емеспін. Олардың болашағы үшін жауапкершілікті ешқашан мойныма алмап едім ғой, бар болғаны оларды ғылыми жолмен өмірге әкелуді ғана шештім деп өз-өзімді алдарқатуыма болар еді. Бірақ бүйтіп ақтала алармын ба?! Енді олар бәрін бастап алып, өмір басқа арнаға ауған кезде жан-жаққа бытырап қаша жөнелген, осы істің басында тұрған адамдарды қайдан таппақ? Тіптен, КГБ-ның өзі де келмеске кетті... Мейлі, нақ соның құрығаны дұрыс болды...»

Осы жерден Филофейдің тәубасы да үзіледі.

Осы тәубаға келудің мәтіні, Филофейдің соңғы жолдауы Энтони Юнгердің қолына қыс басталған кезде ғана тиді.

Неткен шытырман өмірбаян, мұндайды ешкім ойынан шығара алмас, деп қамыға ойлады ол сол бір қыстың күні рульде келе жатып, жапалақтап жауған қар машинаның әйнегіне қалықтап келіп қонып жатыр. Филофейдің тәубаға келу ретіндегі жазбаларын түні бойы оқып, соның әсерінен әлі арыла алмай отырған болатын.

Қызық, деп ойлады ол, ешкім де бүйтіп өліп көрген емес. Қазір Филофей дүниенің төрінде ғарыштық мумия болып ұшып жүрген шығар, планетадан тыс жерде өзін-өзі өлтірген бірден-бір адам сол ғана. Ақырғы мекенін шексіз үнсіздік әлемінен тапты. Міне, енді өзі туралы тағы бір хабар беріп отыр...

Оның тағдыры басқаларға сабақ болсын деп, әлдебір тылсым

күдірет алдын ала жоспарлап қойған деп ойлауға да болатындай. Ия. Бірақ, соның өтемі қандай?!

Мұндай жолға түскен адамның қателігінің өтемі қашан да қымбат болмақ. Бір рет барша уақытқа арналған Сабак берілмеп пе еді. Оның құны Голгофа арқылы өтелді. Әркімнің өз бағасы болады. Бұл кісі өз қателігінің құнын ғарышта жүріп өтеді.

Кұрсағын жарып шыққан жас сәбиін балалар үйінің табалдырығына әкеп тастауға бара жатқан анасының табанының астында сықырлаған қардың дыбысы ғарышта жүргенде де естіліп тұрды ма екен? Сәбиін соңғы рет көкірегіне қысып, ақырғы жолы көтеріп келе жатқан анасының жүрегінің дүрсілі ғарышта да естіліп тұрғаны ма?..

Орыс тілінен 2005 жылы аударылды.

ШЫҢҒЫСХАННЫҢ АҚ БҰЛТЫ

Хикаят

Азияның ұлы даласын көктей өтіп, Батыс әлемін жаулап алуға аттанған Шыңғысхан Сарыөзек даласында жасы да, кәрісі де атқа қонған сарбаз болып саналатын тұтас халық – мың сан әскерін иіріп қойып, дәстүрден аттап күнәға батқан жүзбасы мен жеңіс тойын тойлағанда ғана көтерілетін алтын тінді жауынгерлік туларға аузынан жалын шашқан айдаһар бейнесін кестелейтін әйелді жазалады – қаһарлы қағанның бұйрығына бағынбаған екі бәтшағар дарға асылды...

Бұл кезде Еренқабырғадан Орал тауына дейінгі ұлан-ғайыр даланы алып жатқан алып Азия Шыңғысханның алдында толығымен тізе бүккен болатын. Өзіне дейін бірде-бір әмірші толық билігін жүргізе алмаған осы тұтас әлем – жер бетіндегі ең үлкен құрлықты ұлдары мен немерелері, одан қалды, қолбасылары басқаратын ұлыстарға бөліп берді. Енді тек Еділ өзенінің арғы беті – Европа

жерін мекендейтін елдер мен халықтарды бағындыру ғана қалған еді.

Сарыөзек даласына сары күз келген уақыт. Жаздың аптабында құрғап кеткен өзен-көлдердің арна-айдыны ағыл-тегіл жауған ақ жаңбырдан кейін көз жасындай мөлдір де таза суға толы, демек, қалың әскер жол бойында ат суарудан қиындық көрмейді. Дала әскері асығыс-тұғын. Жорықтың ең қиын да ауыр кезеңі – осы Сарыөзек даласын кесіп өту.

Әрқайсысы он мың жауынгерден тұратын үш түмен әскер – үш ауыр қол қанатын жая жортып, алда бара жатты. Отыз мың аттың тұяғынан көтерілген қалың шаң дала өртінен кейінгі түтіндей бұрқырап, көкжиекті көлегейлеп тұрып алды, түмендердің қуаты осының өзінен-ақ білінгендей. Жорыққа керекті сан алуан құрал-жабдықтың сакадай сай тұруы үшін жауапты екі түмен әскер жолда ауыстырып мінетін қосарлы аттар мен қалың әскер күн сайын корек ететін үйір-үйір қысырақты айдап артта келеді – олардың кейіндеп қалмағанына көз жеткізу үшін айналып артқа қараса жетіп жатыр – ол жақта да көкке шұбатылған қалың шаң сейілмеуге тиіс. Оның үстіне, көз жетпейтін қашықта қатар келе жатқан басқа да жасақтар бар. Қалың әскердің қос қанатындағы әрқайсысы үш түменнен тұратын екі қолға хабар жеткізу үшін салтатты шабарман үш-төрт күнде әзер жетеді. Бұл екі қол Еділге қарай жеке-жеке бет алған. Осы он бір түменнің қолбасшылары суық түскенге дейін Еділ өзенінің жағасында ханның жорық шатырында кездесуге тиіс, сол жерде алдағы қимылдың жоспарын құрып, Шыңғысханның өзі де, оның қолбасшылары да, әрбір жауынгер де армандап жүрген аты жер жарған бай елдерді бағындырып, табанына салып таптау үшін Еділ мұзын басып өтетін уақытты белгілеу керек.

Айбарынан ай толқыған ауыр қол жорық барысында ештеңеге алаңдамай, кідірмей, уақытты текке өткізбей алға жылжи берді. Әскермен бірге шаруашылықпен айналысатын әйелдер де келе жатыр, бар пәле осыдан басталды.

Жанында жарты мың жасауылы мен кезеуілі бар Шыңғыс қағанның өзі көк айдында қалқыған жүзбелі аралдай, қалың қолдың қақ ортасында келеді. Бірақ мұнда да басқалардан оқ бойы озық, жалғыз өзі жеке жортып келе жатыр. Дүниенің төрт бұрышын түгел бағындырған құдіретті әмірші жанына жан жуытпайтын, әсіресе, көп сөйлемей, алды-артынды бірдей бағамдап, бәрін мұқият ойластыруды керек етеін жорық кезінде бұл тәртіп қатаң сақталады.

Қағанның мінгені – жарты әлемді бірге шарлаған, жотасы теңіздің тасындай жұп-жұмыр, кеудесі шығыңқы, жалы күдірейген, жүрісі жібектей жұмсақ қара құйрық, ақжал жорға. Ханның жылқышылары алтынмен апталып, күміспен күптелген ер-тұрманы жарқыраған екі бірдей ерулі атты жетектеп келеді. Астындағы атынан тер шықса-ақ болды, қаған дереу басқасына ауысып мінеді.

Бірақ, бұл жорықтағы елден ерек нәрсе Шыңғысханның алмастың жүзіндей жарқылдаған, әрқайсысы жүз жігітке татитын, қағаны үшін жанын беруге дайын тұрған жаужүрек жасауылдары мен кезеуілдері де, олардың сом алтындай сирек кездесетін сәйгүліктері де емес еді. Жоқ, бұл жорықтағы ғажап нәрсе мүлдем басқа болатын. Жол бойы Шыңғысханның басын күннен көлегейлеп бір шоқ бұлт еріп келе жатты. Қаған қайда барса, әлгі бұлт та соңынан ере жүреді. Ауқымы алты қанат ақ ордадай шоқ бұлт бейне бір жанды мақұлықтай-ақ Шыңғысханның артынан ерді де отырды. Бірақ, соны аңғарған ешкім болған жоқ: аспанда жүрген бұлтта кімнің қандай шаруасы бар – ал, ол Көк тәңірісінің Жер бетіндегі билеушіге деген шарапатының белгісі болатын. Мұны тек Шыңғысханның өзі ғана білетін, сондықтан мұның шынымен де өзін бәле-бәтерден сақтау үшін Тәңірінің бұйрығымен жіберілген жебеушісі екеніне көзі анық жеткендей іштей масаттанып келе жатты.

Шоқ бұлттың пайда болатынын әлдебір кезбе көріпкел болжаған еді, Шыңғыс қаған бірде оны шатырына шақырып қонақ қылған. Жатжерлік балшы басқалардай мұның алдында құлдық ұрып құрдай жорғалаған жоқ, жағынып-жағымпаздануды да ойына ала қоймаған,

тек өзіне ғана мәлім құпия сырды бұған еш бүкпесіз айтып берді. Алтын шатырдың ішінде құрылған хан тағында шалқая отырған дала билеушісінің қаһарлы келбетінен ыға қоймаған сыйдиган арық, жұпыны киінген, әйелдердің шашындай ұзын да жалбыр шашы иығына түскен көріпкел басын иіп тәжім етпеп еді. Жатжерлік өткір көзді, қауқиған сақалы бар, қараторы, ашаң жүзді адам екен.

– Ұлы қаған, – деді ол тілмаш ұйғыр арқылы өз тілінде, – мен саған Көк Тәңірінің көңілі түсіп, өзіңе арнап ерекше шарапат жібергелі отырғанын айтуға келдім.

Мұндайды күтпеген Шыңғысхан бір сәт мүдіріп қалды. Мына келімсек не ақылынан алжасқан, немесе бұл сөзінің өзіне қандай пәле болып жабысатынын түсінбей тұр.

– Ол не шарапат, сен оны қайдан білесің? – деп сұрады әмірші әлгі сөздің қитығына тигенін жасырмақ болғандай маңдайын тыжырып.

– Қайдан білетінімді айта алмаймын. Бұл құпияның шарты – осы. Ал, оның белгісі қандай екенін айтуыма болады – төбеңде бір шоқ бұлт үйіріліп жүреді және қайда барсаң да артыңнан қалмайды.

– Шоқ бұлт па?! – деп қасын керді Шыңғысхан таңданғанын жасыра алмай. Ханның қаһар төгуін күткен шатырдағылар түгелдей іштерінен тына қалды. Қорыққаннан тілмаштың ерніне дейін бозарып кетті. Егер әлгі кезбе жазаланар болса, мұның да аман қалмасы анық.

– Ия, шоқ бұлт, – деп жауап қатты балшы. – Ол сенің жер бетінде әмір жүргізуіңді Көк Тәңірінің өзі қолдайтынының белгісі болмақ. Бірақ, сол бұлтты көзіңнің қарашығындай сақтауға тиіссің, егер одан айырылар болсаң, онда барлық айбар-қуатыңды да жоғалтқаның...

Алтын шатырдың ішінде жым-жырт тыныштық орнады. Сол сәтте Шыңғысханнан бәрін күтуге болатын еді, бірақ ошақ басындағы оттың өлімсіреп барып жалп етіп өше қалатынындай, ханның ашуы да кенеттен басыла қалды. Адуын ашуын әзер тежеген ол қаңғыған әулиенің сөзін астамдық деп бағаламау керектігін,

сондықтан оны жазаға тарту дұрыс болмайтынын түсінген еді, әйтпесе өзінің хан атына кір келтіруі мүмкін. Сонда Шыңғысхан жымысқы жымысын жез мұртымен жасырып былай деді:

– Жарайды, бұл сөзді аузыңа Көк Тәңірі салды делік. Осыған мен де сенген болайын. Бірақ, маған мынаны айтшы, кемеңгер кезбе, аспанда жүзіп жүрген бұлтты қалай сақтамақпын, оған менің әмірім жүре ме? Әлде атқа қанат бітіріп, үстіне сенімді бақташымды отырғызып әлгі бұлтты қарауылда деп аспанға ұшырайын ба? Олай болса, оны неге біржола ауыздықтап алмасқа?! Сонымен, қалай ойлайсың, жел құған аспандағы бұлтты қалай сақтасам екен?

– Бұл сенің шаруаң, – деді келімсек қысқа қайырып.

Тағы да бәрі тым-тырыс бола қалды, шатыр ішінде өлі тыныштық орнады, тілмаштың ерні тағы да бозарып сала берді, есуастығынан ба, әлде басқа бір себебі бар ма – өзін-өзі өлімге кескен бейшара көріпкелге қарауға батпай бәрі де көзін төмен салды...

– Тарту-таралғысын беріп шығарып салындар, – деп әмір етті Шыңғысхан, қағанның бұл сөзі қорқыныштан қалтырай бастаған қосшыларының жанына қаңырығы кепкен шөл далаға тамған жаңбыр тамшысындай әсер етті.

Осы бір ыңғайсыздау оқиға көп ұзамай ұмытылып та кеткен. Бұл әлемде неше түрлі жарыместер бар емес пе, әлгі көріпкел де солардың бірі болар. Өзін тылсым дүниеден сыр ұққан жаңа пайғамбар санап дүние кезген біреу де. Дегенмен, әлгі кезбе тек өзінің ақымақтығынан ғана өмірмен қоштаса жаздады деу дұрыс болмас еді. Өзін не күтіп тұрғанын білсе керек еді ғой! Хан жасауылдары табан астында қол-аяғын қайырып, астамдығы мен арсыздығы үшін ат құйрығына байлап өлтіруі әбден ықтимал болатын. Айдалада арыстанмен оңаша жолыққандай, айбарлы әміршінің алдында жүзі шімірікпей осындай сөзді айтуға бірдеңе түртті емес пе оны?! Сол түрткі тек ақылынан адасқан бейбақтың ессіз қылығы ғана ма, әлде шынымен Тәңірінің бұйрығы ма?

Құйындай ұйтқыған дауылды күндердің тасасында ұмыт қалған

сол бір кезбенің айтқан сөзін Шыңғысхан арада екі жыл өткен соң ғана есіне алды. Батыс жорығына дайындалуға тура осынша уақыт кеткен болатын. Кейіннен Шыңғысхан өз ұлысының ауқымын қайтсем кеңейтем деген арманын жүзеге асыру мақсатында әлемді табанына салып таптау үшін қажетті күш-қуат пен қаражат жинау, көкейін тескен мұраты – әлі ат тұяғы жетпеген жерлер мен өлкелерді басып алып, жеңіліс дегенді білмейтін сайыпқыран әскері басып өткен барлық жерді түгел өзіне бағындырып, Дүниенің төрт бұрышын түгел билеу туралы ашкөз арманын орындау жолындағы ең бір қауырт қимылға толы кезең осы екі жыл екенін пайымдаған болатын. Дала билеушісінің қатігез болмысы мен тарихтан алатын орны оның бүкіл әлемді жалғыз билеп, теңдессіз құдіретке қол жеткізсем деген есірік қиялын іске асыруға ұмтылысынан туындайтын. Сондықтан, оның қол астына қараған Азияның ұлан-ғайыр даласындағы небір ұлыстар мен оларды мекендейтін жандардың, асқан қаталдықпен бір адамның қол астына топтастырылған сан алуан тайпалардың тірлік-тынысы, барлық қалалар мен көшпелі ауылдардағы бай-бағлан мен жоқ-жітіктердің, айналып келгенде, кім екеніне де, немен айналысатынына да қарамастан, қағанның құзырына бағынған барша адамның өмірі жаңа жерлерді жаулап алып, жаңа халықтарды бағындырсам деген осы ессіз құмарлыққа қызмет ететін. Сондықтан да олардың бәрі бір ғана мақсатқа, бір ғана жоспарға – Шыңғысханның әскери қуатын арттыруға, жетіспегенін толтыруға, барын бұрынғыдан да жетілдіре түсуге бағышталған еді. Жер қойнауынан қазып алып, қару жасауға жарайтын кен атаулының бәрі, бүкіл жасампаз еңбек Шыңғысхан жауынгерлерінің әрқайсысы мол олжаға кенелсін деп күтіп жатқан Еуропаға сұрапыл шабуыл жасап, оның ертегідегідей бай қалаларын, атты кісінің белуарынан келетін көкорайлы қалың ормандарын жаулап алуға арналған еді; ол жерлерде қымыз деген өзен боп ағып жатады, Шыңғысханның аузынан от бүріккен айдаһар бейнеленген туы астында жорыққа шыққан әр шерік ыстық құшағы ләззатқа толы

ғашығын жұмарлағандай, әлемді билеудің рахатына бөленеді екен. Сондықтан, іркілмей алға басып, бәрін жаулап алып, дүниені түгел бағындыру керек! Ұлы қаған осылай бұйырған, ал, оның бұйрығы сөзсіз орындалуға тиіс...

Ал, Шыңғысхан мейлінше көреген әрі есепшіл, өз ісіне жетік адам болатын. Ол Европаға басып кіруге дайындық барысында ұсақ-түйекке дейін бәрін екшеп, електен өткізген еді. Ол өзінің жансыздары мен басқа халықтардан шыққан сатқындар, көпестер мен саяхатшылар, кезбе дәруіштер, шаруакор қытайлар мен ұйғырлар, арабтар мен парсылар арқылы қалың әскердің жорығына қажетті мәліметтерді, неғұрлым қолайлы жолдар мен өткелдердің қайда орналасқанын біліп алды. Әскер өтетін жерлерде тұратын халықтардың әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрі, діні, сауда-саттығы, немен айналысатыны мұқият зерттелді. Қаған жазу-сызудан мақұрым болатын, бірақ осы деректердің бәрін жадында сақтап, әрқайсысының пайдасы мен зиянын ойластырып та қойған.

Тек сонда ғана бар шаруаның үйлесімді болуына, ең бастысы – бұлжымас темір тәртіпті сақтауға қол жеткізуге болатын еді, осы арқылы ғана табысқа жетуге болатын. Шыңғысхан ешқандай камсыздыққа жол бермейтін, өзінің басты мақсаты, өмірлік мұраты – Батыс жорығына ешкім де, ештеңе де кедергі келтіре алмауға тиіс. Нақ сол кезде, өзінің алдағы әдіс-амалын ойластыра келіп, Шыңғысхан бұрын-соңды болып көрмеген қатал бұйрық шығарды: жасы мен кәрісі түгел әскер болып табылатын халықтың арасында жорық кезінде бала тууға тыйым салынды. Мәселе мынада, көптеген жауынгердің жүкті әйелдері мен жас балалары әскермен бірге көшіп, жорық шатырларында тұратын, қалың қолмен бірге еріп жүретін. Бұл да өмірлік қажеттіліктен туған салт еді, өйткені, ешқашан бітіп болмайтын руаралық, тайпааралық шайқастар кезінде жауыққан ұлыстардың әскерден бөлініп, қорғаусыз қалған қатын-баланы қырып кетуі жиі кездесетін. Әсіресе, ата дұшпанның

тұқымын тұздай құрту үшін бірінші кезекте екікабат әйелдердің ішін жарып өлтіретін.

Бірақ, уақыт өте келе өмір де өзгере бастады. Бұрын өзара қырқыстан көз ашпайтын қырық ру тайпалар Шыңғысханның тұсында ұлы хандықтың Алтын туының астына топтасып, ежелгі жаулықты ұмыта бастады. Шыңғысхан жас кезінде, әлі Темучин аталып жүрген шағында туыстас тайпалармен талай шабысқан, өзі де теперіш көріп, талайларды тепкіге де түсірген, тіптен, осындай бір шапқыншылықта сүйікті әйелі Бөрте көршілес меркіттердің қолына түсіп қалып, біраз уақыт солардың тұтқыны да болған-тұғын. Билікке қолы жеткеннен кейін Шыңғысхан ішкі алауыздықты аяусыз қаталдықпен басып тастады. Ішкі тартыс елді басқаруға кедергі келтіріп, мемлекеттің бірлігін әлсірететін еді. Жылдар өте жорық кезінде тайлы-таяғымен шұбырып, үрім-бұтағымен бірге жортуыл жасаудың қажеттігі де жоғала бастады. Ең бастысы – бала-шаға, қатын-қалаш, шал-шауқан, кемпір-сампыр әскерге масыл болып, кең көлемді соғыс қимылдарына, әсіресе жолда кездескен өзен-көлдерді басып өтіп шабуылға шыққан жағдайда кедергі келтіре бастады. Дала әміршісінің қатал жарлығы – әскерге қызмет ететін және күйеулерімен бірге еріп келе жатқан әйел атаулыға Батыс жорығы жеңіспен аяқталғанға дейін бала тууға тыйым салуы осы себептен туындаған болатын. Ол бұған жорыққа шығардан бір жарым жыл бұрын әмір етті. Сонда ол былай деген еді:

– Батыстағы елдерді бағындырып, аттан түсіп, аяқ суытқан кезде қанша бала туамын десе де еріктері, бірақ оған дейін менің түмендерімде баланың жылағаны естілмейтін болсын!..

Шыңғысхан үшін Батыс жорығының сәтті болуына жәрдемдесетін жәйттердің бәрі алдыңғы орынға қойылды да, осы мақсатқа жетуге кеселін тигізетін жағдаяттарға жол беруге болмайтын еді; тіптен, өмірдің өзі мен Құдайдың заңын да мойындағысы келмеген ол соғыстың ғана қамын ойлап, табиғи талап-тілектерді де түбірімен жоққа шығарды. Ол Құдайды да өз қызметіне жекпек

болды – өйткені, өмірге сәби әкелу – Құдай тағаланың бұйрығымен ғана болатын іс.

Халықтың да, әскердің де арасынан жан баласы бұл зорлыққа қарсы ләм-мим деп қарсылық білдірген жоқ, бұл кезде Шыңғысханның қолы шексіз билікке жетіп, ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс болып тұрған, сондықтан ұрпақ жалғастыруға тыйым салынғаны туралы жарлыққа жұрттың бәрі жаппай мойынсынды, ал, бағынғысы келмеген адамды алдынан ажал ғана тосып алатын еді...

Батысқа жорыққа шыққаннан бері осымен он жетінші күн, Шыңғысханның бойын бұрын-соңды болып көрмеген әлдебір сезім буып келеді, бірақ мұны өзінен басқа жан баласы білген емес. Ұлы қаған ішкі сезімін ешқашан сыртқа шығармайтын, бұл жолы да бұрынғыдай, өзіне тән асқақтықпен сұңқар құстай суық та айбынды қалпынан танған жоқ. Бірақ, іштей масаттанып, қиялымен ән салып, жыр жолдарын төгіп келеді:

*...Қара бұлт түнгі аспанды қаптайды,
Қарауылдар қалт етпейді күзетте.
Жер қозғалтар дауылға міз бақпайды,
Ордам үшін мәңгі дайын күреске!*

*Ер-шерілер кеудесінде оты бар,
Бір серпілсін, асырайын даңқтарын.
Мына мені хан көтерген осылар –
Қымыз, қанмен қосып ішіп анттарын!*

*Қарлы дауыл, ақ жауында, боранда,
Қаһарына зәһар қосар абылан.
Орда даңқын аспандатар әманда
Нояндарым – жояндарым, әз ұлан!
Еңсем биік, ерлер барда осындай
Батырларым – шын байлығым, қазынам!*

*Дұшпандарым тап берсе де тосыннан,
Мерген атқан сұр жебеге кез болар.
Найзалары суарылған жасынга,
Сақшыларым, аңшы итіндей ардалар!*

*Ай астында күдірейіп жондары,
Көк бөрілер бүлкілдейді, жортады.
Өңшең көкжал жан-жағымнан қоршаған,
Алдында өзім, абаданы – арланы!*

*Батысты да бағындырып қиратам,
Ойран етіп қаласы мен даласын.
Олжа қылып осы ерлерге таратам
Бар байлығын, қатыны мен баласын!*

*Таққа міндім! Әлі биік мұратым –
Жер-әлемді дәргейіме қаратсам!
Ер-серілер, сендер менің қуатым,
Бізге осындай іс бұйырды Жаратқан!..*

Егер бұл жолдарды дауыстап айтар болса қасындағылардың оны түсіне қояры неғайбіл – Шыңғыс қаған ешкімге ішін ашып, сыр шашу дегенді білген емес. Бірақ танның атысы, күннің батысы ерден түспей жортқан кезде ол да кейде өстіп өз-өзімен сырласып қоятын. Бірақ, бұл жолы көңілін тоғайтып келе жатқа басқа нәрсе – осымен он жетінші күн, ертелі-кеш төбесін күннен қалқалап, бір шоқ бұлт аспанда тұрып алды, бұл қайда барса, ол да сонда, құдды үйретілген ит дерсің, бірақ бір айырмашылығы – шоқ бұлт аспанда еді! Баяғы қаңғыбас балшының айтқаны рас екен. Кім ойлаған! Сол кезде өзегі қуыс пенденің ойына да келмес оспадарлығы мен тәкаппарлығы үшін басын қағып-ақ тастауға болушы еді, бірақ бұл олай еткен жоқ. Демек, тағдырдың жазуы солай болғаны.

Көктемеде жайылған қызыл судай қаптаған түмендер мен жүк артқан арбалар, сапарға бірге ала кететін мал атаулы аспан астын түгел алып Батысқа қарай қозғалған алғашқы күні-ақ түске таман астындағы болдырған атын ауыстырып жатып Шыңғысхан көк жүзіне кездейсоқ көз тастаған, бірақ тура өзінің тас төбесін айналып жүрген, бәлкім, сол жерде тұрып қалған бір шөкім бұлтқа назарын салмап еді, аспан кезген бұлтта кімнің не шаруасы бар! Өзінен сәл кейін келе жатқан жеке сақшылары мен нөкерлерінен оза жортқан Қаған әрқайсысы-ақ іштей осы сияқты құдіретті билеуші болуды армандайтын ажалды пенде емес, дәл қазір атының тізгінін тежей ұстаған қолының саусақтары сияқты мұның еркіне құл болып, айтқан сөзі мен ым-ишарасына дейін бұлжытпай орындайтын, қазір де осының қалауымен әлемді бағындыруға аттанған сан мың жауынгерден тұратын қалың әскерге ат үстінен көз салып қойып, өз ойымен өзі болып келе жатқан.

Аспанға тағы бір көзі түскенде әлгі бұлтты тағы да көргенімен, Шыңғысхан бұл жолы да оған көңіл бөлген жоқ. Дүн-дүниені түгелдей тізе бүктіріп, дара билеуші болуды көксеген ол көк жүзінде қалқыған бұлт жердегі салт аттының әр қимылын бағып, соның ыңғайына еріп келеді деп қайдан ойласын! Ол екеуінің арасында қандай байланыс болуы мүмкін?!

Ұлы жорыққа шыққан мың сан әскердің арасынан тапа-тал түсте әлдебір кереметтің куәсі болдық-ау деп ойлаған ешкім шыға қойған жоқ. Аяқ жолын аңдап келе жатқан адам аспанға қарап қайтсін! Жазық жерлер мен дөң-белестерді таспадай тілген жолдың бойын шегірткедей қаптап, дамылсыз алға жылжуды ғана білген қалың қолдың артында тек ат тұяғы мен арбаның дөңгелегінен шыққан шаң мен жүріп өткен жолы ғана қалып жатты, кім білген, бәлкім көпшілігі бұл жаққа қайтып орала алмас... Осының бәрі ханның дегенімен ғана істелген болатын, ондаған мың адам басқалардан атағын асырып, шексіз билікке қол созған, ат тұяғы жеткен жердің бәрін бауырына басуға ұмтылған бір ғана жанның айтқанына

көніп, айдауымен жүріп келе жатыр. Күн сайын қас қарайып, көз байланғанша өстіп жүре береді. Тек сонда ғана ат шалдырып, көз іліндіріп алады да таң ата қайтадан жолға шығады.

Хан мен оның нөкерлері жататын шатырларды құлдары мен қызметшілері алдын ала дайындап қояды. Өне, көз ұшында бозарып көрінген сол шатырлар. Сарай-шатырдың жанында аузынан жалын шашқан айдаһардың бейнесі жібекпен кестеленіп, моншақпен тізілген алқызыл жиекті қара ту – Батыс жорығына арнап әдейі өзгертілген Хан жалауы желбірейді. Небір аламанның арасынан іріктеп алынған алып денелі, суық жүзді кезеуілдер – хан сарайының жеке күзетшілері жолдан көз айырмай, әміршіні тосып қаздия қалған. Қалың әскер осы жерге аялдап, ас ішіп, әл жинамақ, астан кейін Шыңғысхан жорықтың алғашқы күні қалай өткенін талқылап, ертеңгі жоспарды пысықтау үшін әскербасы нояндармен бірге алғашқы әскери кеңес өткізеді. Ұлы жорықтың басталуы сәтті болып, Шыңғысханның көңілі көтерілген сияқты – нояндарға сый-сияпат көрсетіп, олардың айтқанын тыңдап, өзі де әңгіме айтсам ба деп ойлаған, мұндайда әр адам мұны дыбыс шығармай тыңдап, жұрттың бәрі ұйыған айрандай тұтасып кететін; көп ұзамай дүниенің төрт бұрышы түгел сөйтетін болады, қағанның айтқанын төрт құбыла түгел тыңдамақ, әскерді де осы жорыққа әлгі мақсат үшін – айтқан сөзін бүкіл әлем тегіс тыңдауы үшін бастап шыққан. Ал, сөз дегенің – мәңгі сарқылмайтын сұрапыл күш!

Бірақ Шыңғысхан ол күні думанды отырыс өткізген жоқ. Көңілі алаңдай бастаған ол оңаша қалуды қалаған еді. Мұның себебі мынау болатын...

Қонар орынға келе бергенде Шыңғысхан тас төбесінде бір елі ауытқымай тұрып алған таныс шоқ бұлтты тағы да – осымен үшінші рет көрген еді. Сонда ғана жүрегі шым ете қалды. Кенет бәрі есіне түскен кезде жотасы суып сала берді, көзі қарауытып, аттан ауып түсе жаздады, абырой болғанда атының жалына жабысып қана құламай қалды. Мұндай күйді ол өмірі басынан кешпеп еді, өйткені, Көк

Тәңірінің өзі бұған тірлік кешіп, билік құрсын деп берген дүниенің кіндігі – Өтіккен жерінде мұны таңғалдыратындай ештеңе болып көрмеген; қағанның қатігездікке суарылған санасын селт еткізіп, ес білгелі қан кешумен қатып қалған жанын тебіrentетін ештеңе жоқ-тұғын, хан атына лайықсыз қылық көрсетіп, қорыққаннан қатын құсап аттың жалына жабысу деген бұрын-соңды басына түсіп көрмеген әбестік болатын! Бір анадан туып, бір емшекті емген жатырлас бауыры Бектерді қармаққа түскен балыққа бола садақпен атып өлтірген сәттен, ал, шындығында дала тағысының сұңғыла сезімімен екеуінің басы бір қазанға сыймайтынын, тағдырдың өзі ағайынды екеуінің тек біріне ғана алақанын тосатынын түйсінген сонау бала кезінен бері тірліктің мәнін тек бір ғана тұрғыдан – қатігез кара күш тұрғысынан ғана танып-білген ол тас па, темір ме, от па, су ма, ағаш па, аң ба, құс па, күнәһар пенде ме – күші асқанға бағынбайтын, дөкір күштің алдында бас иіп, мойынсынбайтын ештеңе жоқ екеніне қапысыз көз жеткізген болатын. Бір күш екіншісінен басым түскенде таңғажайып нәрсе үйреншіктіге, тамаша жәйт – аяныштыға айналып кетеді екен. Осыдан келіп мынадай байлам жасады табанға тапталғанның бәрі түкке тұрғысыз, ал, жеңімпаздың алдында тізе бүккендерді қалағаныңша езіп-жаншуыңа болады. Өмір заңы – осы!..

Бірақ әңгіме Бұланай тауынан түскен үлемдер мен ел кезген дәруіштер айтатындай, Мәңгі де Шексіз құдірет иесі Көк Тәңіріне ойысқанда, мәселе мүлдем басқаша болмақ. Ия, тек сол ғана, тылсым сырлы Тәңірі ғана бұған бағынбайды, жұмбақ та түсініксіз күйінде қала береді. Көк Тәңірінің алдында мұның өзі де қолынан түк келмейтін бейшара біреу, оған қарсы бүлік шығару да, қорқытып-үркіту де, жорыққа шығу да мүмкін емес. Тағдырдың қожайыны, әрі, Гималай ғұламалары айтатындай, күллі жанды-жансыз әлемнің бірден-бір иесі Көк Тәңіріне құлшылық етіп, жалбарынғаннан басқа амалы жоқ. Сондықтан, басқа да өзекті пенделер сияқты, бұл да Тәңіріден шарапат тілеп, жолын оңғаруды, адам баласы

мекендейтін күллі әлемді жалғыз өзі билеп-төстеуіне жәрдем десуді сұрап, құрбан шалатын, шын көңілімен мінәжат ететін, ел кезген үлемдердің айтқаны рас болып, осындай ай астындағы әлемдер шексіз көп болса, онда Көк Тәңірінің жер бетін Шыңғысханның жеке-дара билеп-төстеуіне, кейін ұрпақтарына мұра ғып қалдыруына беруіне болады емес пе?! Өйткені адамзат баласының арасында Төрт Құбыланы түгел билеуге лайықты бұдан өткен құдіретті кім бар?! Ондай адам жоқ қой! Бұл оның жан адамға білдірмейтін ішкі сыры болатын: өзі осыған іштей сеніп, бірақ тіс жарып айтуға батпайтын еді, Көк Тәңірінен елдер мен халықтарды жеке билеуге беруін сұрауға тек бұл ғана хақылы, әйтеуір біреу Жоғарғы Билеуші болуы керек қой – демек, басқаларды күшпен бағындыра алатын құдіретті әмірші тек мұның өзі болмақ! Тәңірінің шарапаты шексіз, мұның басқа елдерді жаулап алып, табанына салып таптауына, сөйтіп өз билігін кеңейте түсуіне Аспан әміршісі кедергі келтірген емес, бірден-бірге бұл өзіне Көк Тәңірінің ерекше мейіріммен қарайтынына сенімі арта түсті, адам баласының түсінуі мүмкін емес – Ұлық Тәңірі мұның жағында! Ойлағанының бәрі орындалып келеді, жүрген жерін отқа орап, қанға бөктірсе де, ол жерлердің қанша адамы бұған қарғыс жаудырып жатса да, мұның күш-қуаты мен атақ-даңқы күн санап арта берді, әлгі қарғыстар айналып келіп өз иесін тауып жатты. Тіптен, қасірет шегіп, қарғыс жаудырғаннан басқа шарасы қалмаған байғұстардың Тәңірге айтқан шағымын тәлкек етіп, бұрынғыдан бетер тапап-жанши түсті. Дегенмен, кейде Көк Тәңірін шамдандырып алып, Аспан әміршісінің жазасына душар болмасам игі еді деген күдік-күмән да бой көрсетіп қалатын. Ондайда Ұлы қаған арынын басып, біраз уақыт бойы тым-тырыс тына қалады, қол астындағылар да бір сәт тыным тауып, ал, өзі Көк Тәңірінің әділ жазасын күтіп, тәубасына келуге дайындала бастайтын. Бірақ Тәңірі бұған қаһарын төккен емес, не кінәлап, не шарапатынан айырған жоқ. Сонда бұл кәнігі құмарпаздай-ақ, Көк Тәңірінің төзімін тексеруге, оның қаншалықты әділ екендігін

сынап көрмекке тағы да әрекет етіп, бұрынғыдан да қатерлі жаңа жорықтарға шығушы еді. Бірақ, Аспан Әміршісінің шыдамы шексіз екен! Енді бұл өзіне бәрін де істеуге болады деген байламға келді. Жыл өткен сайын өзінің Тәңірінің қалаулысы, тіптен, Көктің Ұлы екеніне деген сенімі нығая түсті.

Бірақ ол бұған тек ертегіде ғана болатындай, мейрам атаулыда жыршы-ұзандардың халық деп аталатын қалың тобырдың алдында мұны Аспаннан түскен әмірші деп атап, өлеңге қосуына, осының растығының дәлелі ретінде сан мыңдаған адамның қолдарын көкке созып, мәз-мейрам болуына байланысты ғана сенген жоқ – ол жай ғана пенде шіркіннің жағымпаздығы ғой. Ол бұған өз тәжірибесі арқылы көз жеткізді – Аспан Әміршісінің мұны үнемі қолдап отырғанының себебі, бұл Көк Тәңірінің қалауын орындап жүр, басқаша айтқанда, бұл – Тәңірінің еркін жер бетінде жүзеге асырушы. Ал, Тәңірі де бұл сияқты тек күштіні ғана, сол күштің нақты көрініс табуын ғана қалайды, соны ғана мойындайды, ал, жер бетінде бұдан асқан кім бар?!

Әйтпесе, кейде бұған ханның өзі де таң қалатын – кедей де ұсақ ру болып саналатын, шаруа күйттеп жан бағып жүрген, ғасырлар бойы аңшылық пен малшылықтан басқаны білмеген қияттан шыққан жетім баланың аяқ астынан сұңқардай самғап бас айналар биікке тұяқ тіреуін, дүниені тітіреткен қаһарлы әміршіге айналып шыға келгенін қалай түсіндіруге болады? Адамзат тарихында бұрын-соңды болып көрмеген шексіз билікке қол жеткізуі қалай – әрі кеткенде, бұл жанынан безген қарақшы-барымташыдан аспауы керек еді ғой, кезінде өзі де содан бастаған болатын. Бұған бас қатырып жатудың керегі жоқ, Көк Тәңірі қолдамаса, жалғыз атты Темуджин алтын тінмен өрілген от ауызды айдаһар бейнеленген ту көтеріп жүре алмас еді, Шыңғысхан деген атты да иемденбес еді және қазір алтын тақта шіреніп те отырмас еді!..

Міне, соның дәлелі, алып Азияны ұршықтай үйіріп, дабысы жеткен жерді дір қақтырған Ұлы қағанды Аспан Әміршісінің өзі қолдап

отырғанының нақты көрінісі – қаңғыбас көріпкел айтып, сол үшін басынан айырыла жаздаған бір шоқ бұлт шынымен төбесінде айналып жүр! Көріпкелдің айтқаны рас екен! Бір шоқ ақ бұлт – Көктің Ұлын қолдауы мен жебеуінің, әрдайым болашақ жеңістерге бастай беретінінің куәсі ретінде Тәңірінің өзі жіберген куә!..

Мұндай керемет болады деген ой жорық жолындағы мың сан адамның бірде-бірінің миына кіріп-шығар емес, жол бойы ілесіп келе жатқан шоқ бұлтты аңғарған да, бұл неғып төбемізде айналып жүріп алды деп ойлаған да ешкім болған жоқ. Жел айдаған бұлтта кімнің қандай шаруасы болсын!.. Осы бір шоқ ақша бұлт ненің нышаны екенін, оның нені білдіретінін тек дала қосынын басқарып, бүкіл әлемді түбегейлі жаулап алуға аттанған Ұлы Қаған ғана ұққан болатын, осыны түсінген кезінде оның өзі де айран-асыр қалды, мұндай адам айтса сенгісіз ғажап құбылысқа өзі де бірде сенсе, бірде дүдәмалданып, басы дал болып келе жатты. Енді ол осы сырды біреумен бөліссем бе, әлде соның керегі жоқ па деп екі ойлы бола бастады. Бәлкім, бұл туралы біреуге айтар болса, кім біледі, ақша бұлт бір-ақ сәтте ғайып болып, абыройы айрандай төгіліп жүре ме екен? Онда мұны ақылынан адаса бастаған ба деуі де кәдік-ау... Сонсоң ол тағы да өз-өзіне тоқтау салып, шоқ бұлттың өзіне еріккеннен еріп жүрмегеніне, оның кенеттен жоғалып кетпейтініне, оны өзін үнемі нығметіне бөлеп жүргенінің белгісі ретінде Тәңірінің өзі жібергеніне қайтадан сене бастады. Осыны ойлағанда көкірегін қуаныш кернеп, жанына қанат біткендей сезім пайда болды, өзінің кемеңгерлігіне, Батыс елдерін жаулап алуға жорыққа шыққаны дұрыс болғанына деген нық сенім бойын билеп, әлемдік ұлыс құру жолында алдынан кездескеннің бәрін отқа орап, қылышпен кескілеу ниеті нығая түсті. Енді ол осы ойым дұрыс деген шешімге түпкілікті бекінді. Бұл шексіз билікқұмарлықтың түпсіз тойымсыздығы болатын. Билігі күшейген сайын араны да ашыла түсті...

Жорық жолы жалғаса берді.

Ал, әлгі шоқ бұлт не бағытын, не қалпын өзгертпестен өзінің

жорыққа мінетін әйгілі жорғасынан түспейтін Шыңғысханның көз алдында қалықтап келе жатты. Атбегілер құйрығы қара, жалы ақ мұндай жылқы мың жылда бір рет туады дейтін. Ол да ғажап емес, сәйгүлік болмағанымен солығу дегенді білмейтін, ұзақ жүріске төзімді нағыз жорықтың аты. Құба жорға жауған сайын үдей түсетін нөсердей-ақ, жүрген сайын қарқынына қарқын қоса беретін. Иесінің тақымында бейне бір суда жүзген қайықтай сырғушы еді. Нөсер жауынның төгіп-төгіп барып басыла қалатынындай, ауыздығы болмаса мұндай ат та арындап барып, бойындағы күші сарқылғанда бір-ақ жығылудан тайынбайды. Ілгеріде өткен бір жырау мұндай аттың үстінде өзіңнің мәңгі өлмейтінің де сенесің деген екен...

Шыңғысхан өз-өзіне риза, көңілі тоқ. Бойына сарқылмас күш бітіп, жігері тасып, астындағы аты емес, құдды өзі жортып келе жатқандай-ақ құба жорғаның бойындағы тасыған қанмен жаны да, тәні де бірігіп кеткендей алабұртып, діттеген жеріне жеткенше асығып келеді.

Ия, иесі мен аты шынымен бір-біріне сай еді – екеуінің де аруағы асып, қуаты тасып-ақ тұр. Қағанның ер үстіндегі отырысы тұғырынан ұшқалы тұрған сұңқарға ұқсайды. Ат үстінде мығым отырған шымыр денелі, қоңырқай өнді әмірші үзеңгіні үзіп жіберердей шірене басады. Аттың үстінде де ол тақта отырғандай тіп-тік болып, басын кекжите ұстайтын, шықшыты шығыңқы келген бет әлпеті мен қысық көздерінен қара тастай салқындық пен ұстамдылықтың лебі еседі. Мың сан әскерді даңқты жеңіске бастаған ұлы билеушінің бойынан тегеуірінді күш-қуат пен қайтпас қайсарлық байқалып тұрғандай...

Бүйтіп шабыты тасуының себебі мұның тек ұлы істерге ғана лайық екенінің белгісіндей басында үйіріліп жүрген сол бір шок бұлт болатын. Бұл орайда бәрі де осыны қуаттап тұрғандай еді. Бұлт... Аспан... Қосынның алдыңғы жағында, қағанның қай жерде екендігін білдіретін ұлыстың жорық туы желкілдеп келе жатқан.

Ту ұстаушылар үшеу болатын, өздеріне осындай абыройлы іс сеніп тапсырылғанына масаттанып, өздерін асқақ ұстайды. Үшеуі де тұрқы-түсі бірдей баран атқа мінген. Ортада ту ұстаушының өзі, ал, оның екі жағында найзаларын кезей ұстап екі қосшысы келеді. Қағанның жолын пәле-жаладан аршиын дегендей ұмсына желкілдеген алтын тінді қара туға моншақпен кестеленген аузынан жалын шашқан айдаһардың бейнесіне жан біткендей құбылады. Екі көзі шақырайып, атыла секірген айдаһар шынымен тіріліп кеткендей-ақ тумен бірге ойнақтап, асыр салып келеді...

Қайтқан құстай бірінің соңынан бірі тізбектелген жорық күндерінің бірі, кешқұрым шақ болатын. Ұясына еңкейген күннің ұзара түскен шапағы далия маңқиған даланың көз жетер жеріне соңғы сәулесін түсіріп тұрған. Қымсына қызарып, көкжиекке иек артқан күн шапағы лек-лек әскерді, әрқайсысы өз орнынан ауытқымай, қатаң тәртіппен батысқа қарай ағылған мың сан қолды алыстан қараған адамға тұман басқан өзендей етіп көрсетер еді...

Қаған таңертеңнен бері жорыққа басшылық етуден бір тыным тапқан жоқ. Жан-жақтан нояндар шауып келіп, тиісті нұсқау алғаннан кейін тынымсыз алға жылжыған қалың қолдың арасындағы өз әскеріне қарай қайтадан шауып кетіп жатты. Асықпаса болмайтын еді, күзгі жаңбыр мен ми батпаққа ұрынбай тұрып осы сапардағы ең үлкен кедергі – мол сулы Еділ өзеніне жетіп жығылу керек, содан кейін аяз түскенге дейін сол жерде аялдап, өзеннің беті қатқан соң мұз үстімен әрі қарай, діттеген мақсатқа жету – Батысты бағындыру үшін топан судай лап қою ғана қалады...

Енді аттардың арқасы ер-тоқым мен жауынгерлерден тек түнге қарай ғана босайтын болды.

Таң қылаң бере әскерді қайтадан жорыққа шақырып, өгіз терісінен жасалған дауылпаздар дүрсілдеп қоя береді. Ондаған мың адамды ұйқыдан ояту да оңай емес. Сондықтан, дауылпазшылар бар өнерін салып бағады, дүңкілдеген жорық сарыны түнемеге тігілген шатырлар мен қостар түгел жығылғанша бір толастамайды.

Бұл кезде қаған атқа қонуға әзір тұрады. Ол қашан да елден бұрын тұрып дағдыланған, сол әдетімен бүгін де сарай-шатырдың алдында ерсілі-қарсылы аяндап қойып, түндегі ойларын тағы бір пысықтап, тиісті нұсқаулар беріп, қалың қолды ұйқысынан тұрғызып, аттары мен арбаларына қондырып жатқан дауылпаз үніне құлақ тосып жүр. Тағы бір күн басталып, әртүрлі дауыстар естіле бастады, қозғалыс көбейіп, түнемеге үзілген сапар әрі қарай жалғасты.

Қалың қолды орнынан көтерген дауылпаз үні үзілер емес. Бұл тек ертеңгілік ұйқыдан оятатын белгі ғана емес, дауылпаз даусының одан да маңыздырақ тағы бір қыры бар еді. Жорыққа өзімен бірге еріп шыққан әр адамды Шыңғысхан осылай желкелейтін, шырт ұйқыда жатқан адамды бейне бір жабық есікті бұзып кірген бұзақыдай төсегінен суырып алған бұл дүңкіл алған бетінен қайтпайтын катал да қайсар әміршінің өзі нұсқаған, өзі таңған ойдан басқаны бағыныштыларының басына жолатпау үшін ойлап тапқан амалы еді, өйткені, ұйқыдағы адам өзінің де, өзгенің де еркіне бағынбайды, бәрінен бостан, оның үстіне, түс көруі мүмкін, ал, түс дегенің түкке тұрғысыз әрі қатерлі бостандық, ондай бостандықты түбірімен жою керек, ұйқыдан енді ғана оянған адамды күнделікті қызметін атқаруға, әміршінің еркіне сөзсіз бағынып, дереу әрекетке кірісуге тек батыл да дөрекі қимылмен ғана көндіруге болады.

Өгіздің өкіргеніне ұқсайтын дауылпаз үні Шыңғысханның есіне жас кезіндегі күндерін түсіріп, тұла бойын түршіктіретін: онда балаң кезі, сиыр жайып жүргенде бір-бірімен жан аямай сүзіскен екі бұқа тұяғымен ұсақ тастар мен топырақты бұрқырата шашып, өкіріскен кезде солардың даусынан делебесі қозған бұл садағын ала салып, қасында ұйықтап жатқан бір анадан туған ағасы Бектерді атып өлтіріп еді. Соның алдында екеуі өзеннен аулап алған балыққа таласып қалған болатын. Жан дауысы шығып шыңғыра тұрған Бектер қанға бөгіп қайтадан сылқ ете қалды, ал, Темуджин, ия, ол кезде бұл жай ғана Темуджин, қыршын кеткен Есугей батырдың жетім ұлы болатын, киіз үйдің көлеңкесінде жатқан дауылпазды

ала сала тауға қарай тұра қашқан. Тауға барып тығылған ол сонда дауылпазды дамылсыз ұра берген болатын, ал, төменде байғұс анасы Ағөлең зар еңіреп, өз шашын өзі жұлып, ағасын өлтірген жауыз ұлын қарғап-сілеп жатқан. Сәлден кейін көрші-көлем жиналып, бұған қарап қолдарын сермеп әлденелер айтып жатты, бірақ бұл оларға құлағын да салмастан дауылпазды дүңкілдетіп ұра берді. Неге екенін кім білген, сол жолы батылы барып бұған қарай аяқ басқан адам болмады. Бұл болса таңға дейін көз ілместен дауылпазды дүңкілдетіп шықты...

Енді жүздеген дауылпаздың дүңкілі тұтаса келе қуатты гуілге ұласып, мұның танертеңгі ұранына, қаһарлы күріліне, жорыққа еріп шыққан жолдастарына берген белгісіне айналды – тыңда! Тұр! Іске кіріс! Ұлы мақсат – бүкіл әлемді бағындыруға аттан!.. Ал, олар мұнымен бірге жердің шетіне дейін баруға дайын – жердің де шеті бар шығар – ал, әзірше жер бетіндегі барша жанды мақұлық, адам болсын, аң болсын, құлағы бар болса әр таң сайын мұның дауылпазының дауысын іштерінен қалтырап тұрып тыңдайтын болады. Керек десең, таяудан бері мұның іштей толғанатын ойларының куәсі болып жүрген төбедегі ақ бұлт та дауылпаз үнімен тербеле қалықтап тұр! Аузынан от бүріккен айдаһар кестеленген туды желкілдете қозғап жел де есе бастады. Ақсиган азуы от шашқан аждаһа желмен бірге желпілдеп, тудан ыршып түсердей аласұрады...

Бұл күндері таңғы ауа тап-таза, айнала әсем құлпырып тұрды.

Түнге қарай, ұйқыға жатар алдында Шыңғысхан шатырынан шығып әрі-бері жүріп қайтуды әдетке айналдырды. Дала төсі жақыннан алаулап, алыстан жыпырлаған әскер ошақтарының отына тұнып тұр. Барлық әскери және шаруашылық қосындарында, бақташылар күрендерінде түтін шалқып, сарбаздар мен қызметшілер ет жеп, сорпа ішіп жатқан. Жорық қазандарында пісірілген жас еттің бұрқыраған иісінен дала тағылары да дәмтетін сияқты. Әр-әр жерден аш бөрінің жалт еткен жанары көзге шалынып, ұлыған дауыстары естіледі.

Көп ұзамай қалың әскер жаппай ұйқыға кетті. Тек қосынды айнала шолып жүрген кезеуілдердің дауыстары ғана түн ішінде де бәрі қатаң тәртіптен ауытқымайтынын білдіріп тұр. Әйтпесе, болмайтын еді – әр нәрсенің өз орны бар, түптеп келгенде бәрі де бір ғана ұлы мақсатқа бағынып, Шыңғысханның бүкіл әлемді жаулап алу жолындағы жүктеген тапсырмасын бұлжытпай орындап, қалтқысыз қызмет етуге тиіс. Осындай сәттерде ол жаны шалқып тұрып өзінің кім екенін – адамзаттан асып туған асыл ердің қандай болуы керектігін ұғына түсетін. Оның қолында шексіз-шетсіз ұлы билік болуға тиіс және ол биліктің ауқымы неғұрлым ұлғайған сайын бұл да соғұрлым биіктей бермек, осыдан келіп мынадай қорытынды шығады – бұл дүниедегінің бәрі де осы мақсатқа қызмет етуге тиіс, ал, бұған пайдасы тимейтін заттың, басқаның, пәлен-пәштуанның барынан жоғы дұрыс!

Сарыөзектегі жазалаудың себебі осы болатын...

Бір түні атты кезеуіл оң қанаттағы әскерді аралап жүрген. Жауынгерлер демалып жатқан қосыннан сыртқары жерде жорық кезінде неше түрлі қызмет көрсететін жалшы-малшылардың, бақташылардың және сынған-бүлінген заттарды жөндейтін шеберлердің шатырлары тігілген болатын. Кезеуілдер бұл жерді де қарап шықты. Бәрі орнында. Жолдан шаршаған адамдар киіз үйлер мен шатырларда бірінің қасына бірі құлай-құлай кетіпті, тіптен, ашық аспанның астында, қоламтасы әлі суымаған оттың жанына қисая кеткендер де бар. Төңіректің бәрі тып-тыныш, шатырлар қараңғы. Атты кезеуіл шолуын бітіріп те қалған. Өздері үш адам болатын. Әрі қарай жүрмес бұрын олар аттарының басын сәл тежеп, әлденені әңгімелеп тұрып қалды. Арасындағы басшысы – жүзбасының башлығын киген ұзынтұра бұйрық берді:

– Ал, болды. Сендер барып демалыңдар. Мен әлі де қарай тұрайын.

Екі салтатты аттарын тебініп жүріп кетті. Ал, жүзбасы әуелі жан-жағына мұқият қарап алып, тың тыңдады да, атынан түсіп жетектеп алды, арбалар мен жорық шеберханаларын, былғары

шеберлері мен тігіншілердің, қару-жарак соғушы ұсталардың туарулы күймелерін айналып өтіп, қосынның шет жағында тұрған жалғыз қосқа қарай беттеді. Сыбдыр еткен әр дыбысқа құлақ тосып, әр қадамын сақтана басқан жүзбасының бет әлпеті ай сәулесімен қарауытып көрінеді, иесінің артынан еріп келе жатқан атының көзі түн ішінде де жарқырап тұр. Жүзбасы Ерден жалғыз қосқа жақындап келді, мұнда оны әлдекім күтіп отырған сияқты. Қостан бір әйел шығып, есіктің алдында қалшиып тұра қалды.

– Аман-есенбісің, – деп сыбырлай тіл қатты жүзбасы шашын жаулықпен бастырған әйелге. Іле-шала: – Ия, халің қалай? – деп сұрады әлденеге алаңдаған кейіппен.

– Бәрі жақсы, Тәңірінің арқасында бәрі ойдағыдай өтті. Енді алаңдамасаң да болады, – деп қуана жауап берді әйел. – Сені күтіп отыр ол. Сағына күтіп отыр.

– Өзімнің де осында жеткенше тағатым таусылып бітті, – деді жүзбасы Ерден. – Қырсыққандай, біздің ноян жылқыны санаймыз деп ұстап қалғаны. Үш күн бойы жылқы санаймын деп табыннан шыға алмадым.

– Оған бола қысылмай-ақ қой, Ерден! Мұндай жағдайда не істей алар едің, сен? Біреулердің көзіне түсіп қалуың да мүмкін болатын. – Әйел тыныштал дегендей басын шайқап қойды. – Ең бастысы, бәрі жақсы болды, жеңіл босанды. Тіптен, ауырсынып дыбыс та шығармады ғой. Ал, таңертең мен оны жабық күймеге отырғызып қойдым. Түк те болмаған сияқты. Әйелге салымың бар өзіңнің!.. Ой, не айтып тұрмын! – деп, өз әзілінен өзі ұялып қалды да, дереу маңызды бір жәйтті есіне түсіргендей бастырмалата сөйлеп кетті. – Ақсұңқар қонды қолыңа. Құтты болсын! – деп құттықтады сосын. – Ал, енді ұлыңа ат қой!

– Айтқан сөзің Көк Тәңірінің құлағына шалынсын, Алтын! Бұл жақсылығыңды Дөгелең екеуміз өмірі ұмытпаспыз! – деп ризашылығын білдірді жүзбасы. – Атын қоя жатармыз, бұл ешқайда қашпайды ғой.

Ол атының тізгінін әйелге ұстатты.

– Алаңдама, керек болса, атыңды таң атқанша күзетуге бармын, – деп уәде етті Алтын. – Бар, бар, Дөгелең сені көп күтті ғой.

Жүзбасы сәл кідіріп, қайраттанғандай болды да, қосқа жақын келіп, есіктің орнына тұтқан киізден жасалған ауыр сырманы көтеріп ашып, еңкейіп ішке кірді. Қостың орта тұсындағы ошақта әлі от жанып тұр екен, оның әлсіз жарығымен қостың түпкі жағында сусар терісінен тігілген тонға оранып отырған сүйгені Дөгеленді көрді. Сырма көрпемен жауып қойған бесікті оң қолымен тербетіп отыр екен.

– Ерден! Мен осындамын, – деді жүзбасыға кестеші әйел. – Біз осындамыз, – деп өз сөзін өзі түзетті ол ұялғандай жымия сөйлеп.

Жүзбасы садағы мен қорамсағын, қылышы мен қынабын шешіп, босағаға қалдырды да, әйелге жақындап, үнсіз қолын созды. Содан кейін тізерлеп отыра қалып, әйелдің бетіне бетін тигізді. Екі ғашық аялай құшақтасып, бастарын бір-бірінің иығына қойды. Осылай үн-түнсіз біраз тұрды. Дәл осы сәтте бұларға бүкіл әлемде осы қостан басқа ештеңенің керегі жоқ еді. Жорық кезінде баспана қылудан басқаға жарамайтын шағын қостың сыртында қалған күллі дүние бұл екеуі үшін жоққа тән болатын. Бүкіл дүниеде тек екеуі, бір-біріне ынтық қылып қойған құдіретті сезім және өмірге келгеніне үш-ақ күн болған, бесікте жатқан құйтақандай сәби ғана бар.

Алғашқы болып Ерден тіл қатты:

– Ия, халің қалай? Әлсіреп қалған жоқсың ба? – деп сұрады ол ентігін басуға тырысып. – Мен де алаңдаумен болдым.

– Енді бәрі артта қалды ғой, – деп жауап берді кестеші әйел жымыып. – Бұл туралы ойламай-ақ қой. Енді біздің кішкентай ғана ұлымыз бар, сол туралы сұрамайсың ба одан да? Өзі сондай күшті-ақ! Емген кезде тура төсімді жұлып ала жаздайды. Өзі саған тартқан. Алтын да солай дейді.

– Көрсетші, Дөгелең. Түрі қандай өзінің?!

Дөгелең бесікті бүркеген көрпені ашпас бұрын әуелі кіре беріске

карай жақындап, сырттан ештеңе естілмей ме дегендей тың тыңдап алды. Төңірек тыныш екен.

Жүзбасы тәтті ұйқыда пысылдап жатқан сәбидің өзіне қай жері ұқсайтынын іздегендей ұлының жүзіне ұзақ үңілді. Бәлкім, ол демін ішінен алып, титімдей ғана баласының бетіне қараған сәтте артында ұрпақ қалдырудың Көк Тәңірінен тамыр тартып жатқан түпкі мәні – өмірдің мәңгі жалғасуы екенін алғаш рет ұққан шығар. Өйткені, содан кейін ол сөзін шегелей тұрып былай деді:

– Міне, енді екеуміз мәңгі біргеміз, Дөгелең, егер әлденеге ұшырай қалсам да мәңгі-бақи өзіңмен біргемін. Өйткені, қасыңда менің қанымнан жаралған ұлым болады!

– Бірге боламыз дейсің бе? – деп қайыра сұрады әйел ащы жымып. – Шіркін-ай, шынымен солай болар ма еді! Сен біздің сәбиімізді Будда тәрізді өзіңнің екінші рет қайталануың деп тұрсың ғой. Оны емізген кезде мен де осыны ойлағанмын. Осыдан үш күн бұрын жоқ еді, енді міне, қолыма ұстап көтеріп тұрмын, бұл Ерденнің кішкентай ғана түрі ғой, – дегенмін сонда. Ал, сен мұны қазір ғана ойладың ба?

– Ойлағаным рас. Бірақ, дәл сен айтқандай емес. Мен өзімді Буддамен салыстыра алмаймын ғой.

– Салыстырып керегі де жоқ. Сен Будда емессің, сен менің ең сүйікті айдаһарымсың! Мен сені тек айдаһармен ғана салыстыра аламын, – деп еркелей сыбырлады Дөгелең. – Туларға айдаһарды кестелегенде үнемі ойымда сен тұрасың. Мұны ешкім білмейді, бірақ әлгі айдаһарлардың бәрі де сенің бейнең! Әйтеуір, менің қолымнан шыққан тулардағы айдаһар – сенсің! Кейде, тіптен, түсімде де көремін. Түсімде айдаһарды кестелеп жатамын, сосын ол тіріліп кетеді, тек сен күлме, түсімде ол екеуміз құшақтасып жүреміз, сонсоң қосыламыз, айдаһар мені үстіне отырғызып алып ұшып кетеді, ең бір тәтті жеріне келгенде әлгі айдаһар дегенім сен болып шығасың. Түсімде үнемі тек сені ғана көремін, бірде айдаһар, бірде адам кейпіне еніп, түсімнен шықпайсың. Оянғаннан

кейін түсім бе, өңім бе деп ұзақ уақыт бойы өз-өзіме сене алмай жатамын. Мен саған, Ерден, сен менің айдаһарымсың деп бұрын да айтатын едім ғой. Бұл әзілім емес. Шынымен солай! Менің қолымнан шыққан туларға мен тек сені ғана кестелеп келдім. Енді қарасам, тағы бір айдаһар туыпшын.

– Мейлі, қалай атасаң да өзіңе ұнаса болды. Ал, енді менің не айтатынымды тыңда, Дөгелең. – Жүзбасы сәл бөгеліп қалды да сөзін жалғастырды. – Енді балалы болғаннан кейін алдағы уақытта не істейтінімізді ойластыруымыз керек. Сол туралы сөйлесіп алайық. Бірақ, одан бұрын мынаны айтып қояйын, жадында жүрсін, мұны бұрыннан-ақ білесің, дегенмен, тағы да айтайын: мен сені үнемі сағынып жүремін! Қорқатыным да сол – шайқаста басымнан айырылып қаламын-ау деп қорықпаймын, саған деген осы сағынышымды жоғалтып алмасам екен деп қорқамын! Әскермен бірге қай жаққа барсам да сағынышым өзіммен бірге өлмей, сенімен бірге болуы үшін не істеуге болады деп ойлаймын. Бірақ, ойыма ештеңе түспей қояды, сонда: шіркін-ай, сол сағынышым әлдебір құсқа ма, жануарға ма, әйтеуір жаны бар бірдеңеге айналып кетсе, мен оны Дөгелеңнің қолына беріп қойсам деп армандаймын. Міне, ала ғой, мынау менің сағынышым, өзіңмен мәңгі бірге болсын деп қолыңа тапсырсам, онда маған өлім де қорқынышты болмас еді. Енді ғана түсініп тұрмын – менің ұлым саған деген сағынышымнан дүниеге келген! Енді ол мәңгі сенімен бірге болады.

– Әлі атын да қойған жоқпыз. Әлде сенің бір ойлағаның бар ма? – деп сұрады әйел.

– Бар, – деп жауап қатты жүзбасы. – Егер қарсы болмасаң, оның атын Құнан деп қоямыз.

– Құнан?!

– Ия.

– Несі бар, өте жақсы есім. Құнан! Жас тұлпар деген сөз ғой.

– Ия. Үш жасар жылқыны осылай атайды. Нағыз арғымақ

болатын кезі. Жалы дауылдай бұркырап, тұяғы қорғасындай ауырлайтын шағы!

Дөгелең баласына еңкейе төніп:

– Тыңда, балам, қазір әкең саған ат қояды, – деді.

Жүзбасы Ерден көп сөйлеген жоқ.

– Сенің атың – Құнан! Естідің бе, балам? Есімің – Құнан. Солай болсын.

Осы сәттің маңыздылығын сезінген екеуі үнсіз тына қалды. Түн тып-тыныш болатын, көрші күреннен әлдебір иттің үргені, алыстан жылқының кісінегені естілді, бәлкім, ол жылқы да өзінің таулы алқаптағы туып-өскен жерін, сарқырап аққан өзенін, көкорай шөпті, жылқылардың жылт-жылт еткен арқасында шағылысып ойнаған күн сәулесін есіне алған болар... Жаңа ғана аты қойылған сәби болса, ештеңеден қаперсіз ұйықтап жатыр, оның әзірше ашық күндей жайдары тағдыры да өзімен бірге алаңсыз ұйқыға кеткен. Бірақ, көп ұзамай ол өмірдің алғашқы сабағын алатын болады.

– Мен тек баламызға қандай ат қойсақ дұрыс болатынын ғана емес, басқа жәйттерді де ойлағанмын, – деді жүзбасы Ерден күректтей алақанымен мұртын сипап қойып. – Дөгелең, өзің де білесің, саған мұнда баламен бірге қалуға болмайды. Тезірек кетуің керек шығар.

– Кет дейсің бе?

– Ия, Дөгелең, кетуің керек, неғұрлым тезірек кетсең, соғұрлым жақсы.

– Мұны өзім де ойлағанмын, бірақ қайда барамын? Қалай кетемін? Ал, сен қайтесің?

– Қазір айтамын. Екеуміз бірге кетеміз.

– Бірге дейсің бе?! Бұл мүмкін емес қой, Ерден!

– Біз тек бірге болуымыз керек. Басқаша болуы мүмкін емес!

– Не айтып тұрсың өзің, ойланшы, сен оң қанаттың жүзбасысы емессің бе?!

– Мен ойландым. Жақсылап тұрып ойландым.

– Ал, қағанның құрығынан қалай құтылмақсың сонда? Жер бетінде жүрсең ол сені бәрібір тауып алады ғой! Ерден! Ақылға кел!

– Мен бәрін ойластырып қойдым. Дұрыстап тыңдап алшы. Әу баста – адамы да, базары да көп, неше түрлі қаңғыбастар толып жүрген үлкен қалада тұрған кезімізде жасырынған жоқпыз, ол кезде қашып кету оңайға түсетін еді. Сол кезде саған: Дөгелең, жат жерліктердің киімін киіп, дәруіштерге қосылып ел кезіп кетейік деуші едім ғой, есінде ме?

– Қандай елді айтып тұрсың, Ерден? – деп күйзеле сөйледі кестеші. – Өз бетімізбен өмір сүретін ел бар ма қазір? Қағаннан құтылғаннан құдайдан құтылу оңай шығар! Өзің де түсініп тұрсың, сол кезде де біз осыдан қорыққаннан қалғанбыз. Қорқыныш пен махаббаттың арасында әрі-сәрі болып қала бергеніміз де содан емес пе – сен әскерді тастай алмайсың, бұл үшін басың кетеді, мен сенен кете алмадым, сүйіктімді қимадым. Енді, міне, үшінші адам келіп қосылды. Енді сәбиіміз бар.

Екеуі төніп келе жатқан қатерді сезгендей бір сәт үнсіз қалды. Содан кейін жүзбасы қайтадан тіл қатты:

– Кейде біреулер маскараға ұшырап қалмау үшін, абыройын сақтау үшін немесе сатқындығының жазасын тартудан қорқып қашып жатады. Ал, біз өмірге сәби келгенінен қорқып қашуымыз керек, ақыр түбінде бәрібір сазайымызды тартамыз. Ешкім аямайды бізді. Кету керек, Дөгелең, әйтпесе, кешігіп қаламыз. Басқа амалын таппай тұрмын. Неге басыңды шайқайсың? Енді не істейміз?! Бақыт пен сор егіз екенін білмеуші ме едің? Бақытқа мастандық қой, енді сорымызды татып көрейік. Кетеміз.

– Мен сені түсініп тұрмын, Ерден, – деді әйел ақырын сөйлеп. – Әрине, сенікі дұрыс. Тек, менің ойлап тұрғаным, не дұрыс өзі – өмір сүргеніміз бе, әлде өлгеніміз бе? Өзімді айтпаймын. Сенімен бірге бақыттың да дәмін таттым, сол кезде-ақ бәрін шешіп қойғанмын – керек болса өлемін, бірақ сенен қалған белгіні қалай да аман сақтауым керек. Ақылдымын ба, әлде ақымақпын ба, әйтеуір, сол бейкүнә нәрестеге қолым көтерілмей қойды!..

– Өз-өзінді кинай берме, өмір ме, өлім бе деп таңдау жасауға болмайды. Біз әлі дүниеге келмеген сәбиді аядық. Ал, енді ол да қасымызда, сол үшін өмір сүруіміз керек! Бұл жерден қашып кетейік. Екеуіміз де ұл болуын қалап едік қой!

– Мен өзім туралы айтып тұрған жоқпын. Сен маған мынаны айтшы, егер мені өлтірсе, ұлың екеуіңді тірі қалдыра ма?

– Ондайды айтушы болма! Дөгелең, неге қорлайсың мені?! Әңгіме онда емес. Одан да өз жағдайыңды айтшы. Жолды көтере аласың ба? Алтын екеуің күймемен жүресіндер, ол сенімен бірге қайда болса да баруға дайын. Мен қастарыңда жеке жүріп отырамын, кім біледі, шайқасып қалатындай жағдай бола ма...

– Өзің біл, – деп қысқа қайырды кестеші. – Тек сенің қасыңда болсам жетеді маған...

Бесікке бастарын сүйеп, екеуі тағы да үнсіз қалды.

– Айтшы, – деді Дөгелең кенеттен. – әскер Жайыққа жақындап қалды дейді ғой. Рас па? Алтын біреулерден естіпті.

– Бір-екі күннен кейін жетіп қалармыз. Ал, оның салаларына ертең-ақ жетуіміз мүмкін. Су болған жерде орман-тоғай да болады, солар кездессе-ақ Жайыққа жеттік дей бер.

– Ал, ол үлкен де терең өзен бе?

– Еділден кейінгі үлкен өзен сол.

– Терең бе өзі?

– Кез келген ат арғы бетке жүзіп өте алмайды. Ал, ағысты жерінде қандай мықты атты да ықтырып әкетеді. Салалары ғана тайыз.

– Демек, әрі терең, әрі тыныш өзен болды ғой?

– Айнадай жарқырап жатады. Бірақ, кейбір жерлері өте қауіпті болады. Балалық шағым осында өтті ғой, менің осы жақта туып-өскенімді айтқан шығармын саған? Жайық бойының әндері ерекше ғой, шіркін! Әсіресе, айлы түнде шырқаған әндерді айтсаңшы!

– Мұны айтқансың, – деді кестеші ойланып тұрып. – Сүйгенінен айырылған бір қыздың Жайыққа батып өлгені туралы бір ән салып беріп едің ғой, сол әнің әлі күнге есімнен кетпейді.

– Ескі ән ғой.

– Менің бір арманым бар, Ерден. Ақ жібек матаға мынадай кесте тоқысам деймін: судың қыз батып кеткен жері үйіріліп барып қайтадан қалпына келген, айналада тал-бұталар өсіп тұр, құстар шырылдайды, көбелектер ұшып-қонып жүр, тек қыз ғана жоқ, қайғыны көтере алмай өліп кетті. Сол кестемді көрген адамның құлағына өзеннің өзі айтып жатқандай болып бір мұңлы әуен естіліп тұрса...

– Бір күннен кейін сол өзенді де көресің. Енді мені мұқият тыңдап ал, Дөгелең. Ертең түнде дайын тұратын бол. Қосарлы атпен келген болсам, дереу баланы бесігімен бірге алып шығасың. Кез келген уақытта. Кідіруге болмайды. Енді кідірсек кеш қаламыз. Маған салса, екеуіңді қазір-ақ алып кетер едім. Бірақ жан-жағымыздың бәрі жазық дала, жасырына да, тығыла да алмайсың, бәрі алақандағыдай көрінеді, түнде ай жарқырап тұр. Ашық далада күймемен жүріп атты қуғыншыдан қашып құтылу мүмкін емес. Ал, Жайыққа жақындаған кезде орман-тоғай басталады, сол кезде бағымызды сынап көреміз...

Олар біресе үнсіз қалып, енді бірде алдағы тағдырлары қалай болатынын, ендігі жерде жаңа туған сәби бар, үшеуінің тағдыры не болары жөнінде сөйлесіп біраз тұрды. Сәби де көп күттірген жоқ, шамалыдан кейін бесігінде жатып қозғалақтап, қыңқылдай бастады да күшіктің қыңсылағанындай жіңішке дауыспен жылап жіберді. Дөгелең баланы тез көтеріп алып, әлі әдеттене қоймағандықтан ұялыңқырап, бір қырындап баланы төсіне апарды. Жүзбасының талай аймалап, талай сүйген төсі, өзі оны іштей көл бетінде қалқыған үйректің жонарқасына теңейтін. Енді жас ананың төсіне айналып кетіпті. Жүзбасы таңдана да қызыға басын шайқады, соңғы күндері осы сәтті тағатсыздана тосқаны есіне түсті, міне, енді өзі – әке, Дөгелең – ана болды, екеуінің ұлы бар, анасы оны емізіп отыр... Дүние жаралғалы бері солай болуы керек-тұғын. Шөп – шөптен, жанды мақұлық өзіндей мақұлықтан жаралады, табиғаттың заңы солай, тек адам ғана

қырсығып, табиғаттың жолына кесе-көлденең тұрғысы келеді...

Ұлы болса, ернін шолпылдатып қойып, еміп жатыр, үйрек-төстен сүтпен бірге мейірім жұтқандай емген сайын жаны жай тауып, жүзі жадырай түседі.

– Ой, қытығымды келтіреді, – деп қуана күлді Дөгелең. – Өзінің пысығын қарашы! Жабысып алып айырылмайды, – деп әлгі күлкісі үшін ақталғандай тез-тез сөйлеп ала жөнелді ол. – Қарашы, біздің Құнан шынымен саған ұқсайды-ей! Үлкен айдаһардың ұлы – кіші айдаһар ғой бұл! Міне, көзін де ашты. Қарашы, Ерден, қарашы! Көзі де, мұрны да, ерні де сенікінен аумайды!..

– Ұқсайды, әрине, ұқсайды, – деп келісе кетті жүзбасы. – Әйтеуір, бір адамнан айнамайды екен.

– Қалай «әйтеуір бір адам?» – деп таңдана сұрады Дөгелең.

– Өзімді айтып тұрмын, өзімді!

– Кәне, алшы өзің, көтерші шамалы. Жып-жылы болған кіп-кішкентай тірі жан! Жеп-жеңіл өзі! Құдды қоян ұстап тұрған сияқтысың.

Жүзбасы баласын құлатып алмайын дегендей сақтана қолына алды. Сол сәтте оған өз қолының күші де, салмағы да артық болып көрінді, күректей алақанымен құйтақандай сәбиді қалай ұстарын білмеген ол сасқалақтап, баласын төсіне басты, басқан да жоқ, абайлап қана кеудесіне тақады, бұған дейін аңғарып көрмеген әдебір сезім бойын билеп, сол мезет оның не екенін анық түйсініп, күлімдеп сала берді.

– Білесің бе, Дөгелең, бұл қоян емес, бұл менің жан-жүрегім! – деді ол бар жан-тәнімен елжірей егіліп.

Анасының уызына тойған сәби қайтадан пысылдап ұйықтап кетті. Жүзбасының да әскердегі қызметіне баратын уақыты болып қалып еді.

Түн ортасы ауа ғашығының шатырынан шыққан жүзбасы Ерден Сарыөзектің күзгі даласына нұрын төгіп тұрған аспандағы айға көз жіберіп еді, өзінің жалғыздығын сезініп көкірегі удай

ашып кетті. Бұл жерден кеткісі келмей, қайтадан Дөгелең мен ұлының жанына барғысы келеді. Ұшы-қиырсыз кең даланы әлдилей тұмшалаған қараңғы түннің тыныштығын бұзып әлдебір тылсым сырлы дыбыстар естілетіндей. Сол мезет ол бұрын санасына кіріп көрмеген сұмдық жаңалық ашты: тағдырдың айдауымен Ұлы қағанның қасына еріп, Батыс жорығына бірге аттануы, оған қызмет етуі бағы емес, соры екен-ау! Өзінің де, сүйген жарының да, енді, міне, кішкентай ұлының да өмірі қыл үстінде тұр! Жорықта жүріп өмірге бала әкелгендері үшін бұларды кез келген сәтте жазаға тартуы кәдік! Демек, Дүниенің төрт құбыласын түгел билеуші Ұлы қаған мен мұны байланыстырып тұрған міндет-мұраттың бәрі табиғатқа жат, алдағы уақытта бұлардың өміріне де қатер төндіретін бітіспес жау болып шыққаны ғой! Бұдан тек бір-ақ байлам жасауға болады – алды-артына қарамай қашу керек, сөйтіп, бостандық алып, баласының өмірін сақтап қалмаса болмайды!..

Ол манадан бері мұның атын күзетіп, атдорбадан жем беріп тұрған Алтынның жанына таяп келді.

– Ия, қалай, ұлыңды көрдің бе? – деп сұрады Алтын.

– Ия, рахмет саған, Алтын.

– Атын кім деп қойдың?

– Оның аты Құнан болады!

– Жақсы ат екен. Құнан, ия?

– Ия. Тәңірінің құлағына шалынсын. Ал, енді, Алтын, саған бір нәрсе айтайын, біз асықпасақ болмайын деп тұр. Сен маған туған апамдай болып кеткен адамсың, ал, Дөгелең сені анасындай сыйлайды. Сені бізге тағдырдың өзі жіберген болуы керек. Әйтпесе, ол екеуіміз жорық біткенше бір-бірімізбен мүлдем жолыға алмай, сағыныштан құса боп өлер едік. Кім біледі, мүмкін Дөгелең екеуіміз бір-бірімізді мүлдем көре алмай да қалар ма едік. Өйткені, соғысты бастаған жақтың адамы қарғысқа көбірек ұшырайтыны белгілі ғой... Ризамын саған...

– Түсініп тұрмын, – деді Алтын. – Ненің не екенін түсінетіндей болдық қой. Сен де, Ерден, басыңды қатерге тігіп жүрсің. – Алтын басын шайқап қойды. – Құдай қолдап, бәрі сәтті аяқталсын, әйтеуір. Сен қазір осы қалың әскердің арасында жүзбасысың, ал, ертең мыңбасы болуың да, сөйтіп, құрметке бөленіп, ноян атағын алуың да мүмкін. Ондай жағдайда біз бүйтіп әңгімелесіп тұрмас едік. Сен – жүзбасысың, ал, мен – құлақкесті күңмін. Осы сөзден-ақ түсіне бер. Бірақ, сен басқа жолды таңдадың – өз жаныңның қалағанымен жүрдің. Менің қолымнан бар келетіні – сенің атыңды ұстап тұру ғана. Ал, негізгі жұмысым – сенің Дөгелеңіңе кесте тоқуға көмектесу екенін өзін де білесің. Ал, мен оған бауыр басып кеттім, өйткені, ол, менің ойымша, Сұлулық құдайының қызы! Ия, ия! Ондай сұлулар сирек кездеседі. Бірақ менің айтайын дегенім бұл емес. Басқа нәрсе. Дөгелеңнің қолы шебер – бір орам жіп пен бір кез мата әркімнен-ақ табылады, бірақ Дөгелеңнің қолынан шыққандай кестені одан басқа ешкім тоқи алмайды. Мен мұны жақсы білемін. Ол кестелеген айдаһарлар туды бойлап жүгіріп жүрген сияқты. Ал, жұлдыз тоқыса, тура түнгі аспандағыдай жымындап сала береді. Құдайдың өзі шебер етіп жаратқан ғой оны. Мен онымен мәңгі бірге боламын. Ал, егер қашуға бел байласаңдар, мен де сендерге еріп кетемін. Жас босанған әйелге жолда қиын болады.

– Бар ғәп сонда болып тұр, Алтын. Ертең түн ортасына таман дайын отырыңдар. Кетеміз. Дөгелең екеуің баланы алып күймеге мінісіндер, ал, мен бір атты мініп, екіншісін жетектеп қастарыңда жүріп отырамын. Жайықтың сағасына қарай кетеміз. Ең бастысы, таң атқанға дейін барынша алысқа кетіп үлгеру керек, әйтпесе ізімізге түссе тауып алуы мүмкін. Ол жаққа бір ілінсек, құтыламыз...

Екеуі де үнсіз қалды. Атқа қонбас бұрын жүзбасы Ерден еңкейіп, қызметші күң Алтынның жарық-жарық қолынан сүйді. Біраз жыл бұрын Қытай жақтан малша айдап әкеліп, күндікке салған, содан бері Шыңғысхан әскерінің қызметінде жүріп қартайған осы бір шапата денелі әйелді Дөгелең екеуіне Жаратқанның өзі жіберсе

керек. Егер ойлап қараса, бұл әйелдің бұған үш қайнаса сорпасы қосылмайды: Шыңғысханның Батыс жорығында жолай кезіккен басыбайлы күң. Ал, іс жүзінде, екі ғашықтың басына қатер төнген кезде содан сенімді ешкім болмай шықты. Жүзбасы мұны жақсы түсініп тұр – дәл қазір күллі әлемде ол осы Алтын күңнен басқа ешкімге сене алмайтын еді! Ұлы жорыққа аттанған, кез-келген сәтте атой сала шайқасқа кіруге дайын тұрған ондаған мың қарулы әскердің арасынан мұны жақтайтын – тек осы әскер қызметшісі кәрі күң ғана. Одан басқа ешкім де мұны қостамақ емес. Кейіннен өзі де солай болып шықты.

Сол күні өзінің Ақжұлдызына мініп, қосын-қосын болып ұйықтап жатқан әскерді айналып өтіп өз шатырына қарай бара жатқанда жүзбасы алдынан не күтіп тұрғанын ойлап, ең болмаса күнәсіз сәбиге көмектесе көр деп Құдайға жалбарынды, өйткені, өмірге жаңа келген жас сәби Құдайдың бұйрығымен жаралмай ма, сол бұйрықтың арқасында күндердің күнінде әлдекім адам кейпіндегі Құдай тәрізді болып халықтың алдына шықпай ма – адам дегеннің қандай болуы керектігін басқалар сонда ғана білетін болады! Ал, Құдай дегеніміз – адамның ақыл-ойы жетпейтін шексіз биік те түпсіз терең Аспан Әміршісінің өзі! Кімнің тағдырын қалай шешетіні, кім туып, кім өлетіні тек сол Көк Тәңірінің ғана қолында!

Жүзбасы Ерден үзеңгіге табанын шірей тіреп, ер үстінде көтеріліп аспанға үңілді, іштей Тәңіріге жалбарынып, тағдырынан жауап күтті. Бірақ, Аспан үнсіз еді. Тек ұйқыға бөгіп, түн тылсымында бұйыққан Сарыөзек даласына күлгін сәулесін шашқан Ай ғана көк жүзінде баяу қалықтап барады...

Ертесіне таң ата тағы да дауылпаздар дүңкілі тұтасқан бір күркірге ұласып, қалың әскерді ұйқысынан оятты, қолына қаруын алып, атқа қонуға шақыра бастады, Қағанның қайырым бермес қатал еркіне бағынып, әрі содан қуат алған қалың қол қайтадан Шыңғысханның Батыс жорығын жалғастырды.

Бұл жорықтың он жетінші күні еді. Жолдың ең ауыр бөлігі –

ұлан-ғайыр Сарыөзек даласының да шетіне шығар уақыт жетті, енді бір-екі күннен кейін Жайық өзенінің салалары кездесе бастауға тиіс, одан әрі Жер бетін Шығыс пен Батыс деп аталатын екі бөлікке бөліп жатқан ұлы өзен – Еділ де алыс емес.

Бәрі де бәз-баяғы қалпында. Қолдың алдында баран атты ту ұстаушылар. Олардан кейін нөкерлері мен кезеуілдері қоршаған Шыңғысхан келеді. Астында жүрісі білінбейтін сол баяғы қара құйрық, ақ жалды Құба жорға сырғанап келеді. Ең бастысы, соңғы кездері қағанның көз қуанышы болып, жорыққа шыққалы сенімді серігіне айналған шоқ бұлт онсыз да әзер тежеп жүрген масаттану сезімін бұрынғыдан да асқақтата түсейін дегендей, төбесінде қалықтап жүр. Бұл қайда барса, бұлт та сонда бұрылады. Ал, жер бетінде көз жетер жердің бәрін толтырып, қара бұлттай қаптаған Шыңғысхан әскері лек-легімен Батысқа қарай жортып келеді. Әуеде теңіз толқынының алыстан талып естілген шуылындай болып тұтасқан бір гуіл ілініп қалыпты. Ал, осының бәрі – батысқа қарай ағылған сан мың адам мен жорық аттары, қару-жарақ пен табын-табын мал, соғыста қолданылатын неше түрлі керек-жарақ, мүлік-мүкәммал атаулы түгелімен бір ғана Шыңғысханның күш-қуатын әйгілеп тұрған болатын, осының бәрі қағанның ойлаған жоспарын жүзеге асыру үшін жасалған. Сол сәтте ол ат үстінде отырып, ажалды пенденің ойына кіре бермейтін өз мұраты – бүкіл әлемді бағындырып, мәңгі өмір сүретін дүниежүзілік біртұтас мемлекет құру, оны өзі өлгеннен кейін де басқара беру туралы ойлаған болатын. Бірақ, мұны қалай іске асыруға болады? Мұның алдын-ала шығарған жарлықтары арқылы! Дүниені қалай басқару керектігі туралы мұның тасқа қашап жазған өсиеті аман тұрғанда, мұның ерік-қалауы да іске аса беретін болады. Қаған осыны ойлап келе жатқан, енді оны мәңгі өмір сүрудің ең қолайлы тәсілі сияқты көрінген тасқа қашап жазу мәселесі мазалай берді. Ол мұны Еділге жеткен соң, қыс кезінде қолға алатын болады. Өзеннің мұзы қалыңдауын күткен кезде бұл өзінің кемеңгер ғалымдары мен балшы-көріпкелдерін

жинап, мәңгілік мемлекет туралы өз ойларын солардың талқысына салады да бұл қағидаларды жартасқа қашап жазуға бұйрық береді. Бұл сөздер әлемнің астын үстіне түсіріп, күллі дүние қағанның аяғына бас ұратын болады. Жорыққа аттанған себебі де сол болатын, жер бетіндегі барлық жанды-жансыз нәрсе түгелімен осы мақсатқа жұмылдырылуы керек, ал, оған кереғар келетін нәрселер түбірімен жойылуға тиіс.

Қағанның ойына тағы да жыр жолдары оралды:

*Ұлысымның тәжіне асыл тас қып
Аспандағы Айды да тағып қойсам!
Қыбырлаған құмырсқа, тірі жәндік
Қызмет қып жүреді бұйрық қылсам.
Тұлпарымның тер басқан сауырына
Тауарихтың қоржынын артып алғам.
Ұрпақтарым басады бауырына
Күллі әлемді басқадан тартып алған!*

Сол күні түске таман Шыңғысханның құлағына жорық көшіне ілесіп келе жатқан бір әйел босаныпты деген хабар тиді, ал, бұған күдіретті қағанның өзі тыйым салған болатын! Баланы кімнен туғаны белгісіз екен. Бұл туралы хан шатырлары мен ас-суы үшін жауап беретін Арасан деген қосшысы хабарлады. Екі көзі ойнақшып бір орында тұрмайтын, қашан да жаңалық атаулыны елден бұрын біліп үлгеретін беті қып-қызыл болған жылпос қосшы бұл жолы да осы хабарды елден бұрын жеткізді. «О, Ұлы қаған, бұл туралы өзің арнайы ескерткеннен кейін білгенімді саған хабарлауды өзімнің парызым деп білдім», – деп қырылдай сөйледі соңғы кездері жүрегін май басып, семіріп бара жатқан Арасан қосшы қағанмен үзеңгі тебісе желіп келе жатып.

Шыңғысхан оның сөзіне бірден мән бере қойған жоқ, сондықтан жауап қайтармай жүре берді. Жартасқа қашап жазар ұлы ойлары туралы қиялға берілген хан көңіліне кірбің түсірген бұл хабарды қаперіне де ілгісі келмей біраз жүрді, өйткені, осындай болмашы

жайсыздықтың өзі де жүйкесіне тиетінін көпке дейін мойындағысы келмеді. Өлгі хабар шамына тиген Шыңғысхан тіл қатпастан атын тебініп қалып жүрісін үдете түсті, үстіндегі бұлғын ішігінің шалғайы үріккен құстың қанатындай далпылдап барады. Ал, Арасан қосшы не істерін білмей сасқалақтап қалды, қағанға ілесемін деп ашуландырып алудан қорыққан ол біресе атының тізгінін тежеп, енді бірде хан бірдеңе айтса естімей қаламын ба деп үзеңгі тіресе қатар жортады. Қағанның осыншама ұзақ уақыт бойы неге үндемей қойғанын түсіне алмай дал болып келеді, әмірші «Басын алыңдар!» – деп бір ауыз сөз айтса жетіп жатқан жоқ па – дереу арбада келе жатқан әлгі бетпақ пен оның ұрлап туған күшігін жер жастандыра салмас па еді, хан жарлығын орындамаудың арты неге апарып соқтыратынын білсін, сайқал! Басқаларға үлгі болу үшін екеуін де киізге орап тұншықтыра салса болды ғой!

Кенет қаған артына бұрылып қарамастан тіл қатты. Қағыс естіп қалмайын деп емпендеген сорлы қосшы үзеңгіге табанын тірей ердің үстінде көтеріліп кетті.

– Ол қаншық әлгі күшігін тумап тұрғанда қарны шермиіп жүргенін ешкім байқамаған ба? Әлде байқаса да жасырмақ болған ба?!

Арасан қосшы мұның қалай болғанын түсіндірмек болып, асыға-үсіге сөйлей бастап еді, қаған оның сөзін бөліп жіберді.

– Жап аузыңды!

Енді біраз уақыт өткен соң тағы да ызбарлана сұрақ қойды:

– Егер ол байы жоқ қатын болса, өзі кім екен? Аспаз ба, қазаншы ма, әлде малшы ма?

Жолдан бала тауып алуға батылы барған бетпақтың ту кестелеуші екенін естігенде қаған таңданып қалды, ол бұрын өзінің алтын тінді туларын біреулер пішіп-тігеді-ау, оған кестемен өрнек салады-ау деп ойламаған екен. Аяғындағы етігін тігетін, шатырлар мен киіз үйлерді жасайтын да біреулер болады-ау деп ешқашан ойлап көрмепті. Ондай ұсақ-түйекке мән беретін

уақыт қайда! Әйтеуір, бұл қашан көрсе де, жорықта болсын, демалған кезде болсын, қосындар мен күрендерде, шайқас кезі мен мерекеде мұның тулары алдын-ала жағып қойған алаудай шалқып тұратын. Сондықтан ба, олар әу бастан мұнымен бірге жаралғандай көрінуші еді. Қазір де қолдың алдында тұстаушылар бұған жол ашқандай аттарын алшаңдата басып кетіп барады. Батысқа жорыққа аттанғандағы мақсаты да басқалардың туларын табанға салып таптап, олардың орнына өз туын желбірету емес пе! Солай болады да!.. Мұның жолын ешкім де, ештеңе де бөгей алмақ емес! Әлемді жаулауға мұнымен бірге аттанған адамның қайсысы болса да сәл ағаттық жіберіп, хан жарлығы мен бұйрығына бағынбайтын болса, өлім жазасына кесіледі. Біреудің баршаны билеуінің ең сенімді қаруы да осы – өлім жазасы ғана!

Бірақ кестешімен бірге тағы бір күнәһар бар емес пе? Не әскердің, не қызметшілердің арасында жүрген ол пәтшағар қалай жазадан құтылып кетпек?! Бірақ, кім екен ол?

Осы сәттен бастап Шыңғысханның қабағы түйіліп сала берді, мұнысы тастай қатып сазара қалған бет әлпеті мен кірпік қақпай қадала қарайтын сілеусіннің көзіндей сарғыш көз жанарынан, ат үстінде қаққан қазықтай қадала қалғанынан-ақ байқалып тұр. Бірақ қауырт шаруасы болып жақын келген адамдар да қағанның томсара қалуының себебі тек қайдағы бір кестеші мен оның ашынасының бейбастақтығы ғана еместігін білмеген еді, бұл оқиға оның ойына есіне түссе ұяттан өртеніп кете жаздап, жанын жегідей жейтін, жадында өшпес із қалдырған басқа бір жағдаятты салған еді.

Өзінің Темуджин атымен жүрген, сонау жастық шағы тағы да ойына оралып, жан дүниесін аяздай қарып өтті, ол кезде әкеден айырылып жетім қалған, жүрген бір бозбас сияқты көрінетін Темуджинді кейіннен Дүниенің төрт бұрышын билейтін қатал әмірші болады деп кім ойлапты! Ондай ой, тіптен, өзінің де басына келген емес. Сол бір алыста қалған жас кезінде бұл бір масқара қорлықты бастан кешіп еді. Бала кездерінен-ақ атастырып

койған, кейіннен ержеткен соң үйленген сұлу әйелі Бөртені келін боп түскеніне бір ай толар-толмаста көршілес меркіт тайпасы шапқыншылық жасап, олжа қылып айдап әкетті. Оларға қарсы шабуыл жасап, әйелін қайтарып аламын дегенше арада біраз уақыт өтіп кетті, сүйген жарының қанша күн, қанша түн тұтқында болғанын дәл есептеп шығаруға мұның ешқашан батылы жеткен емес, тіптен, қазір де, ешкімнің ешқашан қолы жетпейтін асқар биікке самғай көтеріліп, сол биіктегі алтын таққа өз есімін ойып жазу үшін, сөйтіп, басқалардың көзін қарықтыратындай ұлы мәртебеге қол жеткізіп, содан кейін... өткеннің бәрін ұмыту үшін мың сан қолмен Батыс елдерін бағындыру жорығына аттанып бара жатқанда да, сол күндердің қаншаға созылғанын есептеуге дәті барар емес. Кейін бұл олардан қалай да кек алуға ант етті.

*Қас жауымның арам қаны шылаған,
Желбіреттім жауынгерлік туымды.
Жас өгіздің терісінен жасалған
Дауылаздар дүңкілдетіп ұрылды.
Қара жалды тұлпарыма қондым да,
Ақ сауытты иығыма ілдім мен.
Серт ұстаған ақ семсерім қолымда,
Ит-меркітке қарсы шаптым бір күн мен.
Тұқымымен тұздай құрттым жауымды,
Аршып алдым намысымды, арымды!*

Алыста қалған сол бір түні, кекке суарылған қасиетті антты орындау үшін үш күн бойы тынымсыз жүргізілген ауыр шайқастан кейін аяусыз қырғыннан бас сауғалап құтылмақ болған опасыз меркіттер мал-мүлкін тастап тұра қашқан сәтте, беті ауған жаққа қарай ойбайын сала безіп бара жатқан жауларының арасынан бір күймелі арбаны көзі шалып қалған. Сонда Темуджин айналасын жанұшыра шарлай жүріп: «Бөрте! Бөрте! Қайдасың?! Бөрте!» – деп жан дауысы шыға шыңғырған болатын. Бірақ Бөрте еш

жерден табылмады да, ақыры серіктерімен бірге әлгі арбаны қуып жетіп, делбешілерді түгел қырып салған. Сонда ғана әйелі: «Мен мұндамын! Мен Бөртемін!» – деп айғайлап, арбадан секіріп түскен болатын. Бұл да атынан домалай түсіп, тұтқыннан босаған жан жарын түн қараңғысында құшағына аялай қысқан. Жас әйелінің аман-сау екеніне көзі жетіп, көкірегіне басқан сол бір сәтте оның ақ тамағына сіңіп қалған ащы темекінің иісі мұрнына келіп, әйелінің бойынан бөтен еркектің буы әлі де кете қоймағанын сезіп, жүрегіне біреу біз сұғып алғандай болды. Сонда бұл ернінің қанын шығара тістеп үн-түнсіз тұра берген. Ал, айналада қанды шайқас жалғасып жатты...

Содан бері өз басы ұрысқа араласқан емес. Тұтқыннан аман шыққан әйелін күймеге отырғызып, кейін бұрылды да, жанын тырнаған күдігін айтып салмайын деп өз-өзін тежеп бақты. Содан бері өмір бойы сол күдігінің анық-қанығына жете алмай келеді. Әрине, әйелі жау қолына өзі барып түскен жоқ, оны да түсінуге болады. Бірақ, еш зардап шекпегенге ұқсайды, тіптен, басынан бір тал шашы да түспеуі қалай? Шамасы, Бөрте тұтқында жүргенде көп қинала қоймаса керек, түрі де азап шеккен адамға ұқсамайды. Бірақ, кейін де екеуі бұл туралы ашық сөйлесіп көрген емес.

Аяусыз талқандалып, басқа жаққа ауып кетуге шамасы келмей, енді жауласуға да тұрмайтын, бұлардың жалшы-малшысы әрі құлы болып аман қалған азын-аулақ меркіттерге бұл күндері Шыңғысхан атанып отырған Темуджиннің неге шүйліге беретінін ешкім түсінген емес. Айналып келгенде, әлгі ат төбеліндей аз ғана меркіттің өзі қырылып бітті. Бөрте тұтқында болған кезде жағдайы қандай болғанын енді олардың бірде-бірі айта алмайтын еді.

Кейін Шыңғысхан тағы үш әйел алды, бірақ тағдырдың сол бір катал соққысынан қалған жан жарасынан әлі күнге қан сорғалап тұр. Қаған өмір бойы сол ішкі шеменді сығумен өтті. Талай уақыт өтсе де жазылмаған, бірақ ешкім байқамайтын бітеу жара. Бөрте тұңғыш ұлы Жошыны туғаннан кейін Шыңғысхан күн санап та көрді, сөйтсе, олай да, бұлай да болуы мүмкін екен, тұңғыш ұлы мұның да, меркіттің де баласы болуы әбден ықтимал. Сол күйі белгісіз болып қалған әлдекімнің қорлығы оны өстіп өмір бойы қиналуға мәжбүр етті.

Ал, мына кестешіні екіқабат қылып, бала туғызған сілімтік те белгісіз болып отыр, оның қағанға еш қатысы жоқ, бірақ осының өзі зығырданын қайната бастады.

Кейде адамның көңілі сәл нәрседен нілдей бұзылып, дүние-әлем бір-ақ сәтте өзгеріп шыға келуі мүмкін, ондайда жаңа ғана дұрыс болып тұрған нәрсе қисық болып көрінуі де ғажап емес... Ұлы қағанның жан дүниесі де осындай өзгеріске түскен болатын. Айналадағының бәрі әлгі хабарды алмай тұрған кездегіден еш айныған жоқ. Айдаһары жұлқынып, желмен желбіреген алтын туды көтерген ту ұстаушылар аттарын ойнақтата алда кетіп барады, өзінің тақымында сол баяғы Құба жорға, жан-жағы мен алды-артын бірдей қоршап сенімді нөкерлері – нояндар мен тайшыдар келеді, олардан сәл әрегірек күзет тобы – кезуілдердің жарты мыңдығы сақлтанатпен аяңдап келеді, көз жетер жерде кең даланы қаптай қозғалған тегеуірінді күш – қалың әскер мен оның тірегі – шаруашылық күрендері жортып келеді. Ал, аспан төсінде осы адам тасқынының үстімен маңғаздана қалқып, жорықтың алғашқы күнінен бастап-ақ Аспан Өміршісінің желеп-жебеп жүргенінің куәсі болған ақша бұлт еріп келеді.

Бәрі де бұрынғыдай сияқты, алайда, әлдебір өзгеріс бар еді, бұл өзгеріс қағанның қаһарын оята бастағандай. Демек, әлдекім мұның еркіне бағынбауды ойлаған екен, өзінің сасық нәпсісін мұның ұлы мұратынан жоғары қойып, хан жарлығына әдейі қарсы шығайын деген, қай нәмәрт ол! Мұның салт аттыларының бірі қағанына мінсіз қызмет етіп, бұйрық-жарлығына сөзсіз бағынудың орнына төсекте жатып, қатынды умаждауды артық көретін болып шықты! Ал, әскерге еріп келе жатқан әйел атаулы түгелдей мұның арнайы бұйрығы болмайынша, етектерін көтермеуге бекініп, құрсағын тарс бекітіп тастағанына қарамастан, қайдағы бір кестеші мұның тыйым салғанын елемей, бала туыпты! Әлде одан басқа кестеші табылмас деді ме екен?!.

Осындай ызалы ойлар қағанның басында бейне бір арам шөптей қаулап бой көтерді, тіптен көзінің нұры да ызғарлы ашудан лайлана бастады. Бұл оқиғаның ұсақ-түйек екенін, оған соншама мән бермей-ақ қойса да болатынын түсінгенімен, ішкі дүниесінен көтерілген басқа бір дауыс айыпкерлерді бүкіл әскердің алдында

қатаң жазалап, өлімге кесуді қатал да өктем түрде талап етіп, басқа ойларының бәрін тұншықтырып, ығыстыра бастады.

Тіптен, күні бойы үстінен түспей қойса да мыңқ етпейтін қажымас-талмас Құба жорға да үстіндегі шабандоздың салмағын ауырлағандай өзінің атқан оқтай түп-түзу жүрісінен жаңылып, ақ көбікке малшына бастады, бұрын мұндайы жоқ болатын.

Шыңғысхан қалған жолды ызғарлы үнсіздікпен өткізді. Ұлы жорыққа аттанып, әлемді түгел бағындырсам деген мұның ұлы жоспарын іске асыру үшін Батысқа беттеген дала сарбаздарының ауыр қолының жүрісіне еш кедергі жоқтай көрінгенімен, әлдебір жайсыздық бары анық байқалатын, мұның қара тастай берік те мызғымас мығым жарлығынан бір қиыршық бөлініп түсіпті. Қағанның тынышын кетірген де осы болатын. Жол бойы осыны ойлап келді, тырнақтың астынан қадалған тікендей болып мазасын алған бұл жәйтті ойлаған сайын жанындағыларға да жақтырмай қарай бастады. Әбден бала туып болғаннан кейін хабарлауын көрдің бе, ал, бұдан бұрын қайда болған, әлде екіқабат әйелді ажырату қиын ба екен? Ол кезде әңгіме де басқа – бұралқы иттей етіп қуып жіберсе болды, сазайын тартқызу деген сол болатын еді. Енді қайтпек керек? Болған жәйттің мән-жайын хабарлаған кезде бұл шаруашылық күрені үшін жауап беретін ноянды сұрақтың астына алды – әлгі кестеші әйел баласын туып алғанша, сенімді адамдар баланың жылағанын естігенге дейін ешкімнің ештеңе байқамауы қалай? Бұған қалай жол беріліп жүр? Ноян бұған күмілжи жауап берді: Дөгелең деген кестеші әйел жеке киіз үйде тұрған, үнемі күреннің шет жағында жүреді екен, ешкіммен араласпай, саяқ жүретін болыпты, өйткені, қолы босамайды, күймелі арбасы, күтуші күні бар, ал, бір шаруамен бара қалса, ылғи десте-десте матаға көміліп отырады, жібек матадан тігілген туларға кестеден өрнек тоқиды ғой... Жұрт болса, оны жібекке оранғанды ұнатады екен деп ойлапты, сондықтан оның қарнын ешкімнің байқамағанына таңғалуға да болмайды. Баланың әкесі кім екені әлі белгісіз. Кестешіні де әзірше тергей қоймапты. Күңі болса, ештеңе білмеймін деп ант-су ішіп отыр. Пәлен мың адамның арасынан қалай табарсың оны?..

Шыңғысхан бұл оқиғаға араласу өзіне лайық еместігін тыжырына есіне алды, бірақ бала тууға тыйым салған өзі ғой,

сондықтан әскербасылар бұл келеңсіздік туралы өзінен жоғары бастыққа жеткізіп, олар одан да жоғарыға баяндап, бірте-бірте өзіне келіп тіреліп отыр, демек, бұл қаған басымен өз бұйрығына өзі тәуелді болғаны. Ал, өз жарлығыңнан өзің қалай бас тартарсың?! Әлгілердің жазаланбай қалмайтыны анық еді...

Түн ортасына таман жүзбасы Ерден мыңбасыға баратын асығыс шаруам бар деп сылтау айтып, қосыннан сытылып шықпақ болды, бірақ мұнысы әшейін ғашығымен бірге қашып шығудың амалы болатын. Ол қағанға ендігі бәрі де белгілі екенін, Дөгелең мен баласын алып қашсам деген жоспарының талқаны шыққанын білмейтін еді.

Жетекке алған атын қарғыдағы аңшының итіндей-ақ тізгінінен сүйрелей желген Ерден түнгі ұйқыға кеткен қосынды тып-тыныш айналып өтіп, Дөгелеңнің киіз үйі тігілген күренге жақындай берді, жол бойы нояндардың шолғынына кезігіп қалмауды тілеп, жаратқанға жалбарынумен болды. Ноян шолғыны деген өте бір катігез күзет болатын, егер әлдебір жасақшының қымыз ішіп қызып қалғанын байқаса да кешірім дегенді білмейді, ертесіне ат орнына арбаға жегіп, делбешілер ұзын бишікпен аяусыз шықпыртады...

Жүздігін тастап шығып, қашуға бел буған Ерден егер қолға түссе басы кететінін жақсы білетін – не киізге орап тұншықтырып өлтіреді, не дарға асады. Тек көз көріп, құлақ естімеген басқа елге, басқа жерге қашып барып қана аман құтылуға болады.

Түнгі дала бұл жолы да ай сәулесіне малынып тұр екен. Жан-жақтың бәрінде қосын-қосын болып орналасқан сарбаздар, жусаған мал, өшіп бара жатқан алаудың жанында бүк түсіп ұйқыға кеткен жауынгерлер. Осыншама адамның арасынан кімнің не істеп, не қойып жүргенін біле қою да оңай емес. Жүзбасы Ерденнің ойлағаны да осы болатын, тағдырын қырсық шалмаған болса, Дөгелең мен жас сәбиін алып құтылып та кетер ме еді, кім білген...

Бір пәлеге тап болғанын ол шеберлердің күреніне жақындай бергенде-ақ түсінді. Атынан қарғып түскен жүзбасы қос аттың тізгінін қыса ұстап, екі жануардың көлеңкесін қалқалады. Ия, қырсық шалған екен бұларды! Шеткі шатырдың қасына үлкен етіп от жағылып, айналаны түгел жарқыратып жіберіпті. Он қаралы атты жасауыл отты қоршай барқылдап әңгіме айтып тұр. Жаяу жүрген

үшеуі Дөгелең екеуі түнделетіп қашпақ болған күймені қайтадан жегіп жатыр. Содан кейін Ерден шатырдан қолына баласын көтерген Дөгелеңді сүйреп алып шығып, күймеге мінгізгенін көрді. От сәулесімен анық көрінген байғұс әйел қорыққаннан боп-боз болып кетіпті, үстінде сол сусар ішігі, баласын кеудесіне қысып алған. Жасауылдар одан бірдеңелер сұрап жатты. Аракідік кейбір сөздері естіліп қалады: «Кәне, жауап бер! Айт деймін саған! Күнәһар, салдақы!» Содан кейін Алтын күннің зарлаған даусы естілді. Ия, бұл соның шыңғырғаны еді. «Мен қайдан білейін?! Неге ұрасыңдар мені!? Кімнен туғанын қайдан білейін оның! Осы жерде, осы далада болған ештеңесі жоқ қой. Ия, баланы жақында туды, оны өздерің де көріп тұрсыңдар! Ал, баланың бойға біткеніне тоғыз ай болғанын да түсінбей тұрсыңдар ма?! Оның кіммен, қашан болып жүргенін қайдан білейін мен?! Ұрмаңдар мені! Оны да қорқыта бермендер, әбден зәресі ұшып кетіпті, жас баласы бар ғой! Бөтен біреу емес, сендердің қызметшілерің, жорық туларыңды кестелейтін осы емес пе?! Не үшін өлтірмексіңдер оны, не үшін?!»

Байғұс Алтын-ай, ат тұяғында тапталған шөп сияқты болған бейшара күннің қолынан не келетін еді, ол түгіл жүзбасы Ерденнің өзі де амалсыздан бармағын шайнап тұрған жоқ па, он шақты жасауылға қарсы тұрар шама қайда?! Көп болса, бір-екеуін өлтіріп, өзі де қаза тапқаннан басқа не бітірмек бұл? Бірақ, одан не пайда? Жасауылдар үнемі ұялы бөрі сияқты шұбырып жүреді. Қан көрсе делебесі қозып, бүкіл үйірімен жабыла талайтын қасқырлардан айырмашылығы шамалы олардың!

Жүзбасы Ерден жасауылдардың Дөгелең мен баласын күймеге мінгізіп, Алтын күнді де сонда сүйреп тығып, түн қараңғысына сіңіп жоғалғанына амалсыздан куә болды.

Содан кейін бәрі тып-тыныш бола қалды, шатырдың маңы жым-жылас. Тек әлдеқайдан иттін үргені мен жылқының кісінегені, әлі ұйықтай қоймаған сарбаздардың дауыстары ғана естіледі.

Кестеші Дөгелеңнің шатырының қасындағы алау сөне бастады. Адамдардың әбігерге толы тірлігіне, жан қиналысына, өзара арпалысына қуана қарап, жымыңдасқан жұлдыздар бәрі де осылай болуға тиіс деп құптағандай болады...

Жүзбасы Ерден түсінде қимылдағандай баяу қозғалып, әп-

сәтте ұйып сала берген сұп-суық қолымен жетектегі аттың жүгенін сыпырып, жерге тастай салды. Ауыздық салдыр ете қалды. Ерден өзінің ауыр дем алып тұрғанын аңғарды, бірден-бірге тынысы тарыла түсті. Ерулі атты шоқтығынан қағып қалып, қуып жіберуге шамасы әрең жеткендей болды. Енді бұл аттың керегі де жоқ, басы ауған жағына кете берсін, кім мінеді оған, ақылды жануар да осыны түсінгендей, жылқылар жусап жатқан жаққа қарай желе жөнелді. Жүзбасы Ерден қайда бара жатқанын өзі де білместен дала кезіп кете берді. Талай шайқаста сенімді серігі болған Ақжұлдыз аты артынан еріп келеді, қанатындай болған Ақжұлдызға мініп, сүйгені мен баласын күймеге отырғызып қатал тағдырдан қашып құтылсам деген арманы өстіп адыра қалды!..

Жүзбасы соқыр адамдай беті ауған жаққа қарай жүре берді, көз шарасы жасқа толып, тамшылап сақалын шылап жатыр, толған айдың ақ сәулесі бір-ақ сәтте еңкіштеніп шыға келген, солығын баса алмай дір-дір еткен иығына құйылып тұр... Ол үйірінен қуылған көкжалдай бет алды жүре берді, күллі әлемде жалғыз қалған бұған жансерік болар ешкім жоқ енді, қалауың білсін, шамаң жетсе – әрі қарай өмір сүр, жетпесе – өл! Басқа ештеңе қалған жоқ. Енді не істейді, қайда барып, кімнің қолтығына тығылады? Дәл осы жерде жүрегіне қанжар ұрып өле қалғаннан басқа ештеңе жоқтай көрінді, бәлкім, сонда жан-жүрегін сығып әкетіп бара жатқан жараның ауырғаны басылар, іші-бауырын өртеген күйік тынышталар, болмаса басқа бір жаққа безіп кетіп, өткен өмірін мәңгі-бақи ұмытуы керек...

Жүзбасы жерге құлап түсіп, ыңырана еңірей жүріп топырақты қос қолдап тырнай берді, бірақ бұдан жердің ештеңесі кеткен жоқ, тек өзінің тырнағының көбесі сөгілді, содан кейін жүрелей отырып кісесіндегі қанжарын сипалады...

Дала тым-тырыс, тек аспандағы жұлдыздар ғана жымыңдайды... Ал, адамнан зият Ақжұлдыз ат анда-санда оқыранып қойып, ай сәулесінің астында аш бөрідей бүгілген иесінің бұйрығын күтіп тұра берді...

Бұл күні алдын ала дөң басына жиналған дауылпазшылар жорыққа шықпас бұрын әскерді жиынға шақырып дабыл қақты. Толассыз дүңкілдеген пәлен жүз дауылпаздың тұтаса келіп, күңіренген гуілге ұласқан дыбысы айнала төңіректі түгел ұйқыдан

оятып жіберді. Өгіз терісінен тігілген дауылпаздар аранға түскен тағыдай ырылдап, күрілдеп, адам айтқысыз ауыр қылмыс істеген – жорықта жүріп бала туған кестеші әйелді жазалауға куә болуға шақырып жатты, ал, оның аты Дөгелең екені ешкімнің қаперіне де кірген жоқ.

Дауылпаз гуілінің ырғағымен бейне бір шеруге шыққандай жасанып, бес қаруын асынған атты әскер жүздіктен соң жүздік болып тіркесіп, дөңді жартылай қоршап орналасты, екі жақты орай шаруашылық күрендері мен жорық шеберлері – киізден шатыр жасаушылар, қару соғатын ұсталар, сойылған малдың терісінен былғары илейтін қайысшылар, еркектер мен әйелдер жиналды, бәрі де жас, нағыз өмірге сәби әкелетін қылшылдап тұрған кезі. Күнәһарды халықтың алдында жазалау шарасы да осыларға үлгі болсын деп, осыларды қорқытып қою үшін әдейі жасалып жатыр еді. Хан бұйрығын орындамаған кез-келген адамның көретіні осы – өлім жазасына кесіледі!

Дөң басында бір сәт те толас таппай дүңкілдеген дауылпаз үні жиналғандардың зәре-құтын алып, жүректерін ұшырды, қорыққаннан Шыңғысханның бұл ісі дұрыс екеніне, осылай етпесе болмайтынына деген сенімдері де арта түсті.

Міне, дауылпаз дабылының қостауымен құлдары қағанды алтын зембілге салып дөң басына көтеріп шығарды. Қазір ол баланы кімнен тапқанын қасарып айтпай қойған күнәһарды жазаламақ. Ұясынан енді ғана көтерілген күн шапағымен сәулеленіп, жібек матаға моншақпен кестеленген айдаһарлары желдің қозғауымен құтырына билеген алтын тулардан сарғая көрінген дөң басына зембілді қойды. Күш-қуаты тасыған айдаһарлар қағанның құдіретін білдіретін, бірақ оны кестелеген әйел мұны емес, өзінің сүйгенін бейнелегенін қаған қайдан білсін! Ғашық жарға құшағында жатқан жігіті айдаһардан бетер айбатты болып көрінген ғой. Енді осы үшін басынан айырылатын болды.

Соңғы сәт те жақындап қалды. Дауылпаз даусы бірден-бірге бәсеңдей берді, жазаны іске асырар алдында бұл дүңкіл кілт тоқтауға тиіс, сонда қорқынышты сәтті үрейлене күткен халықтың жым-жырт тыныштығы қоюлана түспек, уақыт ағыны баяулап барып тоқтап қалмақ, содан кейін бір өмірдің қыршынынан қиылар

сәтінде қайтадан дүңкілдеп, осы маскараға куә болған әр адамның бойында соқыр кекті өршітіп, күнәға батқан бейбақты іштей табалау мен осы жазаға өзі емес, басқа біреудің тартылғанына қуану сезімін оятатын болады.

Дауылпаз үні бұрынғыдан да бәсендей түсті. Жиналғандар қалшиып қатып қалған, тіптен, астарындағы аттары да қозғалуға қорқып тұрғандай. Шыңғысханның жүзі қара тастай сазарып, жымқыра тістенген ерні мен кірпік қақпай қадалған қысық көзі әбжыланды елестетеді.

Ақыры, дауылпаздар да тына қалды. Таяу жерге тігілген киіз шатырдан кестеші Дөгеленді алып шықты. Еңгезердей екі жасауыл тұтқын әйелді қолтығынан ұстап, қос ат жегілген арбаға көтеріп мінгізді. Тікесінен тік тұрған Дөгеленді құлап кетпесін дегендей қолтығынан демеген жас жасауыл арт жағында.

Күнәһарды көргенде жұрттың бәрі, әсіресе, әйелдер шуылдасып қоя берді: Міне, әлгі кестеші! Салдақы! Некесіз бала туған арсыз! Өзі жап-жас, әрі сұлу, кез келген ноян мен тайшының екінші немесе үшінші тоқалы болуға жарап-ақ тұрған жоқ па?! Тіптен, шал болса да қайда жатыр! Еш қиындық көрмес еді ғой. Жоқ, бұған ашына керек, ұяттан безген қаншық! Қағанның бетіне түкіргенмен бірдей ғой мұнысы! Сазайын тартсын енді! Түйенің өркешіне асып өлтіру керек оны! Сондағы жеткен жері осы ғой! Ауыздарынан ақ көбігі атқылап, аяусыз сөккен дауыстар дауылпаздың тұтасқан гуіліне ұласып жатты, өгіз терісінен жасалған шанақтары жарылып кетердей болып дүңкілдеген дауылпаз даусы да қаған жақтырмаған адамды басқалардың да жек көруін қоздыра түсу үшін бұрынғыдан әрі күркірей түсті.

— Өне, ойнастан тапқан баласын күні көтеріп келеді! Қараңдар! — деп шуылдасты қызметші әйелдер айызы қана. Алтын күң осы бір қатігез әлемге жақында ғана келген бейкүнә сәбиді жөрегімен көтеріп келе жатыр еді. Дүңкиген ірі денелі жасауылдың айдауымен жан-жағына үрке қарап, арбаны қалқалай баяу басып келе жатқан Алтынның қолындағы бала өлімге бұйырылған бейшара кестешінің күнәсін дәлелдей түскендей.

Жазаны орындар алдында басқаларға сабақ болсын деп оларды өстіп алып жүрді. Өзінің шаруасы тынғанын, енді

ешқандай кешірім де, жарылқау да болмайтынын Дөгелең де түсінді. Бұларды сүйреп алып шығардың алдында шатырдың ішінде баласын соңғы рет емізген болатын. Айналасында не болып жатқанынан хабарсыз сәби дауылпаздың бірден-бірге бәсеңдей түскен дауысына елтіп, қалғи отырып анасының сүтіне алаңсыз тойып алған. Алтын күң де қасынан бір елі кеткен жоқ. Дауысын шығармауға тырысып, егіле жылаған ол бір қолымен қайта-қайта аузын көлегейлей берді. Сөйтіп тұрып екеуі бірер ауыз тіл қатысып қалды.

– Қайда жүр ол? – деп сыбырлай сұрады Дөгелең баласын бір өңірінен екіншісіне ауыстыра қысып. Бірақ, бұл білмегенді Алтынның да білмейтіні өзіне анық еді.

– Білмеймін, – деп жауап берді ол көзінен жасы моншақтап. – Бұл жерден алыста болса игі еді.

– Сөйтсе екен! Солай болса екен! – деп тіледі Дөгелең.

Күні өзінің де тілегі осы екенін білдіріп басын изеді. Екеуінің де қазіргі бар тілегі сол – жүзбасы Ерден мына жауыздардан құтылып, аяқ жетпес алысқа кетіп үлгерсе екен!

Шатырдың сыртынан біреулердің аяғының дыбысы, дауыстары естілді:

– Кәне, алып жүріндер! Сүйрендер!

Кестеші әйел баласын соңғы рет көкірегіне қысып, күңірене күрсінді де, қалтыраған қолымен күтушісіне берді.

– Тірі қалса, бас-көз боларсың...

– Ондай жамандықты ойлама! – деген Алтын күң көмейіне кептелген көз жасына тұншығып құмығып қалды да, содан кейін өз-өзіне ие бола алмай еңіреп қоя берді. Бар шері мен қайғы-қасіретінен бір-ақ арылғысы келгендей тоқтаусыз аңырады.

Сол сәтте жасауылдар бұларды далаға алып шықты.

Күннің көзі көкжиектен едәуір көтеріліп қалған. Кестешіні өлтіргеннен кейін жорықты жалғастыруға дайын тұрған әскер қосындары мен күрендерінің сыртында далиып Сарыөзек даласы жатыр. Дөң үстінде қағанның алтын зембілі жарқырайды. Шатырдан шыққан сәтте Дөгелең зембілді де, оның үстінде тас құдайдай мелшиген қағанды да көзінің қиығымен байқап қалған болатын, хан зембілінің жан-жағында қанша рет тер төгіп, көз майын тауыса

кестелеген от ауызды айдаһарлар ойнаған жалаулар таңғы самалмен желбіреп тұр.

Күннен қорғайтын далданың тасасында шіреніп отырған Шыңғысхан дөң үстінен бәрін де – сап-сары даланы да, қалың әскерді де, шаруашылықпен айналысатын қызметшілерді де көріп отыр, ал, төбесінде ақ бұлтты айналып жүр. Таң ата басталуға тиісті жорық сапары осы кестешінің кесірінен кешеуілдеп тұр. Бірақ, кейде бір нәрсеге кедергі келтірмеуі үшін екінші нәрсені де істеуіңе тура келеді. Ханның мұндай жазаның орындалуына қатысуы бір бұл емес, алда әлі қаншасы күтіп тұрғанын кім білген, бассыздыққа жол бермеудің жалғыз-ақ жолы осы – жұрттың алдында жазаға тарту; әміршінің бекіткен тәртібіне халықтың сөзсіз бағынуы үшін мұнсыз болмайтынына талай көзі жеткен, өйткені, қорқыныш пен өзім осындай жазаға ұшыраудан аманмын деген пасық қуаныш адамдардың бұл қатігез жазаны міндетті жәйт деп қабылдап, билеушінің бұл ісін ақтауы мен жақтауына мәжбүр етеді.

Бұл жолы да кестеші әйелді шатырдан алып шығып, масқарашы ретінде арбаның үстіне мінгізіп елді айнала алып өткен кезде жұрттың бәрі гуілдесіп қоя берді. Шыңғысханның кірпігі де қимылдаған жоқ. Желкілдеген жалаулардың сабын қыса ұстап тас мүсіндей қатып қалған кезеуілдердің қоршауында далданы тасалап міз бақпай отыра берді. Бұл жазаның мақсаты да осы – Батыс жорығында ең бір болмашы деген қылмыстың өзі қатаң жазаланатынын әркім де білуге тиіс. Енді ғана ана болған жас әйелді мұндай қатаң жазаға тартпай-ақ, кешірім ете салуға болатынын қаған да біледі, бірақ одан еш пайда жоқ – кез-келген босандық басыңа пәле болып жабысады, билік әлсіреп, жұрт басына бастайды. Жоқ, ол мұнысына өкінген жоқ, бір ғана әттеген-айы – кестешінің ашынасы кім екені сол күйі белгісіз қалды.

Ал, дарға асуға кесілген бейбақ әйел масқаралау арбасына мініп әскер қосындарының алдынан өтіп жүр, көйлегінің өңірі айырылып кетіпті, қобырап кеткен көмірдей қара қолаң шашы күн сәулесіне шағылысып жылт-жылт етеді, жүзі боп-боз. Бірақ, Дөгелең жүзін төмен салған жоқ, айналасына жанарының нұры өшкен өлі көзімен мұңая қарап, басын кекжитіп тұра берді – енді нені жасырмақ?! Апырмай, біреуді өз өмірінен артық көруге де

болады екен-ау, ессіз махаббаттан туған баласы болса мынау!..

Бірақ, есірген жұрт бәрін де білгісі келеді:

– Әй, қаншық, қайда әлгі дүрегейің? Кім ол?

Өз кінәларын сезіну әлі санасына жете қоймаған тобырдың делебесі қозып, қатігездене түсті, енді олар өздерінің әлгі жасырын күнәсынан арылмақ болып шуылдасып кетті:

– Дарға асу керек салдақыны! Тура қазір өлтіру керек! Күтетін несі бар мұның?!

Жазаны ұйымдастырушылардың күткені де осы болса керек, олар құтырынған тобыр кестешінің сағын сындырып тынады деп ойлағанға ұқсайды. Хан нөкерлерінің арасынан қаған үшін жанын қиюға да бар екені андағайлап көзге ұрып тұрған зор дауысты бір ноян суырылып шықты. Астындағы арғымағын ойнақтатып, соры қайнаған кестеші мінген арбаның қасына жетіп келді, тумай жатып тұл жетім қалғалы тұрған сәбиді бауырына басып емпендеген Алтын күң де арбаға ілесіп келеді.

– Кәне, тоқтандар, – деп бұйырды ол бұларға. Содан кейін атты-жаяулы әскерлер мен қызметшілерге қарап айқайлай сөйледі: – Тындандар бәрін! Мына ардан безген жүзіқара қазір кімнен бала тапқанын көрсетіп беруге тиіс. Біз оның ашынасы кім екенін білуіміз керек. Айт, кәне, мына тұрғандардың арасында балаңның әкесі бар ма?

Дөгелең «жөк» деп жауап берді. Тобыр тағы да гуілдесіп кетті.

Арба жүздіктен жүздікті аралап жүре берді. Жүзбасылар қуана тіл қатып жатты:

– Менде ондай кэззаптар жоқ! Мүмкін ана жүздікте шығар?

Ноян болса, кестеші әйелден нәрестенің әкесін көрсетуді талап етіп, әскерді аралап жүре берді.

Міне, олар тағы да атты әскерлердің келесі жүздігінің алдында тұр, әлгі сұрағын қайталап қоя беруден ноян да жалығар емес:

– Кәне, салдақы, көрсет кімнен туғаныңды!

Ал, осы жүздіктің басында жүзбасы Ерден тұр еді, астында сол Ақжұлдыз аты. Дөгелең мен Ерденнің көздері түйісті. Жаппай әбігер мен тобырдың шуылынан екеуінің бір-бірінен көз ала алмай ұзақ қарап қалғанын, Дөгелеңнің дір ете түсіп, онысын білдіргісі келмей маңдайына түскен шашын қайырмақ болғанын, бір мезет жүзі ду

етіп қызарып, әп-сәтте басыла қалғанын ешкім де байқамай қалды. Дөгелең үшін екеуінің көз жанары шарпысуының өзі не тұратынын, осы сәттің ол үшін қаншалықты ауыр әрі қуанышты екенін тек Ерден ғана түсінді. Дерев есін жиып алған Дөгелең ноянның сұрағына еш абыржымастан жауап берді:

– Жоқ, баламның әкесі мұнда да емес!

Жүзбасы Ерденнің басы сылқ етіп салбырай қалғанын тағы да ешкім аңғарған жоқ, бірақ ол бар күш-жігерін жинап, түк көрмегендей тұра берді.

Жендеттер жазаны орындауға сақадай сай тұрған. Қара шекпен жамылып, жеңдерін шынтағына дейін түріп алған үш кісі тасасынан атты кісі көрінбейтін алып атанды ортаға алып шықты. Ағаш түгіл кейде бұта да кездеспейтін мидай жазық далада көшпенділер ежелден бері дарға асудың осындай тәсілін қолданатын – атанның екі жағынан екі адамды бір арқанмен немесе екінші жағына құм толтырылған қап байлап, бір адамды асып өлтіре беретін. Кестеші Дөгелеңге де осындай қап дайындаулы тұр екен.

Жендеттер таяқпен жасқап, жекіріп жүріп арбиған сирақтары ерең-серең еткен атанды шөгеріп қойды. Сөйтіп, тірі жануар кейпіндегі дар ағашы да дайын болды.

Дауылпаздарға қайтадан жан бітті, бірақ қылмыстының демі үзілер сәтте ғана қаһарына міну үшін әзірше баяу ғана дүңкілдеп тұр.

Ноян бейбақ кестешіні келеке қылғандай әлгі сұрағын тағы да қайталады:

– Ең соңғы рет сұраймын. Мисыз салдақы, бәрібір өлгелі тұрсың, мына күшігің де аман қалмайды. Сені қалай түсінгеніміз дұрыс, сонда кімнен туғаныңды өзің де білмейсің бе? Тағы бір ойланып көр, бәлкім, есіңе түсер?

– Кімнен көтергенім есімде жоқ. Бұл басқа жерде және баяғыда болған, – деп жауап берді кестеші.

Дала төсін еркектердің қарқылдаған, әйелдердің шиқылдаған күлкісі басып кетті. Бейбақ әйелді бәрі табалап тұр.

Ноян да қояр емес:

– Сонда қалай болғаны, мұны қалай түсінеміз, әлде базарда кездейсоқ жолыққан біреуден көтердің бе?

– Ия, базардағы біреуден! – деп қырсыға жауап берді Дөгелең.

– Саудагер ме, әлде ел кезген қаңғыбас па, бәлкім, базардың ұрысы шығар?

– Саудагер ме, кезбе ме, әлде ұры ма – онысын білмедім, – деді Дөгелең.

Тағы да қарқылдаған-шиқылдаған күлкі дүр ете қалды.

Саудагер ме, қаңғыбас па, ұры ма – бұған бәрібір емес пе, ең бастысы, ондаймен айналысуға базардан басқа жер таппағанында болып тұр ғой!

Кенет сарбаздар сапынан біреудің даусы естілді де бәрі жымжырт тына қалды. Ол да жұрттың бәрі естісін дегендей саңқылдай сөйлеген еді:

– Менмін ол баланың әкесі! Білгілерің келгені осы болса, ол – менмін!

Ешкімнің қыбыр етуге шамасы жоқ, тым-тырыс – бұл кім екен? Енді сәл шыдаса кестеші әйел өзімен мәңгі бірге ала кететін құпияны өзі ашып, ажал тұзағына өз басын өзі тыққан қай есалаң бұл?!

Әлгі ақымақтың кім екенін көргенде елдің бәрі есінен танып қала жаздады: атын тебініп қалып, жүзбасы Ерден ортаға шығып келеді. Ақжұлдыздың тізгінін тежеп, ер үстінде үзеңгіге аяғын тірей көтерілген ол қоршаған тобырға айнала қарап тағы да ақыра қайталады:

– Ия, менмін ол! Ал, мынау – менің ұлым! Ұлымның аты – Құнан! Анасының аты – Дөгелең! Өзім – жүзбасы Ерденмін!

Солай деді де атынан қарғып түсіп, Ақжұлдызды алақанымен мойнынан салып қалды, сөйтіп бойындағы қаруы мен сауыт-сайманын жүре шешіп жан-жағына лақтыра адымдап, екі жендет екі қолынан ұстап тұрған кестешіге қарай беттеді. Айнала қоршаған қалың әскер әлі тым-тырыс, ажалына қасқая қарсы қарап, өз еркімен өлімге беттеген адамға бәрі де таңырқай қарап тұр. Ажалына бойсұнып, тірліктен үмітін үзген сүйгеніне жақындай бере, жүзбасы Ерден тізерлеп отыра қалып, ғашығын құшағына қысты, әйел қолын оның басына қойып, ажал алдында қайтадан қосылған екеуі үн-түнсіз тұрып қалды.

Сол сәтте дауылпаздар да дүңкілдеп, әлденеден үріккен бір табын сиырдай ыңырана өкіріп қоя берді. Дауылпаз даусы жап-

пай бағыну мен анталаған тобырдың құштарлана тосқан тілегін қанағаттандыруды талап еткендей. Елдің бәрі есін жинап ала қойды, бәрі де бәз-баяғы қалпына келіп, бұйрықтар беріле бастады – жорыққа дайындалындар! Дауылпаз үні бұйрықты одан әрі шегелей түседі: бірің қалмай бәрің де өз шаруаларыңды біліңдер. Жендеттер дереу іске кірісті. Оларға көмекке тағы үш жасауыл ұмтылды. Жабылып жүріп жүзбасыны жерге алып ұрды да, қолын артына қаратып байлап тастады, кестеші әйелді де сөйтті, содан кейін екеуін шөгіп жатқан атанның қасына сүйреп алып келді; арқанның бір ұшын тұзақтап, жүзбасының, екінші ұшын – атанның өркешінің екі аралығынан өткізіп кестешінің мойнына ілді; содан кейін жанталаса жүріп, дауылпаз үні де желкелеп қояр емес, түйені орнынан тұрғыза бастады. Жануар орнынан тұрғысы келмей, қарсыласып жатыр. Аузын арандай ашып, бақырып қойып, қарпып алардай-ақ басын екі жағына кезек сермелейді. Алайда, таяқпен осқылаған жасауылдар жан қоя ма, бір кезде иіле бүктетіліп барып атан да орнынан түрекелді. Екі өркеші баладай, өзі де ірі жануардың екі қапталында бір жиырылып, бір созылып, ажалды да бірге қарсы алған екі ғашық жантасілім етіп жатты...

Дауылпаз дүңкілінен құлақтары бітіп, жазаны тамашалаудан көздері босамаған қалың тобыр қағанның күннен қорғар далдасының дөңнен жылжып кеткенін, әміршінің жанынан бір елі қалмайтын бір топ кезеуілдің оған ілесе кеткенін байқамай қалды. Қаған жазалау жүргізілген жерден аулақ кеткенді жөн көріп еді, осы да жетер: жаза орындалды, тіптен, диттеген межеден де асып түсті – төсектің қамын басқадан жоғары қойған бәтшағар – әлгі кестешінің ашынасы қолға түсті, өзі жүзбасы болып шықты, тәмам жұрттың алдында өзі келіп қолға түсіп, лайықты жазасын алды; әлде мұнысы пендешілік пе екен, кезінде Бөрте сұлу ұлкен ұлын босаңғанда бұл оның анық өз белінен жаралғанына сол күйі күмәнді болып қалған-тұғын, сол ұлын әлі күнге жақтырмайды, бүгінгі жазалау кім екенін ақыры біле алмай кеткен сол бір меркіт жігітінен кек алғаны емес пе осы?!

Ал, дауылпаздың дүңкілі жалғаса берді, бір арқанмен керілген екі ғашықтың жансыз денесі екі жағынан салбыраған атанға жол беріндер деп дүңкілдейді ол. Түйенің екі жағында салақтап келе жатқан жүзбасы мен кестешінің мүрделері әлемнің болашақ

әміршісінің қанды тағы орнықты болуы үшін шалынған құрбандық еді.

Дауылпаздар адамның жанын түршіктіріп күркірей берді, күллі жасақтың құлағы тұнып, есеңгіреп қалды, мақсатынан қайту дегенді білмейтін ханның дегеніне көнбеген адамға не болатынын өз көзімен көрген әр адам өзінің амандығына шүкірлік етіп келе жатты...

Жендеттер мен жасауылдар жылжымалы дар – алып атанды жетелеп бүкіл әскер мен шаруашылық қосындарын аралап шыққаннан кейін сүйгені үшін құрбан болған екі бейбақтың мәйітін алдын ала қазылған көрге апарып көмгенше, дауылпаздар тоқтамай дүңкілдей берді.

Әскер орнынан қозғалып, Шыңғысханның қалың қолы Батысқа қарай қайтадан беттеді. Сан мыңдаған атты әскер мен шаруашылық жасақтары, жолда азық қылатын айдаулы мал, ұсталар мен шеберлер бірі қалмастан Сарыөзек даласындағы әлгі қанды оқиға болған жерден тезірек аулақ кетейік дегендей алды-артына қарамай тұра жөнелді, тек не істеп, не қоярын білмеген, тіптен, өзінің бар екендігі туралы ескертуге де батылы бармаған бір-ақ адам – қолында жап-жас жетімегі бар Алтын күң ғана сол жерде қала барды. Бәрі де оны ұмытып кетті, оның бар-жоғын білудің өзі ұят сияқты көрініп, одан аулақ кетуге асықты, көрсе де көрмегенсіп, бейне бір өрттен қашқан адамдай безе қашты, ешкімнің мұнда ешқандай шаруасы жоқ екен.

Енді біраздан соң бәрі де сап тыйылды, дауылпаз үні де, айқай-сүрең бұйрықтар да басылып, желкілдеген тулар мен желбіреген жалаулар да көзден біржола ғайып болды... Тек Сарыөзек даласын басып өткен жорықтың бағытын сілтегендей ат тұяғы таптап, малдың тезегі қалған жол ғана көкжиекке дейін созылып жатыр...

Айдалада жалғыз қалған Алтын күң түнгі ошақтардың орнында қалған шикілі-пісілі тамақтың қалдығын теріп, жартылай мүжілген сүйектерді қоржынына тыға берді, бір жерде әлдекім ұмыт қалдырған қой терісін тауып алып, иығына аса салды, түнге қарай сәбиінің астына төсейді ғой, енді амалсыздан оған ана болуға тура келетін болды...

Алтын өзінің не істеп, не қоярын, қайда бет алып, қайда барарын, қайдан баспана тауып, баланы қалай асырарын білмей дал болды. Маңқиған меңіреу даладағы шаңқиған күн көзі барда әлденеден үміті

де бар еді – кенеттен әлдебір баспана табылып, айдалада мал баққан шопанның жолым үйі кезігіп қала ма... Сөйтіп өз-өзіне демеу беруге тырысқан байғұс күң аяқ астынан азаттық алып, екінші жағынан ойына алса зәресі ұша қорқатын қолындағы нәрестеге де ие болып шыға келді. Өйткені, жас баланың қазір-ақ қарны ашады, оған сүт керек, әйтпесе, аштан өледі. Ол осыдан қорқып келеді. Бірақ, қолдан келер қайран жоқ...

Алтынның бар үміті – сап-сары боп сазарып жатқан осы қу далада біреулерді кездестіру; егер олардың арасында бала емізіп жүрген әйел болса, баланы соған асырауға беріп, өзі оған ерікті түрде күң болар еді...

Сорлы әйел дала кезіп басы ауған жаққа – біресе шығысқа, одан батысқа, одан кейін қайтадан шығысқа қарай жүре берді... Қолында жас бала, аялдау дегенді білместен аяңдай берді. Түске қарай бала қозғалақтап, қыңқылдап, емшек сұрай бастады... Әйел оның жаялығын ауыстырды да жүре тербетіп қайтадан жолға шықты. Бірақ, көп ұзамай бала қаттырақ жылай бастады, бірден-бірге тоқтамастан шырылдап, тіптен беті де көгеріп кетті. Сол кезде Алтын тоқтай қалып, жанұшыра шыңғырып жіберді:

– Көмектесіңдер! Көмек беріңдер! Енді не істеймін?!

Ұшы-қиырсыз кең далада не бір түтін, не жанған от көрінбейді. Елсіз-сусыз иен далада көз тоқтатар бір қара көрінсе не дерсің!.. Айналасында тек безере мелшиген қу дала мен түпсіз терең көк аспан ғана, төбесін айналып бір шөкім ақ бұлт қалықтайды...

Сәби жылай-жылай ықылық ата бастады. Алтын сасқанынан отыра қалып баланы жазғыра жөнелді:

– Маған не дейсің енді, байғұс бала-ай?! Өзіңнің дүниеге келгеніңе жеті-ақ күн болды! Тумай жатып сорлаған бейбақсың ғой сен!.. Сен жетімекті немен асыраймын? Көрмей тұрсың ба, айналада ешкім жоқ! Бүкіл әлемде тек екеуміз ғана қалыппыз, екі бейбақ, сонсоң аспандағы бір шөкім ақ бұлт ғана, керек десең құс та ұшпайды бұл жерден, тек сол ақ бұлт ғана қалықтап жүр... Қайда барамыз енді? Немен асыраймын сені? Екеумізді айдалаға тастап кетті, әкең мен шешең болса – өлген, оларды дарға асып, қара жерге көміп тастады, соғыста несі бар еді солардың, адам деген бір-бірімен қырылыспаса жүре алмай ма осы, ту көтеріп, дауылпаз ұрып, не іздейді екен солар,

айналып келгенде, міне, өмірге келмей жатып жетім қалдың...

Баланы көкірегіне қыса ұстаған Алтын осылай тұра берсе жанын жеген қайғыдан көкірегі қарс айырылып кетердей сезініп, дала кезіп жүтіре жөнелді... Ал, сәби болса мұны қайдан ұқсын, ол да тірі жан, өзіне керегін сұрап, анасының жып-жылы сүтін іздеп шырылдап жылай берді. Амалы құрыған Алтын тасқа отыра қалып, көзінен жасы бұршақтай тұрып, ашумен көйлегінің өңірін айырып жіберді де ешқашан бала емізіп көрмеген, уақыты келіп семе бастаған мамасын баланың аузына тыға салды.

– Мә саған! Мә, еме ғой! Көр өзін! Кәрі шандырды талмағаннан не шығар екен! Сүтім болса аяп отыр дейсің бе сенен, сорлы жетімек?! Көзің жетті ме енді? Олай болса мазалай берме мені! Ойбай-ай, не айтып кеттім мен? Шандыры несі, жетімегі несі! О, Тәңірім, неге сонша жазалайсың мені?!

Ал, бала болса аузына емшек тиісімен жылағанын қоя қойып, бар денесімен ұмсына түсіп, қызыл иегімен талмай сорып, қуана жылтыраған көзін бір ашып, бір жұмып, рахаттана шолпылдата түседі.

– Ия, қалай екен? – деп сұрады әйел шаршаңқы кейіппен. – Енді көзің жеткен шығар? Бос емшекті сора бергеннен ештеңе шықпайды ғой. Қазір бұрынғыдан да бетер бақыратын боласың, елсіз-күнсіз қу далада сүтті қайдан табамын саған? Көп болса, алдадың дерсің, алдағаным жоқ, сенің көзіңді жеткізгім келді. Өмір бойы күң болып өтсем де ешқашан алдап көрген емеспін. Анам маған бала кезімнен үйреткен, бізде, Қытайда, біздің тұқымда біреуді алдаған адам болған емес. Шамалы алданыш қыла тұр, қазір бар шындықты өзің де білетін боласың...

Алтын күң қанша қатігез де ерепейсіз болғанымен, бәрібір болмай қоймайтын оқиғаға өзін-өзі дайындап, сәбиімен осылай сөйлесіп отырған, бір кезде таңданғаннан өз көзіне өзі сенбей шошып кетті – жас сәби бос емшектен айырылар емес, қайта шөкімдей жүзі нұрлана түсіп, мырғамға батып жатыр...

Алтын демін ішінен ала тына қалды да абайлап қана мамасын сәбидің аузынан суырып алды, кенет үрпісінен аппақ боп сүт тамшылап қоя бергенде сасқанынан ышқынып қалды. Дереву қайтадан мамасын сәбидің аузына тыға салып, ізінше қайтадан алды,

ия, шынымен сүт шығыпты... Емшегінен шынымен сүт сорғалап тұр! Кенет бойына әлдебір алып күш біткендей болды.

– О, Тәңірім! – деп тебірене тіл қатты Алтын күң. – Төсімде сүт пайда болды! Нағыз сүттің өзі! Естіп тұрсың ба, сәбиім, енді саған мен ана боламын! Өлмейсің енді! Көк Тәңірі көз жасымызды көріп, шапағатын төкті бізге! Енді сен, менің ұлымсың! Атың – Құнан, әкешешен сені солай атаған, ал, олар бір-бірін шын сүйген болатын, бірақ, сол үшін сені өмірге әкеле сала, өздері өмірмен қош айтысты. Осындай кереметті жасаған, сені аман алып қалуым үшін бойыма сүт бітірген күдіретті күшке алғыс айт, балам!..

Бұрын-соңды естіп-көрмеген ғажайып оқиғадан есінен айырылып қала жаздаған Алтын ыстықтап кетті, маңдайынан шып-шып тер шықты. Айналасына алақтай қарап, сайын даладан көзге ілінер ешкімді байқамады, не бір адам, не бір қыбыр еткен жанды мақұлық көрінбейді, тек аспан төсінде шақырайып күн тұр және төбесін айнала бір шоқ ақ бұлт ғана қалықтап жүр...

Сүтке тойған сәби жаңа табылған анасының қолында жатып рахаттана ұйқыға кетті, тынысы баяулап, маужырай бастады; ал, әйел болса, соңғы күндері басынан өткен оқиғаларды түгел ұмытып, құлағында әлі де тұнып тұрған дауылпаздың дыбысын да жадынан шығармақ болып, бұрын аңғарып көрмеген тәтті сезімге – бала емізген ананың мейірлі сезіміне бөленіп, сол сезімнен аспан мен жердің және ана сүтінің бірлігін түйсініп, бұйығып отыра берді...

Ал, жорық одан әрі жалғасып жатты... Дүниені тітіренткен жаугердің қалауына қалтқысыз бағынған даланың қалың қолы батысты бетке ұстап жөңкіліп келеді. Түмен-түмен әскер, шаруашылық қосындары, табын-табын мал...

Қасында күзетшілері мен нөкерлері, алдында жібек матаға моншақпен кестеленген аузынан жалын шашқан қаһарлы айдаһарлар бейнеленген жауынгерлік тулары мен жалаулары желбіреген Шыңғысхан өзінің болдыру білмес тұлпары – тағдырының өзіндей ерекше түсті – қара құйрық, ақжал Құба жорғасының үстінде желдіртіп келеді.

Жорғаның құйма алтындай тұтас біткен тұяғының астында дөңгеленіп қалып жатқан жер кейін қарай сырғи түскенімен таусылар емес, қанша жүрсең де жеткізбес көкжиекке дейін созылып жата береді,

тіптен, жүрген сайын қосыла түсетіндей. Әйтеуір, әзірше шеті де, шегі де көрінетін түрі жоқ. Жер бетіндегі бір түйір құмдай болғанымен, осы ұшы-қиырсыз дүниені жеке билемек болған қаған көзі жетсе де, жетпесе де бүкіл әлемді бауырына басуды армандап келеді. Дүниенің төрт құбыласын түгел билеуші деген атаққа жеткені де осы шексіз билікқұмарлықтан болатын. Қазіргі жорығының мақсаты да осы...

Қағанның жүзі сұсты, өзі көп сөйлемейтін, солай болуға тиіс те еді. Бірақ, оның жан дүниесінде не болып жатқанын ешкім білмейтін. Кенет ол астындағы атын кілт бұрып, соңына еріп келе жатқан нөкерлерімен қақтығысып қала жаздағанда зәресі зәр түбіне кеткен байғұстар әзер дегенде жалтарып үлгерді, бірақ бұған не себеп болғанын ешкім түсінген жоқ. Қаған қалтыраған қолымен көзін көлегейлеп тұрып, көк аспанды түгел тінтіп шықты – бірақ, шок бұлтты көре алмады, ол не кейіндеп, не кідіріп қалмаған екен, алда да, артта да болмай шықты...

Жорықтың алғашқы күнінен бастап төбесінде айналып жүріп алған ақ бұлт сөйтіп аяқ астынан жоқ болып кетті. Сол күні де, ертесіне де, он күн өткен соң да ол қайтадан пайда болған жоқ. Қағанның ақ бұлты иесін біржола тастап кеткен болып шықты.

Көк Тәңірінің өзінен теріс айналғанын Шыңғысхан тек Еділге жеткен кезде ғана ұқты. Ұқты да тоқтады. Батыс әлемін жаулап алуға ұлдары мен немерелерін аттандырып, өзі Өртөске қайта оралды, сол жерде өмірден озып, сүйегі жан баласы таба алмастай жасырын жерленді...

СОДЕРЖАНИЕ

Тау құлаған	3
Кассандра таңбасы.....	284
Шыңғысханның ақ бұлты.....	549

Көркем әдебиет

ШЫҢҒЫС АЙТМАТОВ

ТАУ ҚҰЛАҒАН

Романдар мен хикаят

Орыс тілінен аударған Қами Нұрлан

Редакторы *Ханшайым Тәуірбай*

Компьютерде беттеген *Меруерт Айдарханова*

Басуға 21.09.2017 жылы қол қойылды.

Басылыс офсеттік. Пішімі 60х90^{1/16}. Шартты баспа табағы 38,0.

Қаріп түрі «Times New Roman». Таралымы 2000 дана. Тапсырыс №.....

ЖШС «Дәуір-Кітап» баспасы,
Алматы қаласы, Гагарин даңғылы, 93а.
Тел.: 8 (727) 394-39-59, 394-39-65. Факс: 394-39-10

ISBN 978-601-217-594-3

